

UKDE

**Bu kitap KAHRAMANMARAŞ TİCARET VE SANAYİ ODASI'nın bir
kültür hizmetidir**

UKDE KİTAPLIĞI: 74
MARAŞ TARIĞI SERİŐ: 28

Editör:

Yaşar ALPARSLAN
Serdar YAKAR

Baskı – Cilt:

Lazer Ofset

Baskı Tarihi :

Kasım 2009

YazıŐma Adresi:

Vefa Kitap Kırtasiye
İsmetpaŐa Mah. Borsa Cad.
Buket Sitesi Altı No 17/C
Tel: 0.344.225 13 00
mahmutseyithan@hotmail.com
KAHRAMANMARAŞ

Prof. Dr. Ahmet EYİCİL

YAKIN ÇAĞDA KAHRAMANMARAŞ

KAHRAMANMARAŞ
2009

Ahmet EYİCİL: 1953'de Kahramanmaraş merkeze bağı Peynirdere köyünde doğdu. 1966'da Peynirdere Köyü İlkokulu'nu, 1973'te Kahramanmaraş İmam-Hatip Lisesi'ni, 1974'te Kahramanmaraş Lisesi'ni, 1976'da Kahramanmaraş Eğitim Enstitüsü'nü bitirdi. 1979'da Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi lisans programından ve 1982'de aynı fakültenin yüksek lisans programından mezun oldu. 1989'da Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsünde doktora programını tamamladı. Yakınçağ Tarihi Ana Bilim Dalı'nda 1989'da yardımcı doçent, 2000'de doçent ve 2007'de profesör oldu.

1973-1979 tarihleri arasında Kahramanmaraş merkezinde bulunan Şeyhadil Camii'nde ve 1979-1983 tarihleri arasında Ankara merkezinde bulunan Atatürk Orman Çiftliği Camii'nde imam hatip olarak görev yaptı. 1984-1989 yılları arasında Milli Eğitim Bakanlığı Özel Öğretim Kurumları Dairesi Başkanlığı'nda şube müdürü olarak çalıştı. 1986-1987 öğretim yılında Devlet Lisan Okulu'na devam etti. 1988'de araştırma yapmak amacıyla Pakistan-İslamabat'a gitti. 1989 da sekiz ay Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı'nda Kurul Uzmanı olarak hizmet etti. 1989-1993 yılları arasında Polis Akademisi Başkanlığı'nda öğretim üyesi olarak çalıştı.

1993'te Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi (KSÜ) Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'ne atandı. 1993'den beri Tarih Bölüm Başkanlığı görevini yürütmektedir.

Türkiye'de Eğitim Hakkı başlıklı Yüksek Lisans ve İttihat ve Terakki Cemiyeti Liderlerinden Dr. Nazım Bey konusunda doktora tezi hazırladı. *Siyasi Tarih, İttihat ve Terakki Liderlerinden Doktor Nazım Bey, Osmanlı'nın Son Döneminde Maraş'ta Ermeni Siyasi Faaliyetleri* adlı eserleri yazdı. Ayrıca Kahramanmaraş, Ermeniler, siyasi tarih, İttihat ve Terakki, Çanakkale Savaşları, İstiklâl Mahkemeleri ve Cumhuriyet tarihi hakkında çok sayıda makaleleri ve bildirileri bulunmakta olup, evli ve beş çocuk sahibidir.

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ.....	
9	
TAKDİM.....	
11	
ÖN	
SÖZ.....	15

1.KAHRAMANMARAŞ'IN	
TARİHİ.....	19
1. MARAŞ ADININ MENŞEİ VE ŞEHRİN KURULUŞ	
YERİ.....	19
1.1.Maraş Adının	
Kaynağı.....	19
1.2. Maraş'ın	
Yeri.....	19
2. TARİH ÖNCESİ DEVİRLERDE	
MARAŞ.....	20
3. TARİH	
ÇAĞLARI.....	21
3.1. Hititler	
Dönemi.....	21
3.2. Asurlular Dönemi (M.Ö. 720 -	
612).....	22
3.3. Persler Dönemi (M.Ö. 612 -	
333).....	22
3.4. Makedonyalılar Dönemi (M.Ö. 333 -	
64).....	22
3.5. Büyük Roma İmparatorluğu Dönemi (M.Ö. 64 - M.S.	
395).....	23
3.6. Bizanslılar Dönemi (M.S.	
395).....	23
4. MÜSLÜMANLAR	
DÖNEMİ.....	24
4.1 Selçuklu	
Dönemi.....	26
4.2. Dulkadiroğulları Beyliği Dönemi (1337 -	
1522).....	29
4.3. Osmanlı	
Dönemi.....	32
5. MİLLÎ MÜCADELE'DE	
MARAŞ.....	40
5.1. Mütarekede	
Maraş.....	40
5.2. İngilizlerin Maraş' a	
Gelişi.....	41
5.3. Fransızların Maraş'a Gelişi ve	
İşgali.....	43

5.4. Sütçü İmam	
Olayı.....	45
5.5. Diğer Olaylar ve Governör Andre' nin Maraş'a	
Gelişi.....	47
5.6. Mehmet Ali Beyin Beyannamesi	
.....	49
5.7. Maraş' ta Kuvay-ı Milliye'nin Kurulması ve Savunma	
Teşkilatı..	53
5.8. Çarpışmaların	
Başlaması.....	57
5.9. Kurtuluş İçin Çekilen	
Telgraflar.....	65
6. CUMHURİYET DÖNEMİNDE	
MARAŞ.....	65
7. ÖZET	
BİLGİLER.....	69

2. MARAŞ'TA 1855'DE TÂCİRLİ AŞİRETİ'NİN İSYANI.....76

1. Giriş.....	7
6	
2. Kozanoğlu İle Tâcirlü ve Cerid Aşireti	
İlişkisi.....	77
a. Kozanoğlu	
.....	77
b. Tâcirlü	
Aşireti.....	79
c. Tâcirlü ve Cerid Aşiretlerinin	
İskânı.....	83
d. Tâcirlü Adetleri	
.....	85
e. Tâcirlü ve Fırka-i	
İslahiye.....	85
3. Maraş'a Yerli Bir Kaymakamın Atanması	
Talebi.....	87
4. Ahmed Paşa'nın Kaymakamlığı Ele	
Geçirmesi.....	88

5. Bâbîâlî'nin Maraş Olaylarını Değerlendirmesi.....	93
6. Adana Eyalet Valisinin Maraş Olayları Hakkında Yazışmaları.....	95
7. Tâcirlü Aşiretinin Gasp Ettiği Mallar.....	96
8. Sahiplerine Teslim Edilen Malların Listesi.....	96
9. Tâcirlü İsyanın Bastırılması.....	104
3. MARAŞ'TA VE BAZI YERLERDE 1856 ISLAHAT FERMANINA TEPKİ.....	106
6	
A. ISLAHAT FERMANI.....	106
1. Islahat Fermanı'nın İlanı.....	107
2. Islahat Fermanı'nın Bazı Hükümleri.....	108
a. Fermana Tepkiler.....	109
b. Manisa ve İzmir'de Huzursuzluk.....	110
c. Diyarbakır'da ve Bazı Yerlerde Huzursuzluk.....	111
3. Nablus İsyanı.....	114
a. İsyanın Bastırılması.....	115
B. MARAŞ'TA ISLAHAT FERMANINA TEPKİ.....	117
1. Fermanın İlanından Önce Maraş'ta Durum.....	117
2. Guermani'nin Borç Meselesi.....	119
3. Olayların Çıkış Sebepleri.....	121

4. Olayların	
Çıkması.....	124
5. Maraş Mutasarrıfına	
Tâlîmat.....	127
6. İsyancıları Bastırmak İçin Alınan	
Tedbirler.....	128
a. İsyan Çıkaranların	
Tasfiyesi.....	131
b. Naib Efendi'nin Şehirden	
Çıkarılması.....	132
c. Mutasarrıfın	
Tayini.....	132
d. Guermani'nin Çocuğuna Maaş	
Bağlanması.....	133
7. İngilizlerin	
Endişesi.....	135
8. Osmanlı Devleti'nin İngiltere'ye Verdiği	
Cevap.....	136

4. MARAŞ'TA TÜRK ERMENİ İLİŞKİSİ.....141

1.	
Giriş.....	141
2. Ayaklanmanın	
Nedenleri.....	145
3. Ermenilerin Faaliyetleri	146
4. Ermenilerin Maraş'ta Ayaklanması	150
5. Ermenilerin Sosyal Durumu	152
6. Maraş'ın Sosyal Yapısı.....	168
7. Maraş Mücadelesinde Türk Ermeni	
İlişkisi.....	170
Sonuç.....	17
8	

5. MARAŞ VE ZEYTUN ERMENİLERİ.....180

6. MARAŞ'TA FRANSIZ ERMENİ İŞBİRLİĞİNDE YAPILAN KATLİAM.....19

5

7. BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI İLAN EDİLMEDEN ÖNCE VE İLAN EDİLDİKTEN SONRA MARAŞ'IN DEMOGRAFİK YAPISI VE ERMENİLERİN SEVKİ.....214

1. Giriş.....	214
2. Birinci Dünya Savaşı İlan Edilmeden Önce Maraş'ın Demografik Yapısı ve Ermenilerin Faaliyetleri.....	222
3. Birinci Dünya Savaşı İlan Edildikten Sonra Maraş'ın Demografik Yapısı, Ermenilerin Hareketleri ve Sevki.....	229
4. Maraş Merkezine Bağlı, Nahiye, Köy ve Aşiretlerin Nüfusu.....	244
Sonuç.....	2

46

8. BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI SIRASINDA MARAŞ'TA ERMENİ MEZALİMİ VE BOZO ÇETESİ.....250

1. Maraş'ta Ermeni Mezalimi.....	250
2. Bozo Çetesi.....	258
3. Çetelerin Ortadan Kaldırılması.....	263

9.ÇANAKKALE SAVAŞLARI VE BU SAVAŞLARDA ŞEHİT DÜŞEN KAHRAMANMARAŞLILAR.....266

1. Savaşın Nedenleri.....	266
2. Deniz Savaşları.....	269
2.1. Alman Tedbirler.....	269
2.2. Savaşın Başlaması.....	270

3. Kara Savaşları.....	284
4.Şehit DüŖen KahramanmaraŖlılar	320
5. Savaşın Sonuçları ve Değerlendirilmesi.....	333

10. ZEYTUN ERMENİLERİNİN NAKLİ VE FINDICAK İSYANI....342

1. Zeytun'dan Nakil.....	350
2. Fındıcak İsyanı.....	352

11. İSTİKLÂL MAHKEMELERİNDE YARGILANAN KAHRAMANMARAŞ'LILAR.....359

9	
I-İSTİKLÂL MAHKEMELERİNİN KURULUŖU.....	359
1- İstiklâl Mahkemelerinin Baktığı Suçlar.....	359
2- İstiklâl Mahkemelerinin Yerleri ve Üyeleri.....	359
II- 2. ANKARA İSTİKLÂL MAHKEMESİ.....	360
1- 2.Ankara İstiklâl Mahkemesinin Gaziantep'de KahramanmaraŖlıları Yargılaması.....	361
2- Çukadarzade (Çuhadar) Hacı Mehmet Efendi'nin Katli.....	361
3- Katillerin Yargılanması.....	364
4- KahramanmaraŖ Mebusu Tahsin Bey'in Yargılanması.....	366
5- Karar.....	369
III. ŖAPKA GIYILMESİ KANUNUNA MUHALEFET.....	373

1- Şapka İksası (Giyilmesi) Hakkında	
Kanun.....	373
2- Kahramanmaraş'ta Şapka Giyilmesine	
Muhalefet.....	375
3- Valiliğin	
Tutumu.....	379
4- Tutukluların	
Sevki.....	381
5- Sanıkların	
Yargılanması.....	383
6- Birinci	
Duruşma.....	384
7- İkinci	
Duruşma.....	388
8- Üçüncü	
Duruşma.....	391
9-	
Karar.....	393
IV-	
SONUÇ.....	399
V-	
EKLER.....	402
12. ÇAYKARA VE ESKİPAZAR'DA	
MARAŞLILAR.....	412
Giriş.....	4
12	
Çaykara ve Eskipazar'da	
Maraşlılar.....	415
Sonuç.....	4
22	

SUNUŞ

Tarin, toplumların varlığında olgunlaştırıcı bir medeni merhaledir. Bir şehirde tarihle birlikte yaşamak; o şehrin tarihine kulak vermek ve tarihiyle beraber yürümele mümkündür.

İlimiz Kahramanmaraş'ın tarihi içinde, bütün donanımıyla inkişaf edilmeyi bekleyen enerji nüveleri mevcuttur. Şehinsel hayatımızda, söz konusu tarihimizin çeşitliliği ne derece derin işlenirse, bu enerji o denli K.Maraş'ımızın varlığında teşekkül edecek ve oradan ülkemizin hücrelerine dek yayılacaktır.

Kahramanmaraş, tarihini kendi ruhunda gösterebilen bir şehirdir. Şehir tarihi, paleolitik dönemden başlayarak değişik kültürleri yaşamış olmasıyla birlikte, hepimizi kucaklayan ve bir ileri medeniyet merhalesine yükselme imkânı sunan hadiselerle de doludur. Bu bağlamda düşünecek olursak, K.Maraş, eminim ki tarihini bildiğimiz oranda bizlerle konuşacak ve şehrin kaderinde söz sahibi olan herkesi çağdaş yanılığlardan uzak tutacaktır.

Bir devrin sıkça telaffuz ettiği bir tabir vardır: "Mekânın şerefi, içinde yaşayanların şerefiyle şereflenir." Buradan hareketle: "Şehirlerin şanı, içinde yaşayanların ve yaşananların şanıyla var olur" ifadesini rahatlıkla kullanabiliriz. İçinde yaşadığımız, her alanda gelişip büyümesine emek vermeye gayret ettiğimiz K.Maraş'ımızın tarihinin; bizzat kendisini ve kadrini bilme zaruretimiz vardır.

Bu eserin, her bakımdan muhatabına sunduğu kazanımlar elbette olacak... Kahramanmaraş denildiğinde şehrin kendisi ile civilization dediğimiz medeniyeti arasındaki derin bağın gücünü, bu eserle bir kez daha hissetmiş olacağız.

Bir yönüyle de bu eser; tarihten gelen tesirin şehir insanının kişiliği üzerine olan etkisini nasıl icra ettiğini düşünmemize de yardımcı olacak, her ne kadar izleri K.Maraş'ın fiziki yapısında az olsa da, şehir ruhunda Hititlerden Büyük Roma İmparatorluğuna, oradan da günümüze dek etkilemiş dönemleriyle, şehrin tarihsel enerjisini hafızalarımızda tazeleyecektir. Zira tarihini hazmetmiş ve cereyanları üzerinde kafa yormuş şehirler, kendini her bakımdan model alınacak denli inşa etmişlerdir.

Bir şehirde hiçbir yer tamamen hiç kimseye ait değildir. Ancak tarih, “benim” diyebileceğimiz denli sahiplik duygusuyla hepimizindir.

Prof. Dr. Ahmet EYİCİL’in hazırladığı, Yaşar ALPARSLAN ve Serdar YAKAR’ın hazır hale getirdiği bu esere, katkı sağlamaktan mutluyuz. Bu şehirde yaşayan herkes, şehrine bir şekilde borçludur. Bu eserin emektarları nasıl ki şehre olan borçlarını ödemekten söz ederler, bizler de bu sürece gösterdiğimiz saygı ve ilgiyle, kendimizi bir görevi daha yerine getirmiş olmanın huzuruna ermiş sayarız.

Kahramanmaraş; “Yakın Çağda Kahramanmaraş” adlı bu eserle birlikte, kendi tarihini bir elbise gibi yeniden kuşanacak ve bu sayede yeni nesillere taşıyacaktır. Bizlere de, eserin amacına ulaşmasına vesile olmaktan doğan bahtiyarlık kalacaktır.

Şehrimizin bağrında yetişen herkesin şehre olan borcunu donanımınca ödemesi hepimizin tasarrufunda olan vazifedir. Şehri şehir yapan da aslında budur.

Eserin emektarlarına teşekkürlerimi sunuyorum, akabinde gelecek yeni çalışmalara cesaret vermesini diliyorum.

Hayırlı ve uğurlu olsun.

Mehmet BALDUK

TAKDİM

Serdar Yakar Beyle berâber projelendirdiğimiz, çıkardığımız kitap sayısı yirmiye yaklaşınca yayınlarımızdan bir deste yaptık. Bir de çıkaracaklarımızla alakalı bir liste meydana getirdik. Ticaret Sanayi Odası Başkanı Muhterem Mehmet Balduk Beyefendiden, Ahmet Şekkeli Beyefendiyi araya koyarak bir randevu istedik. Randevu talebimizi kabul ettiler. Gittik. Kabul ettiler. Şimdiki projenin çıkanını izah ettik. Çıkacakların dolduracağı boşlukları ifade ettik. Konuları anlattık.

Mehmet Balduk Bey çıkanları görünce çok sevindi. Bunların Maraş'ta hazırlanıp çıkartılışından ayrıca memnuniyetini ifade etti. Maraşı yeniden tanıdığını söyledi.

Biz kuruluş adına kendisinden hiç olmazsa iki kitap desteği istedik. O bize “iki de olur yirmi iki de olur yeterki böyle kaliteli eserler olsun, Maraş'ımızın kültür ve târihini ortaya çıkarsın, sergilensin” dedi. Yılların hasretini duyduğu bir şeye kavuşmuş gibi sevindi. Yüzünü sevinç kapladı.

Muhterem Prof. Dr. Ahmet Eyicil Bey Maraşlı. Doktorası farklı olmakla beraber olan çalışmaları hep Maraş târihi üstüne. Hasseten de son dönem Maraş târihine ait konular üstüne. Kendinden evvel bu bölgedeki Ermeni hareketlerini vs. işleyenler oldu. Ama hiç biri bu bölgedeki Ermeni hareketlerini ve diğer konuları onun kadar işleyemedi, ileri götüremedi. O bu konuları Allah esirgesin işledi ve daha önce yapılan çalışmaları tashih ederek daha ileri noktalara götürdü, katladı.

19. yüzyıldan 20. yüzyıla kadar Maraş târihi bir devlet târihi gibi kronolojik sırayla takip etmek çok zordur. Yer yer vaka târihi olarak gider. O yıllar içinde bunları tek tek işledi. Hakemli dergilerde, “Belleten” de yayınladı. Sanki son 150 yıllık Maraş târihini vaka bazında bitirdi. Bunlardan biri hariç o da çok eski târihlerde işlenmiş gerisi işlenmemişti. O bunların hepsini ne kadar kaynak var hepsini kullanarak çalıştı ve yayınladı.

Ahmet Bey târihçi. Dediğimiz gibi Maraşlı. Kalemimi bu şekil Maraş için kullanarak memleketine olan borcunu fazlasıyla ödedi. Son dönem Maraş tarihini büyük nisbette çalıştı ve ortaya çıkardı.

Ahmed Beyin ne makâlesi var. Bizde var. Biz onları okumuşuz. O zâten bizimle de çalışır. Dostuz. Kütüphânemiz her zaman emrinde. Dilediği gibi kullanır.

Biz kendisinden de izin alarak bu makâlelerden 19. yüzyıldan sonrası ile alakalı ne var ne yok bir araya getirdik. Kendisinden aldığımız izin dahilinde baş tarafa bir genel Maraş târihi koyduk. Koymadan yeniden günümüze kadar elden geçirdik. Güncelleşmesini sağladık. Ermeni konusunu daha önce işlediğimiz için o konu ile alakalı az sayıda makâle aldık. Gerisini vakaları alan makâlelerden seçtik. Hemen hemen bilinen kaba hesap 1800-1925 arası gibi vakaları işleyen bütün makâleleri aldık. Kitabı ortaya çıkardık.

Bununla şunu gerçekleştirmiş olduk. Daha önce Ukde'den çıkardığımız kitaplarla Maraş târihini Osmanlıya kadar getirmiştik. Dulkadirinin Beylerbeyliğini de işlemiştik. Dulkadir aşiretlerinin ayaklanmalarını Celâlî ve Celâlî dışı yazmıştık. Bitirmiştik.

Bununla da Dulkadir aşiretlerinin ağırlıklı yerleşiminden, yerleşik hayata geçmesinden sonraki dönemi işlemiş, yazmış, yazdırmış olduk. Böyle olunca Maraş târihini kaba hesap bitirmiş olduk. Bilinen itibâriyle tamamlamış olduk.

Bundan öte yapılacak olan şu:

Arşivler sürekli taranacak. Çıkanlar sürekli alınacak. Getirilecek. Üzerinde çalışılacak. Üniversitelerde bu malzemelere bağlı yüksek lisans ve doktora yaptırılacak. Bunlar takip edilecek. Yayınlanması için teşvik yapılacak. Araştırma yapanlara yardımcı olunacak. Ve çalışması sonuçlanınca basılacak.

Mesela 16. yüzyılı İbrahim Solak Bey çalıştı. Biz bu çalışmanın bir özetini daha önce çıkardığımız kitap içlerinde yayınladık. 17. yüzyıl çalışılacak. 18. yüzyıl, salnâme çıkışlarına kadar boşluk. Çalışılacak. Salnâmelerin değerlendirilmesiyle ortaya bir çalışma daha çıkartılacak.

Bunlar da zamanla olur inşaallah. Bunlar bizi aşan şeyler. Ama bakarsınız beklemediğimiz gelişmeler olur. Kurum desteği olur. Yerimiz yurdumuz olur. Biz yaparız, yaptırırız inşaallah.

Ahmet Beyin daha nice makâleleri var Maraşla alakalı. İlerde “Eshab-ı Kehf” gibi bazı makâlelerini, çalışmalarını, benzer çalışmalar yaptığımızda çalışmaların içine koyacağız inşaallah.

Ahmed Bey bizim için çok iyi bir dost. Biz onunla çalışırken onun uyumlu çalışması, tevâzuu karşısında her zaman mahçup oluruz. Ondan memnun kalırız ve onun dostluğunu her zaman ararız.

Biz ondan şimdîye kadar incinmedik. Allah onu da incitmesin deriz. Ondan daha nice Maraşla alâkalı çalışmalar bekleriz.

Onun da bir Maraş sevdâlısı olduğunu biliyoruz. O bakımdan bu dileğimizi de yerine getireceğine inanıyoruz.

Bizim Ticaret ve Sanayi Odası ve Başkanıyla bağlarımızı kuran, tanışmamıza vesile olan kültür adamı kitap dostu muhterem Ahmet Şekkeli Beyefendiye burada teşekkürü borç bildiğimi ifâde ediyorum. O bu işlerde en az bizim kadar gayretli. Baştan beri bizim destekcimiz. Nitekim bu kitabın şekillenmesinde onunda emeği, fikri, irâdesi var. Allah ondan râzı olsun.

Bu kitabın basılmasında öncülük eden fotoğraflardaki görüntüsünün ötesinde iş adamı, gördüğüm kadarı işine aşınâ, işinin hakkını veren, işini çok iyi ta'kip eden en güzeli verdiği sözü unutmayan gönül adamı muhterem Mehmet Balduk Beye sonsuz teşekkürler ediyoruz. Bizim tanışmamız yeni. Gördüğümüz kadarıyla memleketin her şeyiyle alakalı, gayet mütevâzî kibar ve nazik bir insan. İşini çok iyi takip ediyor. Geciktirmiyor. Yerine getiriyor. Allah ona sağlık sıhhat afiyet versin. İşinin başından eksik etmesin.

Mehmet Balduk Bey Ticâret Sanayi Odası adına bize söz verdi. Başka kitaplar da bastırarak. Biz hazırlayacağız. Geliştireceğiz. Elimizden geldiği kadar eksikliğini bırakmayacağız. Onlar bastırarak. Memleketimizin her açıdan tanıtımını yapacağız. Her şeyini tesbit edeceğiz. Sonra da içerde dışarda insanımıza tanıtacağız. Maraşı ülkede dünyâda en iyi tanınır hâle getireceğiz ve kültür şehri olmasına çalışacağız.

Şu an onlar adına bir yeni kitap daha hazırlıyoruz. Kitapta Maraş'ta târih içinde doğmuş fiziki yapıların kültür-inanç planını işleyeceğiz. Alt yapısını göstereceğiz. Maraş coğrafyasının nasıl bir ekonomiyi vereceğini, doğuracağını ve ortaya çıkaracağını göstereceğiz. Târihi alt yapının Maraş'ın şekillenmesindeki rolünü işleyeceğiz. İnşaallah bir miktar zaman alacak ama güzel bir şey olacak. Çalışacağız ve ortaya çıkaracağız.

Çalışmanın ilk şekli Kemâlettin Koç Beyin. Onu yeniden şekillendirip boşlukların giderip yüz akı mükemmel bir çalışmaya dönüştüreceğiz. Şu an çalışmanın ilk yazımı bitti. Şekillendi. Boşlukların giderilmesine başlandı.

Yeniden desteklerle kitaplar okunup ilgili kısımlar daha bir güçlendirilecek. Günümüze kadar getirilecek. İnşaallah bundan sonra da o çıkartılacak.

Sözlerime son verirken yeniden kitabın yazarı Prof. Dr. Ahmet Eyicil Beyefendiye, Ticaret Sanayi Odası Başkanı Mehmet Balduk Beyefendiye, basımında emeği geçen Ahmet Şekkeli Beyefendiye, bizim bütün çalışmalarımızın editörlüğünü üstlenen kültür aşığı muhterem Serdar Yakar

Beyefendiye sonsuz teþekkürlerimi sunuyorum. Sağlık sıhhat afiyet diliyorum.

Yaşar ALPARSLAN

ÖN SÖZ

Bilimsel araştırma sonucunun bir ürünü olan Kahramanmaraş adlı bu eser on iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde genel olarak Kahramanmaraş'ın günümüze kadar olan muhtasar tarihi anlatılmıştır. Kahramanmaraş hakkında kısa ve öz bilgi sahibi olmak isteyen okuyucu, öğrenci ve araştırmacı aradıklarını kolaylıkla birinci bölümde bulabilir. Çünkü bu bölümde Kahramanmaraş'ın adı, yeri, tarih çağlarındaki dönemleri, Müslümanlar devri, milli mücadele ve cumhuriyet dönemi anlatılmıştır. Bölümün sonunda okuyucuların faydalanması için kaynaklar verilmiştir.

Kırım Savaşı nedeniyle 1855'te Kahramanmaraş'ta otorite boşluğu meydana gelmişti. İşte bu boşluktan yararlanarak devlete isyan eden ve masum halkı cezandırmaya çalışan eşrafın ve onların istismar ettikleri Ermeni ve Tâcirlü aşiretinin şımararak yaptıkları zulüm ikinci bölümde anlatılmıştır.

Üçüncü bölümde 1856 Islahat Fermanı'nın uygulanması sırasında Kahramanmaraş'ın içinde bulunduğu sıkıntılı durum araştırılmıştır. Osmanlı tarihinde yabancıların iç işlerimize müdahalesine fırsat veren bu fermanın uygulanması sırasında Kahramanmaraş'ın ileri gelenleri, halkın homojen olmayışından faydalanarak şehirde tedhiş havası estirmiştir. Bilhassa Kahramanmaraş'ta bulunan Ermeni ve Yahudilerin bu fermanı kendi lehlerine yorumlamaları halkın tepki göstermesine neden olmuştur.

Anadolu'ya geldiğimizden beri Kahramanmaraş'ta Ermeniler ve Türkler birlikte barış içinde yaşamasını öğrenmişlerdi. Dördüncü bölümde bu birlikte yaşama barışının bozulma nedenleri arşiv belgelerine dayanılarak araştırılmıştır. Birlikte barış içinde yaşama konusu genişletilerek Kahramanmaraş'a bağlı Zeytun (Süleymanlı) kazası Ermenilerinin Türklere yaptıkları zulüm hakkında ayrıntılı bilgi verilmiştir. Bu bilgilerin yanı sıra Fransızların Kahramanmaraş'ı işgali sırasında, işgalcilerden destek alan Ermeni işbirlikçilerinin yaptıkları katliamlar altıncı bölümde anlatılmıştır.

I. Dünya Savaşı ilan edilmeden önce ve ilan edildikten sonra Kahramanmaraş'ın etnik yapısına göre nüfusu çıkarılmıştır. Arşiv belgelerine dayanan bu bilgiler objektif olarak yedinci bölümde Kahramanmaraş'ı tanımak ve öğrenmek isteyen okuyucuların, araştırmacıların, milletimizi

Ermeni soykırımıyla itham eden yanlı batılı aydınların, tarihi yeniden kendi çıkarlarına göre değerlendirmek isteyen devlet ve siyaset adamlarının, gerçeği anlamak ve idrak etmek istemeyenlerin ve hakikate rıza gösterenlerin istifadesine sunulmuştur.

Gerçekten I. Dünya Savaşı'nda, Osmanlı Devleti ölüm kalım mücadelesi vermiştir. Bu ağır şartlarda Türkler, dışarıda İtilaf Devletlerine karşı savaşırken içeride de onların işbirliği içinde oldukları gayrimüslimlere ve bunları siyâsi çıkarlarına alet eden İtilafçıların uzantısı çetelere karşı savaşmıştır. Sekizinci bölümde iç ve dış tehlikelere karşı Türklerin yaptığı bu onurlu mücadeleye anlatılmıştır.

Çanakkale'de şehit düşen Kahramanmaraşlılar orada yatmaktadır. Bizlerin bu cennet vatan Anadolu'da ve Kahramanmaraş'ta huzurlu bir şekilde yaşamamızı sağlayan şehitlerimizin savaşı, dokuzuncu bölümde ayrıntılı bir şekilde, kendi kimliğimizi oluşturan Osmanlı Belgelerine dayanılarak anlatılmıştır. Çanakkale, her Türkün olduğu gibi Kahramanmaraşlıların da onurlu mücadelesidir. İşte bu onurlu mücadele sırasında Müslümanların birlikte yaşadığı Zeytun ve Maraş Ermenileri isyan ederek arkadan vurmuştur. Bu isyancıların zulümleri ve Ermeni eşkıyası hakkındaki uygulamalar onuncu bölümde açıklanmıştır.

Cumhuriyet kurulduktan sonra cesur ve haksızlığa tahammül edemeyen Kahramanmaraşlılar bir türlü durulamadı. İstemeyerek Şapka İsyanı'na karıştı. Aslında Kahramanmaraşlılar inkılaplara karşı değildi. Fakat birileri Kahramanmaraşlıların, dinine, şehrine, vatanına, cumhuriyetine ve milletine karşı yaptığı hizmetleri kısılandı ve böyle bir çirkin olayı başlarına musallat etti. Dini, devleti, vatani ve milleti için canını feda etmekten çekinmeyen bu yiğit Kahramanmaraşlıları, İstiklal Mahkemeleri ile karşı karşıya getirdi. Bunun altında ihtida olmuş Ermeni dönmelerinin intikam alma planlarının olduğunu akıldan çıkarmamak gerekir. İşte bu dramatik olaylar on birinci bölümde açıkça anlatılmıştır.

Kahramanmaraşlılar kendi şehrinde yaşayan halka hizmet ettiği gibi başka şehirlere de giderek orada yaşayan insanlara hizmet etti. Bu şehirde yetişen alim insanların bir kısmı, İslam dinini yaymak için Trabzon'un Çaykara ve Eskipazar'ına gitti ve orada yaşayan Hıristiyan halkı Müslümanlaştırmak için çalıştı. Tıpkı Kahramanmaraşlıların, Maraş Kurtuluş Savaşı'ndan sonra Antep, Urfa, Adana, Osmaniye, Kozan ve Saimbeyli'ye gidip buradaki kardeşlerini işgalcilerin zulmünden kurtarmak için yardım ettiği gibi. İşte insan hafızasını zorlayacak kadar fedakarlık gerektiren Kahramanmaraşlı alim ve irşad ehlinin hizmetleri on ikinci bölümde anlatılmıştır.

Akademik bir insan olarak doğduğum, ekmeğini yediğim, okullarında okuduğum ve dostlarımın bulunduğu Kahramanmaraş'a ve bu şehirde yaşayan güzel insanlara hizmet etmede her zaman kendimi sorumlu hissettim. Bu sorumluluğumu yerine getirmek için Kahramanmaraş hakkında otuz makale ve iki eser yazdım. Kahramanmaraşlıların daha fazla hizmete layık olduklarını açıkça ifade etmek istiyorum. Sağlığımız olduğu müddetçe şehrimiz ve bölgemizi anlatan kıymetli eserler yazmak, konferanslar vermek ve tarihi süreç içinde geçmişini gelecek kuşaklara aktarmanın hedefim olduğunu belirtiyorum..

Bu araştırma eserin yayımlanmasını sağlayan değerli dost, sabırlı, fedakar ve çalışkan insan Yaşar Alparslan Beyefendinin gayretlerini ve yaptıklarını destekliyorum. Kahramanmaraş'a yaptığı hizmetlerinden, şehrimiz hakkında gösterdiği hassasiyetten dolayı onu takdir ediyorum. Ayrıca Yaşar Alparslan'ın şehrimizle ilgili yayıncılık faaliyetlerini yürekten destekleyen çokluğu nedeniyle isimlerini zikredemediğim Kahramanmaraşlı iş adamlarına şükranlarımı sunuyorum. Yaşar Alparslan Bey benim güvendiğim ve sözüne itibar ettiğim, her konuda malumatı olan müstesna dostlarımdan biridir. Hem ağabey, hem teşvik edici ve hem de onurlandırıcı bir özelliğe sahiptir. Kitap, araştırma ve bilim aşığıdır. Evinde ciddi bir kütüphanesi bulunmaktadır. Kitapların isimlerini, yazarlarını, baskı tarih ve yerlerini çok iyi bilmektedir. Tabiri caiz ise ayaklı kütüphanedir. İyi bir kişiliğe sahip olduğundan kimseden maddi bir çıkar beklemediği gibi şöhret peşinde de değildir. Araştırma yapanları çok sevmektedir. Bu sevgisi nedeniyle Tarih Bölümü Başkanlığımıza gelerek herkesle en iyi bir şekilde ve nazikçe diyalog kurabilmektedir. Bal arısı gibi, Tarih Bölümü Başkanlığımızda çalışan değerli çiçek misali mesai arkadaşlarımdan bal alabilmektedir. Bu balı Kahramanmaraş peteğine doldurarak kahramanlar diyarını bir kültür şehri yapmaya çalışmaktadır. Kendisini bu hizmetlerinden dolayı kutluyor ve tebrik ediyorum. Yaşar Alparslan Bey'le birlikte çalışan, kitabı okuyup tashihleri yapan ve Kahramanmaraş'a hizmet etmeyi bir görev bilen Serdar Yakar Beyefendiye de teşekkür ediyorum. Kahramanmaraş'a hizmet etmeyi şiar edinen iki dostumuzun bundan sonra da şehrimizle ilgili değerli çalışmalar yapmalarını Yüce Allah'tan temenni ediyorum.

Prof. Dr. Ahmet EYİCİL

1. KAHRAMANMARAŞ'IN TARİHİ

1. MARAŞ ADININ MENŞEİ VE ŞEHRİN KURULUŞ YERİ

1.1. Maraş Adının Kaynağı

Maraş adının nereden geldiği ve anlamının ne olduğu konusunda birkaç görüş bulunmaktadır. Tarihçi Herodot, Maraş şehrini Hitit komutanlarından Maraj adlı bir kumandanın kurmasından dolayı şehre Maraj adı verildiğini belirtmektedir. Hitit İmparatorluğu (M.Ö. 2000 - 1200) zamanında bu devletin önemli merkezlerinden biri olan bu şehrin adı, Hititlerden kalan yazıtlarda Maraj ve Markasi şeklinde geçmektedir. Maraş'ın adının Hititlerden geldiğini doğrulayan Asur kaynaklarında bu şehrin adı Markaji olarak ifade edilmektedir. Asur krallarından Sargon'un zamanından kalan Boğazköy yazıtlarında Maraş'ın adı geçmektedir. Geç Hitit Devleti'nin önemli merkezlerinden biri olan Maraş'ın adı bu dönemde Gurgum olarak belirtilmektedir.

M.S. I. yüzyılda Roma İmparatorluğu bölgeyi ele geçirince Maraş'ın adı Germanicia olarak ifade edildi. Roma ve Bizans İmparatorluğu döneminde Germanicia olarak isimlendirilen şehir, Müslümanlar tarafından fethedilince buranın adı Maraj olarak değiştirildi. Arap alfabesinde "j" harfi olmadığından şehrin adı Mer'aş şekline ifade edildi. Bu görüşlerin yanısıra Maraş adının Arapça "zelzele - titreme" anlamına gelen "Re'aşa" fiilinden türeyerek "Mer'aş" olduğunu da iddia edenler bulunmaktadır. Osmanlılar döneminde şehrin adı, bölgede Dulkadiroğulları Beyliği'nin kurulmasından dolayı Zülkadir şeklinde de ifade edildi.

1.2. Maraş'ın Yeri

Maraş'ın bugünkü yerine taşınmadan önce iki kez yer değiştirdiği belirtilmektedir. Maraş'ın ilk yeri, bugünkü şehrin yirmi kilometre güney doğusunda Erkenez Çayı kenarında Elmalar Köyü ile Çokyaşar Köyü arasında bulunan Himli Höyük civarında bulunmaktadır. Asuriler tarafından M.Ö. 2500 yıllarında Maraş'ın burada kurulduğu belirtilmektedir. Asuriler, Hititler ve Romalılar zamanında burada bulunan Maraş büyüyerek gelişmiştir. Ancak Himli Höyük'te bulunan kalıntıların büyük bir şehir merkezi harabelerinin

olamayacağı ve muhtemel bir Asur ticarî koloni kasabasının kalıntıları olduğunu söyleyenler de bulunmaktadır.

Maraş'ın ikinci yerinin bugünkü Karamaraş denilen ve Namık Kemal Mahallesi'nin bulunduğu yer olduğu belirtilmektedir. Maraş, buraya Hamdanoğulları hükümdarı Seyfüddevle tarafından (M.S. 944-967) taşınmıştır. Maraş, şimdiki kale ve çevresine ise Dulkadiroğlu Alaüddevle tarafından nakledilmiştir.

Yukarıda verilen bilgilerin yanı sıra, Maraş'ın bugünkü olduğu yerde ve bilhassa da Mağaralı Mahallesi'nin bulunduğu mevkide kurulduğunu öne süren araştırmacılar da bulunmaktadır. Mağaralı Mahallesi civarında bulunan arkeolojik bulgular da buranın çok eski bir yerleşim merkezi olduğunu göstermektedir. Kazılarda burada suyu kuyudan temin edilen bir saray ve kaya mezarlar bulunmuştur.

Maraş Kalesi'nin tarihi Hititlere kadar dayanmaktadır. Maraş'ı ilk fetheden Müslüman Arapların fetihlerini belirten kaynaklar, Maraş'ın ortasında büyük bir kale olduğunu ve etrafının hendeklerle çevrilmiş bulunduğunu açıklanmaktadır. Hendeklerden kastedilen kalenin iki tarafında bulunan derin derelerdir. Şöyleki, kalenin güneyinde Kanlıdere, Akdere ve Şekerdere'den gelen sular birleşerek bir ırmak oluşturmaktadır. Bu su değirmen ve tarımda sulama işlerinde kullanılmaktadır. Bu dereler doğal olarak kalenin etrafında içi su dolu geçilmesi güç hendekler oluşturmaktadır. Bu nedenle hendek diye tabir edilen derin derelerden geçmek çok zor olmaktadır. Bu fiziki yapı kalenin savunmasının güçlenmesine neden olmaktadır. Ayrıca Maraş'ı kuran Hititlerin, Anadolu'ya Asurlardan önce sahip oldukları görülmektedir. Hitit tarihinin Anadolu'daki başlangıcı belli değildir. Ancak M.Ö. 2000'li yıllarda yazılı belgeler sayesinde Hitit tarihi bilinmektedir.

Maraş'ın birkaç defa yer değiştirdiği görüşünün ortaya çıkmasının sebebi bilhassa Arap kaynaklarında buraların tarihi anlatılırken, Maraş'ı fetheden Müslüman komutanların şehri ele geçirdiklerinde "şehri yeniden bina etti" ifadesinin kullanılmasıdır. Bu ifade şehri tamir etti, onardı, yeniden inşa etti anlamlarına gelmektedir.

2. TARİH ÖNCESİ DEVİRLERDE MARAŞ

Maraş ve çevresinin tarih öncesi devirleri tam olarak aydınlatılamamıştır. Çünkü bölgede bulunan birçok höyükte kazı çalışmaları yapılamamıştır. Sadece Maraş'ın otuz beş kilometre güneyinde bulunan Domuztepe Höyüğü'nde şu anda hâlâ devam eden kazı çalışmalarında

bölgenin M.Ö. 8000 yılına kadar giden tarih öncesi devrine ait arkeolojik buluntulara rastlanılmıştır. Yaklaşık 20 hektarlık bir alana yayılan Domuztepe Höyüğü'nün bu genişliğe ulaşması ilginçtir. 8000 yıl önce burada bu kadar büyüklükte bir yerleşim merkezinin bulunması, Domuztepe Höyüğü çevresinde ticarî bir koloni olduğunu göstermektedir. Buranın Irak, Kuzey Suriye, Anadolu ve Akdeniz'i birbirine bağlayan ticaret yolunun kesiştiği bir nokta olduğu anlaşılmaktadır. Kuzey Suriye'de Tell Halaf Höyüğü'nde çıkan arkeolojik bulgularla Domuztepe Höyüğü'ndeki bulguların birbirine benzerliğinden dolayı Halaf Çağı olarak adlandırılan bir medeniyetin bölgede yaşandığı anlaşılmaktadır.

Domuztepe Höyüğü'ndeki kazıda tarih öncesi döneme ait seramikler, mühürler vs. eşyalar üzerinde resimlere rastlanmıştır. Bu çizimler arasında bitkiler, hayvanlar ve insan sembolleri bulunmaktadır. Açılan bir mezarda birçok insan iskeleti görülmüştür. Bu örneklerle insanların ölü gömme törenleri hakkında bilgi sahibi oldukları anlaşılmaktadır.

Domuztepe Höyüğü kazısı ve daha sonra yapılacak kazılarla Maraş bölgesinin yazı öncesi tarihi hakkında daha ayrıntılı bilgilere ulaşılması mümkün olabilir.

Domuztepe Höyüğü'nden başka Prof. Kılıç ÖKTEN'in Pazarcık çevresindeki Gani ve Bozdağlarının (burada Sarıl ve Ardıl köyleri bulunmaktadır) güney yamaçları ile Maraş-Göksun yolunun sağına rastlayan Delihübek Dağı'nın eteğindeki Döngel Mağaralarında tarih öncesi devirlere ait bulguları ele geçirmesi, insanların binlerce yıldan beri buralara gelip yerleştiklerini göstermektedir. Maraş'ın Orta Tunç Çağı'nda önemli bir konumda Mezopotamya ve Kuzey Suriye'yi Orta Anadolu'ya bağlayan yol güzergâhında olduğu görülmektedir. Mezopotamya'dan yola çıkan tüccarlar Birecik'ten Fırat Nehri'ni geçtikten sonra Maraş-Göksun yoluyla Kaniş'e gitmekteydi.

3. TARİH ÇAĞLARI

3.1. Hititler Dönemi

Hititler M.Ö. 2000–1200 yılları arasında Anadolu'da hâkimiyet sürdükleri dönemde Maraş bölgesinde de egemen olmuşlardır. Hititler döneminde bu şehrin adına Maraj ve Markasi denmektedir. Hititler döneminde Maraş bölgesinin Elbistan, Pazarcık ve Türkoğlu ilçeleri sınırları içinde birçok yerleşim merkezinin olduğu görülmektedir. Elbistan'ın Karahöyük harabelerinde yapılan kazılarda Hititlerin hüküm sürdüğü bu alanda Asur ticaret kolonilerine ait çanak, çömlek, tunç ve kemik buluntuları

ele geçirilmiştir. Hititlere ait anıtsal yapılara rastlanmıştır. Elde edilen eserler Hititlere ait olmamakla beraber Hitit figürlerini üzerinde taşımaktadır.

Hitit İmparatorluğu dağılınca onun yerine kurulan Genç Hitit devletlerinden Gurgum şehir devleti Maraş bölgesine hâkim olmuştur. Asur kaynaklarına göre bu devletin başkenti Markasi'dir. Gurgum şehir devleti zamanından günümüze iki önemli eser kalmıştır. Bunlardan biri meşhur Maraş Arslanı'dır. Bir zamanlar Maraş Kalesi'nde bulunan bu arslan heykeli Hititlerden kalan en önemli eserdir. XVII. yy. da Maraş'ı ziyaret eden Evliya Çelebi bu arslanın kalede olduğunu yazmaktadır. Bugün tamamen üzerindeki yazısı okunmuş olan Maraş Arslanı'ndaki ifadeye göre de Gurgum şehir devletinin merkezi Maraş'tır.

Diğer eser ise Hititlerden kalan Fırtına Tanrısı kabartmasının üzerindeki yazı okunamamıştır. Maraş bölgesinden çıkarılan birçok eserler XIX. yy.ın sonları ile XX. yy. başlarında Hristiyan misyonerleri tarafından Avrupa ve Amerika'ya kaçırılmıştır.

3.2. Asurlular Dönemi (M.Ö. 720 - 612)

M.Ö. VIII. yy. sonlarında Asur krallarından Sargon II. zamanında (M.Ö.721–705) Gurgum şehir devleti yıkılmış ve Maraş bölgesi Asurlulara bağlanmıştır. Asurlular döneminde şehir bir ara Urartulara bağlanmıştır. Yine iki Türk kavmi olan Kimmerler ve İskitlerin Anadolu istilâları sırasında Maraş'ı da ele geçirmişlerdir. Asurlular zamanında Maraş ticaret yolları üzerinde bulunması sebebiyle önemini korumuştur. Kapadokya-Mezopotamya ticareti Maraş üzerinden sağlanmıştır.

3.3. Persler Dönemi (M.Ö. 612 - 333)

Maraş bölgesindeki Asur egemenliği fazla sürmedi. M.Ö. 612 yılında Med devletinin kralı Keyaksases, güney komşusu Babillerin de yardımı ile Asur başkenti Ninova'yı alarak bütün Asur ülkesinin kalelerini yağmalayarak bu devlete son verdi. Bir süre sonra da Güneybatı İran'da Ahameniş soyundan gelen II. Kiros, Medleri ortadan kaldırarak İran'da Pers İmparatorluğu'nu kurdu (M.Ö. 550). Anadolu'yu istilaya başlayan II. Kiros, Lidya kralını mağlup ederek diğer Anadolu şehirleri gibi Maraş'ı da topraklarına kattı. Pers kralı I. Darius zamanında Anadolu'da istila edilmiş şehirler idari bölümlere ayrıldı. Maraş şehri de Kapadokya Satraplığı'nın (Eyalet) sınırları içinde kaldı.

3.4. Makedonyalılar Dönemi (M.Ö. 333 -64)

Perslere bağlı Kapadokya Satraplığı Hâkimiyetinde kalan Maraş şehri M.Ö. 333 yılında İskender İmparatorluğu'na bağlandı. Makedonya İmparatoru Büyük İskender M.Ö. 333 yılında Pers İmparatoru III. Darius'u Issos'da (Ayas-İskenderun) yenerek bu devleti yıktı ve Maraş'ı da ele geçirdi. Böylece

Maraş şehri Helenizm uygarlığına bağlandı. Bu dönemlere ait Afşin, Göksun ve Maraş'ın geniş ovalarında sikke, sütun başları ve heykeller bulundu. M.Ö.323'de Büyük İskender ölünce Makedonya İmparatorluğu onun generalleri arasında paylaşıldı ve Maraş şehri de İskender'in generallerinden Selefkus'un payına düştü. Anadolu, Suriye'yi içine alan Asya krallığı topraklarından sayılan Maraş, bir süre sonra Kapadokya Krallığı'na yeniden bağlandı.

3.5. Büyük Roma İmparatorluğu Dönemi (M.Ö. 64 - M.S. 395)

M.Ö. 192 yılında Romalılar, Anadolu'ya girerek Toroslara kadar Batı ve İç Anadolu'yu Selefkusların elinden alarak kendilerine bağladılar. M.Ö. 64 yılına kadar Selefkuslara bağlı kalan Maraş, bu krallığın merkezi Antakya'nın Romalılar tarafından alınmasıyla bu devletin eline geçti. Maraş'ı Roma'ya bağlayan komutan Pompeius'tu. Yukarı Suriye ve Maraş civarında oturan Kommegenler, Romalıları bir hayli uğraştırarak ihtilaller çıkardılar.

Bazen bağımsız bazen de Roma'ya bağlı, başkenti de Samsat olan Kommegene Krallığı, Maraş bölgesini de yönetti. Bu dönemde Sasanilerin Maraş'a kadar akınlar yaptığı görülmektedir.

Roma İmparatorluğu döneminde Maraş şehrinin adı Roma generali Caligula'nın onuruna Germanicia veya Germanika olarak değiştirildi. Roma İmparatorluğu döneminde oldukça gelişen Maraş, Doğu Torosların üzerindeki geçitlerden biri olması nedeniyle önemli bir ticaret merkezi oldu. Bu yol o dönemde Kayseri-Göksun üzerinden Maraş'ı ve Orta Anadolu ile Suriye'yi birbirine bağlıyordu.

Hititlerden kalan Maraş kalesi Roma İmparatorluğu zamanında tamir edildi. Bundan başka Maraş merkeze bağlı Göllü Köyü'nün iki kilometre güneyinde, Doğukent yolunun az ilerisinde ve devasm eden yolun altında bulunan Roma Nekropolü son derece önemlidir. Pazarcık ilçesine bağlı Evri ve Tilkiler Köyünün çevresinde tek parça kayalara oyulmuş büyük çaptaki su sarnıçları da birer Roma eseridir.

3.6. Bizanslılar Dönemi (M.S. 395)

Doğu Roma İmparatorluğu M.S. 395 yılında doğu ve batı olmak üzere ikiye bölündü. Balkanlar, Anadolu, Suriye ve Mısır'ı da içine alan Bizans İmparatorluğu'na geçen Maraş şehri bu dönemde de önemini koruyarak Germanika adıyla anıldı. Bizans İmparatoru I. Justinianus döneminde Maraş toprakları Bizans-Sasani çatışmalarına sahne oldu. 605–611 yılları arasında Sasanilerin elinde kalan kent tekrar Bizans'ın eline geçti. M.S. 634 yılından itibaren Müslüman Araplar Suriye'yi Bizans'ın elinden almaya başladıkları

dönemde Maraş'a kadar sık sık akınlarda bulundular. Şehir Bizans ve Müslümanlar arasında birkaç kez el değıştirdi.

M.S. VII. yüzyılın ortalarından itibaren X. yüzyılın ortalarına kadar Müslümanların idaresinde kalan Maraş, Kuzey Suriye'de kurulan Hamdanoğulları Beyliği'nin zayıflamasından sonra 962 yılında Bizans İmparatorluğu'nun eline geçti. Türkler tarafından fethedilinceye kadar Hıristiyanların elinde kaldı. Bizans İmparatorluğu döneminde, İmparator III. Leon'un Maraş doğumlu olması nedeniyle şehre Krallar Şehri adı da verildi.

4. MÜSLÜMANLAR DÖNEMİ

Müslümanlar Hz. Ebubekir zamanında Bizans'ın elinde bulunan Suriye'nin fethine giriştiler. Suriye'nin Müslümanların eline tamamen geçişi Hz. Ömer zamanında oldu. 636 yılında hemen hemen tüm Suriye'nin fethini tamamlayan İslâm orduları Antakya, Antep, Adana ve Maraş'a doğru saldırılara başladılar. Bu mntıklar Suriye'nin hemen kuzeyinde bulunması sebebiyle İslâm ordularının dikkatini çekmekteydi. Suriye'den fazla bir direniş yapmadan kuzeye doğru çekilen Bizans İmparatoru Heraklios burada bir savunma hattı oluşturdu. Araplarla Bizans arasındaki mücadele genellikle Tarsus'tan Urfa'ya kadar uzanan bu hat üzerinde oldu. Hz. Ömer zamanında Suriye'de fetihlerde bulunan Halid b. Velid 636 yılında Maraş'a doğru bir saldırı başlattı. Şehir 637 yılında Müslümanların eline geçti. Maraş'ta yaşayan Hıristiyan halk canlarına dokunulmamak şartıyla şehri teslim ettiler. İslâm orduları burada bir garnizon kurarak Anadolu içlerine yapılacak seferler için burayı üs edindiler. Ancak Bizanslılar burayı Araplara kaptırmamak için yoğun saldırılara başladılar. 651 yılında bir İslâm ordusu Sufyan b. Avf komutasında Maraş'ı tekrar aldı ve şehri imar ettirerek buraya asker yerleştirdi.

İslâm tarihinde 661 yılından itibaren yeni bir dönem başladı. Hilâfeti ele geçiren Emeviler Suriye'nin kuzey kısımlarına yeniden seferlere başladılar. Muaviye (661-680) Maraş şehrini onarttırarak yeniden bayındır hale getirdi. Burada bulunan garnizondaki asker sayısını arttırdı. Halife Yezid 683 yılında ölünce Maraş üzerine Bizans akınları yeniden başladı. Şehirde yaşayan Müslümanlar burayı terk ettiler. Bölge Bizans'ın eline yeniden geçti. Halife Abdümelik zamanında (685-705) Maraş yeniden fethedildi. 692 yılından sonra İslâm ordusu ile Bizans ordusu Maraş ovasında karşılaştılar. İslâm ordusunun zaferiyle sonuçlanan bu savaştan sonra Müslümanlar bölgeye yeniden hâkim oldular. Abdümelik Maraş'a kadar gelerek burayı bayındır hale getirip asker yerleştirdi ve büyük bir cami inşa ettirdi.

II. Mervan'ın halifeliği döneminde (744-750) Bizanslılar yeniden Maraş'a saldırdılar. Burada yaşayan Müslümanlar şehri terk ederek Kınnesrin ve El-Cezire'ye kaçtılar. Rumlar şehri yakıp yıktılar. Kısa bir süre sonra Maraş yeniden Müslümanların eline geçti ve şehrin valiliğine Ziver b. El-Haris El-Kilâbi atandı. Yeniden onarılan şehre Müslümanlar tekrar yerleştirildi. Bizans'ın karşı saldırısı ile halk burayı terk ederek Suriye'ye kaçtı. Maraş'ta yaşayan Hıristiyan Nasturi halk da Bizans İmparatoru tarafından Trakya'ya götürüldü. II. Mervan'ın halifeliğinin son zamanlarında Maraş yeniden fethedildi.

Halifeliği 750 tarihinde ele geçiren Abbasiler zamanında Maraş üzerinde İslâm - Bizans çatışmaları devam etti. 754 yılında Bizans'ın kontrolüne geçen Maraş, Rumlar tarafından yeniden yıkıldı. Abbasi Halifesi Ebu Cafer Mansur, Salih b. Ali'yi Maraş'a vali olarak gönderdi. Burası tekrar imar edilerek askerî bir üs haline getirildi. Halife Mehdî zamanında Maraş'taki Müslüman askerlerin sayısı artırıldı.

Maraş üzerinden Anadolu içlerine doğru Müslüman askerler 776-777 yılında seferlere başladılar. Buraları kesin denetim altına almak ve Arapları geri püskürtmek için 100 bin kişilik Bizans ordusu Maraş'ı ele geçirerek yakıp yıktı. Ancak burada kalamayan Bizans ordusu Adana civarlarına çekildi.

Abbasiler döneminde İslâm orduları Maraş bölgesinde iki önemli üs indirdiler. Bunlardan biri Maraş merkezi diğeri de Ortaçağlar boyunca çok önemli bir yerleşim merkezi olan ve Araplar tarafından birkaç kez yeniden yapılan Hades şehriydi. Bugün Göynük olarak adlandırılan ve İnekli gölü yakınlarındaki bu şehir Malatya üzerine yapılacak seferler için bir üs olarak kullanıldı. Abbasi Halifesi Harun Reşid zamanında şehir yeniden yapıldı.

Abbasi Halifesi Harun Reşid, Maraş'ın batısında, Maraş-Adana geçiş noktasında bulunan Haruniye (Bahçe/Babul Hades) Kalesi'ni inşa etti. Kalenin doğusunda bulunan Hades şehrine asker yerleştirdi. Böylece Bizans'tan gelen saldırıları engellemeye çalıştı. Halife Harun Reşid zamanında Bizans'ın sınırlarını korumak ve Anadolu içlerine yapılacak seferleri düzenlemek amacıyla Avasım (uç) eyaleti kuruldu. Tarsus, Adana, Misis, Antakya, Antep, Urfa, Malatya'ya kadar uzanan bu bölgenin merkezi Suriye'deki Kınnesrin şehri idi. Sugur merkezinin sınır noktalarını denetimi altında tutan vali, bazen Kınnesrin'de, bazen de Tarsus'ta oturuyordu. Sınır noktaları veya sınır şehirleri olara ifade edilen Sugur şehirlerinde Müslüman garnizonlar oluşturuldu. Müslümanlar her yıl iki defa Anadolu içlerine gaza akınlarında bulunurlardı. Bilhassa Maraş şehri bu akınların geçiş noktası olması sebebiyle önem kazanmaktaydı.

Mısır'da 868 yılında bir Türk devleti kuran Tolunoğlu Ahmed zamanında Sugur merkezinin sınır noktaları Tolunoğulları Devleti hakimiyetine geçti. Bir kaç defa Tarsus'a kadar gelen Tolunoğlu Ahmet, Maraş'ı da idaresi altına aldı.

Bizanslılar 905 yılından itibaren Maraş üzerine seferlere yeniden başladılar. Bizans komutanı Andronikos Müslüman ordusunu bozguna uğratarak Maraş'ı ele geçirdi. 916 yılında Ermeni asıllı Mleh, Maraş'ı yağmalattı. 950'li yıllardan itibaren Maraş bölgesi üzerinde Arap-Bizans çatışmaları yeniden hızlandı. Suriye ve Güneydoğu Anadolu bölgesini ele geçiren Arap asıllı Hamdâniler Devleti zamanında Maraş, Malatya ve Kayseri civarlarında birçok çatışmalar oldu.

Hamdâniler Devleti'nin en güçlü hükümdarı Seyfû'd-Devle, Maraş'ı yeniden kurdu. Hatta bu yüzden meşhur Arap şairi El-Mütenebbi, El-Hades ve Maraş'ı Hıristiyanlardan kurtardığı ve yeniden inşa ettirdiği için Seyfû'd-Devle'ye bir kaside yazdı.

Hamdâniler Devleti'nin zayıflamasından sonra Maraş 962'de yeniden Bizans'ın eline geçti. Türklerin Maraş'ı 1086'da fethine kadar yaklaşık 100 yıl Bizans İmparatorluğu'nun elinde kaldı. Bu süre içinde Bizans İmparatoru II.Vasil, Doğu Anadolu Bölgesi'nde yaşayan Ermenileri zorunlu iskâna tabi tutarak Maraş'a yerleştirdi.

4.1 Selçuklu Dönemi

Selçuklu liderleri Tuğrul ve Çağrı Beyler 23 Mayıs 1040 tarihinde Dandanakan Meydan Muharebesi'nde Gazneliler Devleti'ni mağlup ederek Horasan ve İran'da bağımsız bir devlet kurdular. Selçuklu Türklerinin bu başarısını haber alan Türkistan bölgesindeki Oğuz Türkmenleri batıya doğru hicret ederek İran'a girdiler. Tuğrul ve Çağrı Beyler, Türkmenleri Anadolu'ya yerleşmeleri için teşvik ettiler.

Çağrı Bey, 1018-1021 yılları arasında Doğu Anadolu Bölgesi'ne bir keşif hareketi yaparak Anadolu'nun siyasî, sosyal ve coğrafi durumu hakkında bilgi edindi. Anadolu, önce Bizans-Sasani çatışmaları sonra da Bizans-Müslüman Arap çatışmalarına sahne olmuştu. Savaş ve istila alanına dönüşen Anadolu topraklarında nüfus oldukça azalmış ve bu yüzden Türklerin yerleşebilecekleri bir alan haline gelmişti. Bu bilgileri elde eden Çağrı Bey, Maveraünnehr'e dönerek kardeşi Tuğrul Bey'e durumu arz etti.

Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey'in 1047 de batıya doğru hareketiyle Türkmenler Anadolu'ya doğru girmeye başladılar. Tuğrul Beyin amcaoğlu İbrahim Yinal komutasındaki Selçuklu ordusu 1048 yılında Erzurum yakınlarında Bizans ve Gürcü ordusunu ağır bir yenilgiye uğrattı. Bu zaferin

arkasından kazanılan 1071 Malazgirt Savaşı ile Anadolu'nun kapısı Türklere açıldı. Malazgirt kahramanı Alparslan, Anadolu'nun fethi için büyük kumandanlarını görevlendirdi.

Maraş bölgesinde 1021 yılı öncesi Rumlar, Süryaniler, Nasturiler ve Ermeniler yaşamaktaydı. Ancak bu tarihte Bizans İmparatoru II. Vasil, Doğu Anadolu Bölgesi'nde yaşayan ve Rumlarla aralarında mezhep kavgaları olan Ermenileri Kayseri, Sivas ve Malatya civarlarına göçürmüştü. Selçukluların Maraş bölgesini fethetmeden önce burada Ermeni nüfus artmış ve Bizans'a bağlı Ermeni valiler tarafından bölge yönetilmeye başlanmıştı. Devamlı Bizans'ın Ermenilere Ortodoks mezhebini empoze etme baskılarına maruz kalan Ermeniler Bizans'a karşı direnişe geçerek, Türklerin bölgeyi fethini kolaylaştırıcı yardımlarda bulundular. Bu sırada Maraş, Malatya, Harput, Palu, Elbistan, Tarsus ve Urfa'yı içine alan Ermeni asıllı Bizans komutanı Philaretos Brachmins, Bizans'a bağlılığını reddederek bir Ermeni prensliği kurdu ve Philaretos İslâmiyet'i kabul ederek Melikşah'ın vasalı oldu. Bu yüzden Bizans ve Ermeni kaynakları onu döneklilikle suçlarlar.

Süleymanşah, 1075'de İznik'i ele geçirerek Anadolu'da, Büyük Selçuklulara bağlı bir devlet kurdu ve Emir Buldacı komutasında bir orduyu Maraş, Elbistan bölgesine gönderdi. 1086 yılında Emir Buldacı tarafından Maraş ve Elbistan bölgesi fethedilerek Anadolu Selçuklu Devleti'ne bağlandı. Bu tarihten 1097 yılına kadar Türklerin elinde kalan Maraş Haçlı istilasına uğradı. 1097 yılında Maraş'ı ele geçiren Haçlılar, burada Katolik Kilisesi ve Latin Piskoposluğu kurarak Antakya'ya doğru ilerlediler. Elbistan'ı da ele geçiren Haçlılar burada da bir Haçlı Prensliği kurdular. 1100 yılında Antakya Prensi Bohemond Malatya'yı işgal etmek için kuzeye doğru ilerlerken Maraş ovasında Danişmend Gâzi tarafından mağlup ve esir edildi. Bu tarihte Maraş yeniden Türklerin eline geçti. 1103 yılında Anadolu Selçuklu Sultanı I. Kılıçarslan Danişmend Gâzi'yi mağlup ederek Maraş'ı Anadolu Selçuklularına bağladı. Ancak kısa süre sonra Maraş yeniden Haçlıların eline geçti. I. Kılıçarslan 1105 yılında şehri alarak vezir Ziyaeddin Muhammed'e bağış olarak verdi. 1107 yılında Kılıçarslan'ın ölümünden sonra Maraş yeniden Haçlıların eline geçti. Burada bir Latin Senyörlüğü kuruldu. Şehir bazen Antakya Haçlı Kontluğu'na bazen de Urfa Haçlı Kontluğu'na bağlandı. 1114 yılında Maraş'ta büyük bir deprem oldu. Bu depremde şehir tamamen yıkıldı ve 40.000 kişi öldü.

Türklerle Haçlılar arasında sık sık el değiştiren Maraş şehrine 1136 tarihinde Danişmendliler hâkim oldular. Bizans İmparatorunun Haçlılara yardım etmesi ile Maraş yeniden Hıristiyanların eline geçti. Danişmendlilerin Anadolu'daki nüfuzuna son veren I. Mesud 1144 yılında Elbistan'ı, 1150'de de

Maraş'ı alarak Anadolu Selçuklularına bağladı. I. Mesud Maraş bölgesini, gelecekte Selçuklu Sultanı olacak olan oğlu II. Kılıçarslan'a verdi. Bu tarihten sonra Maraş üzerinde Musul Atabegi Nureddin Mahmud Zengi ve II. Kılıçarslan arasında çekişme başladı. Nureddin Mahmud Zengi 1172'de Maraş'ı aldı. Ancak Selçuklulara geri iade etmek zorunda kaldı. Bu arada Maraş, Haçlıların yardımıyla Kilikya'da bir prenslik kuran Ermenilerin sık sık saldırılarına maruz kaldı.

Zengiler devletinin 1174 yılında yıkılmasından sonra onların topraklarına sahip olan Mısır Sultanı Selahattin Eyyubi, Maraş bölgesine sahip olmak için Selçuklularla mücadeleye girişti. I. Kılıçarslan, bir yandan Kilikya Ermeni saldırısı, bir yandan da Antakya Haçlılarının saldırılarına karşı Maraş'ta bir uç beyliği kurdu. Komutanlardan Emir Hüsametdin Çoban'ı bu beyliğin başına getirdi. 1180 yılının sonlarında kurulan bu beylik, şehrin 1259 yılında Ermenilerin eline geçinceye kadar devam etti. Hüsameddin Çoban'dan sonra bu beyliğin başına oğlu İbrahim, daha sonra da onun oğlu Nusrettin Hasan Bey geçti. 1234 yılına kadar Maraş Emirliği'nde kalan Hasan Bey zamanında Maraş yeniden imar edildi ve gelişti. Bugün Afşin ilçesi sınırları içerisinde olan Ashâbü'l-Kehf'de bulunan kervansaray, tekke ve cami Hasan Bey tarafından yaptırıldı. Nusrettin Hasan Bey zamanında Maraş üzerine saldıran Ermenilerle mücadele edildi.

Hasan Bey'in ölümünden sonra Maraş Emirliği'ne sırası ile oğulları Muzaferüddin ve İmadeddin geçti. 1240 yılında Anadolu'nun siyasî, sosyal ve ekonomik tarihinde önemli rol oynayan Baba İshak İsyanı Maraş civarında oldukça etkili oldu. Ayrıca Maraş, Elbistan ve Malatya üçgeni arasında yerleşen Ağaçeri Türkmenleri, Selçuklu Devleti'ne karşı isyan ettiler. Zaten 1243 yılında Anadolu Selçuklu Devleti, Moğollara Köseadağ Savaşı'nda yenilerek onların hâkimiyetine girmişti. Moğol hâkimiyeti döneminde diğer Anadolu şehirleri gibi Maraş'ta da asayiş ve düzen bozuldu. Bir yandan Ermenilerin saldırıları, bir yandan Ağaçerilerin isyanı, diğer yandan da Moğolların akınları sebebiyle Maraş'taki Selçuk idaresi çöktü ve 1259 yılında Maraş Valisi İmadeddin şehri terk edince Kilikya Ermenileri Maraş'ı ele geçirdiler. Ermeni Prensi Hetum İlhanlı Hükümdarı Hülagu ile anlaşarak bölgenin hâkimiyetinin kendisine verilmesini sağladı. 1277 yılında Mısır Türk Memlukları Sultanı Baybars Elbistan'da Moğol ordusunu ağır bir yenilgiye uğrattı. Bölgeyi Moğolların elinden almasına rağmen Selçukluların desteğini elde edemeyen Baybars çekilmek zorunda kaldı.

1296 yılına kadar Kilikya Ermeni Prenslüğü'nin elinde kalan Maraş, Mısır Türk Memlukları tarafından fethedildi. 1337 yılında Maraş ve Elbistan'da kurulan Dulkadiroğulları Beyliği kuruluncaya kadar

Memlûkluların Halep Valiliği'ne bağlı kaldı. Bu dönemde Maraş Őhrinin içinde yaşayanların çoğu Memlûklu değil Eremni idi.

Selçuklu fethiyle birlikte Anadolu TürkleŐmeye ve İslmlaŐmaya başladı. Doğudan gelen Türkmen aşiretleri Maraş bölgesine de yoğun olarak yerleştiler. Dulkadiroğlu Beyliği ncesi Memlûk idaresi boyunca bölgede Türkmen nüfusu oldukça arttı ve bu sebeple Maraş bölgesine Vilayet-i Türkman, Türkmen İli gibi isimler verildi. Dulkadir Beyliği döneminde de Maraş'a çok miktarda nüfus getirildi. Hatta günümüz tarihçilerinin bir kısmı Maraş ve çevresini Türkmen deposu olarak ifade etmektedir.

4.2. Dulkadiroğulları Beyliği Dönemi (1337 - 1522)

XIII. yüzyıl sonlarında Halep ile Antep arasındaki bölgeye yerleşen Bozok Türkmenleri, Memlûk Türk Devleti'nin kuzeye doğru baŐlattıđı akınlarda bazen Memlûk kumandanlarının emrinde, bazen de kendi istekleriyle Çukurova'daki Ermenilerin zerine veya Moğol hâkimiyeti altındaki Anadolu ilerine doğru akın yapıyorlardı. Türkmenler, Memlûk fetihleri arkasından Antep'ten Elbistan'a kadar uzanan bölgeleri ele geçirdiler. Türkmenler, Antakya'dan başlayıp kuzey-doğu yönünde Maraş'a kadar uzanan Amanos Dağları'nın doğu vadisinde kışlarlar, yaz gelince de vadinin kuzeyinde Binboğalar, Berit, Nurhak, Akçadağ ve Tohma Vadisi ile çevrili yaylalara çıkarlardı. Bu Türkmenler Oğuzların Bozok koluna mensup Bayat, Afşar ve Beydili beyleri idi. Dulkadiroğulları Beyliği'ni kuran Türkmenlerin hangi boydan geldiği kesin olarak bilinmemekle beraber, Dulkadir halkının çoğunluğunun Bayat boyuna mensup Türkmenler olması sebebiyle, beyliğin kurucularının da Bayatlar olması mümkündür.

Mısır ve Suriye'ye sahip Memlûk Sultanı En-Nsır Muhammed b.Kalavun, lkesinin Suriye sınırları güvenliğini sağlamak amacıyla Dulkadirliilerden Zeyneddin Karaca Bey'e hilt ve hediyeler vererek onu Elbistan naipliğine 1337 atadı. Böylece Zeyneddin Karaca Bey, bölgede kendine bağlı yerlerde idare hakkını elde etti ve Dulkadir Beyliği'ni kurdu.

Dulkadir Beyliği, Memlklara bağlı olmakla beraber Zeyneddin Karaca Bey, Memlûk Devleti'ndeki taht kavgalarından istifade ederek bağımsız hareket etmek istedi ve beyliğinin sınırlarını Halep'e doğru geniŐletmeye çalıştı. Zeyneddin Karaca Bey, bir yandan topraklarını Suriye'ye doğru geniŐletirken bir yandan da kuzeye doğru Eretna devleti topraklarına akınlarda bulundu. Hatta 1348 yılında Karacabey, Melik Zhir unvanını alarak bağımsızlığını ilan etti. Fakat 1353 yılında Memlklara yenilerek Kahire'de idam edildi.

Zeyneddin Karaca Bey'in idam edilmesinden sonra onun yerine oğlu Halil Bey Dulkadir Beyi oldu. 1354 yılından 1386 yılına kadar Dulkadir Beyi olan Halil Bey zamanında beyliğin hudutları Zamantı'dan (Pınarbaşı) Harput'a kadar genişledi. Halil Bey de babasının politikasını takip ederek bağımsızlığını ilan etmek istedi ise de Memluklar buna izin vermediler. Dulkadir ailesi arasına fitne sokarak 1386'da Halil Bey'i kendi ailesinden olanlara öldürttüler.

Halil Bey'in öldürülmesinden sonra Dulkadir Beyliği'nin başına Sevli Bey (Suli Bey) geçti. Sevli Bey zamanında Memluklar, Dulkadir Beyliği arazisine hâkim olmak istediler. Bu yüzden iki taraf arasında birçok savaş oldu. Dulkadirlielerin bu savaşlarda başarılı olmaları nedeniyle Memluk Sultanı Berkuk onun beyliğini tanımak zorunda kaldı. Sevli Bey, beyliğinin topraklarını genişletmek için Memluk topraklarına ve Kilikya Ermenileri üzerine akınlar yaptı. Sevli Bey'in Memluklar için tehlikeli olmaya başladığını gören Berkuk, 1398 yılında bir suikast düzenleterek onu ortadan kaldırdı.

Sevli Beyin öldürülmesinden sonra yerine oğlu Sadaka, Dulkadirlielerin başına geçmesine rağmen amcasının oğlu Nasreddin Mehmet Bey, onun beyliğini tanımayarak 1399'da Dulkadir hükümdarı oldu. Nasreddin Mehmet Bey'in Dulkadir tahtını elde etmek için Osmanlı Sultanı Yıldırım Bayezit'den yardım istedi. Nasreddin Mehmed Bey Yıldırım Bayezit'in desteği ile Dulkadir hükümdarı oldu. Bundan dolayı Osmanlılar ile Memluklar arasında 1515 yılına kadar devam edecek olan Dulkadir Beyliği üzerindeki hâkimiyet mücadelesi başladı. Nasreddin Mehmet Bey, Timur'un Anadolu'yu istilası sırasında ona karşı çıkararak Osmanlı yanlısı bir politika izledi. Bu yüzden Timur kuvvetleri Elbistan'a doğru yürüyerek burayı tahrip ettiler. Bir yandan varlığını devam ettirebilmek için Osmanlılardan yardım alırken, bir yandan da Memluklarla dostane ilişkiler kurdu. Karamanoğulları ve Ramazanoğulları ile mücadele etti ve Kayseri şehrini 1436'da Karamanlılardan aldı. Kayseri şehrinde Nasıriye Medresesi'ni kurarak Kayseri kalesini yeniden yaptırdı. Uzun yıllar Dulkadir hükümdarı olan Nasreddin Mehmet Bey 1442 yılında öldü.

Nasreddin Mehmed Bey'in ölümünden sonra Dulkadiroğulları Beyliği'nin başına Süleyman Bey geçti. Onun zamanında Dulkadir-Osmanlı ilişkileri gelişti. Süleyman Bey kızı Sitti Mükrime Hatun'u II. Murad'ın oğlu II. Mehmed'e (Fatih'e) verdi. Diğer kızını da Memluk Sultanı Zahir Çakmak'a verdi. İki büyük devletle akrabalık tesis ederek beyliğini Karamanoğulları ve Akkoyunlulara karşı savunmak için destek sağladı. Alaüddevle Bozkurt Bey'in babası olan Süleyman Bey, Maraş'taki Ulu Camii'yi yaptırdı.

Süleyman Bey'in 1354 yılında ölümünden sonra yerine oğlu Melik Arslan Dulkadir hükümdarı oldu. Onun zamanında Dulkadirliiler ile Akkoyunlular arasında savaşlar oldu. Dulkadirliilerin elinde bulunan Harput (Elazığ) Uzun Hasan tarafından alındı ve Dulkadirliilerin başkenti Elbistan, Akkoyunlu ordusu tarafından tahrip edildi. Memluk Devleti ile arası açılan Melik Arslan Bey, Memluk Sultanı Hoşkadem'in bir fedaisi tarafından Elbistan'da camide ibadet ederken 1465'de öldürüldü.

Melik Arslan'ın öldürülmesinden sonra kardeşi Şahbudak Bey Dulkadir Bey'i oldu. Ancak kardeşinin öldürülmesinde rolü olduğu gerekçesiyle halk tarafından kendisine itibar edilmedi. Bu arada Fatih'in desteğini sağlayan Şehsuvar Bey Dulkadir hükümdarlığını 1466'da ele geçirdi.

Fatih'in yardımı ile Dulkadirliilerin başına geçen Şehsuvar Bey, üzerine gönderilen üç Memluk ordusunu mağlup etti. Kazandığı zaferlere güvenerek Osmanlılara cephe alan Şehsuvar Bey'e, Fatih sağladığı desteği çekti. Bu yüzden Memluklara karşı direnemedi ve 1372 yılında yakalanarak Kahire'ye götürüldü. Memluk Sultanı Kayıt Bey'in emriyle Babü'z-Züveyle (Züveyle Kapısı)'de 1372'de idam edildi.

Memluk Sultanı Kayıtbay'ın desteği ile Şahbudak Bey ikinci kez Dulkadir Bey'i olarak tayin edildi. Ancak Osmanlı Sultanı Fatih, yanında bulundurduğu Şahbudak Bey'in kardeşi Alaüddeve Bozkurt Bey'e destek vererek onun Dulkadir hükümdarlığını 1480'de ele geçirmesini sağladı.

Alaüddeve Bozkurt Bey ilk yıllarında Osmanlıların yanında yer aldı. Üzerine gönderilen Memluk Ordularını mağlup etti. Dulkadir Beyliği yüzünden Osmanlı-Memlük ilişkileri bozuldu. Çukurova'da hâkimiyet mücadelesi yüzünden başlayan Osmanlı-Memlük savaşları 1485–1491 yılları arasında devam etti. Alaüddeve Bey kızı Ayşe'yi II. Bayezit'e verdi. Bu evlilikten Yavuz doğdu. Alaüddeve Bozkurt Bey'de Yavuz'un dedesi oldu.

Alaüddeve Bozkurt Bey, Memlük ve Osmanlı toprakları arasında kalan beyliğinin devam edebilmesi için her iki devlet ile de yakın ilişkiler içine girdi. İzlediği denge politikası ile uzun yıllar beyliğin başında bulundu. Ancak 1501'de Tebriz'de kurulan Türk Safevi Devleti ile mücadele etmek zorunda kaldı. Safevi hükümdarı Şah İsmail Anadolu'yu ele geçirmek istiyordu. Dulkadir topraklarına giren Şah İsmail 1507 yılında Elbistan'ı aldı ve burayı baştanbasa tahrip ederek Maraş'ı da ele geçirdi. Şah İsmail'in çekilmesinden sonra Alaüddeve Bey Maraş ve Elbistan'ı yeniden ele geçirdi. Ancak Elbistan öyle tahrip edilmişti ki, bu yüzden başkenti Maraş'a taşıdı. Bundan sonra Alaüddeve Bey, Osmanlılara karşı Memlüklerin yanında yer almaya başladı. Hatta ezeli düşmanı Şah İsmail'in üzerine Yavuz'un düzenlediği Çaldıran

Seferi'ne çağırıldığı halde katılmadığı gibi, Şah İsmail ile de ittifak kurdu. Alaüddeve Bey, Yavuz'un yanında bulunan kardeşi Şehsuvar Bey'in oğlu Ali Bey'in Osmanlılar tarafından desteklenmesini hoş görmüyordu. Bu yüzden Çaldıran Savaşı'na giden Osmanlı ordusunun iase yollarını keserek, teçhizatlarını yağmalattırdı.

Yavuz Sultan Selim 1514 yılında Çaldıran zaferini kazanması ile Dulkadir Beyliği'ni ortadan kaldırmak için harekete geçti. Kayseri sancak beyliğine getirilen Şehsuvaroğlu Ali Bey'e, Dulkadir toprakları alındığı takdirde kendisine verileceğine söz verdi. 1515 yılında Ali Bey ve Rumeli Beylerbeyi Sinan Paşa, Alaüddeve Bey üzerine gönderildi. 13 Haziran 1515'de Göksun yakınlarında Turna Dağı'nda Osmanlılar ile Dulkadirliiler arasında yapılan savaşta Alaüddeve Bey yenilerek dört oğlu ile birlikte idam edildi. Böylece Dulkadiroğulları Beyliği fiilen sona erdi.

Yaklaşık olarak 180 yıl devam eden Dulkadiroğulları Beyliği, Osmanlıların, Anadolu'da kendi sınırların kattıkları son beyliktir. Dulkadiroğulları Beyliği; Kırşehir, Bozok, Kayseri, Pınarbaşı, Elbistan, Harput, Maraş, Kadirli, Antep gibi geniş bir alanda hâkimiyet sürdü. Adı geçen bu şehirlerde Dulkadiroğullarından kalma birçok cami, kale, medrese, mescid vs. eserlere bulunmaktadır.

Dulkadiroğulları döneminde Maraş ve Elbistan şehirleri beyliğin önemli merkezlerindendi. Bu yüzden Maraş ve Elbistan'da önemli siyasî, ekonomik ve kültürel gelişmeler oldu. Ancak Maraş ve Elbistan, Osmanlı topraklarına katıldıktan sonra diğer Anadolu şehirlerinden biri haline gelerek eski stratejik önemini yitirdi.

4.3. Osmanlı Dönemi

Maraş ve çevresi 1515 yılında Osmanlılar tarafından fethedildi. Ancak Dulkadiroğulları Beyliği'ne hemen son verilmedi. Yavuz Sultan Selim, Dulkadir topraklarının idaresini Şehsuvaroğlu Ali Bey'e verdi. Ali Bey'in Dulkadir hükümdarı mı yoksa Osmanlı Devleti'nin bir valisi mi olduğu açıkça belli değildi. Şehsuvaroğlu Ali Bey, Maraş ve Elbistan civarından asker toplayarak, Yavuz'un Memlükler üzerine yaptığı seferlere iştirak etti. 1516 yılında Nizip civarında Mercidabık Savaşı'nda Osmanlı ordusu Memlük ordusunu ağır bir yenilgiye uğrattı. Memlük Sultanı Kansu Gavri yenilginin üzüntüsünden öldü. Onun yerine Tomanbay Memlük Sultanı oldu. Ali Bey bu savaşın kazanılmasında büyük kahramanlıklar gösterdi. Antep ve çevresinin Osmanlılara katılmasında yararlıklar gösterdi. Osmanlı ordusunun Suriye ve Mısır'a yürüyüşü sırasında, Ali Bey, Osmanlılara kılavuzluk yaptı. 1517 yılında Kahire önlerinde Ridaniye Savaşı'nın kazanılmasında büyük rol

oynayan Ali Bey, Yavuz'un güvenini kazandı. Yavuz Sultan Selim, Memlûk Sultanı Tomanbay yakalanınca onu Ali Bey'e teslim etti. Ali Bey de babası Şehsuvar'ın Kahire'nin Babü'z-Züveyle'de idam edilmişinin intikamını, Tomanbay'ı burada idam ettirerek aldı.

Mısır seferi dönüşünde Yavuz İstanbul'a giderken Ali Bey de memleketine döndü. Beyliğin merkezini Maraş'tan tekrar Elbistan'a taşıdı. Ali Bey kendisini bağımsız bir devlet hükümdarı gibi görmekle beraber Osmanlı Devleti ile dostça geçindi ve Osmanlıların her yerde yardımına koştu. 1519 yılında eski Dulkadir toprakları olan Bozok'ta (Yozgat) ortaya çıkan Celâl adındaki bir adamın Osmanlılara karşı çıkardığı Calai isyanını bastırarak, Celâl ve adamlarını ortadan kaldırdı. 1521 tarihinde Suriye'de Osmanlı Devleti'ne karşı, Memlûk Devleti'ni yeniden kurmak için Canberdi Gazali büyük bir isyan başlatmıştı. Bu isyanı bastırmakla görevlendirilen Osmanlı komutanı Ferhat Paşa'yı beklemeden Şam Vlisi Canberdi Gazali'nin üzerine yürüyen Ali Bey, onu mağlup ederek katletti. Bu durum Ferhat Paşa'nın, Ali Bey'i kıskanmasına neden oldu. Ali Bey Osmanlılara bağlılık göstermesine rağmen, kendini bir hanedan üyesi olarak görüyordu. Osmanlı Devleti ise onu bir sancak beyi olarak kabul ediyordu. Mısır ve Suriye'yi de fetheden Osmanlılar, toprakları arasında bağımsız bir devleti asla kabul edemezdi. Dulkadir Eyaleti'nde Ali Bey'in bazı uygulamalarından rahatsız olan halkın Padişaha şikayetleri üzerine, Osmanlı Devleti, buraya teftiş memurları gönderdi. Bağımsız hükümdar gibi davranan Ali Bey İçişlerine karışıldığını düşünerek gönderilen müfettişleri derhal katlettirdi. Bu olay iki taraf arasında bardağı taşıran son damla oldu. Ali Bey'i kıskanan ve ona muhalif olan Ferhat Paşa, Kanuni'den, onun katline dair bir ferman aldı ve Tokat'a gitti. Şah İsmail'e karşı sefer ayarılacağı bahanesiyle Ali Bey'i çocuklarıyla beraber Tokat'a çağırdı. Çocuklarıyla birlikte davete katılan Ali Bey, Artukova'da (Artova) verilen ziyafet sırasında oğulları ile birlikte 1522'de Ferhat Paşa tarafından katledildi. Ali Bey'in başı Rodos seferine çıkmış olan Kanuni'ye Çine'de ulaştı. Böylece Dulkadiroğulları Beyliği tamamen Osmanlı topraklarına katıldı.

Ali Bey'in öldürülmesinden sonra 1531 yılında Maraş merkez olmak üzere Dulkadir Eyaleti kuruldu ve bu eyalete Antep, Sis ve Bozok da sancak olarak bağlandı. Maraş'ın fethinden sonra burada görev yapan Osmanlı idarecilerine karşı sık sık isyanlar çıktı. 1526 yılında Söklenoğlu Musa isyanı ortaya çıktı. Bu isyanın arkasından Atmaca adlı biri isyanı etti. Atmaca, Karaman Beylerbeyi Hürrem Paşa'yı yenilgiye uğrattı. Sivas Beylerbeyi Hüseyin Paşa da Atmaca karşısında mağlup oldu. Oldukça kapsamlı olarak ortaya çıkan bu isyana Dulkadir halkından birçok insan katıldı.

Atmaca isyanının bastırılmasından sonra Dulkadirîlilerden Zünunoğlu ayaklandı. Osmanlılara yenilen Zünunoğlu İran'a kaçtı.

Aynı yıllarda Maraş ve Elbistan çevresinde Kalender Çelebi, etrafına 30.000 kişi toplayarak büyük bir isyan çıkardı. Toprakları ellerinden alınmış olan Dulkadir halkından birçoğu bu isyana katıldı. Sadrazam İbrahim Paşa Dulkadir halkına eski dirliklerinin verileceğini vaad ederek bu isyanın bastırılmasını sağladı. Kanuni döneminde Maraş bölgesinde olan bu isyan hareketleri neticesinde şehir büyük zarar gördü. Bu yüzden yıkılan ve tahrip edilen Maraş Kalesi Kanuni zamanında imar edildi.

Yavuz Sultan Selim 1514 yılında Çaldıran Zaferi'ni kazandıktan sonra, Doğubeyazıt civarında bulunan aşiretlerden biri olan Bayazıdı ailesini Maraş civarına yerleştirdi. Bu ailenin Maraş'a getirilmesinden sonra Dulkadirîlilerle Bayazıdıları arasında büyük çekişmeler oldu. Osmanlı Devleti'nin desteğini elde eden Bayazıdıları Maraş tarihinde önemli rol oynadı. Bayazıdılarından birçok kişi Maraş'ın idaresinde etkili oldu. Ailenin lideri İskender Bey'e Çavuşbaşılık rütbesi verilmesi ile Maraş'ta bu ailenin nüfuzu uzun yıllar devam etti. Bayazıdı ailesinden birçok kişi gerek Maraş'ta, gerekse Osmanlı idaresinde önemli görevler aldı. Dulkadirîliler, Osmanlı idaresinden tamamen tasfiye edilemedi. Bu sebeple Bayazıdıları ve Dulkadirîliler arasındaki çekişme XIX. yüzyıla kadar devam etti.

Osmanlı ordusunun Kıbrıs seferine 1570 yılında Maraş Beylerbeyi Mustafa Paşa da katıldı. Mustafa Paşa, Maraş'tan topladığı askerler ve 500 süvari ile Magosa istikametine gönderildi. Kıbrıs'ın fethi için Maraş'tan götürülen askerler önemli başarılar kazandılar. Kıbrıs'ın fethinden sonra Anadolu'nun diğer şehirlerinden olduğu gibi Maraş'tan da Türkler adaya yerleştirildi. Anadolu'dan Kıbrıs'a yerleşen Türkler ikamet ettikleri yerlere, geldikleri yerlerin adlarını verdiler. Adaya ilk çıkan Maraşlı göçmenler Magosa Limanı'nın hemen güneyine yerleşerek bugünkü Maraş şehrine isimlerini verdiler.

XVI. yüzyılın sonları ile XVII. yüzyıl başlarında Büyük Celâli karışıklığı olarak adlandırılan isyanlar sırasında, Maraş bölgesinde de birçok olaylar meydana geldi. 1599'da çıkan Karayazıcı isyanı sırasında Maraş bölgesi, eşkıyanın eline geçti. Maraş'ı ele geçiren Karayazıcı, şehri yakıp yıkarak Urfâ'ya doğru kaçtı. Sokulluzâde Hasan Paşa, Karayazıcı'nın adamlarını Göksun ve Elbistan arasında mağlup etti. Bu savaşta isyancıların sayısı 30.000'i buluyordu. Bu isyanlar sırasında şehirler boşaldı ve köyler terk edildi. Can güvenliği kalmayan halk dağlara kaçarak Celâlîlere katılmak zorunda kaldı. Hatta 1602 yılında Erzurum Beylerbeyi Mehmet Paşa,

İstanbul'a yolladığı arzda Maraş halkından olup da topraklarını terk ederek Çıldır, Kars ve Gürcistan'a doğru kaçan büyük bir kalabalık olduğunu bildirdi.

Kuyucu Murat Paşa, 1606 yılında Celâli isyanlarını bastırmakla görevlendirilince, Maraş Beylerbeyi de ona yardımda bulundu. Celâlilerin büyüklerinden olan Canbulatoğlu, Amik Ovası'nda mağlup edildi.

Maraş bölgesinde etkili olan isyanlardan biri de Kalender Çelebi isyanıydı. 1608 yılında Kalender Çelebi Maraş ve Göksun civarına geldi. Kuyucu Murat Paşa, Göksun Boğazı'nda Kalender Çelebi'yi ağır bir yenilgiye uğrattı.

1622 yılında Maraş Türkmenlerinden olan ve Trablusşam Valisi Seyfoğlu Yusuf Paşa, Genç Osman'ın katledilmesini bahane ederek isyan etti.

IV. Murat döneminde Maraş bölgesinde meydana gelen olaylardan biri de Abaza Mehmet Paşa isyanına Maraş Beylerbeyisi Kalavun Yusuf Paşa'nın katılmasıydı. Abaza'nın devletle barışıp anlaşması ile bu isyan sona erdi.

1654 yılında Seydi Ahmet Paşa Maraş valisi olarak atandı. Sadrazam İbşir Paşa tarafından kışkırtılan Ahmet Paşa daha sonra Anadolu valiliğine atandı.

1657 yılında Maraş valiliğine atanan Şam valisi Siyavuş Mustafa Paşa, Osmanlı Sadrazamı olmak için türlü entrikalar çevirdi. Bu yüzden Köprülü Mehmet Paşa onu valilikten azlederek İstanbul'da idam ettirdi. Köprülü Mehmet Paşa, İsmail Paşa'yı Maraş'a göndererek asayiş ve düzeni yeniden sağladı.

XVIII. yüzyılda Maraş'ın dağlık Zeytun bölgesinde bulunan Ermeniler arasında asayişsizliğin ortaya çıkması ve isyan yolunu tutmaları sebebiyle üzerlerine 1780'de Maraş Valisi Ömer Paşa gönderildi. Zeytun'u kuşatan Ömer Paşa Ermenilerle girdiği çatışmada Şehit oldu. 1782 yılında Maraş valiliğine atanan Ali Paşa Ermenilerle yaptığı çatışmada geri çekilmek zorunda kaldı.

1808 yılında Maraş valiliğine Kalender Paşa atandı. Kalender Paşa Zeytun eşkıyasını dize getirerek bölgede düzeni sağladı. Bayazıdli ailesinden olan Kalender Paşa valilikten azledildikten sonra affedilerek Kuşadası Muhafızlığı'na getirildi ve 1822 yılında öldü. Kalender Paşa'dan sonra Maraş valisi olarak Ahmed Şerif Paşa tayin oldu. Bundan sonra da Maraş valiliğine Derviş Hasan Paşa tayin edildi.

1819 yılında Maraş civarındaki Zeytun Ermenilerinin isyanı üzerine Yozgat Ayarı Çapanoğlu Celâl Mahmut Paşa, Ermenilerin üzerine kuvvet gönderdi ise de bir sonuç alınamadı.

Maraş valiliğinde 1835-1839 yılları arasında Bayazıdoğullarından Kalender Paşa'nın oğlu Süleyman Paşa bulunmaktaydı. Ancak bunun zamanında Osmanlı Devleti'ne isyan eden Mehmet Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa Maraş'ı ele geçirdi. Antep üzerinden Kapıçam mıntikasından Maraş'a giren İbrahim Paşa 40.000 kadar askerle Maraş'a girerek burayı işgal etti. 19 ay kadar Maraş'ta kalan İbrahim Paşa'nın zamanında Maraş'ta asayiş sağlandı. İbrahim Paşa yapılan anlaşma sonucu Maraş'tan çekilerek Mısır'a döndü. Bundan sonra Maraş Eyaleti iptal edilerek bir kaza haline getirildi. Ancak Maraş'ın idarî yapısında sık sık değişiklikler devam etti. Bu dönemde Maraş şehri bir ara kaza haline getirilip Adana Eyaleti'ne bağladı. Daha sonra Halep Eyaleti'ne bağlandı. Bir ara müstakil sancak oldu. Fırka-i İslahiye zamanında da kısa bir süre eyalet haline getirildi.

Münip Paşa 1852-1853 yıllarında Maraş Valiliđi görevinde bulundu. Onun zamanında mahkeme, meclis idaresi ve tapu dairesi kuruldu. Onun zamanında yine Zeytun Ermenileri isyan etti. Maraş valiliğinde bulunan İškodralı Mustafa Paşa Ermenilerin üzerine asker sevk etmesine rağmen bir netice alınamadı.

1839 yılında ilan edilen Tanzimat Fermanı'nın getirdiği yenilikler ve gelişmeler ülkenin birçok yerinde uygulanmaya başlandı. Müslümanlar ve gayrimüslimler 1856'da ilan edilen İslahat Fermanı ile eşit hale geldiler. Ancak kendilerine geniş imtiyazlar tanınan gayrimüslimler Osmanlı ülkesinin her tarafında istedikleri şekilde sosyal, ticarî, ekonomik ve dinî faaliyetlerde bulundular. Buna karşılık Müslümanlar İslahat Fermanı'na tepki gösterdiler. 1856 İslahat Fermanı'na tepki olarak Maraş halkı isyan etti. Bu isyanda on bin kişi hükümet binasına yürüdü. İsyân sırasında ülkesine bir takım menfaatler sağlayan İngiliz Konsolos Vekili Hoca Guermani ve eşi öldürüldü. Bu yüzden Maraş mutasarrıfı Münip Paşa azledildi ve olayın failleri Adana'ya gönderildi.

İngiliz ve Ermenilerin isyan sırasında yaptıklarına tahammül edemeyen Maraşlılar iki nüfuzlu aile arasındaki çekişme yüzünden büyük sıkıntılar çektiler. Bu arada Kırım Savaşı'nın otorite boşluğundan istifade eden Tâcirli aşireti de Ahmet Paşa ve Kerim Bey öncülüğünde şehri bastı.

Bu arada Maraş'ın ileri gelen aileleri ile devlet görevlileri arasında anlaşmazlık ortaya çıktı. Devlet idaresinin zayıflığı nedeniyle ortaya çıkan bu durumdan faydalanılarak Zeytun Ermeni eşkıyası Maraş'a çağrıldı. Yaklaşık 500–600 kişi olan Ermeni eşkıyası 1855'te Maraş'ı basarak yağmaladı. 6 gün

şehirde kalan Ermeni eşkıyası büyük tahribat yaptı. Bu olay üzerine Maraş Mutasarrıflığı'na Hurşid Paşa atandığından dolayı olaya karışan Bayazıdli beyleri kaçtılar ve onlardan sadece Kerim Bey tutuklandı. Bir süre sonra da Babıali'ye yapılan baskılarla Hurşid Paşa görevden alındı.

1860'ta Maraş Mutasarrıflığı'na Aziz Paşa atandı. Zeytun Ermenilerinin isyanı devam etti. Hatta Zeytun Ermenileri Fransa Cumhurbaşkanı III. Napolyon'a başvurarak Kilikya dağlarında 70.000 silahlı adamları olduğunu belirterek bağımsızlıklarının sağlanması için yardım istediler. Amaçları sayılarını abartarak bağımsızlık duygularını ön plana çıkarmak ve dünya kamuoyunu Osmanlı aleyhine çevirmektir.

Maraş Mutasarrıflığına 1862 yılında alim, faziletli, doğru ve kararlı olan Aşir Paşa atandı. Aşir Paşa; Ermenilerin ve aşkıyanın saldırıları ile bozulan asayişini yeniden sağladı, yolları ve köprüleri tamir ettirdi. Eşkıya yüzünden kimse dışarı çıkamadığından şehirde müthiş bir kıtlık oldu. Aşir Paşa'nın çalışmaları sonunda yollar açıldı, ticari hayat başladı ve böylece kıtlık ortadan kaldırıldı. Onun döneminde bolluk olodu. 1865'te Maraş'ta da kolera salgını ortaya çıktı ve bu hastalıktan 10.000 kişi öldü. Bu salgın hastalıktan şehrin ileri gelenlerinden 600 kişi ve Maraş Mutasarrıfı Aşir Paşa da vefat etti.

1853 yılında Kırım Savaşı sırasında devletin asker sıkıntısı çekmesi sebebi ile Adana, Maraş ve Kozan dağları arasında kalan bölgedeki aşiretlerden asker talep edilmişti. Ancak bu istek bölgedeki aşiretlerin devlete muhalefetleri nedeniyle gerçekleşemedi. Savaştan sonra Osmanlı Hükûmeti hem orduya yeni asker kaynakları temin etmek, hem de bölgeyi itaat altına alıp güvenliğini sağlamak, eşkıyalığa son vermek, vergileri düzenli bir şekilde almak ve birçok karışıklığa yol açan konar - göçerleri yerleşik hayata geçirip ziraate teşvik etmek için 1865'te Fırka-i Islâhiye birliğini kurdu.

Fırka-i Islâhiye'nin faaliyet sahası İskenderun'dan Maraş ve Elbistan'a, Kilis'ten Niğde ve Kayseri'ye, Adana Eyaleti'nden Sivas Eyaleti sınırına kadar olan bölgeyi kapsıyordu. Fırka-i Islâhiye'nin başına Dördüncü Ordu Kumandanı Derviş Paşa, halkla ilgili idarî işleri görmek üzere de Ahmed Cevdet Paşa tayin edildi. Ahmed Cevdet Paşa bölgenin valiliğine atanırken sınırları belli olmayan Maraş Eyaleti yeniden kuruldu. On sekiz gün sonra Ahmed Cevdet Paşa görevinden alındı. Maraş Eyaleti de yeniden Halep vilayetinin bir sancağı haline getirildi. Fırka-i Islâhiye'nin yaptırımıyla Maraş ve civarında uygulanan ıslah hareketleri neticesinde firar eden konar- göçer Yörük ve Türkmen aşiretleri iskâna tâbi tutuldu. Antep, Hatay ve Adana yöresinde birçok köy ve kaza kurularak göçebe Yörük ve Türkmen aşiretleri buralara zorunlu olarak yerleştirildi. Bu arada da Maraş bölgesinde yaşayan

konar - göçer Tecürlü aşireti Eloğlu (Türkoğlu) adı verilen bölgeye yerleştirildi.

1869 yılında Maraş Valisi olarak Veysi Paşa atandı. Bundan sonra Tevfik Paşa, sonra Naşit Paşa ve daha sonra da Kozan Mutasarrıfı Aslan Paşa, Maraş Mutasarrıflığı'na atandı. Aslan Paşa zamanında Maraş'ta Maarif Teşkilatı kuruldu ve ilk Rüşdiye Mektebi açıldı. Aslan Paşa'dan sonra Maraş Mutasarrıflığı'na Hasan Paşa, sonra Abdullah Paşa ve ondan sonra Hacı Ali Paşa atandı.

Maraş valiliğinde bulunan diğer kişiler; Diyarbekirli Said Paşa, Dede Paşa, Salih Paşa, Nazım Paşa, Mustafa Nuri Paşa, Hüseyin şükrü Paşa, Abdülvahap Paşa, Nuri Bey, Galip Paşa ve Arif Paşalardı.

Maraş'ın içinden Kanlıdere, Akdere ve şekerdere akardı. Ayrıca lağım suları açıktan akar, içme suları, toprağa kazılmış çukurda (musluk) biriktirilen sudan veya çok sağlıklı olmayan kiremitten yapılmış borularla taşınan sudan temin edilirdi. Zaman zaman içme sularına lağım suları karışırdı. İşte bundan dolayı Maraş'ta sık sık kolere salgını olurdu. Nitekim 1990'da kolera salgını oldu ve bu salgında çok insan öldü. 1895 ve 1920'de şiddetli kolera salgını oldu ve bu salgınlarda da çok sayıda insan öldü.

1895 yılında Maraş'ta Zeytun İsyanı çıktı. Ermeni komiteleri Zeytun yakınlarında Karanlık Dere denilen yerde büyük bir toplantı yaparak ayaklanma kararı aldılar. Zeytun ile diğer yerler arasında irtibatı sağlayan telgraf telleri kesildi. Ermeni çeteleri Avrupa'dan, bilhassa İngiltere'den sağladıkları silahlarla çevredeki Türk köylerine saldırılara başladılar. Ermenilerin amacı Zeytun'da bağımsız bir devlet kurmaktı. İngiltere'nin Halep ve Adana konsolosları da Ermenilere destek veriyordu. Bu isyanda Osmanlı Devleti'nin ihalelerini alarak aşırı derecede zengin olan Maraşlı Agop Hırlakyan 50.000 adet şınaydır, Martin Ve Vincıdır marka silah ile 20.000.000 adet mermi satın aldı. Bunlar 1895 Zeytun isyanında Türklere karşı kullanıldı. Sadece bu isyanda 13.000 asker 7.000 sivil olmak üzere toplam 20.000 Türk şehit oldu. Ermenilerden ise 125 kişi öldü. Buna rağmen İngiliz, Fransız ve Rus Konsolosları Türkleri suçlu ve Ermeni eşkıyalarını masum buldular. Eşkıyanın affını sağlayarak suçluların yurtdışına çıkmasına aracı oldular.

Ermeniler Avrupa devletlerinin desteğini almak için bölgede bir Latin papazı ve arkadaşlarını öldürerek, bunların Türkler tarafından öldürüldüğu iddiasında bulundular. Osmanlı Hükümeti yaptığu tahkikatta Latin papazının Türkler tarafından öldürülmediğini ve Ermenilerin bu cinayeti işlediklerini ispatladı.

Ermeniler Zeytun Kaymakamı'nın evini kurşunlayarak 7 Ekim 1895'te isyanlarını ilan ettiler. Üzerlerine gönderilen kuvvet, isyancılarla baş edemedi. Maraş Mutasarrıfı, Halep Vilayeti'nden yardım istediği halde asker gönderilmesi gecikince Zeytun'daki askerî kışla işgal edildi ve askerler esir edildi. Ayrıca Sivas, Van, Diyarbakır ve Erzurum'dan gelen Ermeni çeteleri Zeytun'daki eşkıyaya yardım ettiler.

Osmanlı Hükûmeti, Zeytun İsyanı'nı bastırması için Mustafa Remzi Paşa'yı gönderdi. Zeytun kazası çevresindeki Ermeniler temizlenince asiler kaza merkezine sığındılar. İngiltere, Fransa, İtalya, Rusya, Avusturya ve Almanya gibi altı devletin müdahalesi sonucunda Zeytun'daki Ermeniler ile devletin anlaşması sağlandı. Osmanlı Devleti Avrupa devletlerinin baskısı ile Zeytun'da genel af ilan ederek; silahların teslimi, yabancı komitecilerin gönderilmesi, birikmiş vergi borçlarının af edilmesi, mevcut vergilerin hafifletilmesi ve islahat yapılmasını içeren tavizler vermek zorunda kaldı. Bu durum Zeytun Ermeni isyancılarının daha da şımarmalarına neden oldu.

1914 yılında Osmanlı Devleti I. Dünya Savaşı'na katılarak genel seferberlik ilan etti. Osmanlı Devleti'nin düşmanları olan İtilâf Devletlerinden İngiliz, Fransız ve Rusların kışkırtmaları ile Osmanlı ülkesinin birçok yerinde Ermeni isyanları ortaya çıktı.

Ermeniler I. Dünya Savaşı'nın oluşturduğu nazik ortamdan yararlanarak bağımsız bir Ermenistan devleti kurmak istediler. Ermenilerin bu amacını kendi çıkarları doğrultusunda kullanan İtilâf Devletleri ise Osmanlı ülkesindeki Ermenileri kışkırtarak, Türk ordusunun arkasından cephe açmalarını sağladı. Doğu Anadolu Bölgesi'nde Rusya'ya karşı savaşan Türk ordusunu arkadan vurmak amacıyla birçok bölgede olduğu gibi, Maraş bölgesinde de Ermeniler isyan ettiler. Bu isyanlar arasında en kanlı ve şiddetlilerinden biri de bölgedeki en büyük Ermeni yerleşim merkezi Zeytun kazasında ortaya çıktı. 1915 yılında başlayan bu isyan, Ermenilerin çevredeki Türk köylerine saldırıları ve Türk askerlerini katletmeleri ile başladı.

Ermenilerin isyanını bastırmak üzere, Maraş Mutasarrıfı Haydar Bey buraya asker göndererek isyanı kısmen bastırdı. Ancak Haydar Bey'in Urfa Mutasarrıflığı'na tayin edilmesi ile Ermeni isyanı yeniden şiddetlendi.

Haydar Bey'in yerine Maraş Mutasarrıflığı'na atanan Mümtaz Bey, Ermenilerin üzerine tekrar asker sevk etti. Zeytun Ermeni isyanını bastırmak için buraya gönderilen Maraş Jandarma Bölük Komutanı Binbaşı Süleyman Bey ve birçok asker Ermeni eşkıyası tarafından şehit edildi.

Zeytun'dan başka, bugünkü Maraş merkeze bağlı ve bölgedeki en büyük Ermeni köylerinden olan Dönüklü Kasabası yakınlarındaki Fındıcak'ta

da isyan çıktı. Bu isyan 1915 Ocak ayından Ağustos'un başına kadar devam etti. Çanakkale Savaşları'nın devam ettiği bu tarihlerde Zeytun isyanının bu denli şiddetli olması oldukça düşündürücüydü. Ayrıca Zeytun yakınlarındaki Fırnız Nahiyesi'ndeki Ermeniler de ayaklandılar.

Osmanlı Hükûmeti, akan kanı durdurmak ve şiddetlenen Ermeni isyanını bastırmak için bir çözüm olarak 27 Mayıs 1915 yılında "Vakt-i Seferde İcraat-ı Hükûmete Karşı Gelenler İçin Cihet-i Askeriyece İttihaz Olunacak Tedâbir Hakkında Kanun-u Muvakkat"ı çıkardı. Bu yasa ile Anadolu'da yaşayan, isyan halinde olan ve Türk ordusunu arkadan vuran Ermeniler; yine bir Türk toprağı olan ve cephe gerisi sayılan Konya ve Suriye'ye göç ettirildi.

Kanun-u Muvakkat (Geçici Kanun) uygulanırken, çıkarılan yasalar çerçevesinde göç ettirilen Ermenilerin gidecekleri yerlere düzenli ve güvenli şekilde ulaşabilmeleri için bütün askerî, siyasî, idarî ve ekonomik önlemler alındı. Hatta bu çerçevede yerleri değiştirilen Ermenilerin taşınmaz eşya ve malları da Devletin garantisi altına alındı.

Bu kanun çerçevesinde, Maraş bölgesinde başta Zeytun kazası olmak üzere bütün nahiyeye ve köylerdeki Ermeniler Konya ve Suriye'ye göç ettirildi. Şehirde 10294 Ermeni yerlerinde bırakılırken Maraş'ın kaza ve köylerinden toplam 27101 Ermeni Konya ve Suriye'ye nakledildi. Fakat silahlı Ermeni çeteleri dağlara kaçarak isyan çıkarmaya ve silahlı çatışmalara devam ettiler. İsyana katılmayan ve Maraş merkezinde yaşayan Ermeniler, sanat ve ticaret erbabı olanlar, bir meslekle meşgul olanlar, din adamları, öğretmenler ve iş adamları bu iskândan muaf tutuldu. Bilhassa Zeytun ve çevresinde isyana katılan Ermenilerin çoğu önce Konya'ya ve bir kısmı Suriye'nin Deyr-i Zor şehrine iskân edildi.

Osmanlı Devleti, müttefikleri olan Almanya, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ve Bulgaristan'ın I. Dünya Savaşı'ndan çekilmeleri ile tek başına İtilâf Devletlerine karşı koyamayarak ateşkes istemek zorunda kaldı. Bunun üzerine Osmanlı Devleti, İtilâf Devletleri ile 30 Ekim 1918'de Mondros Ateşkes Antlaşması'nı imzaladı. Mondros Ateşkes Antlaşması'nın yedinci maddesi İtilâf Devletlerine güvenlikleri gereğince gerekli gördükleri stratejik yerleri işgal etme hakkını tanımakta idi. Bu madde gereğince Adana, Maraş, Urfa, Antep ve Antakya yöresi İngilizler tarafından işgal edilmeye başlandı. Maraş 22 Şubat 1919'da İngilizler tarafından işgal edildi. Suriye üzerinden bu bölgeleri işgale başlayan İngiliz askerleri, buradaki Ermenileri de bölgeye gelmeye teşvik ettiler.

Daha sonra İngilizlerle Fransızlar arasında yapılan anlaşma sonucunda Suriye ile Adana, Maraş, Urfa, Antep ve Antakya yöreleri Fransız işgaline bırakıldı. 1 Kasım 1919'da Maraş'ı işgal eden Fransızlar, kendi ordularında kullanmak, onların desteğini sağlamak ve bölgede işgallerini yerleştirmek için daha önce zorunlu iskâna tabi tutulan Ermenileri bölgeye yerleştirmeye başladılar. Türklerden intikam almak amacıyla Fransız ordusuna katılan Ermeniler, Maraş bölgesine gelmeye başladılar. Ayrıca bölgeden 1915'te çıkarılan Ermeni halkından da birçoğu 1917'den itibaren eski yerlerine geri döndüler. Bu arda Fransızlar suçlu ve göç ettirilmiş isyan katılan Ermenileri de bölgeye getirdiler. Böylece bölgeye gelen Ermenilerin sayısı 150.000-200.000 kişiyi buldu. Maraş'ın işgali sırasında Ermeniler Fransızlarla işbirliği yaparak Türk halkına akıl almaz mezalimde bulundular.

5. MİLLÎ MÜCADELE'DE MARAŞ

5.1. Mütarekede Maraş

Birinci Dünya Savaşı ilan edilmeden önce, 30 Ağustos 1914'te Maraş merkez ve köylerinde toplam 57,362 Müslüman ve 18,075 Ermeni; savaş ilan edildikten sonra 30 Ağustos 1915 tarihinde toplam 45,089 Müslüman ve 11,765 Ermeni yaşamaktaydı.

1914'de başlayıp 1918'de sona eren I. Dünya Savaşı'na Osmanlı Devleti, İttifak Devletleri yanında katılmıştı. Dört yıl süren bu savaş, Avrupa ve Osmanlı topraklarını kan ve ateş içinde bıraktıktan sonra Osmanlı Devleti'nin ve taraf olduğu ittifakın yenilgisiyle sonuçlandı. 30 Ekim 1918'de Osmanlı Devleti ile İtilaf Devletleri arasında imzalanan Mondros Ateşkes Anlaşması'nın 7. maddesine (İtilaf Devletleri güvenliklerini tehdit edecek bir durumun ortaya çıkması halinde herhangi bir stratejik noktayı işgal hakkına haiz olacaktır.) dayanan İtilaf Devletleri, ülkenin stratejik ve ekonomik bakımdan değeri büyük ve önemli bölgelerini işgale başladılar. Maraş da bu işgal sahaları içinde yer aldı.

İngilizlerin bu niyeti Yıldırım Orduları Grup Komutanlığınca değerlendirilerek, Maraş Askeri komutanlığına çekilen 15 Şubat 1919 tarihli telgraf emrinde, Maraş'taki askeri ağırlığın Ceyhan Nehri'nin batısına çekilmesi ve bu işin 22 Şubattan evvel bitirilmesi istendi. Bu emri alan ilgililer, silah ve cephaneleri batı köylerinin ormanlıkları arasına sakladılar. Şehirdeki Ermenilerin olayı öğrenmesinden dolayı, İngilizlerin Maraş'a geldiğinde haber alacakları düşünülerek, bu ağırlıklar daha sonra Kayseri'ye taşındı.

5.2. İngilizlerin Maraş' a Gelişi

İngilizlerin Kilis ve Antep'i işgal etmeleri, Maraş'ta da İngilizlerin şehri işgal edeceğine dair birçok şayianın çıkmasına neden oldu. Halk şaşkın bir vaziyette ne yapacağını bilemez bir durumda idi. Şehre gelen haberler birbirini tutmuyordu. İngilizlerin Maraş'ı işgallerini önlemek için Antep'i Maraş'a bağlayan yol üzerindeki Aksu Köprüsü halk tarafından tahrip edildi.

Antep'ten çıkan İngilizler Aksu'ya gelince dar bir köprü kurdular ve oradan geçerek ilerlemeye devam ettiler. Bu sırada Maraş'ta ki Ermeniler, İngilizleri karşılamak için hazırlıklarını sürdürüyorlardı. 22 Şubat 1919'da önlerinde Trasanta rahiplerinin bandosu ve ellerinde çiçek buketleri olduğu halde hükümet caddesinden geçerek, şehrin güneyinde Şeyhadil denilen mevkiin ilerisinde İngiliz kuvvetleri ve beraberindeki Ermenileri karşıladılar.

Bu acı günümüzde bizi sırtımızdan hançerleyen Ellik Gavuru (Maraş halkı yerli Ermenilere Ellik Gavuru demektedir) Ermeniler, şehre giriş ve kışlaya gidiş sırasında haddi aşan taşkınlık ve çılgınlıklarda bulundular, "yaşasın İngilizler, yaşasın Ermeniler, kahrolsun Türkler" diye avazları çıktığı kadar bağırıyorlardı. Bu manzara karşısında Türklerin gururu incindi. Çünkü Ermeniler, yıllardır Türklerin hoşgörülü yönetiminden yararlanarak yaşıyorlardı. Onların bu nankör davranışı ibret alınması gereken önemli bir ders niteliğinde idi.

İşgalci İngilizler ve onları karşılayan Ermeniler Uzunoluk Caddesini geçerken kışla önüne geldiklerinde, Ermeni taşkınlıkları karşısında Teğmen Cemal'in kılıcını çekerek emrindeki bir bölük askere silah başı emrini vermesi üzerine, İngiliz komutanı Ermenileri azarlayarak yürüyüş istikametini değiştirdi. Nihayet İngiliz kuvvetleri Amerikan Koleji (Ticaret Lisesinin arkasındaki Halk Eğitimin kullandığı bina) civarında karargahlarını kurdular. Bunu müteakip bir İngiliz subayı hükümete giderek mütareke hükümleri gereğince güvenliği sağlamak için Maraş'ı işgal ettiklerini bildirdi. Mutasarrıf Ata Bey subaya, memlekette güvenliği bozan bir hal olmadığından, kendilerini işgalci değil, ancak bir misafir sıfatıyla kabul edecekleri cevabını verdi. Maraş'a gelen İngiliz kuvvetleri bir alay süvariden ibaretti. Bu alayın çoğunluğunu Hintli Müslümanlar oluşturuyordu. Böylece İngilizler halkın his ve maneviyatına ters düşmediler, halka hoşgörülü davranmak istediklerini belirttiler. Maraş halkı ile İngiliz askerleri arasında bulunan Hintli Müslüman süvariler çok çabuk anlaşarak kaynaştılar. Aralarında dini yönden bir dostluk başladı. Ermeni zulmü karşısında Hintli Müslüman süvariler, Müslüman Türk kardeşlerine gizli gizli silah ve cephane verdiler. Maraş'ın Fransızlara devri söz konusu olmaya başlayınca, Hintli Müslümanların silah dağıtma işi daha açık bir şekilde yapıldı.

İngilizlerin Maraş'ı işgali sırasında kaplarına sığınmayan Ermeniler, bunu bir fırsat sayarak kin ve düşmanlıklarını kismaya başladılar. Şehre gelip giden köylüleri tenha yerlerde fırsat buldukça öldürmekten çekinmediler. Türkler aleyhinde tahrik, iftira ve şikayetlerde bulunarak, İngiliz himayesinde bu girişimlerini sürdürdüler.

Satıp parasını aldıkları menkul veya gayrimenkul malları, Türklere emanet verdiklerini işgal kumandanına bildirerek kendilerine geri verilmesini istediler. Gözlerine kestirdikleri Türklerin kendilerine borçlu olduklarını iddia edip, iki yalancı Ermeni şahidi bularak, alacağının tahsil edilmesini sağladılar. Yıllarca evvel Türklere evlenerek mutlu bir hayat süren Ermeni kızlarının listesini yaparak, Türkler tarafından zorla kaçırıldıklarını ileri sürmek suretiyle bunların ailelerinden alınarak Ermenilere teslim edilmelerini talep ettiler. Zamanla bütün bunların ve bunlara benzer Ermeni şikayetlerinin asılsız ve yalan olduğu ortaya çıktı.

Yine bu dönemde Ermenilerin bir takım şikayetleri üzerine Maraş'ta gerginlik artmıştı. Ermenilerin şikayetlerinin doğru olduğunu sanan işgal komutanı Kolonel Max Andrio bir tezkere ile şehrin ileri gelenlerinden Müftü Tekerek Zade Hacı Mehmet Tevfik, Müderris Dayı Zade Keskin Hacı Mehmet, Liva Müderrisi Seyit Han Zade Osman, Müderris Leblebici Zade Hafız Ali ve Emir Abdülcelil Zade Şeyh Ali Sezai Efendileri karargahına davet etti. İsimlere dikkat edilirse davet edilenlerin tamamı din adamı idi. Bu kişiler Müftü Efendi'nin başkanlığında işgal komutanının makamına gittiklerinde, orada Ermeni papazlarını da hazır buldular. Biraz bekledikten sonra komutan içeri girerek orada hazır bulunan davetlilere, Türkler tarafından Ermenilere bazı tecavüz ve haksızlıkların yapıldığına dair kendilerine bazı şikayetlerin geldiğinden söz ederek, bundan böyle Ermenilere karşı bu gibi hareketlerden sakınılmasının halka telkinini istedi.

Komutan sözünü tamamladıktan sonra grup adına söz alan Şeyh Ali Sezai Efendi gerekli cevabı vermek suretiyle yapılan yanlışlıkları anlattı. Konuşmasında; Maraş'ta en güzel konakların, bağ, arasa ve tarlaların Hristiyan Ermenilerin olduğunu, bunların rahat ve servet içinde yaşadıklarını, Ermenilere Müslümanlardan çok rutbe ve nişanların verildiğini, Müslümanların aracılığı ile sürgüne gönderilmeyenlere sermaye verilerek Maraş'ta kalmalarının sağlandığını, şehirde bir yanda Ermeniler diğer yanda Müslümanların birlikte ticaretle meşgul olduklarını, Ermenilerin nimeti red ederek "Yaşasın Ermeniler, kahrolsun Türkler ve Osmanlılar" dediklerini ayrıntılı bir şekilde anlattı. Bu yapılan açıklamalar Max Andrio'nun Ermeniler hakkında fikrinin değişmesine neden oldu.

Önceleri Ermenilerin iddia ve itiraflarını haklı gören İngilizler çok geçmeden Ermenilerin ne karakterde insanlar olduğunu anladılar ve onlara yüz vermemeye başladılar. Türklere karşı olan davranışları ise gün geçtikçe esnekleşti, mahalli hükümetin işlerine karışmamaya, Türk polis ve jandarmasının görevlerine müdahale etmemeye dikkat ve özen gösterdiler.

Ermenilerin ardı arkası kesilmeyen asılsız ve yalan şikayetleri karşısında, İngiliz işgal kuvvetlerinin yetkili siyasi komiseri Mısırlı Yüzbaşı Hasan Rufai:

"Biz buraya emniyet ve asayişini temin için geldik. Müracaat mercii hükümet daireleridir. Oraya müracaat ediniz." diyerek şikayetleri reddetti. Bu durum karşısında Ermeniler kendilerine alet olmayan İngiliz işgal kuvvetleri aleyhine döndüler.

İngiliz işgali sırasında Maraş'ta çok önemli bir olay olmadı. Ancak o güne kadar Türklerin koruması altındaki silah deposu İngilizlerin eline geçti ve silahlar kullanılmaz hale getirildi. Mısırlı Yüzbaşı Hasan Rufai ile Şeyh Ali Sezai arasındaki İslâmî ilkelere dayalı dostluk, İngilizlerin himayesinde olan Ermenilerin halka zulüm yapmasına engel oldu.

5.3. Fransızların Maraş'a Gelişi ve İşgali

Osmanlı Devleti, daha I. Dünya Savaşı devam ederken 1916'da yapılan ve Sykes-Picot adı verilen gizli bir anlaşma ile İtilaf Devletleri arasında paylaşılmıştı. Bu antlaşmaya göre Musul Fransızlara bırakılmıştı.

İngilizler çok eskiden beri devam ettirdikleri araştırmalar sonucunda ekonomik tespitler yaptırmışlardı. Böylece Musul'da zengin petrol yataklarının varlığını ve önemini çok iyi biliyorlardı. İngilizlerin amacı Irak petroleri ile Basra Körfezi'ne hâkim olmaktı. Çünkü Hindistan yolunun güvencesi ancak böyle sağlanacaktı.

15 Eylül 1919'da kararlaştırılan İngilizlerle Fransızlar arasındaki Suriye İtilafnâmesi'ne göre; Musul ve çevresini, bu bölgedeki petrol alanlarını İngiltere'ye devreden Fransa, buna karşılık onlardan boşalacak olan Maraş, Antep ve Urfa Sancaklarını işgal edecekti.

Maraş halkı arasında 15 Ekim 1919 tarihinden itibaren İngilizlerin gideceği, yerlerine Fransızların geleceği söylentileri dolaşmaya başladı. Her geçen gün bu haber daha da netleşti. İngilizlerden yakınlık göremeyen Ermeniler Fransızları dört gözle beklemeye başladılar. Çukurova bölgesinde halka karşı sert ve kırıcı bir tutum sergileyen Fransızların Maraş'ı işgal edeceklerini duyduklarında halk endişeye kapıldı. Rus-Ermeni işbirliğinde yapılan işgal sırasında doğuda yapılan zulüm, Maraş halkının dehşete düşmesine ve aşırı derecede tedirgin olmasına neden oldu. Bu nedenle halk,

Fransızların Maraş'a girmelerini önlemek için çareler düşündü ve mitingler yaptı. Ayrıca İngiliz ve Amerikan makamlarına çekilen telgraflarla olayı protesto etti. Fakat Maraş halkının bu gayret ve istekleri netice vermedi.

29 Ekim 1919 Çarşamba günü Fransız öncü kuvvetleri Yüzbaşı Julie komutasında Maraş'a geldi. 30 Ekim Perşembe günü de De Fontzine komutasında 1000 Fransız ve 500 Cezayir asıllı asker ile Fransız askeri elbisesi giymiş 400 Ermeni eşkiyası Maraş'ı işgal etmeye başladılar.

Maraş'ta bulunan Ermeniler Fransız işgal ordusunu coşkun gösterilerle karşıladılar. İşgalci Fransızlara çiçek buketleri sunularak "Yaşasın Fransızlar ve Ermeniler, Kahrolsun Türkler" diye bağırarak Ermeniler taşkınlık ve çılgınlıklar gösterdiler. Türklerin milli ve dini değerlerine saldırdılar. İngilizlerin Türklere karşı Yunan ve Arapları kullandığı gibi Fransızlar da Ermenileri kullanıyorlardı. Daha önce Suriye'ye iskân edilmiş Ermenilerden asker temin edilerek ve bunlara Fransız üniforması giydirilerek Maraş'ı işgal etmek için getirdiler. Fransızların Maraş ve çevresini işgali İstanbul'da mitingler yapılarak protesto edildi. Maraş halkının da yaptığı mitingle işgal protesto edildi. İngiliz ve Fransız komutanlıklarına telgraflar çekildi.

Güney cephesindeki gelişmeleri yakından izleyen Mustafa Kemal Paşa Maraş ve Antep'te halkı teşkilatlandırmak için Yüzbaşı Kılıç Ali Bey'i ve Süvari Yüzbaşısı Yörük Selim Bey'i görevlendirdi. Yapılan görev taksimine göre Kılıç Ali Bey Pazarcık' ta karargâhını kurarak halkı teşkilatlandıracak. Ayrıca Fransızların Antep'teki birliklerinin Maraş'taki birlikleri takviye etmelerine engel olacak ve İslahiye Türkoğlu üzerinden Maraş'a intikal edecek Fransızların yolunu kapayacaktı. Yüzbaşı Yörük Selim Bey ise Fransızların Maraş üzerinden İç Anadolu'ya doğru ilerlemelerine engel olmak için Göksun'da teşkilatlanacaktı. Ayrıca bunlar gerektiğinde Maraş içindeki muharebelere katılacaklardı.

5.4. Sütçü İmam Olayı

31 Ekim 1919 günü yerli Ermeniler Fransız askerleriyle birlikte şehri dolaşıyorlar ve önlerine gelen Türklere hakaretler ederek saldırılarda bulunuyorlardı. Bir grup Fransız askeri de hükümet konağındaki nöbetçi askere sataştı, devleti küçültücü ve tahrik edici sözler söyledi, nöbetçiden fuhuşhaneyi göstermesini istedi. Oradan geçmekte olan bir posta dağıtıcısını da dövdü. Bütün bu haberler şehre yayılıyor, patlamaya hazır Türklerin nefret ve kinini arttırarak, sabırlarını taşıyordu.

Hürriyetine bağlı şeref ve namusuna son derece düşkün bu uğurda ölümü hiçe sayan Maraşlıları, Fransız askerleri henüz tanımıyor her yaptıklarının yanlarına kalacağını sanıyorlardı. Türkler için son derece

ıstıraplı ve ağır geçen bir gün yavaş yavaş sona eriyordu. İkinci üzeri bir grup Fransız askeri ve Ermeni eşkıyası kışlalarına dönüyorlardı. O sırada Uzunluk Hamamı'ndan çıkmış ve evlerine gitmekte olan Maraşlı kadınları gören ve Fransız üniforması giyen işgalcilerden biri onlara yaklaşıp "Burası artık Türklerin değildir. Fransız memleketinde peçeyle gezilmez" diyerek kadının peçesini açtı. Kadının peçesini açan Fransız askeri Türkçe konuşuyordu. Yani bu tecavüzcü Türkçe konuşuyordu. Çünkü bu Fransız elbisesi giymiş Maraş'ın ellik gavuru Emeni Peçesi açılan Ayşe, olayın şokuyla bayılınca Hatice ve Fatma adındaki kadınlar da feryada başladılar.* Hamamın

• Bektutiye mahallesinden Kalaloğlu Sarıkız Halil'in (Küleççi Halil) eşi Fatma'dan olma Ayşe, Hatice ve küçük kızları Fatma (Küçük Fatma) olmak üzere üç kızları vardı. Ayşe, savaştan önce Tekke Mahallesi'nden Osman Akpolat ile evlenmiş, kocası adam öldürmekten dolayı tutuklanınca babasının evine gelmişti. Hatice ise Güro adında biri ile kaçmış ve onunla evlenemeyince o da babasının evine gelmişti. Kalaloğlu Sarıkız Halil'in evinde ikisi dul biri 15 yaşında üç kızı bulunuyordu. İşte anne Fatma, kızları Ayşe, Hatice ve Küçük Fatma mahallelerinde bulunan Uzunluk Hamamı'na 31 Ekim Cuma günü gitmişlerdi. Anne Fatma, nâhırdan gelecek olan ineklerini karşılamak ve akşam yemeğini hazırlamak için hamamdan biraz erken çıkmıştı. Vakit ikinci sonrasıydı üç kız kardeş, annelerinden sonra hamamdan çıkarak evlerine doğru gidiyorlardı. Kızları biraz geciktiği için anne Fatma, onları karşılamaya geldi. Bu arada Uzunluk Caddesi'nden zil zurna sarhoş üç Fransız askeri bu kızların üzerine doğru yürüdü. Kızlar hakarete maruz kalırken anneleri Fatma onlara ulaştı. Gözü dönmüş sarhoş düşman Fransız askerleri bu üç kızın etrafını sardı. Fransız üniforması giyen askerler Türkçe konuşuyorlardı ve ağza alınmayacak küfürler ediyorlardı. Ayrıca kızları kucaklayarak hırpalıyorlardı. Fransız askerleriyle boğuşan kızlar şok olmuşlardı. Bağırduklarını zannediyorlardı fakat sesleri çıkmıyordu. Zira kızların dili tutulmuştu. Anne Fatma, durumu görünce "Eyvah! Buda mı gelecekti başımıza! İmdat! İmdat!" diyerek bağırıyordu. Kızlarla askerler arasında karşılıklı mücadele devam etti. Mücadele sırasında Türkçe konuşan ve Fransız üniforması giyen askerler " Artık sizler bizimsiniz. Çıkarın şu çarşafı. Atın şu peçeleri. Bundan böyle Maraş Fransa'ya aittir. Biz Fransızların hükmü geçer burada." diyerek bağırıyorlardı. Bu üç müteceviz Fransız askerin konuşmalarından dolayı Ermeni oldukları anlaşıldı.

Karşılıklı boğuşma sırasında anne Fatma Hanım, Uzunluk Hamamı'nın önündeki derenin kenarına, kızları da diğer taraflara yıkıldı. Henüz 15 yaşında bulunan Küçük Fatma'nın peçesi param parça edildi, Ayşe ve Hatice'nin çarşafı yırtıldı. Bu arada hamamın yanından geçen ve kahvede bulunan Türkler, kızların imdadına yetişerek bunları kurtardı.

Kadınlar olay yerinden uzaklaştırıldıktan sonra Sütçü İmam, kadınlara tecavüz eden askerin birini tabancasıyla ateş ederek yaraladı. Fransız askerleri de Çakmakçı Sait'i yaraladı.

Olaydan anne Fatma Hanım çok etkilendi, hastalandı, hatta bir ara hayatından ümit kesildi. Yapılan müdahalelerle anne Fatma Hanım hayata döndürüldü. Fakat peçesi yırtılan ve henüz evlenmemiş olan 15 yaşındaki Küçük Fatma çok hırpalanmanın etkisiyle korktu ve hastalandı. Küçük Fatma, hayattan murat alamadı, olayın kırkinci günü korkudan vefat etti. Bu bahtsız Küçük Fatma'nın gelin duvağını annesi cenazesinin üzerine örttü. Böylece 15 yaşında bulunan Küçük Fatma evlenmeden gelin oldu. Bütün mahalle toplanarak göz yaşları içinde gelin elbisesi olarak kefen giydirilen Küçük Fatma'yı esas evi olan Şeyh Adil Mezarlığı'na gönderdiler. Bu

yakınındaki Kel Hacı'nın kahvesinde bulunan Maraşlılar olay yerine gelerek Ermenilere uyarılarda bulundular. Fakat bunları dinleyen olmadı. Bunun üzerine Çakmakçı Said ve Gaffar Kabuloğlu Osman hanımları işgalcilerin elinden almak isterken dipçik ve kurşunla ağır yaralandılar. Bu sırada civarda küçük bir dükkanda süt satan ve olayları soğukkanlılıkla seyreden Sütçü Hacı İmam'ın karadağ tabancasını alarak olay yerine geldi. Silahını kadınların peçesini açan ve Çakmakçı Said'i yaralayan Ermeni'nin üzerine doğrultarak ateşledi. Kurşun isabet eden Ermeni yere düştü diğerleri ise kaçtılar. Maraş'ta düşmana sıkılan bu ilk kurşun ile Türk milletinin işgalcilere ve Ermenilere yaptıklarının yanlarına kalmayacağı gösterildi.

Bu olayda Çakmakçı Said şehit düşmüş yaralanan Ermeni ise ölmüştü 1 Kasım 1919 tarihinde ölen Ermeni için büyük bir cenaze töreni düzenlendi. Olay yerine hala şehri terk etmeyen İngiliz ve Fransız askerleri yetişti. Sütçü

bilgiler Mustafa Zülkadiroğlu'nun el yazma notlarından alınmıştır. Notların fotokopisi arşivimizde bulunmaktadır.

Sütçü İmam 1878 yılında doğdu. Üç kız bir erkek olmak üzere dört çocuğu oldu. 31 Ekim 1919 da, düşmana ilk kurşunu atan Sütçü İmam, düşmanın Maraş'tan kovulmasından sonra, harpteki fedakârlıklarına mükâfat olarak Belediye'ye odacı olarak alındı, bu vazifesi yanında kaledeki topun idaresi kendisine verildi. Abdülmecit halife olunca 101 pare top atmak için kaleye çıktı. Topların daha yarısını atmadan, top atımı sırasında barutun etkisiyle ısınan namludan topun erken ateş alması neticesi yandı. Ağır şekilde yaralanan Sütçü İmam, Alman Eytmhanesi'nde tedavi altına alındıysa da iki gün sonra 25 Kasım 1338 (1922) tarihinde vefat etti. Cenazesi Çınarlı Cami mezarlığına defnedildi. Sütçü İmam adına, ilk kurşunun atıldığı Uzunoluk Meydanı'nda 1936 yılında Belediye Başkanı olan Hasan Sukuti Tükel tarafından bir anıt ve çeşme yaptırıldı. 1977 yılında da Kıbrıs Meydanı'nda yine Sütçü İmam adına Kurtuluş Anıtı yaptırıldı. 1992'de onun adının verildiği Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi kuruldu.

• Sütçü İmam 1878 yılında doğdu. Üç kız bir erkek olmak üzere dört çocuğu oldu. 31 Ekim 1919 da, düşmana ilk kurşunu atan Sütçü İmam, düşmanın Maraş'tan kovulmasından sonra, harpteki fedakârlıklarına mükâfat olarak Belediye'ye odacı olarak alındı, bu vazifesi yanında kaledeki topun idaresi kendisine verildi. Abdülmecit halife olunca 101 pare top atmak için kaleye çıktı. Topların daha yarısını atmadan, top atımı sırasında barutun etkisiyle ısınan namludan topun erken ateş alması neticesi yandı. Ağır şekilde yaralanan Sütçü İmam, Alman Eytmhanesi'nde tedavi altına alındıysa da iki gün sonra 25 Kasım 1338 (1922) tarihinde vefat etti. Cenazesi Çınarlı Cami mezarlığına defnedildi. Sütçü İmam adına, ilk kurşunun atıldığı Uzunoluk Meydanı'nda 1936 yılında Belediye Başkanı olan Hasan Sukuti Tükel tarafından bir anıt ve çeşme yaptırıldı. 1977 yılında da Kıbrıs Meydanı'nda yine Sütçü İmam adına Kurtuluş Anıtı yaptırıldı. 1992'de onun adının verildiği Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi kuruldu.

Bazı kaynaklarda Sütçü İmam, mahallesinde bulunan Çınarlı Camii'nin İmamı olarak gösterilmektedir. Ancak adı geçen camide herhangi dini bir görevi yoktur. Sadece kendisinin özel adı İmam'dır. Sütçülükle meşgul olduğu için Sütçü İmam olarak bilinmektedir. Vakit namazlarını Çınarlı Camii'ne giderek kılmaktadır. Müezzin veya imamın olmadığı zamanlarda burada diğer Müslümanlar gibi fahri olarak müezzinlik veya imamlık yapmaktadır.

İmam ise Nalbant Bekir'den aldığı bir atla Bertiz'in Ağabeyli köyünde bulunan Beyazıt oğlu Muharrem Bey'in yanına gitti. Ermenilerin ve Fransızların bütün çabalarına rağmen Sütçü İmam bulunamadı. Ancak olayın intikamını almak isteyen Ermeniler sağa sola ateş ederek Zülfikar Çavuş oğlu Hüseyin'i şehit ettiler. Bu arada Türkleri öldürüp kadınlarını alacaklarını, camilerine çan takacaklarını söylemeye başladılar. Fransızlar da misilleme hareketlerine girişerek Sütçü İmam'ın dayısının oğlu Tiyekli oğlu Kadir'in ellerini ve ayaklarını arkasından bağlayarak burun ve kulaklarını kestikten sonra boğazlayarak şehit ettiler.

5.5. Diğer Olaylar ve Governör Andr' nin Maraş'a Gelişi

1 Kasım 1919 Cumartesi günü Ermenilerin kurtarıcı olarak karşıladığı ve büyük şenlikler yaptığı İngilizler Maraş'ı terk ederek Antep'e çekildiler.

Sütçü İmam'ın yaraladığı Ermeni'nin ölmesiyle Fransız-Ermeni işbirliği arttı. Ayrıca Fransız askerlerinin çoğu Türk düşmanı Ellik Ermenilerden meydana gelmesi, yerli Ermenileri cesaretlendirip şımartıyordu. Bu nedenle fırsat buldukça Türklere karşı her türlü sataşma hakaret ve öldürme olaylarını gerçekleştiriyorlardı.

Maraş'ta peş peşe gelişen çirkin olaylar ve Ermeni askerlerinin tutumları gerginliğin artmasına neden oldu. 2 Kasım 1919'da Fransızların Antep'teki komutanlığına başvuran şehrin ileri gelenleri durumu protesto ettiler. Bu protestoya karşılık İngiliz ve Fransız komutanlarının ortak imzasını taşıyan bir beyanname yayınlanarak bundan sonra güvenliğin sağlanacağına dair söz verildi. Bu verilen söze rağmen durumda değişiklik olmadı.

Birkaç gün sonra Fransızların Adana'da bulunan Valisi Albay Bremond, Mutasarrıf Ata Bey'e ve şehir eşrafından bazı kişilere gönderdiği telgrafta Cebel-i Bereket (Osmaniye) Governörü Andre'nin Maraş Governörlüğünü de üzerine aldığını belirterek kendisinin iyi karşılanmasını tavsiye etti.

Sözde güvenliği sağlamak amacıyla Osmaniye'den gönderilen Governör Andre 26 Kasım 1919 Çarşamba günü Ermenilerin düzenlediği parlak bir törenle karşılandı. Yanında Osmaniye eşraf ve memurları, bir bölük süvari ki, bunlar Osmaniye havalisi ahalisinden bol maaş vererek kandırdıkları ve "Fransız Jandarma Milisleri" ismini taktıkları süvarilerdi. Bu süvarilerin tabur komutanı Binbaşı Sıtkı, Bölük Komutanı Amasya'lı Yüzbaşı Mithat, Takım Komutanı Teğmen Kenan'dı.

Ermeniler önceden hazırladıkları büyük bir Fransız bayrağını açarak "Yaşasın Fransa, yaşasın Ermenistan, kahrolsun Türkler" gibi naralar atarak,

Guvernörü şehre getirdiler. Bu hareketler karşısında Türklerin endişesi bir kat daha artmıştı.

Guvernör ve mahiyeti hükümete yaklaştıklarında, çok gayretli ve fedakar bir subay olan jandarma Bölük Komutanı Mahmut Bey, hükümet kapısındaki görevli nöbetçi askere Guvernör ile tercümanından başka kimseyi içeri almamasını emretti. Ermenilerin taşkın hareketleri nedeniyle nöbetçinin duruma hâkim olamayacağını anlayan, Maraş'ın Göllü köyünden Yusuf Çavuş, Mahmut Bey'den nöbet değiştirme izni aldı ve nöbete kendisi geçti.

Yusuf Çavuş* nöbetçi sıfatıyla ve cesaretle, çılgınca gelen Ermeni kalabalığın önüne geçerek silahını onlara yöneltti. Andre ve tercümanından başka hiçbir kimsenin hükümete giremeyeceğini sert bir dille ifade etti. Biraz evvel Türke, Müslümana küfreden Ermeni kabadayılarının sesi çıkmaz oldu. Hükümete sadece Andre ve tercümanı girdiler.

Guvernör hükümette mutasarrıf Ata Bey'le bir müddet görüştü. Konu bayrak meselesine gelince, Guvernör kaleye Türk Bayrağı'nın çekilmemesinde ısrar etti. Mutasarrıf Ata Bey bunun kötü sonuçlar doğuracağını açıklayarak kabul edemeyeceğini söyledi. İkna olmasına rağmen Guvernör sınırlı bir şekilde oradan ayrıldı.

Guvernör Andre şehrin ilim adamlarına ve ileri gelenlerine birer tezkere çıkararak, onları konuşmak için Kadir Paşa'nın konağına davet etti. Çağrılanlar Boğazkesen Camiinde toplandılar. Görüşmelerin bayrak meselesi üzerine olacağını düşünerek, gitmemeye karar verdiler. Davetlilerden hiç kimsenin gelmemesi üzerine çok sinirlenen Guvernör Andre'ye ev sahibi büyük bir mahcubiyet içerisinde özür dileyerek bunun bir kasit olmadığını, alafranga saat ile alaturka saat arasındaki farktan dolayı bir yanlışlık olduğunu anlatmaya çalıştı. Guvernör Andre gayet sert ve tehditkâr bir dille, toplantının Cumartesi günü belediye binasında yapılması için yeniden davetiyeler yazılmasını emretti.

Aynı gün akşamı (27 Aralık 1919) Ermeni Hırlakyan'ların evinde bir ziyafet tertip edildi. Hırlakyanlar Maraş Ermenileri içinde en nüfuzlu ailelerden biri idi. Sultan'ın müteahhitliğini yaptıklarından dolayı son derece zengin olmuşlardı. Ziyafette yemekler yenilip içildikten sonra baloyu açmak ve Hırlakyan Ailesini şerefliendirmek için Agop Hırlakyan'ın iki torunundan Osep'in kızı müstakbel Ermenistan Prensesi Helena'yı dansa davet eden Guvernör Andre nazik bir şekilde reddedildi. Buna sinirlenen Guvernör Andre

* Yusuf Çavuş daha sonra harp sırasında büyük kahramanlıklar gösterdi. Tekke Kilisesi'nin yakılması sırasında şehit düştü. Bu mahalleye onun adından dolayı Yusufiler Mahallesi denmektedir.

sebebini sorunca, kız "Sizinle dans etmemekten üzgünüm, çünkü kendimi hala esaret ve zillet içinde yaşayan bir kadın olarak görüyorum. Kalesinde Türk Bayrağı dalgalanan bir memlekette Fransızların hâkim oldukları ve bizim emniyet ve hürriyet içinde yaşadığımızı nasıl düşünebiliyorsunuz?" diyerek, Guvernör Andre'yi tahrir etti.

Bunun üzerine kaledeki Türk Bayrağı'nın derhal indirilmesi için emir verildi. Bu emri duyan Helena kendini Guvernör Andre'nin kollarına attı. Bu emir gereğince Binbaşı Sıtkı adamlarını göndererek kaledeki Türk Bayrağı'nı indirtti. Kalede askerlik şubesi tarafından yerleştirilen beş Türk ihtiyat askeri, sayıları yetersiz olduğu için bayrağın indirilmesine ses çıkaramadılar. İçleri kan ağlayarak seyrettiler. Daha sonra şehre inerek dağıldılar ve durumdan halkı haberdar ettiler.

28 Kasım 1919 Cuma sabahı Maraşlının kara sabahı oldu. Uyanan her Türk dalgalanmasına alıştığı kale burcunda bayrağını göremeyince büyük bir endişeye kapıldı. İşgalcilere karşı nefretleri arttı.

5.6. Mehmet Ali Beyin Beyannamesi

Kısakürek ailesinden Avukat Mehmet Ali Bey, kalenin karşısındaki evinde hasta yatıyordu. Kalede dalgalanan Türk bayrağını göremeyince kaleme sarıldı. Gayet okunaklı ve güzel bir şekilde "Âlem-i İslâm'a Hitap" adıyla bir beyanname hazırladı. Yedi nüsha olarak çoğalttığı beyannameyi ayrı ayrı zarflara koyarak, ikisi kendi, diğerlerini oğlu Şahap, Ulu Camii, Çarşıbaşı Camii, Sarayaltı Camii ve Arasa Camii'nin görülebilecek yerlerine astı. Cuma namazına gelenler bu beyannameyi okudular. Halkın heyecanını şahlandıran beyannameye şunlar yazılıydı:

"Âlem-i İslâm'a Hitap

Ey millet-i necibe-i Osmaniye, vaktine hazır ol. 1300 küsur seneden beri Hz. Allah'ı ve Peygamber-i Zîşan'ının hizmetine razı ettiğin bir din ölüyor. Yani ecdadının kanı pahasına fethettiği bir kalenin burcu bârûsundaki Al Sancağın bugün Fransızlar tarafından indirilip, yerine kendi bandıraları konuldu. Şimdi acaba bunu yerine koyacak sende birkaç yüz İslâm gayreti hiç mi yok! İğtişâş arzu etmeyin. Yalnız pür veکار ve azamet olarak ol Al Sancağımızı geri yerine koyalım. Tekrar kemal-i mehabetle yerlerimize avdet edelim. Korkma, korkma seni buradaki birkaç Fransız kuvveti kıramaz. Sen mütevekkilen Alellah kendi mevcudiyetini gösterecek olursan, değil birkaç Fransız kuvveti, hatta bütün Fransız milleti kıramaz. Buna emin ol."

28 Teşrin-i Sani 335

Bildiriler kısa zamanda etkisini gösterdi. O gün sanki manevî bir kuvvet bütün halkı Ulu Camii'ye çağırıldı. Bayrağın tekrar yerine takılması hususunda bütün gönüller birleşti. Namaz vakti geldi. Sünnet kılındı. Ulu Camii imamı Rıdvan Hoca minbere çıkarak hutbeye başladığı sırada dışarıda bir gürültü koptu. Şerbetçioğlu Mehmet "Sancağı çıkarın" diye bağırırken gürültü içeriden duyuldu. İçerde de "Bayraksız namaz kılınmaz" sesleri işitildi. Buna Rıdvan Hoca'nın "Hürriyeti olmayan bir milletin Cuma Namazı kılması caiz değildir" sözü de eklenince, cemaat minberdeki sancağı alarak dışarı çıktı. Bu sancağın altında toplanan insan seli kaleye doğru akarken, kalede bulunan Fransız jandarmaları, silahlı bir çatışmayı göze alamayarak arka kapıdan kaçtılar. Tekbir ve tevhit sesleriyle kaleye ilk ulaşanlardan Zalhocaoğlu Osman (Osman Erşan), bir kenara atılmış olan Türk Bayrağı'nı hürmetle öpüp başına koyduktan sonra tekbir sesleri arasında onu eski yerine astı. Bazılarının beraberinde getirdikleri bayraklara gerek kalmamıştı. Cuma namazı toplu olarak Bayrağın gölgesinde eda edildi. Birkaç el silah atılarak bayrak selamlandı ve sevinç gösterisinde bulunuldu. Kin ve nefretten ağlamayı unutmuş olan gözlerden sevinç gözyaşları akıyordu.

Kaleye çekilen Türk Bayrağı Maraşlıların heyecanını yatıştırmaya yetmedi. Halk heyecan içinde hükümet konağının önüne geldi. Orada Mutasarrıf Ata Bey ve Governör Andre ile karşılaştılar ve onlarla tartışmaya başladılar. İşte bu sırada Governör'ün Ermeni tercümanı Vahan söze karışarak "Bir bez parçası için bu kadar gürültü çıkarmaya ne lüzum var" deyince halk hiddetle tercümanın üzerine yürüdü. Bunun üzerine Governör'ün Yaveri İshak kamasını çekerek halka hücum etti. Kayabaşı Mahallesi'nden Nacar Ahmetoğlu Mehmet yaverin bir şey yapmasına fırsat vermeden elindeki kamayı aldı. Kocabaş Hacı Nacioğlu Mahmut da yaveri bir güzel dövdü. Governör Andre silah kullanmamaları için Fransız Jandarmalarına emir verdi ise de Türk jandarmaları ellerini daha çabuk tutarak süngü taktı ve vuruşmaya hazır oldu. Mutasarrıfın müdahalesi ile o an için vuruşma önlendi. Bu olay Fransızları hem sinirlendirdi hem de daha tedbirli olmalarını sağladı.

Governör Andre hükümetten ayrıldıktan sonra halk Mutasarrıf Ata Bey'e şu ultiyatomu verdi:

1. Türk Bayrağı Cuma günleri kaleye ve hükümet konağına çekilecek.
2. Fransız Governör'ü hükümetten çıkarılacak.
3. Fransız jandarmaları şehri terk edecek.

Bu isteklerimizi yapabilecek kudrette değilseniz, biz yapacağımızı biliriz diyerek de tehditte bulundular. Mutasarrıfın bu konuda güvence vermesi üzerine dağıldılar.

Şehirde olaylar olurken İslahiye yönünden Maraş'a gelmekte olan bir Fransız müfrezesi, Türkoğlu'nun 15 km. güneyinde imha edildi.

Ertesi gün dükkanlar, çarşı ve pazar açılmadı. Vali yanına tercümanını da alarak sokağa çıktı. Amacı şehri dolaşarak Türklerle konuşmak, halkın nabzını yoklamak ve kamuoyunu sakinleştirmektir. Nakip Camii önüne geldiğinde Aşıkioğlu Hüseyin adındaki gençle karşılaştı. Aralarında özetle şu konuşma geçti:

Vali Andre:

"-Bir bez parçasından başka bir şey olmayan bayrak için dün bu kadar gürültü yaptınız. İstesem hepinizi yok edebilirdim, yapmadım. Yarın top tüfek kullanacak olursam ne yaparsınız? Çoluk çocuğunuza acımıyor musunuz?"

Aşıkioğlu Hüseyin:

"-Ben anamdan doğdum kalede bayrağımı gördüm. Ölünceye kadar da göreceğim. Biz bütün Türkler böyleyiz. Onu görmemek için ya kör olmak ya da ölmek lazım. Kör değilim. O halde onu görmezsem öldüm demektir. Hem bilir misiniz, bayrak için ölmek bizde şehit olmaktır ve en büyük şereftir. Yalnız ben değil, küçük-büyük, kadın-erkek bütün Maraşlı Türkler, her Cuma sabahı uyanınca ilk önce kaleye bakar, bayrağımızı görürüz. Yaşadığımızı anlar ve Allah' a şükrederiz. Sen bizi topla tüfekle susturacağını sanma. Bir gün senin silahlarınla karşılaşacak olursak, biz çoluk çocuğumuza top tüfek sesi duyurmuyoruz. Önce onları biz öldürürüz, sonra evlerimizi ateşe veririz. Arkamızda bekleyenimiz, ağlayanımız kalmadıktan ve şehir kül olduktan sonra da karşına çıkarız. O zaman istersen bütün dünyanın silahlarını getir, bizi ölümden korkutamazsın."

Aşıkioğlunun bu konuşması daha sonra mücadele parolasının kaynağı olacaktır.

"Maraş bize mezar olmadan, düşmana gülzar olamaz."

Vali Andre Aşıkioğlu'na verecek cevap bulamadı, oradan çarşıya indi. Çarşıda karşılaştığı bir köylüyü durdurarak:

Vali :

"-Hükümetiniz bizden ödünç para almıştı. Geri vermedi. Biz de buraları istedik. Paramızı çıkarıncaya kadar kalacağız. Hükümetiniz razı oldu." dedi.

Köylü:

"Sizin bu alış verişiniz doğru değildir. Hükümet kimin malını satıyor? Kimin malını rehin veriyor? Buralar bizimdir. Biz kimseye vekalet vermedik. Sen git parayı hükümetten al. Biz malımıza sahibiz." diye cevap verdi.

Guvernör Andre şehri daha fazla gezmeye gerek görmeyerek karargâhına döndü.

29 Kasım 1919 Cumartesi günü bir toplantı yapılması daha önce Guvernör Andre tarafından kararlaştırılmıştı. Bu toplantıya şehrin ileri gelenleri, ilim adamları, daire müdürleri, hâkimler, komiser ve jandarma komutanı katıldı.

Bu toplantıda Guvernör şu konuşmayı yaptı:

"Ben memleketin tımarına, ahalinin refah ve mutluluğuna çalışıp hakkınızda lütufla muamele edecektim. Dünkü gün kuvve-i işgaliyem aleyhine kıyamda bulundunuz. Ben isteseydim, bayrak için kaleye hücum eden ahaliyi makineli tüfek ateşine tuttururdum. Binlerce adam ölür ve yaralanırdı."

Önce sağ, daha sonra sol kolunu kaldırarak:

"Şu kolum kuvvettir, şu kolum da lütuf, hangisine sarılmak istiyorsunuz? Yani amacınız harp yapmak mı, yoksa af ve lütuf dilemek midir? Söyleyiniz." diye ekledi.

Orada bulunan Şeyh Ali Sezai Efendi tercümana dönerek "İyice dinle ve tamam söyle" diye söze başladı.

"Dört yüz küsur sene evvel Kanuni Sultan Süleyman'ın Fransa Devleti ve Milleti hakkındaki iyi niyet ve himayeleri tarihi bir hakikattir. Devletlerarasında adil, medeni ve dost olarak tanıdığımız Fransızların dili de Osmanlı okullarında okutulmaktadır. Sizden evvel İngilizler buradayken kumandanları hükümetimizin işlerine karışmamıştı, dini ve millî sembolümüz olan sancağımıza el uzatmamıştı. Fransız işgal kuvvetlerinin tarafsız hareket edeceğine, hükümet işlerine karışmayacağına dair yayınlanan beyannamenin aksine hareket edildiğinden Ermeniler Türklere karşı hunharca cinayetlere başlamışlardır. Dünkü gün de sancağımıza tecavüz edilmesi, halkın heyecan ve galeyanını doğurmuştur."

Guvernör, Mutasarrıf'a dönerek hiddetle:

"-Milletin galeyanına sebep sensin." deyince; Ali Sezai Efendi:

"-Galeyana asıl sebep sizsiniz, Mutasarrıf Bey değil." diyerek, hür olan bütün İslâm ülkelerinde senede iki bayram ve haftada bir Cuma Namazı kılındığını, milletimizin İstiklâl ve hâkimiyet şerefine olan ay ve yıldızlı Osmanlı Sancağı'nın öteden beri kaleye çekildiğini, sancağa el uzatıldığını gören halkın Cuma Namazı'nı kılamayacağından galeyanını doğurduğunu ve meşru hakkı olan sancağını yerine diktikten sonra

dağıldığını, bunun işgal kuvvetlerine yapılan bir ayaklanma olmadığını sert bir dille ifade etti.

Bu konuşma üzerine Governör:

"-Sancağın dini inançlarınızdan olduğunu bilmiyordum. Bilseydim kaleye asker koymaz ve onu kaldırtmazdım." diyerek hatasını kabul etti.

Daha sonra Ermenilerin Türklere karşı yaptıkları katliam, vahşet ve cinayetler kanıtlarıyla birlikte ortaya atılarak tartışıldı ve iki saat kadar süren toplantıdan bir sonuç alınamadı.

30 Kasım 1919 günü Governör Andre Maraş'ta tutunamayacağını anlayınca Antep'e gitti.

5.7. Maraş' ta Kuvay-ı Milliye'nin Kurulması ve Savunma Teşkilatı

Bayrak olayından iki gün sonra yani 30 Kasım 1919'da Çiçekli Camii İmam-hatibi Veziroğlu Mehmet Alparslan'ın (Vezie Hoca, Alpaslan)evinde toplanıldılar. Ertesi günü olan 31 Ekim 1919'da Vezie Hoca, Hintlinin oğlu Abdülhakim Bey'in dükkanına gidip Fransızlara karşı birlikte harekete etmeyi teklif etti. 1 Kasım 1919'da medresede toplandı. Toplantıya, Veli oğlu Ziya Bey, Avukat Cerrahioğlu Zekeriya Bey, Başkatip Rıza Bey, Karcı Tahya Efnsoğlu Ali Rıza Bey, Hocaoglu Evliya Efendi, Atilla Bey, Abdi Keçeci Bey vs. katıldı. Toplantıya İlyas Efendi Zade Refet Efendi'nin başkanlığında, Belediye Reisi Bekir Sıtkı, Kocabaş Zade Hacı Naci ve Hacı Ahmet Efendi, Şişman Zade Arif, Mühendis Abdüllatif 'ten oluşan heyet seçildi. Bunlar aralarında " Milletın ve vatanın selameti uğrunda feda-i can edeceğime, meşru ve millî teşkilatımıza karşı hainlik edenlerin velev öz kardeşimiz olsa dahi idamına ve sır saklayacağıma vallahi ve billahi" şeklinde yemin ettiler.

Burada şunu açıkça ifade etmek istiyorum. Şehrin işgalinin tanınması ve kolaylaştırılması için bir paşanın konağında, işgal kumandanı Andre tarafından toplantı yapılması isteniyor. Bu olmayınca o dönemde Padişah'ın da lutfundan faydalanan, Türk milletinin sırtından büyük sermaye edinen ve Maraş'ın ileri gelenlerinden Agop Hırlakyan'ın evinde toplanılıyor. Maraş mutasarrıfı Ata Bey ve kumandanı işgali ciddiye almıyor, hatta sıkışınca şehri yüz üstü sahipsiz bırakıp kaçıyor. Diğer bir ifade ile Maraş'a atanan o dönemdeki yüksek memurlar halkın direnişine arka çıkmıyor. Bu kutsal Maraş Mücadelesi din adamlarının liderliği, yine din adamı niteliğinde olan zengin eşrafın teşvik ve desteğiyle başlıyor ve böylece devam ediyor.

Diğer yandan Şekerli ve Hatuniye semtlerinde de başka bir heyet kurularak faaliyete geçildi. Ayrıca bayrak olayında gururu kırılan Fransızların, yeni kuvvetlerle bu kırılan gururu kurtarma yoluna gidebileceği ihtimali göz önünde tutularak bir müteşebbis heyet kurulmasına karar verildi. Heyet; İlyas

Efendi Zade Refet Efendi'nin başkanlığında, Belediye Reisi Bekir Sıtkı, Kocabaş Zade Hacı Naci ve Hacı Ahmet, Şişman Zade Arif, Dede Zade Mehmet, Beşen Bey Zade Hacı Nuri, Hancı Zade Hafız Ali, Karaküçük Hacı Mustafa, Kısakürek Hacı, Fatmalıoğlu Derviş, Hüdayi Tahsin, Çanakoğlu Hüseyin ve Mühendis Abdülatif Bey'lerden kuruldu.

Bu heyet sonraları daha da genişleyerek " Merkez Heyeti " adını aldı. İşlerin bir elden yürümesi gerekçesi ile ayrı ayrı çalışan gruplar dağılarak, Merkez Heyeti'ne katıldılar.

Bir süre sonra Heyet Başkanlığı'na Arslan Bey getirildi. Merkez Heyeti yönetimi kolaylaştırmak için şehri on bölgeye ayırdı. Her bölgenin bir de yönetim kurulu vardı.

Şehirde on bölgede bulunan yönetim kurullarının ve başkanlarının isimleri şunlardır:

1. Çavuşlu (Yürükselim) Mahallesi Reisi Çuhadar Zade Hacı Mustafa Efendi.
2. Bektutiye (Fevzi Paşa) Mahallesi Reisi Ser Müsevvid Ahmet Efendi.
3. Restebaiye (Gazi Paşa) Mahallesi Reisi Baba Halil Zade Ahmet Efendi.
4. Acemli (Şehit Evliya) Mahallesi Reisi Evkaf Memuru Evliya Efendi.
5. Kayabaşı Mahallesi Reisi Tapu Memuru Faik Efendi.
6. Divanlı Mahallesi Reisi Hasan Bey.
7. Ekmekçi Mahallesi Reisi Sapsız Hacı Efendi.
8. Cıgıcı (Hayrullah) Mahallesi Reisi Muhacir Memuru Nasrullah Efendi.
9. Alemlî (Sakarya) Mahallesi Reisi Zülkadiroğlu Süleyman Bey.
10. Hatuniye (Kurtuluş) Mahallesi Reisi Şeyh Ali Sezai Efendi.

Merkez Heyeti ile İdare Heyeti kurulduktan sonra para toplanmaya ve erzak biriktirilmeye, silah ve cephane temin edilmeye başlandı. Tüccarlardan Beşen Beyzade Hacı Nuri Bey, Merkez Heyeti'nin veznedarlığını yaptı. Toplanan zahire gizli depolarda biriktirildi. Herkes kendine düşen yiyecek ve para yardımını gönüllü olarak yaptı. Bu arada Çukadarzade Hacı Mehmet Efendi 500 altın vererek vatan ve milleti adına yaptığı fedakarlığı cömertçe ortaya koydu.

Müslümanlar arasında iç disiplini sağlamak için prensip kararı alındı ve bu karar merkezlere gönderildi. Divanlı, Kayabaşı, Alemlî, Kumarlı, Çomaklı, İsadivanlı, Şekerli, Hatuniye ve Duraklı mahalleleri Heyet-i Milliyesi aralarında şu ortak kararları aldılar:

1. Hiç kimse düşmandan kesinlikle kaçmayacak ve evlerini bekleyecek. Evlerini terk ederek uzaklaşırsa bu durumdan mücahitler olumsuz yönde etkilenecek. Ayrıca boş bırakılan Müslüman evlerine düşman yerleşecek ve önemli noktaları ele geçirmiş olacak. Kesinlikle hiç kimse kendi bulunduğu yer ve evinden başka yere gitmeyecek.

2. Halkın belirlenen kurallara uymalarını sağlamak için görevliler tayin edilecek. Aralıklarla gezen devriye yakaladıkları insanları buldukları noktalara dönmeye ve burada kalmaya mecbur edecek. Alınan kararlara uymayanlar en sert şekilde cezalandırılacak.

3. Mahallelerde bulunan ve karakollara katılmayan silahsız başı bozuklar tutuklanarak bölge dışına çıkarılacak. Herkes kesinlikle karakol emrine uyacak. Evlerine çete alan veya bunları misafir edenlerin evleri yakılacak ve ev sahibine gerekli ceza verilecek. Bu talimata uymanın mecburi ve gerekli olduğu, Müslümanlara kesin bir dille anlatılacak. Müslümanların düşman işgalinden kurtulmaları için, birlik ve beraberlik içinde bulunmalarının önemi idrak ettirilecek.

4. Yağma kesinlikle yasaktır. Alınan eşya veya iaşe merkeze gönderilecek. Eşyaları yağmalayıp saklayanlar ağır cezaya çarptırılacak.

5. Mahallelerde bulunun ve karakollarda görev yapamayacak durumda bulunan mazeretli şahıslar, ellerinde bulunan özel veya devlete ait silahları en yakın ihtiyar heyetine teslim edecek. Bu silahlar ihtiyar heyetinin belirlediği şahıslara verilecek.

Kılıç Ali Bey Pazarcık'a Yörük Selim Bey Göksun'a giderek milis teşkilatını kurmaya çalıştılar. Onların bir ay yoğun çalışmaları sonunda Elbistan-Göksun ve Pazarcık'ta milis teşkilatı kuruldu. Bu arada bir de Bertiz'de Zafer ve Muharrem Beylerle Sütçü İmam tarafından Bertiz müfrezesi kuruldu. Bertiz müfrezesiyle birlikte Göksun, Pazarcık milis teşkilatlarını, Fransızların ilerlemesini ve işgalini engellemede çok büyük hizmetleri oldu. Maraş halkından yukarıda isimleri geçen ileri gelenlerle beraber, müfrezeye kumandanlığı yapabilecek ihtiyat zabiti ve emekliye ayrılmış şahıslar çeşitli kollarında ve Bertiz müfrezesinde görev aldılar.

Maraş'ta jandarmanın gizli deposunda 850 adet muhtelif silah ile 1000 sandık Rus cephanesi bulunmaktaydı. Fakat bunlardan Fransızların haberi yoktu. Tabur Kumandanı İsmail Hakkı Bey'in korkak hareket etmesinden dolayı bu silah ve mühimmatlardan gereği gibi yararlanılamıyordu. Merkez Bölük Kumandanı Çerkez Mahmut Bey'in

abaları sonunda bu silahlar gerekli yerlere dağıtıldı. Harp sırasında bu cephanenin 300 sandığı kullanıldı ve geri kalan 700 sandık cephane savaştan sonra orduya teslim edildi. Kışla yanında bulunan depodaki silah ve cephaneye İngilizler el koydu. Daha sonra İngilizler, kullanılmasını önlemek amacıyla buradaki silahların bir kısmının mekanizma ve kapaklarını sktrd ve bir kısmını Halep'e gönderdi. Ayrıca İngiliz birlikleri Maraş'tan çekilirken depolarda bulunan silah ve cephaneyi Fransız birliklerine teslim ettiler.

Bu arada dışardan da silah ve cephane teminine başlandı. Jandarmanın elindeki silahlar da bir müddet sonra bu kahraman yurt evlatlarının fedakrlıkları ile depolara taşındı. Jandarmadan faydalanma içinde Merkez Bölük komutanı Yüzbaşı Mahmut Bey stn bir gayret gösterdi. Maraş, Antep ve şanlıurfa'da bulunan Fransız komutanı General Keret'in, 15 Aralık 1919'da Maraş'a gelişinde, yanda Miralay Saint Mari ve 1500 kişilik bir kuvvet bulunuyordu.

Maraş, Antep, şanlıurfa Fransız kuvvetleri komutanlığına atanan General Keret, 6 Aralık 1919'da Maraş'a geldiğinde şehrin ileri gelenlerini hükümet konağına çağırarak bir toplantı yaptı. Pazarcık'ta bulunan Kılıç Ali'nin yakalanarak teslim edilmesini istedi. Amaçlarının Maraşlılara yardım olduğunu kendilerine zorluk çıkarılmaması yolunda sözler söyledi. Orada bulunan Refet Hoca "Kumandan Bey, himayeden medeniyetten bahsediyorsunuz, fakat kötülükler yaptırđıyorsunuz. Kadınlara taarruz edildi. Sebepsiz ve sonuçsuz olarak birçok canlara kıyıldı. Ermenileri silahlandırđıyorsunuz. Bu kadar işleri yapmaya iktidarınız yetişiyor, eşkıya baş dediğiniz adamı tutamđıyorsunuz..." dedi. Yine aynı toplantıda bulunan şeyh Ali Sezai Efendi, Fransız kuvvetlerinin günden güne artmasının ve Ermenilerin şımarık hareketlerine gz yumulmasının üzüntü ile karřılandđını, dolayısıyla hiçbir yabancı yardımını kabul etmeyeceklerini belirtti. Bu konuşmaya kızan General daha ileri gidemeden toplantıya son verdi

General Keret ve Miralay Saint Mari bu konuşmadan sonra ikinci vakti arabalarına binerek Antep'e gittiler. 16 Aralık 1919 günü akşamı ukuroba Camii'ne bomba atılması ve müezzine kurşun sıklması zerine, Evliya Efendi'nin gayreti ile memleketin ileri gelenleri tarafından 17 Aralık 1919 günü bir protestoname hazırlanarak General Keret'e gönderildi. Bu beyanname ile işgal kuvvetleri komutanlığı ikaz edildi. Aksi taktirde millî direnmenin kendileri için çok kötü sonuçlar doğuracağı, Türklere yakışır bir vakarla ihtar olundu.

Antep ve İslahiye'den erzak, silah ve cephane getiren Fransız birlikleri ve takviye kuvvetleri sürekli Türk çetelerinin baskınına uğrayarak, kayıplar veriyordu.

Bu ciddi darbeler karşısında ne yapacağını şaşırarak General Keret aşağıdaki bildiriyi yayınladı.

1. Üzerinde silah bulunduran Türkler, soruşturma yapılmadan kurşuna dizilecektir.

2. Öldürülen bir Fransız askerine karşılık, Türklerden kur'a çekilmek suretiyle iki kişi öldürülecektir.

3. Bir evden silah atılırsa, o ev yakılacaktır.

4. Böyle bir hal meydana gelmesi durumunda Osmanlı memuru olanlar işlerinden atılacaktır.

5. Sokaklar, küçük bir olay meydana geldiği takdirde makineli tüfek, bomba ve gazlı mermilerle ateş altına alınacaktır.

Bu bildiri şehirdeki havayı tamamen bozdu. General Keret hükümet işlerine müdahale etmeye başladığı gibi baskıyı da arttırdı.

Bu ortam içerisinde savaşın kaçınılmaz bir hal aldığını gören Türkler, hazırlıklarını hızlandırdılar. 20 Ocak 1920 günü şehirde heyecan doruk noktasına ulaştı. Dükkanlar kapatıldı. Her an patlamaya hazır olan halkta büyük bir sessizlik başladı.

21 Ocak 1920 günü General Keret şehrin ileri gelenlerini ve memurlarını son defa olarak toplantıya çağırdı ve onlardan galeyana halinde olan halkı yatıştırmalarını istedi. Toplantıya katılanların bir kısmının karargâhta tutulması halkın heyecanını büsbütün arttırdı ve savaşın başlamasını kaçınılmaz hale getirdi.

5.8. Çarpışmaların Başlaması

Yapılan çalışma ve alınan kararlar sonunda Maraş'ta teşkilatlanma tamamlandı. Kılıç Ali Bey tarafından kurulan Pazarcık teşkilatı, Antep-Maraş, Maraş-İslahiye güzergahında içeri doğru ilerleyen Fransız nakliyatını rahatsız etmeye başladı. Pazarcık teşkilatına mensup olan matematik öğretmeni Muallim Hayrullah Bey ve ihtiyat zabiti Maraşlı Hayrı Bey kumandasında bir müfreze 5 Ocak 1920'de Eoğlu (Türkoğlu) istikametine gönderildi. Bu esnada Bertiz kuvvetlerinden bir müfreze de Beyazıtlılardan ihtiyat zabiti Muharrem Bey ve Meclis-i Umumî Başkatibi Zafer Bey kumandasında Ceyhan nehrini takiben yine Türkoğlu istikametine geldi. O gün İslahiye'den hareket eden ve Maraş'taki kuvvetlerini takviye maksadıyla Maraş'a gelen bir Fransız müfrezesiyle uzun bir cephaneye kolu Türkoğlu köyünün kuzeyinde çok dar olan yol civarında istirahat ediyordu. Fransız müfrezesini gören Muallim Hayrullah ve Muharrem Bey kumandasındaki kuvvetler doğudan ve batıdan ateş açarak Fransız kuvvetlerini Tanıştepe ve Bababurnu mevkiinde 7 Ocak'ta

iki ateş arasında bıraktı. Bu çarpışmada Fransız birliklerinden 40 asker öldürüldü ve 100 asker de yaralandı. Türklerin Bertiz kolundan beş, Pazarcık kolundan ise birkaç asker yaralandı.

Bu çatışmada Pazarcık kolu kumandanı Muallim Hayrullah Bey ayağından yaralandı ve daha sonra bu yaranın tesiriyle savaştan sonra şehit oldu.* Yine bu günlerde Pazarcık teşkilatından Batumlu Ali Bey kumandasında bir müfreze Maraş-Antep yolu üzerinde bulunan Karabıyıklı mevkiinde düşman Fransız nakliye koluna hücum etti. Kol muhafızları tamamen öldürülerek bütün silah, mühimmat, eşya ve erzakı ganimet olarak alındı. Elbistan Müdafaa-i-Hukuk Cemiyeti'nin emirleri doğrultusunda hareket eden Pazarcık ve Bertiz müfrezelerinin başarılı saldırıları karşısında birlikleri zarar gören Fransızlar çok şaşırıldı.

Maraş'ta şehir içi çarpışmalar başlamadan önce iki tarafın askeri ve silah güçleri şöyleydi.

Fransızların; bir piyade alayı, dört topçu bölüğü, iki süvari bölüğü, dört zırhlı otomobil, 5000 kadar silahlı kuvvet (bunlar Fransız, Senegal'li, Cezayirli askerlerle, 2000'in üzerinde Ermeni gönüllüsünden oluşmaktadır.) vardı.

* Riyaziye Muallimi Hayrullah Efendi'nin Ablası Fatma Hanım'ın anlattıklarına göre: Muallim Hayrullah İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin üyesi olduğu için II.Abdülhamit tarafından Tironik vapuruyla Mısır'a sürüldü ve 1908 II.Meşrutiyet'in ilanından sonra yurda döndü. Maraş'a geldikten sonra Riyaziye Muallimi Hayrullah Bey, Tekke Şeyhi Selim Dede'nin üvey kızı Ayşe Hanım'la evlendi. Bu evliliklerinden üç oğlu oldu. Milli teşkilata üye olarak Maraş'ta Fransızlarla yapılan savaşa katıldı. 7-8 Ocak 1920'de Türkoğlu civarında Bababurnu muharebesinde bacağından yaralandı. Tedavi edilmek amacıyla Antep'e götürüldü. Fransızların şerrinden korumak için ismi gizlendi ve kıyafeti değiştirildi. Balıklan mahallesinde bulunan Mecit Bey'in hastanesinde tedavi altına alındı. Yerini tespit eden Ermeniler burada Hayrullah Bey'i rahat bırakmadılar. Bunun üzerine Hayrullah Efendi Kürttepe'de bulunan eniştesi Ser Komser Fevzi Bey'in evine getirildi.

Maraş Harbi sona erdikten sonra Hayrullah Bey Antep'ten sedye üzerinde Maraş'a getirildi. Binlerce Maraşlı onu Erkenez Köprüsünde sevgi ve coşku ile karşıladılar. "kazanız ve zaferiniz kutlu olsun" diyerek tebrik ettiler. Aradan bir süre geçince yarası azdı ve tedavi için Alman Hastanesi'ne götürüldü. Hastanede kaldığı sırada yarası iyileşti ve Koltuk değneğiyle vefat eden Yörük Selim'in cenaze törenine katıldı. Yarası iyi olmuştu. Sonra birden hastanede rahatsızlandığı haber alındı. Hayrullah Efendi, kendisinin hastanede bulunan Ermeni Doktor Artin tarafından intikam amacıyla zehirlendiğini annesine söyledi. Halk bu olay üzerine galeyana geldi hastaneyi yakıp doktorları öldürmek istedi. Fakat doktorlar hastaneden kaçmışlardı. Muallim Hayrullah Bey için Çukadar Hacı Ahmet Efendi bir elbise yaptırmıştı. Bunu giyemeden şehit oldu. Annesi bu elbiseyi oğlunun cenazesinin yanına koyarak "Oğlum, yavrum Hayrullah'ım kalk da bu urbanı giy, kalk" diye feryat etti. Hayrullah Efendi'nin cenazesine bütün Maraşlılar katıldı.

Türklerin: Jandarma dairesinden aldıkları 850 silah, iki makineli tüfek, iki adi top (bu toplardan yararlanılamadı), yerli av tüfekleri, bıçak, satır, balta, kılıç gibi silahları vardı. Silahsız olanlar bir düşman askeri öldürüp, onun silahına sahip oluyordu. Çete sayısı da 2500 kadardı.

Merkez Heyeti'nin (Maraş Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti) karargâhı Bayezitli Mahallesi'nde Hükümet Konağı yakınında Kâtipzade Mehmet Efendi'nin evinin alt katıydı. Arslan Bey harekâtı buradan yönetti. Harbin başlaması üzerine silah ve yardım temin etmek için şehir dışında bulunan bazı Maraşlılar derhal şehre dönerek çeteleriyle birlikte mücadeleye katıldılar.

Sivas ve diğer merkezlerle haberleşmenin daha sağlıklı yapılabilmesi için Merkez Heyeti'nin emriyle telgraf merkezi, Sarıçukur mevkiinden Bertiz'in Maksutlu Köyü'ne taşındı.

Bertiz'den İncebell'e inen Cineviz Mustafa ve Eczacı Lütfi Bey (Köker) emrindeki çeteler, şehrin kuzeyi ve batı yönündeki Fransız kuvvetleriyle savaşın sonuna kadar savaştılar.

Birkaç günden beri Fransız-Ermeni ve Türk tarafı endişe içinde bulduklarından çarşı ve pazar kapalı idi. Taraflar kendi semt ve mahallelerinde savaşa hazır durumda bekliyorlardı. General Querette, 21 Ocak 1920'de Fransız karargâhına, Mutasarrıf Cevdet, Jandarma Kumandanı İsmail Hakkı, Mühendis Abdüllatif, Beyzade Mehmet, Müftü Hacı Mehmet Tevfik, Eytam Müdürü Refet, Karaküçükzade Hacı Mustafa, Hafız Ali, Şişmanzade Arif ve Kocabaşzade Hacı Nuri'yi davet etti. Davet ettiği bu insanlarla konuştu ve Fransız konvoyuna yapılan saldırılardan sorumlu tuttu. Bu nedenler Mutasarrıf Cevdet, Jandarma Kumandanı İsmail Hakkı, Mühendis Abdüllatif, Brlediye Reisi Bekir Sıtkı, Kocabaşzade Hacı Nuri ve Şişmanzade Arif'i Amerikan Koleji'nde alıkoyarak diğerlerini serbest bıraktı. Bu arada kolejin civarında toplanan Maraş halkı sonucu heyecanla bekliyordu. Halk, mutasarrıf vekili ile daha birkaç kişinin tutuklu olarak karargâhta alıkonulduklarını haber alır almaz silah başına diye bağırdı. Bunun üzerine halk da derhal şehir içinde daha önce belirlenmiş olan yerlere dağıldı. 21 Ocak 1920 günü silahlar atılmaya başlandı. Karşılıklı silah atma hareketi bir kaç dakika içinde bütün şehre yayıldı. Maraşlılar kendine verilen görevi dikkatle ve cesaretle yapmaya, gösterilen yerleri ve evleri işgal ederek ateş etmeye başladı. Yollardan geçen Fransız ve Ermeni askerlerinden oluşan düşman devriyeleri öldürüldü. Yakın bulunan ve ulaşılabilen düşman mazgal ve mevzilerine taarruza başlandı. İlk anda düşmanın bütün haberleşme sistemleri tahrip edildi. Türklerin bu planlı ve kararlı taarruzu hızla devam etti. Onların, başarılı mücadelesini gören Fransız ve Ermeni askerleri şaşkın bir durumda kalarak ne yapacaklarını bilemediler. Düşmanın Amerikan

Koleji'nde bulunan kolları dışında kalan şehir içindeki kuvvet kolları muhasara altına alındı. Amerikan koleji ve kışlada altı adet güçlü dağ topu ile dört santimetre çapında iki adet nordanfilled silahı vardı. Ayrıca bir nordanfillele de Abarabaşı Kilisesi yanlarına yerleştirilmişti. Savaş başladığı andan itibaren düşman askerleri bu toplarla şehre ateş etmeye başladılar. Kışla mevki her tarafa hakim yerde olduğundan buradan atılan top ateşleriyle, dışarıdan ve yakın köylerden kabileler halinde yardım için Maraş'a gelen insanlar tedirgin edildi. Şehrin ortasında ve hakim tepe üzerinde bulunan Abarabaşı Kilisesi'nin çan kulesine yerleştirilen ağır makineli tüfekle şehrin her tarafı ateş altında tutuldu. Bu sebeple sokak arasından ve yollardan gidip gelmek çok güçleşti. Bunun üzerine ulaşım ve haberleşmeyi sağlamak amacıyla duvarlar delinerek evden eve geçilebilecek yollar açıldı. Gece gündüz sokak savaşına devam edilerek bölge bölge düşman mevzileri işgal edildi. Şehirde gece gündüz durmadan on gün süren bu sokak muharebeleri ve bu sırada çıkarılan yangınlar, Fransız askerlerinin moralinin bozulmasına neden oldu. Türklerin bu denli düzenli savaşından Fransız askerleri olumsuz yönde etkilendiler. Bil hassa gelişmelerden aşırı derecede endişelenen General Querette, alevler içinde kalmış olan şehirde hızla devam eden harbin onuncu günü, Mutasarrıf Vekili Cevdet Bey'i serbest bırakmak zorunda kaldı. Ayrıca durumu aleyhlerinde gören General Querette, Türkler tarafından ateş kesildiği takdirde mütareke yaparak anlaşmaya hazır olduğunu söyledi. Serbest bırakılan Mutasarrıf Vekili Cevdet Bey hükümete geldi ve derhal heyet-i merkeziye ile şehir etrafında savaşa devam eden kolların kumandanlarını durumdan haberdar etti. Yani General Querette'nin mütareke yaparak anlaşma teklifini bildirdi. Bunun üzerine Heyet-i Merkeziye, Fransız askerlerinin kayıtsız şartsız silah, mühimmat ve cephaneyi teslim etmelerini, şehirden kesin olarak ayrılmasını istedi. Ayrıca hayatlarının güvenlik içinde olacağını, şehirden ayrılırken ancak güneye doğru gitmelerine izin verileceği cevabı verildi.

Fransızlar karşılarında büyük bir askeri birlik görmediklerinden Türk çetelerine teslim olmaya cesaret edemediler. Şehir içinde silahlı çatışma aralıklarla devam ettiğinden çarşı, pazar ve sokaklarda hareket etmek güçleşti.

21 Ocak 1920 Çarşamba günü General Keret'in çağrısı üzerine yapılan toplantıdan taraflar yay gibi gerildi. Fransızlar tarafından atılan kurşunla bir Türk jandarmasının yaralanması ve hükümete doğru ilerlemekte olan bir Fransız birliğine, Türkler tarafından ateş açılmasıyla savaş başladı. Daha evvel kararlaştırılan parola gereğince her mahallede birer el silah atıldı.

Maraş Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanı Arslan Bey, savaşın başladığını ilan eden bir beyanname yayınladı. Bu beyannameye şöyle deniliyordu:

"Arkadaşlar harp başlamıştır. Allah'ın inayeti, Peygamber'in ruhaniyeti, din kardeşlerimizin fedakârlığı ile her şey göze alınmıştır. Vatanımız tek kişi kalana kadar düşmana teslim olunmayacaktır. Gayret bizden yardım Allah'tan."

21 Ocak 1920 Çarşamba savaşın ilk günü, silahlar patlar patlamaz, Fransızlar şehrin her tarafını makineli tüfek ateşiyle taradılar. Toplar, Ahır Dağı'nı ve çevrede bulunan yolları dövmeye başladı.

23 Ocak 1920 Cuma günü Antep'ten Maraş'a gelmekte olan bir Fransız kolu Şeyh Adil mevkiinde Türk çeteleri tarafından pusuya düşürüldü. Komutanları ve birçoğu çatışma sırasında öldürüldü, on iki kişi de esir alındı. Esirlerin daha sonra Maraş Ermenileri olduğu görülünce derhal idam edildi.

Bu olay üzerine Türklerin toplu olarak bulunduğu mahalleler, Fransızlar tarafından şiddetli topçu ateşi altına alındı. Şehir bir yangın yerine döndü, her taraftan dumanlar yükselmeye başladı.

Şehrin zenginleri ellerindeki bütün erzakı teşkilat emrine verdiler. Mahalleler arasında yiyecek, içecek, silah ve malzeme yardımını kolaylaştırmak için yollara hendekler kazıldı. Evlerin avlu duvarları yıkılmak suretiyle geçitler açıldı. Kadınlar ve çocuklar çetelere yiyecek yetiştiriyorlardı.

Kılıç Ali Bey, Antep'ten gelmesi muhtemel olan Fransız birliklerine karşı, Aksu Köprüsü tutulmak üzere bir miktar kuvvet bıraktıktan sonra Maraş'a geldi. Pazarcık'ta bulunan Kılıç ali Bey, burada Alevi olan Sinemeli aşireti ile irtibatta bulunmuştu. Oysa Alevilerin değil Maraş'ta Pazarcık'ta bile şehitleri olmamıştı. Karargahını Arapkırlı Çiftliği'nde kuran Kılıç Ali Bey,. Savaşın ortasında 13 jandarma ile Maraş'a geldi ve daha sonra halkın maneviyatını yükseltmek için şu beyannameyi yayınladı.

"Memleketi kurtarmak, düşmanla göğüs göğüse çarpışmak için şehre girdim. Düşmanı şehirden çıkaracağız. Allah'ın inayeti bizimle beraberdir."

24 Ocak'ta Kayabaşı Cephesi'nin düşme ihtimalinin belirmesi üzerine, Abarabaşı Kilisesi'nin baskı altına alınması ve Fransız karargahı ile bağlantısının kesilmesi için Karakızıoğlu Muhittin Bey, bir teneke gaz dökerek kendi evini yaktı. Aynı şekilde Abdullah Çavuş da kışla bölgesindeki evini yakarak bölgedeki Ermeni evlerinin yanmasını sağladı.

Sivas'ta hazırlanan 200 kişilik süvari bölüğüyle iki Şınaydır topunu Maraş'a getiren Yüzbaşı Kamil Polat, 25 Ocak'ta karargahını Cancık'ta kurdu ve kışlayı ateş altına aldı.

Evliya Efendi'nin emrindeki çeteler ve diğer çeteler bundan sonraki günlerde şehirdeki Ermeni kilise ve evlerini yakarak bunları ortadan kaldırmaya çalıştılar.

İslahiye ve Antep'ten Maraş'a gönderilen Fransız takviye kuvvetleri durdurularak şehre girmeleri engellendi. Bir kısmı da tamamen yok edildi.

29 Ocak Perşembe günü çocuklar, kadınlar ve savaşamayacak durumda olanlar şehir dışına ve civar köylere gönderildi. Böylece halkın "Kaç Kaç" adını verdiği göç başladı. Soğuk ve karlı bir ortamda güçlüklerle gerçekleştirilen bu harekattaki amaç, çetelerin çoluk çocuğunu düşünmeden daha rahat bir şekilde savaşılabilmelerini sağlamak ve insan kaybını en aza indirmektir.

30 Ocak Cuma günü hakim bir noktada bulunan ve etrafını ateş altında tutan Tekke Kilisesi'ni Evliya Efendi'nin çeteleri kuşattı. Bir bakır sürahiye (güğüm) çivi, nal parçaları ve barut koyup bir fitil taktıktan sonra ağzını kapattılar. Kilisenin içerisine atılan bu yerli bomba, yangına da sebep oldu. Kaçan Ermenilerin hemen hepsi öldürüldü. Bu çatışmalar sırasında kahramanlık destanı yazan biri daha Göllü'lü Yusuf Çavuş şehit oldu.

1 Şubat 1920 tarihinden itibaren savaş şiddetini daha da arttırmaya başladı. O gün Fransızlar çarşığı ateşe verdiler. Mevlevîhaneyi, Üdürgücü Camii'ni ve Belediye Dairesi'ni yaktılar. Şehir yangın alanına döndü.

2 Şubat 1920 günü Yürük Selim Göksun ve çevresinden topladığı seksen süvari ve 120 piyade ile Maraş'a gelerek, Sulutarla mevkiinde düşmanla savaşa başladı. Kuzey taraftan başlatılan bu saldırı, arazinin açık ve örtüsüz olması nedeniyle başarısız oldu.

3 Şubat 1920 Perşembe; Kuyucak mıntıkasında düşmanla göğüs göğüse savaşan, gözü pekliği ile tanınan Millî Nuri, Kümbet Kilisesi'ne yapılan baskın sırasında karnından yaralanarak şehit oldu.

4 Şubat 1920 Çarşamba günü Evliya Efendi bütün kuvvetleriyle Taşhan'a yüklenmişti. Burada sıkıştırılan düşman kuvvetleri beyaz bayrak açıp teslim olacaklarını belirterek Evliya Efendi'yi kapıya istediler. Evliya Efendi kapıya yaklaşır yaklaşmaz bu askerler arasında bulunan Ermeniler, derhal ateşe başlayarak Evliya Efendi'yi şehit ettiler.

İşgalin başından beri cansiperane çalışan, Ermeni ve Fransızları korkutan Evliya Efendi'nin şehâdeti, millî kuvvetlerin maneviyatını bozdu ve Evliya Efendi'nin çeteleri dağıldı.

5 Şubat 1920 Perşembe günü de şehirde savaş bütün hızıyla devam ederken, Ermenilerin çoğunlukta olduğu köylerden gelen haberlere göre Türk ahaliye yapılan zulüm son noktaya gelmişti. Alınan bilgilere göre çocukların ve bebeklerin duvarlara çarpılarak, elleri ve ayakları kopararak, gözleri oyularak öldürüldü, kızartılarak analarına zorla yedirildi.

6 Şubat 1920 Cuma günü İslahiye tarafından gelen bir Fransız uçağı şehrin üzerinde uçarak kışla ile haberleşmeye çalıştı.

7 Şubat 1920 Cumartesi, büyük bir düşman takviye kuvvetinin gelmekte olduğu haberi üzerine tedbir almak, takviye kuvvetlerini şehre sokmamak ve şehirde mahsur bulunan düşmanla birleşmesine engel olmak için çalışmalar başlatıldı. Ayrıca şehrin tamamen boşaltılarak yakılması ve düşmanın bu yangınla yok edilmesi fikri ağırlık kazanmaya başladı.

Bu arada Miralay (Albay) Norman komutasındaki takviye kuvvetlerinin Aksu Köprüsü civarında At İzi'nde karargah kurduğu haberi şehre yayıldı. Bu kuvvetler iki süvari bölüğü, iki piyade taburu ve biri uzun menzilli olmak üzere dört top bataryasından ibaretti. Ağırlığını ise 400 araba taşıyordu.

Günlerden beri geceli gündüzlü devam eden top, tüfek ve bomba sesleri cephaneliklerin havaya uçurulması sırasında meydana gelen sesler, barut ve kan kokuları yangın dumanı ve alevleri, adım başı görülen kafa, kol, bacak ve parçalanmış insan cesetleri yaralanan ve şehit olanların dayanılmaz halleri, bilhassa kadın ve çocukların sinirlerini bozdu. Bununla beraber şehit olan kocasının yerine silaha sarılan kadınlar, cephane taşıyan ve posta görevi yapan çocuklar da vardı.

8 Şubat 1920 Pazar günü Albay Norman'ın askerleri şiddetli bir topçu ateşinin desteğinde Mercimek Tepeyi işgal ettiler. Düşman Mercimek Tepe, Sıtma Pınarı ve Aksu'ya yerleştirdiği toplarla şehri döverken bir taraftan da var gücüyle batıda bulunan kuvvetlerimiz üzerine yüklendi. Amacı kışlada mahsur kalan General Keret'le bağlantı kurabilmektir. Batıdaki kuvvetlerimiz geri çekilmek zorunda kaldı. Maraş, kışladaki topların da şehri dövmeye başlamasıyla iki ateş arasında kaldı.

Bu yardım kuvvetinin gelişi, kısa sürede halk arasında umutsuzluğa neden oldu ise de pek uzun sürmedi. Kaç Kaç ağır kış şartlarına rağmen devam etti. Düşmanın ateş hâkimiyeti altında olmayan yerler tamamen boşaltıldı. Fransızlar bu kaçanlar üzerine de top ateşi açtı.

Albay Norman, Maraş'taki Fransız Generali Keret'e Adana Genel Valisi General Dufieux'un geri çekilme emrini ilettiler. General Keret geri çekilmek istemiyordu. Fakat Fransızlar için tek kurtuluş yolu Maraş'ı terk etmektir. Bu yüzden bu karara uymak zorunda kaldı.

9 Şubat 1920 Pazartesi, durum her iki taraf için tehlike arz etmeye başladı. Fransızlar şehrin her tarafını yoğun top ateşine tuttular. Cephanenin tükenmesi nedeniyle Türklerde ümitsizlik işaretleri belirdi. Halk arasında teslim olunacağı söylentileri başladı. Fransızlar ve özellikle Ermenilerin yapabileceği bir katliamdan korkuluyordu. Fransız cephesinde durum Türklerinkinden daha kötü idi. Fransız askerleri kışa yakın zamanda geldiklerinde yeteri kadar yiyecek temin edememişlerdi. Yani zahire tutamamışlardı. Elleri olan yiyecekler de savaşta tükenmişti. Satın alabilecekleri bir yer yoktu. Dışarıdan, yani İslahiye ve Antakya güzergahından gelebilecek yiyecek ve lojistik yardım desteğini de almıyorlardı. Çünkü bu güney güzergahı Maraş Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti mensupları tarafından tutulmuştu. Bu nedenle askerler yarım öğün yemek yiyebiliy ve hayvanlarına ancak günde bir kilo un verebiliyordu. Haberleşme hatları kesilmişti. Aç ve çaresiz kalan Fransızlar ancak uçaktan verilen işaretler veya atılan bildirimlerle haberleşebiliyorlardı. Kısaca ifade etmek gerekirse Fransız askerleri şehirde aç bir şekilde mahsur kalmışlardı.

Şehrin güneyinde bulunan Ermenileri korumak için Binbaşı Corneloup komutasında on piyade ve üç makineli tüfek bölüğü görevlendirildi. O gün Türklerin baskısı daha da arttı. Kışın şiddeti, açlık ve yokluklar Türklerin azminden hiçbir şey kaybettirmedi, hatta topyekün hücumla kalktılar.

10 Şubat 1920 Salı günü de Fransız bombardımanı devam etti. Buna karşılık çetelerimiz de tesirli ve isabetli atışlarına devam etti. Onların hareket serbestisine meydan verilmedi.

9-10 Şubat günlerinde belirli bir sahayı ateş altında tutan Fransız bombardımanından kendileri çekilmek için yol açma çabasında oldukları anlaşılıyordu. Şehir bu günlerde yanmış, yıkılmış ve harabeye dönmüştü.

General Keret geri çekilme planı hazırladı. Aralarında vardıkları karara göre, General'in vereceği ışıklı mermi işareti üzerine geri çekilme başlayacaktı. 10-11 Şubat 1920 gecesi saat 21.00'de geri çekilme başladı. Fransızlar geri çekilişlerini maskeleyerek için şehri son defa top ateşine tuttular. Maraş'tan çekilirken atlarının ayaklarını keçelerle sardılar. Fazla yüklerini attılar. Yanlarına aldıkları Ermenilerle birlikte kışladan ayrılan Fransız kuvvetleri, sessizce şehri kuzeybatısındaki araziye aşarak Mercimek Tepe'ye ulaştılar. Daha sonra da ovaya inerek Sıtma Pınarı mevkiinde kendilerini bekleyen kuvvetlerle birleştiler.

11 Şubat 1920 Çarşamba günü Fransız'ların Maraş'tan çekilmekte ve kaçmakta olduğu haberi şehrin her tarafına yayıldı. Fransızlar şiddetli soğuk

ve kar altında ilerlerken çok perişan oldular. Maraş-Fevzi Paşa yolunda ağırlıklarının büyük bir kısmı kar altında kaldı ve askerlerinin çoğunu kaybetti. Ayrıca kaçan düşmanı takip eden birliklerimiz ağır kayıplar verdirerek İslahiye'ye kadar takip ettiler. Fransızların çekilmesine rağmen Maraş'ta bulunan Ermeniler ateşe devam ettilerse de, kısa zamanda susturuldu. Silahlarını teslim ederek kurtuluşu milli Türk Hükümetinin adaletine sığınmakta buldular.

Kadın-erkek, çoluk-çocuk her yaşta Maraşlının tüm yokluklara rağmen 22 gün 22 gece büyük özveri ile sürdürdüğü bu savaş, Türk'ün vatanı, bayrağı, din ve namusu uğruna ölümü hiçe saymasının ve yenilmezliğinin ifadesi olan bir kahramanlık örneğiydi.

Kurtuluş savaşımızın ilk zaferi olarak tarihe geçen bu mücadele daha sonra ülkenin diğer şehir ve yörelerine de örnek olması bakımından son derece önemlidir.

Maraşlı mücahitler memleketlerini kurtardıktan sonra çevre illerin de yardımına koşarak milli bütünleşmenin en güzel örneğini gösterdiler.

12 Şubat 1920 günü şehrin düşmandan temizlenmiş olması ve zafere ulaşılması nedeniyle bayram yapıldı. O günden beri her yıl Maraşlı 12 Şubat gününü büyük bir heyecan içinde, o günleri yad ederek kutlamaya devam etmektedir.

5.9. Kurtuluş İçin Çekilen Telgraflar

“Düşmanın taarruzuna karşı kahramanca silaha sarılan Maraşlı kardeşlerimiz yirmi güne yaklaşan bir zamandan beri kan ve ateşler içerisinde istilacı Fransızlara ve onların silahlandığı hunhar Ermenilere karşı savaşmakta idiler. 10-11 Şubat 1920 gecesi düşmanı İslahiye istikametinde firara mecbur ederek, mevcudiyet-i millilerini kazanmaya muvaffak olmuşlardır.”

Hey'et-i Temsiliye Adına

Mustafa Kemal

“Maraş kahramanlarının Türklüğe has olan celadet ve fedakarlıkları neticesinde sevgili Bayraklarımızın yine Maraş üzerinde dalgalandığını haber almakta bütün Kolordum en büyük sevinç duymaktadır. Öldünüz fakat Türklüğü öldürmediniz. Tarih-i Millimize kanınızla ve hayatınızla emsalsiz bir menkibe-i celadet yazdınız. Maraşlıların ve sizlerin alınızdan öper, Kolordumun hissiyat-ı samimiyesini arz ederim.”

15. Kolordu Komutanı

Kazım Karabekir

6. CUMHURİYET DÖNEMİNDE MARAŞ

12 Şubat 1920 tarihinde Maraş Fransız işgalinden kurtulduğunda yakılıp yıkılması sebebiyle harap durumdaydı. Fransızlara karşı Maraş'ı savunan çeteler ve Kuva-i Milliyeciler yurdun savunulması için cephelere koşmalarından dolayı şehrin işgal günlerindeki harabe halini düzeltmek için bir çaba gösterilmedi. 1920'li yıllarda Maraş şehrinin nüfusu 20.000 civarındaydı. İşgal yıllarında işgalci Fransız ve yerli Ermeni baskı ve zulümleriyle halkın bir kısmı bağ evlerine ve köylere gitti. Kurtuluş Savaşı'nın başarı ile sonuçlanması üzerine göç eden halk tekrar evlerine döndü.

24 Temmuz 1923 tarihinde Lozan Barış anlaşmasının imzalanması ile ülkede barış sağlandı ve 29 Ekim 1923 tarihinde Cumhuriyet ilan edildi. Her tarafıda büyük bir kalkınma hamlesi başlatıldı ve inkılap hareketlerine girişildi. Türkiye'de meydana gelen bu gelişmelerden Maraş'ta nasibini aldı. Eğitim ve öğretimi geliştirmek için okullar açılmaya başlandı. Yeni devlet daireleri inşa edildi ve şehir içi ulaşım imkânları genişletildi. Maraş halkı da evlerini ve iş yerlerini tamir ederek hayat standartlarını iyileştirmek için adımlar attılar.

05 Nisan 1925'te toplanan Türkiye Büyük Millet Meclisi Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın da onayı ile İstiklâl Madalyası Maraş halkına verildi. Böylece Maraş, bir adet Kırmızı Şeritli İstiklâl Madalyası ile ödüllendirildi. Bu günün hatırasına binaen 1925 yılından beri her yıl Kurtuluş günü olan 12 Şubat Bayramı'nda İstiklâl Madalyası, Türk bayrağına törenle takılmaktadır. Her 12 Şubat Bayramı'nda yapılan bu törene dikkat edilerek geçmişte yaşanan olaylar hatırlanılmaktadır.

Türkiye'nin birçok yerinde olduğu gibi Maraş'ta da yapılan inkılaplara karşı çıkanlar oldu. Bilhassa 1925 yılında başlatılan kılık kıyafet düzenlemelerinin bir başlangıcı olan şapka inkılabına Maraş'ta bir takım kişilerin karşı olması nedeniyle isyan çıktı. Şapka giyilmesine karşı çıkmak amacıyla 27 Kasım 1925 Cuma günü Ulu Camii'de toplanan halk Hükümet Binası'na yürüdü. Ceza evinin kapıları kırıldı ve 200 mahkûmun dışarı çıkmasına neden olundu. Şapka isyanı olarak bilinen bu olayda yedi kişi idam, dokuz kişi onar yıl kürek cezasına çarptırıldı ve kırk dört kişi de berat etti.

Maraş şehrine Cumhuriyet'in ilk yıllarında ciddi bir devlet yatırımı yapılmadı. Daha çok Maraşlı girişimciler ve halk birtakım küçük sanayi ve imalathaneler kurdu. Maraş verimli tarım alanları, hayvancılığı, ormanları ve

oldukça fazla kaynak ve akarsuları ile kendine yeterli bir yerdir. Bilhassa şehirde ziraat gelişmiş çeltik ve kırmızı biber ekimi yapılmaktadır. Bu ürünlerin işlenmesi için küçük imalathaneler ve devlet desteğiyle bir çeltik fabrikası kuruldu.

1933 yılında Atatürk, demiryolu ile Türkoğlu üzerinden Narlı'ya geldi. Burada Maraş Valisi ve halk tarafından resmi karşılama yapıldı. Narlı'da bir süre dinlenen Atatürk, Gaziantep'e gitti.

1933 yılından itibaren Avrupa da II. Dünya Savaşı'nın çıkacağı belirtilerinin görünmesinden dolayı Türkiye'de bir ekonomik durgunluk yaşanmaya başlandı. Bu durum II. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar devam etti. Bundan dolayı bu dönemde Maraş' ta fazla bir ekonomik canlanma olmadı.

1950'lı yıllarda Maraş'ın yolları ve damları topraktı. Şiddetli Poyraz estiği zaman şehir toz dumanı içinde kalırdı. Halkın bir kısmı ot attıktan sonra veya başka nedenlerle sokağa tükürdü. Payrazın savurduğu toz insanların ciğerlerine ve gözlerine girerdi. Bu nedenle eskiden beri Maraş'ta akciğer hastalığı verem ve göz hastalığı trahom çok yaygındı. 1915 vukuat ve vefat yayıtlarına göre halkın yüzde otuzunun verem hastalığından öldüğü anlaşılmaktadır.

Yollar ve damlar toprak olduğundan yağmur yağınca Maraş çamur deryası içinde kalırdı. Yani halk, kuru havada toz dumanı ve yağışlı havada çamur içinde yaşardı. Yağmur yağınca damlardan ve yollardan çamur akardı

Şehrin içme suları iptidai bir şekilde yapılmış kiremit borulardan veya açıkkan gelirdi. Kanalizasyon yeterli olmadığından lağım suları kuyularda tutulur ve bazı yerlerde açıktan akardı. Yağmurun da etkisiyle açıktan akan lağım suları taaşrak içme suyuna karışırdı. Halk bu kirli suyu içince koler, yani barsak efeksiyonuna yakalanırdı. Böylece insanların yaklaşık yüzde otuzu kolera hastalığından -zehirli ishal- ölürdü.

II. Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle 1945 yılından itibaren Türkiye' de yatırımlar hızlandı ve ülkenin ekonomisi gelişmeye başladı. Bunların sonucu olarak 1948 yılında Malatya demiryolu hattı üzerinde olan Köprüağzı İstasyonu'ndan Maraş'a bir demiryolu hattı bağlandı. Böylece Maraş'ın çevre illerle olan demir ve kara yolu bağlantıları genişletildi. Ulaşım şartlarının iyileşmesi, şehirde sanayi ve ticaret etkinliklerinin ilerlemesine neden oldu. 1955 yılında Maraş'ın ilk önemli tesisi olan Sümerbank Pamuklu Dokuma Endüstrisi kurulmaya başlandı ve 1965 yılında üretime açıldı. 1960'lı yıllarda Maraş'ta ekonomik yönden önemli gelişmeler oldu. 7 Şubat 1973 yılında Maraş şehrine TBMM kahramanlık unvanını vererek şehrin adını Kahramanmaraş olarak değiştirdi. 1970'li yıllarda Maraş'ta özel teşebbüsün

yaptığı fabrikalar açıldı. Sanayileşmenin başlamasıyla birlikte köyden şehre doğru göç arttı. Bunun sonucu olarak nüfusta 100.000'i geçti.

1975 yılından itibaren Türkiye' de başlayan anarşik olaylar Maraş'ta da etkili oldu. İç ve dış mihrakların kışkırtmalarıyla Türkiye kaos ortamına sürüklenmek istendi. Gençlik sağ ve sol adıyla iki guruba bölündü. Bunda ülkemizi idare edenlerin de büyük kusuru vardı. Türkiye'yi yıkmak ve parçalamak isteyen güçlerin tezgâhladığı en büyük anarşik olay 1978 Aralık ayının sonlarında Maraş'ta ortaya çıktı. Tarihe Maraş Olayları diye geçen bu karışıklıkta 118 kişi hayatını kaybetti. Fakat olaylardan Kahramanmaraş halkı sorumlu tutuldu. Ceza evlerinde yüzlerce suçsuz Kahramanmaraşlı mağdur edildi. Olaya sebep olan sol kesimin temsilcileri cezalandırılmadığı gibi bunların maddi zararları da devlet tarafından ödendi. Bu olaylarda devlet olayları çıkaran solcular tarafını tutarak yanlı davrandı. İşte bu durum, vatanperver Kahramanmaraşlıların daha fazla üzülmelerine neden oldu.

Maraş'ta ekonomik ve sanayi alanında hızlı gelişmeler 1980 yılından sonra başladı. Devletin Kahramanmaraşlı müteşebbislere verdiği teşvik kredisinden yararlandı. Bu krediler şehrin seven fedakar ve çalışkan Kahramanmaraşlı iş adamları tarafından amacına uygun olarak kullanıldı. Böylece birçok tekstil fabrikaları ve iş yerleri açıldı. Öyle ki Kahramanmaraş'ta işçi aranır bir duruma gelindi. Bunun sonucunda şehrin sosyal hayatı değişti, hayat standardı yükseldi ve nüfusu hızla arttı. Şehrin yerleşim alanı genişledi ve yeni konut alanları kuruldu.

1926'da Maraş Ticaret ve Sanayi Odası, 1947'de Maraş İl Müzesi kuruldu. Aynı yıl Maraş Lisesi açıldı. 1949'da Maraş Devlet Hastanesi hizmete girdi. Eloğlu Nahiyesi, 1960'da ilçe haline getirilerek ismi Türkoğlu olarak değiştirildi. 1961'de Telefon Santrali kuruldu. 1973'te Kız Öğretmen Okulu binasında Kahramanmaraş Eğitim Enstitüsü açıldı. 1975 yılında Ortadoğu Teknik Üniversitesi Gaziantep Mühendislik Fakültesi'ne bağlı olarak Kahramanmaraş Meslek Yüksek Okulu kuruldu. Gaziantep Üniversitesi'ne bağlı olarak 18 Haziran 1987 tarihinde Ziraat Fakültesi açıldı. 1992 yılında Tugay Komutanlığı kuruldu.

11.07.1992 tarih ve 2282 sayılı Resmî Gazete'de yayınlanan 03.07.1992 tarih ve 3837 yasa ile Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi (KSÜ) kuruldu. Üniversite 1993 yılında eğitim-öğretime başladı. 11 Temmuz 1992'de İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Fen Edebiyat Fakültesi ve Orman Fakültesi, 1995'te İlahiyat Fakültesi, 21 Temmuz 1995'te Mühendislik ve Mimarlık Fakülteleri, 1996'da Tıp Fakültesi, 16 Nisan 2004'te Eğitim Fakültesi ve Güzel Sanatlar Fakülteleri açıldı.

2009–2010 öğretim yılında 9 fakülte, 8 meslek yüksek okul, dört yıllık 2 yüksek okul ve 3 enstitü, 40 bölüm, meslek yüksekokullarında 74 program, fen ve sosyal bilimlerde 30 anabilim dalı ve rektörlüğe bağlı 6 bölüm olmak üzere toplam 150 bölüm ve program ile öğretime devam etti. 2006 yılı itibariyle Akademik birimlerde 46 Profesör, 91 Doçent, 191 Yardımcı Doçent, 188 Öğretim Görevlisi, 72 Okutman, 182 Araştırma Görevlisi, 16 Uzman olmak üzere 786 akademik personel üniversitenin çeşitli birimlerinde toplam 597 idarî personel görev yapmaktadır. Toplam öğrenci sayısı 17.000'dir. 1995'te temelleri atılan Avşar yerleşkesi'ne 2005'te taşınmıştır. Avşar yerleşkesindeki merkez kütüphanede 36000 kitap bulunmaktadır. Ayrıca merkez kütüphanesi 20 elektronik kaynağa üye olmuştur.

Modern bir üniversite olan KSÜ'de 20 öğrenci bilgisayar laboratuvarı ve 1550 bilgisayar bulunmaktadır. Bu üniversitede kaliteli ve huzurlu bir eğitim yapılmaktadır. Nitekim 2007'de KSÜ, YÖK'ün yurtdışı indeksli yayımına göre yapmış olduğu sıralamada 77 üniversite içinde 13. sırada, devlet üniversiteleri içinde 8. sırada yer almaktadır.

21 Nisan 2009'da Ord. Prof. Mükrimin Halil Yinanç'a ait (1900-1961) 3030 adet Prof. Dr. Refet Yinanç tarafından KSÜ kütüphanesine bağışlandı. Kitapların Kütüphaneye bağışlanması sırasında Kültür ve Turizm Bakanı Ertuğrul Günay'ın da katıldığı görkemli bir tören yapıldı.

Yukarda kısaca anlatılanlar sonucunda Kahraman Maraş'ta alışveriş ve hizmet sektörleri gelişti. Dört mevsimi yaşama şansına sahip olan Doğu Akdeniz'in cenneti Kahramanmaraş yaşanabilir modern bir Türk şehri haline geldi.

7. ÖZET BİLGİLER

Kuzeyde bulunan Ahır Dağı tarafından şehre doğru poyraz çok esirdi. Evlerin çatısı toprak damdı. Sokaklar ise toprak yoldu. Poyraz esince toprak dam ve yollardan fazla miktarda toz kalkar ve şehir bir toz bulutu içinde kalırdı. Bunu tenneffüs eden insanlarda akciğer hastalığı tüberküloz ve toza maruz kalanlarda göz hastalığı trahom çok yaygındı. Yağmur yağınca toprak dam ve yollar nedeniyle şehir çamur içinde kalırdı. Maraş halkı rüzgâr esince toz, yağmur yağınca çamur içinde yaşardı.

Maraş Hz. Ömer'in halifeliği sırasında 637 yılında Halid Bin Velid tarafından fethedildi.

Ermeniler zengin olmaları sebebi ile Maraş ekonomisini ellerinde bulunduruyor ve mühendislik, doktorluk gibi önemli meslekleri yapıyorlardı.

Maraş'ta bulunan azınlık okullarında çalışan öğretmenler Türklerin aleyhine hareket ediyorlardı. Yenicekale, Zeytun ve Fırız gibi yerlerde yabancı okullar vardı.

Maraş'ta okuma salonları vardı ve bu salonlarda Avrupa'dan gelen yayınlar da okunurdu.

Şehrin en stratejik yerlerini Ermeniler satın alır ve buraya kilise ve ev yaparlardı.

Agop Hırlakyan Maraş'ın en zengini idi. Kuyucak mahallesinin üçte biri bu aileye aitti.

İkinci Meşrutiyet 1908'de ilan edildiğinde Ermeniler düğün bayram yaptı.

Zeytun isyanında Maraş Jandarma Tabur Komutanı Süleyman Bey 24 Mart 1915'te şehit düştü. 16 Mayıs 1915'te çıkarılan kanunla Zeytun kazasının ismi Süleymanlı'ya çevrildi. Böylece şehit Binbaşı Süleyman Bey'in adı buraya verildi ve kazanın adı Süleymanlı oldu.

Fındıcak'taki çıkan isyanda Ermenilerin amacı Adana Ermenileriyle birleşmekti. Böylece İskenderun ve Dört Yol'u alarak Akdeniz'de bulunan İtilaf Devletlerinin filosuyla irtibatı sağlamaktı.

Kaledeki Türk Bayrağının indirilmesini, Hırlak Osep'in kızı Helena istedi.

Maraş kalesinin burcundan bayrağın indirilmesi karşısında Aşıkıoğlu Hüseyin "Ben anamdan doğdum bayrağımı kalede gördüm. Onu görmemek için ya kör olmalıyım ya ölmeliyim. Mademki ölürsem göremeyeceğim, onu görmediğim gün ölmüşüm demektir. Her gün ölmektense bir defa ölmek daha iyi" dedi.

Karakız Muhittin, Ermeni evlerinin yanması için, kendi evini gaz dökerek yaktı. Nahirönü mevkiinde Mitralyöz Hamdi makineli tüfeği ile Ermenilere karşı koydu. Hatuniye mahallesinde Medineoğlu Abdullah Çavuş düşmana karşı kahramanca savaştı.

Antep yolu Pazarcık çetelerince tutulunca Fransızların morali bozuldu. Pazarcık Sarılı köyünden Vakkas, maiyetinde bulunan 200 kişilik çetesi ile Kılıç Ali'nin emrine girdi.

8 Şubat 1920'de düşmanın saldırısı şiddetlenince, halkın bir kısmı bağ evlerine ve köylere doğru kaçtı. "Kaç kaç" başladı. Bazıları küçük çocuklarını yollarda bırakarak uzaklaştılar. Öyle ki savaşta mağlup olma durumuna gelindi. Son anda doğu köylerinden toplanan daskerlerle düşman geri püskürtüldü.

Savaş kazanıldıktan sonra çeteler Bahçe, İslahiye, Haruniye ve Antep cephelerinde savaştı. Antep cephesinde Maraşlılarla birlikte Pazarcıklılar da savaştı.

Maraş savunmasında büyük fedakarlık gösterirken şehit olanlar: Evliya Efendi, Hacı Receb zade Nuri, Çuhadar Ali, Eşbah zade Mehmed, Doktor Mustafa, Eşbah İhtiyat zabiti Osman, Abdullah Çavuş, İhtiyat zabiti Ataş.

Savaşta Maraş dışındaki kollara kumanda eden ve teşkilatta çalışanlar: Süleymanlı Şubesi Reisi Binbaşı Cemil, Yüzbaşı Polat, Güksun Kolu kumandanı Yörük Selim Bey, Pazarcık Kolu Kumandanı Kılıç Ali Bey, Süleymanlı Şube Katibi Emrullah, İhtiyat Zabiti Aydın.

Savaşta Maraş içinde büyük fedakarlık gösterenler: Sütçü İmam, Aslan Bey, Belediye Reisi Sıdkı Bey, Kocabaş zade Naci, Beşen zade Nuri, Çuhadar zade Mehmed, Süleyman zade Arif, Dede zade Mehmed, Müftü Refet, Tapu Müdürü Faik, Katib Mümtaz, Serezli Büyük Ahmet Çavuş, Kerhanlı Osmancanın oğlu Ali, Zülkadir zade Süleyman, Nafia Mühendisi Abdullatif, Kadi zade Ahmet, Kadızade Ziya, Efe Hasan Çavuş, Soylu Mustafa, Bombacı Ahmet.

Harp sırasında Elbistan-Göksün-Pazarcık ilçeleri Maraş'ta savaşımlara önemli yardımlarda bulundu. Maraşlılar ilçelerden gönderilen bu yardımlardan dolayı çok memnun oldular. Mühimmat ikmali, ilaç, tedavi ve ilaç, irtibat ve haberleşme işleri düzenli ve çok hızlı bir şekilde yürütüldü.

Cephane, Maraş-Elbistan ve diğer kazaların depolarında bulunan mühimmat, Müdafaa-ı Hukuk Teşkilatının öncülüğünde Elbistan-Maraş yoluyla ikmal edildi.

İlaç: Maraş halkı adetleri gereği kışlık erzakı (zahire) yazdan temin ederdi. Bu nedenle şehir içindeki savaşımların ve hatta şehir dışında savaşımların kolların ilaçları Maraşlıların kendi evlerindeki zahirelerinden yaptıkları önemli yardımlarla temin edildi. İlaçın bir kısmı da Elbistan-Maraş yolundan ve şehrin kuzeyinden getirildi.

Tedavi: Maraş hükümet ve yerli doktorları her kola taksim edildi. Doktor Mustafa, Merkez Hekimi Hilmi ve Murat Beyler yaralıları tedavi ettiler. Sivas'tan gelen Yüzbaşı Doktor Haldun, Kılıç Ali Bey'in kolunda hizmet etti. İlaç ve sair tedavi malzemesi Maraş'ın mevcut eczanelerinden temin edildi.

İrtibat ve haberleşme: Elbistan-Sivas ve daha başka telgraf merkezleriyle haberleşmek için Maksudlu Köyünde telgraf merkezi kuruldu. Daha sonra Bertiz kolu emrine verilen telgraf makinesiyle Elbistan üzerinden

Sivas'la haberleşme sağlandı. Maraş içinde ve dışında bulunan kollar arasında yaya gidip gelen haberciler irtibatı devam ettirdi

İşgal süresince hükümet ve belediye işleri devam etti. Fransızlar ayrı bir idare teşkilatı kuramadı. Fransız kumandanı sıkıyönetimle idare etti ise de savaş dışında kalan zamanda halkı fazla sıkıştırmadı. Ancak Ermeniler, Fransız kuvvetlerine dayanarak ve onların yönetimini istismar ederek birçok cinayetler işlediler.

Tahribat: Maraş harbinde Şekerdere, Kümbet, Kuyucak, Çukuroba, Tekke ve Akdere mahalleleri ile Çarşıda 1000 ev ve 350 dükkan, 5 cami 10 kilise 15 okul harap oldu. Savaşın son gününde kışla Fransızlar tarafından tamamen yakıldı. Maraş savaşında 700.000 lira değerinde maddi zarar meydana geldi.

İki tarafta da çok sayıda insan kaybı oldu. Fransızlardan 1000 ve Ermenilerden 15.000 kişi öldü. Türklerden ise 4000 (350-400 Türk'ün şehit olduğunu söyleyenle de bulunmaktadır.) kişi şehit oldu.

Savaşta Fransızlar 800.000 piyade silahlı mermisi ve 1000 top mermisi, Maraşlılar ise 80.000 piyade silahlı mermisi ve 1500 adet bomba kullandı.

KAYNAKLAR

- Abu'l-Farac, **Abü'l-Ferec Tarihi**, (Tercüme: Ö. Rıza Doğrul), Ankara 1945.
- Ahmet Cevdet Paşa, **Tezakir**, (Hazırlayan: Cavit Baysun), Ankara 1988.
- AKBIYIK, Yaşar, **Milli Mücadelede Güney Cephesi Maraş**, Ankara 1999.
- AKDAĞ, Mustafa. **Celali İsyamları**, Ankara 1963.
- ATASE**, Barış Faaliyetleri Koleksiyonu, Klasör no: 1162, E/Y Dosya no: 153/81, Belge no: 2-12.
- ALTINÖZ, İsmail, Dulkadir Beyliğinin Teşekkülü ve Gelişmesi (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yeniçağ Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 1995.
- Arifi Paşa, **Maraş ve Elbistan'da Zulkadiroğlu Hükümeti**, Toem, V-VII İstanbul 1915.
- ATALAY, Besim, **Maraş Tarihi ve Coğrafyası**, (Yayınlayan: M. Yusuf Özbaş), İstanbul 1973.
- BAYBURTOĞLU, Zafer. K. "Maraş'ta Bir Gurup Dulkadiroğlu Yapısı", **Vakıflar Dergisi**, Sayı X, s. 234-250, Ankara 1973.
- CANPOLAT, Selman, **Maraş'ta Etiler**, Tarihsiz.
- ÇOĞALAN, Celal. **Her Yönüyle Maraş**, İstanbul 1974.
- DARKOT, Besim. "Maraş", **İ.A.**, C.VII s. 310-315.
- El-Belazuri, **Futuhu'l-Bıldan**, (Tercüme: Mustafa Fayda), Ankara 1978.
- Enveri, **Düsturname**, (Yayına Hazırlayan: Mükrimin Halil Yinanç), İstanbul 1928.
- Evliya Çelebi Seyehatnamesi**, C.II, İstanbul 1984.
- EYİCİL, Ahmet, "İstiklâl Mahkemelerinde Yargılanan Kahramanmaraşlılar", **Türk Dünyası Tarih Araştırmaları**, Haziran 1996, Sayı 102, s.189-236.
- _____, "Kertmen Katliamı", **Türk Dünyası Tarih ve Kültür Dergisi**, Sayı 152, Ağustos 1999, s.46-51.
- _____, "Maraş Mücadelesinde Atatürk", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C.XVI, Temmuz 2000, Sayı 47, s.647-670.
- _____, "Maraş ve Bazı Yerlerde 1856 Islahat Fermanı'na Tepki", **Türk Dünyası Tarih Araştırmaları**, Ağustos 1997, Sayı 109, s.81-111.
- _____, "Maraş'ta 1895'te Tâcirlü Aşiretinin İsyanı", **Türk Dünyası Araştırmaları**, Ağustos 1998, Sayı 111, s.99-133.
- _____, "Zeytun Ermenileri ve Fındıcak İsyanı", Genel Kurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, **Askeri Tarih Bülteni**, Sayı 44, Ağustos 1999, s.37-46.
- _____, **Osmanlı'nın Son Döneminde Maraş'ta Ermeni Siyasi Faaliyetleri**, Gün Yayıncılık, Ankara 1999.

_____, "1895 Zeytun İsyanı ve Ermenilerin Aldatılması" **Kahraman Maraş'ın Kurtuluşunun 75. Yılı Münasebetiyle Kurtuluş Konferansları**, K.S.Ü. Rektörlüğü Yayınları, No 12 Kahramanmaraş 1995.

_____, "I. Dünya Savaşı ve Kurtuluş Mücadelesi Sırasında Maraş'ta Ermeni Mezalimi", **Belleten, C. LXVII**, Ankara 2003, Sayı 250.

_____, "Maraş Savunması" **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt XXI, Mart 2005, Sayı 61.

_____, Birinci Dünya Savaşı İlan Edilmeden Önce ve İlan Edildikten Sonra Maraş'ın Demografik Yapısı ve Ermenilerin Sevki", **Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi (KSÜ) Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 2, Sayı 1, Kahramanmaraş 2005.

GÖKHAN, İlyas, "Selçuklular Zamanında Maraş Emiri Nusretü-din Hasan Bey", I.Milletlerarası Selçuklu Kültür ve Medeniyet Sempozyumu Bildirileri, Konya 2000, C.I, s.335-346.

GÜNDOĞDU, Hamza. **Dulkadir Mimarisi**, Ankara 1986.

GÜRÜN, Kamuran. **Ermeni Dosyası**, T.T.K.Yayınları, Ankara 1985.

HAMMER, J. Von, **Osmanlı Devleti Tarihi**, (Tercüme: Mehmet Atâ), İstanbul 1327-1337.

Hild F-M. Lechner, **Christliche Kult Stadlen im Antitaurus, Afşin Und Huns**, JÖB 2, 1974.

HOCAOĞLU, Mehmet, **Tarihte Ermeni Mezalimi ve Ermeniler**, İstanbul 1976.

Hüseyin Nazım Paşa, **Ermeni Olayları Tarihi**, C.II, Ankara 1994.

İbrahim Peçevi Efendi, **Peçevi Tarihi**, (Yayınlayan: B. Sıtkı Baykal), Ankara 1992.

İLTER, Erdal, **Ermeni Meselesinin Perspektifi ve Zeytun İsyancıları**, Ankara 1995.

İNAN, Abdulkadir, "Maraş Adetleri", **Halk Bilgisi Haberleri**, Sayı 14, İstanbul 1930.

KANADIKIRIK, Emrullah, "Maraş'ta Nüfus Hareketleri", **Coğrafya Araştırmaları Dergisi**, A.Ü.D.T.C.F. Coğrafya Araştırma Enstitüsü Yayını, Sayı 3-4, Ankara 1972, s.381-405.

KERR, Stanley E., **The Lions of Maraş**, State University of New York Press, Albany 1973.

KÖKTEN, İ. Kılıç, "Anadolu Maraş Vilayetinde Tarihten Dip Tarihe Giriş", **Türk Arkeolojisi Dergisi**.

_____, "Anadolu Maraş Vilayetinden Tarihe Giriş", **Türkoloji Dergisi**, Ankara 1960.

Mehmet Neşri, **Cihan-nüma**, (Yayınlayan: M. Altay Köymen, F.Reşit Unat), T.T.K Yayınları, Ankara 1946-1957, C. I-II.

- MERÇİL, Erdoğan, **Müslüman Türk Devletleri Tarihi**, TTK Yayınları, Ankara 1993.
- METİN, Halil, **Türkiyenin Siyasi Tarihinde Ermeniler ve Ermeni Olayları**, İstanbul 1972.
- ORHUNLU, Cengiz, **Osmanlı İmparatorluğunda Aşiretlerin İskan Teşebbüsü (1691-1696)**, İstanbul 1963.
- Osmanlı Salnamelerinde Maraş Sancağı 1284-1326/1867-1908**, Hazırlayan Sait Öztürk, Cilt I-2, Kahramanmaraş Belediyesi Kültür Armağanı, İstanbul 2006.
- ÖGEL, Bahattin, **Yedi Uyurlar**, İstanbul 1955.
- ÖZALP, Yalçın, **Millet-i Sadıka Patırtısı ve Maraş**, İstanbul (Tarihsiz).
- _____, **Mustafa Kemal ve Milli Mücadelenin İlk Zaferi**, Ankara 1984.
- ÖZGÜÇ, Tahsin, "Elbistan Ovasındaki Tetkik Gezileri ve Karahöyük Kazısı", **Türk Tarih Kurumu Bülteni**, C.XI, Ankara 1948.
- REFİK, Ahmet, "Anadolu Türk Aşiretleri", **Türkiyat Enstitüsü** 1930.
- Salname-i Vilayet-i Haleb**, 1868, 1870, 1896, 1903.
- Solakzade, **Solak-zade Tarihi**, (Yayımlayan: Vahit Çabuk), Ankara 1992.
- SÜMER, Faruk, "Ağaçeriler", **Bellekten**, Sayı 103 (1962).
- _____, "Bozok Tarihine Dair Araştırmalar", **Cumhuriyet'in 50. Yıl Dönümü Anma Kitabı**, Ankara 1974.
- _____, **Bozoklu Oğuz Boylarına Dair**, Ankara 1953.
- _____, **Doğu Anadolu Türk Beylikleri Tarihi**, Ankara 1990.
- _____, **Ashabü'l-Kehf**, İstanbul 1992.
- TURAN, Osman, **Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi**, İstanbul 1973.
- YALMAN, A. Rıza, **Cenupta Türkmen Oymakları**, C.I-II, Ankara 1993.
- YİNANÇ, M. Halil, "Maraş Emirleri", **Tarihi Osmani Encümeni Mecmuası**, İstanbul 1926.
- YİNANÇ, Refet, **Dulkadirli Beyliği**, Ankara 1989.
- _____, Mesut ELİBÜYÜK, **Maraş Tahrir Defteri 1563**, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1986.
- YÜCEL, Yaşar, **Kadı Burhaneddin Ahmed ve Devleti**, Ankara 1983.

2. MARAŞ'TA 1855'DE TÂCİRLİ AŞİRETİ'NİN İSYANI

1.GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nde XVI. yüzyılın sonlarından itibaren başlayan XVII. ve XVII. yüzyıllarda devam eden içtimai buhranlar halkın yerlerini terk edip daha güvenli buldukları yerlere göç etmelerine sebep oldu. Bu durum birçok kasaba ve köylerin harap olmasına yol açtı, ayrıca birçok tarım arazisi kullanılmaz hale geldi. Osmanlı Devleti, tarım ürünlerinin azalması karşısında daha büyük felaketlerin meydana geleceği hususunda endişelendi. Bu sebeple devlet, halkın yerlerini terk etmelerine izin verilmemesini, göç edenlerden on yılı geçirmemiş olanların eski yerlerine iade edilmesini ve buralarda iskân edilmesini istedi. XVIII yüzyılın başlarından itibaren Anadolu'da henüz iskân edilmemiş olan konar-göçer Türk aşiretlerinin tarıma elverişli yerlere yerleştirilmesine çalışıldı. Buna rağmen köylerde ve kasabalarda yaşayan halk, çeşitli iç karışıklıkların etkisiyle yerlerini terk ederek büyük şehirlere göç veya firar etti. Bunun sonucunda bir çok verimli arazi ekilemedi, boş kalan köy ve kasabalar harap oldu.²

Devlet, boş ve harap kalmış yerlerin imar edilmesini sağlamak amacıyla bazı tedbirleri alma ihtiyacını duydu. Bu sebeple boş yerler, gerekli vergiyi vermek, imar etmek ve ziraat yapılmak şartı ile isteyen herkese verilmeye başlandı. Boş yerlere yerleştirilecek en uygun vatandaşlar olarak konar-göçer Türk aşiretleri seçildi. Fakat boş yerleri imar etme, arazileri ekme düşüncesi Tâcirlü³ gibi Türk aşiretleri eşkiyalık yapmaları nedeniyle engellendi. Devlet, eşkiyalık yapan aşiretleri Rakka ve Kıbrıs'a sürgün etti.⁴

Osmanlı Devletinin reâyasından olan konar-göçerler, yaşantı bakımından şehir ve köylülerden farklı idi. Konar-göçerler yerleşik halkın mükellef olduğu vergiyi ödemezler ancak bunlardan kendilerine mahsus olan ağnam⁵, ve arûs⁶ gibi vergiler alınırdı.

2Yusuf Halaçoğlu, XIV-XVIII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı, T.T.K. Yayınları, VII. Disi-Sa 127, Ankara 1991, s.39.

3 Bu aşirete, Tâcirlü, Tecirlü, Tecirli, Tüccarlu, Tüccarlı da denilmektedir.

4 Halaçoğlu Aynı eser, s.40.

5Hayvanlardan alınan resimdir.

Konar-göçerler yaşayış şekilleri bakımından yaylak-kışlak hareketine bağlı idiler. Onların bu yaşantısı hayvanlarına otlak bulma düşüncesinden doğmuştu. Konar-göçerlerin esas mesleği hayvancılıktı, azda olsa ziraatla meşgul olanlar vardı. Onlar, devletin et, süt, yağ, peynir ve deri gibi ihtiyacını karşılamakta ve yerleşik halkla ekonomik bütünlüğü sağlamaktaydılar.⁷

Maraş bir çok konar-göçerlerin yaşadığı hassas bir bölge idi. Mahalli hükümetin yetersizliği ve otoritesizliği bu konar-göçerlerin yasa dışı hareket etmelerini kolaylaştırdı. Konar-göçerlerin eşkiya ile birleşerek köy ve kasabaları talan etmesi, şehir halkının aşırı derecede huzursuz olmasına sebep oldu. Bilhassa Tâcirlü Aşireti ve Zeytun Ermenileri, Ahmed Paşa öncülüğünde birleşerek 4 Eylül 1855 de Maraş'ı işgal ettiler.

Bunların sonucunda, Tâcirlü Aşireti'nin zulmünden rahatsız olan Maraş halkı arasında olaylar çıktı. Bunun üzerine durumdan istifade eden Ermeniler isyan etmeğe başladılar.⁸

1853-1856 yılları arasında savaş nedeniyle Maraş'ta bulunan askerin sayısı azaldı, dolayısıyla şehrin güvenliği sağlanamaz oldu. İdarecilerin yetersiz ve otoritesiz olması sonucunda şehirde yaşayan halk arasında huzursuzluk meydana geldi. Maraş sancağına tayin olan mutasarrıflar üzerlerine düşen idari görevi hakkıyla yapamadılar. Gününü gün etmeye çalışan mutasarrıflar Maraş'ta halkın devlete olan bağlılık ve güveninin azalmasına sebep oldular.

2.KOZANOĞLU İLE TÂCİRLÜ VE CERİD AŞİRETİ İLİŞKİSİ

a. Kozanoğlu

Kozan sancağı kuzeyden Sivas, güneyden Adana, doğudan Maraş, batıdan Kayseri ve Niğde ile sınır idi. Batı Kozan ağalarına kaymakam ve doğu Kozan ağalarına müdür denilmekteydi. Doğu Kozan genellikle Maraş sancağına bağlı kaldı.⁹ Ancak batı ve doğu Kozan'da yaşayanlar bağımsız hareket ederler, devletin emir ve yasalarını tanımazlardı. Kozanoğulları idaresi zorbalığa dayalı bir derebeylik olduğundan Kozan ağaları istediklerini yaparlar ve hoşlanmadıkları insanı idam edebilirlerdi. Burada adalet yoktu, müftü ve müderris var ise de bunları dinlemezler ve şeriat hükümlerine

6 Gelin ve düğünlerden alınan resimdir. Bu resim evlenen kadınların kocalarından alınır, Tanzimattan sonra kaldırılmıştır.

7 Halaçoğlu, Aynı eser, s.101-103.

8 Ahmed Cevdet Paşa, Tezâkir 21-39, s.120.

9 Ahmed Cedet Paşa, Tezâkir 21-39, Yayına Hazırlayan Cavid Baysun, T.T.K. Yay., II. Dizi-Sa 17 b1, Ankara 1986, s.115.

uymazlardı. Kozanoğulları, ölen bir kimsenin mirasını erkek evladına ancak geçinecek kadar verirler, kalanına el koyarlar, miras taksimi yaptırmazlar, miras mallarını dilediğine verirlerdi.

Kozanoğulları çok evliliği bir adet şeklinde benimsemişti. Nitekim Kozan ağalarından Ahmed Ağa dokuz hanımla evlenmişti.

Beşinci hanımı nikahladıklarında eski hanımlardan birini kayıttan düşürürlerdi. Kayıttan düşürülen hanım baba evine gönderilmez ve Kozanoğullarının yanında tutulurdu.

Kozanoğlunda yeteri kadar ilim adamı bulunmaktaydı. Fakat ağaların baskısı altında bulunan ilim adamları görüşlerini açıkça söyleyemezler, yaptıkları yanlış işlerden ve haksızlıklardan dolayı Kozanoğullarını sevmezlerdi.¹⁰

Kozan dağlarında yaşayan konar-göçerler Kozanoğlunun piyade askeri idi. Ceyhan nehrinin sağ yakasında bulunan aşiretler süvari asker olarak Kozan ağalarına hizmet ediyorlardı. Kozanoğlu bu aşiretlerin hem lideri ve hem de komutanıydı.

Kozanoğullarına bağlı olan ve Ceyhan nehrinin sağ yakasında bulunan aşiretler; kışın Çukurova'da kışlarlar yazın ise Kozan dağlarını aşarak suyu ve otu bol yaylalara çıkarlar, güz mevsiminde tekrar Çukurova'ya inerlerdi. Yolculuk esnasında eşkiyalık yapan aşiretler yazın Anadolu içinde, kışın Çukurova'da hırsızlık veya gasp yoluyla elde ettikleri hayvan, mal ve eşyalardan en iyilerini Kozanoğullarına verirlerdi.

Haksızlık yapmayı alışkanlık haline getiren Kozan ağaları komutasındaki aşiretler, Ceyhan nehrinin sol yakasında yaşayan Tâcirlü ve Cerid Aşiretiyle çok zaman savaş halinde bulunurlardı.

Kozanoğluna bağlı 400 asker vardı ve bu askerler Kozan ağaları tarafından beslenirdi. Askerlerden en güvenilir ikisi uykuya yatan Kozan ağasının ve eşinin ayak ucunda silahlı bir şekilde bekler, biri ağanın diğeri eşinin ayaklarını tutardı.

Kozan halkı kasaba ve köylerde otururlardı. Fakat bunlar yazın evlerini bırakarak yaylaya giderler, burada ağaç dallarından ve ottan yaptıkları huğlarda yaşarlardı. Yazın kasaba ve köylerde bekçiden başka kimse kalmazdı. Yayladan biri kasaba veya köye gelse bekçiden izin almadan kendi evine girip bir eşyasını alamazdı.

Kozanoğulları gasp ettikleri malları meşru kabul ederlerdi. Hırsızlık veya gasp yoluyla aldıkları malları istediklerine verirler ve kendilerini

10 Ahmed Cevdet Paşa, Tezâkir 21-39, s.112.

hükümdar mevkiinde görürlerdi. Ağalar, Kozan'da kışın kendi evlerinde otururlar, bahçe ve tarladan elde ettikleri gelirle geçinirlerdi. Aşiret liderleri sırasıyla Kozan ağalarının evine at, katır, sığır, koyun ve keçi gibi hayvanları, at takımı, keçe ve kilim gibi eşyaları hediye olarak getirirlerdi.¹¹

b. Tâcirlü Aşireti

Çukurova'da yaşayan Tâcirlü ve Cerid (Cirid) Aşireti Dulkadirli (Zülkadirli) ulusuna, Dulkadirli'de Avşar boyuna bağlıdır.¹² XVI. yüzyılda Anadolu'da Kayı boyundan sonra en fazla yer adlarına sahip olan Avşar boyu, Anadolu'nun fethinde ve iskânında önemli roller üstlenmişti.¹³ Avşarlar, XVIII. yüzyıldan itibaren kışlak için Halep dolaylarını bırakıp Çukurova'ya gelmeye başladılar, burada VIX. yüzyılın ikinci yarısına kadar göçebe hayat yaşadılar, Tâcirlü Aşireti ile birleşerek gasp ve soygunculuk hareketlerinde bulundular, bazAn da diğer aşiretlerle savaştılar.¹⁴

Dulkadirli ulusuna bağlı aşiretler 1691 tarihinde Ceyhan nehrinin sol yakasında bulunan Kımık, Berendi ve Ayas kazalarına yerleştirildi. Bu bölgeye yerleştirilen Tâcirlü ve Cerid Aşireti de Dulkadirli kolundan ayrılan aşiretlerdendi.¹⁵

Ceyhan nehrinin sol yakasında kışlayan Tâcirlü ve Cerid Aşireti Bulanık (Bahçe) kazasından geçer, Gavurdağı (Nurdağı) nı aşar ve Maraş ovasından Uzunyayla'ya giderlerdi.. Bu arada Maraş'tan Amik ovasına giden vadiden Reyhâniye ve Çerçili gibi aşiretler de Uzunyayla'ya giderlerdi. Eşkiyanın yol kesmesi nedeniyle Uzunyayla'ya giden Amik ovası güzergahından geliş ve gidişler çok tehlikeliydi.

Aşiretler Uzunyayla'ya gidip gelirken Maraş civarında birkaç gün kalırlardı. Kışın Halep, Adana ve yazın Anadolu içlerinden gasbettikleri malları Maraş'ta değerinin altında satarlar, buradan ise sırmalı eğer takımları ve saraciye mamulleri alırlardı.¹⁶ Bu alış veriş sebebiyle Maraş esnafı ve bilhassa saraçlar çok miktarda para kazanırlardı. Gavurdağı'nın batısı, Payas sancağı, İskenderun körfezi ve Ceyhan nehriyle çevrilidir. Tâcirlü ve Cerid Türkmen aşiretleri Payas sancağına bağlı olarak Çukurova'da ve Ceyhan

11 Ahmed Cevdet Paşa, Tezâkir 21-39, s. 112-113.

12 Faruk Sümer, Oğuzlar, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 1992, s.144.

13 Sümer, aynı eser s.223.

14 Sümer, aynı eser, s. 214.

15 Yusuf Halaçoğlu, XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi, T.T.K. yayınları, vii. Dizi-Sa.921, Ankara 1991, s.132.

16 Ahmed Cevdet Paşa, Tezâkir 21-39, s. 126-127.

nehirinin sol yakasında kışlarlar, yazın Gavurdağı'nı aşarak Uzunyayla'ya giderlerdi.

Senede iki defa Maraş'a uğrayan aşiretler yaylaya gidip gelirken önlerine gelen ekili tarlalara zarar verirdiler.

Bunun yanısıra Çelikanlı ve Tâcirlü eşkiyası çevreye yayılarak buldukları insanları soyarlar, mallarını gasp ederler veya hırsızlardı. Ceyhan nehrinin iki yakasına yerleşmiş olan Nogay köyleri, kışın Tâcirlü eşkiyasının zulmünden kendilerini ancak silahlarıyla savunabilirdiler.¹⁷

Cerid Aşireti, Tâcirlü Aşireti'ne göre çevresine daha az zarar veriyordu.¹⁸ Dulkadirli'nin bir kolu olan Tâcirlü Aşireti'nden 303 ev, ekip biçmek, araziden elde ettiği mahsulün onda bir vergisini devlete ödemek ve halkı eşkiya saldırısından korumak şartıyla Kınık ve Berendi arasına iskân ettirildi. Ayas, Berendi ve Kınık kazalarına iskân olunmuş bulunan¹⁹ Tâcirlü Aşireti buraya, ziraatla meşgul olmak, Misis ile Demirkapı arasını eşkiyadan korumak, burayı imar etmek ve tarım arazisini ekmek amacıyla yerleştirilmişti. Fakat bu aşiret Lekvanik Aşireti ile birleşip halkın mallarını talan etmeye başladı ve eşkiyalık yapmada direndi, ellerindeki silahları devlete teslim etmedi. Tâcirlü Aşireti silahlandı, diğer aşiretlere mensup eşkiya ile birleşerek yolculara zarar vermeye ve soygunculuk yapmaya devam etti. Bunun üzerine Ayas, Berendi ve Kınık'ta bulunan Tâcirlü Aşireti zorla dağıtıldı.²⁰

Konar-göçerlerin eşkiyalık gibi zararlı hareketlerini önlemek amacıyla belli bir yere iskân olunmaları sağlanmıştı. Bunları yerleştiren devlet, ziraatla meşgul olmaları, buldukları bölgeyi imar ederek canlandırmaları ve eşkiyanın zararlarından halkı korumaları şartını kabul ettirmişti. Konar-göçerler şartlara göre bazen yaylaklarına bazen de kışlaklarına iskân olundular. 1704 de Maraş'ta birçok yer Tâcirlü eşkiyasının baskınına uğradı ve 150 köy yıkıldı. Bu sebeple 4 Ağustos 1704 tarihinde Maraş Beylerbeyine ve kadısına, şehri eşkiyadan korumak, harap köyleri imar ederek canlandırmak amacıyla bazı aşiretlerin kışlaklarına yerleştirmesine izin verildi.²¹

Tâcirlü Aşireti, eşkiyalık yapıyor, halkın ekinlerini ve otlaklarını hayvanlarına yedirecek çevreye zarar veriyor, fakir ve güçsüz vatandaşlar ile

17 Ahmed Cevdet Paşa, Ma'ruzât, Yayına Hazırlayan Yusuf Halaçoğlu, Çağrı Yayınları, İstanbul 1980, s.125.

18 Ahmed Cevdet Paşa, Maruzât,s.147-148.

19 Halaçoğlu, xviii. Yüzyıl., s.112.

20 Halaçoğlu., xviii. Yüzyıl. s.50-51.

21 Aynı Eser, s.109.

köy halkının mallarını gasbediyor, yol kesiyor, insanları öldürüyordu. Yaylaya giderken veya yayladan gelirken seyahat ettiği yerlerdeki insanları 1694'dan beri rahatsız etmesi sebebiyle Tâcirlü Aşireti mensublarının cezalandırılması 1706 yılı Kasım ayı sonunda Maraş'ta oturan Kozanoğlu'na gönderilen bir fermanla emredildi.²²

Eşkiyalık yapmalarından dolayı Rakka'ya iskân etmelerini sağlamak amacıyla Tâcirlü Aşireti'nin ileri gelenlerinden iki kişi Amasya ve Cerid Aşireti'nden altı kişi Çorum, iki kişi Kanger, üç kişi Kalacık kalesine ve aynı aşirete mensup olan Veli Bölükbaşı Kayseriye kalesine rehin olarak hapsedildiler. Kaleye hapsedilen Tâcirlü Aşireti'ne mensub iki kişinin serbest bırakılması üzerine görevde ihmali bulunan muhafızlar hakkında gerekli soruşturmanın yapılması 1707 yılı Ocak ayı başlarında Rakka valisinden istendi.²³ Ayrıca isyan halinde olması sebebiyle Ayas, Berendi ve Kınık'a yerleştirilen Tâcirlü Aşireti'nin 1707 yılında Rakka'ya sürülmesi emredildi.²⁴

1707 yılı Nisan ayı başlarında Karaman valisi Hasan Paşa'ya gönderilen fermanla, İsneyn ovası civarında çevreyi rahatsız eden ve halka zarar veren Tâcirlü Aşireti'nin cezalandırılması, aşiret reislerinin layık oldukları cezalara çarptırılması ve gereğinin yapılması için üzerlerine bir miktar asker gönderilmesi istendi.²⁵ Ayas, Berendi ve Kınık kadı ve zabıtlarına 23 Haziran 1707 tarihinde gönderilen yazıda vergilerini zamanında ödemeleri ve yaylağa çıkmalarının engellenmesi emredildi. Ayrıca iskân olunan yerlerde yeteri kadar toprağa sahip olmayan aşiretlere toprak verildi, kışlaklarında bulunan arazilerde de ziraat yapmaları sağlandı.²⁶

Adana Beylerbeyine 1708 de bir emir gönderilerek bunların başka yere sürülmesi istendi. Ayrıca bu amaçla 7 Şubat 1708 tarihinde Maraş Beylerbeyi Rışvanoğlu Hâlîl Paşa'ya da bir ferman yollandı. Fermanla Tâcirlü Aşireti'nin birikmiş olan vergi borçlarını ödemeleri şartıyla Ayas, Berendi ve Kınık'a iskân olunmasına izin verildi. Bunların düzenli bir şekilde yerleşimini sağlamak için Dergâh-ı Muallâ Kapucubaşlarından Elhaç Yusuf Efendi buraya voyvoda tayin olundu. Buna rağmen Tâcirlü Aşireti iskân olmaya yanaşmadı ve eşkiyalık yaparak halka zulmetmeye devam etti. Tâcirlü Aşireti'nin bu tutumu üzerine aşiret mensublarının Rakka'ya sürülmeleri emredildi. Fakat bu emrin uygulanmasında başarılı olunamadı. Tâcirlü Aşireti

22 Ahmed Refik, Anadolu'da Türk Aşiretleri, Enderun Yayınları, İstanbul 1989, s.134.

23 Ahmed Refik, age. s.135.

24 Halaçoğlu, xviii. Yüzyıl. s.137.

25 Ahmed Refik, age. s.136-137.

26 Halaçoğlu, xviii. Yüzyıl. s.109.

yapılan şikayetler sebebiyle defalarca Çukurova'da, Dulkadirli'den ayrılan diğer aşiretlerin yanına yerleştirilmesine ve Rakka'ya iskân edilmelerine rağmen 1708'de tekrar Ayas, Berendi ve Kınık'a yerleştirilmeleri emrolundu. Haklarında şikayet devam edince Tâcirlü Aşireti'nin yeniden Rakka'ya iskân etmesi istendi ise de yine başarılı olunamadı. Tekrar Tâcirlü Aşireti'nin tarımla meşgul olması kaydıyla Anavarza civarına mecburi iskân etmeleri hususunda talimat verildi, fakat bu talimattan da bir sonuç alınmadı.²⁷

Halep ve Rakka valisi Yusuf Paşa ve Maraş beylerbeyi Bekir Paşa'ya 1712 yılı Aralık ayının başlarında yazılan hükümde eşkiyalık yapmaları sebebiyle haklarında şikayette bulunulan Tâcirlü eşkiyasının gizlendikleri yerlerden çıkarılarak Rakka'ya iskân edilmeleri emredildi²⁸. O dönemde bu aşiret huzursuzluk çıkarmakla ve bulunduğu bölgedeki insanlara zarar vermekle meşhur olmuştu. Bu arada Dulkadirli'nin bir kolu olan Cerid Aşireti'ne bağlı Tatarlı ve Azizli oymakları da 1713 de Rakka'ya sürüldü.²⁹

Diğer aşiretlerden olduğu gibi 1720 tarihinde bölgeyi eskiyanın zulmünden korumak amacıyla Tâcirlü Aşireti'ne mensup 50 hane Harran ovasına yerleştirildi. Buraya bölgeyi eşkiyadan korumak ve ziraatla uğraşmak amacıyla iskân olunan Tâcirlü Aşireti³⁰ bazı vergilerden muaf tutuldu.³¹

Rakka'ya mecburî iskâna tabi tutulan Tâcirlü Aşireti yine burada durmayıp firar etti. Bir türlü Tâcirlü Aşireti'ne mensub olanları Rakka'da iskân ettirmek mümkün olamıyordu. 1723 yılı Ocak ayının ortalarında Rakka Valisi Osman Paşa'ya gönderilen emirde; Tâcirlü Aşireti'nin hayvanları, binek hayvanları, ailesi ve eşyalarıyla birlikte zorla getirilerek tekrar Rakka'ya iskânı istendi.

İskan emrinin yerine getirilmesi için Adana Beylerbeyi ve Dulkadirli'den ayrılan diğer aşiretlerin voyvodaları da görevlendirildi.

Rakka'ya tekrar mecburi iskân edilen Tâcirlü Aşireti'nin bir daha buradan firar etmemesi hususunda caydırıcı tedbirlerin alınması emredildi.³²

Ancak Tâcirlü Aşiretini mecburi iskâna tabi tutmada verilen bu emirleri uygulamada gerçekleştirmek mümkün olmadı. Zira yeteri kadar caydırıcı tedbirler alınmamıştı. Onların bu hareketlerinin diğer aşiretlere tesir edeceği düşünüldükçe mallarından senelik 2500 kuruş gelir vergisi alınmak üzere

27 Halacoğlu, xviii. Yüzyıl. s. 133.

28 Ahmed Refik, age. s.146.

29 Halaçoğlu, xviii. Yüzyıl. s.138.

30 Aynı eser, s.140.

31 Aynı eser, s.120-121.

32 Ahmed Refik, age. s.166.

Rakka'ya nakledilmeleri kararlaştırıldı. Ayrıca bu konuda 1723'te Rakka valisi Osman Paşa'ya Tacirli Aşireti'nin yerleştirilerek sıkı kontrol altında tutulması emredildi. Bütün bu çalışmalara rağmen Tâcirlü Aşireti iskân yerine gönderilemedi. Antep'e kadar uzanan geniş bölgelerde bu aşiret mensupları başıboş gezmeye devam ettiler. 1724 yılında tarımla meşgul olmaları kaydıyla Tâcirlü Aşireti'nin Anavarza'ya iskân edilmesi hususunda tekrar ferman çıkarıldı³³. Adana sancağında Ayas, Berendi ve Kınık kazalarına iskân olunan Tâcirlü Aşireti, iskânı kabul etmeyerek halkın mallarını gasbetmeye ve yolları keserek yolcuların mallarını almaya devam etti.³⁴

Tâcirlü ve Cerid Aşireti'nin beylerine, ağalarına ve torunlarına hitaben 11 Eylül 1733 tarihinde gönderilen fermanla, aşiretin huzuru için kendilerine mensup olanların eşkiyalık yapmalarına izin verilmemesi, ağaların eşkiyalık yapanları tesbit etmesi ve yol kesip eşkiyalık yapanların devlete teslim edilmesi istendi. Eğer eşkiyalık yaptıkları haber alınırsa aşiret üzerine asker gönderileceği, şiddete teşebbüs edenlerin kanunun caydırıcı cezasına çarptırılacağı ve mallarına elkonulacağı, eşkiyayı önlemede kusurlu olanların Kıbrıs'a sürgün edileceği, her aşiretin fermana uymaları gerektiği ve fermana uymayanların ağır bir şekilde cezalandırılacağı bildirildi.³⁵

c. Tâcirlü ve Cerid Aşiretlerinin İskânı

Maraş, Halep, Antep ve Çukurova'ya giden yolların kesiştiği yerde Kerkütlü, Hanağzı, Çerçili, Kurdbahçesi, Eğirtili, Keferdiz nahiyesi ve Dumdum ovasının verimli toprakları birleştirilerek 1865'de geniş bir bölge oluşturuldu ve buraya İslahiye adı verildi. Halep'e bağlı Delikanlı aşireti ile Maraş'a bağlı Çelikanlı aşireti, Nigolu kalesi civarında inşa edilen İslahiye kasabasına yerleştirildi.

Nurdağın bir ucunda ve Çukurova'nın bir kenarında bulunan Hacı Osmanlı köyüne 1865 de Osmaniye adında bir kasaba inşa edildi. Hacı Osmanlı köyü merkez olmak üzere önce nahiyeye daha sonra Osmaniye kazası oldu ve bu kazaya Tâcirlü, Cerid ve Ulaşlı Aşiretlerinden bir kısmı yerleştirildi. Tâcirlü ve Cerid Aşiretinin kışlak yerleri, Ulaşlı Aşiretinin oturduğu Cendoğlu nahiyesi Osmaniye kazasına bağlandı. Ayrıca Dervişkiye ve Cevdetiye adlı iki köy kuruldu.

Osmanlı kazasına hükümet konağı, askeri bina, cami ve mektep yapılarak imar edildi. Bacburnu muhafızlığında Tâcirlü müdürlüğü unvaniyle memur olarak bulunan Tâcirlü Rüstem Ağa Osmaniye meclisine üye olarak

33 Halacoğlu, xviii. Yüzyıl. s.51.

34 Halacoğlu, Aynı eser, s. 112.

35Ahmed Refik, age. s.191-192.

alındı. Osmaniye halkı Fırka-i İslahiye ile alış veriş yaparak kısa zamanda hırsızlık yerine ticaretle meşgul olmaya başladı.³⁶

Bir müddet sonra Halep, Bağdat ve Antep taraflarından gelen bazı konar-göçer oymaklar Osmaniye'nin nüfusunu artırdılar. Payas kasabasına 104 hane müslüman ve 106 hane gayrimüslim yerleştirildi.

Ayrıca, 347 hane Tâcirlü Aşireti bu bölgede bulunan altı köye dağıtıldı ve her köye verim derecesine göre yeteri kadar toprak ayrıldı.³⁷ 1865 yılında, Cendoğlu, Tâcirlü ve Cerid Aşiretleriyle birlikte Osmaniye'nin toplam nüfusu 1338 hane oldu.³⁸

Kış mevsimini Osmaniye, Haruniye, Kâdîrli ve Kozan ilçelerinde geçiren Tâcirlü Aşireti yazın Berit yaylasına giderdi.³⁹ Ayrıca kışı Çukurova'da geçiren Cerid, Bozdoğan ve Avşar Aşiretleri yazın Göksun, Elbistan ve Binboğa Dağları'nda bulunan yaylalara çıkarlardı. Bir müddet sonra bunların aralarında aşiret kavgası çıktı. Avşar Aşireti ile Bozdoğan Aşireti, Cerid Aşireti ile Tâcirlü Aşireti birleşerek iki taraf uzun yıllar birbiriyle savaştılar. Avşar ile Bozdoğan Aşireti birlikte hareket ederek yazın Binboğa, Elbistan, Göksun, Engizek, Cerid ve Berit yaylalarında kaldılar ve kışın ise hayvanlarıyla birlikte Osmaniye, Haruniye ve Ceyhan kasabalarına geldiler.⁴⁰

Osmaniye ve Ceyhan kazalarında Tâcirlü Aşireti'nin yirmi dört obası bulunmaktaydı. Bu obalar: Palalı, Yazmak, Şekerli, Hiboğlu, Gününeoğlu, Budaklı, Gürer, Böcükü, Domballı, Eloğlu, Çerçioğlu, Alcı, Gücükü, Kokulu, Çırnazlı, Karabibili, Araplı, Kırmıtlı, Kabuklu, Alhanlı, Sarıhanlı, Kalalı, Karaobalı, Dervişeli idi.⁴¹

Maraş'ta Dulkadirli'nin kolu olan Cerid Aşiretinin on iki obası vardı. Bu obalar: İmrenli, Azılı, Vameyli, Çakılı, Tatarlı, Mustafabeyli, Ceyhan Bekirlisi, Altıgöz Bekirlisi, Almağöllü, Valağevi Durakobası, Hunatlı ve Yumutlu idi.⁴² Kışın ovaya inerken, yazın yaylaya çıkarken halka zarar vermelerinden dolayı Tâcirlü ve Cerid Aşiretlerinin seyahatleri devlet tarafından engellendi.

36 Ahmed Cevdet Paşa, Tezâkir 21-39, s. 162.

37 Cengiz Orhonlu, Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İskânı, İstanbul 1987, s. 116, 117.

38 Ahmed Cevdet Paşa, Tezâkir 21-39, s.223.

39 Âli Rıza Yalman (Yalgın), Cenup'ta Türkmen Oymakları, İstanbul 1993, c. 2, s. 346.

40 Yalman, age. s. 347.

41 Yalman, age. s. 349.

42 Yalman, age. s. 350, 351.

Elbistan ovasının güney ucunda bulunan Tâcirlü Aşireti'nin Ericcek köyünün havası, suyu, Engizek ve Berit yaylasının geniş otlakları ve hayvanları için bereketli meraları bu aşiretleri yaylalara çekti.⁴³ Seyahatlarını engelleyici fermanlara rağmen bu aşiretler hayvanlarını otlatmak için kışın ovaya inmek yazın yaylaya gitmekten vazgeçemediler.

d.Tâcirlü Adetleri

Kozan bölgesinde bulunan kabile ve aşiretler devlete itaat ettikleri gibi burada yaşayan halkın can, mal ve namuslarını koruyorlardı. Önceleri bu kabile ve aşiretlerde gasb ve hırsızlık yapma alışkanlığı yoktu. Ceyhan nehrinin sağ yakasında kışlayıp Kozan'a mensup olan aşiretler diğer göçebelere göre daha az zararlı idiler. Ancak Gavurdağ halkı zulüm ve cehalet içindeydi. İnsanları aydınlatıcı din adamları yoktu ve burada müslümanlığın sadece adı vardı.

Ceyhan nehrinin sol yakasından başlayıp Payas'a bağlı olan aşiretler ve bilhassa Tâcirlü Aşireti kışı Çukurova'da geçirip yazın Uzunyayla'ya giderlerdi ve Anadolu'nun içine yayılıp hırsızlık yaparlardı.⁴⁴ Kozanoğlu gibi Tâcirlü Aşireti de hırsızlığı meşru kabul etmişti. Hırsızlık, bilhassa at hırsızlığı ve gasb Tâcirlü Aşireti'nde adet haline gelmişti.

Tâcirlü ve Cerid Aşiretleri bacakları kısa atlara biner, çok çevik ve hızlı bir şekilde hareket eder, atlarıyla dağlık ve engebeli arazilere çok iyi tırmanır ve her türlü arazi ve hava şartlarında süratle seyahat edebilirlerdi.

Tâcirlü Aşireti'nde kadınların kocalarını boşamaları adet idi. Kadın kocasına "Ben senden mahzûz değilim" dediğinde kocasından boş olurdu. Boşanan koca, aşirete kendini beğenen hanım var mı diye ilan eder, bu arada bir kadın çıkıp beğeniyorum derse onunla evlenebilirdi.⁴⁵

Tâcirlü Aşireti arasında cenaze namazı kıldırarak adam bulunamadığından ölen biri defnedildikten birkaç ay sonra hoca bulunursa kabir üzerine götürülerek cenaze namazı kılınırdı. Nikah için iki şahidin yeterli olduğunu bilmediklerinden mutlaka hocanın nikahı kıyması gerektiğine inanırlardı. Evlendikten sonra ne zaman hoca bulunursa o zaman nikah kıyılırdı. Hatta hamile iken nikahı kıyılan kadınlar dahi olurdu.⁴⁶

Üçaylar dolayısıyla Tâcirlü Aşireti'ne bir hoca giderse burada birçok cenaze namazı kılar ve nikah kıyardı. Bu vesileyle hoca çok miktarda para kazanırdı. Ancak hocanın para ile buradan çıkması çok güçlü. Çoğunlukla bu

43 Yalman, age. s. 355.

44 Ahmed Cevdet Paşa, Tezâkir 21-39, s. 130.

45 Ahmed Cevdet Paşa, Maruzât, s. 149, Tezâkir, s. 163.

46 Ahmed Cevdet Paşa, Tezâkir 21-39, s. 163.

aşirete mensup olanlar hocayı yolda soyarlardı. Hocanın bir yol bulup ta kurtulması büyük bir şanstı. Eğer hoca yolda yakalanırsa parasını alırlar ve yanındaki eşyalarıyla birlikte mushaf-ı şerifi de gasp ederlerdi.⁴⁷

e.Tâcirlü ve Fırka-i İslahiye

Fırka-i İslahiye ile birlikte hareket eden Arslan Paşa komutasındaki 240 silahlı Gürcü ve Çerkes süvarileri, 12 Ağustos 1864 tarihinde Gavurdağı'nı kuşattılar. Kuşatma esnasında Tâcirlü ve Cerid Aşiretlerine iyi davranıldı. İyi muamele yapılarak ikna edilmezlerse bu aşiretlerin dağa çıkacakları bilinmekteydi. Hoşgörülü muameleye rağmen Tâcirlü Aşiretine mensup eşkiya dağa çıktı. Derviş Paşa, dağ topu ile Gavurdağı'nın sarp ve yüksek yerlerine çıkan eşkiyayı Alı Bekiroğlu yaylasında etkisiz hale getirdi.⁴⁸

Tâcirlü Aşireti, Kozan civarında yaşayan diğer aşiretlerden çevreye daha az zarar veriyordu. Ancak bu aşiret ağalarından Kara Kethüdâ başına topladığı eşkiya ile etrafı rahatsız ediyordu. Tâcirlü süvarileri çevreye şiddetli davranırken diğer aşiretler de bunların zulmünden kaçıyorlardı. Fakat bu aşiret, kendilerinden sayıca üstün olan Reyhaniye Aşiretinden korkuyordu.

Tâcirlü Aşireti'nin çoğu Bulanık (Bahçe) kazasına bağlı olup Çukurova'da bulunan Haruniye bölgesindeki ormanlık alanlarda kışlıyorlardı. Fakat eşkiyalık yapmaları sebebiyle bu bölge onlara yasaklanmıştı.⁴⁹

Gavurdağı civarında bulunan aşiretlerin yaylaya çıkmaları 1865 de yasaklandı. Yasağa uyan Reyhaniye Aşireti Amik ovasında kışlarken Tâcirlü ve Cerid Aşireti mensupları Kara Kethüdâ başkanlığında toplanarak Uzunyayla'ya gitmek için Haruniye'den hareket ettiler, Gavurdağına aştılar ve Bulanık kazasına vardılar. Alınan haber üzerine Hüseyin Bey komutasında eşkiyanın üzerine asker gönderildi ve Kara Kethüdâ'nın etrafında toplanan aşiretler vuruldu. Çatışmada bir çavuş ve iki er yaralandı. Tâcirlü'den ise onbeş ölü, bu kadar da yaralanan oldu ve birkaçı da diri olarak ele geçirildi. Ayrıca çok miktarda hayvan telef oldu ve hayvanların bir kısmı da ganimet olarak ele geçirildi.⁵⁰

Tâcirlü ve Cerid Aşiretinin boybeyleri ve ağaları Fırka-i İslahiye'ye giderek komutan Derviş Paşa ile görüştüler.

Biraz okur yazar olan Kara Kethüdâ Tâcirlü Aşireti'nin en aydınıydı. Kethüdâ yaptığı gasp ve hırsızlıklardan dolayı karargaha gelip komutanla görüşmedi. Çünkü Kara Kethüdâ üzerine birkaç defa gidilmiş, malları ve

47 Age. s. 164.

48 Ahmed Cevdet Paşa, Maruzât, s. 150-151.

49 Ahmed Cevdet Paşa, Tezâkir 21-39, s.158.

50 Ahmed Cevdet Paşa, Tezâkir 21-39, s.158, Maruzât, s.148.

hayvanları ganimet olarak alınmış ve kendisine hayvanlarını teslim alması için gerekli teminat verilmiş olmasına rağmen yine de karargaha gelmeye cesaret edemedi ve dağlarda kalmayı tercih etti.

Mallarının Kara Kethüdâ'ya teslim edilmesi Tâcirlü boybeyi Süleyman Ağa'dan istendi. Süleyman Ağa bu hayvanların Kara Kethüdâ'ya ait olmadığını, başkalarından çalındığını veya gasp edildiğini, Tâcirlü'nün elinde hayvan bulunmadığını, hayvanların sahiplerini tanımadığını ve hayvanların askere verilmesi gerektiğini, askerın Tâcirlü Aşireti'ne iyilik yapabileceğini, hayvanların satılıp paraya çevrilebileceğini ve paraların bakaya kalmış olan vergisine mahsup edilmesinin uygun olacağını söyledi. Kara Kethüdâ'dan ganimet olarak alınan hayvan ve malların bir kısmı satılarak paraya çevrildi, bir kısmı askerın et ihtiyacı için bırakıldı.⁵¹ Elde edilen para bu aşiretin ödenmemiş vergisine karşılık mahsup edildi.⁵²

3. MARAŞ'A YERLİ BİR KAYMAKAMIN ATANMASI TALEBİ

Maraş'ın ileri gelenlerinden 132 kişinin imzaladığı yazı Bâbîâlî'ye gönderildi. Çoğunlukla ilmiye sınıfının hazırlayıp onayladığı tarihsiz belgede Maraş'ın içinde bulunduğu durum anlatıldı. Maraş havalisinde bulunan bir takım aşiretler ve kabileler hükümeti tanımayarak civardaki nahiye, kasaba ve köyleri işgalleri altında bulunduyorlardı. Halkın mal ve can güvenliği sağlanamıyordu. Tanzimat ve yürürlükteki kanunların uygulanması için askerler görevlerini yapamıyor ve Maraş'ta yönetimin yetersizliği sebebiyle aşiretlerin iskânı sağlanamıyordu. Maraş'a gönderilen kaymakamlar aşiretlerin yasadışı hareketleriyle ilgilenmiyor, gününü gün ederek vakit geçiriyorlardı.

Maraş'ta yaşayan Türkmen halk arasında olaylar çıkarmak için anlaşmazlıklara sebep olan bozguncu ve isyancı aşiretlerin susturulup kontrol altına alınması hususu şehrin ileri gelenleri tarafından Kaymakam Abdi Efendi'ye uygun bir dille anlatıldı. Kaymakam, kendisine ulaşan uyarıcı sözlere itibar etmedi ve günden güne yapılan haksızlıklar karşısında şehir halkı arasında bunalım artmaya başladı. Halkın arasında gerilimin artmasıyla bir ayaklanmanın olması ihtimalinden korkuldu. Acı bir olayın meydana gelmemesi için; aşiretler toplanıp güçlenmeden ve bunların yaylıdan inmesine mühlet verilmeden problemleri çözmeye çalışacak, halkla ilgilenecek ve

51 Ahmad Cevdet Paşa, Tezâkir 21-39, s. 163-164.

52 Ahmad Cevdet Paşa, Maruzât,s.148.

halkın itibar edip güvenilebileceği Maraş'lı bir kaymakamın tayin edilmesi istendi.⁵³

Kış mevsiminin yaklaşması sebebiyle aşiretler bir müddet sonra yayladan ovaya ineceklerdi. Daha önce aşiretler 1855 yılının ilkbaharında ovidan yaylaya çıkarken seyahatları esnasında Maraş'ta yaşayan halka zulüm ve işkence yapmışlardı. Aşiretlerin halkın mallarını yağmalayarak zulmetmesi, barış içinde yaşayan şehir halkının kontrolden çıkmasına ve hükümetin otoritesinin etkisiz hale gelmesine sebep oldu. İşte bu kısaca açıklanan gerekçelerle, fakir Maraş halkının emniyet ve huzurunu sağlamak amacıyla Padişahın hizmetinde bulunan, şehrin ileri gelen ailelerinden ve Rumeli ordusundan yeni dönmüş olan Ethem oğlu Ahmed Paşa'nın Maraş kamakamlığına atanması istendi. Böyle birinin atanmasıyla Maraş halkının can ve mal güvenliğinin yeniden sağlanacağı, halka zarar veren aşiretlerin zulümlerinin engelleneceği, halkın devlete daha iyi güvenip bağlanabileceği görüşleri açıklandı.⁵⁴

Göksun'de bulunan, askeri erkandan ve Maraş'ın eski ailelerinden olan Ahmed Paşa şehre davet edildi. Onun almış olduğu tedbirler sonunda geriden gelmekte olan Tâcirlü Aşireti Maraş'a bağlı oba, köy, kasaba ve nahiyelere zarar vermeden geçti. Ahmed Paşa'nın aldığı bu tedbir şehir halkı tarafından memnuniyetle karşılandı.

Kaymakam ile Mal Müdürünün de imzalarının bulunduğu ve toplam dokuz kişinin imzaladığı 13 Ekim 1855 tarihli yazı Bâbîâlf'ye gönderildi. Ayrıca bu yazıda hizmetinden dolayı Ahmed Paşa'nın Maraş'a kaymakam tayin edilmesi yinlendi.⁵⁵

4. AHMED PAŞA'NIN KAYMAKAMLIĞI ELE GEÇİRMESİ

Maraş sancağı, birçok konar-göçerlerin yaşadığı hassas bir bölge idi. Bununla birlikte arazinin engebeli oluşu konar-göçerlerin gereği gibi kontrol altında bulundurulmalarını engellemekteydi. İşte bu sebeplerle devlet işlerinin düzenli yürütülmesinde konar-göçer ve bunlardan destek gören eşkiya, günden güne büyüyen bir mesele oluyordu.⁵⁶

53 Bâbîâlf'ye yazılan bu mahzarı Maraş'ın ileri gelen ilim adamlarından ve eşraftan 132 kişi imzalamıştır. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (B.O.A.), İrade-Dahiliye, nr. 21819.

54 B.O.A. İrade-Dahiliye, nr. 21819.

55 13 Ekim 1855 tarihli mahzar, B.O.A.İrade-Dahiliye, nr. 21819.

56 Derbevvabın-ı Âlînin yazdığı 22 Ekim 1855 tarihli yazı, B.O.A.İrade-Dahiliye, nr. 21819.

Daha önce Kaymakam Bayazıtade Abdulkadir Bey, Dulkadırzade Süleyman ve sabık Kaymakam Akif Efendi zamanında yasadışı işler yapıldı. Kaymakamlar yasal olmayan işleri zamanında Bâbîâlî'ye bildirdiler, huzur ve asayiş sağlamak amacıyla kararlı bir şekilde hizmette bulunmaya çalıştılar. Bu arada şehrin yönetiminden sorumlu olanlar; Padişah'ın emridir diyerek olaya karışanların isimlerini onurlarını kırarak şekilde halk arasında ilan ettiler.

Olaylar bastırıldıktan sonra Süleyman Bey yaylasına, Kerim Bey de Göksun'de bulunan kardeşi Ahmed Paşa'nın yanına gitti. Maraş sancağı yönetiminden memnun olmayan Ahmed Paşa ile kardeşi Kerim Bey birlikte hareket ederek Tâcirlü, Cerid ve diğer aşiretlerin liderlerini başlarına toplayarak Kaymakamı görevden uzaklaştırıp yerine Ahmed Paşa'nın atanmasını sağlamak amacıyla şehre hücum edeceklerine dair yemin ettiler. Eşkiya tarafından etkisiz hale getirilen Süleyman Bey Maraş'a gelmekten çekindi. Daha sonra özel muhafızlarla Süleyman Bey Maraş'a geldi ve hükümetten aldığı yetkiyi kullanarak yeniden asayiş ve güvenliği sağladı.⁵⁷

Ahmed Paşa ve Kerim Bey, Göksun'de yaptıkları meclis toplantısında Maraş hakkında bir karar aldılar ve bu kararda hapisane müstahdemi, tüfenkçi başı Ahmed, Odabaşı Âlî, Zabıta başı Hacı Bekir Ağa ve sancak meclisinden birkaç kimse şehirden çıkmadıkça Maraş'a gelmeyeceklerini, başına topladığı Zeytinlu Ermeni ve Tâcirlü eşkiya ile şehre hücum edeceklerini belirttiler.⁵⁸ Karar, zabtiye Reisi Mustafa Efendi ve Maraşlı Çavuş Enisoğlu Âlî Ağa vasıtasıyla kaymakamlığa, halka ve ayrıca da Kısakürekzade Ahmed Ağa'ya bildirildi. Kaymakamlıkta bu karara itibar edilmeden devlet işlerinin yürütülmesine devam edildi. Göksun'den gelen haber sancak meclisinde görüşüldü ve Ahmed Paşa ile Kerim Bey'e haber gönderilerek tekliflerinin kabul olunacağı bildirildi. Üç gün sonra şehre gelmeleri hususu yazılı bir senetle kabul edildi. Başındaki eşkiyayı dağıtan Kerim Bey, Maraş'a üç saat mesafedeki Ceyhan köprüsünde kendisine verilecek senedin teslim edilmesini bekledi. Anlaşmaya ve gelen habere göre Kerim Bey, Ceyhan köprüsüne gelip hazırlanan senedi elden teslim alacaktı. Alel acele hazırlanan senet Ceyhan köprüsünde bekleyen Kerim Bey'e verilmek üzere gönderildi. Fakat Kerim Bey sözünde durmayarak emrindeki eşkiya ile şehre hücum etti bastı. Zabtiyelerin silahları alınıp elbiseleri soyulduktan sonra çarşı ağası ve bir kısım halkın gömleklerine varıncaya kadar malları yağmalandı.

57 a.g.b.

58 a.g.b.

Zeytun Ermenilerini ve diğerk eşkiyayı yanına alan Kerim Bey, Yüzbaşı Hacı Bekir, Odabaşı Âlî Ağa, Nüfus Nazırı Necip Efendi'nin ve Necip Efendi'nin amcasıoğlu Abdullah Bey'in evlerini yağmalattı, mal ve eşyalarını gasbettirdi. Daha sonra şehrin içine dağılan eşkiya yağmalamada bulundu. Kerim Bey; hapishaneye bir müdür, tufencibaşı ve yüzbaşı tayin eyledi, yanında getirdiği eşkiyadan süvari ve piyade birlikleri kurdu, hapse atılanlardan kurtuluş parası olarak 5000 kuruş aldı. Yapılan yağmalama sonunda halktan fistan, kumaş, kilim ve elbise gibi çok miktarda giyecek eşya gasp edildi.⁵⁹

Şehir basıldıktan üç gün sonra Kerim Bey'in kardeşi Ahmed Paşa Tâcirlü ve Zeytunlu Ermeni eşkiya ile Göksün'den Maraş'a geldi ve Kaymakamı zorla görevinden uzaklaştırarak yerine kendisi oturdu. Derhal nahiye müdürleri görevlerinden alındı, yerlerine kendi akrabalarından Abdullah Bey ve diğerkleri atandı. Ahmed Paşa, Sabit Efendi'yi Kaymakam Abdi Efendi'ye gönderdi, kendisini Maraş halkının kaymakam tayin ettiğini söylemesini ve kaymakamlığı boşaltmasını istedi.

Ahmed Paşa ve Kerim Bey Tâcirlü Aşireti ve Zeytunlu Ermenilerine mensup eşkiya ile Maraş'a geldi, vilayet kapısındaki güvenlik ve hizmetli memurları etkisiz hale getirdi. Bunlar zabitanın silahlarını aldılar, bir kısmını dövdüler ve elbiselerini soyup hapse attılar, Kayserilioğlu Hasan Ağa'yı başkan, Osman Ağa'yı piyade yüzbaşı ve Tâcirlü Palalı Hasan'ın oğlu Mehmet'i tufekçibaşı tayin ettiler. Ahmed Paşa ve Kerim Beylerin getirdiği Tâcirlü ve Zeytunlu Ermeni eşkiya, şehirdeki evleri basıp yağmaladı ve evlerde bulunan kadınların ırzlarına tecavüz ettiler. Kaymakamlığı idaresi altına alan eşkiya aşırı derecede cesaretleterek halka haksızlık ve zulüm yaptı.⁶⁰

Tâcirlü Aşireti ve Zeytunlu Ermeni eşkiyanın yardımıyla hükümeti tekeline alan Ahmed Paşa ve Kerim Bey 5 Eylül 1855 Perşembe günü şehrin ileri gelenlerini ve hakimi zorla hükümet konağına davet etti. Bu arada Kaymakam, Mal Müdürü ve diğerk sancak yöneticileri de bu davete katıldılar. Yapılan toplantıda Kerim Bey, Kaymakam Bey'e "senin burada kalmaklığın olamayacağından kalkıp gitmenizi umumen meclis münasip gördü" dedi.

Bunun üzerine Mal Müdürü, Hakim Bey ve diğerk yöneticiler, burada görevli devlet memurunun bulunmasının gereksiz olduğunu söyleyerek hükümet konağından ayrılmak istediler.

59 a.g.b.

60 Mal Müdürünün 7 Eylül 1855 tarihli yazısı, B.O.A. İrade-Dahiliye, nr. 21819.

Ahmed Paşa ve Kerim Bey bunların gitmesine izin vermek istedi ise de meclis, memurların gitmelerinin uygun olmayacağına karar verdi. Ahmed Paşa, Kaymakama hazırlanıp yarın şehri terketmesini söyledi. Bunun üzerine Kaymakam, durumundan endişelenmesine rağmen cesaretle Ahmed Paşa'nın karşısında hakikatı söyledi. Daha sonra Kaymakam, Mal Müdürü ve Hakim Bey evlerine gittiler. Ahmed Paşa Kaymakamlık makamına oturdu, huzurda bulunan meclis üyelerine karşı onur kırıcı ve hakaret edici davranışlarda bulundu.

Ahmed Paşa, kaymakamlığı, zulüm ve eşkiyalık baskısıyla istediği gibi iki gün idare etti. Üçüncü gün birkaç kişi ile Paşa meclisi topladı ve kaymakamlığı tekrar Abdi Bey'e bıraktı. Paşa'nın isteği üzerine, bugüne kadar olan olayların yazılmaması, birlikte çalışılması ve olanların üzerinin örtülmesi hususunda yemin ettirilerek mağdur olan görevli memurlar susturuldu. Meclis üyeleri kendi aralarında yaptıkları yeminle birlik ve beraberlik içinde olacaklarını konuşup kararlaştırdıktan sonra Ahmed Paşa yanındakilerle birlikte kalkıp konağına gitti. Bir saat sonra Kaymakam ile birlikte Mal Müdürü, Ahmed Paşa'nın konağına gidip teşekkürlerini bildirdiler ve tekrar hükümet sarayına döndüler.⁶¹

Maraş sancağının Mal Müdürü 7 Eylül 1855 tarihinde Bâbiâli'ye yazılı açıklamalarda bulunarak olayların seyri hakkında ayrıntılı bilgi verdi. Ayrıca Mal Müdürü, Kaymakam ve şehrin ileri gelenleriyle birlikte hazırlanan yazıyla Maraş'ın içinde bulunduğu durumu hükümete bildirildi.

Hemen bunun arkasından Ahmed Paşa, Mal Müdürü'nü çağırdı ve Andırın nahiyesi müdürlüğüne Abdullah Bey'in, Yenice kale nahiyesi müdürlüğüne Kerim Bey'in oğlu Sait Bey'in tayin edilmesinin uygun bulunduğunu Kaymakama bildirmesini, konu ile ilgili emrin Kaymakam tarafından gönderilmesini istedi. Paşa'nın isteği derhal yerine getirilerek nahiye müdürlerinin atanmasıyla ilgili yazı gönderildi. Kaymakam makamında oturmakta ise de yine Ahmed Paşa'nın istekleri yerine getiriliyor ve kaymakamlık bir alt hizmet dairesi gibi görev yapıyordu.

Zeytunlu Ermeni ve Tâcirlü eşkiyasının işgali altında olan Maraş halkı, her an ayaklanmaya başlamanın ve isyan çıkarmanın doruk noktasında bulunuyordu. Şehir halkının can ve namusu tehdit altındaydı. Gittikçe bozulan Maraş'ın yönetimi eşkiyanın eline geçmişti. Durumun ne olacağı ve ne yapılacağı pek belli değildi. Tâcirlü ve Zeytunlu Ermeni eşkiyası şehirde toplanıp gün geçtikçe kuvvetleniyordu. Posta ile şehrin durumunu anlatan ve halkın isteklerini bildiren dilekçeleri Bâbiâli'ye göndermek mümkün değildi.

61 a.g.b.

Mal Müdürünün cesareti ve Maraş'ta bulunan İngiltere vatandaşı olan Hoca Guermani'nin yardımıyla şehirde meydana gelen gelişmeler hükümete gizlice bildirilebildi. Bu yolun dışında Kaymakam Abdi Bey'in isteklerini hükümete bildirecek imkan yoktu. Eşkiya, kaymakamlığın yetkisine el koyduğundan ve her türlü şiddete başvurduğundan Kaymakam Abdi Bey'in Bâbiâli'ye durumu yazılı rapor halinde bildirecek ne cesareti ve ne de imkanı kalmıştı.⁶²

Kaymakam Abdi Bey ve Mal Müdürü Sadık Bey, Eylül ayının başlarında işgale marûz kalan Maraş sancağının durumunu Bâbiâli'ye 30 Eylül 1855 tarihinde yazılı olarak bildirdi.

Bu rapora göre; Kerim Bey başkanlığında Zeytinlu ve Tâcirlüden oluşan altı yüz piyade ve süvari eşkiya Maraş'a gelerek Kayserilioğlu Hasan Ağa'yı zabıta başkanlığına, Binbaşı Deli Ömer'i tüfekçibaşılığına, Osman Ağa'yı piyade yüzbaşılığına tayin eyledi ve çarşı ağası Hacı Bekir Ağa ile zabıta katibi ve birkaç zabıtayı hükümet konağının içinde gömleğine varıncaya kadar soydurdu. Ahmed Paşa ve Kerim Bey bunları aşırı derecede dövdürdükten sonra Hacı Veysel'i tutuklatarak hapse attırdı, zabitanın silahlarını alarak bunları kendi adamlarına verdirdi, nüfus nazırı Necip Efendi, Odabaşı Âli Ağa ve Yüzbaşı Hacı Bekir Ağa gibi bir çok görevlinin ve halktan bir kısmının evlerini yağmalattırdı, hükümet konağını Zeytinlu Ermeni ve Tâcirlü eşkiyası ile doldurdu.

Kerim Bey ve adamları tarafından yönetim hizmetinden ve meclis üyeliklerinden uzaklaştırılan memurların daha sonra görev alacakları bildirildi. Bu arada şehrin durumu hakkında Hoca Guermani vasıtasıyla Bâbiâli'ye haber gönderildi. Kendilerine yapılan muameleden fevkalade rahatsız olan sancak yönetiminde görevli bulunan yetkililer ne yapacaklarını bilmediklerinden çaresiz bir şekilde boşlukta kaldılar.⁶³

Maraş halkı beş aydan beri (Nisan - Eylül 1855 tarihleri arasında) korku, heyecan ve telaş içinde hayatını devam ettiriyordu. Kaymakam Abdi Efendi'nin şehre geldiği günden beri mahalli hükümete kimin bağlı olduğu veya hükümetin kime karşı sorumlu bulunduğu bilinmiyordu.

Halk, yapılan zulüm karşısında perişan durumdaydı ve haksızlıklara mani olmayanlardan da nefret ediyordu. Kamuoyunda, yöneticilerden kaynaklanan otoritesizliğe ve 1855 Ekim ayında yaylarından ovalarına inmeye başlayan Tâcirlü Aşireti'nin muhtemel yapacağı yağmalamaya karşı genel bir hoşnutsuzluk vardı. Yayladan ovaya incek olan Tâcirlü Aşireti daha

62 Mal Müdürünün 7 Eylül 1855 tarihli yazısı, B.O.A. İrade-Dahiliye, nr. 21819.

63 Kaymakam ve Mal Müdürünün 30 Eylül 1855 tarihli yazısı, B.O.A.İrade-Dahiliye, nr. 21819.

önce yaptığı gibi halkın çeltik, pamuk ve susam gibi ekili arazilerini harap edecek, şehir, kaza, kasaba ve köy halkının mal, can ve namusu na zarar verecekti.⁶⁴ Tâcirlü Aşireti yayladan inerken halkın mal, can ve namusuna zarar verirse halk galeyana gelerek öfkeyle ayaklanabilirdi.

Nitekim Tâcirlü Aşireti'nden biri halktan birini öldürdü ve öldürülenin akrabası Sarıoğlan silahıyla aşiret mensuplarını öldürmeye çalıştı. Bu arada Tâcirlü Aşireti mensubu tarafından kasden öldürülenin cenazesi hükümet konağına götürüldü, devletin ihkak-ı hak (bir hakkı mürafaa ve muhâkeme neticesinde ispat ve izhar etme) suretinde adaleti yerine getireceği vaad edilerek maktülün sahipleri ve yakınları, çok zor bir şekilde ikna edildi. Cenaze sahipleri ikna edilmekle beraber asayiş ve güvenliği sağlanamıyan halk, cinayet işleyenleri ve kargaşalığa sebep olanları şiddetle protesto etti.⁶⁵

Mal Müdürü, Maraş'taki olayları ayrıntılarıyla anlatan 16 Ekim 1855 tarihli yazısını gizlice Bâbîâlî'ye gönderdi.⁶⁶ Bu yazıya göre Tâcirlü ve Zeytunlu eşkiyasından 500 kişi Kerim Bey öncülüğünde şehre geldi. Eşkiya, zeptiyeden silahlarını aldı ve elbiselerini soydu, nüfus nazırı Necip Efendi, odabaşı Âlî Ağa ve bir çok kimsenin evlerini basıp mal ve eşyalarını yağmaladı, halkın namusuna tecavuz etti ve 30 kızın bokrini izale etti. Kaymakamlığı işgal eden Kerim Bey bütün yetkileri eline alarak bildiği gibi Maraş'ı idare etmeye başladı, müdürleri görevinden aldı ve yerine kendi istediği adamları atadı ve mal sandığından para aldı. Kaymakamın mührü bir tarafa atıldı. Kaymakamı görevinden zorla uzaklaştıran Ahmed Paşa, kendisinin Kaymakam olması için halkın ileri gelenlerine ve ilim ehline bir belge tanzim ettirdi.

Ahmed Paşa'nın eşkiya lehine olan tutum ve davranışları, Tâcirlü ve Zeytunlu Ermeni eşkiyasının ekili tarlalara zarar vermesine ve halkın mallarını gasb etmesine sebep oldu.⁶⁷

Zorla Kaymakamlığı ele geçiren eşkiya, yazışmalarda daha önce bir tarafa attığı Kaymakamlık mührünü kullandı. Kaymakamın imzası olmadan sadece mührün kullanıldığı yazılara itibar edilmemesi konusu Bâbîâlî'ye Mal Müdürü tarafından uyarıcı bir şekilde bildirildi. Ayrıca bu yazıda; şehirde mal ve can güvenliğinin kalmadığı, zulüm ve haksızlıkların had safhaya çıktığı belirtildi.⁶⁸

64 Dokuz kişinin imzaladığı 13 Ekim 1855 tarihli mahzar, B.O.A.İrade-Dahiliye, nr. 21819.

65 a.g.b.

66 16 Ekim 1855 tarihli Mal Müdürünün yazısı, B.O.A.. İrade-Dahiliye, nr. 21819.

67 a.g.b.

68 a.g.b.

Kaymakamlığa Ahmed Paşa'nın atanması için bizzat kendisi tarafından hazırlatılan yazı 13 Ekim 1855 tarihinde Bâbîâlî'ye gönderildi. Kaymakam Abdi Bey'in, Ahmed Paşa'ya karşı bir söz söyleyecek gücü kalmadı. Görevinden ayrılan Kaymakam evini taşıma hazırlıklarına başladı. Ancak yapılan teklif üzerine Kaymakam tekrar görevine döndü. Buna rağmen mahalli hükümetin yönetimi yine Ahmed Paşa'nın elinde idi. Ahmed Paşa ve kardeşi Kerim Bey halka aşırı derecede zulm ediyordu. Maraş halkı yapılan zulümler karşısında, feryat edip ağlamaktan başka çare bulamıyordu.⁶⁹

5. BÂBİÂLÎ'NİN MARAŞ OLAYLARINI DEĞERLENDİRMESİ

Kaymakamlığın işgali ve Ahmet Paşa'nın isteği üzerine Abdi Efendi eşyalarını topladı ve Süleyman Bey'in refakatında 19 Ekim 1855 Maraş'tan ayrıldı.

Kaymakamın amacı çocuklarını memleketi olan Karahisar'a bırakıp oradan İstanbul'a gitmek ve durumu Bâbîâlî'ye anlatmaktı. Zorla Maraş'tan çıkarılan Kaymakam Abdi Efendi, Süleyman Bey'in eşliğinde 20 Ekim 1855 de Elbistan'a vardı.

Kaymakam Abdi Efendi İstanbul'a ulaşip Maraş'taki durumu anlattıktan sonra Ahmed Paşa ve Kerim Bey Bâbîâlî'ye çağrıldı. Kendilerine yaptıkları işin doğru yol olmadığı, bu hareketlerinden sorumlu olacakları ve hareketlerinden dolayı davet edildiği hatırlatıldı. Bu uyarı karşısında Ahmed Paşa, yaptıklarından pişmanlık duymadığını gayet sert ve cesur bir şekilde söyledi. Paşa sözlerine devamlı; kendisini Maraş halkının kaymakam tayin eylediğini, padişahın başka kimsenin kendisini kaymakamlık makamından alamayacağını, Hükümet askeriyeden birini gönderir ise ona muhalif olmayacağını, aksi takdirde sivil memurdan kim kaymakamlığa atanırsa ona karşı duracağını, eyalet valisini ve diğer idarecileri tanımadığını, üzerine asker sevk olunursa gücü nisbetinde kuvvetle karşı duracağını, kuvveti yeterli olmazsa dağlara çıkarak savaşacağını söyledi.⁷⁰

Ahmed Paşa devlete karşı isyanı isteyerek yapmıştı. Paşa'nın son davranışları da devlete karşı açıktan açığa isyandı. Görevlerine sadık olmayan ve gerekli titizliği göstermeyen sancak meclisi azasından Sabit Efendi, sabık müftü Hacı Ömer Efendi ve kayınpederi Hacı Mustafa Ağa, tahrirat katibi Ahmed Bey, mal katibi Suri Efendi devamlı Ahmed Paşa'ya para yardımında bulunuyorlardı. Kerim Bey sûreti haktan görünerek yaptıklarından pişmanlık

69 17 Ekim 1855 tarihli Mal Müdürünün yazısı, B.O.A.İrade-Dahiliye, nr. 21819.

70 a.g.b.

duydu ise de kaymakamlık onun idaresi altında kaldı ve sözde mütevizilik göstererek Bâbîâlî'nin himmetine sığınmıyordu.

Ahmed Paşa ve Kerim Bey açıktan açığa devlete isyan ettiğini ifade ettiler ve bunu hem sözlü ve hem de davranışlarıyla açıkca ortaya koydular. Bunlar zorla Maraş halkına kendi adlarına belge düzenlettiler. Kaymakam Abdi Efendi, Ahmed Paşa ve Kerim Bey'in şahsi çıkarlarına dokununca bunlar daha önceden hazırlamış oldukları eşkiyalık ve zorbalık yolunu seçtiler, Tâcirlü Aşiretini, Zeytun Ermenilerini ve diğer eşkiyayı yanlarına alarak şehre saldırdılar, Maraş'ın huzur ve güvenliğini bozarak halkı isyana sevkettiler.⁷¹

Yukarda kısaca açıklanan duruma ve iyimser yaklaşıma göre Bâbîâlî, Maraş kaymakamlığını Ahmed Paşa'ya verse bile şehirde yine huzur ve güvenlik sağlanamayacaktı. Bozgunculuk sonunda halk ayaklanacak ve yine olaylar çıkacaktı. İşte bu sebeple Bâbîâlî; Maraş'ta isyanların önünü almak ve devleti iç karışıklıktan kurtarmak, şehirde ve genel olarak bölgede emniyet ve asayiş sağlamaya için gerekli, kalıcı ve caydırıcı bütün tedbirleri aldı.⁷²

6. ADANA EYALET VALİSİNİN MARAŞ OLAYLARI HAKKINDA YAZIŞMALARI

Adana eyalet valisi, Maraş'ta meydana gelen olayları ayrıntılarıyla anlatan yazısını 29 Ekim 1855 tarihinde Bâbîâlî'ye gönderdi. Bu yazıda Maraşlı Ahmed Paşa ve kardeşi Kerim Bey'in dışardan gelerek Kaymakamlığı zorla ele geçirdiği, aşiretlerle birleşerek kanunsuz eylemlere giriştiği belirtildi.

Adana valiliği, tanınan, güvenilen ve itibar edilen bir şahıs olan Abdulmennan Bey'i Maraş'a gönderdi. Abdulmennan Bey öğüt ve nasihatlarla bulunarak problemleri uzlaşma ve barış yoluyla yerinde çözmeye çalıştı. Fakat onun bu çabası ile olumlu bir netice elde edilemedi. Hatta Abdulmennan Bey'e karşı sert ve tehditvari ifadelerde bulunuldu. Ona karşı yapılan bu çirkin tutum ve davranışlar devlet adamına yakışan hareketler değildi. Bunun üzerine Adana valisi, Bâbîâlî'ye Maraş'taki isyan konusunun caydırıcı tedbirlerle çözülebileceği görüşünü bildirirken Ahmed Paşa'ya, Zeytun kocabaşlarına ve eşkiyaya yazılı uyarıda da bulundu.

Adana vliliğinin emri ile Aziz Paşa, Maraş'taki isyanı bastırmak için harekete geçti. Ahmed Paşa ve Kerim Bey'in yapılacak müdahaleye kuvvetle

71 a.g.b.

72 Serbevvabin-i Dergâh-ı Âlinin 22 Ekim 1855 tarihli yazısı, B.O.A.İrade-Dahiliye, nr.21819.

karşılık vereceğini bildirmeleri üzerine; isyanın askerle bastırılmasından vazgeçildi ve Bâbîâlî'den verilecek talimata göre konunun çözülmesi ve verilecek emir ile hangi tedbirlerin alınacağı konusu hükümetin iznine bırakıldı.⁷³

Adana valiliğinin 29 Ekim 1855 tarihinde Maraş'a gönderdiği Abdülmennan Bey birkaç gün bu şehirde kaldıktan sonra olayları yakından takip etti ve tekrar Adana'ya döndü. Adana valiliği Maraş'ta meydana gelen isyanın durumunu Halep valisine yazarak, olayın açıktan açığa devlete isyan olduğunu, Maraş Kaymakamlığına zorla el konulduğunu, isyanı bastırmak için yedek kuvvete ihtiyaç bulunduğunu bildirdi.

Cerid Aşireti lideri Hasan Bey isyana katılmadı. Hasan Bey devlete itaat eden aşiretlerden süvari ve piyade muvazzaf asker temin ederek Maraş'a gelmek için teyakkuz halinde bekliyordu. Ayrıca Ahmed Paşa ve Kerim Bey inadında ısrar eder ve karşılık vermede direnirse sonuçta durumun acı olacağı kendilerine açıkça bildirildi. Adana valiliği Halep valiliği ile irtibat kurarak isyanı bastırma tedbirleri aldı.

Bunun yanısıra devlete bağlı aşiretler de silahlandırılarak harekete hazır hale getirildi. Son kararın verilmesi ve gereğinin yapılması hususu Bâbîâlî'den gelecek emre bırakıldı.⁷⁴

7. TÂCİRLÜ AŞİRETİNİN GASP ETTİĞİ MALLAR

Konar-göçer Tâcirlü aşiretine mensup eşkiya yazın yaylalarına çıkarken ve kışın ovalarına inerken seyahat ettikleri esnada halkın mal ve eşyalarını gasp ediyordu. Bilhassa Maraş'ın kaza, nahiye kasaba ve köylerinin kaymakamlıkla iyi irtibatı sağlanamadığından eşkiyanın yağmalamasına maruz kalıyordu.

Adana eyaletine bağlı Osmaniye, Haruniye, Kâdirli, Kozan ve Saimbeyli bölgelerinde iskân eden Tâcirlü Aşireti yazın Maraş'da bulunan Berit, Uzun Yayla ve Engizek yaylalarına çıkıyorlar ve kışın ise tekrar kışlakları olan Adana bölgesine iniyorlardı. Bu seyahat esnasında Tâcirlü Aşireti koyun ve hayvanlarını otlatarak halkın pamuk, susam ve çeltik gibi ekili arazilerine zarar vermenin yanısıra mal ve eşyalarını gasbediyorlardı. Bilhassa Tâcirlü Aşireti; Zeytun Ermenileri ve Cerid Aşireti ile dayanışma içine girerek çevresine Göksun ve Elbistan eşkiyasını da topluyordu.

73 Adana eyalet valisinin 29 Ekim 1855 tarihli yazısı, B.O.A.İrade-Dahiliye, nr. 21819.

74 Adana eyalet valiliğinin 1 Kasım 1855 tarihli yazısı, B.O.A.İrade-Dahiliye, nr. 21819.

Böylece konar-göçerler ve eşkiya Maraş Kaymakamlığını hiçe saymayı bir alışkanlık haline getirmişti.

Tâcirlü Aşireti sert, keyfi tutum ve davranışlarıyla etrafa gözdağı veriyor ve bu sayede Göksun, Elbistan, Engizek, Berit, Uzun Yayla ve Cerid yaylalarını hayvan sürülerini otlatmak için hoyratça kullanıyordu.

Tâcirlü Aşireti Maraş'a bağlı kaza, nahiye, kasaba ve köy halkından mal, eşya ve para gasp etti. Aşiretin gasbettiği mallar kaymakamlıkça sahiplerine iade edilmek üzere Maraş'ta kurulan 18 kişilik komisyon üyeleri aracılığıyla sahiplerine dağıtıldı. Gasbedilen malları sahiplerine iade ile görevli komisyon, çalışmalarını rapor ederek sonucu kaymakamlığa bildirdi. Kaymakamlık da, komisyon raporunu ayrıntılarıyla açıklayan bir tutanağı ve gerekli bilgileri Bâbîâlî'ye sundu.⁷⁵

Bâbîâlî, Maraş Kaymakamlığından gelen komisyon raporu ve ekinde sunulan yazıya istinaden huzur ve asayiş temin için, gasbedilen malların kaymakamlık aracılığıyla sahiplerine iadesini 17 Ocak 1856 tarihli bir irade ile emretti.⁷⁶

8. SAHİPLERİNE TESLİM EDİLEN MALLARIN LİSTESİ

Adana vilayetinin sınırları içinde yaşayan Tâcirlü Aşireti, Maraş sancağı içinde kaza, nahiye, kasaba ve köy halkından zorla hayvan, eşya ve mal gasbettiler. Aşiretin gasbettiği mallar memurlar aracılığıyla alınarak hükümet binasında meclis denetim ve gözetimi altında kayda alındı ve Bâbîâlî'den gelen emirden sonra bu mal ve eşyalar sahiplerine verildi.

Aşiretlerden alınıp sahiplerine teslim edilen mal ve eşyalar aşağıda yazılan tabloda gösterilmiştir.

Mal Sahibinin Adı	Malın Cinsi	Sayı	Değeri (Kuruş)	Toplam (Kuruş)
Elçi Oymağından Maraşlı Ahmed Efendi'nin gasb olunan eşyası	Çifte	1	600	1375
	Mısır	-	175	
	Merkup saat	1	600	
Antepli Mustafa Efendi'nin Araplar oymağından tahsil	Beden boz aba	1	75	230
	Sırma feslik	1	155	

⁷⁵ Maraş'ta kurulan komisyonun 3 Kasım 1855 tarihli müşrerek raporu ve eki, B.O.A. İrade-Dahiliye, nr. 23183.

⁷⁶ 27 Ocak 1856 tarihli irâde, B.O.A.İrade-Dahiliye, nr. 23183.

olunan eşyası				
Elçi oymağından Nizam Hacı İbrahim'in tahsil olunan eşyası	Setre bantol Yağmurluk Püsküllü fes İngiliz şalı Silani ziraa Yazma yemeni Bez top Basma ziraa Kırmızı mendil Tafta fistan zira Tönbeği	1 1 1 1 1 8 1 2 3 5 5 1	250 100 60 40 30 96 8 40 9 25 40 10	688
Bucaklı oymağından tahsil edilerek Kılılı ahâlisine teslim olunan eşya	Tüfenk Büyük kazan	1 1	250 300	550
Elçi oymağından tahsil edilerek İskender Bey-zâde Numan Bey'e teslim olunan mal	kısrak	1	1600	1600
Derecanı köyü ahâlisinden Çırnazlı oymağından tahsil olunan	Tüfenk	1	400	400
Elçi oymağından tahsil olunan çiftçioğlu Hasan'ın eşyası	German Entari Şal	1 1 1	160 120 150	430
Bucaklı oymağından tahsil edilerek Orçan köyü ahâlisine teslim olunan eşya	Kara sığır Beygir Merkep İnek Deve Yüküyle beraber katır Tabanca	21 2 5 16 6 8 11	5250 1000 1000 3200 1800 8800 550	21600
Elçi oymağından tahsil olunan	Tüfenk Entari beren aba Heybe	10 6 6 2	3000 200 180 30	

	Bukağı	3	40	3915
	Kendir top	5	450	
	Torba	3	15	
Bucaklı oymağından	Gümüş bilezik	1	300	550
Etrafister köyü ahâlisinin tahsil olunan eşyaları	Gümüş zenne bileziği	1	250	
Kara Hâlîl oymağından, oymağı mezkûrdan	Sığır	15	300	1890
	Merkep	2	400	
	Tüfek	2	300	
	Altın küpe	1	400	
	Gümüş bilezik	1	300	
	Alaca entari	1	30	
	Gümüş muska	1	20	
	Balta	1	12	
	Tahra	1	8	
	Çuval	11	120	
Elçi oymağından	silahlık	1	30	930
	beygir	1	500	
	öküz	1	250	
	inek	1	150	
Çartarlı oymağından alınan Hacı Bekir'in	elbise	1	1200	1200
Kurtlar oymağından Uzeyir sancağı zaptiyelerinden	elbise	1	1500	1500
Vezir oymağından dere kafirlerinin	tüfenk	1	200	200
Çolakoğlu oymağından Hızıroğlu Recep'e teslim edilen eşya			300	300
Gedikli oymağından ve Hacıoğlunun Kurtlar oymağından Nedirli ahâlisinden Hüseyin Kocanın eşyası	merkep	1	250	610
	kuzu	1	60	
	entari	1	50	
	tüfenk	1	250	
Gerçekli oymağından	parça	21	512	
	tüfenk	12	2500	

Veli'nin oğlu Kara Mustafa'nın tahsil olunan eşyası, Gerçekli oymağından tahsil olunan Nedirli aşireti ahâlîlerinin tahsil olunan eşyası	aktın küpe gümüş ziger alaca entari gümüş nüsha balta ve tahra çuval çift öküz inek tosun tüfenk tabanca saban demir	2 14 15 131 1 12 1 2 11 3 2 1	500 10 250 20 20 100 450 400 100 150 400 16	5528
Küçükölü Çırnazlı Elçili ve Karahâlîl oymaklarından tahsil olup sahiplerinin ellerine teslim olunan eşya	sığır merkep inek tüfek tencere altın küpe gümüş tepsi balta çuval çift tabanca kumaş entari aba büyük boz aba heybe bukağı düve defa sığır merkep katır yün yastık yün yorgan sur kendiri öküz keçi	32 14 15 13 12 1 1 1 12 15 6 6 16 3 13 4 16 6 18 8 8 12 2 11	6500 2000 2250 2750 600 500 20 12 250 750 600 300 1300 35 150 6000 2000 1000 15000 800 800 120 500 220	44757
Çalık Bekir, Palalı Hasan ve Ağzıbüyük vesair oymaklardan tahsil				

olunarak Hopurlu ahalisine teslim olunan eşyalar.				
Kurban'ın oğlu Halil'in eşyası	Öküz	5	500	500
Topal Mıstık'ın eşyası	Öküz	1	300	300
Tul Toraman'ın eşyası	Öküz İnek Dana Buzağı	1 3 1 1	250 450 50 90	780
Ketolu Ömer'in eşyası	Tüfek Öküz Buzağılı İnek düve Öküz	1 1 1 1 1	80 300 350 150 250	1130
Abdal'ın eşyası	inek öküz merkep	4 1 1	350 150 50	550
Karataınan'ın oğlu Abdurrahman'ın eşyası	öküz inek dana tay ve toy haral	2 3 1 2 5	800 600 50 30 50	1530
Hamza'nın oğlu Hasan'ın eşyası	öküz inek tüfek ve tabanca	3 4 2	550 800 100	1450
Kemo Mehmet'in eşyası	öküz inek dana düve perdemli şalvar kilm seccade sahan çuval	2 4 3 1 1 11 1 1 3	500 4000 300 100 120 300 30 5 20	1775
Fidan'ın oğlu Hasan'ın eşyası	öküz inek	1 1	200 100	

	düve merkep	1 1	100 100	500
Kızıloğlu Ömer'in eşyası	öküz inek ibrik,satır ve leğen çuval perde çuval ile birlikte şalvar seccade	2 1 4 3 1 1 1 1	600 250 100 20 50 10 25	1055
Atmalı aşiretinden Nasırlı Rüstem Ağa eliyle Eloğlu oymağından tahsil olunan	kısarak	5	3000	3000
Adı geçen aşiretlerin tahsil olunub Kılılıoğlu ahalilerine verilen eşyalar Kılılı Kara Ömer'in eşyası	kazan tüfek	2 1	100 50	150
Ömer'in oğlu İbiş'in eşyası	buzacı düve inek öküz tabanca	3 1 3 1 1	90 100 600 300 30	1120
Ali'nin oğlu İsmail'in eşyası	tüfek inek öküz merkep	3 2 2 2	150 300 500 200	1150
Ali'nin oğlu Hasan'in eşyası	düve dana merkep tüfek tabanca	3 1 1 2 1	450 100 200 250 50	1050
Kılılıoğlunun eşyası	öküz dana	6 1	1450 50	1500
Ahmed'in oğlu Mehmet'in eşyası	tüfek	1	150	150
Ömer'in kardeşi İbiş'in eşyası	öküz	3	1050	1050

Ali'nin oğlu Veli'nin eşyası	inek öküz	1 1	150 200	350
Yağlıca Bekir'in eşyası	tüfek merkep	1 2	100 400	500
Kılıçlıdan gelen	deve	2	3000	3000
Kültür köyü halkının Tâcirlüoğlu aşiretinden tahsil olunan eşyaları	beygir tüfek baş pörçüğü beden aba inek merkep	10 4 2 2 12 19	5000 500 300 80 1800 2500	10080
Kumarlı'dan Andırn ve Değimenderesi köyünün tahsil olunan eşyası	sığır merkep bayaz mecrediye kazan satır (su kabı) leğen sahan tas balta nakden	12 2 3 1 1 1 1 1 1 1	1800 300 60 50 20 20 10 5 10 100	2380
Kaykesme köyünün tahsil olunan eşya	beygir sığır gümüş kuşak berme keçe ilik fes yağlık heybe çizme şalvar çuval çift aba merkep dana derisi	1 6 1 1 1 1 1 1 2 1 1 1 2 3 1	500 800 350 15 12 12 4 10 20 20 20 20 50 300 15	2018
Cebeli Zeytun nahiyesi reâyalarından tahsil olunan eşyaların miktarı Zaptiye Afşaroğlu	kazan tabanca çift tüfek meşlah palaska beden aba	1 1 1 1 1 1	50 150 150 40 20 40	462

İbrahim'in tahsil olunan eşyası	heybe	1	12	
Zaptiye Hamza'nın tahsil olunan eşyası	tüfek entari şal tabanca çalvar merkep tahra	1 1 1 1 1 1 1	200 50 25 30 15 150 15	485
Afşaroğlunun tahsil olunan eşyası	büyük kazan büyük boz aba	1 1	80 50	130
Andırınlı Ali ve İbrahim'in oğlu Ahmed'in eşyası	heybe bıçak tabanca	1 1 1	15 25 50	90
Delalili mahallesi imamı Molla Mustafa'nın tahsil olunan eşyası	beygir	1	600	600
Kısakürekzâde Mehmet Ağa'nın tahsilen eline teslim olunan eşyası	ester (katır)	1	1000	1000
Hacı Mustafa Ağanın tahsil olup eline teslim olunan eşyası	ester	2	3000	3000
Hacı Ömer Efendinin tahsilen eline teslim olunan eşyası	ester	1	1000	1000
Hacı Mustafa Ağanın bazı zaptiye ile tahsil olunan eşyası	tüfek tüfek tabanca çift tabanca çift	1 3 1 3	300 300 400 450	1450
Bütün toplam				133.538

Toplam 133.538 kuruş değerinde mal ve eşyalar kaymakamlığın aldığı tedbirler sonucunda gasbdenlerin ellerinden alınarak sahiplerine teslim edilmiştir. Teslim tutanağının altını Maraş Nâib Vekili Es-Seyyit İbrahim Bey imzalamıştır.⁷⁷

⁷⁷ 3 Kasım 1855 tarihli mahzarın eki, B.O.A.İrade-Dahiliye, nr. 23183.

9. TÂCİRLÜ İSYANININ BASTIRILMASI

Maraşlı Ahmed Paşa ve kardeşi Kerim Bey'in devlete karşı isyan hareketini yerinde araştırarak Adana'ya dönen Abdülmennan Bey eyalet büyük meclisine vali ile birlikte katıldı. Daha önce konuyu yerinde araştırmak ve incelemek üzere 29 Ekim 1855 tarihinde Abdülmennan Bey Maraş'a gönderilmişti. Eyalet büyük meclisinde yapılan görüşmeler sonunda hükümete karşı isyan hareketinde bulunan Tâcirlü Aşireti'ni ve Zeytun Ermenilerini yanına alarak Maraş halkına zulmeden Ahmed Paşa ve kardeşi Kerim Bey tarafından yapılan isyanın bastırılması için kafi derecede üzerine kuvvet gönderilmesi uygun bulundu. Daha sonra bu görüş üzerine isyana katılmayan ve devlete itaat eden Cerid Aşireti lideri Hasan Bey ve diğer aşiretlerin katılımıyla isyancılara karşı piyade ve süvari birlikleri oluşturuldu. 1 Kasım 1855 tarihinde isyanı bastırmak için oluşturulan kuvvetler Maraş'a giderken isyan etmekte olan aşiretlerden de bu askeri kuvvetlere katılanlar oldu. Daha önce isyancılara yardım eden Bulanık (Bahçe) nahiyesi müdürü Mehmet Bey süvari ve piyade ile ihtiyat kuvvetlerine katıldı ve komutanların emir ve hizmetine girdi. Başlangıçta isyancılara yardımda bulunan aşiret reisleri hakkında gereği yapılmaya başlanınca bunlardan bir kısmı ordunun seferi esnasında tek tek gelerek af ve eman dilediler ve orduya katıldılar. Alınan caydırıcı tedbirler ve askerlerin gerekeni yapmaları karşısında Zeytun Ermenilerinin kocabaşları da, isyancıların liderleri Ahmed Paşa ve Kerim Bey'e yardım etmekten vazgeçtiler.

İsyancılarla ittifak yapan ve baş kaldıran kişilere karşı devletçe gerekli caydırıcı cezalar verildi. İsyan esnasında eşkiyanın yaptığı haksızlıklar derhal önlenerek bozgunculuğa fırsat verilmedi.⁷⁸ İsyancılara uygulanacak yaptırımlar geciktirilirdiği takdirde elebaşların yeniden başkaldırıya girişeceği dikkate alındı. Ayrıca isyancı eşkiyaya yardım edenlerin çoğu kısıvrak yakalandı ve isyanın bastırılmasına karşı olanlara firar etme fırsatı verilmedi. Daha sonra yakalanan suçlular devlete karşı yaptıkları yasa dışı hareketlerinden pişman oldular.

Adana valisinin damadı Aziz Paşa 1 Kasım 1855 Çarşamba gecesini Maraş'a geldi. Paşa şehire gelmeden önce Maraş'a doğru bir ordu göndermişti. Fakat isyancılar casusları vasıtasıyla Aziz Paşa'nın üzerlerine ordu ile geldiğini haber aldılar. Devlete ve millete ihanet ederek suçlu duruma

⁷⁸ Adana eyalet valiliğinin 27 Safer 1272 (8 Kasım 1855) tarihli yazısı, B.O.A.İrade-Dahiliye, nr. 21819.

düşen Palalı Hasan, yanında bulunan ve geride kalan 100 kadar eşkiya oluşturduğu süvari ile birlikte kaçtı.

İsyan hareketine katılan eşkiyanın bir kısmı yaylaları ve bir kısmı da ovaları istikametine gitti. Alınan tedbirler yapılan çalışmalar sonucunda firar edenlerin Maraş'ın diğer bölgelerine dağılmalarına, savaş şeklinde çatışmaya girmelerine fırsat verilmedi. Suçlu firariler ve elebaşları imha edilerek yaptıkları isyan bastırıldı. Sancak, kaza, nahiye, kasaba ve köy halkı, marûz kaldığı işkenceden, zulüm ve haksızlıktan kurtarıldı.

İsyanın bastırılıp isyancıların cezalandırılmasından sonra Maraş'ın kaza, nahiye, kasaba ve köylerinde yaşayan müslüman halk, devlete dua etmeğe başladı. Daha önce Maraş'tan çıkarılan Kaymakam Abdi Efendi, Aziz Paşa'nın asayişini sağlamanın ertesi günü şehre geri döndü. Aziz Paşa'nın eşkiyaya karşı askeri müdahalesiyle şehir halkına rahat bir şekilde hareket edebileceği güvenli bir ortam sağlandı. Asayiş ve huzuru devam ettirmek için Maraş'ta yeteri kadar yedek askeri kuvvet bırakıldı. Devletin caydırıcı askeri gücü halkın güvenliğini sağlayarak eşkiyanın zulüm ve işkencesini ortadan kaldırdı. Ordunun asayişini sağlamadaki başarısı, haksızlık ve zulüm içinde yaşayan şehir halkını memnun etti. Maraş'ta yaşayan Müslüman Türk halkı bayram yaptı⁷⁹

79 a.g.b.

3. MARAŞ'TA VE BAZI YERLERDE 1856 ISLAHAT FERMANINA TEPKİ

A. ISLAHAT FERMANI

Kırım Savaşında Rusya'ya karşı Osmanlı Devleti'nin yanında yer alan müttefik devletler, önce dört maddelik barış şartları üzerinde anlaştılar. 8 Ağustos 1854 tarihinde Viyana Protokolü ile belirtilen dört maddelik barış esaslarına bağlı kalınması prensibini Rusya hükümeti kendi askeri gücüne güvenerek 26 Ağustos 1854 tarihinde kabul etmedi. Gelecekte barış görüşmelerine temel olacak prensipler Avusturya, İngiltere ve Fransa devletleri arasında 1 Şubat 1855 tarihinde Viyana'da görüşüldü.⁸⁰ Uzun müzakereler sonucunda iyi bir başlangıç sayılması amacıyla Viyana Protokolü, Paris Kongresinde kabul edildi.

1856 Islahat Fermanının ilan edilmesine sebep Paris Kongresinde kabul edilen dört maddelik Viyana Protokolünün dördüncü maddesinin gerçekleşmesinin Osmanlı Devletince ispat edilmesiydi. Viyana Protokolünün dördüncü maddesinde "Osmanlı tabiiyetinde bulunan hristiyanların müslümanlarla hukuk müsâvâtı hakkında kendiliğinden vermiş olduğu teminatı yine kendiliğinden teyit edecek olan Padişah'ın İstiklâlî ve devletinin tamamiyeti mülkiyesidir." denilerek Osmanlı Devleti içinde hristiyanlarla müslümanların eşit olması hususu belirtilmişti.

Islahat Fermanı, yabancı devletlerin hazırladığı ve Bâbıâli'nin kabul etmek zorunda kaldığı bir düzenleme programıydı. Osmanlı Devleti bu fermanı sözde kendi isteğiyle ilan ederek yabancı devletlere karşı hükümlerini haklarını şeklen kurtarmış oluyordu. Gerçekte Osmanlı Devleti, hristiyan vatandaşının refahını düşünme ve gerekli kararları alma hususunda Avrupalı devletlerin iradesine bağlıydı.⁸¹ Diğer bir ifadeyle Islahat Fermanı,

⁸⁰ İsmail Hami Danişmend, İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1972, c. 4, s. 79.

⁸¹ Enver Ziya Karal, Osmanlı Tarihi, TTK Yayınları, XII. Serti-Sa. 16e3, 5. cilt, 4. baskı, Ankara 1983, s. 250.

daha önce kabul edilmiş olan Viyana Protokolünün yerine getirilmesinin açık bir ifade şekliydi.⁸²

Avrupalı devletler, Osmanlı Devleti'ni gayrimüslimler hakkında ıslahat yapması için zorluyorlardı. Baskıların artması sonucunda bir komisyon kuruldu. Karışık üyelere kurulan komisyonda Osmanlı temsilcilerinin yanısıra yabancı devletlerden Fransa, İngiltere ve Avusturya büyükelçileri de vardı. Yabancı devletlerin temsilcilerine göre müslümanlarla hristiyanları ayıran hususlar ortadan kaldırılmıyordu. Din bakımından hür olmalarına rağmen gayrimüslimlerle müslümanlar arasında vergi, askerlik, devlet memurluğuna geçme ve eğitim hizmetlerinden yararlanmada eşitsizlik vardı.⁸³ Yabancı devlet elçileri, her konuda gayrimüslimlerin müslümanlarla eşit olması görüşündeydi. Özetle söylenildiğinde Islahat Fermanı'nın Osmanlı topraklarında uygulanması konusunda Avrupalı devletler söz sahibi olmak istiyorlardı.⁸⁴

1. ISLAHAT FERMANI'NIN İLANI

Avrupalı devletlerin hazırlayıp Osmanlı Devleti'nin ilan etmek zorunda olduğu Islahat Fermanı 12 Şubat 1856 Salı günü okunacaktı. O gün Paris'e gitmesi sebebiyle Sadrazam, Fermanın okunmasını Kaymakam Paşa'ya bıraktı.⁸⁵

Islahat Fermanı, 18 Şubat 1856 Pazartesi günü Kaymakam Kıbrıslı Mehmet Paşa'nın huzurunda, meclis üyeleri, bakanlar, patrikler, hahambaşı, metropolitler ve Rum milletinin ileri gelenlerinin hazır bulunduğu; havanın da fevkalade sıkıcı ve sisli olduğu, Zekiye Sultan'ın vefat ettiği kederli bir günde okundu. Fermanın hükmünce müslümanlar ile gayrimüslimler eşit kabul edildiğinden bu hükümler müslüman milletinin aşırı derecede üzülmelerine sebep oldu. Müslümanlar keder ve üzüntüleriyle "Âbâ ve ecdâdımızın kanıyla kazanılmış olan mukaddes millî hukukumuzu kaybettik. İslam milleti hakim bir millet iken böyle bir mukaddes haktan mahrum kaldı. İslam ehline bu bir ağlanacak ve matem edecek gündür." dediler.⁸⁶ Gayrimüslimler ise sözkonusu Islahat Fermanı'nın ilan edilmesini büyük bir coşku ve bayram sevinciyle karşılayarak zafer gibi kutladılar. Çünkü bu fermanla, Avrupalıları memnun

82 Ahmet Eyicil, "1856 Islahat Fermanına Maraş'ın Tepkisi" Sütçü İmam Dergisi, Şubat 1990, s. 7.

83 Karal, a.g.e., s. 251.

84 Ahmet Cevat Eren, "Tanzimat", İslam Ansiklopedisi, c. IX, s. 742.

85 Cevdet Paşa, Tezakir, yay. Cavit Baysun, T.T.K yay. II. Dizi-Sa 171, İkinci Baskı, c. 1, Ankara 1986, s. 67.

86 Cevdet Paşa, a.g.e. c. 1, s. 68.

etmek için gayrimüslimlere yeni ve önemli haklar veriliyor, devlet memurluğuna alınmaları, askeri ve mülki mekteplere girebilmeleri sağlanıyordu.⁸⁷

1856 Islahat Fermanının ilanıyla muhtelif bölgelerde ayaklanmalar ve Fermana tepkiler oldu. Trablusgarb valisi Osman Paşa onikibin askeriyle birlikte fermanın hükümlerine tepkide bulunmak maksadıyla isyan etti, fakat korkusundan İstanbul'a gelemedi.

Gayrimüslimler, fermanın ilanıyla mutluluk sarhoşluğuna düştüler. Bununla beraber patrikhanenin ruhani liderleri fermanın ilanından memnun olmadılar. Yahudilerle bir olmak istemeyen hristiyanlar "Devlet bizi Yahuilerle beraber etti. Biz İslam'ın tefevvukuna (üstünlüğüne) razı idik" dediler. Ferman okunurken nasıl ki hava sisli ise arz odasında bulunanlar da öyle üzüntülü ve şaşkındı. Bundan sonra gayrimüslimler, müslüman mahallelerinde oturacak, birlikte yaşayacak, gayrimenkulun fiatı artacak , batının külrür ve medeniyeti yayılacaktı.⁸⁸

2. ISLAHAT FERMANI'NIN BAZI HÜKÜMLERİ

18 Şubat 1856'da ilan edilen Islahat Fermanına göre; Patrikhanelerin seçimi ve ıslahı yapılarak tayin edilecek patrik, piskopos, metropolit, marhasa ve haham gibi ruhani reisler devlete bağlılık yemini edecekler ve bunlara maaş bağlanacak. Cemaatlere ait mektep, hastahane ve mezarlık gibi yerlerin tamirlerine hükümetçe izin verilecek, Hıristiyan cemaatinin yaşadığı yerlerde açıkça ayin yapmaları serbest olacak,, küçük büyük bütün mezheplerin din özgürlüğünden faydalanmaları sağlanacak, hiç bir kimse din değiştirmesi için hidayete davet olunmayacak. Gayrimüslimler, cins ve mezhep farkı gözetilmeden devlet memurluğuna alınabilecekler, askeri ve mülki okullara da girebilecekler. Bunun yanısıra azınlık okullarının da açılmasına izin verilecek. Müslümanlar ile müslüman olmayanlar arasında çıkacak davalara karma mahkemeler bakacak. Ayrıca müslüman olmayanlar arasında çıkacak meseleler istedikleri takdirde patriklere havale edilebilecek. Gayrimüslimler de müslümanlar gibi askerlik hizmetiyle mükellef olacak ve yabancılara Türkiye'de emlak tasarrufu hakkı verilecek. Her cemaatin ruhâni liderleri ait oldukları devlet tarafından bir yıl müddetle tayin edilecek, bu memurlar azınlıkların durumlarıyla ilgili meselelerde adalet yüksek meclisinin görüşmelerine katılabilecekler ve burada tamamen bağımsız olarak serbestçe

87 Danişmend a.g.e., c. 4, s. 128.

88 Cevdet Paşa, a.g.e., c. 1, s. 68.

söz söyleyebilecekler. Batı kültürüne önem verilecek, eğitim ve maliye hususlarında Avrupa'dan istifade edilecek.⁸⁹

Kısaca özetlenen 1856 Islahat Fermanı'nın 1839 Tanzimat Fermanından farkı; müttefikler tarafından Viyana Protokolünün dördüncü maddesi gereği Avrupa devletlerini tatmin etmek için kaleme alınmış olmasıdır. Yani devletin İçişleri, dışişlerinde görüşülen mesele haline gelmiştir. Sonuçta Devletin savaş masraflarını ve ordunun ihtiyaçlarını temin etmek için Avrupa devletlerine teslim olmaktan başka bir kurtuluş yolu bulunamamıştır.

a. Fermana Tepkiler

Müslümanların üzüntü ve endişeyle karşıladığı Islahat Fermanına taraf olan ve fermanın hükümlerini uygulamaya koyan Âli ve Fuat Paşalar ağır bir şekilde eleştirildiler.⁹⁰ Devletin çeşitli üst kademelerinde hizmette bulunmuş olan Mustafa Reşit Paşa fermanı tenkit etti. Bunun üzerine Şeyhülislam Arif Efendi, Reşit Paşa'yı uyardı. Paşa ise devlete hizmet ettiğini ifade ederek tenkit etme yetkisi bulunduğunu söyledi. Fermanın tamamına karşı olmayan Reşit Paşa, hristiyan reyanın dini imtiyaza sahip olması sebebiyle bunun yeniden ele alınmasını ve anlaşma metnindeki "hukuki politikaya" ifadesini ağır bir şekilde tenkit etti. Gayrimüslim tebanın askerlik gibi mecburî görevi yapmadıkları halde politikada eşitliğin verilmesini Reşit Paşa çok anlamsız buldu.⁹¹ Fermanın Paris Antlaşmasında zikredilmesinin siyasi bir hata olduğuna inanan Paşa; fermana bulunan bazı maddelerin yabancı devletler tarafından kötüye yorumlanacağı, hristiyanlara verilen hakların müslüman halk tarafından iyi karşılanmayacağı, müslüman halk arasında Devlete karşı isyanlar çıkabileceği konularında endişeleri bulunduğunu söyledi.⁹²

Fermanı eleştirdiği sırada, hükümetteki etkinliğini kaybetmiş olmasına rağmen Mustafa Reşit Paşa'nın halk üzerinde saygın bir nüfuzu vardı. Fermanı tenkit ederken Şeyhülislam Arif Efendi'nin Paşa'yı mahkemeye vereceği sözkonusu oldu. Şeyhülislamın tehditlerine itibar etmeyen Paşa tenkitlerini yazılı bir rapor şeklinde Padişah'a sundu.⁹³

Reşit Paşa Fermanın hazırlanış şekline ve komisyona yabancı devlet elçilerinin katılmasına karşı oldu. Mustafa Reşit Paşa'ya göre Fermana, devlet için canını feda etmekten çekinmeyen müslümanların sevgisini

89 Islahat-ı Ferman-ı Âli , B.O.A. İrade-M. Mahsus, nr. 245.

90 Cevdet Paşa, a.g.e., s. 71.

91 Aynı eser, s. 74.

92 Karal, a.g.e., c. 6, s. 8.

93 Karal, a.g.e., s. 82.

kazanmak amacıyla onlar adına küçük bir hizmet sağlayacak hüküm yoktu. 30 Mart 1856 Paris Antlaşmasında Islahat Fermanının adının geçmesinin Osmanlı Devleti'nin bağımsızlığına gölge düşüreceğinden endişelenen Paşa; bundan sonra devletin İçişlerine müdahale konusunda yabancı devletlere resmi bir hak verilmiş olduğunu ayrıntılarıyla anlattı.⁹⁴

Mustafa Reşit Paşa'nın endişeleri ve fermanı tenkitindeki doğruluğu daha sonra yaşanan tecrübelerle daha iyi anlaşıldı. Islahat Fermanının ülkede uygulanması sonucunda sosyal ve ekonomik anlaşmazlıklar ortaya çıktı. Asırlardan beri barış içinde yaşayan müslümanlar ile gayrimüslimler arasında ortaya çıkan huzursuzluklar sonucunda ayaklanmalar baş gösterdi.

b. Manisa ve İzmir'de Huzursuzluk

Islahat Fermanının ilanından sonra Manisa'da yaşayan müslümanların gayrimüslimlere saldıracakları haberi hristiyanlar arasında yayıldı. Bu haber üzerine gayrimüslimler rahatsız oldular. Hristiyanları yatıştırmak için metropolit ve diğer reaya temsilcileri Saruhan Kaymakamlığına çağırıldı. Kaymakamlıkta bunlara, şayia şeklinde aslı esası olmayan söylentilere aldırış etmemeleri hususu anlatıldı. Bununla beraber hristiyan tebanın paskalya günlerini kutlamaları sebebiyle muhtemel bir olaya fırsat vermemek amacıyla tedbir olarak iki bölük asker gönderildi. Manisa'ya gönderilen askerin başında bulunan İzmir Valisi dedikoduların aslının olup olmadığı konusunda bir araştırma yaptırdı. Etrafta dolaşan şayanın, Moralı Mehmet, Eşekçi Hasan ve Savaoğlu Yani adındaki insanların dedikodularından kaynaklandığı araştırma sonunda ortaya çıkarıldı.⁹⁵

Islahat Fermanı ile gayrimüslimlere sağlanan din ve mezhep özgürlüğü bazı bölgelerde engellendi. Denizli sancağına bağlı Sarayköyü kazası müdürü, ayin yapan hristiyanlara müdahale yaparak papaz ve hristiyanların ileri gelenlerinden birkaçını hapsedti. Konu Alaşehir despotu tarafından İzmir'de bulunan hristiyan liderlerine duyuruldu. Tutuklu bulunan hristiyanlar, haklarında yapılan uygulamayı Bâbîâlf'ye şikayet ettiler. Soruşturma sonunda Sarayköyü kazası müdürünün böyle bir muamelede bulunmadığı ve hristiyanların yalan söylediği anlaşıldı. Ancak bir müddet sonra kaza Naibi gönderdiği bir yazıda müdürün hristiyanlara haksız işlem yaptığını ve suçlu olduğunu belirtti ve bunun üzerine müdür tutuklandı.⁹⁶

94 Cevdet Paşa, a.g.e., s. 82.

95 B.O.A. İrade-Dahiliye, nr. 22739.

96 Ufuk Gülsoy, "1856 Islahat Fermanına Tepkiler" Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1991, s.448.

Nazilli kazasında müslümanların çirkin sözler sarfederek hristiyanlara hakaret ettikleri konusu şikayet edildi. Konu hakkında Aydın Kaymakamı araştırma yaptırdı. Araştırma sonucunda Şeyhoğlu Mehmet'in mağazasında, Pazarköylü Terzi Ömer, Derici Hacı Ömer ve Kasap Kara Mehmet'in Hristiyanlara hakaret edici sözler söyledikleri tesbit edildi. Olayda ihmali görülen müdür vekili Yusuf Ağa görevden alındı. Sorgulamaları yapıldıktan sonra cezalandırılmak amacıyla suçlular Nazilli Kaymakamlığına gönderildi ve hristiyanlara hakaret konusu mahkemeye havale edildi

İzmir'de hristiyanları huzursuz etmek, müslümanlarla gayrimüslimlerin arasını açmak için asılsız haberler ortaya çıktı. Bu şayiye göre İzmir'de yaşayan müslümanlar, ayin yaparken bir çok hristiyanları öldürmüş ve İngiliz süvari birlikleri müslümanlar üzerine hücum ederek sağ kalan hristiyanları kurtarmıştı. Bu asılsız haber İzmir'in cadde, sokak ve pazarlarında halk arasında yayıldı. Avrupa'da yayınlanan gazeteler bu asılsız haberi kasıtlı olarak neşrettiler. Gerçekte İngiliz süvari birlikleri müslümanlara böyle bir müdahalede bulunmamıştı ve müslümanların kendilerine yaptığı muameleden çok memnun olmuşlardı. Hatta daha sonra, İngilizler müslümanlardan gördükleri iyi muameleden memnun kaldıklarını teşekkür şeklinde bir yazıyla Bâbîâlî'ye bildirdiler.⁹⁷

c. Diyarbakır'da ve Bazı Yerlerde Huzursuzluk

İngilizler açısından Diyarbakır hassas ve önemli bir yerdi. Kasıtlı olarak Kürdistan ifadesini kullanan İngilizler burada güvenliğin olmadığını belirtirken amaçları, bölgede yaşayan halkın huzurunu sağlamaya çalışmaktan ziyade çıkarlarını sağlayan hristiyanlara yardım etmektir.⁹⁸ Islahat Fermanının uygulanması esnasında ve gayrimüslimlerden cizye olarak alınan vergiler konusunda İngilizler adaletin sağlanmadığını iddia ediyorlardı.

Diyarbakır, Osmanlı Devleti'nin önemli ve stratejik yerlerinden biriydi. 1856 yılına kadar bu şehirde yabancı bir devletin işini gören bir konsolos bulunmamıştı. Bu sebeple şehirde ikamet eden ve İngiltere Devleti'nin hizmetinde bulunan konsolos halk tarafından yadırgandı. Halk konsolosun görevini tam olarak bilmediğinden ona casus nazarıyla baktı ve zaman zaman konsolosun hizmetlerini engellemeye çalıştı. Gittikçe konsolosa karşı düşmanlık beslenmeye başlandı. Halk konsolosa karşı olumsuz tutumlarını, yasadışı yollarla ondan haraç şeklinde para almaya çalışarak açığa çıkardı. Diyarbakırlıların çeşitli yollarla para almak amacıyla konsolosa karşı bu

97 B.O.A. İrade-M. Mahsus, nr. 187.

98 İngiliz Elçisi Lord Stretford Redcliff'in 6 Mayıs 1856 tarihli yazısı, B.O.A. İrade- M. Mahsus, nr. 287.

yaklaşımı İngilizleri çok rahatsız ettiğinden konu Bâbîâlî'ye bildirildi. İngilizler, Osmanlı Devleti'nin diğer bölgelerinde böyle bir durumla karşılaşmadıklarını ifade ederken konsolosun görevine devam etmesini ve bunun sağlanmasını istediler. Bu arada İngiliz memurları Bâbîâlî'nin himayesini ve sempatisini kazanma hususunda aşırı titizlik gösterdiler.⁹⁹

Gayrimüslimlerden alınan vergi işleri defterdara havale edilmişti. Diyarbakır'da meydana gelen olaylar, oradaki mutaassıp insanların şehrin idarecilerinden gördükleri maddi ve manevi destekler sonucunda meydana geldi. Her ne kadar gayrimüslimlerden alınan vergi konusu problem ise de esas konu, idarecilerin konsolosların aleyhine halka yardımcı ve destek olmasından kaynaklanıyordu. Karışıklıklar sebebiyle Diyarbakır, Harput, Mardin ve Cizre'de asayiş ve huzuru sağlamak amacıyla askeri kuvvete ihtiyaç vardı. İngiltere'nin nakliye ve levazım işlerinin yürütülmesi ve yapılan anlaşmalara uyulması için çalışan personelin güvenliğini sağlamak amacıyla alınan tedbirler bölgedeki bazı insanları rahatsız ediyordu.

İngiliz memurları, hizmetlerini yürütürken müslüman halkı rahatsız etmemeye dikkat etmelerine rağmen olayların çıkması ihtimalinden aşırı derecede korkuyorlardı. Eğer müslümanlar İngiliz memurlara saldırırlarsa burada onlar da kendilerini ve maddi çıkarlarını korumak amacıyla karşılık vereceklerdi. Herhangi bir olay çıkarsa sorumluluğun valiye ait olacağı İngiliz konsolosu tarafından Bâbîâlî'ye bildirilirdi ve aynı konsolos bu konuda valiye gereğini yapması için emir gönderilmesini istedi.

İngiltere'nin görevli memurlarına yapılacak muhtemel bir saldırının sorumluluğunu vali üstlenmediği gibi olaylar karşısında alınan tedbirler de yeterli değildi. Kadı, müftü ve defterdar gibi yöneticiler konsolosun görevini bilmiyorlardı. Bu sebeple İngilizler yaptıkları yazılı başvuruda şehirdeki yöneticilere, konsolos hakkında açıklayıcı bilgilerin verilmesini istediler.¹⁰⁰

İngilizler Diyarbakır'a sızretelik konumu itibarıyla aşırı derecede önem veriyorlardı. Zira burada İngiltere ordusunun önemli derecede ihtiyaçlarını karşılama hizmetlerinde bulunan İngilizlerin konsolosları vardı. Maraş'ta meydana gelen olaylar, Diyarbakır'da bulunan İngiliz konsolosunu çok korkutmuştu. Hayret ve dehşet içinde kalan konsolos, Maraş'taki konsolosun başına gelenlerin kendisinin de başına geleceğini düşünerek durumu İngiliz elçiliğine bildirdi. 20 Mayıs 1856'da İngiliz Elçisi Lord Stanford Domlift

99 Diyarbakır'dan 2 Mayıs 1856 tarihinde Bâbîâlî'ye gönderilen İngilizce yazının tercümesi, B.O.A. İrade- M. Mahsus, nr. 187.

100 Diyarbakır'dan 2 Mayıs 1856'da Bâbîâlî'ye gönderilen İngilizce yazının tercümesi, B.O.A. İrade- M. Mahsus, nr. 287.

kendisine ulaşan haberler karşısında endişeye düşerek, Osmanlı Devleti'nin diğer bölgelerinde meydana gelebilecek olayları dikkate alarak, Bâbîâlî'den süratle güvenlik tedbirleri almasını istedi. Osmanlı Devleti'nin emniyet ve asayişini sağlayacak tedbirleri alacağına inanan ve güvenen İngiliz Elçisi, süratle bu tedbirlerin alınacağından duyacağı memnuniyeti ifade etti. Ayrıca İngiliz memurlarının güvenliğinin sağlanması konusunda yetersiz veya geç kalınırsa üzüntü duyacağını da açıkça belirtti.¹⁰¹

Mahalli hükümetin kuvvet yönünden yetersizliği sebebiyle bazı bozguncular Şam vilayetinde de asayiş ve güvenliği ihlal edici hareketlerde bulundular. Güvenlik kuvvetlerinin zayıflığından istifade eden eşkiya Şam şehrinin içine kadar girdi, bir çok masum insanı öldürdü ve mallarını gasbetti. Şam olaylarının bastırılmasında karşılaşılan yetersizlikten cesaret bulan haydutlar Antakya civarında bulunan dağlara çıktılar, yol kestiler ve yolcuların mallarını gasbettiler.

Bedeviler Akka şehri civarında hükümete baş kaldırdılar. Daha önce Akka kalesinde hazır bulunan bir alay süvari böyle bir ayaklanmanın meydana gelmesine fırsat vermiyordu. Kırım Harbi sebebiyle Akka kalesindeki askerlerin çoğu çekilmiş ve burada üç yüz nefer ile bir kaç adet bozuk top kalmıştı. Bunu fırsat bilen bedeviler halkın mallarını gasbetmeye başladılar. Gelişen olaylar sonucunda Akka'ya üç saatlik mesafede bulunan Tersçe'de beş kişi ağır bir şekilde yaralandı ve bu yaralılarından ikisi öldü. Tersçe'de yaralananlardan biri Katolik papazı idi.

Bu arada 300 süvari kuvvet Yafa'da yaşayan Suvak kabilesine saldırdı. Saldırganlar, Suvak kabilesinden çoğunu yerinde bulamayınca bu kabileye ait 800 sığırı gasbettiler. Suvak kabilesi komşu dost kabilelerden yardım aldı ve misilleme olarak Sâhir kabilesine saldırmayı planladı. Abdülhâdi kabilesi Sâhir kabilesi aleyhine Suvak kabilesi ile birleşti. Kabileler arasında nerde ise bir iç savaş çıkacaktı. Çıkarılan isyanlar sebebiyle bu bölgelerin asayiş ve güvenliği ciddi bir şekilde bozuldu. Cebeli Lübnan'da alınan askeri tedbirler sonunda emniyet ve asayiş geçici olarak sağlandı ise de bölge halkı büyük bir huzursuzluk içindeydi.

İngilizlere göre barışın sağlanması ancak adil bir şekilde ıslahatın uygulanmasıyla mümkündür. Fakat ıslahatın uygulanmasına devam edildikçe Osmanlı Devleti'nin diğer bölgelerinde de huzursuzluklar ve isyanlar daha da artıyordu.¹⁰² Islahat Fermanı'nın uygulanması sonunda Osmanlı topraklarında

101 İngiltere Sefiri Lord Stanford Domliff'in 20 Mayıs 1856 tarihinde Hariciye Nazırlığına yazdığı belgenin tercümesi, B.O.A . İrâde-M.Mahsus, nr. 287.

102 Beyrut konsolosunun 27 Aralık 2856 tarihli yazısı, B.O.A. İrâde-Dahiliye, nr. 356.

arzu edilen barış ve huzur sağlanamadı. Ülke içinde müttefik devletlerin siyasi amaçlarına uygun bir şekilde karışıklıklar ve isyanlar meydana geldi.

3. NABLUS İSYANI

Nablus'ta 1856 yılı Nisan ayının ortalarında bir papaz görevine ve mezhebine yakışmayacak bir şekilde taşıdığı silahla, saldırgan birine engel olmak istedi. Papazın silahla durdurmak istediği saldırgan kazara öldü. Saldırganı kazara öldüren papaz gerekli cezaya çarptırıldı ise de bunun üzerine olaylar çıktı. Papazın saldırganı öldürmesi bahanesiyle Nablus'ta meydana gelen olaylar kısa zamanda kontrolden çıkarak etrafa yayıldı ve istenmedik üzücü sonuçlar meydana geldi.¹⁰³

Nablus olayları akabinde Vamik Paşa konu hakkında daha geniş bilgiler elde etmek için Kudüs mutasarrıfı Kamil Paşa'ya bir memur gönderdi. Kudüs'e gelen memura Kamil Paşa yazılı veya sözlü bir cevap veremedi. Bu arada Kudüs'te yer yer isyan şeklinde olaylar da çıkıyordu.

Kudüs'ten dönen memur Nablus şehrinde emniyetin sağlandığını ve Abdulhadi, Tufan ve Cerar kabileleri arasında birbirlerini çekememezlikten kaynaklanan düşmanlığın devam ettiğini söyledi. Abdulhadi kabilesi, devletin ve civarda bulunan kabilelerin yardımlarıyla Tufan kabilesine ait köyler üzerine saldırdı. Bu saldırıda Abdulhadi kabilesi, kadın, çocuk ve yaşlı demeden çevrede yaşayan Tufan kabilesine mensup insanları öldürdü. Nablus kazasında meydana gelen bu üzüntülü olay Kamil Paşa'nın tedbirsizliğinden dolayı ortaya çıktı. Kamil Paşa'dan bu olayın önünün alınması önemle rica edildi ise de Vamik Paşa kuvvet göndermek ve huzuru sağlamak imkanına sahip olmadığı gibi Kudüs'ten alınacak tedbirleri destekleyici bir cevap alınmadı.

İngilizlere göre Nablus'taki acı olayın genişlemesine mani olacak tedbiri almak çok kolaydı. Abdulhadi kabilesine mensup Mahmut Abdulhadi görevinden azledilerek yerine şehir halkı tarafından sevilen ve istenen birinin müdür tayin edilmesiyle isyan niteliğinde olan gelişmelere mani olunabilirdi.¹⁰⁴

Nablus'ta meydana gelen olaylar Osmanlı Devleti'nin diğer yerlerinde de meydana geleceğinden¹⁰⁵ endişelenen İngilizlerin rahatı bozuldu.

103 Beyrut'tan İngiltere sefaretine gönderilen 23 Nisan 1856 tarihli evrakın tercümesi, B.O.A. İrade-M. Mahsus, nr. 287.

104 B.O.A. İrade-M. Mahsus, nr. 287.

105 İngiltere sefaretine yazılan bila tarihli resmi yazı, B.O.A. İrade-M. Mahsus, nr. 287.

Maraş ve Nablus'ta meydana gelen olaylar hakkında İngiltere elçiliği iki defa yazılı müracaatta bulunarak konsolos ve memurları haklarında kendilerine göre yapılan yanlış işlemleri anlattı. Elçilik, yazısında kendileri hakkında yapılan muamele ve söylenen sözlere layık olmadıklarını, yapılan haksızlıklara cevap verilmezse güvenliklerinin tehlikeye düşeceğini, Türklere başka yabancılara başka cevaplar verildiğini ve bu durumun ortalığı karıştırdığını belirtti. Bunun üzerine Bâbîâlî barışı sağlamak için ayrıntılı bir yazı hazırlardı ve sözkonusu yazı Meclis-i Vükelada okundu. İngiliz elçisini tatmin edecek şekilde hazırlanan yazı üzerinde görüşmeler yapıldı. Meclis-i Vükelada kararlaştırılan konuları ihtiva eden ayrıntılı bir yazı hazırlandı ve bu yazı 3 Haziran 1856 tarihinde ilgililere gönderildi.¹⁰⁶

a. İsyanın Bastırılması

Nablus'ta görevli bir papazın kazara da olsa silahıyla bir saldırganı öldürmesi halkın isyan etmesine sebep oldu. Kısa zamanda genişleyen isyanı bastırmak için Devlet olaya müdahale etti ve Nablus'a bir piyade taburu gönderdi.¹⁰⁷ İsyana katılanlar derhal etkisiz hale getirildi ve olaylar kontrol altına alındı. Olayla ilgisi bulunanlar tutuklandı ve bunların soruşturması yapıldı. Yapılan soruşturma sonunda gerekli görülenler yargılanmak üzere mahkemeye havale edildi.

Nablus'ta yaşayan insanlar, sert mizaçlı olmalarından dolayı kendilerine yapılan haksızlığa aşırı tepki gösterdiler. Halkın aşırı derecede muhalefetini kısa zamanda tam olarak bastırmaya mahalli kuvvetler yeterli gelmedi. Arabistan ordusu da içinde bulunduğu proplemlerden dolayı vaktinde toplanıp yardıma gönderilemedi.

Nablus'ta yapılacak ıslahatı uygulamanın yanısıra burada güvenliğin sağlanması hususunda gerekli görev Sayda valisine verildi. Bölgede asayişin sağlanması konusu toplanan vilayet meclisinde görüşüldü. İslahatla ilgili hükümler tam olarak uygulamaya konuldu. Aslında isyanın gerçek sebebi tek başına papazın işlediği cinayet olayı değildi. Nablus'ta bulunan Abdülhadi ve Tufan aileleri arasında anlaşmazlıklar vardı. Bu aileler papazın saldırganı öldürme olayını kendi çıkarlarına alet ettiler. İlk başta Abdülhâdî ve Tufan ailelerine mensup şahıslar tarafından hıristiyanlara saldırıldı. Saldırganlar kiliselere girerek eşyaları yağmaladılar. Saldırganların bu hareketleri karşısında hıristiyanlar kuvvet kullanarak cevap verdiler. Böylece kontrolü gittikçe güçleşen isyan ortaya çıktı.¹⁰⁸

106 29 Ramazan 1272 (3 Haziran 1856) tarihli yazı, B.O.A. İrâde-M. Mahsus, nr. 287.

107 İngiltere Sefaretinin 15 Ağustos 1856 tarihli yazısı, B.O.A. İrâde-Dahiliye, nr. 356.

108 19 Cemaziyelahir 1273 (14 Şubat 1857) tarihli irade, B.O.A. İrâde-Dahiliye, nr. 356.

Nablus'ta yaşayan bu ailelerden hangisi kaza meclisinde bulunursa diğerleri onu çekemiyerek asayişin bozulmasına sebep oluyorlardı. Bu sebeple alınacak tedbirlerin en doğrusu ve en kalıcısı asayiş ve güvenliği bozan bu ailelerin buldukları yerlerden çıkarılarak başka bir yere sürgün edilmesiydi. Şehrin ileri gelen ailelerine mensup olanların Nablus'tan nasıl çıkarılacağı ve bu işlemin nasıl yapılacağı hususu Sayda valisine bildirildi. Valiye gönderilen emirde yapılacak işlemlerin dikkatli ve barış anlayışı içinde yürütülmesi istendi.

Vali, Nablus'ta gerekli ıslahatları yaparken çok yorulmuştu. Onun aşırı yorulması sağlığının bozulup hastalanmasına sebep oldu. Bir süreden beri hasta olan valinin sağlık durumu göz önüne alınarak hakkında yapılacak işlemin ayrıntılarıyla mütalaa edilip kararlaştırılması meclise havale edildi.

8 Şubat 1857 Pazartesi günü toplanan mecliste Sayda valisi hakkında ayrıntılı görüşmeler yapıldı. Aslında vali, ıslahatın uygulanması hususunda başarılı bir şekilde hizmette bulunmuştu ve şehri yönetmekten aciz değildi. Ancak buraya yerli halktan birinin vali olarak görevlendirilmesi gerekiyordu. Zira Nablus'ta ıslahat yapmak çok dikkatli olmayı gerektiriyordu. Buranın halkı en küçük haksızlık karşısında sert ve acımasız davrandığından her zaman asayişini sağlamak mümkün değildi.

Yukarda kısaca açıklanan gerekçeler sebebiyle Sayda valiliğine yerli ve bu ilde hizmette bulunan Defterdar Mustafa Efendi'nin tayin edilmesi istendi. Defterdar Mustafa Efendi'nin buranın mülkî işlerini iyi bilmesi tayin edilmesini kolaylaştırdı. Eski Sayda valisinin hizmetlerine teşekkür edilerek İstanbul'da görevlendirilmek üzere davet edildi. Valilik görevini de yürütmek üzere Defterdar Mustafa Efendi Nablus'a kaymakam tayin edildi. Böylece Nablus kaymakamlığına atanan Defterdar Mustafa Efendi bir süre Sayda valiliği görevini de yürüttü.

Rusya ve İngiltere elçileri tarafından Nablus isyanıyla ilgili evrak Bâbîâlî'ye sunuldu. Elçilerin sunduğu evrakta olayların çıkmasına askeri kuvvetin yeterli olmamasının ve zamanında tedbir alınmamasının sebep olduğu belirtildi. Meşveret Meclisinde yapılan görüşmeler sonucunda Nablus'a bir kaç tabur askerin gönderilmesi kararlaştırıldı. Alınan kararlar doğrultusunda gereğinin yapılması 14 Şubat 1857 tarihinde Seraskerlikten istendi.¹⁰⁹

İngiltere, Osmanlı Devleti'nin Nablus'ta aldığı tedbirlerden yeterli derecede memnun olmadı. Bu istenmedik olaylara rağmen Nablus'ta bulunan

109 Aynı belge.

İngiliz konsolos vekili halka hakaret etmekten, isyanı tahrik edici davranışlarda bulunmaktan çekinmedi.¹¹⁰

Konsolosa göre buraya asker, asayişi sağlamak için değil vergi toplamak amacıyla gönderildi ve olaylara katılanların cezalandırılması yoluna gidilmedi. Askerler huzur ve güvenliği sağlamak amacıyla Kaymakam ile diyalog kurmadı. İşte bu otorite boşluğundan dolayı İngiltere ve Rusya memurları görevlerini yapamadılar. Memurlar korku içinde kaldılar, can ve mal bakımından zarara maruz kaldılar, evleri yağmalandığından bir süre evlerine gidemediler.

Kudüs sancağında bulunan köylüler, olayları tahrik etmek amacıyla Paşa'ya karşı meydan okumaya başladılar, şehre buğday göndermediler ve gönderilen buğdayın yerine ulaşmasına mani oldular. Gazze'de bulunan İngiliz konsolos vekili kıraldan çok kralcılık yaparak Paşa'dan intikam alacağı tehdidinde bulundu. Bunun üzerine konsolos vekili aleyhinde şikayette bulunan halk, konsolosun çirkin eylemlerde bulunduğunu, Paşa'ya ve müslüman halka karşı hakaret ettiğini söyledi. Bu arada konsolos vekilinin hakaret ettiğine dair şikayet belgesini şehrin müftü ve kadısı mühürleyerek tasdik etti.¹¹¹

Osmanlı Devleti, Nablus'taki isyandan başka Trablusgarp'ta meydana gelen isyanı da bastırmak için buraya ilave iki tabur askeri birlik gönderdi. Mirliya Abdullah Paşa kumandasında ordu savaşıarak isyancıları bastırdı. Trablusgarp'ta, huzur ve güvenlik sağlanıncaya kadar geçici olarak bir alay piyade ve süvari birlikleri bırakıldı.¹¹²

İsyanı bastırmak amacıyla Trablusgarp'a gönderilen taburların isyanı bastırdıktan sonra İstanbul'a dönmesi istenildi. Konu ile ilgili yazı 3 Ocak 1857 tarihinde gönderildi.¹¹³ Yapılan istek üzerine üç tabur asker İstanbul'a geldi ve takımlar halinde eski yerlerini aldı.

B. MARAŞ'TA ISLAHAT FERMANINA TEPKİ

1. FERMANIN İLANINDAN ÖNCE MARAŞ'TA DURUM

İslahat Fermanının ilan edildiği 18 Şubat 1856 tarihinden önce Kırım savaşı dolayısıyla Maraş'ta otoriteyi sağlayacak yeterli sayıda asker

110 Eylül 1856 tarihli yazı, B.O.A. İrâde-Dahiliye, nr. 356,

111 15 Ağustos 1856 tarihli yazı, B.O.A. İrâde-Dahiliye, nr. 356,

112 21 Cemaziyelahir 1272 (28 Şubat 1856) tarihli yazı, B.O.A. İrâde-Dahiliye, nr. 23160.

113 6 Cemaziyevvel 1273 (2 Ocak 1857) tarihli yazı, B.O.A. İrâde-Dahiliye, nr. 23160.

bırakılmamıştı. Maraş bölgesinde yaşayan aşiretler 1854 yılından beri mahalli hükümetin otoritesizliğinden istifade ederek zaman zaman halka zulmediyorlardı. Kaymakamlığa karşı yasa dışı hareketlerde bulunanlar caydırıcı bir şekilde cezalandırılmadığından yaptıkları zulüm ve haksızlıklar yanlarına kalıyordu. Aşiret ve kabileler hükümetin zayıflığını fırsat bilerek devlete karşı isyan mahiyetinde ikide bir Kaymakamlığa saldırıyordu. Hatta onların bu davranışı alışkanlık halini gelmişti. İşte bu sebeple Maraş'ın asayiş ve düzeni dağılmış ve halk devlete güvenemez duruma düşmüştü.¹¹⁴

Ahmet Paşa ve Kerim Bey'in liderliğinde Tâcirlü Aşireti ve Zeytun Ermenileri Maraş Mutasarrıfını etkisiz hale getirerek ihtilal yaptılar ve kaymakamı zorla görevden uzaklaştırdılar. Bir takım eşkiya liderleri kaymakamlığı işgal ederek devlete karşı açıktan açığa isyanlarını ilan ettiler. Böyle bir isyanı bastırmak ve üstesinden gelmek için komşu eyalet valilerinin yardımına ihtiyaç duyuldu, bunun üzerine Adana ve Halep eyalet valilerinden askeri yardım istendi.

Maraş Sancağı, çeşitli aşiret ve kabilelerden meydana gelmekteydi. Maraş'ta iskân eden aşiretler ve bu aşiretlerin tahrik ettiği halk, bugüne kadar yaptığı uygunsuz hareketlerin caydırıcı cezasını görmediğinden cesaret bularak aşırı derecede şımarmıştı.

Şehirde bulunan şımarık bir gurup cesaret bularak çirkin olayları işlemeye teşebbüs etmekteydi. Bu sebeple halkın huzur ve güvenliğini sağlamak için hükümetin askeri kuvvet kullanılması kaçınılmaz oldu. Bu arada Kaymakam, Maraş'ta güvenliğini sağlanamadığını ve bozguncuların büyük bir tehlike oluşturduğunu Bâbîâlî'ye bildirdi.¹¹⁵

Maraş Sancağında hükümete karşı istenmiyen bir harekete girişmeye cesaret eden Ahmet Paşa ve kardeşi Kerim Bey'in yaptıklarının önlenmesi için gerekli kuvvet temin edilerek üzerlerine gönderildi. İsyanı bastırmak amacıyla Adana'dan gönderilen ordu Maraş'a gelince Ahmet Paşa ve Kerim Bey kaçtı. Maraş'a gelen Adana valisi yerli halkın da desteğiyle barışı sağlayacak şekilde isyan edip kaçanlar hakkında işlemler yaptı. Anlaşma yoluyla şehir içinde barış yeniden sağlandı. Barış ortamı sağlandıktan sonra mutasarrıf tayin edilen Münip Paşa'nın Maraş'a gelişi halkı çok memnun etti. Yaptıkları bunca zulüm ve haksızlıklara rağmen Ahmet Paşa ve Kerim Bey'e iyi muamele yapıldı.¹¹⁶

114 9 Recep 1272 (1 Mart 1856) tarihli yazı, B.O.A. İrâde-M. Mahsus, nr. 270.

115 Maraş mutasarrıfınının 12 Şaban 1272 (18 Nisan 1856) tarihli yazısı, B.O.A. İrâde-M. Mahsus, nr. 270.

116 24 Recep 1272 (31 Mart 1856) tarihli yazı, B.O.A. İrâde-Dahiliye, nr. 21819.

Ahmet Paşa'nın veya Tâcirlü Aşireti ile Ermenilerin yaptıkları zulmün hükümet tarafından önlenemeyişi halk arasında hükümete karşı bir güvensizlik yarattı. Kaymakam Abdi Efendi'yi zorla görevden alan ve eşkiya ile birleşen Ahmet Paşa ve kardeşi Kerim Bey'e iyi muamele yapılması halk tarafından iyi karşılanmadı. Hatta bunların yapmış olduğu zulüm ve kendi başına buyruk yasa dışı hareketleri halkın bunalımını artırdı ve en ufak bir kıvılcımla Maraş sakinleri tekrar patlama noktasına geldi.¹¹⁷

Yaklaşık iki yıldan beri kontrol altında tutulamıyan Maraş'ta şehrin ileri gelen ailelerinden çoğu bölücülük ve ayrımcılık yaparak bunalım içinde bulunan halkı devlete karşı isyana teşvik ediyordu. Şehrin ileri gelen aileleri devlete, huzur ve güven içinde kardeşçe yaşayan halka karşı asayiş bozucu hareketlerde bulunmayı kendilerine sermaye edinmişlerdi. Hatta bu ileri gelen aileler yasa dışı zorbalığa dayalı istenmeyen uygunsuz eylemlerde bulunmakla övünüyorlardı.

Ahmet Paşa ve şehrin ileri gelenlerinden bir kısmı Tâcirlü Aşireti ve Zeytun Ermenileriyle birlikte hareket ederek halka zulüm yaptı. Yaptığı zulme rağmen Padişah, Ahmet Paşa'yı İstanbul'a davet etti. Güvenliği sağlandıktan sonra muhafaza altında Ahmet Paşa İstanbul'a gönderildi. Ancak Maraş'ta kalan onun diğer arkadaşları şımarık davranışları, asayiş ve huzuru bozucu tutumlarıyla hükümetin otoritesini etkisiz hale getirdiler, her türlü pislik ve hiyanette bulunarak şehirde fitne ve fesat çıkardılar, halkı devlete karşı ihtilal yapmaya teşvik ettiler.¹¹⁸ İsyancılar, 1855'de yaptıkları ayaklanmada suçlarının cezasını gereği gibi görmediklerinden yeniden isyan çıkarma cesaretini kendilerinde buldular. Nitekim aynı insanlar Maraş'ta 1856'da da eşkiyayı yanına alarak hükümete karşı isyan çıkardılar.

2. GUERMANİ'NİN BORÇ MESELESİ

Maraş'ta mutaf¹¹⁹ esnafından Hacı Âlî, Hacı Mehmet ve Merkepçioğlu Osman Veled mutasarrıflığa dilekçe vererek, kendilerinden at takımı satın alan Hoca Guermani'nin 4000 kuruş borcu kaldığını belirttiler. Mutaf esnafı

117 Gülsoy, a.g.m., s.449., Maraş mutasarrıfının 21 Recep 1272 (28 Mart 1856) tarihli yazısı, İradeDahiliye, 22853.

118 Maraş mutasarrıfının 21 Recep 1272 (28 Mart 1856) tarihli yazısı, B.O.A. İrade-Dahiliye, 22853.

119 Mutaf at koşum takımlarını (semer, eyer, pandıl, palan, yular, atgemi, kolan vs.) deriden imal eden ustadır. O devirde at takımlarını imal etmek ve satmak önemli meslek ve zanaatlardandı. Bil hasa 19. yüzyılda saraciye mamüllerini (deri ürünleri) üretmek ve pazarlamak açısından Maraş önemli ticaret merkezlerindedi. Bugün dahi Kahramanmaraş'ta saraç şeklinde ifade edilen hayvan takımları imaleden ve satan dükkanlar bulunmaktadır.

dilekçelerinde, Hoca Guermani'nin borç konusunun meclise götürüldüğünü, mecliste borcun ödenmesi konusunda gereğinin yapılmadığını ifade ettiler. Ayrıca mutaf esnafı, Guermani'ye borcunun olmadığını bildiren bir belge verildiğini ve kendilerine de mahkeme yoluyla haklarını alması gerektiğini belirten bir yazı verildiğini söylediler. Fakat hak sahipleri, Guermani'nin Maraş dışına çıkmasından ve haklarının kaybolmasından korktular¹²⁰ ve Guermani'nin Maraş dışına kaçmadan önce paralarının alınması hususunda mutasarrıflıktan yardım istediler.

İngiltere'nin konsolos vekili Hoca Guermani, Diyarbakır'da bulunan İngiliz ordusunun ihtiyacını karşılamak için mutaf esnafından 54000 kuruşluk mutaf takımı almıştı.¹²¹ 50000 kuruşu ödemiş, geriye 4000 kuruş kalmıştı. İşte bu konu Maraş sakinlerinden ve mutaf esnafından Hacı Âlî, Hacı Mehmet ve Merkebcioğlu Osman Veled tarafından gündeme getirildi. Mutaf esnafı Guermani'nin 4000 kuruş bakiye borcunu ödemediğini iddia etti. Guermani ise bakiye kalan 4000 kuruş borcu Kamil Paşa ve mutasarrıfın da katıldığı meclis toplantısı huzurunda ödediğini iddia etti. Hülâsa Guermani'nin borcunu ödeyip ödemediği, mutaf esnafının paralarını alıp alamadıkları görüşme ve anlaşma yoluyla çözülemedi. Konunun mahkemeye havalesi istendi. Ancak ilk soruşturmada Guermani'nin borcunun bulunmadığı kanaatine varıldı.¹²²

Halep'teki İngiliz konsolosu Edward Berker, Maraş Kaymakamı Münip Bey'e 3 Nisan 1856 tarihinde bir mektup yazarak Hoca Guermani'nin borcu olduğunu iddia eden mutaf esnafının bu iddialarının Maraş'ta cevaplandırılmasını istedi. Çünkü mutaf esnafı, Halep'e gidip İngiliz konsolosuna, Hoca Guermani'nin kendilerine borcu olduğunu iddia etmişti. Ancak Hoca Guermani almış olduğu mutaf malzemesi karşılığında kalan borçlarını mutaf esnafı temsilcilerine verdiğini iddia ederek ödemesi gereken borcu bulunmadığını söylemişti. Mutaf esnafıyla Guermani arasındaki bu tartışma mahkemeye havale edildi. Mutaf esnafı da Guermani'den alacaklı olduklarına dair bir belge sundu. Halep kadısı sunulan belgeleri şüpheyile karşıladığından konunun yerinde çözülmesi kanaatine vardı. Buna göre mutaf esnafı ile Guermani arasındaki anlaşmazlığın yerinde ele alınıp neticelendirilmesi gerekti.¹²³ Konunun ispatı için kayıt defteri ve şahitler

120 Bila tarihli yazılı dilekçe, B.O.A. İrâde-M. Mahsus, nr. 270.

121 Gülsoy, a.g.m., s.450, 28 Şaban 1872 (4 Mayıs 1856) tarihli yazı, B.O.A. İrâde-M. Mahsus, nr. 270.

122 Gülsoy, a.g.m., m. s.451., 26 Rebiulahir 1272 (5 Ocak 1855) tarihli yazı, B.O.A. İrâde-M. Mahsus, nr. 270.

123 Halep eyalet valisinin 27 Recep 1272 (3 Nisan 1856) tarihli yazısı, B.O.A. İrâde-Dahiliye, nr. 270.,Ufuk Gülsoy, a.g.m.s 51.

Maraş'ta bulunmaktaydı. Zaten Hoca Guermani de Maraş'ta ikamet ediyordu. İşte bu vesileyle İngiliz konsolos, proplemin mahallinde çözülmesini istedi.¹²⁴

Halep'e kadar giderek paralarını alamıyan mutaf esnafı arasında bir tedirginlik başladı. Biri borcunu ödemediğini diğeri parayı almadığını iddia ediyordu. Naib bu meseleyi uzlaşma yoluyla çözemediğinden konu tekrar mecliste gündeme geldi. Bu arada Kaymakam, Hoca Guermani'ye borcunu ödediğine ve borcunun bulunmadığına dair bir yazı vermişti. Mutaf esnafı konuyu Halep konsolosu Edward Barker'e iletmişti. Guermani'nin Kaymakamdan aldığı belge ile borcunun olmadığını ispat etmesi ve konsolos vekili Hoca Guermani'nin borcunun bulunmadığını bildirmesi tartışmaları artırdı. Zaten önceden beri Maraş halkı arasında yabancılara karşı husûmet ve gerilim artmıştı.

Daha önce yapılan toplantıda mutaf esnafı ile Guermani arasındaki alacak verecek meselesinin uzlaşmayla çözülmesi hususu Maraş Naibi Mehmet Tevfik Efendi'ye havale edilmişti. Maraş Naibi Mehmet Tevfik Efendi de mutaf esnafına, 4000 kuruş borcun Guermani tarafından ödenmediğine dair bir belge vermişti.¹²⁵ Naib'in mutaf esnafının, Kaymakamın Guermani'nin lehine borçla ilgili belge vermeleri her iki tarafı da haklı duruma getirdi. Ancak mutaf esnafı ile Guermani arasındaki tartışma kesin olarak çözümlenemedi ve Maraş sakinleri arasında her an patlamaya müsait olan bir gergin ortam oluştu.

3. OLAYLARIN ÇIKIŞ SEBEPLERİ

Islahat Fermanı Maraş'ta ilan edilmeden önce şehirdeki durum çok gergindi. Tâcirlü Aşireti ve Zeytun Ermenilerinden oluşan eşkiya grubu şehir halkının asayiş ve huzurunu tamamen bozmuştu. Bunlar halkın malını zorla elinden almış canına ve namusuna tecavüz etmişlerdi. Ayrıca bu çirkin olaylara şehrin ileri gelen aileleri de öncülük ederek katılmışlardı.

Hoca Guermani'nin borcunu ödeme hususunda ihtilaf çıktı. Guermani borcunu ödemediğini, Mutaf esnafı ise Guermani'nin borcunu ödemediğini iddia etti. Guermani, Kaymakamdan bir belge alarak borçlu bulunmadığını, mutaf esnafı da Naibden bir belge alarak alacaklı olduklarını ispatlamaya çalıştılar. Dolayısı ile yönetim ile halk arasında bir soğukluk ve gerginlik meydana geldi. Mutaf esnafı, durumu kısa zamanda halk ve esnaf arasına yaydı. O güne göre 4000 kuruş gibi oldukça meblağı yüksek paranın İngilizlerin ödemedi

124 Edward Berker'in 3 Nisan 1856 tarihli yazısı, B.O.A. İrade-Dahiliye, nr. 21819.

125 Ondört meclis üyesinin imzalayarak 9 Şaban 1272 (15 Nisan 1856) tarihinde Dersaadet'e gönderdiği mahzar, B.O.A. İrade- M. Mahsus, nr. 270.

isteksiz davranmaları, konunun Halep'teki İngiliz konsolosluğuna götürülmesi, konsolosun ilgisiz kalıp konuyu mahkemeye havalesi ve mahkemenin Guermani'nin elindeki belgeye göre yanlı yorum yapması halkın yabancılara ve gayrimüslimlere karşı öfkesini artırdı.

Maraş'ta oturan reayanın ayrı mahalleleri olmakla beraber, evleri müslüman halkın evleriyle karışık ve birlikte oturan reayalar da vardı. İmam ve muhtarlar vasıtasıyla reyadan dikkatli ve adaletli bir şekilde vergiler toplanıyordu. 1856 senesinin Mart ayı yaklaştığında mahallelerin imam ve muhtarları adalet ve hakkaniyetle hareket etmeyerek her mahallede vergiyle mükellef olan ailelerden 30 evi vergiden muaf tuttular. Verginin adaletle toplanması konusuna dikkat edilmedi. Şehrin ileri gelen aile ve eşrafından, bu ailelerin akrabalarından, ayrıca bu aile ve eşrafa tabi olanlardan vergi alınmadı ve bunlara düşen hisselerin gayrimüslim halka yükletilmesi şikayetlere sebep oldu.¹²⁶ Bu haksız uygulama karşısında reaya; vergi ödemede maddi yükleri arttığından paylarına düşen verginin belirlenmesini istediler. Vergi toplanmasında adaletsiz olduğunu, haksızlık ve zulme uğradığını söyleyen reaya; mülkiyetinde olan evleri üzerine düşen verginin yeniden düzenlenmesi hususunu sancak meclisinden istedi.

Maraş hissesine düşen vergi miktarı 1856 senesinde iki yük ve 23947 kuruş idi. Maraş' ta 1443 evden ibaret bulunan Ermeni, Protestan ve Yahudi milletleri hissesine 87771 kuruş on para düştü. Müslümanların oturdukları evlerin toplam sayısı 2212 idi. Müslüman halkın bir kısmı serkeşlik ve haylazlık ediyor, çoğu ise başı boş, işsiz ve avare geziyordu. Gayrimüslimler, kendilerine uygun bir işle veya ticaretle meşgul olduklarından maddi yönden Türklerden daha iyi ve iktisadi yönden daha zengin idiler. Ayrıca reaya halk içinde daha fazla itibar görüyordu. Bu sebeple sancak meclisinde verginin bir kısmının müslüman halk üzerinden alınarak reyanın ödemesi hususu kararlaştırıldı. Reaya, Kaymakamlığa çağrıldı. Müslümanlar üzerine düşen vergiden 12228 kuruşun alınıp kendilerinin ödemesi istenildi. Yani reyanın hissesine 100.000 kuruş verginin düştüğü ve bunun kendilerinin ödemesi gerektiği bildirildi. Maddi yönü müslümanlardan daha iyi olan reaya, kendilerine yüklenen ek vergi karşısında zulüm yapıldığını iddia ederek çevreye dedikodu yaydı ise de sonuçta üzerlerine düşen vergiyi ödemeye razı oldu. Kendilerine verginin ödenmesi usulünü ve miktarını açıklayan yazılı bir belge verildi. Müslim veya gayrimüslim hiç kimsenin vergi ödemekten muaf olmadığını yani; hekesin vergi ödemeye mecbur olduğunu Maraş'ın fakir halkı yeni öğrendi. Herkesin hal ve durumuna göre mecburi vergi ödemek

126 Gülsoy, a.g.m., s.453., Maraş mutasarrıfının 21 Recep 1272 (28 Mart 1856) tarihli yazısı, B.O.A. İrâde-Dahiliye, nr. 22853.

yükümlülüğünde olduğunu anlayan şehrin ileri gelen varlıklı ve zengin aileleri bu durumdan rahatsız oldular. Bugüne kadar vergi vermeyen ve vergi ödememeyi alışkanlık haline getiren şehrin ileri gelen varlıklı aileleri, verginin ödenmesi hususunda herkesin mecburi olduğu kararını iptal ettirmek ve hisselerine düşen vergiyi reayaya yükletip ödetmek için onları zulüm ve baskı altında tutmaya başladılar.

Devlete tabi olan vatandaşların asayiş ve güvenliğinin sağlanması hakkındaki Islahat Fermanı sancakta toplanan mecliste okundu. Fermanın ilanından ve okunmasından reaya çok memnun oldu. Bunun üzerine reayanın sevinç ve teşekkürleri Bâbîâlî'ye bildirildi.

Fermanın mecliste okunmasından rahatsız olan, iyilikten ve kötülükten anlamayan, devletin değerini bilmeyen yobaz takımı, Kaymakam Münip Paşa böyle Fermanın hükümlerini reayadan gizlemeliydi diyerek ileri geri konuştular. Birtakım bozguncu ve tahrikçiler halkı yönlendirerek daha önce vergilerin kimlerden nasıl alınacağını belirleyen meclis kararını iptal ettirmek amacıyla harekete geçtiler ve reayaya fırsat vermeyeceklerini söyleyerek ortaya çıktılar.

Erzurum'da bulunan Türk ordusunun ihtiyacı için Sivas'ta bulunan zahirenin taşınması hususunda Maraş'tan belli bir miktar kiralık hayvan ve deve istenilmişti. Bozguncular kiralık hayvan ve deveyi vermeyeceklerini ve gerekli işleri yapmayacaklarını ifade ederek saltanata ve hükümete gözdağı vermek istediler. Aynı insanlar 24 Mart 1856 Pazartesi günü çarşı ve pazarı kapattırma cesareti göstererek müslümanlar arasında karışıklık çıkardılar, isyan çıkarma hülyasına kapıldılar, hatta halk arasına gerçekleri saptırıcı dedikodular yaydılar. Barışçı bir yaklaşımla hareket eden Kaymakam; muhtemel gelişmeleri ve bir isyanın meydana gelmesini önlemek için derhal çarşıdaki dükkanları açtırdı.

Bozgunculuk çıkararak daha önceki isyana sebep olanlar ve daha sonra meydana gelecek isyanın çıkmasına da sebep olacaklar yazılı olarak Bâbîaliye bildirildi. Bu rapora göre isyanı teşvik edenler; meclis üyesi Numan Bey ve İbrahim Efendi, Ahmet Paşa'nın kayın bâbası Hacı Mustafa Ağa, Ahmet Paşa'nın kardeşi Kerim Bey'in kayın babası Nakib Bey ile meşhur Mesut Efendi, Kalenderzâde Müderris Mehmet Efendi, Âlîm Efendizâde Mahmut Efendi ve Hocazade Mahmut Efendi idi.

İsyan çıkaranlar gerekli cezaları görmediklerinden Maraş Sancağında güvenlik ve huzuru kısa zamanda sağlamak mümkün olmadı. Bozgunculuk yaparak ihtilal çıkarmak isteyenleri cezalandırmak devlet için mecburi bir görevdi. Yukarıda isimleri yazılı bozguncuları kuvvet kullanmadan ve

caydırıcı cezalara çarptırmadan başkaldırıyı önlemek kalıcı bir çözüm değildi. Maraş'ta halkın genel olarak huzurunu sağlamak için bunların cezalandırılıp terbiye edilmesi mecburi idi. İsimleri belirtilenlerin cezalandırılması ve bunlar için kuvvet kullanılması hususunda Padişah'tan izin istendi. Bunların dışında kalan birtakım bozguncular kaymakamlığın aldığı tedbirlerle susturulup cezalandırıldı.¹²⁷

4. OLAYLARIN ÇIKMASI

Şehrin problemlerini görüşmek üzere Maraş meclisi, 12 Nisan 1856 Cumaertesi günü toplandı. Toplantıya Hoca Guermani ve tercümanı Mustafa Efendi ile mutaf esnafından Hacı Âli, Hacı Mehmet ve Merkepçioğlu Osman Veled de katıldı. Guermani ile mutaf esnafı arasında daha önce tartışma konusu olan 4000 kuruşluk borç meselesi gündeme geldi. Aralarında “aldım, verdim, vermedin” gibi tartışmalar oldu. Guermani ve tercümanı Mustafa Efendi konunun görüşüldüğünü ve borcu olmadığını söyledi. Daha önce bu borç konusu çeşitli vesilelerle görüşülmüş, konu ile ilgili herhangi bir hüküm verilememişti.

Naib Mehmet Tevfik Efendi mutaf esnafına, Guermani'nin borcu olduğuna dair bir belge vermişti. Fakat Maraş Mutasarrıfı da Hoca Guermani'ye mutaf esnafına borcu olmadığına dair bir belge vermişti. İngiltere'ye ait askerın ihtiyacı için bazı eşya ve hayvanları tedarik amacıyla alışverişe memur olarak atanan ve bu alışverişten dolayı 4000 kuruş borçlu olduğu iddia edilen Guermani ile mutaf esnafı arasındaki anlaşmazlık sancak meclisinde görüşülüp tartışılırken Guermani ile tercümanı Mustafa Efendi, Naib Mehmet Tevfik Efendi'ye ağır ithamlarda bulunarak küfretti. Guermani ve tercümanı Mustafa Efendi, toplantıda bulunan Maraş Naibi Mehmet Tevfik Efendi'ye hitaben neden mutaf esnafına belge verdiğini sordu. Bunun üzerine tartışma başladı. Karşılıklı tartışma ve atışmalar kısa zamanda sataşmaya dönüştü. İngiliz konsolos vekili Hoca Guermani, Naib Mehmet Tevfik Efendi'ye “Pezevenk, sen mutaf esnafından akçe alıp ilam (belge) verdin” dedi. Bunun üzerine taraflar aşırı derecede birbirlerine saldırdı ise de müdahale edilerek tartışma yatıştırıldı. Guermani ve mutaf esnafı ile Naib Mehmet Tevfik Efendi uzlaştırılarak ortalık sakinleştirildi. Her iki tarafa da

127 Gülsoy adı geçen makalesinde 24 Mart 1856 tarihini 17 Mart 1856 olarak belirtmiştir, Gülsoy, a.g.m.,s.453., 21 Recep 1272 (18 Mart 1856) tarihli yazı, B.O.A. İrade-Dahiliye, nr. 22853.

karşılıklı özür dilettilirdi. Böylece tartışma yatıştırılarak çıkması muhtemel bir olay önlendi.¹²⁸

Hoca Guermani'nin 4000 kuruş borçlu olduğu meselesi hesaplanıp bir hatanın bulunup bulunmadığını tesbit etmek ve bir sonraki mecliste gereğini yapmak üzere meclis üyelerinden İbrahim Efendi ve Ermeni milleti vekili Hoca Agop görevlendirildi ve bunlar Hoca Guermani'nin konağına gönderildi.

Bu arada Naib Mehmet Tevfik Efendi, Hoca Guermani'ye "Ben pezevenk değilim sensin, halka kendimi tezkiye ettirip sana gösteririm" diyerek çıkıştı. Çok hiddetlenen Naib Mehmet Tevfik Efendi meclisten dışarı çıkarken Guermani'nin tercümanı Mustafa Efendi, Naib'in yakasından tutarak onu tekrar meclise getirdi. Tartışmanın önü alınmışken bir müddet sonra Naib Mehmet Tevfik Efendi, aağa kalktı ve namaza gidiyorum diyerek dışarı çıktı. Mahkemeye varıncaya kadar yol güzergahında karşılaştığı müslümanlara İngilizlerin kendisine pezevenk dediğini, şeriatın ortadan kalktığını ve dinin elden gittiğini söyledi. Bununla yetinmeyen Naib Mehmet Tevfik Efendi halkı tahrik ederek çarşı esnafına ve zanaatkarına haber gönderdi, dükkanlarını kapatarak mahkemeye gelmelerini istedi. Naib Mehmet Tevfik Efendi Çarşı ve pazarı dolaşarak "gün bu gündür artık din-i mübîn bitti, İslamiyet kalktı" gibi sözlerle halkı isyana tahrik etti.¹²⁹

Tahriklere kapılan halk dükkanlarını kapatarak mahkemeye geldi. Diğer yandan galeyana gelen şuursuz ve öfkeden gözü dönmüş başı boş kalabalık Hoca Guermani'nin evi etrafına toplandı. Hükümet kuvvetlerinin yetersiz ve zayıf olduğunu anlayan isyancılar daha da cesaret bularak şiddet ve bozgunculukta ileri gittiler. Konsolos vekili Hoca Guermani'nin hükümet sarayı yakınındaki evine toplu olarak hücum edildi. Kısa zamanda evin etrafını yaklaşık 4000 kişiden oluşan kalabalık sardı.

İlk anda şımarık isyancılar cezalandırılarak olayların diğer mahallelere dağılması ve muhtemel büyük bir isyanın çıkması önlendi ve inzibat kuvvetlerinin takviyesiyle askeri idare altında güvenlik sağlandı. Fakat kalabalık içinde bulunan Maraş'lı zaptiyeler ve hapisaneden kaçan suçlular isyancılar arasında akrabaları bulunması sebebiyle olay gününde derhal kalabalığın içine karıştılar ve isyancılara yarım ettiler. Görevleri başında beş

128 Gülsoy, a.g.m.,s. 4 53., On dört meclis üyesinin imzaladığı 9 Şaban 1272 (15 Nisan 1956) tarihli mahzar, B.O.A. İrade- M. Mahsus, nr. 270., Cevdet Paşa, a.g.e., c. 1, s. 89.

129 B.O.A. İrade-Dahiliye, nr.22737.

asker ve bir yüzbaşı kaldı ve şehirde yaşayan halkın can ve mal güvenliği tamamen ortadan kalktı.¹³⁰

Halkın eve saldırdığı haberi alınınca meclis üyeleri kalabalığın önüne geldiler ve isyana engel olmak istediler. İsyana kalkışan 4000 kişilik büyük bir topluluk, “Bu din bahsi” diyerek meclis üyelerini ölümlü tehdit etti ve onları yanlarından uzaklaştırdı. Meclis üyeleri buradan uzaklaştırılınca meydan boş kaldı ve ayaklanmayı bastırmaya fırsat bulunamadı. Hükümet sarayı yakınındaki Hoca Guermani'nin konağına taş ve sopalarla saldırıldı. Guermani kendisini öldürmek isteyen topluluğu dağıtmak ve kendisini savunmak amacıyla ateş etti. Üzerine ateş edilen halk bu defa Guermani'nin evini kuşatarak ateşe verdi. Binanın kapı ve bacaları kırılıp yıkılırken içerden silahla isyancılara ateş edildi. Silah atılması sonunda müslüman halktan altı kişi ağır bir şekilde yaralandı ve iki kişi de öldü. Bu gelişmelere daha fazla öfkelenen ve 4000 insandan oluşan kalabalık konağı ateşe verdi.¹³¹ İçerden halka atılan kurşun karşısında dışardan da içeriye kurşun atıldı. Atılan kurşunlarla Guermani'nin diz kapağı kırıldı. Dışarı kaçıp kurtulma fırsatı bulamayan Guermani'yi eşi orada bırakıp kaçmak istemedi. Guermani ile eşi diri diri ahşap evlerinde yakıldılar. Bu arada konağın öbür odasında kalan Hasan adındaki hizmetli de dışarı kaçarken ateşe düşerek yandı.¹³²

Alevler içinde kalan konakta Hoca Guermani, ailesi, bir çocuğu ve bir de İngiliz vatandaşı yanarak öldüler. Bu arada Hoca Guermani'nin yanmayan mal, eşya, hayvan vesairesi halk tarafından yağma edildi. İsyan 12 Nisan 1856 Cumaertesi günü akşam vaktine kadar devam etti. 13 Nisan 1856 Pazar günü dükkanlar açılmadı ve halkın ne yapacağı tahmin edilemez oldu.¹³³

Ahmet Efendi ve kardeşi Mustafa Efendi müslüman olmaları sebebiyle toplanan kalabalığın elinden kurtuldular, Guermani'nin sağ kalan çocuğunu Halep valiliğine götürdüler ve orada olayı ayrıntılı bir şekilde Halep valiliğine anlattılar.

Maraş'ta bulunan Amerikalı iki papaz, şehirde nüfuzlu bir aile reisi tarafından himaye olundu. Bu sebeple kendilerine dokunulamayan papazlar gizlice Antep'e vardılar ise de Papazlar burada idam edildiler.

Aslında Maraş'ta meydana gelen ve Guermani'nin evinin yakılmasıyla sonuçlanan olayda 4000 insanın bir araya gelerek büyük bir güç oluşturmalarına

130 9 Recep 1272 (16 Mart 2856) tarihli yazı. B.O.A. İrade-M. Mahsus, nr. 270.

131 Ondört meclis üyesinin 9 Şaban 1272 (15 Nisan 1956) tarihli imzaladığı mahzar, B.O.A. İrade-M. Mahsus, nr. 270., Gülsoy, a.g.m., s.455.

132 22 Nisan 1856 tarihinde İngiltere elçiliğinden Halep eyaletine yazılan İngilizce belgenin tercümesi, İrade M. Mahsus, nr. 270.

133 B.O.A. İrade-M. Mahsus, nr. 270., Gülsoy, a.g.m., s.456.

sebebi olan gerçekt; İngilizlerin orduları için hayvan ve levazım temininde görevli Hoca Guermani'nin şehir halkına karşı keyfî davranarak çirkin muamelede bulunmasıydı. Otorite boşluğundan istifade ederek kendi ülkesinde yapması mümkün olmayan davranışından daha geniş ve serbest bir şekilde hareket eden Guermani; Maraş meclisinde Naib Mehmet Tevfik Efendi'ye hakaret edecek ve borçlu olmadığını ispatlamak amacıyla Kaymakam Münip Paşa'dan usulsüz belge alacak kadar nüfûz sahibi olmuş, hatta daha da ileri gitmişti. İngiliz memuruna belge verecek kadar küçülen Kaymakam Münip Paşa, Maraş sancağını iyi idare de edemiyordu. Kaymakamın, Maraş'ı yönetmedeki yetersizliği ve yabancılara karşı tavizkarlığı, halkın nefretinin artmasına, cesaretlenip şımarmasına ve hükümete karşı başkaldırmasına sebep oldu. Diğer bir ifadeyle halk kendisine yapılan haksızlığı Kaymakam Münip Paşa aracılığıyla değil bizzat müdahale ederek ortadan kaldırmak istedi.

Halkın Guermani'ye birden saldırmasının diğer sebebi aşırı derecede Avrupalılar aleyhine gelişen düşmanlıktı. Maraş halkı inançlarından dolayı maruz kaldığı Avrupalıların iki yüzlü kötü muamelesinden memnun değildi.¹³⁴ Aslında İngiltere'nin ordusu için nakliye işleriyle uğraşan ve Maraş'ta ikamet eden konsolos vekili Mösyö Hoca Guermani'nin eşi ve çocuklarıyla birlikte yakılarak öldürülmesi olayı Avrupalı hristiyanlara karşı ortaya konulan bir davranış şekliydi. Ayrıca Guermani'nin tahrik edici söz ve davranışları halkı böyle bir isyanı yapmaya tahrik etmişti.¹³⁵

5. MARAŞ MUTASARRIFINA TÂLÎMAT

Maraş'ta meydana gelen olayları bastırmak için Maraş Mutasarrıfı Münip Mehmet Paşa'ya ne yapacağını belirten talimat gönderildi.

Tahriklere kapılan halk, bir müddetten beri Maraş bölgesinin güvenliğini tehdit ediyor ve hükümete karşı ayaklanıyordu. Kırım harbi dolayısıyla burada asayiş ve güvenliğı sağlayacak yeteri kadar asker bulundurulamamıştı. Bundan dolayı otorite boşluğundan istifade eden halk, basit bahanelerle kendi aralarında birleşerek hükümete karşı isyan etmeyi alışkanlık haline getirdi.

Hoca Guermani'nin evinin yakılmasına katılan halk, isyanı andıran bir harekate cesaret ettiklerinden bunların süratle cezalandırılması ve asayişin sağlanması amacıyla Maraş'a iki tabur asker gönderilmesi planlandı, bu

134 İngiltere elçilğinden Halep eyaletine 22 Nisan 1856 tarihinde gönderdiği belgenin tercümesi, B.O.A. İrade-M. Mahsus, nr. 270.

135 B.O.A. İrade-Dahiliye, nr. 356.

birliklerin başına Kaymakam Yusuf Paşa'nın kumandan olarak tayin edilmesine karar verildi. Bunun üzerine Kaymakam Yusuf Paşa'nın Mersin veya İskenderun yoluyla karaya çıkararak Maraş'a gitmesi istendi. Bu arada askerlerin duracağı yerler, yiyecek ve levazım gibi ihtiyaçların karşılanması konusu Adana ve Halep Valileri ile Maraş Mutasarrıfına yazılı olarak bildirildi. Ayrıca askerlerin yolculuk esnasında sıkıntı çekmemesi için her türlü ihtiyacın karşılanması emredildi.

Asker Maraş'a ulaştığında Mutasarrıf Müniş Paşa, karışıklığa sebep olanları ve olay çıkaranları derhal ele geçirecek ve firar edenleri takip ettirecekti. Mutasarrıf Müniş Paşa, Kaymakam Yusuf Paşa ile müzakere edecek ve her ne şekilde karar alınır ise o kararın gereği süratle yapılacaktı.

Verilen emre göre Mutasarrıf Müniş Paşa, bölgenin hassasiyetine dikkat edecek ve namuslu insanlarla bozguncuları birbirine karıştırmayacak, devlete sadık ve namuslu insanları asla cezalandırılmayacaktı. Mahalli hükümette bulunan personelden bu çirkin isyan olayına katılanların tutuklanarak mahkemeye havale edilmesi, belli cezaların mahallin mahkemesinde verilmesi, herhangi bir aksaklık olduğunda durumun İstanbul'a bildirilmesi, mahallindeki mahkemelerin çalışmaları esnasında herhangi bir problemle karşılaşırsa suçlu ve zanlıların muhafaza altında İstanbul'a gönderilmesi, yapılan araştırma ve soruşturma sonucundan ayrıntılı bir şekilde bilgi verilmesi istendi.

Gönderilen askeri birlikler Maraş'ta kalarak isyan hareketine teşebbüs edenleri kuvvetle korkutacak ve onların bir daha isyan etmelerine fırsat vermiyecekti. Askere karşı konulmasına pek ihtimal verilmiyor ise de, eğer asker yolda seyrederken isyancılar karşı koyacak olursa Mutasarrıf Müniş Paşa askere iyi bir mevki bulacak, gerekli tedbirleri aldıktan sonra isyancılarla harp dahi yapabilecekti. Çatışmaya başlamadan önce anlaşmayı sağlamak amacıyla eşkiya topluluğuna, ikna etme kabiliyeti yüksek söz anlar ve otoriter bir memur gönderilecek ve isyancılar teslim olmaya davet edilecekti. Eşkiyaya, teslim olmadığı takdirde zarar göreceği ve hiç bir zaman cezalandırılmaktan kurtulamıyacağı üç defa sözlü olarak açıkca ihtar edilecekti. Eşkiya, yine isyan veya karşı koymakta ısrar ederse; bu durumda üzerlerine gidilecek ve zor kullanılarak topluluk dağıtılacaktı. İsyan amacıyla toplanan eşkiya kuvvetli de olsa mutlaka askeri kuvvet ile bastırılacaktı. Eğer daha fazla askeri kuvvete ihtiyaç bulunursa durum çok acele Bâbîâlî'ye bildirilecekti.¹³⁶

136 B.O.A. İrade-Dahiliye, nr. 22737.

Yukarda açıklanan emirle Maraş Mutasarrıfı Münip Paşa'ya yapması gerekenler çok özet bir şekilde yazılı olarak bildirildi. Mutasarrıf Münip Paşa da kendisine verilen emir üzerine hareket ederek gereğini yaptı.

6. İSYANCILARI BASTIRMAK İÇİN ALINAN TEDBİRLER

İlk tedbir olarak Kaymakam Münip Paşa, Mustafa Paşa ve meclis üyeleri heyecana getirilmiş kalabalığın önüne çıkarak durdurmaya çalıştılar. Sayıları oldukça fazla olan topluluk “din bahsidir” diyerek önüne çıkanları silah çekerek ölümlü tehdit etti ve öfkeyle Guermani'nin evine doğru yürüdü. Kaymakam Münip Paşa ve Mustafa Paşa olaylar ve tehditler karşısında çaresiz bir şekilde buradan ayrılmaya mecbur oldular.

Arkadan Guermani'nin evinin yakılması olayı meydana geldi. Olayı tahrik ve teşvik edenlerle buna önyak olanların yasa dışı hareketlerini durdurmak için mahalli kuvvetler gönderildi. Zabıta kuvvetleri hücum eden halkı durdurmak istedi ise de şehir dışında da asayiş ve güvenliği sağlamakla meşgul olduklarından yetersiz kaldılar. Askerlerin uyarılarıyla isyana katılan halktan bir kısmı göz altına alındı. Alınan bu tedbirler üzerine gözdağı vermek şeklinde halkın her türlü kanunsuz eylemlerde bulunacağı haberi geldi. Maraş halkının huzurunu istemeyenler ve devletin otoritesine karşı olanlar bu çirkin tutum ve davranışlarıyla daha kötü eylemlerde bulunacaklarını ifade ettiler.

Şehirde mevcut olan karışıklığı önlemek, ve isyanı yapan ve tahrik edenleri cezalandırmak amacıyla takviye olarak iki tabur askerin aceleyle sevki gerekmektedir. Maraş Mutasarrıfı şehrin huzur ve güvenliğinin sağlanmasında gerekli olan iki tabur askerin acilen gönderilmesini Bâbîâlf'den istedi.¹³⁷

Maraş Mutasarrıfının talebi üzerine ayaklanmayı bastırmak için Tahir Paşa komutasında iki tabur piyâde ve iki bölük şeyhâne gönderilmesi, Halep'ten dağ topunun temin edilmesi hususunda hükümetten izin alındı. Mersin ve İskenderun yoluyla askerlerin nakledilmesi için iki vapurun derhal kiralanması, ne kadar asker gerekiyorsa temini konusunda Tahir Paşa'nın yetkili olduğu açıklandı. Tahir Paşa komutasında gönderilen askerin amacı; isyanı tahrik ve teşvik edenleri, isyana katılanları ve destekleyenleri cezalandırmak, yeniden Maraş'ın huzur ve güvenliğini sağlamaktır.

137 Maraş Mutasarrıfının 9 Recep 1272 (16 Mart 1856) tarihli yazısı, B.O.A. İrâde- M. Mahsus, nr. 270.

Tahir Paşa'nın Maraş'a geldikten sonra Kaymakam Münip Paşa ile görüşerek ne yapılacağı konusunda anlaşmaya varması, eger daha fazla askere ihtiyaç bulunuyorsa bunun derhal Bâbîâlî'ye bildirilmesi istendi.¹³⁸

Ancak Maraş'a gönderilecek iki tabur askerin küçük birlik olması sebebiyle başına komutan olarak Tahir Paşa'nın atanması uygun bulunmadı. Maraş olaylarını bastırmak ve bölgeyi ıslah etmek amacıyla Tahir Paşa'nın yerine Kaymakam Yusuf Bey, 12 Mayıs 1856 tarihinde tayin edildi.¹³⁹

Yolculuk için gerekli hayvan ve güvenlik hazırlıkları tamamlandığından askerin seyir halinde yolda bir engelle karşılaşmayacağı belirtildi. Kaymakam Yusuf Bey'in Maraş'a gelmesiyle yerel hükümetin güçlenerek yeniden şehirde asayiş ve güvenliğin sağlanacağı bildirildi.¹⁴⁰ İstanbul'dan gönderilen askerlerin taşınma ve levazım ihtiyaçlarını karşılamak için memurların Adana ve İskenderun'da hazırlık yapmaları ve askerlerin Belen ve Recaniye yoluyla Maraş'a gelmeleri emredildi.

Kaymakam Yusuf Bey Mersin İskenderun yolunu takip etmedi ve Kilis yoluyla Antep'e ve oradan da Maraş'a geldi. Padişah'ın askerlerinden olan Kaymakam Yusuf Bey, dört kıta askerle Maraş'a gelir gelmez burdaki komutan ile birleşti ve Mutasarrıf Münip Bey ile görüşerek süratle isyancıların üzerine gitti¹⁴¹ ve isyana kalkışan bozguncuları etkisiz hale getirerek tutuklattı.¹⁴² Alınan sıkı tedbirlere rağmen bazı isyancılar kendilerine verilecek cezalardan korkarak firar ettiler.

Tutuklanan sanıkların derhal soruşturması yapıldı. Mutasarrıf Münip Bey'in isteği üzerine, firar edenlerin muhtemel bir isyana girişebilecekleri endişesiyle Adana ve Halep valiliklerinden takviye birliklerinin gönderilmesi emredildi.

Yanlarına dört bin kişilik kalabalığı toplayan ve Hoca Guermani'yi yakarak öldüren isyancılar, önceki yaptıklarıyla yetinmeyip çevreye dağıldılar, halkı rahatsız ettiler, çarşı ve pazardaki iş yerlerini kapattırdılar. Üzerine ordu ile gidilmesine rağmen olaylara karışan ve heyecanla şuursuz bir şekilde hareket eden halkı kontrol altına almak gittikçe güçleşti. İlk anda Kaymakam Yusuf Bey isyancılar üzerine hızla giderek başarılı oldu ise de isyancıların çıkardığı olaylar birden önlenemedi.

138 28 Şaban 1272 (4 Mayıs 1856) tarihli yazı, B.O.A. İrâde-M. Mahsus, nr. 270.

139 Maraş mutasarrıfı Münip Mehmet Efendi'nin 7 Ramazan 1272 (12 Mayıs 1856) tarihli yazısı, B.O.A. İrâde-Dahiliye, nr. 22737.

140 Maraş mutasarrıfı Münip Mehmet Efendi'nin 27 Şevval 1272 (1 Temmuz 1856) tarihli yazısı.B.O.A. İrâde-Dahiliye, nr. 22853.

141 B.O.A. İrâde-Dahiliye, nr. 22737.

142 B.O.A. İrâde-Dahiliye, nr. 22853.

Gittikçe tehlikeli bir duruma dönüşen olayları durdurmak amacıyla “hırsız çarşı bekletmek” siyasetiyle hareket edilerek şehrin eşrafından Süleyman Bey’e yüz elli nefer asker verildi. Aşiretlerden, kabilelerden ve yerli halktan asker temin edildi. Yerli halktan toplanarak elde edilen bu askerler hükümet konağına yerleştirildi. Akıllı, yetenekli ve tecrübeli olması sebebiyle Müftü Efendi vasıtasıyla şehrin ilim ehlinde bir kısmı hükümet konağına davet edildi. Bayazıtlı ailesinden birkaç kişi sancak meclisine üye olarak alındı. Hükümet binasına, yerli halktan asker, ülema ve idareci sınıflar toplanarak aralarında uzlaşma zemini arandı. Bunlar başlangıçta hazırlık şeklinde alınan geçici tedbirlerdi.

Hükümet konağına davet edilen topluluğa yaptıkları işlerin kanunsuz ve çirkin olduğu, eğer yer yer devam eden isyanı bastırmada yardımcı olmazlarsa daha acı olayın çıkmasına sebep olacakları gayet dikkatli ve uyarıcı bir şekilde anlatıldı. Ayrıca Kaymakam Yusuf Bey huzurda bulunan topluluğa çok sert bir şekilde caydırıcı tedbirlerin hükümet tarafından alınacağını söyledi.

Hükümet konağına davet edilen şehrin ileri gelenlerine yapılan ihtar rağmen olaylar durmadı. Tutuklamaların yanısıra soruşturma da yapıldı. Soruşturma sonucunda sanıklar ve işlenen suçlar ayrı ayrı deftere kaydedildi. Halkın “mazbut olan mizac-ı imtiyazları”ndan istifade ederek diğer kazalara firar edenlerin aranmasına başlandı. Bu arada devlete karşı suç işlemeyi adet ve alışkanlık haline getirenlerin firar ederek şehirden uzaklaştığı tesbit edildi. Firar edenler, kaçtıkları yerde devlete karşı başkaldırmaya devam ettiler. Maraş’ta daha geniş alanlara yayılan isyan Münip Bey’in endişeye düşmesine sebep oldu. O da, bu endişeden dolayı takviye askeri kuvvetlerin gönderilmesi hususunda Bâbıali tarafından Adana ve Halep valilerine emir buyurulmasını istedi.

Güvenliği sağlamak amacıyla Maraş’a gelen Kaymakam Yusuf Bey’in dört kıta askeri güçle aldığı tedbirlere rağmen firar eden suçlular oldu. Bu firar edenlerin ve gittikleri yerlerde devlete karşı savaşanların liderliğini Kazancızade Hacı Mehmet Efendi yaptı. Meşhur Hoca Mesut Efendi’nin oğlu da firar ederek devlete karşı savaşan suçlular arasında bulunmaktaydı.¹⁴³

a. İsyana Çıkaranların Tasfiyesi

İsyana katılmakla suçlananların isim ve kimlikleri tesbit edildi. Suçlu bulunan isyancıların toplam sayısı üç yüz idi.¹⁴⁴ Olayı tahrik etmek veya

143 Maraş mutasarrıfı Münip Mehmet Efendi’nin 27 Şevval 1272 (1 Temmuz 1856) tarihli yazısı., B.O.A. İrâde-Dahiliye, nr. 22853.

144 İngiltere Elçiliğinin Eylül 1856 tarihli yazısı, B.O.A. İrâde-Dahiliye, nr. 356.

çıkarmakla itham edilen zanlıların sorgulamasının Maraş'ta yapılmasının uygun olmayacağı sebebiyle sanıklar Adana'ya götürüldü. Sanıkların sorgulanması amacıyla Adana'ya götürülmesi yerinde ve zamanında alınan geçici bir tedbirdi. Tercüme Odası hülefasından uzman, cesur, otoriter ve kabiliyetli Süleyman Bey, Adana'da gerekli inceleme ve soruşturmayı yapmaya ve mahkemeyi yürütmeye memur tayin edildi. Ayrıca görevini tam olarak yapabilmesi için Süleyman Bey'e yolluk olarak onbin ve geçici maaş olarak beşbin kuruş ödenmesi kararlaştırıldı. Ayrıca illerde kurulacak meclis-i muvakkat başkanlığına seçilecek veya tayin olunacak herbir memur için de 10000 kuruş yolluk ödenmesi kararlaştırıldı.¹⁴⁵

Maraş'ta 1854 yılından beri sık sık meydana gelen olaylara katılanlar, halkın güvenliğini tehlikeye düşürmüş ve bu sebeple şehir halkının devlete karşı güveni zedelenmişti. Yaşanan acı olaylardan sonra Mutasarıf Münip Bey, cezalandırılması gerekli görülen suçlu insanlar hakkında her türlü caydırıcı tedbiri almakla yetkili kılındı. Bu arada bölgenin çeşitli aşiret ve kabilelerden meydana geldiği nazik durumu dikkate alınarak halka zarar vermeden ve sakinler rahatsız edilmeden problemin çözülmesine gayret edildi.

Maraş'ta genellikle devlet işlerinin düzenli şekilde yürütmesine engel olan ve şehir halkının huzurunu bozan bir kaç aile vardı. Bu ailelerin başka yerlerde iskânını sağlamak veya bunlardan başka bir yerde istifade etmek mümkündü. Zira geçmiş dönemde bu aileler devlete çok faydalı ve yararlı hizmetlerde bulunmuşlardı. Fakat aynı aileler 1854 yılından beri buldukları yerlerde devlete ve halka karşı zararlı hale gelmişlerdi. 1856 yılında meydana gelen Maraş olayları, ileri gelen bir kaç ailenin mecburi olarak başka yere nakledilmeleri tedbirinin alınmasına sebep oldu. Zararlı hale gelen Maraş'ın ileri gelen ailelerin cezalandırılması zamanı gelmişti. Devlete karşı zararlı hale gelen Maraş'taki ailelerin, önce bir tedbir olarak başka yere nakledilmesi gerektiği kanaatine varıldı. Maraş'taki ailelerin başka bir yere nakli özel ve çok ayrıntılı düşünülecek bir konu olduğundan daha geniş ortamda tartışılıp sonuca bağlanması gerekiyordu. Gereğini daha geniş ortamda görüşmek ve hakkında daha bağlayıcı kararlar almak için Maraş'dan birkaç ailenin başka yere iskân edilmesi konusundaki teklif 15 Haziran 1856 Pazar günü Meclis-i Vâlâ'ya havale edildi.¹⁴⁶ Maraş'ta isyanın çıkmasına önayak olan bir kaç ailenin tedbir olarak başka yere nakledilmeleri konusu Meclis-i Vâlâ'da görüşüldü ve aynen kabul edildi. Daha sonra, Meclis-i Vâlâ'nın görüşüne

145 B.O.A. İrade-Hariciye, nr. 6896.

146 11 Şevval 1272 (15 Haziran 1856) tarihli irade, B.O.A. İrade-Dahiliye, nr. 22853.

istinaden bu ailelerin başka bir yere mecmuri nakli ve iskânı konusu 13 Şubat 1857 tarihli irade ile emredildi.¹⁴⁷

b. Naib Efendi'nin Şehirden Çıkarılması

Maraş'ta 12 Nisan 1856 tarihinde isyanın çıkmasında Naib Mehmet Tevfik Efendi'nin kusurlu olduğu yapılan şikayetlerden anlaşılmıştı. Bu sebeple naibin Maraş'ta bulunmasının uygun olmayacağı ve şehirden çıkarılması gerektiği konusunda görüş birliğine varıldı. Bunun üzerine Naib Mehmet Tevfik Efendi'nin elinden davacı olmayacağı ve kendi isteği ile şehirden ayrılacağına dair bir yazı alındı. Naib Mehmet Tevfik Efendi ailesiyle birlikte askerlerin muhafazası altında Nacar köyüne gönderildi. Naib şehirden çıkarıldıktan sonra olaylar hakkında daha derin ve ayıntılı araştırmalar yapıldı. Yapılan soruşturma neticesinde şehirde çok çirkin ve acı olayları çıkaranlar ve tahrik edenler yakalandılar. Sanıkların sorgulaması yapıldı. Sorgulaması yapılan sanıkların bir kısmı suçsuz bulunmaları sebebiyle kefaletle serbest bırakıldı. İsyarla ilgisi bulunan suçlular yargılanmak üzere Adana'ya gönderildi.¹⁴⁸

c. Mutasarrıfın Tayini

Mecidiye nişanının üçüncü rütbesinden bir nişan sahibi olan Musul Mutasarrıfı Hilmi Paşa, ailesinin rahatsızlığı ve içinde bulunduğu bazı olumsuz gelişmelerden dolayı hizmette bulunmak için mevcut maaşıyla Harput veya Maraş şehirlerinden birine mutasarrıf olarak tayin olmak istedi.¹⁴⁹

Aleyhinde yapılan şikayetler sebebiyle Maraş Mutasarrıfı Münip Paşa'nın görevden alınıp yerine Musul Mutasarrıfı Hilmi Paşa'nın atanması teklif edildi. Daha önce ailesinin rahatsızlığı sebebiyle görev değişikliği talebinde bulunan Hilmi Paşa, kararlı, deneyimli, dirayetli ve otoriter birisiydi. Çeşitli aşiretler ve kabilelerin oturduğu, iki yıldan beri isyanların durmadan devam ettiği Maraş gibi bir yeri idare etmek ve burada mutasarrıflık yapmak çok zor bir memurluktu. Bâbıalî'nin görüşüne göre ancak Hilmi Paşa, böyle bir riskli ve dikkat isteyen görevi yapabilir, şehir halkını disiplin içinde tutarak kontrol altında alabilir ve kalıcı barışı sağlayabilirdi.

147 !8 Cemaziyelahir 1273 (13 Şubat 1857) tarihli irade, B.O.A. İrade-Dahiliye, nr. 356.

148 Maraş mutasarrıfının 27 Ramazan 1272 (1 Haziran 1856) tarihli yazısı, B.O.A. İrade-Dahiliye, nr. 22737.

149 Musul Eyaleti mutasarrıfı Hilmi Paşa'nın 25 Safer 1273 (25 Ekim 1856) tarihli yazısı, B.O.A. İrade-Dahiliye, nr. 24352.

Araştırma sonunda, Maraş mutasarrıfı Münip Mehmet Paşa'nın aleyhinde yapılan şikayetlerin doğru olduğu ve Paşa'nın yönetimde yetersiz ve kusurlu bulunduğu tesbit edildi. Yapılan soruşturma sonunda suçlamalardan kurtulan Münip Mehmet Paşa'nın başka bir memuriyete tayini teklif edildi. Bunun yanısıra Hilmi Paşa'dan boşalacak Musul Mutasarrıflığına Karesi Mutasarrıfı Mustafa Paşa'nın atanması, Karesi Mutasarrıflığına Behçet Paşa'nın atanması ve bu mutasarrıflığa bağlı Abahane müdürlüğünün Behçet Paşa'nın uhdesine verilmesi önerildi

Yapılan teklif üzerine 5 Şubat 1857 tarihinde Münip Paşa görevden alındı ve yerine Hilmi Paşa, bununla beraber Musul Mutasarrıflığına Mustafa Paşa ve Karesi Mutasarrıflığına Behçet Paşa tayin edildi ve Abahane Müdürlüğü Behçet Paşa'nın idaresine verildi.¹⁵⁰

d. Guermani'nin Çocuğuna Maaş Bağlanması

Maraş'ta meydana gelen üzücü olaylara sebep olanların cezalandırılacağı ve zarar görenlerin maddi kayıplarının devlet tarafından karşılanacağı ve hakları mağdur olanlara yeniden haklarının iade edileceği hususunda Osmanlı Hükümeti resmi bir açıklama yaptı.

İngilizler, Osmanlı Hükümetinin resmi açıklama yapmasından memnun oldular, ancak Maraş'ta meydana gelen üzücü olayın Osmanlı Devleti'nin diğer bölgelerinde de meydana geleceği konusunda paniğe kapıldılar. Bu sebeple zarar görenlerin zararlarının tazmin edileceğinden memnun olan İngilizler, hükümetten Maraş ve Osmanlı Devleti'nin diğer bütün bölgelerinde asayişin sağlamak ve çıkabilecek muhtemel isyanları zamanında bastırmak için önceden caydırıcı askeri ve polisiye tedbirlerin alınmasını istediler.¹⁵¹

Osmanlı Devleti'nin Guermani'nin çocuğuna maaş bağlayacağı haberini İngilizler duydular. Bunun üzerine İngiltere 20 Nisan 1856 tarihinde yapılacak yardımdan dolayı memnuniyetini bildirdi. İngilizlerin hoşnutluğunu bildiren bu yazı İstanbul elçiliğine gönderildi. İngiltere'nin İstanbul elçiliği de hükümetinin sözkonusu teşekkürlerini içeren mektubunu Hariciye Nezaretine sundu.¹⁵²

İki kardeş Mustafa ve Ahmet Efendi, Guermani'nin sağ kalan çocuğunu alarak Halep valiliğine götürmüşlerdi. Ancak Guermani'nin mallarının yakılarak imha edilmesi veya yanmayan mallarının yağmalanması sağ kalan çocuğun maddi yönden mağdur olmasına sebep oldu. Osmanlı Devleti, maktul

150 10 Cemaziyelahir 1273 (5 Şubat 1857) tarihli yazı, B.O.A. İrade-Dahiliye, nr. 24352.

151 İngiltere Sefiri Stanford Domliff'in 20 Mayıs 1856 tarihinde Dışişleri Bakanlığına yazdığı belgenin tercümesi., B.O.A. İrade-M. Mahsus, nr. 287.

152 23 Haziran 1856 tarihli yazı, B.O.A. İrade-Hariciye, nr. 6806.

Guermani'nin yetim kalan çocuğunu maddî yönden desteklemek amacıyla 8 Haziran 1856 tarihinde bir irade ile hayatı boyunca çocuğa 500 frank maaş verilmesini sağladı. Çıkarılan bu irade sonucunda Devlet hazinesinden Guermani'nin yetim kalan çocuğuna 500 frank maaş bağlandı.¹⁵³

İngiltere Umumu Ecnebiye Nazırı Lord Klarander, İstanbul elçiliğine 23 Haziran 1856 tarihli bir yazı göndererek Guermani'nin yetim kalan çocuğuna ömür boyu aylık 500 frank maaşın Osmanlı Devleti'nin hazinesinden ödeneceği haberinin kendilerine ulaştığını bildirdi. Ayrıca İngiltere, Osmanlı Devleti'nin yetim kalan çocuğa böyle şefkat ve yardım elini uzatmasından çok memnun oldu. İngiltere bu konuda Bâbiâli'ye içten teşekkürlerini bildirdi ve memnuniyetini resmi bir yazıyla açıkladı.¹⁵⁴

Maraş'ta İngiltere Devletinin ordusu ihtiyacını karşılamak üzere memur edilen ve yakılarak öldürülen Guermani'nin üzerinde bulunan 800 lira kayboldu. Kaybolan bu para İngiltere'ye aitti. Osmanlı Devleti, Guermani'nin yetim kalan çocuğuna maaş ödemeyi kabul ettiği gibi zarar gören ve yağmalanan malların tazminini, İngiltere'ye ait olan 800 lirayı da ödemeyi taahhüt etti. Hükümet bu paranın tamamını 21 Kasım 1856 tarihinde İngiltere'ye ödedi.¹⁵⁵

7. İNGİLİZLERİN ENDİŞESİ

İngiliz elçisi Lord Stretford Redcliff, 6 Mayıs 1856 tarihinde Dışişleri Bakanlığına bir yazı göndererek İngiltere ve Fransa ile Osmanlı Devleti arasında imzalanan 1856 Paris Antlaşması hükümlerine göre Avrupalı devletlerin vatandaşlarının güvenliklerinin sağlanmasını istedi. Elçi bu yazısında, Osmanlı Devleti'nin almış olduğu tedbirlerde başarısızlıklarını ve kusurlarını şikayet etmek istemedi. Ancak Elçiye göre Padişahın isteyerek kabul ettiği ve uygulanması için emir buyurduğu Islahat Fermanı hükümleri pratikte gerçekleştirilemedi. Yurdun çeşitli yerlerinde yapılan resmi araştırmalar, ıslahatın uygulamada adaletle gerçekleştirilemediğini ortaya koymaktaydı. Yani İngilizlere göre ıslahat uygulamaları reaya arasında adaletle yapılmamaktaydı.

Selanik'te adi bir cinayet meydana gelmişti. Elçiye göre Selanik Valisi asayişli sağlayacak nitelikte biri değildi. Onun yetersizliği ve tedbirsizliği

153 4 Şevval 1272 (8 Haziran 1856) tarihli irade, B.O.A. İrade-Dahiliye, nr. 22915., Gülsoy, a.g.m., s. 456.

154 23 Haziran 1856 tarihli yazı, B.O.A. İrade-Hariciye, nr. 6806., Gülsoy, a.g.m. s. 457.

155 14 Rebi'ülevvel 1273 (21 Kasım 1856) tarihli irade, B.O.A. İrade-Hariciye, nr. 6896.

sebebiyle cinayet meydana gelmişti. İngilizler konu hakkında görüşlerini Bâbîâlî'ye bildirdiler.

Bulgaristan'da vuku bulan adi cinayet hakkındaki gelişmeler de İstanbul'a bildirildi. İngilizler bu haberlerin sonucunda ne yapıldığı konusunda tatmin edici bir uygulama görmediklerini belirttiler ve Konya, İzmir ve Karaburun'da genel asayışı bozanlar hakkında gerekli ve caydırıcı cezalar verilmeyip suçluların serbest bırakıldığını iddia ettiler.

İngilizlere göre Kürdistan'da güvenlikte olmayan hristiyanlar yardım istiyorlardı. Beyrut ve Şam taraflarında hristiyanlara karşı şiddete yönelik ayaklanmalar devam ediyordu. Nablus ve Maraş'ta bulunan gayrimüslimler aleyhine düşmanca hareketlerde bulunularak buradaki hristiyanların malları yağmalanmakta ve kendileri öldürülmekteydi. Buralarda bulunan kiliseler, konsolosluklar ve asılı bayraklar tahrip ediliyordu. Osmanlı hükümeti, bu yerlerde bozgunculuk yapanları önlemede yetersiz kaldı. Bu sebeple hristiyanların güvenliği sağlamak için İngiltere'nin adalet ve hakkaniyet ile müdahale etmesi gerekmektedir. 1856 Paris Anlaşmasına imza atan devletler hristiyanlara karşı yapılan adi cinayetlerden rahatsız olmaktaydı. Bu gelişmeler sonunda İngiliz elçisi, Osmanlı Devleti'nde işlenen cinayetlere karşı caydırıcı tedbirler alınmasını rica etti.¹⁵⁶

Osmanlı Devleti'nin kendi isteğiyle kabul ettiği Islahat Fermanı hükümlerini uygulamaya koymasını geleceği için faydalı gören İngiltere, bunun uygulamada gerçekleştirilebileceğini endişeyle karşıladı. İngilizler açısından Osmanlı Devleti kendi vatandaşlarına karşı ıslahatın uygulanmasında ihmalkar davranmaktaydı. Islahatın uygulanmasında sadece kötü niyetle değil taassubları sebebiyle belli yerlerde bulunan müslüman halk, yeni kurallara isyan şeklinde hareket ederek karşı çıkıyordu. İsyanlara meydan verilmeden ıslahatın uygulanmasında etkin bir metod takip edilmeliydi. Yetkili memurlar merkezi hükümete davet edilip onlara yeni uygulamalar hakkında aydınlatıcı bilgiler verilmeliydi ve bunlara ıslahat prensiplerinin uygulanmasında kusurlu davrananların caydırıcı ve ağır bir şekilde cezalandırılacağı açıkça anlatılmalıydı.

İngilizlerin endişeleri ve uyarıları üzerine hükümet Selanik, Nablus ve Maraş'ta meydana gelen olayları bastırmak, suçluları cezalandırmak üzere asker gönderdi. Gönderilen askeri kuvvetin yeterli sayıda olması ve mağdur olanların mağduriyetlerinin giderilmesi hususu İngilizler tarafından istenmişti. Hristiyanlara karşı müslüman halkın şiddet ve saldırıları gittikçe arttığından

¹⁵⁶ İngiliz Elçisi Lord Stretford Redcliff'in 6 Mayıs 1856 tarihli yazısı, B.O.A. İrâde-M. Mahsus, nr. 287.

gayrimüslimler aşırı derecede korkuyorlardı. İngilizler, gayri müslimlerin cinayetlerden korunması hususunda gereğinin yapılmasını Bâbîâlî'den önemle rica ettiler. Bunun yanısıra Elçi Redcliff, ıslahatın uygulanması ve gayrimüslimlere karşı adaletle muamele edilmesi hususunda gereğinin yapılmasını Sadrazam Fuat Paşa'dan istedi ve ayrıca gerekli ıslahatın yapılmadığı konusunda ihtar edici uyarıda bulundu.¹⁵⁷ Yine aynı elçi tarafından ıslahatın uygulanmasından imzası bulunan tarafların ve bilhassa Osmanlı Devleti'nin taahhütlerine uyması da hatırlatıldı.¹⁵⁸

Yukarda yapılan açıklamaların yanısıra Lord Clarendon, isyanların olduğu bölgelere görevli olarak gönderilen memurların zamanında varmadığı, sanıkların sadece isimleri ve suçluları yazılı olan defterin İstanbul'a gönderildiği, cinayetleri önlemek amacıyla yeterli tedbirlerin alınmasında geç kalındığı ve ıslahatın uygulanmasında gerçekçi olunmadığı konularında Londra Elçiliğimize yazılı uyarıda bulundu.¹⁵⁹

8.OSMANLI DEVLETİ'NİN İNGİLTERE'YE VERDİĞİ CEVAP

Maraş, Nablus ve Osmanlı Devleti'nin diğer bölgelerinde meydana gelen ayaklanma ve adam öldürme olaylarından sonra İngiltere elçiliği vasıtasıyla, kendi vatandaşlarının huzur ve emniyetinin tehlikeye düşmesinden dolayı ayaklanmaların durdurulması hususunda ihtar edici bir şekilde Bâbîâlî'ye müracaatta bulundu. Bu müracaatla İngiltere, Islahat Fermanı'nın uygulanması esnasında Osmanlı Devleti hakkında oluşan olumsuz kanaatlerini açıkladı. Elçiliğin yazılı müracaatı Bâbîâlî tarafından dikkatle incelendi.

İngiliz elçisinin yazısına cevaben Osmanlı Devleti, dost yabancı devletlere mensup vatandaşın güvenliğini sağlamanın, adi eylemleri durdurmanın ve herkesin adaletle haklarını korumanın hükümetinin vazifesi olduğunu belirtti. Hükümet de, İngiliz vatandaşlarının haklarını korumakla da vazifeli olduğunu bildirirken meydana gelen olayların üzerine de süratle gittiğini ve mağdur olanlara yardımcı olduğunu belirtti.

Osmanlı Devleti üç seneden beri Kırım Savaşı (1853-2856) ile meşgul oluyordu. Bu sebeple bütün askeri kuvvetlerini mecburi olarak cepheye sevk etmişti. Bu arada memleket içinde bir çok ıslahatlar ve değişiklikler yapıyordu. Ülke içinde yeteri kadar askeri kuvvetin bulunmamasına ve

157 B.O.A. İrade-Dahiliye, nr. 356.

158 İngiliz Elçisi Lord Stretford Redcliff'in 6 Mayıs 1856 tarihli yazısı, B.O.A. İrade-M. Mahsus, nr. 287.

159 19 Cemaziyelahir 1273 (14 Şubat 1857) tarihli yazı, B.O.A. İrade-Dahiliye, nr. 356.

ıslahatların yapılmasına rağmen devletin hiç bir tarafında huzur ve güvenliği bozacak ciddi bir isyan meydana gelmemiştir. Yönetimi en iyi olan memleketlerde bile adi cinayetlerin meydana gelmesi normal bir durumdur. Adi cinayet işleyenler kanunun şiddetli cezasına çarptırılıyordu. Suçluların cezalandırılması konusunda hükümet vazifesini tam olarak yerine getirdi. Adi cinayet işleyen suçlular önce mahkemelerde yargılandı ve sonra kanun gereği caydırıcı cezalar infaz edildi. Osmanlı Hükümeti bu kararlı uygulamasıyla konu hakkında ihmalkar davranmadığını açıkça ortaya koydu.

Osmanlı Devleti'nin her yerinde halkın tabiatı ve karakteri aynı değildi. Bazı yerlerde olduğu gibi Maraş ve Nablusta yaşayan halk aşırı derecede cesurdu. Bu şehirlerde yaşayan cesur insanlar sert ve şiddetli bir karaktere sahiptiler.

Nablus'ta görevli bir papaz silahıyla bir saldırganı durdurmak istedi. Bu esnada kazara saldırgan öldü. Arkasından kazara da olsa saldırganı öldüren papaz işlediği suçu sebebiyle idam edildi. Maraş'ta konsolos vekili Hoca Guermani sancak meclisinde yani resmi bir makamda şehrin kadısı Mehmet Tevfik Efendi'ye hakarete bulundu ve açıkça İslam dinine de hakaret etti. Bu iki durum sebebiyle Nablus ve Maraş'ta üzüntü verici olaylar meydana geldi. Bunları anlatmaktan Osmanlı Devleti'nin amacı cinayet olaylarını hafife almak veya suçluları adaletin vereceği cezanın infazından kurtarmak değildi. Ancak bu üzücü olaylar durup dururken meydana gelmedi. Bu çirkin olaylara İngiltere'nin görevli memurları sebep oldular. Bununla beraber acı olayları çıkaran veya çıkmasına sebep olanların mazereti devlet nezdinde kabul edilmediğinden cinayetle itham edilen sanıklardan mahkeme olunduktan sonra suçlu bulunanlar gerekli cezalara çarptırıldılar.

İşlenen adi cinayetleri ve bu cinayetlere teşebbüs edenleri cezalandırmak için askeri kuvvet temin edilerek olayların çıktığı yerlere sevk edildi. Maraş'taki mahalli hükümete yardım edecek takviye kuvveti oraya ulaşmadan önce burda bulunan askeri kuvvetlerce suçlu bulunanlar tutuklanarak hapsedilmişti. Suçluların mevcut kanunlara göre cezası belliydi. Bâbîâlî'ye göre alınan caydırıcı tedbirler ve suçluların cezalandırılması hususunda yapılan yargılama yerinde ve adil bir uygulamaydı. Osmanlı Devleti, Avrupa büyük devletleri vatandaşlarının talep ettiği emniyetin sağlanmasında almış olduğu tedbirlerle bir kerre daha ne kadar kararlı ve adil olduğunu ispat etti. Bâbîâlî'nin adalet prensipleri dahilinde muamele yaptığı ve bu uygulamalarının İngiltere tarafından da takdir edildiği belirtildi.

Devletin, mülkiyet hukukuna ait hükümetin vazifesini ihmal etmesine izin vermediği gibi cinayet olayında suç işleyenlerin cezalandırılması hususunda da emirleri çok açıktı. Bu emirler gereğince kanunun caydırıcı

cezaları yanında memleketin bütün sathında güvenliğin sağlanması hususunda gerekli tedbirler alınmaktaydı. Selanik'te meydana gelen adi olaylar hakkında haber alınır alınmaz şehrin asayiş ve güvenliğini sağlamak amacıyla valiliğe askeri sıfatı bulunan yeni bir memurun gönderilmesine karar verildi. Bulgaristan'da meydana gelen olay hakkında Bâbiâli vaktinde haber alamamıştı. Olayın aslı gizlice araştırıldı ve gerekli soruşturma yapıldı. Bu konuda araştırma yapılması için memurlardan başka, o yerin ileri gelenlerine ve çeşitli özel vasıtalarla müracaat edildi. Gaberu'da meydana gelen öldürme haberi İstanbul'a ulaşınca mahallinde yapılan soruşturmanın sonucuyla yetinilmedi. Gaberu'da meydana gelen olayın çıktığı yere, gerçeği meydana çıkarmak amacıyla soruşturma yapacak ve mahkeme edecek görevli uzman bir memur gönderildi. Konu üzerine süratle giden devlet, bizzat olayların önlenmesi hususunda ne kadar kararlı olduğunu ve güvenliğin sağlanması hususunda ne kadar uyanık bulunduğunu ortaya koydu.

Varna'da meydana gelen olaylarda bazı vatan hainleri, öldürme olayında devleti ve İslam milletini itham ederek birtakım yalan ve aslı olmayan sözler söylediler. Müslümanların üzerine iftira olarak atılan olayın incelenmesi sonucunda adi bir cinayet olduğu ortaya çıktı. Mahallinde gerekli mahkemenin yapılması için Varna'ya yetkili ve uzman bir memur gönderildi ve yapılan mahkemede adi cinayeti işleyen suçluya her hangi bir ceza vermek mümkün olamadı. Konu hakkında oluşan şüphe üzerine cinayetle ilgili soruşturmanın yeniden yapılması için mahkemenin İstanbul'da görülmesine karar verildi.

Kürdistan tarafında meydana gelen huzursuzluklar hakkındaki haberler Bâbiâli'ye ulaşınca buraya, asayişini sağlamak amacıyla gerekli askeri kuvvet gönderildi. Hülâsa hükümet, gerek kendi ve gerekse yabancı devletlerin vatandaşlarının asayiş ve güvenliğini sağlamak için askeri kuvvetler göndererek gerekli tedbirleri aldı. Adi cinayetlerle hiç bir hükümetin sorumlu tutulamayacağı prensibine göre bu cinayetlerle hükümeti suçlamak yerinde olmayan anlamsız bir hareketti.

Adi cinayetlerle ilgili suçlular, yürürlükteki kanunlar çerçevesinde mahkeme edilerek layık oldukları cezalara çarptırılmaktaydı. Adi cinayetlere teşebbüs edenleri adaletin elinden kurtarmanın hiç bir devletin menfaatine olamayacağı açıktı. Ayrıca bu konularda Saltanatın, vazifesini yapması konusunda hükümete vermiş olduğu açık bir emri de bulunmaktaydı.

Şurası iyi anlaşılmalıydı ki, devletin içinde ve dışında bulunan hainler, adi cinayetleri hükümete ve İslam milletine itham etmekteydiler. Aslı esası olmayan bir takım olayları iftira edenler ve yalan bir şekilde yazıp anlatanlar müslümanlar tarafından tekzip edildi. Bütün bunlara rağmen içte ve dışta

bulunan düşmanlar, devlet ve müslüman millet hakkında yalan ve olmamış olaylar uydurarak gazetelerde neşrettiler. Varna'da meydana gelen adi cinayetin Osmanlı Devletine ve müslümanlara itham edilerek gazetelerde neşredilmesi buna açık bir örnekti.

İzmir'de İslam milletinin güya hristiyanları ayin yapmaktan engellemek amacıyla katletmesi karşısında İngiltere devleti süvari birliğiyle müdahale ederek bir çok masum müslüman halkı öldürdüğü ve bu müdahaleyle hristiyanları koruduğu haberi yayıldı. Ayrıca bu haber caddelerde, çarşı ve pazarda duyuldu ve Avrupa gazetelerinde de neşredildi. Halbuki İzmir'de, böyle bir olay meydana gelmemiştir. Bu haberin tamamen asılsız, yalan ve iftira olduğu İngiltere tarafından biliniyordu. Orada bulunan İngiliz askerleri müslümanlar hakkında böyle bir muamelede de bulunmamışlardı. Bilhassa İngiliz askerleri, müslümanların kendilerine karşı gösterdiği hoşgörülü muamelelerden ve davranışlarından dolayı memnun olduklarını anlatmışlardı.

İçte ve dışta bulunan düşmanlar, sanki müslümanlar hristiyanları tamamen idam edecekler veya katledecekler şaibesini yayarak İzmir'de birçok yalan haberler neşrettiler ve aynı teraneyi tekrarladılar. Mahalli hükümet, olaylar hakkında teyakkuzda bulunduğunu ve çok uyanık olduğunu gösterdi. Şaibeyi duyan İzmir valisi bizzat yalan haberi çıkaranların üzerine gitti. Yapılan soruşturma sonucunda neşredilen haberlerin aslının olmadığı, duyumların adi bir tertip sonucunda birtakım hain bozguncuların neşrettikleri uydurma haberler olduğu anlaşıldı.

Galos'ta meydana gelen olaylar da tamamen kasıtlı hareket edenlerin ne kadar hain olduklarını ortaya koymaktaydı. Burada bulunan hristiyan memurlar, müslümanlar tarafından işkence yapıldıktan sonra bir Rum papazının idam edildiğini, idam edildikten sonra papazın cesedinin ikiye parçalandığı uydurma haberini yabancılara anlattılar. Hatta bu memurlar müslümanlar hakkında edepsiz ve ahlak dışı sözler dahi söylemekten çekinmediler. Bunun üzerine mahalli hükümet, olayı açığa kavuşturmak amacıyla geniş bir soruşturma başlattı. Papazın cesedi üzerinde Avrupalı doktorlara otopsi yaptırdı. Avrupalı hekimlerin tıbbi tedkiki sonucunda papazın, darbe ile öldürülmediği, kendiliğinden düşüp başını taşa çarparak öldüğü tesbit edildi. Hekimler ceset hakkındaki tıbbi görüşlerini yazılı olarak bildirdiler. Hekimlerin tesbit ettiği tıbbi bilgilerin sonucu ve hazırladıkları rapor halka açıklandı.

Müslümanlara böyle bir adi cinayeti isnat edenler; otopsi sonucunu beklemeden fırsat bu fırsattır diyerek ve üzerine birçok yalan ve iftiralar ilave ederek konuyu Avrupalı gazetecilere bildirmişlerdi. Ancak otopsiyi iki Avrupalı hekimin yapıp sonucu yazılı olarak açıklaması ve orada bulunan

yabancıların da olaya şahit olması kasıtlı yayılan haberlerin asılsız olduğunu ispatladı. Yalancıların ve hainlerin gazetelerde neşrettiği asılsız haberler tekzip edildi. Ayrıca Bâbîâlî, bunun gibi birçok yalan haberlerin Avrupa gazetelerinde neşredildiğini İngiltere'ye bildirdi.

Devletin amacı, bu gibi olayları anlatarak işinin ne kadar zor olduğunu yabancı devletlere göstermekti. Saltanat, yalan haberleri tekzip etmek, suçlu bulunanlara gerekli cezaları vermek ve iftiracıların uydurmalarından haberdar olmak ve hükümetin vazifesini hakkıyla yapmasını sağlamakla görevliydi. Saltanat, zaman zaman hükümetin vazifesini yapması hususunu tekit ediyor, yeniden yapılanmakta olan mülkiyenin düzenlenmesi konusunda gereğinin yapılmasını emreliyordu. Kasıtlı olarak hükümeti itham edici yalancıları ortadan kaldırmaya kararlı olan devlet başarılı olmaya da mecburdu. Asayiş ve güvenliği sağlamada Osmanlı Hükümeti'nin kesin kararlılığı ve aldığı caydırıcı askeri tedbirleri İngiltere devleti nezdinde de memnuniyetle karşılandı.¹⁶⁰ Alınan caydırıcı tedbirlerle Osmanlı Devleti içinde asayiş ve güvenliğin yeniden sağlanmasına çalışıldı.

160 Osmanlı Devleti'nin İngiltere Sefaretine yazdığı bila tarihli resmi yazı, B.O.A. İrâde-M. Mahsus, nr. 287.

4. MARAŞ'TA TÜRK ERMENİ İLİŞKİSİ

1. GİRİŞ

Türkiye Selçuklu sultanı Süleyman Şah, 1084'te Maraş'ı fethedince Kilikya Ermeni Prensi Fileretos Urfa'ya kaçtı. Fileretos, Türkiye Selçuklularına karşı Büyük Selçukluların yardımını elde etmek amacıyla Büyük Selçuklu Sultanı Melik Şah'ın huzuruna çıkarak Müslüman oldu. Sultan Melikşah, Fileretos'u Kilikya'da vasal olarak kabul etti.¹⁶¹

1091 yılında Çukurova bölgesi Selçuklu Türklerinin eline geçince bu bölgeye Türkmen nüfus yerleştirildi.¹⁶² Kilikya dağlarına yerleşen Ermeniler, Haçlıların Adana ve Maraş'a gelmeleri üzerine derhal harekete geçerek onlarla irtibat kurdular. Haçlıları kurtarıcı olarak karşılayan Ermeniler, onları Türklere karşı kışkırttılar. Bu yüzden Çukurova bölgesini Türkler terk etmek zorunda kaldılar. Ermenilerin ihaneti üzerine Türklerin elinde bulunan Antakya ve Urfa gibi şehirler Haçlıların eline geçti. I. Kılıçarslan döneminde (1092-1107) Türklerle Ermeniler arasında ilişkiler iyi bir şekilde devam etti. Türklerin hoşgörüsü ve adil davranışı karşısında Ermeniler, Haçlılarla işbirliği yapmakla birlikte Selçuklulara da yaklaştılar.¹⁶³

II. Kılıçarslan tahta çıktığında Haçlılarla işbirliği yapan ve Türkleri katleden Ermenilerle mücadeleye devam etti. 1156'da Ermeni Prensi Toros'un kardeşi Stephan, Maraş beyinin bir Ermeni köyüne girmesini bahane ederek şehre taarruz etti. Şehir ve köylerdeki halkın çoğunu öldürdü.¹⁶⁴

II. Kılıçarslan tarafından Pertus kalesinin alınması sonrasında Ermeni prensi II. Leon'un oğlu Gregori de esir edildi. Bunun üzerine Ermeniler barış isteyerek Selçuklu sultanının hakimiyetini kabul ettiler. I. Gıyaseddin Keyhüsrev Maraş bölgesini Ermenilerden tekrar alarak daha önce burada oluşturulan Selçuklu uç beyliğinin başına Nusreddin Hasan Bey'i getirdi.¹⁶⁵

161 Ali Sevim, Selçuklu Ermeni İlişkileri, Ankara 1983, s.25.

162 Urfalı Mateos, Vakayiname, Çeviren: Hrant D.Andreasyan, Ankara 1987, s.156-158.

163 İlyas Gökhan, "Kilikya Ermeni Prensi'nin Kuruluşu ve Türklerle İlişkileri", Kahramanmaraş'ta Ermeni Sorunu Sempozyumu, 2002 Kahramanmaraş, s. 70.

164 Sevim, age. s.31.

165 Osman Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, İstanbul 1993, s. 287.; Gökhan, a.g.m., s.73.

1243 yılında Selçukluların Moğollara yenilmesinden sonra Ermeniler Moğolların yanında yer aldılar. Moğolların yardımıyla Türk topraklarına saldıran Ermeniler 1258 yılında Maraş'ı işgal ettiler.¹⁶⁶

Memluklu devleti bölgede güçlenerek Moğollara ve Ermenilere ağır darbeler vurmaya başladı. Moğollardan gerekli desteği bulamayan Ermeniler, Türklere ve Müslümanlara karşı yeni bir Haçlı seferi düzenlenmesini istediler.¹⁶⁷

XIV. yüzyılın başlarında Maraş civarına yerleşen Dulkadir Türkmenleri, 1337'de Memluklulara bağlı bir beylik kurmayı başardı. XIV. yüzyılın ortalarında Adana ve yöresinde Memluklulara bağlı Ramazanoğulları Beyliği kuruldu. Bu iki beylik Ermeni Prenslüğü'nin sınırlarını daralttı. Memluklular 1374 yılında harekete geçerek Ermeni Prenslüğü'ni ortadan kaldırdı.¹⁶⁸

Ermeni Prensi Leon, III. Napolyon'a yardımcı olması için dilekçe verdi. Leon'un eşi prenses Lusignan'ın 1876'da Milano'da ölmesi bahanesiyle Ermeni sorunu gündeme geldi. Prensesin bıraktığı altı çocuğa maddi yönden destek olunması için Ermenilerden para toplandı.¹⁶⁹

Tanzimat ve Islahat Fermanlarının tüm tebaayı eşit gören yaklaşımı, 1863'te "Devlet İçinde Devlet" doğuran Ermeni Milleti Nizamnamesi'nin kabulü, 1876 Kanuni Esasi'nin ilanı, Meşrutiyet rejimine geçilmesi Ermeniler ve diğer Gayri Müslimler için büyük adımlar olarak görülmekteydi. Aslında bu adımlar gayrimüslimlerin devlete karşı sadakatla bağlanmasını ve devletin daha ileri ve özgürlükçü bir yapıya ulaşmasını amaçlayan olumlu gelişmelerdi.¹⁷⁰

Ermeniler, Rus idaresinde kalmaktan ziyade Osmanlı idaresinde kalmayı tercih ettiler. Çünkü Ermeniler, Rus idaresi altında meslek ve din özgürlüğünü elde edemeyeceklerine inanıyorlardı. Onlar için Osmanlı idaresi altında kalmak büyük bir şanstı. Bu nedenle 26 Nisan 1877'de Türkiye'de bulunan Gregoryan Ermeni Patriği Vekili, Roma Katolik Ermeni temsilci rahibi, Suriye Patriği vekili ve Yunan Patrik temsilcisi ittifakla Ruslara karşı olduklarını ve Osmanlı idaresi altında kalmayı tercih ettiklerini açıkladılar.¹⁷¹

166 Mükrimin Halil Yinanç, "Maraş Emirleri", TOEM, 1340, N.6, (83), s.98.

167 Gökhan, a.g.m., s.75.

168 Gökhan, a.g.m., s.76.

169 Esat Uras, Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi, Ankara 1987, s.187.

170 Memet Yetişgin, "Maraş'ta Ermeni Nüfusu: Osmanlı Son Dönemi, Mütareke ve Milli Mücadele Yılları", OTAM, Ankara, 2005, sayı.17, s.390.

171 British Documents On Foreign Affairs (BDFA.), Part 1, Series B, Volume 4, University Publication Of America, s.5.

Rusya 25 Nisan 1877'de Osmanlıya karşı savaş ilan ettiğinde Ermeniler, Müslümanların yanında yer alacaklarını ilan ettiler.¹⁷²

Diğer yandan Ermeni Patriği Nerses Varjabedian, 1876'da toplanan İstanbul Konferansı'nda, İngiliz Murahhası Salisbury'ye Ermenilere baskı yapıldığını bildiren bir rapor verdi. İngilizlerin İstanbul büyükelçisi Henry Elliot, İstanbul konferansı arifesinde Avrupa'nın sempatisini kazanmak amacıyla, Ermeniler vasıtasıyla isyan çıkarmanın güç olmadığını söyledi. Bu arada Rusya'daki Ermeniler, Türkiye'deki Ermeniler adına Çar II. Aleksandr'a müracaat ederek, Ermeniler lehine müdahale etmesini istediler.¹⁷³ 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı başladığında Zeytun ve Türkiye'deki Ermeniler isyan hareketine girişti. Ancak önceden alınan tedbirler sayesinde 1877 ayaklanması kansız bastırıldı.

II. Abdülhamit, Ermenilerin sadakatından dolayı Patrik Varjabedian'a birkaç defa nişan verdi ve bunların vatansever olduğunu söyledi. 7 Aralık 1877 tarihinde Patrik Nerses Varjabedian başkanlığında toplanan Ermeniler, Osmanlı topraklarını savunacaklarını oy birliği ile kararlaştırdılar. Osman Paşa'nın Plevne'de teslim olduğu duyulunca Ermeni meclisi yeniden toplanarak Osmanlı ordusuna gönüllü asker verme kararını değiştirdi ve böylece Ermeni kilise ve aydınları Osmanlıya sırt çevirdi.¹⁷⁴

31 Ocak 1878'de Rusya ile Osmanlı Devleti arasında Edirne'de mütareke görüşmeleri başladığı zaman İstanbul'da Ermeni Patriği Umumi Meclisi toplanarak Eçmiyazin Ermeni Katogikosluğu vasıtasıyla Rus çarından şu isteklerde bulundu:

1- Ermenilerin bulunduğu Fırat'a kadar olan toprakları Rusya'nın ilhak etmesi.

2- Bu topraklar Rusya'ya bırakılmazsa, Rusya tarafından Bulgaristan'a verilen imtiyazların Ermeniler'e verilmesi.

3- Bu da olmazsa ıslahat yapılması hususunda Osmanlı Devleti'nden teminat alınması ve ıslahat yapılıncaya kadar Rus askerlerinin bu topraklardan çekilmemesi.

Patrik Varjabedian ile dokuz piskoposun imzasını taşıyan 13 Şubat 1878 tarihli dilekçe Rus Çarına ve bir dilekçe de Başbakan Gorçakof'a gönderildi. Bu dilekçede Rus Çar'ına "Büyük Kurtarıcımız" diye hitap edildi.¹⁷⁵

172 BDFA., Part 1, Series B, V. 4, s.6.

173 Erdal İlter, "Ermeni Meselesi'nin Perspektifi ve Zeytun İsyanları, Ankara 1995, s.116.

174 İlter, age. s.117.

175 BOA., Osmanlı Belgelerinde Ermeniler (OBE), C.3, s.X.

Ermeniler kendi aralarında teşkilatlanmaya başladılar. Maraş Emniyet Komserliği'nden gönderilen 1879 tarihli Kilikya Vatanperver Şirketi isimli mühür örneği, Ermenilerin Maraş'ta teşkilatlandığını göstermektedir. Kilikya Vatansever Topluluğunu kuran Ermeniler, Zeytun'da faaliyetlerini artırdılar.¹⁷⁶

Ermeni patriği Nerses Varjebeyan Osmanlı vatandaşı değil de, sanki yabancı bir memleketin temsilcisi gibi davranarak sefaretlerle, yabancı hükümet meclis ve kiliseleriyle direk temas kurdu, yurt içindeki Ermeni murahhaslarını konsolos gibi kullandı, uydurma ve şişirme haberleri istediği makamlara ulaştırdı ve Ermeni murahhaslara tamimler gönderdi.¹⁷⁷

13 Mart 1878 tarihinde Ayastefanos Antlaşması imzalandı. Bu anlaşmanın 16. maddesinde Ermenilerle ilgili "Osmanlı Devleti, Ermenilerin yerleşmiş oldukları eyaletlerde bölge menfaatlerinin gerektirdiği ıslahat ve tensikâtı vakit kaybetmeksizin icra edeceğini ve Kürtlere ve Çerkezlerle karşı Ermenilerin emniyetlerini koruyacağını taahhüt eder" hükmü yer aldı. Bu madde ile Ruslara Ermenileri koruma adı altında Osmanlı Devleti'nin İçişlerine müdahale etme fırsatı verildi.¹⁷⁸

13 Temmuz 1878'de Berlin Anlaşması imzalandı. Bu anlaşmanın 61. maddesinde "Bâbiâli, Ermenilerle meskun vilayetlerde mahalli ihtiyaçların lüzum gösterdiği tensikât ve ıslahatı vakit geçirmeksizin tatbik etmeyi ve Çerkezlerle Kürtlere karşı oraların güvenliğini temin etmeyi deruhte eder. Bâbiâli bu yoldaki tedbirlerini onların tatbikine nezaret edecek büyük devletlere muayyen zamanlarda bildirecektir." ifadesi yer aldı.¹⁷⁹ Berlin Anlaşması'yla Ermeni konusu uluslararası bir anlaşma metninde yer aldı ve Ermenilerin oturdukları yerlerde ıslahat yapılması hususu Bâbiâli'ye bir görev olarak verildi.

Bu arada Başpiskopos Horen Narbey, İstanbul'da düzenlenen Ermeni Muhtariyet Projesi'ni alarak Petersburg'a gitti ve Çarlık yönetimiyle irtibat kurdu. 10 maddeden oluşan bu projede Zeytun'a serbestlik verilmesinin Rusya tarafından garanti edilmesi de yer aldı.¹⁸⁰ Patrik Nerses Varjebeyan, İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Salisbury'ye gönderdiği 13 Nisan 1878 tarihli yazıda Doğu Anadolu ve Çukurova'da güvence altına alınmış bir Hristiyan idaresi istedi. Berlin Anlaşması sonunda Ermeni aydınları arasında tartışma çıktı. Rus

176 BOA., OBE, C.3, s.XXX.; Hüseyin Nazım Paşa, Ermeni Olayları Tarihi, BOA Daire Başkanlığı Yayınları, nr. 15, Ankara 1994, C.1, s.125.

177 BOA., OBE, C.4, s. XXIII.

178 Enver Ziya Karal, Osmanlı Tarihi, C. VIII, Ankara 1988, s.129.

179 Karal, age., s.132.

180 Uras, age., s.212.

yanlısı Ermeniler, Berlin Anlaşması'nı eleştirirken, İngiliz yanlısı Ermeniler de sözkonusu anlaşmadan memnun olduklarını ifade ettiler.¹⁸¹

Rusya ve İngiltere, Ermeni konusunu siyasi çıkarları doğrultusunda yorumlarken, Ermeniler de iki yüzlü davranmaktan geri durmadılar. Bu arada Zeytun'da yaşayan Ermeniler kendilerine zulüm yapıldığını iddia ederken, diğer taraftan bedenen askerlik hizmetinde bulunmak istediklerini bildirdiler. İki yüzlü tutumlarına rağmen Ermenilerin doğrudan veya bedelli olarak askeri hizmette bulunma istekleri kabul edilerek konu hakkındaki karar 14 Ağustos 1879 tarihinde Padişah'a arz edildi.¹⁸²

2. AYAKLANMANIN NEDENLERİ

Ermenilere göre ayaklanmanın önemli iki sebebi vardı: 1- Ceyhan Nehri kenarındaki toprakların Çerkezler, Müslümanlar ve Maraş'ta bulunan Türk beyleri tarafından zorla veya zaman aşımı gibi çeşitli hilelerle alınması. 2- Şehirde yaşayan fakir Ermeni halkından zulümle fazla vergi alınması.¹⁸³

İlk bakışta bunlar ayaklanma için gerekçe kabul edilse bile başka bahaneler de ileri sürülüyordu. Mesela, Türkler arasında Ermenilere "gâvur" deniliyordu. Ermeniler, kendileri hakkında bu küçümseyici ifadenin kullanılmasından rahatsız oluyorlardı. Diğer yandan Rus ajanları Ermenilere giyecek ve para yardımıyla bulunarak onları isyana teşvik ediyorlardı. Hatta Ruslar aleyhinde konuşanlar, Ermeniler arasında lanetleniyor ve vatan haini olarak kabul ediliyordu. Şikâyetlerin bir kaynağı da kendilerine adaletle muamele yapılmadığı iddiasıydı. Aslında Ermenilere adaletle muamele yapılıyordu. Fakat eğitim seviyesi düşük cahil ve fakir olanlar iç ve dış tahriklerle kandırılıyordu. Ayrıca bu insanlarla maddi durumu iyi olan zengin Ermeniler ve rahipler ilgilenmiyordu.¹⁸⁴

Yukarıda belirtilen bahaneler yanında, Ermeniler, Maraş ve Zeytun'da yönetimin yeniden düzenlenmesini, Elbistan ve Göksun çemberinde bulunan Zeytun'un korunmasını, yolculuk esnasında soygunculuk yapanlara kaymakamın arka çıkmamasını, polis ve askeri teşkilatın yeniden kurulmasını, sadece ismen değil gerçekten eşit olmalarını ve Ermeni halkının da jandarma

181 İlter, age., s.117.

182 ATASE., Kutu nr. 2, Defter nr. 10, Gömlek nr. 893.

183 Birititish Documants On Ottaman Armenians (BDOA), Ed. Bilal N. Şimşir, Volume 1, (1856-1880), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1982, s. 426-428.

184 BDOA., V.1, s.429.

gibi silahlandırılmasını istiyorlardı.¹⁸⁵ Fakat Ermenilerin bu isteklerini devlet çatısı altında kabul etmek mümkün değildi.

Yaylada çadırlarda yaşayan Türk çobanları, Zeytun bölgesinde Ermenilerin ekinlerini sürülerine otlatıyor ve güvenliklerini tehdit ediyordu. Nitekim yaylada bulunan Bodohan isimli bir Türk çobanı Ermenilere saldırmış ve böylece Geben’de karışıklığın çıkmasına sebep olmuştu.

Şehirde Ermenilere yapılan muamelelerden endişe ediliyordu. Onlara göre zaptiye, tutuklu Türkleri serbest bırakıyor ve Naip Hakkı Efendi adaletle işlem yapmıyor, bir memur başkanlığında 4 Müslüman 4 Hristiyan üyeden oluşan arazi meclisi, tarafsız ve adil olarak çalışmıyordu.¹⁸⁶

3. ERMENİLERİN FAALİYETLERİ

1877-1878 savaşı yıllarında Zeytun’un çok yakınında bulunan Geben’de Hristiyan halkın arasında yaşayan Yörükler, Ermenilerin katliamları karşısında Babik’e mektup yazarak misillemede bulunacaklarını bildirdiler. Bunun üzerine Babik, etrafına 200 silahlı eşkiyayı toplayarak Yörüklerin üzerine yürüdü. Saldırmadan önce Yörüklere teslim olmaları önerisinde bulundu. Öneri kabul edilmeyince çatışma çıktı ve bu olayda 6 Türk şehit oldu. Çatışmada başarılı olan Ermeniler, Zeytun’a dönerken Müslüman köylerini yağmaladılar ve halka zulüm yaptılar. Kendilerine zulüm yapıldığını iddia eden Ermeniler, ellerine fırsat geçince Türklere insanlığın kabul edemeyeceği işkence ve katliamı yapmaktan geri durmadılar.

Geben katliamı üzerine Çerkezler, Kültür köyüne karargâh kurdular. Ermeniler, Hristiyanlara fırsat vermemek ve kiliseleri yağmalamakla suçladıkları Çerkezlerden aşırı derecede rahatsız oldular. Hatta bunların Kültür köyüne gelmesine mani olmayan hükümeti, görevini ihmal etmekle suçladılar.¹⁸⁷

Zeytun Ermenileri, Kültür köyüne karargâh kuran Çerkezlere saldırdı. Ermenilere ateşle karşılık veren Çerkezler mağlup olarak geri çekildiler. Bunu fırsat bilen Ermeniler, Müslüman köylülerin mallarını yağmaladılar.¹⁸⁸

Fırnız’da çıkan olayların sebebi Ermenileri örgütleyen “deli papaz” lakaplı rahipti. Ayrıca çatışmalarda askere karşı direnen Babik de en az rahip kadar sorumluydu. Nitekim 5 Haziran 1879’da Fırnız ve Makkal köylerinde çıkan çatışmada, Ermeniler teslim ol çağrısına uymadılar ve Babik’in

185 BDOA., V.1, s.430.

186 BDOA., V.1, s.431.

187 BDOA., V.1, s.437.

188 BDOA., V.1, s.438.

önderliğinde ateşle karşılık verdiler. Bunun üzerine Fırnız ve Makkal köyüne toplanan 100 eşkiyanın üzerine 2000 asker gönderildi. Komutan Veysi Paşa, Fırnız ve Makkal sakinlerinin hepsini isyancı kabul ederek şiddetle üzerlerine gitti ve bu taarruzda 15 Hıristiyan öldürüldü. Misilleme olarak Ermenilerin de Müslüman köylerini yakacağı ve talan edeceği endişesiyle Veysi Paşa, gerekli bütün tedbirleri aldı.¹⁸⁹

Van valiliğinden gönderilen 17 Aralık 1887 tarihli telgrafta, eski Ermeni patriği Karîmiyan Efendi'nin kardeşi Hürnû Bağışlayan Karkin, Ermeni mektebi öğretmenlerinden Ohannes, Biragameoğlu Mıgırdıç, Keyguruk Dalşahangiyan ve Terilmezyan adındaki şahısların komiteye üye oldukları ve başkanlarının Karkin ile Hangiyan olduğu bildirildi. Çünkü Zeytun'daki Ermeniler bunlarla diyalog kuruyorlardı.

Van ve Zeytun, Ermeni komitecilerinin muhasarası altındaydı. Komiteye üye olanlardan birkaç kişinin gizlice Bükreş'e gitmesi ve bu yolculuğun kendisiyle birlikte gideceklerine dahi haber verilmemesi istendi. Kangiyar'ın yanındaki dosyanın arasındaki kâğıtta yazılı "milletin ittifakı"nın ne olduğu açıkça bilinmiyordu. Ermeni komitecilerinin ittifakına örnek Bulgarlardı. Zira Bulgar komitecileri, aralarında ittifak ederek vatanlarını kurtarmışlardı.

Eski Ermeni Patriği Karîmiyan'ın kardeşi Hürnû Bağışlayan Karkin ile bazı Ermenilerin, Ermeni İhtilal Cemiyeti üyelerinden olduğu öğrenildi. Evlerinde yapılan aramada evrak bulundu. Evraka göre Karkin komite başkanı ve diğerleri de üyesi idi. Bunlar birtakım bozguncu hareketlerde bulunmuşlardı. Yapılan arama sonucunda ihtilalcilerden Karkin, Keygururk ve Ohannes yakalandılar ve sorgulamaları yapıldıktan sonra tutuklandılar.¹⁹⁰ Bu arada suçluların üzerinde ele geçirilen evrakın tercümesi Bâbîâlî'ye gönderildi¹⁹¹ ve Hürnû Bağışlayan gibi Ermeni komiteciler hakkında gereğinin yapılması Dahiliye Nezareti'ne emredildi.¹⁹²

Komite üyeleri, Ermenilerin meskun olduğu şehir, kaza ve köylerde isyanı başlatmak için karar almak amacıyla Bükreş'te toplandı. Toplantıya katılması için özellikle Agop Kazancıyan Efendi, Bükreş'e davet edildi. Rusçuk tüccar vekâletinden alınan habere göre yurt dışında bulunan Agop

189 BDOA., V.1, s.439.

190 Van Valiliğinden gönderilen 5 Kanunuevvel 303- 17 Aralık 1887 Cumartesi günlü telgrafın sureti, BOA., Y.A.HUS. 209/18.

191 Daire-i Dahiliye'nin 8 Kanunuevvel 303- 20 Aralık 1887 tarih ve 1440 sayılı yazısı, BOA., Y.A.HUS. 209/18.

192 Daire-i Sadaret'in 10 Kanunuevvel 303-22 Aralık 1887 Perşembe günlü ve 2 Numaralı yazısı. BOA., A.HUS. 209/18.

Kazancıyan'a ihtiyacı kadar para gönderildi. Bunun dışında edinilecek bilgilerin acilen Bâbîâlî'ye gönderileceği 5 Kasım 1887 Cumartesi tarihli yazı ile bildirildi. Ayrıca 19 Aralık 1887 Pazartesi günü Hariciye Nezaretine ulaşan yazının tercümesi ve ihtilalcilerin resimleri de Bâbîâlî'ye gönderildi.¹⁹³

Bükreş'e davet edilen Agop Kazancıyan, Zeytun'da başlatılacak olan isyan hakkında bilgi alışverişinde bulunmak ve konu hakkında görüşlerini bildirmek amacıyla Bükreş'e gitti. Onu takip eden ve her zaman teyakkuza olan Rusçuk tüccar vekili, gerekli bilgileri gizlice Dahiliye Nezaretine gönderdi.¹⁹⁴

Ermeni Komite üyeleri yalan haber üretmekte çok yetenekliydi. Memuryal Diplomatika gazetesinin 8 Haziran 1890 tarihli nüshasında, Ermeni meselesinin görüşülmesi ve Kürtlerin, Ermenilere yaptığı sözde zulmün önlenmesi için gerekli tedbirlerin alınması konularının tartışılmasına dair devletler arasında bir konferans yapılacağını bildiren bir yazı yayımlandı.¹⁹⁵ 9 Haziran 1890 tarihli yazı ile Hariciye Nezareti, konferans hakkında Londra elçiliğinden bilgi istedi. Alınan cevabî yazıda Elçilik, konferans haberinin tamamen uydurma ve yalan olduğunu bildirdi. Elçiliğin açıklamasına göre bu haber Memuryal Diplomatika gazetesinin Londra'daki muhabirinin uydurmasıydı. Yapılan görüşme sonunda muhabir, muhtelif gazeteler ile yapılan anlaşma gereği bunlara politikaya dair günde üç haber vermeye mecbur olduğunu söyledi. Haber üretmede başarılı olamadığı takdirde ne yapacağı sorulduğunda muhabir; "Ol vakit bunları tezyi etmekten başka ne yapılır?" cevabını verdi. Aslında bu haber, istek üzerine muhabir tarafından yazılmıştı.¹⁹⁶ Ayrıca haberin uydurma olduğu soruşturma ile de tesbit edildi.¹⁹⁷

Ermeni komitacılar Avrupa devletlerinden himaye ve yardım gördüler. İngiliz ve Ermeni Cemiyeti'nin ortaklaşa tertipledeği bir miting 2 Aralık 1892 tarihinde Londra'da yapıldı.¹⁹⁸ Bu mitinge katılması için gizlice görevli bir

193 Daire-i Saderet mektup kaleminin 5 Kanunuevvel 303 - 17 Aralık 1887 Cumartesi tarihli yazısı. BOA., Y.A.HUS. 209/14.

194 Daire-i Saderet'in 8 Kanunuevvel 303 - 20 Aralık 1887 Salı tarihli yazısı, BOA., Y.A.HUS. 209/14.

195 Daire-i Hariciye'nin 11 Haziran 306 - 23 Haziran 1890 tarihli yazısı, BOA., Y.A.HUS. 236/21.

196 Londra Elçiliğinin 14 Haziran 1890 tarih ve 139 sayılı yazısı, BOA., Y.A.HUS. 236/21.

197 Daire-i Saderet'in 13 Haziran 306 - 25 Haziran 1890 tarih ve 2 Numaralı yazısı, BOA., Y.A.HUS. 236/21.

198 Londra Sefaretinden gönderilen 4 Aralık 1893 tarih ve 546 Numaralı yazı, BOA., Y.A.HUS. 287/2, 1311.6.14.

memur gönderildi.¹⁹⁹ Mitingde yapılan konuşmalarda, Ermenilerin zulüm gördüğü ve olur olmaz yere hemen cezalandırıldığı, Osmanlı Devleti'nin Berlin antlaşması hükmüne uymadığı gibi aslı esas olmayan konular yanlı ve duygusal bir şekilde anlatıldı.²⁰⁰

Adana ilinde 22 Mart 1892 tarihinde Şisah Martayan adlı bir Ermeni'nin üzerinin aranması sonucunda, üzerinde Ermeni isyanını anlatan Ermenice yazılı evrak bulundu. Bunun üzerine Şisah Martayan istinaf mahkemesine havale edildi ve hakkında yasal işlem yapıldı.²⁰¹

Adana valiliği, bölgesinde Ermenilerin hâl ve hareketlerine çok dikkat ediyor ve en küçük bir söylentinin bile aslını araştırıyordu. Haçin'de vaize Hoca Hatun ile Ermeni hanımların ve Totasyan Nişan'ın evi arandı. Burada bulunan gizli ve zararlı evrak ele geçirilerek adliyeye teslim edildi. Evrakla ilgisi bulunan ve Ermeniler'in Amerika'ya firarına yardımcı olan Kunduracı Melkun, Nahle ve Oan adındaki üç Ermeni tutuklandı.²⁰² Haçin'den istenilen zanlı şahısların celbi için Kozan mutasarrıflığına gerekli tebligat yapıldı. Haçin'de en küçük harekette bile karışıklık çıktığı hâlde 13 Ekim 1892 tarihinde böyle bir olay meydana gelmedi.²⁰³

Zeytun'da isyana katılan Ermenilerin bir kısmı Halep'e kaçtı ve burada yakalananlar tutuklandı. Bu arada Sis Katogikosluğu, Ermenileri komite üyesi yaparak komitenin amaçlarına hizmet etmelerini sağladı. Ayrıca soydaşlarına ve üyelere Maraş hükümet konağını basmalarını ve burada karışıklık çıkarmalarını emretti.²⁰⁴ Zeytun'da herhangi bir isyan durumu yok ise de Katogikosluğun bu emri Ermenilerin isyan hareketine girişmeyi planladıklarını gösteriyordu. Zeytun kaymakamlığı muhtemel bir isyana karşı ilave tedbir olarak 10 jandarma daha gönderilmesini istedi. Bunun üzerine Zeytun'a 10 jandarma ve buna ilaveten kışlada devamlı bulunmak üzere bir subay ve 30 asker gönderildi.²⁰⁵

199 Hariciye Nezaretinin 8 Kanunuevvel 309 - 20 Aralık 1893 tarih ve 1209 sayılı yazısı, BOA., Y.A.HUS. 287/2.

200 Daire-i Sadaret'in 11 Kanunuevvel 309- 23 Aralık 1893 tarih ve 2142 sayılı yazısı ve eki, BOA., Y.A.HUS. 287/2.

201 Daire-i Sadaret'in 25 Mart 1852 tarih ve 4 Sayılı yazısı., Adana valiliğinin 22 Mart 1892 tarihli telgrafti, BOA., Y.A.HUS.. 257/126 1309.8.25.

202 Adana valiliğinin 1 Teşrinievvel 308- 13 Ekim 1892 tarihli yazı, BOA., Y.A.HUS. 265/162, 1310.3.24.

203 Daire-i Sadaretin 2 Teşrinievvel 308-14 Ekim 1892 tarih ve 589 sayılı yazısı, BOA., Y.A.HUS.

204 Daire-i Sadaretin 19 Cemaziyelahir 309- 21 Ocak 1892 tarih ve 3 sayılı yazısı, BOA., O.B. E. C. 10, nr. 54.

205 Dahiliye Nezaretinin 19 Cemaziyelahir 309 - 21 Ocak 1892 tarih ve 1518 sayılı yazısı, BOA., O.B.E.C. 10, nr. 54.

Ermeniler, Maraş'ta bulunan Amerikan vatandaşlarından istifade ederken Amerikan vatandaşları da siyasi çıkarları gereği Ermenilere yardım etmekten geri durmuyordu. Haziran 1892 tarihinde Maraş'ta Amerikan vatandaşı olan Şişmanyan'ın üzerinde Ermeniler lehine zararlı evrak bulundu ve bu suçundan dolayı Şişmanyan tutuklandı. Amerikan sefareti maslahatgüzarı, suçlu olduğunu bildiği hâlde 23 Ağustos 1892'de Bâbîâlî'ye müracaat ederek Şişmanyan'ın serbest bırakılmasını istedi.²⁰⁶

4. ERMENİLERİN MARAŞ'TA AYAKLANMASI

Şehir merkezinde bulunan Ermeniler ile Türkler yıllardan beri barış içinde yaşıyorlardı. Fakat 1878 yılından itibaren Zeytun ve Maraş'ta sık sık Ermeni olayları meydana gelmeye başladı. Türkler ile Ermeniler arasındaki gerilim gittikçe arttı. Nitekim 13 Ekim 1895 Pazar günü dış güçlerin tahrikiyle Maraş'ta çatışma çıktı. Ermeniler 18 Ekim 1895 Cuma tarihini kanlı gün ilan ettiler. Bu tarihten itibaren şehirde çatışma bir ay devam etti. Silahlı çatışma esnasında şehirde bulunan Amerikan misyonerleri Maraş Kız Koleji ve İlahiyat Fakültesi'ndeki 290 öğrenciyi alarak sığınaklara götürdüler. İsyancılar üzerine giden askerler Ermenileri etkisiz hale getirdiler ve adı geçen kolej ile fakülteyi ateşe verdiler. İsyan bastırıldıktan sonra askerler, isyana katılan Ermeni liderlerini olaylardan sorumlu tuttular.²⁰⁷

23 Ekim 1895 Çarşamba günü Ermeniler ile Türkler arasında bir tartışma oldu ve bir Türk bıçaklanarak öldürüldü. Çarşıda meydana gelen diğer bir tartışmada Müslümanların yardım istemesi üzerine halk toplandı, bıçak ve sopayla kavga başladı. Aynı günün akşamı Karamanlı Mahallesinde bir karışıklık oldu ve Protestan Ermenilerin ileri gelenlerinden Karabet Aga Topalyan'ın cesedi bulundu. Arka arkaya meydana gelen bu olaylar şehirde güvenlik bakımından belirsizliğe neden oldu. Asayişin sağlamak için askerler, caydırıcı sert tedbirler alarak şüpheli bulunanları tutukladı. Ermeniler yaptıklarından korkmaya başladılar ve intikam alınacağı endişesiyle yolculuk yapamaz oldular.²⁰⁸

24 Ekim 1895 Peşembe günü saat 11 sularında komite üyesi olan ve kasaplık yapan Bobos Serkis ile Mehmet arasında dükkânda tartışma çıktı. Bunun üzerine derhal Ermeniler ile Katolik ve Protestan Hristiyanlar dükkanlarını kapayıp Müslüman halka saldırdılar. Aynı günün akşamı komite

206 29 Safer 310- 23 Ağustos 1892 tarihli yazı, BOA., O.B.E. C. 11, nr. 60.

207 Stanley E. Kerr, The Lions Of Marash, State University of New York Press, Albany 1973, s.5.

208 BDOA., V. IV, s.636.

üyelerinden 11 Ermeni, Maraş'ın Karamanlı mahallesi sakinlerinden Hafız Mehmet Oğlu Ali'yi kurşunla ve Yusuf oğlu İbrahim'i kama ile hançerleyerek öldürdüler.²⁰⁹

Zeytun'da olduğu gibi Maraş mutasarrıflığı da Ermeni tehdidi altındaydı. Maraş'ta oturan Ermeniler evlerinde silahlı bir şekilde toplanmışlar, Zeytun'dan gelecek işareti bekliyorlardı. Zira bir miralay ve 400 asker Zeytun kışlasında 26 Ekim 1895 Cumartesi'nden beri beş gündür 11 eşkiya tarafından kuşatma altında tutuluyordu. Çeşitli cephelerden gelen Ermeniler, Andırın ve Elbistan ilçelerine bağlı Müslüman köylerini yakıp yıkarak tahrip ediyordu.

27 Ekim'de görevli olarak Halep'ten Maraş'a gönderilen bir Ermeni asıllı sağlık memuru korku içinde yolculuk yaptı. Maraş'ta meydana gelen olaylar nedeniyle köylerde bulunan halk yollara çıkarak yardım için şehre gelmeye başladılar.²¹⁰

Elbistan ve Maraş'ta bulunan 700 asker, Zeytun kışlasında kuşatma altında bulunan askerleri kurtarmak için gönderildi. Mutasarrıflıktan gönderilen 31 Ekim 1895 tarihli telgrafla, Maraş'ta bulunan askerî kuvvetin isyanı bastırmaya kâfi gelmediği bildirildi. Yardım için Halep'ten sevk olunan asker Maraş'a ulaşmak üzere süratle yola çıktı. Yardım amacıyla gelen kuvvet yetişinceye kadar, acilen süvari ve piyade askere ihtiyaç vardı. Bu sebeple redif askeri kumandanına, asker temin etmesi, müdahale ile eşkiyanın bastırılıp cezalandırılması emredildi. Güvenlik ile ilgili alınan tedbirler mutasarrıflığa bildirilirken Sadrazam da aynı tarihte Seraskere gereğinin süratle yapılmasını emretti.²¹¹

Maraş Ermenileri isyan çıkarmaya hazırlanmak amacıyla, Maraş'ta bulunan 20 evi boşalttılar, içine silah ve mühimmat doldurdular; siper için taş ve tuğladan yapılmış duvarlardan mazgal delikleri açtılar.

Ermeniler isyana hazırlık hareketlerini tamamladıktan sonra 16 Kasım 1895 Cumartesi akşamı saat altı sularında Akdere Kilisesi civarında Emerliyan Karabet ve arkadaşları “Zeytunlular geldi! Daha ne duruyorsunuz?” diyerek bağırıyorlardı. Bunun arkasından iki el silah atılarak halka hücum edildi ve kargaşa başladı. Akşamla yatsı arasında karanlıktan istifade edilerek Müslüman halk ile askerlerin birbirini kırmaları planlanmıştı. Çok acı bir olay başlamak üzere iken, mutasarrıf tam zamanında buraya gelerek

209 BDOA., V. IV, s.381.

210 BDOA., V. IV, s.636.

211 19 Teşrinievvel 1331- 31 Ekim 1895 Perşembe günlü yazı, BOA., Y.A.HUS. 338 /81.

ikna edici konuşmalarıyla Müslüman halkı yatıştırdı ve muhtemel bir faciayı önledi. Daha sonra bu tahrik edici hareketin tahkikatı yaptırıldı.

Ermeniler, 18 Kasım 1895 Pazartesi günü akşamı saat altı sularında belediye karakolu civarında bulunan Kamburoğlu Serkis'in evinde toplandılar, caddeden geçen Müslümanlar üzerine birçok silah attılar ve on iki yaşında bir çocuk ile bir adamı öldürdüler. Restebaiye Mahallesiinde Bayramyan Saçrek'in evinde toplanan Bayramyan Saçrek'in oğlu Agopçıyan, Emerliyan Mıgırdıç, Emerliyan Mıgırdıç'ın kardeşleri, oğulları ve arkadaşları tarafından gelip geçenlere atılan kurşunlarla Kayabaşı Mahallesi halkından Hacı Ağa öldü ve Solakoğlu Hüseyin'de ağır yaralandı. Bu arada Şekerdere, Künbet, Akdere, Kırklar Kiliseleri ve Ermeni liderlerinin evlerinden, devriye gezen jandarmaya ve yolda yürüyen Müslüman halk üzerine ansızın şiddetle kurşun yağdırıldı. Arkasından Ermeniler, Maraş'ta yaşayan halkı ve evlerini tamamen yakmak için, daha önce boşaltmış oldukları evlerini ateşe verdiler. Aynı anda şehrin çeşitli yerlerinde yangın çıktı. Atılan kurşunların etkisi yanmakta olan evlerin harareti ile Künbet ve Akdere kiliselerindeki barut, mühimmat gibi yanıcı ve patlayıcı maddeler ateş aldı. Bir tarafda tüfek sesleri ve yağmur gibi yağın kurşunun etkisi, diğer yandan yangının etrafa yayılması ve kiliselerde bulunan barut gibi maddelerin tutuşarak patlaması, şehri bir anda yangın alanına çevirdi.

Olaylar karşısında soğukkanlı ve kararlı davranan Maraş Kumandanı Ziya Paşa, askeri komutanlar, mülkî erkân, memurlar, askerler, polis ve jandarma isyanı bastırmak için bozguncuların üzerine gittiler. Olağanüstü gösterilen gayretler sonunda tulumba ve taşınan su ile yangın söndürüldü. Büyük bir felaketin önü alınarak şehir tamamen yanmaktan kurtarıldı. Bu olayda bir asker şehit bir asker yaralı, jandarmadan bir şehit üç yaralı, Müslüman halktan 27 şehit 31 yaralı ve gayrimüslim tebaadan 98 ölü 83 yaralı zayıat verildi. Felakette 150 ev yandı.

Yangın söndürüldükten sonra yapılan araştırmada mühimmat deposu olarak kullanılan Şekerdere Kilisesinin yerinde bir demir top gülle ele geçirildi. Ayrıca Ermenilerin kasten yaktıkları kendi evlerinde, barut ve dinamit gibi yanıcı maddeler bulundu.²¹²

5. ERMENİLERİN SOSYAL DURUMU

XIX. Asırda Maraş'ta iktisadi yapı kendi kendine yeterli idi. Dokudukları el işlerini giyinirler ve ürettikleri mahsulleri ile geçinirlerdi.

212 Maraş komserliğinden gönderilen 8 Teşrinisani 131- 23 kasım 1895 tarihli yazı, Hüseyin Nazım Paşa, age. s.126.

Dokudukları ve yaptıkları giyim eşyaları, aba, kebe, börk, yazma, alaca, edik, postal, pabuç, yemeni, evre vs idi. Mahsulleri her çeşit hububat ile yağ, bal, peynir, ya ve kuru sebze, meyve, kavurma, pastırma, sucuk, tarhana, bulgur vs idi. Ekinleri ise arpa, buğday, susam, pirinç, mercimek, darı, nohut, kne, avdar, mısır, kendir vs. idi. Dulkadirliilerin nüfusunun büyük çoğunluğu konar-göçer Türkmen oymaklarından oluşuyordu. Konar-göçerler yazları yaylaklarda ve kışları kışlaklarda yaşarlar, geçimlerinin çok azını ziraat, büyük bir kısmını hayvancılıkla temin ederlerdi.²¹³

Müslümanlar kırsaldaki topraklara sahipti ve hemen hemen şehirdeki tüccarların tümü Hıristiyan'dı. Toprağı işleyenler ve göçebe kabileler halinde yaşayanlar Arap, Kürt ve Trkmenlerdi. Bunun yanısıra Hıristiyan Ermenilere atölye ve işletme sahibiydi.²¹⁴

1311 (1894) tarihli HVS'ine göre Maraş'ın merkez toplam nüfusu, 37.648 Müslüman, 2.224 Ermeni Katolik, 2.847 Protestan, 198 Yahudi, 981 yabancı olmak üzere toplam 54.073 idi.

Zeytun kazasının nüfusu, 7.534 Müslüman, 443 Ermeni Katolik, 8.482 Ermeni, 261 Protestan olmak üzere toplam 16.724, Elbistan kazasının nüfusu, 37.848 Müslüman, 307 Ermeni Katolik, 922 Ermeni, 306 Protestan olmak üzere toplam 39.383, Pazarcık kazasının nüfusu, 17.892 Müslüman, 6 Ermeni, olmak üzere toplam 17.907, Andırın kazasının nüfusu, 14.072 Müslüman, 193 Ermeni Katolik, 2.409 Ermeni olmak üzere toplam 16.674 idi.²¹⁵

1324 (1906) tarihli HVS'sine göre Maraş'ın toplam nüfusu 68.023'tür. Bu nüfusun 46.636'sı Müslüman, 11.211'i Ermeni, 3580'i Katolik, 4' Rum Katolik, 4.051'i Protestan, 887'si Latin, 213' Yahudi ve 1.441'i ise yabancı idi.²¹⁶

213 Yaşar Bedirhan, "Aladdehle Bozkurt Bey Devrinde Maraş'ın Sosyal-Ekonomik ve Kültürel Durumu", I. Kahramanmaraş Sempozyumu, 6-8 Mayıs 2004, Kahramanmaraş, s.391.

214 Mesrob K. Krikorian, Armenians in the Service of the Ottoman Empire, 1860-1908, London: Routledge&Kegan Paul, 1977, s.84.

215 Emrullah Kanadıkırık, "Maraş'ta Nüfus Hareketleri" ADTFCAD., Ankara 1971, s.383. Ermeni yazarları 1890 yılında Maraş'ta Müslüman ve gayrimüslimlerin toplam nüfusunu 178.000 olarak belirtilirken, Ermeni, Rum ve Yahudilerin toplam nüfusunu 50.000 olarak göstermişlerdir. 1912 tarihinde Maraş'a bağlı olan Fırnız ve Zeytun'da çoğunlukla Ermeniler yaıyordu. Bunun yanısıra Maraş evresinde 28 Ermeni köyü bulunuyordu. Bu yerlerde yaşayan Ermenilerin nüfusu 65.00 idi. 1914 de ise Maraş civarında 85.000 Ermeni yaşadığı iddia edilmektedir."The 22 Days of Marash: Papers on The Defense of the City Against Turkish Forces Jan.-Feb., 1920" The Armenian Review, Vol. 30(Winter 1977-78), s.384.

216 HVS.(H. 1324), s. 474.

Maraş'ta Müslümanların bir kısmı ziraatla meşgul olurken, bir kısmı da işçilik yapıyordu. Ermeniler ise çoğunlukla ticaret ve ziraatla meşgul oluyorlardı. Maraş'ta yaygın olan mesleklerden biri dericilikti. O dönemde dericilikle Müslümanlar uğraşıyordu. Şehirde 170 debbağ, 305 pabuççu dükkânı vardı. İzmir Şark Halı Kumpanyasının bir şubesi Maraş'ta bulunuyordu. Bu sebeple 100 adet dokuma tezgâhı vardı. Marangozluk ve oymacılık mesleği çok gelişmişti. Oyma sanatının işlendiği masa, kanepeler, sandık ve sandalye gibi çeşitli eşyalar yapılıyordu.²¹⁷ 1906 tarihinde Maraş'ta 1615 dükkan, 41 fırın, 12 hamam, 2 sabunhane, 110 değirmen, 300 aba tezgâhı, 3 eczahane, 2 pamuk fabrikası ve 2 masere bulunuyordu.²¹⁸

Şeriye sicillerinde Bilezikciyan ve Kuyumciyan gibi Ermeni isimleri geçmektedir. Bu da kuyumculuk mesleği ile Ermenilerin uğraştıklarını göstermektedir.²¹⁹ Şeriye sicillerinde adı geçen, kuyumculuk ve ticaretle meşgul olan Ermenilerin ekonomik durumunun Müslümanlara göre çok iyi bir seviyede olduğu görülmüş ve mahkemeye intikal eden davalarda Ermenilerin mirasçılara fazla miktarda gayrimenkul veya paranın düştüğü tespit edilmiştir.

Maraş'ta Ziraat Bankası'nın şubesi ve Ticaret ve Sanayi Odası bulunmaktadır. Bir başkan ve dört üyeden oluşan Ticaret ve Sanayi Odasının başkanı Şükrü Bey, üyeler Agop Ağa, İhsan Efendi, Artin Efendi ve Hüseyin Efendi'dir. Dört üyeden ikisinin Ermeni olması, Ermeni nüfusunun az olmasına rağmen ekonomik yönden güçlü olduklarını göstermektedir.²²⁰

1895'te Zeytun'da meydana gelen Ermeni isyanının bastırılmasıyla, şehir halkı arasında barış ortamı sağlandı. Maraş'ın çeşitli mahallelerinde oturan Ermeniler huzur içinde yaşamaya başladılar. Fakat kendi aralarında miras konusunda anlaşamayınca mahkemeye müracaat etmek zorunda kaldılar.

Maraş'ta bulunan Şeriye Mahkemeleri'nde görülen davalarda sanık veya sanığın vekili hazır bulunarak haklarında işlem yapılmıştır. Bazen mahkemenin görevlendirdiği kâtip, evlere giderek sanıkların vekil tayin ettiği güvenilir şahıslar hakkında vekâletname düzenlemiştir. Vekâletname düzenlenen şahıs Müslüman ise “zeyl-i vesikada muharrerü'l-esami-i müslimin tarifleriyle muarrefe...”, gayrimüslim ise “zeyl-i vesikada

217 Besim Atalay, Maraş Tarihi ve Coğrafyası, (Sadeleştiren; M. Yusuf Özbaş), İstanbul, 1973, s. 176.

218 HVS. (H. 1324) s. 469.

219 231 NMŞS'nin 340- 445 sayfaları arasında yer alan belgelerde Ermenilerin meslekleriyle ilgili isimleri geçmektedir.

220 HVS. (H. 1324), s. 456-457.

muharrerü'l esami-i kesan tarifleriyle muarrefe..." tabiri kullanılmıştır. Mahkemede düzenlenen vekâletnamelerde bazen şahitler huzurunda kimlik tespiti yapılmıştır.

Bazı şahısların vekili veya vasisi buldukları kimseler, küçük yaştaki çocuklar ve kardeşleri adına dava açtıkları görülmektedir.

Şeriye Mahkemesi, şahitlik yapacak kişinin güvenilir olup olmadığını araştırmıştır. Güvenilir olmayan insanların şahitliği kabul edilmemiştir. Mahalle imamı, muhtarı veya ileri gelenlerden oluşan bir jüri şahidin "şuhud'ül-hal"ini onaylamaktadır. Bunların onaylamadığı insanların şahitliği uygun bulunmamıştır.²²¹

Maraş Şeriye Sicilleri'nde yer alan kayıtlara göre Ermenilerin kendi aralarında veya Ermenilerle Türkler arasında sosyal hayatta bir problemle karşılaşmamıştır. Maraş'ın çeşitli mahallelerinde oturan Ermeniler mahkemede dilediklerini vekil tayin edebilmişler ve davaları Şeri Mahkemelerde görülmüştür. Bunlarla ilgili çeşitli örnekler aşağıda gösterilmiştir:

Şekerli mahallesinde oturan ve Ermeni milletinden olan Parlak oğlu Serkis, Hatuniye mahallesinde oturan ve Ermeni milletinden olan Avakyan Avadük Efendi'yi miras ve diğer tüm davalar için 19 Mayıs 1897'de vekil tayin etmiştir.²²²

Bostancı (Kurtuluş) mahallesinden ve Ermeni milletinden Bakos'un vefatı üzerine eşi Başak, oğulları Ohannes ile Artin ve kızları İski, Nazlı ve Gaski arasındaki veraset davası Şeriye Mahkemesinde 24 Kasım 1897'de görülmüştür.²²³

Bostancıyan (Şeyhadil) mahallesinde oturan Panos'un vefatı üzerine mirası eşi Kikor'la, oğulları Haki ve Artin, kızları İski, Nazlı ve Gaski arasında 24 Kasım 1897'de mahkemece paylaştırılmıştır.²²⁴

Hatuniye Mahallesinden Bilezikciyan Karabet'in vefatı üzerine küçük yaştaki oğlu için Gürcü Efendi vasi tayin edilmişti. Ancak Kadı Mevlana Efendi bu muameleyi yerinde bulmadığından vasiyi azletmiş ve yerine yeni bir vasi tayin etmiştir.²²⁵

221 234 Numaralı Maraş Şeriye Sicili (NMŞS) B. nr. 574, 579, 586, 589, 590, 592, 593, 594, 595, 596, 597, 599, 602, 617.

222 231 NMŞS. B.nr. 85.

223 231 NMŞS. B.nr. 108.

224 231 NMŞS. B.nr. 111.

225 231 NMŞS. B.nr. 152.

Bektutiye (Fevzi Paşa) mahallesinden Katolik Vartar ve Agop Efendi aynı mahalleden Artin Efendi ile Hatuniye mahallesinden Avakyan Avadük Efendi'yi alacak ve verecek bütün davalar için 22 Ocak 1898'de vekil tayin etmiştir.²²⁶

Halep vilayetinin Kıtıl-ı Hicar mahallesinden ve Musevi milletinden olan ve Hatuniye mahallesinde misafir olarak bulunan Riful, şirketlerin alacak, verecek ile leh ve aleyhteki davalarına bakmak üzere Kuyucak mahallesinden ve Katolik milletinden olan Karabetyan Manok Efendi ile Kumarlı (Sarayı) mahallesinden Kuyumciyan Agapos Efendi'yi 11 Temmuz 1897'de vekil tayin etmiştir.²²⁷

Kuyucak mahallesinde oturan ve Katolik milletinden olan Hırlakyan Kirkor, Hırlakyan Şirketi namına açılacak davalara bakmak üzere Haçin kazasında oturan Ermeni Purçak Efendi ile aynı kazada oturan Mangor oğlu Estefan Ağa'yı 7 Temmuz 1897'de vekil tayin etmiştir.²²⁸

Hatuniye mahallesinde oturan Katolik Kakos Limuzikin, şirket alacaklarının ve diğer davaların tamamına Etmekçi (Ekmekçi) mahallesinde oturan Cansızzade Hacı Mehmet Efendi'yi 25 Haziran 1897'de vekil tayin etmiştir.²²⁹

Kuyucak mahallesinden Katolik Hırlakyan Kirkor, Hırlakyan Şirketi namına alacak ve verecek davaları için Andırın kazasından Yahya oğlu Durdu Ağa'yı 7 Temmuz 1897'de vekil tayin etmiştir.²³⁰

Gargacıyan (Hayrullah) mahallesinden Ermeni Serabdar oğlu Ermenak'ın kaybolan merkebi Birecik kazasının Terbib köyünde oturan Şiho'da bulunmuştur. Görülen dava sonunda mahkeme sözkonusu merkebi, sahibi Ermenak'a 11 Temmuz 1897'de teslim etmiştir.²³¹

Kumarlı (Sarayı) mahallesinden Ermeni Çorbacıoğlu Mıgırdıç ile Ekin oğlu Mişak, Hatuniye mahallesinden Ermeni Avakyan Avadük Efendi'yi 27 Haziran 1897'de vekil tayin etmiştir.²³²

Şekerli mahallesinden Ermeni Koç oğlu Panos, aynı mahalleden olan Bulgurcu oğlu Panos'a altı top alaca kumaş yaptırdı. Bulgurcu oğlu Panos dokuduğu kumaştan top başına 10 para fazla ücret aldı. Bulgurcu oğlu, senede

226 231 NMŞS. B.nr. 163.

227 231 NMŞS. B.nr. 9.

228 231 NMŞS. B.nr. 10.

229 231 NMŞS. B.nr. 5.

230 231 NMŞS. B.nr. 11.

231 231 NMŞS. B.nr. 21.

232 231 NMŞS. B.nr. 25.

624 top kumaş dokuyarak 9 senede 5616 top kumaş üretti. Koç oğlu Panos, kumaşlara 10 para fazla ödemeyi kabul etmeyince konu mahkemeye intikal etti. Mahkeme bu kumaşlara 10 para fazla ödemeyi haksız buldu ve kalan 1400 top kumaş borcunun ödenmesini kabul etmedi.²³³

Kuyucak mahallesinden olup Kuytul (Kurtuluş) mahallesinde oturan Ermeni Bayraz oğlu Kikorok, Hatuniye mahallesinden Nezu'yu ve Kuyucak mahallesinden Katolik Karamanyan Manok Efendi'yi 1 Ağustos 1897'de vekil tayin etmiştir.²³⁴

Hatuniye mahallesinde oturan Protestan Toros ile Letos, Etmekci mahallesinden Sabsızzade Hacı Mehmet Efendi'yi 25 Temmuz 1897'de vekil tayin etmişlerdir.²³⁵

Şekerdere mahallesinde oturan Ermeni Hita oğlu Ohannes'in vefatı üzerine mirası mahkemece oğlu Ohannes'e 21 Ağustos 1897'de bırakılmıştır.²³⁶

Şekerdere mahallesinde oturan Ermeni Haçer'in vefatı üzerine, oğlu Vahan ile kızı Hutursuf'un küçük olmalarından dolayı reşit oluncaya kadar babalarından kalan malların korunması ve idaresi için dayısı Topal oğlu Ohannes, 13 Ağustos 1896'da vasi tayin edilmiştir.²³⁷

Restebaiye (Gazi Paşa) mahallesinde oturan Gazez oğlu Agop'un toplam 2217 kuruş 10 para mirası eşi Agribet, oğulları Mıgırdıç, Ohannes, Agop ve Artin ile kızları Şirvan, Meryem ve Haykezun arasında 16 Şubat 1896'da paylaştırılmıştır.²³⁸

Şekerdere mahallesinde oturan Ermeni Kürtoğulları Şahin, Tuçe ve Vardivar, arazi emlak ferağ ve alım satım ile alacak davaları konusunda Kuyucak mahallesinde oturan Protestan Ketenciyan Efendi'yi 19 Aralık 1896'da vekil tayin etmişlerdir.²³⁹

Kuyucak mahallesinden Ermeni Karıcı oğlu Panos'un kaybolan katırı Antep'in Araplar köyünde oturan Kürtoğlu İbrahim'in evinde bulunmuştur. Konu mahkemeye intikal edince söz konusu katır, mahkeme kararıyla sahibine 15 Şubat 1896'da teslim edilmiştir.²⁴⁰

233 231 NMŞS. B.nr. 28.

234 231 NMŞS. B.nr. 33.

235 231 NMŞS. B.nr. 34.

236 231 NMŞS. B.nr. 70.

237 231 NMŞS. B.nr. 527.

238 231 NMŞS. B.nr. 668.

239 231 NMŞS. B.nr. 622.

240 231 NMŞS. B.nr. 667.

Hatuniye mahallesinden Ermeni Bilezikciyan Karabet'in vefatıyla küçük çocukları Mihran, Artin ve Ohannes büyüyünceye kadar, anneleri, 14 Ağustos 1896'da vasi tayin edilmiştir.²⁴¹

Şekerli mahallesinden Bilezikciyan Karabet'in oğlu Ohannes ve eşi Gürcü'den olan oğulları İrmerek, Agop, Artin, Miran ve kızları Meryem, Serem ve Zaruha, arsa davasından dolayı Bektutiye (Fevzi Paşa) mahallesinden Artin Efendi, Hatuniye mahallesinden Toros Efendi ve Etmekçi mahallesinden Ohannes'i 3 Eylül 1896'da vekil tayin etmişlerdir.²⁴²

Şekerli mahallesinden Marbey Serkis'in vefatıyla toplam 24.180 kuruş değerinde olan mirası eşi Turunç, oğulları Haykezun, Keseptor, Lubdiyet, Ludir ve kızı Zuruhi, kendisinden önce vefat eden önceki eşi Meryem'den olan oğlu Alisan, Atiye ve Kızları Arahi ile Gürciye arasında 25 Ocak 1896'da paylaştırılmıştır.²⁴³

Topalyan Arslan, Artin, Musiye ve hemşiresi Lusiye ile Lusiye'nin oğlu Vartom ve Kiforok, bağ ve ev anlaşmazlığından dolayı Ermeni Şekerci Efendi'yi 21 Aralık 1896'da vekil tayin etmişlerdir.²⁴⁴

Divanlı mahallesinde oturan Cenbeş'in oğulları Kirkor, Atom, Manok ve Agop, vakıf ve değirmen davasından dolayı Bektutiye (Fevzi Paşa) mahallesinden Artin Efendi'yi 21 Aralık 1896'da vekil tayin etmişlerdir.²⁴⁵

Duraklı mahallesinden Ermeni Suvar'ın vefatı üzerine küçük oğlu Bedros büyüyünceye kadar babasından kalan malları korumak ve idare etmek üzere dayısı Serkis 1 Aralık 1896'da vasi tayin edilmiştir.²⁴⁶

Çavuşlu mahallesinden Protestan Kirkorok ölünce, geriye 3.988 kuruş 4 para mirası kalmıştır. Bu miras, oğlu Bagos ve Bedros ile amcası oğlu Leon arasında paylaştırılmıştır.²⁴⁷

Cıgıcığ mahallesinden Hacı Recep'in oğlu Mustafa'nın beygiri Eloğlu köyünün merasında otlarken kaybolmuştur. Arama sonunda beygir Zeytun'un Bozbayır mahallesinde oturan Babık'in evinde bulunmuştur. Mahkemede görülen dava sonunda beygir, Babık'ten alınarak sahibine teslim edilmiştir.²⁴⁸

241 231 NMŞS. B.nr. 579.

242 231 NMŞS. B.nr. 541.

243 231 NMŞS. B.nr. 675.

244 231 NMŞS. B.nr. 607.

245 231 NMŞS. B.nr. 624.

246 231 NMŞS. B.nr. 589.

247 231 NMŞS. B.nr. 12.

248 231 NMŞS. B.nr. 13.

Ermeni Çivioğlu Kikor, Alice oğlu Mustafa ve Aşir oğlu Mehmet, Bektutiye (Fevzi Paşa) mahallesindeki Keşif Efendi Camisinin imarı için 1.750 kuruşluk senet vermişlerdir. Ancak Çivioğlu Kikor senetten hissesine düşen meblağı ödemeyi kabul etmeyince parası geri verilmiştir.²⁴⁹

Bir Ermeni bir Ermeniye, bir Ermeni bir Türk'ü vekil tayin ettiği gibi, bir Türk'de bir Ermeniye vekil tayin etmiştir. Nitekim 1870'de Helete köyünden Mehmet Ali ve Süleyman kardeşler Bektutiye mahallesinden Katolik Kuyumciyan Artin Efendi'yi arazi alım satım, lehte ve aleyhte olan bütün davaları konusunda vekil tayin etmişlerdir.²⁵⁰

Şekerdere mahallesinden Ermeni Aleksan, leh ve aleyhinde vuku bulacak bütün davalar için Divanlı mahallesinden Leblebicizade Ahmet Efendi ile Zımmiyan (Yusuflar) mahallesinden Pecuk ve Şekerdere mahallesinden Ermeni Kurdoğlu Kaca'yı vekil tayin etmiştir.²⁵¹

Kuyucak mahallesinden Arazik oğlu Agop'un vefatıyla toplam 10.000 kuruş değerindeki mirası oğulları Avadik, Serkis ve Toros arasında paylaşırılmıştır.²⁵²

Kısacık oğlu Vartivar, sağlığında kısırağını Nedirli köyünden Tâcirlü Mikdat'a vermişti. Fakat Vartivar ölünce çocuklarının vasisi olan Kuyumciyan Artin bu kısırağı tekrar alarak mirasçılara vermiştir.²⁵³

Ermeni Siben oğlu Bali ve Kostantin oğlu Meyhaneciyan miras ve alacak davaları için Divanlı mahallesinden Leblebicizade Ahmet Efendi'yi vekil tayin etmiştir.²⁵⁴ Helete köyünden Veli oğlu Hacı, Zeytun'un Bozbayır mahallesinden Ermeni Karabetci oğlu Agop ve Etmekci mahallesinden Sabsızade Hacı Mehmet Efendi'yi vekil tayin etmiştir.²⁵⁵ Bu iki örnekte görüldüğü gibi Ermeniler Müslümanları, Müslümanlar da Ermenileri vekil tayin etmiştir.

Restebaiye (Gazi Paşa) mahallesinden Vartivar'ın mirası eşi Turvin, oğulları Artin ve Nazarbete ile kızları Lusiye ve Hatune arasında taksim edilmiştir.²⁵⁶ Aynı şekilde Ermeni Haço'nun mirası eşi Tutu, oğulları Varatos,

249 231 NMŞS. B.nr. 15.

250 231 NMŞS. B.nr. 16.

251 231 NMŞS. B.nr. 26.

252 231 NMŞS. B.nr. 47.

253 231 NMŞS. B.nr. 50.

254 231 NMŞS. B.nr. 61.

255 231 NMŞS. B.nr. 64.

256 231 NMŞS. B.nr. 66.

Ekrefor, Karabet ve kızları Meryem, Senem, Elmas, Zekiye ve Varici arasında pay edilmiştir.²⁵⁷

Şekerdere mahallesinden Hita oğlu Ohannes'in vefatı üzerine mirası mahkeme kararıyla amcasının oğlu Ohannes'e verilmiştir.²⁵⁸ Cıgıcığı mahallesinde oturan Mihail oğlu Kırkor'un mirası eşi Meryem, oğulları Ohannes, Mihail, Kikor, Neşet ve Astor arasında pay edilmiştir.²⁵⁹ Ermeni Sekun Oğlu Bakos'un mirası eşi Başak, oğulları Ohannes ve Artin ile kızları İski, Nazlı ve Gaski arasında hisselerine göre taksim edilmiştir.²⁶⁰

Divanlı mahallesinde oturan ve Protestan milletinden olan Kiraz oğlu Panos'un toplam 2.626 kuruş 10 para değerindeki mirası eşi Marker, oğulları İsir, Nişak, Leon ve Miran ile kızları Feride, Nevruze ve Zuruhi arasında hisselerine göre pay edilmiştir.²⁶¹

Mosis oğlu Sakari, Şekerdere mahallesinden olan Samili Şerif'ten şahitler huzurunda bir katırı 340 kuruşa satın almıştır. İlerde alışverişe bir zarar gelmemesi için yapılan bu muamele 31 Ekim 1896 tarihli bir ilamla kayda bağlanmıştır.²⁶²

Restebaiye mahallesinden Protestan Gülrüz oğlu Mosis vefat edince 7.630 kuruş değerindeki mirası eşi Halime, oğulları Karabet, Ohannes, İbrahim ve Ahurur ile kızları Mayirir ve Ferda arasında pay edilmiştir.²⁶³ Protestan Murulyan Sağman'ın 19.000 kuruş mirası, eşi ve çocuklarına verilmiştir.²⁶⁴ Belgede her cins malın kuruş ve para olarak değerleri ayrı ayrı belirlenmiş ve toplam para birimiyle mirasçılara taksim edilmiştir. 270 parçadan oluşan bu mirasın, üzerinde dikkatle durulursa, o günün şartlarına göre çok büyük servet olduğu daha iyi anlaşılabilir.

Halhaliye (Yusuflar) mahallesinden Koca oğlu Ali Agop'un 4.909 kuruş değerindeki 180 parça mirası çocukları Nişan, Hürü, Turriden ve Miran arasında taksim olunmuştur.²⁶⁵

Protestan Arap oğlu Tehret'in toplam 9.920 kuruş değerindeki 20 parça malı ondört mirasçısı arasında bölüştürülmüştür.²⁶⁶ Vefat eden Bilezikçi oğlu

257 231 NMŞS. B.nr. 67.
258 231 NMŞS. B.nr. 70.
259 231 NMŞS. B.nr. 74.
260 231 NMŞS. B.nr. 108.
261 231 NMŞS. B.nr. 568.
262 231 NMŞS. B.nr. 574.
263 231 NMŞS. B.nr. 643.
264 231 NMŞS. B.nr. 651.
265 231 NMŞS. B.nr. 653.
266 231 NMŞS. B.nr. 665.

Karabet'in onaltı gayrimenkul ve altmışsekiz parça menkul mirası vardı. Bunların değeri gayrimenkul 20.890, akar 135.500 olmak üzere toplam 145.890 kuruş idi. O günün şartlarına göre oldukça büyük bir servet olan bu mal, Ermeni Karabet'in on bir mirasçısı arasında pay edilmiştir.²⁶⁷ Ermeni Mabey Serkis'in toplam 37.555 kuruş değerindeki mirası on dört mirasçısı arasında bölüştürülmüştür.²⁶⁸

Çavuşlu mahallesinde oturan ve kurşunlanarak öldürülen Ermeni Hamparsum'un mirası konusunda çıkan anlaşmazlık mahkemece çözülmüş ve mirasın eşi Tirvan ile Tirvan'dan olan çocuklara ait olduğu belirtilmiştir. Hamparsum'un 12 adet Osmanlı lirası, 1.000 kırıat zahiresi, 200 lira değerinde bakır eşyası 200 lira kira geliri varislerine teslim edilmiştir.²⁶⁹

Zeytun'un Orta mahallesinden Ermeni Serkis oğlu Dayvid, Tâcirlü Aşiretine mensup Molla Mehmet'ten inek satın almıştı. Fakat bu inekler merada otlarken Göksun'daki Molla Mehmet'in merasına kaçmıştı. Bunun üzerine Molla Mehmet bu ineklerin kendisine ait olduğunu söyledi. Aralarında çıkan anlaşmazlık mahkemeye intikal etti. Şahitlerin ineklerin Deyvid'e ait olduğunu belirtmeleri üzerin hakim hayvanları Deyvid'e teslim etti.²⁷⁰

Bu örnekte görüldüğü gibi Ermeni Deyvid'in iddiası üzerine mahkeme, konuyu ele almış ve şahitler huzurunda, Türk olmasına rağmen zanlı Molla Mehmet'i haksız bulmuştur.

Manok'un kızı Margaret, kardeşinin kızı Feride'den 15 Osmanlı lirasına bir gayrimenkul satın almıştır. Aralarında çıkan anlaşmazlıkta mahkeme Bektutiye (Fevzi Paşa) mahallesinde olan gayrimenkulun Margaret'e ait olduğunu kararlaştırmıştır.²⁷¹

Hamparsum'un eşi Hatun, kocası ölmeden önce Ermeni Horin'in Hamparsum Şirketine 85 adet Osmanlı lirası borcu olduğunu iddia etti. Ancak Horin, sözkonusu şirkete borcu olmadığını söyledi. Bunun üzerine konu mahkemeye intikal etti. Hatun mahkemede iddialarını ispat edince Horin borcunu ödemek zorunda kaldı.²⁷²

267 231 NMŞS. B.nr. 672.

268 231 NMŞS. B.nr. 675.

269 234 NMŞS. B.nr. 554.

270 234 NMŞS. B.nr. 561.

271 234 NMŞS. B.nr. 601.

272 234 NMŞS. B.nr. 604.

Türklerle Ermeniler arasında sağlanan güven dolayısıyla Tekerek köyünden Emiroğlu Durdu Mehmet, Ermeni Vakem oğlu Serkis ve Manok Efendi'yi mera davasında vekil tayin etmiştir.²⁷³

Çukuroba mahallesinde oturan halkın ve çevrede yaşayan insanların su ihtiyacını karşılamak amacıyla yapılan Hayat Pınarı çaya akıyordu. Fakat Kayışlı oğlu Avedük ve oğulları kademhanelerine ait olduğunu iddia ederek önüne duvar çekip, çeşmeyi avlu duvarı içine aldılar. Bunun üzerine mahalle sakinlerinden ve Ermeni milletinden Kalaycı oğlu Konsul Estepan oğlu Serkis ve kardeşi oğlu Vartan ve onun da oğulları Kirikor ve Serkis mahkemeye müracaatta bulunarak yüzelli yıldan beri meydan çeşmesi olarak kullanılan Hayat Pınarının önüne çekilen duvarın kaldırılmasını istediler. Yapılan müracaat üzerine Mahkeme, belediye teknik elemanlarına keşif yaptırdı ve böylece Hayat Pınarının avlu duvarı içine alınmasını önledi.²⁷⁴

Hacı Mehmetli (Akçakoyunlu) mahallesinden Ermeni Kocaoğlu'nun oğlu Eküp ve oğulları, Kuyucak mahallesinden Ketenciyan Kirikor Efendi'yi leh ve aleyhinde vuku bulacak olan bütün davalar için vekil tayin etmiştir.²⁷⁵

Çavuşlu mahallesinden Ermeni Andız oğulları Artur, Manok ve kız kardeşi Tirvanek, Şekerdere mahallesinden Zeylanoğlu ailesinden Haçer kızı Meryem ve oğlu Abraham, Sis Katogikosu Mıgırdıç Efendi'nin tereke davası için Kuyucak mahallesinden Kefenciyan Kirikor ile Ekmekçi mahallesinden Sabsızade Hacı Mehmet Efendi'yi 22 Haziran 1906'da vekil tayin etmişlerdir.²⁷⁶

Vefat eden Çarşıkoğlu Manok'un küçük çocukları Marderos, Güllü, Uğsen ve Yabrik'e babalarından kalan malın muhafaza ve idaresi konusunda eniştereli Mampur oğlu Agop vasi tayin edilmiştir.²⁷⁷

Talkara (Yusuflar) mahallesinden Ermeni Kireççiyan Pilip Aram, Nisan ve Kespur, Alemlı (Sakarya) mahallesinden Avakyan Avadük'ü vekil tayin etmişlerdir.²⁷⁸

Besni kazasının Huzistan mahallesinde oturan Ermeni Kuyumciyan Kirikor ve oğulları Artin ile Agop, Çavuşlu mahallesinden Andız oğulları Vartuvar Manuk, Serkis, Deylan ve Ermeni cemaati temsilcileri mahkemeye müracaat ederek 1892 de ölen Kilikya Ermeni Katogikosu Mıgırdıç

273 234 NMŞS. B.nr. 623.

274 234 NMŞS. B.nr. 648.

275 234 NMŞS. B.nr. 653.

276 234 NMŞS. B.nr. 657.

277 234 NMŞS. B.nr. 659.

278 234 NMŞS. B.nr. 665.

Efendi'nin mirasından kilise için hisse talebinde bulunmuşlardır. Bunun üzerine Mahkeme, 23 Şubat 1907 tarihinde Katogikos Mıgırdıç Efendi'nin mirasının çocukları ve Ermeni kilisesi arasında paylaştırıldığına dair bir ilam vermiştir.²⁷⁹

Osman Rıfat Efendi'nin Ermeni Keşiş oğlu Ohannes'e 650 kuruş borcu vardı. Osman Rıfat Efendi ölünce oğlu Mehmet Efendi babasının borcu olmadığını iddia ederek Keşiş oğlu Ohannes'e ödemek istemedi. Bunun üzerine Keşiş oğlu Ohannes ve oğulları Artin ile Kirikor mahkemeye müracaat ederek Mehmet Efendi'den 650 kuruşu ödemesini istediler. Görülen dava sonunda 18 Haziran 1906'da Mahkeme, Mehmet Efendi'nin babasından kalan borcu ödemesine karar verdi.²⁸⁰

1892'de ölen Sis Katogikosu Yağsızyan Mıgırdıç Adana Ermeni kilisesinde toplanan cemaat huzurunda, üzerinde bulunan elbiseden başka kendisinde her ne varsa hepsinin Sis manastırının malı olduğunu söylemişti. Fakat Yağsızyan Mıgırdıç Efendi'nin üzerinde emanet olarak 5 Osmanlı lirası vardı. Mıgırdıç'ın mirasçıları amca oğulları Kirkor ile Agop ortaya çıkararak emanet olan bu parayı almak istediler. Ayrıca cemaatin ileri gelenleri paranın mirasçılara ait olmadığını iddia ettiler. Bunun üzerine mahkeme Katogikos Sahak Efendi'ye verilmek üzere parayı, vekili Misak Efendi'ye teslim etti.²⁸¹

Ekmekçi mahallesinden Semerci Karaoğlan'ın eşi Meryem'in Ekmekçi mahallesinde 15.000 kuruşluk evi, Kerhan köyünde bahçe ile bir bağı, 1200 kuruşluk 30 adet bakır eşyası, 250 kuruşluk bir çift altın bilezik, 625 kuruşluk mal, 1920 kuruşluk eşya, 12.800 kuruş nakit olmak üzere toplam 40.790 kuruşluk mirası, Leblebicizade Ahmet Efendi ve Mehmet Ağa'nın yanında, varisleri Artin, Eküb, İstor, Vartuvar, Astor arasında paylaştırıldı.²⁸²

Ermeni Terzukciyan Hamparsun, Bilezikayan Nuzret Efendi'den alacağını alması için Leblebicizade Ahmet Efendi'yi vekil tayin etti.²⁸³

Vefat eden Kerpiçyan Artin'in mirası konusunda oğlu Kanber ve eşi Keter arasında anlaşmazlık çıktı. Artin'in 50.000 kuruş alacağı, 140 adet Osmanlı lirası, Kirko'nun dükkânında ticari eşyası, Bilal Ağazade'de 68 adet Osmanlı lirası, Amerika Kamer Serterud Kampanyası tarafından gönderilen 190 İngiliz lirası ve 14 şilin para ve çeşitli malları vardı. Bu mallar mahkemece varislerine taksim edildi.²⁸⁴

279 234 NMŞS. B.nr. 679.

280 234 NMŞS. B.nr. 415.

281 234 NMŞS. B.nr. 438.

282 234 NMŞS. B.nr. 441.

283 234 NMŞS. B.nr. 450.

284 234 NMŞS. B.nr. 456.

Ermeniler gayri menkul satışlarını kendi aralarında yapmayı tercih ettiklerinden Çavuşlu mahallesinden Ermeni Sahakyan Hacı Serkis, kendisine düşen evin 10 hissesini, 8 Osmanlı lirası karşılığında Hacı Artin'e sattı.²⁸⁵

Zamanla Ermenilerin satmış olduğu mallar, daha sonra mirasçıları tarafından istendi. Mesela, Ermeni Balıkoğlu Serkis'in sağlığında Kvasoğlu Hüseyin ve Yusuf'a 950 kuruşa sattığı atı, Serkis'in varisleri geri almak istediler. Bu sebeple konu mahkemeye intikal etti. Görülen dava sonunda mahkeme de atı mirasçılara teslim etti.²⁸⁶

Kuyucak mahallesinden Ermeni Katolik Hırlakyan Agop mallarının tasarrufu hakkında vekâleti Hırlakyan Bagos'a verdi. Bu vekâlet verilirken Hırlakyan'ın kızı Miroş ile Hırlakyan Keyferuk ve Toros Ağa huzurda bulunuyordu.²⁸⁷

Hatuniye mahallesinden Mesnubyan Ohannes Ağa'nın toplam 48.000 kuruş değerindeki mirası, eşi Sare, oğlu Keyferuk, Mesrup ve kızları Nurtiye ile Meri arasında pay edildi.²⁸⁸ Vefat eden Mesrupyan Ohannes'in mallarını idare etmek için Keyferuk vasi tayin edildi. Böylece Mesnubyan Ohannes'in küçük çocuklarının hakları korundu.²⁸⁹ Zeytunluoğlu Vartovar'ın vefatı üzerine bunun mallarını yürütmek üzere Bedros²⁹⁰ ve Zeytunoğlunun kızı Hatur'un malını korumak üzere yine Bedros vasi tayin edildi.²⁹¹

Katolik Bağdagezen oğlu Oron, bakkal dükkânındaki hissesini 600 kuruşa Panos'a sattı. Ancak çıkan anlaşmazlık sonunda alışveriş ispat edilemedi. Bu sebeple mahkemeye müracaat edildi ve görülen dava sonunda dükkândaki hisse, Panos'a değil Artin'e verildi.²⁹²

Ermeni Termisoğlu Nazur'un ölümü üzerine Alabacan Seferyan Begos 600 kuruş alacaklı olduğunu ve bunun mirasçıları tarafından ödenmesini istedi. Mahkeme, varislerin borcunu, Alabacan Seferyan Begos'a ödemesini kararlaştırdı.²⁹³

Şeyh mahallesinden Tersin oğlu Alazur'un 1.500 kuruş kıymetinde bir evi, 5 mecdiye, 85 kuruş kıymetinde çamaşır kazanı, 130 kuruş kıymetinde teşt, 10 kuruş kıymetinde 2 sahan...vs. toplam 10 mecdiye ve 2.135 kuruş

285 234 NMŞS. B.nr. 461.

286 234 NMŞS. B.nr. 489.

287 234 NMŞS. B.nr. 520.

288 234 NMŞS. B.nr. 526.

289 234 NMŞS. B.nr. 527.

290 234 NMŞS. B.nr. 542.

291 234 NMŞS. B.nr. 543.

292 234 NMŞS. B.nr. 547.

293 234 NMŞS. B.nr. 260.

mirası varisleri arasında pay edilirken ihtilaf çıktı. Konu mahkemeye intikal etti ve miras mahkemece varisler arasında taksim edildi.²⁹⁴ Minhalci oğlu Panos'un mirası konusunda varisler arasında meydana gelen ihtilaf mahkemede çözüldü.²⁹⁵ Gâvurdağlı Agop'un varislerine Sapsızzade Hacı Mehmet Efendi vekil tayin edilmişti. Agop'un alacağı olan 200 kuruşu Hafız oğlu Ahmet inkâr ederek ödemek istemeyince mahkeme Agop'un alacağını vekili Sapsızzade Hacı Mehmet Efendi'ye teslim etti.²⁹⁶

Kuyucak mahallesinden Protestan Badem oğlu Kirkor'un 18 parça malının toplam 9.024 kuruş değerindeki mirası onaltı varisi arasında pay edildi.²⁹⁷

Çavuşoğlu mahallesi Ermeni Kirahacıoğlu'nun kızı Hatun, Divanlı mahallesinden Boyacızzade Ahmet Efendi'yi vekil tayin etti.²⁹⁸

Küçükraplar Köyünden Bayram Ali'nin satın aldığı inek kaybolunca, Ermeni Minyas'ın evinde bulundu. Minyas, ineği sahibine vermeyince konu mahkeme tarafında çözüldü ve inek, sahibi Bayram Ali'ye teslim edildi.²⁹⁹

Çavuşlu ve Boğazkesen mahallesinden birçok Ermeni itimat etmelerinden dolayı Bektutiye (Fevzi Paşa) mahallesinden İskenderzade Ali Efendi'yi vekil tayin etmişti.³⁰⁰ Aynı güven nedeniyle yine Şeyh mahallesinden Katolik Birinsez oğlu Minyas, İskenderzade Ali Efendi'yi vekil tayin etti.³⁰¹

Kuyumcu Manuk'un vefatından sonra oğlu Ohannes'e eşi Marnisa vasi tayin edildi.³⁰² Ermeni Marnisa vasisi bulunduğu oğlu Ohannes'in babasından kalan bağ, bahçe ve arsaların satılıp oğlunun hissesine düşen para ile başka bir yerde uygun bir mülk satın almak istedi. Mahkeme Marnisa'nın bu izin talebini uygun buldu. Ohannes'in babası kuyumcu Manuk'tan, Kerhan Köyünde Kelbekir'in tarlası, Alabaşı oğlu Serkis'in bağları, ana yol kenarında bir bağ, Bulgurciyan Panos Ağa'nın bağı ve bahçeleri, Bilezikçiyan veresesinden bir bağ, Ayaklıcaoluk'ta Semerci Hemptar'ın bağı, bahçesi ve evi, meydan bahçesi, ayrıca ev ve arsa miras olarak düşmüştü.³⁰³

294 234 NMŞS. B.nr. 266.

295 234 NMŞS. B.nr. 273.

296 234 NMŞS. B.nr. 277.

297 234 NMŞS. B.nr. 283.

298 234 NMŞS. B.nr. 289.

299 234 NMŞS. B.nr. 262.

300 234 NMŞS. B.nr. 315.

301 234 NMŞS. B.nr. 303.

302 234 NMŞS. B.nr. 329.

303 234 NMŞS. B.nr. 228.

Kuyumcuyan Manuk'un varislerinden eşi Marnisa, vasisi bulunduğu oğlu Ohannes'in üç adet bağ ile arsalarının bir kısmını Begos ve Agop ağalara sattı ve bu konuda mahkemeden belge aldı.³⁰⁴

Kuyucak mahallesinden Hırlakyan Agop Ağa'nın, vasisi bulunduğu kardeşlerinin elbise, mektep ve yiyecek masrafları artmıştı. Bu sebeple takdir olunan para az bulduğundan nafaka miktarının artırılması isteğiyle mahkemeye müracaat edildi. Agop Ağa'nın kardeşleri Rufai, Aram, Antur, Fuad ve İskender'in herbirine gündelik yedişer buçuk kuruş zam yapılarak aylık 1875 kuruşa çıkarıldı.³⁰⁵

Pazarcık kazasından Aramsaz Asakir-i Jandarma üçüncü bölümü askerlerinden Arici'nin oğlu Agop'un varislerinden annesi Apalı oğlu'nun kızı Meryem'in babasının borçlusu Kasabe Salıkbaş oğlu Avadin'de olan 100 kuruş paradan kendisine düşen hissenin teslimi talebi mahkemece uygun bulunmuştur.³⁰⁶

1905 yılı Eylül ayında Ermeni Gözükara kızı Hatun'un evinin Mayrun'un kocası ve Karabet'in oğlu Simitçioğlu Şükrü, kapısını kırarak içerdeki eşyayı aldı. Çaldığı eşyalar bir kat yatak, 5 adet yorgan, 9 adet çuval, heybe, aba, 15 kırat bulgur, sini, 2 teşt, 3 çamaşır kazanı, hamam leğeni, 3 tencere, 2 bakır leğen, bir top satır ve 4 su satırı, 10 adet çirtıklı tabak, sahan, teşt, tava, lamba, bir ekmek sacı, 3 sac ayağı, bir demir mangal, bir çırçır, bir kalbur bir elek ve çeşitli malzemeler olmak üzere toplam 1834.5 kuruş değerindeydi. Çalınan eşyalar sahibine mahkemece iade edildi.³⁰⁷

Çavuşlu mahallesinden Ermeni Tosun oğlu Agop'un varisleri olan eşi Zazo kızı Feride, oğlu Avadis ve Kirikor ile kızları Radık, Kadur ve Marnisa Arakiloğlu Mugsis'in hayatta iken Agop'tan kumaş satın aldığını ve ayrıca 795 kuruş ödünç para aldığını, buna mukabil 240 kuruş değerinde merkep verdiğini, kalan 555 kuruş alacağının terekesinden kendilerine verilmesini mahkemede iddia ettiler. Mahkeme varislerin lehine karar verdi.³⁰⁸

Ermeni Dişçikaniyan Oseb Efendi kendisine ait dükkânı Cıgıcı mahallesinden Hatice Hocazade Hasan Efendi'ye kiraya vermişti. Bu alışverişten 525 kuruş fazla aldı. Hasan Efendi'nin iddiası üzerine mahkeme parayı kiracıya teslim etti.³⁰⁹

304 234 NMŞS. B.nr. 336.

305 234 NMŞS. B.nr. 342.

306 234 NMŞS. B.nr. 363.

307 234 NMŞS. B.nr. 353.

308 234 NMŞS. B.nr. 358.

309 234 NMŞS. B.nr. 368.

Zımmiyan (Yusuflar) mahallesinden ölmüş olan Ermeni Köylü oğlu Minyan'ın küçük yaştaki oğulları Serkis ve Agop'a anne tarafından nineleri Kıyırdım Minyas vasi tayin edildi.³¹⁰

Halhaliye (Şeyhadil) mahallesinden Ermeni Gavurdağı oğlu Hampersum, Divanlı mahallesinden Boyacızade Ahmet Efendi'yi Mahkeme-i Şer'iyeye ve Nizamiyesinin Hukuk, Ceza ve İstintak dairelerinde müddei ve müdde-i aleyh sıfatıyla vekil tayin etti.³¹¹

Acemli mahallesinden Ermeni Kazazoğlu'nun kızı Elhaset evden hissesine düşen miktarı 6 Osmanlı lirasına 18 Mart 1906'da sattı ve bu satış mahkemede onaylandı.³¹²

Hatuniye mahallesinden Ermeni Bilazikçıyan Nazaret Efendi Ekmekçi mahallesi sakinlerinden Sabsızade Hacı Mehmet Efendi'yi vekil tayin etti.³¹³

Sis Katogikosu Mıgırdıç Efendi'nin varisleri ile onun borçlusu olan Kabsin Marderus arasındaki anlaşmazlık 8 Haziran 1906'da mahkemeye intikal etti. Görülen dava sonunda 100 kuruş alacak varislere teslim edildi.³¹⁴

Çavuşlu mahallesinden Ermeni Atam oğlu Kirkor'un kardeşi Serkis, Topaloğlu Artin'den bir evi 600 kuruşa satın aldı. Daha sonra damatlarının etkisinde kalan Artin bu alışverişi reddetti. Serkis'in elinde mukavele olduğundan, mahkeme, evin Serkis'te kalmasına karar verdi.³¹⁵

Zunbadanlı (Gazipaşa) mahallesinden Ermeni Emralyan Karabet ve eşi Kodis kızı Melkun tüccar esnafından Salebyan Ziya'dan alacağı için, Şükrü oğlu Ohannes'i vekil tayin etti.³¹⁶ Sirkat (hırsızlık) davasından alacak için Keşişyan Kirkor, Angiler oğlu Panos ve Vakimoğlu Artin, Kuyumcuyan Artin Efendi'yi vekil tayin ettiler.³¹⁷

Çavuşlu mahallesinden Doktor Kısforok oğlu Bedros, yaş açısından buluğa erdiğini iddia ederek babasından düşen malları tasarruf ve idare hakkına sahip olduğunu söyledi. Şahitler huzurunda mahkeme Bedros'un reşit olduğunu onayladı.³¹⁸

310 234 NMŞS. B.nr. 369.

311 234 NMŞS. B.nr. 380.

312 234 NMŞS. B.nr. 389.

313 234 NMŞS. B.nr. 392.

314 234 NMŞS. B.nr. 398.

315 234 NMŞS. B.nr. 404

316 235 NMŞS. B.nr. 531

317 235 NMŞS. B.nr. 532

318 235 NMŞS. B.nr. 535

Hatuniye mahallesinden Avadis oğlu doktor Agobciyan ile yine aynı mahalleden Sermet ve Cartor arasında miras yüzünden anlaşmazlık çıktı. Doktor Agobciyan bu davayla ilgilenmesi için Hacı Mehmet Efendi'yi vekil tayin etti.³¹⁹

Hatuniye mahallesinden Sermet oğlu Oseb'in 13.942 kuruş değerinde mirası varisleri arasında mahkemece pay edildi.³²⁰

Şekerdere mahallesinden vefat eden Ermeni Kozar oğlu Kurtoğlu'nun yetim kalan oğulları Nazor, Mikail ve kızları Meryem ile Terfent'in mallarını idare etmek üzere Hırlakyan Bagos Efendi, Kuyumciyan Artin ve Kozaroğlu Kısbar Kurtoğlu Şahin huzurunda vasi tayin edildiler.³²¹

Şekerdere mahallesinden vefat eden Kozar oğlu Kurtoğlu Kisforok'un 4.001 kuruş değerinde 54 parça mirası, varisleri olan eşi Toto, çocukları Kasor, Kırkor, Mihail, Meryem, ve Terfent arasında pay edildi.³²²

Zunbadanlı (Gazi Paşa) mahallesinden Agop oğlu Ohannes'in yetim kalan çocukları Tahsin, Hadi, Yagop ve Bozandik'in mallarını korumak için Kazor kızı Vartar vasi tayin edildi.³²³

Yukarıda verilen örneklerden³²⁴ anlaşılacağı gibi Maraş'ta Ermeniler ile Türkler arasında iyi bir ilişki olduğu görülmektedir. Ayrıca Ermeniler de çeşitli mahallelerde kendi aralarında barış içinde yaşamaktadırlar.

6. MARAŞ'IN SOSYAL YAPISI

Maraş bölgesinde yaşayan Türkmenlerin en büyük kısmını Ağaçeriler oluşturmaktaydı. Türkmen asıllı olan Ağaçeriler Elbistan-Maraş arasındaki dağlık ve ormanlık bölgede yaşıyorlardı.³²⁵ Maraş bölgesinde Ağaçeriler, Avşarlar, Bayatlar, Bayındırlar, Çepniler, Kargınlar, Kınıklar, Kızıklar, Peçenekler, Yazırlar, Yıvalar gibi Türkmenler yerleşmiştir.³²⁶ Dulkadir Türkmenleri Oğuzların; Avşar, Yıva ve Eymur boylarından oluşmaktaydı.

319 235 NMŞS. B.nr. 545

320 235 NMŞS. B.nr. 552

321 235 NMŞS. B.nr. 564

322 235 NMŞS. B.nr. 565

323 235 NMŞS. B.nr. 578

324 Arif Paşa, "Maraş ve Elbistan'da Zulkadir (Dulkadiroğulları Hükümeti), TOEM, 1331, s.89. Maraş'ta valilik yapan Arif Paşa bu makaleyi yazmıştır.

325 İlyas Gökhan, "XIII. Yüzyılın İlk Yarısında Maraş", I. Kahramanmaraş Sempozyumu, 6-8 Mayıs 2004, Kahramanmaraş, s.350.

326 Mehmet Seken, "Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşması Sürecinde Maraş Bölgesi ve Bölgeye Yerleşen Türk Boyları", I. Kahramanmaraş Sempozyumu, 6-8 Mayıs 2004, Kahramanmaraş, s.450.

Dulkadirliileri meydana getiren kütle ise; Dokuz, Cerit, Ağcakoyunlu, Anamuslu, Kızıllı, Karayuvallı, Eymir, Avcı, Döngelleli, Gurbetar, Avşar, Çimeli, Elçi, Çağıranlı, Gündeşli, Tecirli, Küşne, Eymurlu, Küreciyan, Kuyumcuyan, Sayadan ve müttelik taifelere bağılı yedi yüz cemaatten oluşmaktadır.³²⁷

1862’de Maraş ve Harput bölgesine Çerkez muhacir yerleştirildi. İlk büyük göçle 1864’te beş bin Çeçen aile Türkiye’ye geldi.³²⁸ Çerkezlerin toplu olarak yerleştirilmelerine dikkat edildi. Bu göçler Kafkasya’da meydana gelen dış gelişmeler neticesinde oldu. Balkanların elden çıkması, buralarda Hıristiyan devletlerin kurulması Anadolu’da bir takım tedbirlerin alınmasına neden oldu. Bu gelişmelerden Maraş’ta etkilendi. Bilhassa Maraş’ta yaşayan Ermeniler isyan ederek olaylar çıkarmaya başladılar. Onların bu isyanlarını önlemek amacıyla bu bölgelere Çerkez muhacirleri yerleştirildi. Kafkaslarda büyük sıkıntılara maruz kalan Çerkezler daha önce çekmiş oldukları sıkıntıları da hatırlayarak Ermeni olayları sırasında büyük tepki gösterdiler. Andırın ve Maraş’ta meydana gelen olayları önlemek için Halep kumandanı Ethem Paşa, Maraş kumandanı Mustafa Remzi Paşa, Sait ve Ziver Paşalar Çerkez idi.³²⁹

1835’te Maraş’ın nüfusunun üçte biri Ermeni idi ve bunların toplam nüfusu 6.000’di.³³⁰

Birinci Dünya Savaşı ilan edilmeden önce Ağustos 1914’te Maraş’ın merkez nüfusu tespit edildi. Buna göre şehir merkezinde ve merkeze bağılı köylerde 57.362 Müslüman ve 14.565 Ermeni bulunmaktaydı. Şehir merkezinde 10.907 Ermeni vardı. Şehrin toplam nüfusu 75.221 idi.³³¹

30 Ağustos 1915’te Maraş’ın toplam nüfusu 58.086 idi. Bunun 45.259’u Müslüman ve 4.860’ı Ermeni idi.³³² Bir yıl içinde Müslümanlardan 12.273 ve Ermenilerden ise 9.750 nüfus azaldı. Ermenilerin kaybının içinde 27 Mayıs 1915’te çıkarılan “Vakt-i Seferde İcraat-ı Hükümete Karşı Gelenler İçin Cihet-i Askeriyece İttihaz Olunacak Tedabir Hakkındaki Kanun-u Muvakkat” hükmü gereğince sevk edilenler de bulunmaktaydı. Müslümanlar sevk edilmediğine göre 12.273 Müslüman, Süleymanlı, Fındıcak, Yenice kale,

327 Tufan Gündüz, “Dulkadirli Türkmenleri”, I. Kahramanmaraş Sempozyumu, 6-8 Mayıs 2004, Kahramanmaraş, s.454.

328 Kenan Ziya Taş, “Kafkasya’dan Maraş Civarına Göçler”, I. Kahramanmaraş Sempozyumu, 6-8 Mayıs 2004, Kahramanmaraş, s.469.

329 Taş, a.g.m., s.468.

330 Charles Texier, Küçük Asya, Çev. Ali Suat, Ankara, 2002, cilt.3, s.142.

331 Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA),DH.EU.KLU 10/24, 1333.Za.21.

332 BOA. DH.EUM.KLU, 10/24 1333.Za-21.

Andırın ve Fırsız gibi yerlerde Ermeniler tarafından çıkarılan isyanlarda şehit edilmişti.

Başka bir kaynağa göre Birinci Dünya Savaşı ilanı sırasında Maraş merkezinde 8.137 gayrimüslim bulunuyordu. Ermeniler Maraş merkezinden uzaklaştırıldıktan sonra şehirde toplam 10.294 gayrimüslim kaldı.³³³

27 Mayıs 1915'ten itibaren Maraş'tan Halep yoluyla Zor ve Suriye'ye toplam 27.181 Ermeni sevk edildi.³³⁴ Sevk edilen Ermenilerin sayısı ayrıntılı olarak belirtildi. Bu açıklamaya göre Maraş merkezinden 12.744, Süleymanlı'dan 9.930, Elbistan'dan 1.168, Göksun'dan 3.229, Pazarcık'tan 30 olmak üzere toplam 27.101 idi.³³⁵

Savaş'tan önce Maraş'ın nüfusu 75.221 iken savaştan sonra 58.086 oldu. İkinin arasındaki fark 17.135'ti. Yani 12 Kasım 1914 ile 31 Ağustos 1915 tarihleri arasında Maraş'ın nüfusu 17.135 azaldı. Savaş öncesinde Maraş'ta 8.137 olan gayrimüslimlerin nüfusu 31 Ağustos 1915'te 10.294 oldu. Yani savaş sırasında Maraş'ta yaşayan gayrimüslimlerin nüfusu 2.157 arttı. Bu rakamlar gayrimüslimlerin çoğunun Ermenilerin eylemlerini desteklemediğini göstermektedir. Çünkü Maraş'ta bulunan Katolik, Protestan, Latin, Rum ve Museviler Türklerle birlikte yaşamayı tercih ettiler.

7. MARAŞ MÜCADELESİNDE TÜRK ERMENİ İLİŞKİSİ

Birinci Dünya Savaşı sırasında güvenlik nedeniyle Ermenilerin geçici yerleştirmeye tabi tutulmasında Maraş merkezindeki Ermeniler daha az etkilendi. Katolik ve Protestanların yanında devlet memuru, işçi, meslek sahibi olanlar, asker ve din adamları sevke tabi tutulmadı. Zengin Hıristiyanlar şehirde bırakıldı. Bu dönemde geçici iskâna tabi tutulmayan Ermenilerin sayısı 8845 idi.³³⁶

Ermenistan sınırlarının tayini Amerika Cumhurbaşkanı Wilson'dan istendi. Wilson'da Harşit Vadisi'nden itibaren bir sınır çizdi. Erzurum, Trabzon, Bitlis ve Van'ı içine alan bölgeyi Ermenilere ayırdı.³³⁷

333 BOA. DH.EUM.KLU, 10/24 1333.Za-21

334 Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri, 1914-1918, (ABEF), Genelkurmay ve ATASE Genelkurmay Denetleme Başkanlığı Yayınları Ankara 2005, c.1, s.147.

335 ABEF, 1914-1918, c.1, 2005, s.158.

336 İsrail Kurtcepe, "1915 Ermeni Tehciri ve Doğurduğu Sonuçlar" Kahramanmaraş'ta Ermeni Sorunu Sempozyumu, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Yayınları, s.15; Yetişgin, age. s.401; Osmanlı Belgelerinde Ermeniler, 1915-1920, Ankara, 1994, s.146.

337 Hikmet Bayur, "Kurtuluş Savaşında Atatürk'ün Dış Siyaseti", Türkler Ansiklopedisi, Ankara 2002, cilt 16, s.247.

Birinci Dünya Savaşı sırasında isyan ederek Türk ordusunu arkadan vurmaları sebebiyle 10 Nisan 1915'te Maraş'tan Deyrızor ve Halep civarına sevk edilen Ermeniler 22 Ekim 1918'den itibaren şehre geri dönmeye başladılar.³³⁸ Maraş'a dönen Ermenilerin ulaşımı demir yolu ile ücretsiz yapıldı. Kendilerine sağlanan kolaylıklardan yararlanan çok sayıda Ermeni kısa sürede Maraş'a döndü.³³⁹

22 Ekim 1918 tarihinden itibaren Maraş'a dönen Ermeniler Türklerden intikam alacaklarını bildirdiler.³⁴⁰ Ermenileri himaye eden Osmaniye valisi Yüzbaşı Andre 29 Ekim 1919'da Maraş'ı ziyaret ettiğinde Türkler, Fransızları protesto eden telgraf gönderdiler. Bunun yanısıra Fransızların yanında gelen Ermeni lejyonlarının intikam saldırılarını önlemek için Kuva-i Milliye harekete geçti.³⁴¹

30 Ekim 1918 Mondros Mütarekesi Anlaşması'ndan sonra gruplar halinde Maraş'a gelen Ermenilere, Türkler tarafından her türlü insani yardım yapıldı. Sekiz ay süren İngiliz işgali döneminde asayiş bozucu bir harekette bulunmuşlardı. Fakat Fransızların gelmesiyle şımaran Ermeniler güvenliği bozucu davranışlarda bulundular. Sağa sola ateş ederek kadınlara sarkıntılık yapmaya başladılar. Bir polis memurunu yaraladılar, berber Ökkeş'i katlettiler. Şeyh Mahallesinde bulunan kahvehanedeki Müslümanlar üzerine bomba attılar. Bu bombalama sırasında bir kişi öldü, dört kişi de ağır bir şekilde yaralandı. Suçlular elini kolunu sallayarak kiliseye girdiler. Fransız karakolunun yanında iki Müslüman'ı Ermeniler süngü ile şehit ettiler. Nakip Camisi'nde bulunan iki çocuğu da kaçıarak bunlara işkence ettiler.³⁴²

Maraş'ı işgale gelen Fransız birliklerinin arasında kırk Cezayirli Müslüman ve 3000 Ermeni askeri vardı. Fransız üniforması giyinmiş Ermeni Lejyonları devriye gezerken 31 Ekim 1919'da Türk kadınlarına sataşmaya ve halka zulmetmeye başladılar. Peçeli kadınların yüzlerini açtılar, hamamdan çıkan kadınlara ilişmek istediler. Daha önce Maraş'ta bulunan Ermeniler yeni

338 Ahmet Eyicil, Osmanlı'nın Son Döneminde Maraş'ta Ermeni Siyasi Faaliyetleri, Gün Yayıncılık, Ankara, 1999, s.341; Osmanlı Belgelerinde Ermeniler (1915-1920) (OBE), Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşiv Dairesi Başkanlığı, Yayın nu:14, Ankara, 1994, s.176

339 OBE, s.248.

340 Heyet-i Temsiliye Tutanakları, (Haz: Uluğ İğdemir), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1989, s.86.

341 "The 22 Days of Marash: Paper on the Defense of the City Against Turkish Forces Jan-Feb. 1920" The Armanian Rewiev, Vol. 31, (Spring, 1978), 47-69, s.65.

342 Arşiv Belgelerine Göre Kafkaslarda ve Anadolu'da Ermeni Mezalimi (A.B.G.K.A.E.M.), Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşiv Dairesi Başkanlığı, Ankara 1997, C.3, s.105.

gelen İngiliz üniforması giyinmiş Ermeni lejyonlarına yaptıkları özel içkileri ikram ederek onları alkışladılar.³⁴³

İngilizlerle Fransızların yer değişmesi sırasında Fransız işgal kuvvetlerinin 41. Alayı'nın 3 taburu ve 1 Milis Ermeni Taburu'yla Fransızlar Maraş'ı işgal ettiler. Fransızlar, Amerikan Koleji'ne yerleştiler. Daha sonra şehrin ortasında hakim bir yerde bulunan Abarabaşı ve Ermeni Katolik Kilisesi'ne yerleştiler.³⁴⁴

Antep'te bulunan Fransız kumandanı 24 Kasım 1919'da Adana Kumandanlığı'ndan Maraş ve Antep'te bir alay kuvvet bulundurulmasını istedi. Ayrıca Halep ve Diyarbakır'da bulunan Ermenilerin Adana ve Maraş'a göç etmelerini teşvik etti.³⁴⁵ Albay Bremont gibi Fransız yetkilileri Ermeni yanlısı bir tutum izleyerek bunları Türklere karşı kullanmak için silahlandırdılar. Bununla birlikte Fransız işgal ordusunun kanatları altına sığınan Ermeniler; Türklerden intikam almak için Fransız askerlerini araç olarak kullandılar.³⁴⁶

Şehri işgal eden Fransızlara karşı ne yapılacağı konusunda İrade-i Milliye Gazetesi'nde bilgi verilmişti. Bu gazetede yayınlanan Müdafa-i Hukuk Cemiyet Nizamnamesi alındı. Bu nizamname hükmüne göre alınacak tedbirler belirlendi.³⁴⁷

Maraş'ta bulunan papazlar, Türkleri şikayet etmek amacıyla Beyrut'a gittiler. Kendileri Türkleri katlettikleri halde, Türklerin kendilerine zulmettiğini, Mısır-İngiliz Kumandanı Allenby'e bildirdiler.³⁴⁸

25 Kasım 1919'da Andre, Maraş'a gelirken yanında 25 Ermeni Lejyonu vardı. Andre'nin Maraş'a gelişini Ermeniler, büyük bir sevinç gösterisiyle karşıladılar.³⁴⁹ Maraş'a gelen Andre, Ermenilerin ileri gelen

343 A.B.G.K.A.E.M, C.3, s.60-62, TİTEA, kutu no:22, belge no:16; Yaşar Akbıyık, Milli Mücadelede Güney Cephesi Maraş, Ankara 1999,s.123.

344 Genelkurmay ATASE, Barış Faaliyetleri Koleksiyonu, Klasör No: 1162, E/Y Dosya No : 153/81, Belge No: 2-1.

345 TİTEA, kutu no:22, belge no:17.

346 Bilge Yavuz, Kurtuluş Savaşında Türk Fransız İlişkileri 1919-1922, Ankara, 1994, s.55-56, s. 61-63.

347 ATASE, Barış Faaliyetleri Koleksiyonu, Klasör No: 1162, E/Y Dosya No : 153/81, Belge No: 2-2.

348 Ali Sezai Bey'in Yayınlanmamış Notları, s.2. Notların aslı Kahramanmaraş'ta Yaşar Alparslan'ın arşivinde ve fotokopileri özel arşivimizde bulunmaktadır.

349 Ali Sezai Bey'in Yayınlanmamış Notları, s.3; Akbıyık, age. s.134.

zenginlerinden eski Meclisi-i Mebusan üyelerinden Katolik Hırlakyan Agob'un evinde misafir edildi.³⁵⁰

Fransız askerleriyle birlikte Maraş'ı işgal eden Fransız lejyonları, Telgraf Memuru Muharrem Efendi'yi yolda şehit ettiler. Odun getirmeye giden 2 Türk genci Ermeniler tarafından parçalandı. Duraklı Mahallesi'nden Abdulkadir'in çıplak olarak gözü oyuldu, dudak ve dili kesildi.³⁵¹

18 Aralık 1919'da Caltrop ve Allenby bir bildiri yayınlayarak Suriye'de bulunan Ermenilerin memleketlerine dönmelerini emretti. Bu emir üzerine Maraş'a 100 Ermeni geldi.³⁵²

Maraş'ta Ermenilerin Türkleri öldürmesine Fransızlar engel olmadılar. Oysa Müslümanlar, Ermenileri himaye ederek onlara şefkatle muamelede bulunmuştu.³⁵³

Fransızların işgali karşısında Maraş'taki Türkler 18 Ocak 1920'de Ermenilere birlikte düşmana karşı mücadele etme teklifinde bulundular. Bu teklifi kabul etmek istemeyen Ermeniler, tarafsız da kalmadılar. Bunun üzerine Türkler, tek başına Fransız ve Ermenilerle karşı savaşmak zorunda kaldılar.³⁵⁴

Maraş kalesinin batısında bulunan Şekerdere mahallesinde çok miktarda Ermeni oturuyordu. Nüfus çoğunluğu Ermeni olan bu mahallede bulunan bir okul ile 2 kiliseye Ermeni ve Fransız kuvvetleri saklandı. Burada bulunan büyük kiliseye 400 Ermeni kuvveti yerleşti. Kapalıçarşı Ermeniler tarafından müstahkem mevki haline getirildi. Yaya kaldırımları sökülerek çuvallara kum dolduruldu ve bunlarla çarşı içinde siperler yapıldı.³⁵⁵

13 Aralık 1919 tarihinde Maraş'ın güvenlik sorumluluğunu üzerine alan Fransız işgal kumandanı General Querette, el altından Ermenileri destekledi. Fransız askerleri Ermeni, lejyonlarıyla birlikte Maraş'ta Türklere tecavüz etmeye ve masum insanları öldürmeye devam ettiler.³⁵⁶

350 ATASE, Barış Faaliyetleri Koleksiyonu, Klasör No: 1162, E/Y Dosya No : 153/81, Belge No: 2-3; Akbıyık, age. s.137; Kerr, age. s. 70-71.

351 Ali Sezai Bey'in Yayınlanmamış Notları, s.2.

352 Ahmet Eyicil, "Maraş Mücadelesinde Atatürk", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Temmuz, 2000, c.16, sayı.47, s.651.

353 TİTEA, kutu no:20, belge no:33

354 The Armanian Rewiev, Vol. 31, (Spring, 1977-1978), s.65.

355 ATASE, Barış Faaliyetleri Koleksiyonu, Klasör No: 1162, E/Y Dosya No : 153/81, Belge No: 2-8; The Armenian Rewiev, Vol. 31, (Spring, 1977-1978), s.67.

356 Milli Mücadele Dönemi Beyannameleri, (Hazırlayanlar: Zeki Güner, Orhan Kabataş), Ankara, 1990, s.295-296; Hakimiyeti Milliye, 1 Ocak 1920, sayı:1.

Maraş kurtuluş mücadelesinde Ermeniler işgalci Fransız askerlerine aşırı derecede yardım ettiler. Türkler, karşı saldırıya geçince, Ermeniler Fransızlara Türklerin bütün evlerinin yakılmasını önerdiler. Fakat Fransızlar, Ermenilerin bu önerisini reddettiler. Ayrıca Katolik Kilisesi ve Shalom Yetimhanesi yanındaki Türklerin evlerinin Ermeniler tarafından yakılmasını da önlediler.³⁵⁷

General Qurette himayesinde bulunan Ermeniler, 1 Şubat 1920'de suçsuz kadın, çocuk ve yaşlıları katlettiler.³⁵⁸ Şehirdeki Müslümanların evlerini yaktılar ve birçok insanı da şehit ettiler. Ermeni askerlerin bu tutumları nedeniyle Ermeniler ile Türkler arasındaki düşmanlık aşırı derecede arttı. Halk, Fransız ve Ermenilerin şehri tamamen boşaltmasını istedi. Maraş'ın kurtarılması için tek çare Fransızların çekilmesiydi. Fransızlar şehirde kaldıkları sürece Türklerin katliamı devam edecek ve savaş da sürecekti. Savaşın devamını ve Türklerin katledilmesini Ermeniler ve Fransızlar istiyordu.³⁵⁹

Türklerin Ermenilere karşı saldırılarını önlemek amacıyla Fransız askerleri, 1 Şubat'ta Ermeni ev ve kiliselerini koruma altına aldı. Fransız üniforması giymiş 400 Ermeni askeri top ve tüfek ile halka ateş etti. Kışlada bulunan dağ topu ile şehir bombalandı. Maraş'a yardım için köylerden gelen Türkler, Ermeni lejyonlarınca pusuya düşürülerek şehit edildi. Ayrıca bugün hiçbir suçu olmayan ve herkese hukuki müeyyideleri uygulayan Maraş Ceza Reisi de şehit edildi.³⁶⁰

Ermeniler kiliselerini istihkam haline getirmişlerdi. Nitekim 2 Şubatta Şekerdere Kilisesi'nde 6 sandık cephane, 20 bomba ve otomatik tüfek ele geçirildi.³⁶¹

7 Şubat'ta Maraş'a ulaşan Fransız Kolordusu Atizi mevkiine karargahını kurdu. Şehri güneyden bombalamaya başladı. Bundan cesaret alan Ermeniler kadın ve çocuk demeden mitralyöz ateşiyle Türkleri öldürmeye başladılar. Düşman muhasarası ve sansürü altında bulunan Maraş halkının feryadını kimse duymadı.³⁶²

357 The Armanian Rewiev, Vol. 31, (Spring, 1978), s.67.

358 A.B.G.K.A.E.M, C.3, s.81.

359 TİTEA, kutu no:20, belge no:126.

360 Hakimiyet-i Milliye, 2 Şubat 1920, S.6.

361 TİTEA, kutu no:20, belge no:100.

362 TİTEA, kutu no:19, belge no:109; The Armanian Rewiev, Vol. 31, (Spring, 1978), s.395.

Kilise ve okullarında sık sık toplantı yapan Ermeniler, çevrede bulunan Ermenileri de örgütlediler. Örgütledikleri bu Ermeniler Türk köylerindeki insanları zincirleyerek boğazladılar ve bir kısmını da katlettiler.³⁶³

Maraş'ta mücadele sırasında Ermenilerin sığınak noktaları olan Kümbet, Kırklar ve Tekke kiliseleri 7 Şubat'ta yakılarak imha edildi. Şıh, Ekmekçi, Hatuniye mahallelerinde mahsur kalan Türkler Kuvay-ı Milliye tarafından kurtarıldı. Bunun üzerine kuşatma altında kalan Fransızlar, Amerikan misyonerleri vasıtasıyla savaşın durdurulmasını istediler.³⁶⁴

Ermeniler Müslümanları tehdit ederek Maraş'ta katliama devam ettiler. Bunun üzerine Maraş halkı, hükümet merkezine ve yabancı temsilcilere Müslümanların katliamının durdurulması için müracaat etti ise de bir cevap alamadı.³⁶⁵

Ermenilere göre büyük bir Ermeni silahlı kuvveti Maraş'ta Fransız bayrağı altında savaşıyordu. Kuvay-ı Milliye'nin müdahalesi karşısında Fransızlar gerileyince, Ermeni askerleri şaşkınlık içine düştü. Ermeniler, Fransızların siyasi amaçları uğruna kendilerini kullandığını anladılar. Ermenilere göre General Quarett, Fransa'nın Atatürk'le anlaşmasını sağlamak amacıyla Ermeni askerlerini Maraş'ta kontrolü altında bulundurdu.³⁶⁶

10 Şubat'ta Fransız ve Ermeni askerleri şehri top ateşine tutarak harap ettiler. Buna rağmen direnen Milli Kuvvetler karşısında Fransızlar başarılı olamayacaklarını anladılar. Nitekim General Quarett, Ermeni komitacılarıyla birlikte Amerikan Koleji'ne sığınarak buraya Amerikan bayrağı çekirtti. Bundan sonra Ermeni ve Fransız askerleri Türklere saldırmaktan ziyade karşı savunmaya geçtiler.³⁶⁷

Fransızlar, Ermenilerden kurduğu taburla Maraş'ta Türkleri katlederek acı olayların çıkmasına sebep oldul. Fransızlardan destek bulan Ermeniler, Türkleri katlederek namuslarına tecavüz ettiler, saf ve masum insanları öldürdüler.³⁶⁸

10 Şubat 1920'de Maraş kuşatma altındaydı. Şehrin bir kısmı harap edilmiş, bir kısmı da yanıyordu. Zeytun ve Antep'te Fransızlarla birlikte

363 TİTEA, kutu no:19, belge no:113.

364 TİTEA, kutu no:19, belge no: 115.

365 TİTEA, kutu no:19, belge no:6-6/1.

366 "The 22 Days of Marash: Paper on the Defense of the City Against Turkish Forces Jan-Feb. 1920", The Armanian Rewiev, Vol. 30, (Winter, 1977-1978), s.387; Eyicil, "Maraş Mücadelesinde Aatatürk", s.661.

367 Hakimiyet-i Milliye, 11 Şubat 1920, S.8.

368 TİTEA, kutu no:27, belge no: 21.

işbirlikçileri Ermenilerin işgallerine karşı savaş devam ediyordu. Fransızlara yardım ve yataklık yapan Ermeni köyleri Kuva-i Milliye tarafından kuşatılarak etkisiz hale getirildi. Bugünkü müdahalede 1500 Ermeni öldürüldü.³⁶⁹

10 Şubat Salı günü Ermeni karargahına gelen Capital Arlabose, Fransızların Maraş'tan çekileceğini söyleyince Ermeniler şaşkına dönerek üzüntülerinden kahroldular.³⁷⁰ Çünkü Ermeniler arasında Türklerin, Fransızlara teslim edileceği haberi yayılmıştı. Bu haberin doğru olmadığını ve gerçeği anladılar. Çünkü Ermeni lejyonları, Fransızlara güvenerek Maraş'a gelmişler, şimdi ise gitmek zorunda kalıyorlardı. İşgalci Fransız mecburi olarak şehri terk etmeye başlayınca Ermeniler de Maraş'tan ayrılmak zorunda kaldılar. Geride yıkılmış evlerini, alamadıkları intikam dolu kinlerini ve acı dolu hatıralarını Türklere bırakarak hayvanları ile birlikte Maraş'tan ayrıldılar.³⁷¹ Maraş'tan ayrılan Ermeniler öyle bir kinle ayrıldılar ki, ayrılırken Türklere kalmasın diye kale gibi sığındıkları ve canlarından çok sevdikleri evlerini kendi elleriyle yıktılar. Halbuki onların evleri Türk evlerine göre daha sağlam ve iyi idi. Duvarları taştan yapılmış, 2 ve 3 katlı evlerin çatıları kiremitle kaplanmıştı. Taştan yapılmış olan avlu duvarları ise sur gibi yüksekti. Bu sebeple Ermeni evlerini dışardan yıkmak mümkün değildi. Şimdi evlerini kendileri yıkıyorlardı. İlahi adalet öyle tecelli etti ki, Türklerin yakıp yıkamadığı o muhkem ve muhteşem evleri şimdi Ermeniler kendi elleriyle yakıp yıktılar. Birlikte dostça yaşadıkları Türklere ihanet etmenin cezasını kendi elleriyle infaz ettiler.³⁷²

10 Şubat'ı 11 Şubat'a bağlayan gece Fransız askerleri şehri şiddetli bir şekilde bombaladı. Maraş halkının daha fazla ezilmesini ve şehrin tahrip edilmesini önlemek amacıyla Kadir Paşa konağında toplandı ve halkın baskısıyla Dr. Mustafa, General Querette ile görüşmeye gitti. Bu görüşmede Anlaşmaya varıldı. Anlaşma sonucu Fransızlar şehri terk edecekti. Dr. Mustafa'nın Fransızların Maraş'ı terk edeceğini Türklere bildirmesi Ermenilerin moralini bozacak ve Türklerin güçlenmesine sebep olacaktı. Bu sebeple Dr. Mustafa görüşmeden dönerken Hınçak Komite üyeleri Dr. Artin ile Eczacı Leon tarafından şehit edildi.³⁷³

369 Eyicil, "Maraş Mücadelesinde Atatürk", s.663.

370 The Armanian Rewiev, Vol. 31, (Spring, 1978), s.56-57.

371 The Armanian Rewiev, Vol. 30, (Winter, 1977-1978), s. 388, 397, 394-395.

372 Ahmet Eyicil, "I. Dünya Savaşı ve Kurtuluş Mücadelesi Sırasında Maraş'ta Ermeni Mezalimi", Belleten, C.LXVII, Aralık 2003, S.250, s.945.

373 Yavuz, age. s.57-58; Akbıyık, age. 230-233.

Savaş sırasında malları gasp edilen ve savaştan yorgun düşen Maraş halkı arasında açlık baş gösterdi. Bu sebeple can ve malları zarar gören insanlara yardım için Ziraat Bankası vasıtasıyla 10.000 Lira yardım gönderildi.³⁷⁴

Savaş öncesinde ticaretle uğraşmalarından dolayı Maraş'ta yaşayan Ermenilerin ekonomik durumu çok iyi idi. Fakat savaş dolayısıyla sefaletle düştüler. Önceleri Türklerle barış ve huzur içinde yaşayan Ermeniler, daha sonra yaptıkları mezalimden dolayı halkın yüzüne bakamaz oldular ve bu sebeple Maraş'tan ayrılmak istediler.³⁷⁵

Maraş'ta yaşayan Ermenilerin bir kısmı, Fransızların yanında yer alan Ermeni lejyonlarının Türklere karşı yaptıkları zulmün doğru olmadığını itiraf ettiler. Bu sebeple Ermeni Başpiskoposu Janpanyan, murahhas üye Haçador ve Padolu İbrahim Efendi gibi Ermeniler 18 Temmuz 1920 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne çektikleri telgrafta hükümete bağlı olduklarını, Fransız veya başka bir yabancı kuvvetin kesinlikle gelmesini istemediklerini, Osmanlı olarak doğduklarını ve yine aynı devletin vatandaşı olmak istediklerini bildirdiler.³⁷⁶

Şehirden ayrılma hazırlıklarını yapan Fransızlar, kendilerini kimsenin izlemesini istemediler. Buna rağmen 3400 Ermeni Fransızlarla birlikte gitti.³⁷⁷

Kaçmaya fırsat bulamayan Katolik ve Abarabaşı kiliseleriyle, Alman Eytamhanesi'nde mahsur bulunan Fransız ve Ermeniler, 17 Şubat 1920'de beyaz bayrak çekerek teslim oldular. Bunların ileri gelenlerinin bir kısmı Maraş'ta faaliyette bulunan Amerikan Yakındoğu Yardım Teşkilatı'ndan yardım istediler. Maraş'ta yoğun çalışmalarda bulunan bu teşkilatta çalışan misyonerler, Ermenilere yardım ettiler.³⁷⁸

Ermenilere yardım amacıyla Amerikan Uluslararası Genç Adamın Hıristiyan Örgütü, Maraş'ta şube açtı. Bu şubenin sorumlusu ve sekreteri James Pretty, Ermenilere yardım etti.³⁷⁹

XIX. Asrın ikinci yarısından itibaren emperyalist çıkarlar, dış kışkırtmalar, misyonerlik faaliyetleri, yabancı okulların Ermeniciliği

374 TİTEA, kutu no:18, belge no: 19.

375 Bilal Şimşir, İngiliz Belgerinde Atatürk, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1992, C.1, s.237.

376 TİTEA, kutu no:24, belge no: 91.

377 The Armenian Review, Vol. 31, (Spring, 1977-1978), s.57-58; Kerr, age. s.196.

378 ATASE, Barış Faaliyetleri Koleksiyonu, Klasör No: 1162, E/Y Dosya No : 153/81, Belge No: 2-1; Kerr, a.g.e, s.155-156.

379 Kerr, age. s.203-204; The Times, 14 Şubat 1920; Memet Yetişgin, "Ermenilerin Maraş'tan Ayrılmaları", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C.XX, Mart 2004, s.58, 77.

geliştirme çabaları, milliyetçilik akımına katılmış Ermeni din adamı ve diğer ileri gelenlerin kışkırtmaları, Avrupa'da okuma fırsatı bulan Ermeni gençlerin yıkıcı faaliyetlerle dolu olarak ülkeye dönüp ayrılıkçı fikirlerini geniş halk kitlelerine yaymaları ve Osmanlı Devleti'nin zayıflığından oluşan müsait ortam Ermenilerin ayrılıkçı fikirlerle ortaya çıkmasına yol açtı. Ermeniler ayrılıkçı fikirlerle devlete ve içinde buldukları topluma yönelik olumsuz davranışlarda bulundukça, Müslümanlar ile Ermeniler arasındaki mesafe gittikçe açıldı.³⁸⁰

12 Şubat 1920'de Fransızların Maraş'ta yenilerek atılmaları hadisesi Bahçe ve Haruniye havalisinin çabucak uyanmasına sebep oldu. Bu sebeple Bahçe ve Haruniye'de yaşayan Türkler, Fransız ve Ermenilere karşı sıkı tedbirler almaya başladı. Haruniye Bucak Müdürü Hüseyin Hilmi Bey, çete başı Mehmet Yeşil, Hacı Efendi, Çerçioğlu Hüseyin Efendi ve Habib Ağa bir araya gelerek memleketi düşmandan kurtulma çareleri aradılar. Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti nizamnamesine göre teşkilat kurarak silahlandılar ve Fransız ve Ermenilere karşı mücadeleye başladılar.³⁸¹

SONUÇ

Maraş'ta Türklerle birlikte yaşayan Ermeniler arasında ilişkiler önceleri çok iyiydi. 1862'den sonra yabancı devletlerin Ermenileri siyasi çıkarlarına alet etmesi ve Ermenilerin de bunlara yaklaşması sonucunda Türklerle Ermeniler arasındaki ilişkiler gerilmeye başladı. 1862-1915 yılları arasında iki yılda bir isyan etmeyi gelenek haline getiren Ermeniler, gerekçe olarak kendilerinden çok vergi alındığını ve kendilerine haksızlık yapıldığını ileri sürdüler. Aslında bu iddialar doğru değildi. Ekonomik ve sosyal yaşantı bakımından durumları Türklere göre daha iyi olan Ermeniler, devlete vergi vermek istemiyorlardı. Bulgaristan'ın bağımsızlığını kazanmasını örnek alarak bağımsızlıklarını kazanmak istiyorlardı. Bunu elde etmek için de Rusya, İngiltere ve Fransa'nın nüfuzundan faydalanıyorlardı.

Önce İngilizlerin sonra Fransızların Maraş'ı işgal etmesinden en çok Ermeniler memnun oldular. İşgalcilerle işbirliği yaptıklarından dolayı, Maraş'ta işgale maruz kalan Türklerin düşmana karşı birlikte savaşma teklifini kabul etmediler. Bunun yanısıra Fransızlarla birlikte hareket ederek

380 Yetişgin, "Maraş'ta Ermeni Nüfusu ...", s.391.

381 Süleyman Hatipoğlu, "Doğu Meselesi ve Milli Mücadelede Osmaniye", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Mart 1999, S.43, C.15, s.239.

onların himayesi altında Türkleri katletmeye başladılar. 22 Ocak-11 Şubat 1920 tarihleri arasında yapılan mücadelede Fransızlar başarısız olunca bu sonuçtan en çok Ermeniler üzüldüler. Türklerle bağıni koparan ve onların yüzüne bakamayacak hale düşen Ermeniler şehri terk etmek zorunda kaldılar. Fransızlarla birlikte giderken sığındıkları ve istihkam olarak kullandıkları taş duvardan yapılmış muhkem evlerini yaktılar. Türklerin faydalanmasını önlemek amacıyla evlerini harabe haline getirdiler.

Fransızlar, 11 Şubat 1920'de Maraş'ı terk etmek zorunda kalınca Ermenilerin bir kısmı onlarla birlikte gittiler ve bir kısmı da Maraş'ta bulunan Amerikan misyonerlerine sığındılar. Amerikan Yakın Doğu Yardım teşkilatı 1920-1922 yılları arasında Maraş'ta yaşayan Ermenilere yardım etti ve onları Halep'e, oradan da Beyrut'a taşıdı. Yakın Doğu yardım Teşkilatı ve Amerikan misyonerleri Ocak 1922'de şehri terk ettiler. Giderken şehirde bulunan 3000 Ermeni'yi de yanlarına alarak Suriye ve Lübnan'a götürdüler. Böylece Maraş'ta Ermeni kalmadı.

12 Şubat 1920-Ocak 1922 tarihleri arasında Maraş'ta yaşayan Ermenilere, Türkler tarafında hiçbir saldırı olmadı. Bu dönemde Ermeniler kendi, okul, kilise ve hastanelerinde kaldılar. Bu süre içinde Amerikalı misyoner, öğretmen, doktor ve yardım teşkilatı üyelerinin denetim ve gözetiminde bulundular. Maraş Mutasarrıfı ve jandarma kumandanı, Ermenilerin Türk vatandaşı olarak kalmalarını istedi ise de kabul etmediler. Çünkü onlar hala Fransız veya başka bir dış gücün yardımlarını alarak bağımsızlıklarını kazanacağı ümidini hayal ediyorlardı. Fakat Atatürk'ün önderliğinde Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla Ermeniler bağımsızlıklarını kazanma hayallerini kaybettiler. Türklerle karşı yaptıklarından utanarak çareyi Maraş'ı terk etmekte buldular.

Ermenilerin Maraş'ta Fransızlarla birlikte mağlup olması Bahçe ve Haruniye gibi yerlerdeki Türklerin cesaret kazanmasına neden oldu. Onlar da Maraş'ı örnek olarak teşkilatlandılar, Fransız ve Ermenilere karşı başarılı bir şekilde mücadele ettiler. Ayrıca Maraşlıların Fransız ve Ermenilere karşı yaptığı mücadelede başarılı olması, yurt sathında da örnek oldu. Milli Mücadelenin başlangıcında Maraş örneği moral kaynağı oldu. Diğer bir ifade ile bağımsızlığın ve düşmanı yurttan kovmanın ilk kıvılcımı Maraş'ta atıldı. Bu kıvılcım Anadolu'nun bütün sathına yayıldı.

5. MARAŞ VE ZEYTUN ERMENİLERİ

Osmanlı Devleti'nde 19. yüz yılda Ermeni isyanları üç dönemde özetlenebilir. Birinci dönem 11 Haziran 1880- 1883, ikinci dönem 1984-1987, üçüncü dönem 1912- 1914 tarihleri arasındır. Birinci ve ikinci dönemde Rusya, İngiltere, Fransa, Almanya, Avusturya-Macaristan ve İtalya devletleri Ermeniler lehine Osmanlı Devletine müdahale ettikleri halde üçüncü dönemde bu görevi İngiltere, Rusya ve Fransa üstlendi. Üçüncü dönemde görevi

üslenen devletler aşırı derece Ermeniler lehine ve Osmanlı Devleti aleyhine yaptırımlarda bulundular.³⁸²

Avrupa devletlerinin teşvikiyle Ermeniler kendi lehlerine ıslahat yapılmasını istiyorlardı. Bu devletlerin baskısıyla alınan ıslahat kararları şunlardı: Nizamiye mahkemeleri icra kuvvetinden ayrılacak. Vergi tahsili ve aşar konusunda yeni uygulamalara bağlanacak. Bazı yerlerde polis ve jandarma görevi yabancı zabıtlere verilecek. Nahiye meclis üyeleri hükümetçe tayin edilecek Nahiye halkının çoğunluğu hangi mezhepten ise müdür o mezhepten seçilecek ve yardımcısı da azınlığın mezhebinden olacak. Müdür ve nahiye meclisleri aracılığıyla bölge okulları artırılacak. Seyyar ceza mahkemeleri kurulacak Mezhep ayırımı yapılmadan herkes devlet memurluğuna kabul edilecek. Eğitim ve bayındırlık işleri yeniden düzenlenecek. Vilayet nizamnamesi her ilde uygulanacak.³⁸³

Yukarıda alınan kararlara rağmen İngiltere, Ermenilerin bulunduğu illerde kötü yönetimden, adaletin sağlanamadığından ve üzücü olayların meydana gelmesinden şikayette bulundu.³⁸⁴ Aşiretlerin zulüm ve düşmanlıklarına maruz kalan Ermenileri, Hükümetin korumasını istedi.³⁸⁵ Bu davranışıyla İngiltere Osmanlı Devleti'nin iç işlerine karışmayı bir politika olarak benimsemiş oluyordu.³⁸⁶ İngiltere'yi destekleyen Bismark da Ermenilerin yaşadığı illere kadife eldiven giymiş demir elli valilerin atanmasını istiyordu.³⁸⁷

Toprak bütünlüğüne saygı politikasını söyleyen Avrupalı devletler Osmanlı'yı korumak için bir çaba göstermedi. 1894'ten itibaren Türkleri aşırı derecede rahatsız eden Ermeni olayları çeşitli bölgelerde meydana gelmeye başladı. Avrupa desteği olmasaydı bu acı olaylar hiçbir zaman olmazdı. 1894'te Sason olayları başladı ve bu olaylar 1895'te Maraş'ta devam etti. Merzifon, Yozgat ve Kayseri'de çıkan olayları Ermeniler yaptıkları propagandalarla Avrupa ve Amerika kamuoyuna aşırı derecede büyüterek duyurdular.³⁸⁸

Anadolu'da Ermeni isyancılar Rusya'ya güvenerek Maraş'a bağlı Zeytun (Süleymanlı) nahiyesinde 19. yüzyılın ortalarında ayaklanmaya

382 Münir Süreyya Bey, Ermeni Meselesinin Siyasi Tarihçesi, (1877-1914.), Ankara 2001, s.5-6.

383 Süreyya Bey, age. s.11.

384 Süreyya Bey, age. s.14

385 Süreyya Bey, age. s.19.

386 Süreyya Bey, age. s.20

387 Süreyya Bey, age. s.17

388 Süreyya Bey, age. s.23.

başladılar. 1854 yılında Osmanlılar Kırım Savaşında Ruslarla çarpışırken Zeytun Ermenileri ayaklandılar. Ruslar isyancılara para ve silah yardımında bulundu.³⁸⁹

Zeytun Ermenileri vaktiyle Araplara, Bizanslılara ve Selçuklulara yaptıkları gibi Osmanlılara da homurdana homurdana boyun eğiyor ve kendi kendilerini yönetiyorlardı. 19. yüzyıl boyunca Zeytun Ermenileri Osmanlılara karşı vergi yükümlülüklerini yerine getirme konusunda gerginlik devam etti. Ermeniler devlete karşı vergi ödemek istemiyorlardı. Bu nedenle baş gösteren silahlı çatışmalarda Osmanlılar vergi ve harç parasını almada güçlük çekti.³⁹⁰

Zeytun'da isyanın hazırlanmasında Maraş'taki Amerikan Koleji'nin ve Amerikalı misyonerlerin çok büyük etkisi oldu. Misyonerler, kaldıkları yarım asır boyunca burada binlerce dolar harcayarak Ermenileri Osmanlı aleyhine yönlendirdiler. Amerikalılar, 1868 de Maraş'a ilk defa konsolos tayin ettirerek faaliyetlerini daha da genişletme imkanı buldular.

Londra'da bulunan Ermeni örgütü Hınçak'ın amacı Osmanlı Devleti'nin içinde bulunan sözde Ermeni meselesinin varlığını Avrupa kamuoyuna duyurmak ve bu kamuoyunu Türkler aleyhinde kışkırtmaktı. Gerçekte ise Londra'da bulunan Hınçak Ermeni örgütü, tamamen İngilizlerin yönetimi, denetim ve desteği altında bulunuyor ve el altından siyâsî bir araç olarak kullanıyordu.

Zeytun'da 1808 de başlayan ayaklanmalar 1862,1878, ve 1880 gittikçe şiddetlenen bir şekilde devam etti.³⁹¹ Londra'da bulunan Hınçak Komitesi şubesinin başkanı Nazarbeg'in planladığı faaliyetler 1895 yılının ilk aylarında başladı. İsyân bölgesi olarak Zeytun seçildi. Bölgeye İngiltere'de bulunan Hınçak Komitesine Mensup bir propaganda ekibi gönderildi. Propaganda gurubu, bölge halkının silahlanmasını sağlarken silah ve paranın komite tarafından gönderileceğini, isyanın başlamasıyla birlikte İngiliz deniz kuvvetlerinin Mersin ve İskenderun limanlarını işgal edeceğini ve karaya asker çıkaracağını söyledi.

Asilerin grup liderleri, köy temsilcileri ve propagandacılar Eylül 1895 de Karanlıkdere'de yaptıkları toplantıda isyanın ne zaman, nasıl ve nerede çıkarılacağını kendi aralarında kararlaştırdılar. Alınan karar üzerine altı bin Zeytun Ermeni'sinin katıldığı isyan 19 Ekim 1895 de başladı. İsyana katılan

389 Justin McCarthy, Ölüm ve Sürgün, Tercüme eden: Bilge Umar, 3. baskı, İstanbul 1988, s.27.

390 McCarthy, age. s. 46

391 Mehmet Yetişgin, "The Muslim And Non-Muslim Population İn Maraş And Zeitun Revolt Of 1895" Review of Armenian Studies, Volume 1 Number 4 2003, s.115.

asilerin tamamı son model İngiliz yapımı harp silah ve araçları ile donatıldı. Kamu binalarını basan Ermeniler, buralarda bulunan asker, subay, kaymakam ve diğer yetkilileri esir aldı. İsyan planlandığı gibi kısa zamanda bölgeye yayıldı. Asiler üzerine gönderilen birlikler tarafından Zeytun kuşatıldı. Asilerin kuşatılarak imha edilmesi karşısında endişeye kapılan İngiltere, Fransa ve Rus konsolosları müdahale ederek olayın durdurulmasını istediler. Konsolosların müdahalesi neticesinde isyancıların silahları teslim alındı ve af çıkarıldı. İngiltere'den gelen ve gönderilen isyancılar dahil bütün komitacıların yurt dışına çıkarılmasına izin verildi ve böylece isyan sona erdi.³⁹² Osmanlıların bastırmada güçlük çektiği bu isyanda 125 Ermeni öldü ve 20000 Müslüman şehit oldu.³⁹³

Patrikhane tarafından yönlendirilen Ermeni komiteleri 1905 de Paris'te yaptıkları bir kongrede Kilikya'da (Çukurova=Adana ve Maraş civarı) bir Ermeni devletinin kurulmasına karar verdiler. Patrikhanenin etkisiyle alınan bu karar, gerçekte haç ve kılıcın ittifakı idi.³⁹⁴

İngiltere ve Fransa'nın Ermenilere destek çıkmasının amacı Osmanlı'nın göz kamaştırıcı mirasından hisse almaktı. Din özgürlüğü, barış, hümanizm ve yasaları savunma gibi iddialar birer maskeydi. Gerçekte Ermeniler zor duruma düştüklerinde Avrupalılar onlara aldırış etmediler. Meydana gelen olayların sonuçlarında yüzleri kızarmadı.³⁹⁵

Avrupa devletlerinden aşırı derece destek gören Ermeniler hayali Rupinyan Krallığının hüküm sürdüğünü iddia ettikleri Kilikya'yı diriltmek için Ermenileri buraya topladılar. Bu özlemlerini ifade için şiirler yazdılar. Bu çalışmaların sonucunda Maraş, Saimbeyli ve Kozan'da nüfusları yoğunlaştı.

Berlin Kongresinde Loris Melikof'un Epikopsos Haren Narbey'e yazdığı mektupta "Kafkasya için size bir şey yoktur. Siz aşağı için çalışınız" diyerek onlara Bağdat demir yolu güzergahını gösterdi. Buraya yabancı devletlerin müdahalesinin daha kolay olacağını düşünerek isyanın buralarda çıkarılması uygun görülüyordu.³⁹⁶

392 Ahmet, EYİCİL Maraş'ta Ermeni Siyasî Faaliyetleri, Gün Yayıncılık, Ankara 1999, s.214-226., Osmanlı Arşivi Yıldız Tasnifi Ermeni Meselesi (Ottoman Archives Yıldız Collection The Armenian Question) Tarihi Araştırmalar ve Dökümanasyon Merkezi Kurma ve Geliştirme Vakfı, İstanbul 1989, c.2, s.433.

393 McCarthy, age. s.131.

394 Erdal İltar, Ermeni Kilisesi ve Terör, Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları, sayı 3, Ankara 1996, s. 55.

395 Süreyya Bey, age. s.72,

396 Cemal Anadol, Tarih Işığında Ermeni Dosyası, 2. Baskı, İstanbul 2001, s.309.

Yeterli desteği sağladıktan sonra Episkopos Muşeg, isyanı başlatmak için Maraş, Zeytun, Van, Elazığ, Diyarbakır ve Bitlis'ten çok sayıda Ermeni getirterek Kilikya'ya yerleştirdi. Arazileri işgal ettirdi ve evlere sıkışık şekilde Ermenileri iskân ettirdi. Böylece Ermeni nüfusunu yüzde kırk artırdı.³⁹⁷

Eşkıya takip edildi. Zeytun ve Gürün'den gelen 30 Ermeni eşkıyası Kilis'in Hıbar ve Cengel köylerinde öldürüldü. Bir kısmı kaçtı. Yakalananlar arasında Hınçak Komitesinin başkanı Kilis rahibinin oğlu Agop Kazar da vardı.

Rusya, İskenderun körfezini ele geçirmek için Ermenileri teşkilatlandırarak buraya yerleştirdi. Maraş, Zeytun, Diyarbakır, Sason, Bitlis, ve Antep Ermeni gençlerini bir komuta altında topladı.³⁹⁸

Maraş şehrinin merkez nüfusu 1895'te toplam 54074,³⁹⁹ bunun 15246'si Ermeni; 1896'da merkezin toplam nüfusu 56077 ve bunun 15849'u Ermeni;⁴⁰⁰ 1990'de merkezin toplam nüfus 58219, bunun 16544'ü Ermeni;⁴⁰¹ 1902'de toplam nüfusu 60291, bunun 16537'si Ermeni idi.⁴⁰²

1914 tarihinde yapılan nüfus sayımında Maraş ili sınırları içinde toplam 192555 insan yaşıyordu. Bunların 152640'ı Müslüman, 111'i Rum, 27842'si Ermeni, 251'i Musevi, 23'ü Katolik Rum, 4480'i Katolik Ermeni, 6111'i Protestan, 1189'u Latin, 3'ü Kıpti idi.⁴⁰³ Şehir merkezinde 4 Ermeni, 3 Protestan, 2 Katolik, 1 Latin kilisesi ve 15 Hıristiyan mektebi, Zeytun'da 6 kilise, 2 manastır, 1 gayrimüslim ortaokul ile 5 ilkokul, Elbistan'da 3 kilise, Göksun'da 1 Ermeni kilisesi ile 4 Protestan okulu vardı.⁴⁰⁴

Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na girmesini fırsat bilen Ermeniler, içerden devleti çökertmek için işgalci batı güçlerinin oyununa gelerek kin ve intikam duygularıyla Türk ordusunu arkadan vurmaya, savunmasız Müslüman milleti acımasızca katletmeğe başladılar. 1878-1915 tarihleri arasında bir buçuk milyon Müslüman'ı şehit ettiler. Ermenilerin yapı geldikleri bu ihanetlerinden dolayı 14 Mayıs 1915'te Nakl-i Sükkân kanunu çıkarıldı. Devlete ve millete zarar veren ve verme teşebbüsünde bulunan

397 Anadolu, age. s.310.

398 Anadolu, age. s.325.

399 1312 Tarihli Halep Vilayet Salnamesi, s.271.

400 1313 Tarihli Halep Vilayet Salnamesi, s.256.

401 1318 Tarihli Halep Vilayet Salnamesi, s.343.

402 1320 Tarihli Halep Vilayet Salnamesi, s.370.

403 BOA, DH SNM, no 44-1, Memalik-i Osmaniye'nin 1330 Senesi Nüfus İstatistiği, Dahiliye Nezareti Sicil Nüfusun İdaresi, Helal Matbaası, Dersaadet 1336.

404 1908 Tarihli Halep Vilayeti Salnamesi.

Ermenilerin buldukları yerden alınarak daha güvenli yerlere nakledilmeleri sağlandı.⁴⁰⁵

Kıbrıs-Süveydiye-Haçin-Sis-Zeytun güzergahından Ermeni çeteleri Anadolu'ya getirildi. 11 Şubat 1914'te Toros oğlu Öğretmen Agop, sahilde araştırma yaparken yakalandı. Aynı gün düşman gemilerine kaçan Ermenilerden Artin Dağlıoğlu üzerindeki evrakla birlikte yakalandı. Haçin, Dörttyol ve Sis'te yüzlerce silah, bomba, dinamit, harita ve Ermeni bayrağı ile Beloğlu Yeprem'in sakladığı 150 kilo barut ve gaz tenekeleri ele geçirildi.

Haçin, Zeytun, Maraş ve Adana'dan gelen komitacı Ermeniler Antakya'da birleştiler. Süveydiye bucağı çevresinde ve sahile yakın bir tepede toplanıp Fransız donanmasıyla birleşirken yakalandılar. İsyanı bastırmak üzere gelen asker üzerine donanma himayesinde ateş açarak bir çok askerin şehit olmasına sebep oldular.. İsyancılar 1500 Türk askeriyle 55 gün çarpıştıktan sonra donanmanın nakliye gemilerine binerek kaçtılar. Haçin ve Zeytun'dan gelen bu Ermeni çeteleri arasında beş de papaz bulunuyordu.⁴⁰⁶

23 Nisan 1914'te Zeytun'da bir eve saklanan sekiz Ermeni eşkiyasını tutuklamak için üzerlerine bir jandarma müfrezesi gönderildi. Teslim olmak istemeyen eşkiya asker üzerine ateş açtı ve bu çatışmada halktan bir kişi öldü. Ev tam olarak ablukaya alındığı sırada Ermeni Piskoposu olaya müdahale etti. Ayrıca Ermeni halkı da bu durumdan istifade ederek jandarma üzerine silahla saldırdı. Çatışmanın kontrol edilemeyecek kadar büyümesi üzerine jandarma müfrezesi eşkiyayı tutuklayamadan Maraş'a dönmeye mecbur oldu.⁴⁰⁷

Zeytun Ermenileri I. Dünya savaşı başlamadan Ağustos 1914'te askere alınmaya karşı çıkararak ayaklandılar. Başta ayaklanma bastırıldı ise de aralık ayında yeniden patlak verdi. Ermeniler nakledilinceye kadar ayaklanma devam etti.⁴⁰⁸ 17 Ağustos 1914 de Zeytun askerlik şubesinden terhis edilen Andırınlı yüz Müslüman'a hücum ettiler ve bunları hunharca öldürdüler. Bu saldırı esnasında Beşen Köyü'ne mensup birçok masum insanı da katlettiler.

Hınçak komitesi başkanı Çakıroğlu Panos'un evinde toplanan Ermeniler, Hükümet binasını basarak kaymakamı öldürmeyi ve telgraf tellerini kesme konusunda karar aldı. Fakat Ermenilerin gerekli tedbirleri

405 Abdullah Emircan, Mehmet Emin Gerger, Ermeni Vahşeti, Cemre Yayınları, İstanbul 1992,,s.26.

406 Anadol, age. s.314.

407Askeri Tarih Belgeleri Dergisi (ATBD), Sayı 86, belge no 2048, Ankara Nisan 1987, s.1.

408 McCarthy, age. s.197.

zamanında alamaması ve hücum emrini vaktinde verememesi nedeniyle alınan bu iğrenç karar uygulanamadı.⁴⁰⁹

Kırk kişilik bir silahlı Ermeni çetesi Zeytun'a yaya bir saatlik mesafede yirmi bir yolcuyla 2 Eylül 1914 tarihinde soyarak 12.000 kuruş parasını zorla aldı. Kışlada bulunan otuz er, Zeytun'daki Ermenilerin baskı ve zulmüne dayanamayarak kaçmaya mecbur oldu. Ermeni eşkıyasının yaptığı zulme Müslümanlar tarafından karşılık verileceği endişesi ortaya çıkınca Maraş'ta bulunan seyyar bölüğündeki acemi 200 erden oluşan kuvvetin Zeytun'a gönderilmesine karar verildi. Daha fazla kuvvete ihtiyaç bulunmasına ve istenmesine rağmen şehrin güvenliğini sağlamak için 1160 mevcutlu Depo Taburunun Maraş'tan ayrılmasına izin verilmedi.⁴¹⁰

24 Ekim 1914 tarihinde Maraş eşrafından on beş kişinin imzası ile Harbiye Nezaretine gönderilen telgrafta; Ermeni eşkıyasının 1895 yılında Andırın Hükümet Konağını yaktığını, bu tarihten beri akıl almaz bir şekilde halka zulmettiğini, erkekleri öldürerek çocukları yetim ve kadınları dul bıraktığını, 1910 yılından beri dağlara çıkan eşkıyanın Müslümanların yollarını keserek kan döktüğünü, seferberlik davetine icabet ederek Zeytun'a koşan 60 nefer askerin üzerine saldırarak 250 lirasını gasbettiğini, eşkıyanın cezalandırılmadığını, bazı nüfuzlu kimselerin eşkıya tarafını tutarak suçluları affettirmek istediklerini, bu durumdan Müslümanların çok üzüldüğünü ve onları destekleyenlerden nefret ettiklerini, eğer durum böyle devam ederse seferberlik davetine katılacak olanlar üzerinde olumsuz etki bırakacağını ve bir kaç gün önce Jandarma Ahmet'in şehit edildiğini bildirdi. Ayrıca eşraf, şehitlerin kanı kurumadan eşkıyanın cezalandırılmasını ve affedilmemesini, eşkıyanın cezalandırılmasından sakınılıyorsa Müslüman halkın serbest bırakılmasını istedi.⁴¹¹

İngiliz, Rus ve Fransızların siyasi emellerine alet olan ve tahriklerine kapılan Ermeniler, işgalcilerin buldukları bölgelerde Osmanlı kuvvetlerinin gücünü zayıflatmak ve etkisiz hale getirmek için harekete geçtiler. Hınçak Komitesi'nin öncülüğünde isyan ederek katliamlar yaptılar.

Aralık 1914'te Zeytun Ermenileri askeri birliklere, postane, jandarma karakollarına ve askeri dairelere saldırdılar. 600 asi, Tekye Manastırını işgal etti ve askeri birliklerle gün boyu kanlı bir çatışmaya girdikten sonra, gece

409 Veysel Eroğlu, Ermeni Mezalimi, Sebil Yayınevi, İstanbul 1995, s.97-98.

410 ATBD, Sayı 81, Belge no 1806, Ankara Aralık 1982, s.19.

411 ATBD, Sayı 86, Belge no 2049, s.5.

vakti Osmanlı birliklerinden kaçarak kurtulmayı başardı. Zeytun sokaklarında isyancılarla zaptiyeler arasında meydan savaşı gibi çatışmalar yapıldı.⁴¹²

Zeytun'da I. Dünya Savaşı yıllarında isyanı sevk ve idare edenler, Hınçak Komitesi başkanı Çakıroğlu Panos ile kardeşi Solakoğlu Mesrup ve Yeni Dünyaoğlu Nisan adlı Ermenilerdi.

Ermeni çetesi Zeytun'un sarp yerinde bulunan Tekye Manastırı'na çekildi. Bunların takibâtı esnasında Şubat 1915'te Maraş Jandarma Kumandanı Binbaşı Süleyman Bey⁴¹³ ile yirmi beş asker şehit düştü ve otuz dört asker yaralandı. Asilerin bir kısmı yakalandı ise de, çoğu karanlıktan ve buldukları yerin sarp oluşundan faydalanarak kaçmayı başardı.⁴¹⁴

Küçük bir jandarma müfrezesi 18 Mart 1915'te Maraş ile Zeytun arasında otuz kişilik bir Ermeni çetesinin silahlı saldırısına uğradı. Saldırıda 6 er şehit oldu. Aynı gün iki jandarma koruyuculuğunda Zeytun'a gelmekte olan acemi erler Ermeniler tarafından kiliseye hapsedildi.⁴¹⁵

Zeytun'a cephane götüren jandarma kıtasına 10 Nisan 1915'te silahlı Ermeni eşkiyası saldırdı. Çetelerin devamlı olarak saldırıları sebebiyle bölgede huzur ve güvenlik kalmadı. Bunun üzerine Zeytun ve Maraş'ta oturmaları sakıncalı bulunan Ermenilerin mecburi olarak Konya'ya gönderilmesi hususunda gereğinin yapılması IV. Ordu Kumandanı Cemal Paşa'ya bildirildi.⁴¹⁶

Fransa ve Rusya'nın tahrik ve teşvikiyle Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklanmayı alışkanlık haline getiren Zeytun Ermenileri, Çanakkale Savaşları'nın devam ettiği 18 Mart 1915'te isyan ederek yeniden ayaklandılar.⁴¹⁷ Vatanını savunan Türk askerini arkadan vurdular. Bunun üzerine 25 Mart 1915'te isyancıların saklandığı Saint Mary Manastırı üzerine asker gönderildi. Çatışma akşama kadar devam etti ve eşkiyanın bir kısmı gece firar ederek kurtuldu. Müsademede 26 asker yaralandı, bir binbaşı ve 8 er şehit oldu, 100 eşkiya yaralandı ve 37 eşkiya öldürüldü. 25 Mart'ta Zeytun'da aramaya devam edildi ve 5 eşkiya ele geçirildi. Ayrıca silah, barut, zararlı yayın ve Ermeni cemiyetinin mührü bulundu. Yapılan sıkı takip ve alınan caydırıcı tedbirler üzerine 29 Mart'ta 300 eşkiya teslim oldu. 2

412 McCarthy, age. s.205.

413 Şehit edilen Maraş İl Jandarma Kumandanı Binbaşı Süleyman Bey'in anısına Zeytun'un adı İrade-i Seniye ile Süleymanlı'olarak değiştirildi. Yalçın Özalp, Milleti Sadıka Patırtısı ve Maraş, Fatih Gençlik Vakfı Matbaası İşletmesi, İstanbul (tarihsiz), s.325.

414 EROĞLU, age. s. 99-100.

415 ATBD, Sayı 81, Belge no 1820, s.98.

416 ATBD, Sayı 81, Belge no 1823, s.112.

417 EYİCİL, age. s.333.

Nisan'da firar eden eşkıya Ali Kayası ve Sultan Dağı mevkiinde toplandı. Muhtemel bir katliamı önlemek için üzerlerine bir dağ topuyla bir müfreze asker gönderildi.⁴¹⁸ Manastırdan kaçan eşkıya stratejik bir yer olan Fındıcak'a yerleşti ve burada 8 Haziran 1915 tarihinden itibaren yeniden isyan etti.⁴¹⁹ Fındıcak köyüne toplanan 400 Ermeni eşkıyası, çevre köylerde bir çok ev yaktı ve 10 Müslüman'ı öldürdü. Eşkıya ile 132. Alay arasında 20 Temmuz'da çatışma başladı. Çatışmada 2 jandarma şehit oldu ve 3 jandarma da yaralandı. Olayların büyümesi üzerine IV. Ordu Kumandanı Cemal Paşa 132. Alay'ın takviye birlikleri ile kuvvetlendirilmesini istedi.⁴²⁰ Mayıs ayında da bütün şiddetiyle devam eden ayaklanma 2 Ağustos 1915'e kadar sürdü.⁴²¹ Fındıcak isyanında iki bin asker beş bin sivil olmak üzere toplam yedi bin Müslüman Türk şehit verildi. Ermenilerden ise sadece iki bin yüz isyancı öldürüldü.⁴²²

IV. Ordu Kumandanı Cemal Paşa, I. Dünya Savaşı esnasında güneyde çıkarılacak Ermeni isyanlarının sebeplerini ve güvenlik bakımından vereceği zararı çok iyi biliyordu. İsyanın çıkması halinde asayiş ve güvenliği sağlamak amacı ile Ermenilerin yaşadığı Zeytun gibi hassas yerlerde bir çok askeri kuvvet bulundurmaya zorunda kalınacaktı.⁴²³ Dört Yol, Antep, Urfa ve Zeytun gibi bölgelerde çıkarılacak Ermeni isyanı Suriye'yi Anadolu'dan koparmayı kolaylaştıracaktı. Buralarda yaşayan Ermeniler, eskiden beri isyan çıkarmaya hazır ve alışıktı olmalarından dolayı sadece dışarıdan verilecek bir emri bekliyorlardı. Bu hassas durumdan istifade eden Fransız ve İngiliz Doğu Akdeniz orduları kumandanları, Çanakkale Savaşları'nın en şiddetli anlarında Ermenilere verdikleri talimatla isyanı başlattılar. Ayrıca bu durumunu çok iyi bilen Amerikan Milli Ermeni Savunma Komitesi başkanı Miran Seraslan, İngiliz Dış İşleri Bakanlığı'na bir mektup gönderdi ve mektubunda Kilikya'ya gönüllü isyancı sevk etmek için hazırlık yaptığını, oradaki Ermenilerin Sis (Kozan), Haçin (Saimbeyli), Fırın, Maraş ve Fındıcak'ta isyan bayrağı açarak Toros Dağları'ndan Akdeniz'e kadar bir savaş sahası oluşturacağını ve böylece Osmanlı ordularının Mısır'a doğru ilerlemesine engel olunabileceğini belirtti.⁴²⁴

418 EYİCİL, age. s.340. ATBD, Sayı 86, Belge no 2053, s.23.

419 EYİCİL, age. s.342.

420 ATBD, Sayı 81, Belge no 1836, s.176.

421 McCarthy, age. s.206.

422 EYİCİL, age. s.342-47.

423 Yaşar Akbıyık, Milli Mücadelede Güney Cephesi Maraş, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi yayınları, Ankara 1999, s.310.

424 AKBIYIK, a.g.e, s.311.

Devleti aleyhinde isyan etmeleri sebebiyle Zeytun'daki Ermenilerin tamamı 9 Mayıs 1915 ten itibaren Nakl-i Sükkân Kanununa tabi tutuldu.⁴²⁵ Bu arada Maraş'tan nakledilen Ermenilerden borçlu olanların borcu alınmadı⁴²⁶ ve ticaretle meşgul olanlarının şehirde kalmasına izin verildi.⁴²⁷ Nakil esnasında haksızlık yapan görevliler hakkında gerekli yaptırımlar yapıldığı gibi haksızlığa uğrayan Ermenilerin de maddi masrafları Maliye Bakanlığınca karşılandı.⁴²⁸

Bağdat Demiryolu projesi, Almanya ile Osmanlı ilişkisinin artmasına ve İngiltere'nin endişeye düşmesine sebep oldu. İngiltere, Hindistan ve Mısır'la olan ulaşımını sağlayan yol güvenliğinin tehlikeye düşmesinden korkuyordu. Rusya, Osmanlı'nın güç kazanmasına karşı çıkıyordu. Fransa, Türkiye'nin mali işlerine Almanya gibi başka bir devletin karışmaya başladığını görmekten dolayı büyük bir endişeye kapılırken, müttefiki Rusya'nın da siyasî emellerini destekliyordu⁴²⁹

1903 Bağdat Demiryolu anlaşmasında kendilerine şart koşulan hükümlere bağlı kalacağını taahhüt eden Almanya'nın⁴³⁰ Asya Türkiye'sinde dört yüz elli misyoneri ve yüzlerce yerli Hıristiyan yardımcısı bulunuyordu. Alman Katolikleri, misyonerlik faaliyetlerinde Protestanlardan geri kalmıyordu.⁴³¹ Bilhassa demiryolu inşası esnasında bölgede bulunan Katolik ve Protestan mezheplerinde olan Ermeniler inşaatlarda çalışıyorlardı. Almanlar, Toros Tünelleri'nin inşasında çalışan Ermenilerin iş gücünden faydalanıyordu. Almanların himayesi altında çalışan ve bunu fırsat bilen Ermeniler, gündüz işçilik ve gece eşkıyalık yapıyorlardı. Bu nedenle demir yolunun güvenliğini sağlamak ve işçilerin faaliyetlerini takip etmek için Şimendifer Taburu kuruldu.

Aslen Fransız olup İtalyan vatandaşlığından ayrıldıktan sonra Osmanlı vatandaşlığına geçen Robert, şimendifer işletme ve inşaat şirketinde birçok Ermeni ve Rum asıllı memur ve işçileri istihdam etti. Bu şirkette çalışan Ermeniler de, Türklerden intikam almak için çete faaliyetlerine devam

425 Osmanlı Belgelerinde Ermeniler (1915-1920), (O.B.E.) Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşiv Dairesi Başkanlığı, Yayın Nu:14, Ankara 1994,s.28.

426 O.B.E., age. s.37.

427 O.B.E., age. s.39.

428 O.B.E., age. s.188.

429 Edward Mead EARLE, Bağdat Demiryolu Savaşı, Tercüme eden: Kasım Yargıcı, Milliyet Yayınları, 1972, s.18

430 Earle, age.s.136.

431 Earle, age.s.145.

ettiler.⁴³² Bu nedenle, Toros Demiryolu'nda çalışan Maraşlı Ermeni işçilerinin 22 Nisan 1916 tarihinde 24 saat için de Maraş'a dönmelerinin sağlanması Dahiliye Nezaretince Maraş Mutasarrıflığı'ndan istendi.⁴³³

Halep'e kaçan Zeytun, Haçin, Sason, Diyarbakır ve Elazığ Ermenileri Nisan 1916'da komite kurdular. Bunları Türk asker elbisesi giydirerek Anadolu'nun içlerine gönderdiler. Demir yolu, tünel gibi yerleri bombalamak, halkı vurmak, soymak, bazı devlet memurlarına suikast düzenlemekle görevlendirildiler. Hava değişiminden dönen erleri ve ele geçirdikleri Türkleri öldürerek Rusların işini kolaylaştırmaya çalıştılar.⁴³⁴

Zorunlu iskân ve nakil kararına göre sevk olunmayan 3845 erkek ve 5000 kadın olmak üzere toplam 8845 Ermeni 26 Nisan 1916'da Maraş'ta bulunuyordu. Bu Ermenilerin 500'ü Gregoryan ve diğerleri Katolik idi. İsyana katılması sebebiyle Katoliklerin sevki yapıldı ve isyana katılmayan Gregoryanların ise sevki iptal edilerek yerlerinde kalması sağlandı.⁴³⁵ Devletten aldığı ihalelerle aşırı derece de zengin olan sabık Maraş Mebusu Hırlakyan Efendi Meskene'ye sürgün edildi.⁴³⁶

İsyan çıkarmak amacıyla toplanıp dağa çıkan Ermeni eşkıyası, Müslüman köylerde barınamıyordu fakat, Müslüman olmayan köylerden destek buluyordu.⁴³⁷ Tâkibat sonucunda yakalanmaktan kurtulan Ermeni eşkıyası sarp arazilere gizleniyor ve Toros demir yolunun geçtiği dağlık arazide çalışan Ermeni işçilerle diyalog kuruyordu. Eşkıya ile birleşen Ermeni işçiler, onlarla birlikte çevredeki Müslüman köylerde cinayet işledikten ve halkı soyduktan sonra tekrar iş başına dönerek izlerini kaybettirmeye çalışıyorlardı.⁴³⁸

Zorunlu iskâna tabi tutulan Ermenilerin bir kısmı yolculuk esnasında güvenlik açısından sıkıntılara sebep oluyordu. Buna meydan vermemek için Hükümetçe gerekli tedbirler alındı. İzmir'den zorla çıkarılıp sevk edilen 200 Ermeni komitacı muhafaza altında 13 Kasım 1916 da Maraş yoluyla Zor'a sevk edildi.⁴³⁹

432 12. Kolordu Kumandanlığının 22. 5. 1918 tarih ve 1519 sayılı yazısı. Askeri Tarih Araştırmaları Stratejik Etüt Başkanlığı (ATASE), Klasör no 4223, dosya no 84, belge no 1-120. 12.

433 O.B.E., Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşiv Dairesi Başkanlığı, Yayın Nu:14,Ankara 1994,s.137.

434 Anadol, age. s.321.

435 O.B.E., age. s. 140.

436 O.B.E., age. s.147.

437 ATASE, klasör no 5168, dosya no 16, belge no 20.

438 ATASE, klasör no 5168, dosya no 16, belge no 20-2.

439 O.B.E., age. s.158.

5 Aralık 1917 de İslahiye civarında halka zulüm eden bir Ermeni çetesinin olduğu tespit edildi. Bu çeteye demir yolunda çalışan Ermeniler yardım ediyordu. İşçiler demiryolundan ve Şimendifer Taburu'ndan çaldıkları silah, cephane ve eşyaları çetelere gönderiyorlardı. Bunların desteğini alan Ermeni çetesi çevrede tedhiş hareketine devam ediyordu. Çetenin faaliyetlerine son vermek için denetim artırıldı ve Miralay Fuat Bey, Amele Taburu ile inşaatta çalışmak amacıyla yerleştirilen işçilerin denetim ve gözetimini yapmak üzere görevlendirildi.⁴⁴⁰

Maraş'ın kuzeyindeki Ali Kayası civarında otuz kişilik Ermeni çetesinin takibi için Kilis ve Antep'ten otuz kişilik müfreze gönderildi. Yardım olarak gönderilen kuvvetlerle bu çetelerin takibi 14 Şubat 1917 tarihinde tamamlandı.⁴⁴¹

Maraş ve çevresinde Ermeni eşkıyasını etkisiz hale getirmek, kaçakları yakalamak ve asayiş sağlamaya yönelik Onuncu Depo Alayının Birinci Taburu 16 Kasım 1917 tarihinden itibaren Maraş'ta bulunduruldu. İki ay boyunca bu tabur etkili olamadı. Birinci taburun kırkar mevcutlu üç müfrezesi Pazarcık, bir müfrezesi de Andırın'a gönderildi. Burada askerin istirahati sağlandıktan sonra çevrede asayiş sağlamaya yönelik 16 Ocak 1918'de harekete başlandı. Hareket esnasında tabur kumandanı, kurallara uymadığı gibi disiplini sağlamakta sorumluluğunu idrak etmedi. Kumandanın bu tutumu düşmanı cesaretlendirdi ve Ermeni çetesinin Maraş'a yaklaşmasını kolaylaştırdı. Bunun üzerine eşkıyayı durdurmak için iyi eğitilmiş asker gönderilmesi ve bölgenin menzil müfettişince denetlenmesi⁴⁴² ve tabur kumandanına gerekli emrin verilmesi istendi. Öyle ki Ocak 1918 tarihinde şehirde asayiş ve güvenlik tamamen bozuldu. Bu sebeple çevrede bulunan köylerde yaşayan Ermeniler bile eşkıyalık yapmaya cesaret etti.⁴⁴³

Onuncu Depo Alayının Birinci Taburunda bulunan zabıt Nedim Efendi 5 Ocak 1918'de Göksun'un Kösürük Gözü adındaki yerde müsademede

440 On İkinci Kolordu Kumandanlığının Adana Askeri Hat Komiserliğine gönderdiği 5.12.1917 tarih ve 4851 sayılı yazısı. ATASE, Klasör no 4223, Dosya no 84, Belge no 1-3, 1-4, 1-5, 1-6, 1-7, 1-8,.

441 İslahiye Takip Müfreze Kumandanlığının 14.2.1917 tarihli telgrafı. ATASE, Klasör no 4223, Dosya no 84, Belge no 1-16.

442 Menzil Müfettişinin Fırat Menzil Müfettişliği'ne gönderdiği, Onuncu Depo Alayı Birinci Tabur Kumandanının eşkıyanın yakalanmasına göz yumduğu hakkındaki 16 Ocak 1918 tarihli telgrafı. ATASE, klasör no 4218, dosya no 17, belge no 4.

443ATASE, klasör no 4218, belge no.4-5.

(silahlı çatışma) şehit oldu ve 4017 numaralı Alman yapımı mavzeri eşkiya tarafından gasp edildi.⁴⁴⁴

Ermeniler, Avrupalı devletlerin ve Amerika'nın desteğinde Anadolu'da bir Ermenistan kurmak istiyordu. Fakat hazırlanan çeşitli raporlara göre Anadolu'da bir Ermenistan kurmak mümkün değildi. Çünkü nüfusları az ve toprakları yoktu. Toprak ancak iyi bir askerî kuvvetle elde edilebilirdi. Oysa Ermenilerin kuvvetleri de yoktu. Bu askeri yardımı daha önce Rusya, İngiltere ve Fransa'nın yapmadığı gibi Amerika'nın da yapması mümkün değildi.⁴⁴⁵

Türk ordusunu arkadan vurmaları sebebiyle 10 Nisan 1915'te Maraş'tan nakledilen Ermenilerin⁴⁴⁶ 22 Ekim 1918 tarihinden itibaren şehre geri dönmelerine Meclis-i Vükelaca karar verildi.⁴⁴⁷ Demiryolu ile dönen mültecilerin ulaşımı ücretsiz yapıldı.⁴⁴⁸ Kendilerine sağlanan kolaylıklardan yararlanan çok sayıda Ermeni kısa sürede Maraş'a geri döndü.

Ermeniler gittikleri yerlerde, Kilikya'da bir Ermenistan devleti kuracaklarını ve bu iki Ermeni hükümeti arasında Müslümanları sıkıştıracaklarını söyleyerek buralarda yaşayan Müslümanlardan çok zulüm gördükleri propagandasını yaptılar. Propaganda etkisinde kalan doğu vilayetlerinde yaşayan Ermeniler amaçlarına ulaşmak için, Maraş ve Adana'ya göç etmeye başladılar.⁴⁴⁹

Mondros Mütarekesi'ne kadar Kıbrıs'ta kalan Ermeni lejyonu Fransızlar tarafından Güney Anadolu'yu işgal için getirildi. Fransız ordusunun bir bölümünü oluşturan Ermeni lejyonu dört tabur idi. Bu taburda 4368 asker ve 66 subay bulunuyordu. Fransız askerleriyle birlikte Ermeni lejyonları Maraş'ta Türklere saldırdılar. Saldırıda hayatta kalanlar dağlara

444 Yıldırım Orduları Depo Kıtâatı Müfettişinin Antep'ten 12. Ordu Kumandanlığı'na gönderdiği 21 .1. 1918. Tarihli yazısı. ATASE, klasör no 4218, dosya no 67, belge no 4-2.

445 20. Kolordu Kumandanı Ali Fuat Paşa'nın Ankara'dan 17 Ağustos 1919 da 3. Ordu Müfettişi Kurmay Başkanı Kazım Bey'e yazdığı yazı. Aynı yazı Atatürk'e de yazıldı. Atatürk, Nutuk, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1998, s.71.

446 Ahmet Eyicil, Osmanlı'nın Son Döneminde Maraş'ta Ermeni Siyasî Faaliyetleri, Gün Yayıncılık San. ve Tic. Ltd. Şti., Ankara 1999, s.341.

447 Osmanlı Belgelerinde Ermeniler (1915-1920), (O.B.E.) Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşiv Dairesi Başkanlığı, Yayın Nu:14, Ankara 1994, s. 176.

448 O.B.E., s.248.

449 Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi (TİTEA), kutu no 22, belge no 19.

kaçtılar. Bu esnada Ermeni lejyonu evleri ve iş yerlerini yağmaladıktan sonra ateşe verdi.⁴⁵⁰

22 Ekim 1919'da Ermenilerin Maraş'ta Müslümanlara işkence yaparak intikam alacakları iddiaları yayıldı.⁴⁵¹ Cebel-i Bereket (Osmaniye) Valisi Yüzbaşı Andre 29 Ekim de Maraş'ı ziyaret etti. Halk, Fransızların şehre gelişini protesto eden telgraflar gönderdi. Fransızların yanına gelen Ermeni lejyonlarının muhtemel saldırılarını önlemek için Kuvâ-yı Milliye harekete geçti.⁴⁵²

30 Ekim 1918 Mondros Ateşkes Anlaşması'ndan sonra 120000 Ermeni Çukurovaya geldi. Bunların 50000'i Maraş, Antep ve Urfa'yı da içine alan Güney Anadolu'ya gönderildi. Amaçları burada bağımsız bir Ermeni devleti kurmaktı.⁴⁵³

Guruplar halinde Maraş'a gelen Ermenilere Türkler tarafından her türlü insani yardım yapıldı. Sekiz ay süren İngiliz işgali döneminde asayiş bozucu hareketlerde bulunmaya fırsat bulamadılar. Fakat Fransızların gelmesiyle şımaran Ermeniler, güvenliği bozucu davranışlarda bulunmaya başladılar.⁴⁵⁴ Savaş başlamadan önce Maraş'ta 22000 ile 27000 arasında Ermeni nüfusu oldu.⁴⁵⁵ Kasıtlı olarak artan nüfusuna ve modern silahlarına güvenen Ermeniler sağa sola ateş ettiler ve kadınlara sarkıntılık yaptılar. Bir polis memurunu yaraladılar ve Berber Ökkeş'i katlettiler. Şeyh Mahallesinde bulunan kahvehanedeki Müslümanlar üzerine bomba attılar. Kahvehanede bulunanlardan bir kişi öldü dört kişi de ağır bir şekilde yaralandı. Suçlular elini kolunu sallaya sallaya kiliseye girdiler. Fransız karakolunun çok yakınında, savunmasız iki Müslüman yine Ermeniler tarafından süngü ile şehit edildi. Nakip Camii'nde bulunan iki çocuğu da kaçırarak işkence ettiler.⁴⁵⁶

450 Stanföfd J. Shaw, "The Armenian Legion And Its Destruction Of The Armenian Community Of Cılıkya", The Armenians, İn The Late Otoman, Period Ankara 2001, s. 157-158.

451 Heyet-i Temsiliye Tutanakları, Hazırlayan:Uluğ İğdemir, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu yayınları XVI. Dizi- Sa. 26a, Ankara 1989, s. 86.

452 "The 22 Days of Marash: Paper on the Defense of the City Against Turkish Forces Jan.- Feb. 1920", The Armenian Rewiev , Vol. 31, (Spring 1978), 47-69, s. 65.

453 Shaw, a.g.m., s. 183-185.

454 Shaw, a.g.m., s.171

455 Satanley E. Kerr, The Lions of Maraş 1919-1922, Albany 1973, s196.

456 Arşiv Belgelerine Göre Kafkaslar'da ve Anadolu'da Ermeni Mezalimi (A.B.G.K. A.E.M.), Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşiv Dairesi Başkanlığı, Yayın Nu: 34. Ankara 1997. C.3., c.3., s.105.

Maraş'a gelen Fransız birliklerinin arasında 40 Cezayirli Müslüman ve 3000 Ermeni askeri vardı. Fransız üniforması giymiş Ermeni lejyonları devriye gezerken 31 Ekim 1919'da Müslüman kadınlara sataşmaya ve halka zulüm etmeye başladılar. "Daha peçeli gezecek misiniz? Serbest olunuz." gibi sözler söylediler. Kadınlara sarkıntılık yapanlara engel olmaya çalışan, jandarma görevinden ayrılmış olan Çakmakçı Sait Ermeni kurşunlarıyla yaralandı ve daha sonra aldığı kurşun yarasının tesiriyle şehit oldu. 500 kişilik kafiler halinde şehre gelen ve Fransız askerî üniforması giyen Ermeni lejyonları vatandaşlardan umumhaneyi sordular. Ayrıca "Yaşasın Kilikya Ermenistan! Kahrolsun çekemeyenler!" diye slogan attılar. Ayrıca hakaret amacıyla fırından aldıkları ekmeği ayakları altına alarak tepelediler.⁴⁵⁷

Fransız birlikleriyle yerli Ermeniler Türk evlerini yakarak yapıları talan ettiler. Müslüman kadınların ırzına geçtiler, halkı öldürmeye başladılar. Müslümanların elindeki silahlar zorla alındı. Şubat 1920'de Türk birlikleri Maraş'ı Fransızlardan geri alınca bir dönüm noktasına gelindi. Maraş'ın yeniden alınması üzerine kendini gösteren meydan çatışmaları ve kıyımlarda binlerce Türk ve Ermeni öldürüldü. Şehir geniş ölçüde özellikle Fransız topçu ateşinden ve kasten kundaklanmadan dolayı yıkıma uğradı. Fransız sömürge askerleri ve Ermeniler, çekilişleri sırasında yolları üzerine düşen bütün Müslüman köylerini yakıp yıktılar. Amerikan Yüksek Komiseri Amiral Biristol "Birliklerin çoğu Fransız sömürge askerlerinden ve Ermenilerden oluşuyordu. İlerleyişleri sırasında cezalandırma eylemi diye birçok Türk köyünü, Maraş'tan çekilişleri sırasında da hemen hemen bütün Türk köylerini yakıp yıktılar." diyerek bu vahim olayları yansız ve çok açık bir şekilde anlattı.⁴⁵⁸

Kurtuluş savaşı sonunda Ermeniler tarafında Maraş'taki Şekerdere, Kümbet, Kuyucak, Çukuroba, Tekke, Akdere mahallelerinde 1000 ev, çarşıda 350 dükkan, 5 cami, 10 kilise, 15 okul, ve kışla tamamen tahrip edildi. 700000 lira maddi kayıp meydana geldi. Toplam insan kaybı: Fransızlardan 1000, Ermenilerden 15000, Türklerden 4000 idi. Fransızların yaptığı cephane masrafı 800000 piyade 1000 top mermisi, Maraşlıların yaptığı 80000 piyade 1500 bomba olarak tahmin edilmektedir.⁴⁵⁹ Amerikalılardan Dr. Shepard ve

457 A.B.G.K.A.E.M., s.60-62., Yaşar Akbıyık, Milli Mücadelede Güney Cephesi Maraş, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi yayınları, Ankara 1999, s. 123.

458 McCarthy, age. s.327.

459 ATASE, Klasör no 1162, Dosya no 153-81, Fihrist no 2-13.

Dr. Lambert'in belirttiklerine göre 6 kilise ve 7 cami yandı. Şehirdeki evlerin yüzde kırkı yakıldı, Ermeni ve Türklerin dükkanları yağmalandı.⁴⁶⁰

Savaş süresince Ermenilerin kayıpları 3500 ile 12000 arasında değişik sayıda belirtilmektedir.⁴⁶¹ Şehrin yarısının yandığını belirten Yakın Doğu Yardım Teşkilatı'nda görevli W. Nisbitt, Ermenilerin kaybının 3500 ile 4000 arasında olduğunu bildirmektedir.⁴⁶²

Maraş'ta bulunan Ermenilerden 3400'ü Fransızlarla birlikte İslahiye'ye doğru kaçtılar. Bu rakam farklı şekilde ifade edilmektedir. Bazıları şehirde bulunan 22000 Ermeni'nin 5000'inin öldüğünü, 3000'inin Fransızlarla birlikte gittiğini, 14000'inin sağ olarak kaldığını yazmaktadır.⁴⁶³ Adil Bağdatlılar da 14000 Ermeni'nin 8000'inin savaş sonunda sağ kaldığını geri kalan 6000'inin ise öldürüldüğünü bildirmektedir.⁴⁶⁴ Bu farklı görüşlere rağmen Maraş'ta 10000 Ermeni kaldı. Bunlar Türk askerlerinin koruması altına alındı. Mutasarrıf Hıristiyanları korumak için çok çaba harcadı. Yetersiz imkanlara ve emrindeki az sayıdaki askerlere rağmen başarılı oldu. Bu nedenle muhtemel bir katliam önledi. Daha sonra çok az sayıda adi olaylar oldu. Ankara Hükümeti kurulduktan sonra Maraş'ta kargaşalık son buldu. Bundan sonra hiçbir olay olmadı.⁴⁶⁵

Fransızlarla yapılan 20 Ekim 1921 Ankara Antlaşması yapıldı. Bu antlaşmayı takiben Kasım 1921'de 1400 Ermeni Halep'e götürüldü. Daha sonra kabileler halinde bir çok Ermeni Halep ve Beyrut'a gitti. Bu şekilde 6000 Ermeni Maraş'tan Halep'e taşındı.⁴⁶⁶

Maraş'ta 3000 Ermeni kalmıştı ve bunlar gitmek istemiyorlardı. Bilhassa Maraş'ın ileri gelenleri, Polis Müdürü, Kuva-yı Milliye mensupları, Mutasarrıf ve Jandarma Kumandanı, Ermenilerin gitmesine taraf değillerdi. Halk ise bunların kesinlikle gitmesini istiyordu. Son olarak Maraş'ta bulunan 3000 Ermeni Ocak 1922'de şehri terk etti. Bunlarla birlikte onlara yardım eden Amerikalı misyoner ve Yakın Doğu Yardım Teşkilatı da Maraş'tan ayrıldı.⁴⁶⁷

460 Kerr, age. s.207.

461 Kerr, age. s. 168.

462 Kerr, age. s.257.

463 The 22 Days of Marash..., s.31,68.

464 Adil Bağdatlılar, Uzunoluk: İstiklâl Harbinde Kahramanmaraş, Kahramanmaraş 1974, s.123.

465 McCarthy, age. s.238-239,

466 Kerr, age. s.280-251.

467 Kerr, age. s.253-255.

6. MARAŞ'TA FRANSIZ ERMENİ İŞBİRLİĞİNDE YAPILAN KATLİAM

Ermeniler, Avrupalı devletlerin ve Amerika'nın desteğinde Anadolu'da bağımsız bir Ermenistan kurmak istiyordu. Fakat hazırlanan çeşitli raporlara göre Anadolu'da bir Ermenistan kurmak mümkün değildi. Çünkü nüfusları az ve toprakları yoktu. Toprak ancak iyi bir askerî kuvvetle elde edilebilirdi. Oysa Ermenilerin yeteri kadar askeri kuvveti de yoktu. Bu askeri yardımı daha önce Rusya, İngiltere ve Fransa'nın yapmadığı gibi Amerika'nın da yapması mümkün değildi.⁴⁶⁸

I. Dünya Savaşı sırasında isyan ederek Türk ordusunu arkadan vurmaları sebebiyle 10 Nisan 1915'te Maraş'tan nakledilen Ermenilerin⁴⁶⁹ 22 Ekim 1918 tarihinden itibaren şehre geri dönmelerine Meclis-i Vükelaca karar verildi.⁴⁷⁰ Demiryolu ile dönen Ermenilerin ulaşımı ücretsiz yapıldı.⁴⁷¹ Kendilerine sağlanan kolaylıklardan yararlanan çok sayıda Ermeni kısa sürede Maraş'a geri döndü.

Ermeniler gittikleri yerlerde, Kilikya (Çukurova) ve Urfa'da birer Ermenistan devleti kuracaklarını ve bu iki Ermeni hükümeti arasında Müslümanları sıkıştıracaklarını söyleyerek buralarda yaşayan Müslümanlardan çok zulüm gördükleri propagandasını yaptılar. Propaganda etkisinde kalan doğu vilayetlerinde yaşayan Ermeniler amaçlarına ulaşmak için, Maraş, Antep, Urfa ve Adana'ya göç etmeye başladılar.⁴⁷²

468 20. Kolordu Kumandanı Ali Fuat Paşa'nın Ankara'dan 17 Ağustos 1919 da 3. Ordu Müfettişi Kurmay Başkanı Kazım Bey'e yazdığı yazı. Aynı yazı Atatürk'e de yazıldı. Atatürk, Nutuk, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1998, s.71.

469 Ahmet Eyicil, Osmanlı'nın Son Döneminde Maraş'ta Ermeni Siyasî Faaliyetleri, Gün Yayıncılık San. ve Tic. Ltd. Şti., Ankara 1999, s.341.

470 Osmanlı Belgelerinde Ermeniler (1915-1920), (O.B.E.) Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşiv Dairesi Başkanlığı, Yayın Nu:14, Ankara 1994, s. 176.

471 O.B.E., s.248.

472 Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi (TİTEA), kutu no 22, belge no 19.

22 Ekim 1919'da Ermenilerin Maraş'ta Müslümanlara işkence yaparak intikam alacakları iddiaları yayıldı.⁴⁷³ Cebel-i Bereket (Osmaniye) Valisi Yüzbaşı Andre 29 Ekim de Maraş'a geldi. Halk, Fransızların şehre gelişini protesto eden telgraflar gönderdi. Fransızların yanına gelen Ermeni lejyonlarının muhtemel saldırılarını önlemek için Kuvây-ı Milliye harekete geçti.⁴⁷⁴

30 Ekim 1918 Mondros Ateşkes Anlaşması'ndan sonra guruplar halinde Maraş'a gelen Ermenilere, Türkler tarafından her türlü insanî yardım yapıldı. Sekiz ay süren İngiliz işgali döneminde asayiş bozucu bir harekette bulunamadılar. Fakat Fransızların gelmesiyle şımaran Ermeniler, güvenliği bozucu davranışlarda bulunmaya başladılar. Sağa sola ateş ettiler ve kadınlara sarkıntılık yaptılar. Bir polis memurunu yaraladılar ve Berber Ökkeş'i katlettiler. Şeyh Mahallesinde bulunan kahvehanedeki Müslümanlar üzerine bomba attılar. Kahvehanede bulunanlardan bir kişi öldü dört kişi de ağır bir şekilde yaralandı. Suçlular elini kolunu sallaya sallaya kiliseye girdiler. Fransız karakolunun çok yakınında, savunmasız iki Müslüman yine Ermeniler tarafından süngü ile şehit edildi. Nakip Camii'nde bulunan iki çocuğu da kaçırarak işkence ettiler.⁴⁷⁵

Maraş'a gelen Fransız birliklerinin arasında 40 Cezayirli Müslüman ve 3000 Ermeni askeri vardı. Ermeniler işgalin ikinci günü olan 31 Ekim'de Müslüman kadınlara sataşmaya ve halka zulüm etmeye başladılar. Kadınlara zorla yüzünü açarak "Daha peçeli gezecek misiniz? Serbest olunuz." gibi sözler söylediler. 500 kişilik kabileler halinde şehre gelen ve Fransız askerî üniforması giyen Ermeni lejyonları vatandaşlardan umumhaneyi sordular. Ayrıca "Yaşasın Kilikya Ermenistan! Kahrolsun çekemeyenler!" diye slogan attılar. Ayrıca hakaret amacıyla fırından aldıkları ekmeği ayakları altına alarak tepelediler.⁴⁷⁶

Ermeniler, Fransızların Maraş'ı işgalinin ikinci günü olan 31 Ekim 1920'de sokak ve caddelere çıkarak halkı rahatsız etmeye başladılar. Maraş'ta bulunan Ermeniler, yaptıkları içkilerden yeni gelen misafir Ermeni askerlerine ikram ederek onları şereflendirdiler. Sarhoş olan Ermeni askerlerden ikisi

473 Heyet-i Temsiliye Tutanakları, Hazırlayan:Uluğ İğdemir, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu yayınları XVI. Dizi- Sa. 26a, Ankara 1989, s. 86.

474 "The 22 Days of Marash: Paper on the Defense of the City Against Turkish Forces Jan.- Feb. 1920", The Armenian Review , Vol. 31, (Spring 1978), 47-69, s. 65.

475 Arşiv Belgelerine Göre Kafkaslar'da ve Anadolu'da Ermeni Mezalimi (A.B.G.K. A.E.M.), Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşiv Dairesi Başkanlığı, Yayın Nu: 34. Ankara 1997. C.3., c.3., s.105.

476 A.B.G.K.A.E.M., s.60-62.

Uzunoluk Hamamından çıkan Müslüman kadınlara “Çarşafa ihtiyaç yoktur! Yüzünüzü açınız!” diye bağırarak sarkıntılık etti. Kadınların çığlık atarak yardım istemeleri üzerine yan taraftaki dükkanda sütçülük yapan ve adı İmam olan bir Türk, “Bire densizler, yaptıklarımız yeter!” diyerek askerlerin üzerine gitti. Tabancasını çekerek askerlerden birini öldürüp diğerini yaraladı. Tarihte Sütçü İmam veya Uzun Oluk olayı olarak bilinen bu hareket üzerine Müslümanlarla Ermeniler arasında kavga çıktı. Gittikçe büyüyen bu kavgada iki Ermeni daha öldürüldü ve her iki taraftan toplam 14 kişi yaralandı. Yaralanan Müslümanlardan jandarma görevinden ayrılmış olan Çakmakçı Sait, aldığı kurşun yarasının tesiriyle daha sonra şehit oldu. Bu olaydan sonra Ermeni zulmü ve vahşeti arttı. Fransızlardan yüz bulan Ermeniler, karşılaştıkları veya ele geçirebildikleri Maraşlıyı “Bu da çeteden veya Kuvâyı Milliye’den”dir diyerek kurşuna dizdiler. Erkekleri öldürürken kadınlara da tecavüz ettiler. Müslümanlar, korkudan evlerinden dışarı çıkamaz oldular.⁴⁷⁷

Maraş’ı işgal eden Fransız ordusundaki Ermeni fedailerini 1 Kasım 1919 tarihinde Müslüman halktan intikam almak için masum insanları katlettiler. İntikam ateşi içinde yanan Müslüman halkın feryadı ve yardım isteği yürekleri sızlattı. İşgal sırasında gerekli tedbirler alındı ise de yeterli olmadı.⁴⁷⁸ Bu nedenle Maraş’a acilen kuvvet gönderilmesi istenildi. Ayrıca 12 Kasım’da Fransızların Maraş’ı işgali ve şehirde yaptıkları zulüm protesto edildi.⁴⁷⁹

22 Kasım 1919’da Fransızlar şehrin etrafında siperler kurarak Elbistan yolunu denetimleri altına aldılar. Hükümet Konağı’ndan Osmanlı sancağını indirmek istediler ise de halk tarafından yapılan müdahale sonucu başarılı olamadılar. Fakat bu tartışmada jandarma tüfekçisi Sadullah Efendi şehit oldu.⁴⁸⁰

24 Kasım 1919’da Antep’te bulunan Fransız kumandanı, Adana Kumandanlığından Antep ve Maraş’ta birer alay kuvvet bulundurulmasını isterken diğer yandan Halep’te bulunan Ermeniler, Diyarbakır’daki Ermenilerin Adana ve Maraş’a göç etmelerini teşvik ettiler.⁴⁸¹ Fransızlar, Ermenileri silahlandırıp Türklere karşı kullandılar. Bölge valisi olan Albay Bremond gibi yetkililer Ermeni yanlısı bir tutum izlediler. Bundan cesaret

477 15 Kolordu Kumandanı Miralay Kazım Karabekir tarafından 19 Kasım 1919’da Erzurum Valiliğine gönderilen 540 sayılı yazı. TİTEA, kutu no 22, belge no 16.

478 Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Elbistan şubesinin 1 Kasım 1919’da Erzurum Müdafaa-i Hukuk Cemiyetine çektiği telgraf, TİTEA, kutu no 31, belge no 175.

479 Açıksöz, 12 Kasım 1919 tarih ve sayı 31.

480 A.B.G.K A.E.M, c.3, s. 63.

481 15 Kolordu Kumandanı Miralay Kazım Karabekir’in Erzurum Valiliğine gönderdiği 24 Kasım 1919 tarih ve 551 sayılı yazı. TİTEA, kutu no 22, belge no 17.

alan Ermeniler Fransızların uyarılarını bile dinlemeyerek ileri gittiler ve Müslüman halka zulmettiler.⁴⁸² Diğer bir ifadeyle Fransız işgal ordusunun kanatları altına sığınan Ermeniler, Türklerden intikam almak için işgalciler araç olarak kullandılar.⁴⁸³

Fransız işgal kumandanı Yüzbaşı Andre, 27 Kasım 1919 Perşembe akşamı Agop Hırlakyan'ın evine davet edildi. Yemekten sonra Yüzbaşı Andre, Hırlakyan'ın torunu olan Hovsep'in kızı Helena'yı dansa davet etti. Ancak Helena "Ne Fransız ne de Ermeni bayrağının bulunmadığı bir şehirde dans etmeyi sevmem" diyerek cevap verdi. Helena'nın isteği üzerine Yüzbaşı Andre askerlerine emir vererek kaleden Türk bayrağının indirilmesini istedi. Bunun üzerine Helena, dans davetini kabul etti.

28 Kasım 1919 Cuma günü Maraş kalesine Osmanlı bayrağının indirilmesi ve Fransız bayrağının çekilmesi halkın galeyana gelmesine sebep oldu. Cuma namazı kılmak için Ulu Camii'ne gelen halk içinde bir huzursuzluk vardı. Cuma namazı vakti oldu ve halk namazın ilk sünnetini kıldı. Cuma namazı hutbesini okumak için minbere çıkan İmam-Hatip Rıdvan Hoca'nın "Hür olmayan bir beldede Cuma Namazı kılınmaz." demesi üzerine halk namazı terk etmeğe başladı ve sancağı çekerek kaleye hücum etti. Buradaki askerleri etkisiz hale getirdikten sonra Fransız bayrağını indirerek Osmanlı bayrağını göndere çekti. Hepsi birden havaya ateş açarak "Yaşasın Osmanlı" dedi ve heyecanla hükümet binasına gitti. Kapıda bulunan ve Ermeni olan bekçi Vahan'ı istemiyoruz diyerek üzerine yürüdü. Hükümet binasında bulunan muhafızların silahlarını zorla ellerinden aldı ve hepsini de iyice dövdü. Olayın daha fazla büyümesi Mutasarrıf ve memurların müdahalesiyle önlendi. Bu arada Fransızlar, halkı sakinleştirdiler ve dışardan istedikleri kuvvetin şehre ulaşması için zaman kazanmaya çalıştılar. Fakat bu hareket sonucunda halkın, işgalcilere ve Ermenilere karşı kararlı bir davranış içinde olduğu anlaşıldı.⁴⁸⁴ Bayrak olayından sonra Andre, Fransız komutanlığınca Antep'e davet edildi ve bir daha Maraş'a dönmedi.

Fransız Kumandanı General Querette, 13 Aralık 1919 tarihinde Maraş'ın güvenlik sorumluluğunu üzerine aldı ise de asayişi sağlayamadı.⁴⁸⁵

482 Bilge Yavuz, Kurtuluş Savaşı Sırasında Türk-Fransız İlişkileri 191-1922, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, xvii, Dizi-Sa, 68, Ankara 1994, s.55-56.

483 Yavuz, age. s.61,63.

484 15 Kolordu Kumandanı Miralay Kazım Karabekir tarafında Erzurum Valiliğine gönderilen 8 Aralık 1919 tarih ve 595 sayılı yazı. TİTEA, kutu no 22, belge no 19.

485 Milli Mücadele Dönemi Beyannameleri, Hazırlayanlar: Zeki Güner, Orhan Kabataş, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu yayınları sayı 38, Ankara 1990, s.295-296.

Fransız ve Ermenilerin birlikte Maraş'ta yaptıkları katliam ve tecavüz devam etti. Bu sebeple yapılan mezalim, Pazarcık eşrafi tarafından 1 Ocak 1920'de protesto edildi.⁴⁸⁶

1 Ocak'ta eski Ermeni mebusu Agop Hırlakyan'ın evi projektör ile aydınlatılarak koruma altına alındı. Türklere dışardan gelebilecek yardımı önlemek amacıyla Elbistan yolu gözetim altında tutulmaya başlandı. Halep'ten Maraş'a yardım için gönderilen iki araba silaha Ermenilerin ihbarı sonucu Fransızlar tarafından el konuldu. Pazarcık'a bağlı Akçakoyunlu köyünden Ali Çavuş ile üç arkadaşı Antep'e giderken Fransız üniforması giymiş 15 Ermeni asker tarafından saldırıya uğradı. Bu saldırıda Ali Çavuş ile arkadaşının biri şehit oldu diğeri de kaçarak kurtuldu.⁴⁸⁷

5 Ocak'ta Bababurnu'nda Fransızlarla yapılan müsademede (silahlı çatışma) Matematik Öğretmeni Hayrullah Efendi yaralandı⁴⁸⁸ ve daha sonra bu yaranın tesiriyle şehit oldu. Fransızların himayesinde hareket eden eli silahlı Ermeni çetesi 7 Ocak 1920'de Zeytun'a (Süleymanlı) yaya bir buçuk saat mesafede olan Dönüklü köyünü bastı. Köyde bulunan toplam 12 hane Müslüman halkın tamamını, çocuk, kadın ve yaşlı demeden zorla Zeytun'a götürdü. Götürülen bu çaresiz ve suçsuz insanların hiç biri geri köylerine dönemediği gibi kendilerinden hiç bir haber de alınmadı.⁴⁸⁹

8 Ocak akşamı üç Ermeni Çukuroba Camiine girerek bomba atmaya çalıştı, fakat cemaatın müdahalesi sebebiyle başarılı olamadı. Aynı saatte cami önünden geçen üç Fransız askerî minarede ezan okuyan müezzine silahla üç el ateş etti.

Bu arada Fransızların silahlandığı Ermeni gençleri kışlada eğitilip kiliselere yerleştirildi. Halk arasında Ermeniler tarafından Müslümanlara bir suikast yapılacağı şayısı yayıldı. Ermeniler, güneş battıktan sonra şehre giren halkın sorgulanmadan kurşuna dizileceğini ilan etti.⁴⁹⁰ Fransızlara yardım için İslahiye'den 300 takviye birlik geldi. Bababurnu ve İmalı mevkiinde müsademe devam etti. Bu işgalci kuvvetler daha sonra Gökpınar, Kılılı ve Sarılar köyünü tahrip etti.⁴⁹¹

486 Hakimiyet-i Milliye, 1 Ocak 1920, sayı 1.

487 A.B.G.K A.E.M, c.3, s.73-74.

488 A.B.G.K A.E.M, c.3, s.75.

489 7 Ocak 1920'de Maraş'ın Elbistan Heyet-i Merkeziyesi'nden gönderilen telgraf Darendede Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti tarafından Sivas Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Merkeziyesi Riyasetine gönderilmiştir. TİTEA, kutu no 20, belge no 86.

490 Hakimiyet-i Milliye, 24 Ocak 1920 sayı 4.

491 A.B.G.K A.E.M, c.3, s.75.

11 Ocak günü Ceceli, Gökpınar, Şerefoğlu, ve Şekeroba köyleri Fransızlarca top ateşine tutuldu. Şehirde örfi idare ilan edilerek sabah 06'dan akşam saat 18'e kadar halkın işine gitmesi yasaklandı. Ayrıca üzerinde silah taşıyanların idam edileceği ilan olundu.⁴⁹²

13 Ocak gecesi Fransız müfrezesinde bulunan bir gurup Ermeni Büyükaraplar köyüne gitti. Evlerin kapılarını kırarak zorla içeri girdi, halkın ırz ve namusuna tasallut etti. Bundan kurtulmak isteyen köylüler de çevre köylere ve dağlara kaçtılar. Sabahleyin yoluna devam eden müfrezeye, köyüne dönmekte olan halkın üzerine ateş açarak bir kişiyi şehit etti ve iki kişiyi yaraladı.⁴⁹³

Gün geçtikçe Ermenilerin Müslümanlara yaptığı zulmün şekil ve şiddeti arttı. Yapılan haksızlıkları haber alan Diyarbakır Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, Maraş'ta yapılan Ermeni mezalimini 16 Ocak 1920'de protesto etti.⁴⁹⁴

19 Ocak'ta Colonel Normand ve General Querette bütün Fransız askerî personelinin Ermeni koğuşunda toplanmasını emretti. Ermeniler, Fransızların kuşatması altında olacakları endişesiyle bu emre uymadılar. Bunun üzerine Ermeniler, Fransız kumandana neden böyle yaptığını sorduğunda Türklerin üzerine saldırı hazırlığında oldukları cevabını verdiler. Bugün yapılan mezalim sebebiyle çeteler ve Türk halkı şehirden ayrılmak üzereydi.

Türklerin şehirden ayrılması demek Ermeni ve Fransız kuvvetlerinin her hangi bir direnme ile karşılaşmadan şehre girip hakim olması demektir. Türkler teslim bayrağı çekmelerine ve teslim olmalarını bildirmelerine rağmen Fransızlar birden şehirden çekilebileceklerini ve Ermenileri Amerikan himayesine göndereceklerini duyurdular. Gelişmeleri takip eden Türkler, Fransızlarla anlaşma yapılacağından memnun oldular. Ayrıca Fransızlar, Ermenilere çekilecekleri zaman yeni bir krizin olmayacağına dair güvence verdiler.

Elbistan'dan gelen Maraş Müdafaa-i Hukuk-u Milliye liderlerinden biri olan Dr. Mustafa, görüşmek üzere Fransız yetkililerinin yanına gitti. Fransız yetkilileri, Dr. Mustafa'ya yeni bir anlaşma yapılacağını resmen bildirdiler. Alınan bu sevindirici haber Türkler arasında hızla yayıldı. Bunun üzerine köylerde çetelerin yeniden toplanması ve şehre gelmesi emri verildi.⁴⁹⁵

492 Maraş Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Riyaseti'nin 3. Kolordu Kumandanlığına gönderdiği 11 Ocak 1920 tarihli yazının sureti., A.B.G.K A.E.M., c.3., s.105-107.

493 A.B.G.K A.E.M., c.3, s.81-82.

494 O.B.E, s.261.

495 The Armenian Review , Vol. 31, (Spring 1978), s. 68.

20 Ocak 1920'de başlayan Fransız ve Ermenilerin top ve mitralyöz ateşleri altında kanlı savaşa devam edildi ve Maraş'ta halk muhasara altına girdi.⁴⁹⁶ Antep'ten Maraş'a gönderilen bir Anzak (Avusturalya ve Yeni Zelanda'dan getirilen askerler) kafilesine Karalar ve Tutum bölgesi arasında halk tarafından silahla karşı konuldu. Çatışmada 14 Fransız askeri öldürüldü ve eşyalarıyla silahları ele geçirildi. Aynı gün Antep'te 4 Fransız askerinin evlere tecavüz ettiği ve evini tecavüzdten korumak isteyen bir Müslüman gencin şehit edildiği, halkın galeyana gelerek bunların üzerine yürüdüğü haberi Maraşlıların harekete geçmesine sebep oldu. Çünkü Fransız askerleri aynı hareketi Maraş'ta da yapabilirlerdi.⁴⁹⁷

Savaşın ilk günlerinde halka silahla saldıran Ermenilere, Atatürk'ün emir ve komutasında olan Kuvâ-yı Milliye tarafından sert bir şekilde cevap verildi. Aşırı derecede şımaran Ermeni fedailerini Fransızlar tarafından kurtarıldı.

21 Ocak sabahında Türkler, Ermenilerin ve Fransızların bulunduğu yerleri kuşattı. Bu sebeple Fransız birlikleri diğer birliklerle irtibat kuramadı. Fransız ve Ermeni birlikleri ile yardım için gelen diğer birliklerin arası kesildiğinden şehirdeki işgalci kuvvetler desteksiz bırakıldı.⁴⁹⁸ Müslümanlar, Ermenilerin mezaliminden kurtulmak için kendi evlerini yakmak zorunda kaldılar. Böylece komşuları olan Ermenilerin evlerini de yakmaya ve onlara zarar vermeye çalıştılar. Ayrıca çubuğun ucuna takılan yağlı bez parçasıyla ulaşamadıkları yerleri yaktılar. O gün rüzgarın etkisiyle yangın kısa zamanda etrafa yayıldı. Bu defa Ermeniler kendi evlerini kurtarmak için yıkmak zorunda kaldılar.⁴⁹⁹

22 Ocak'ta savaş bütün şiddetiyle devam etti. Fransızlar şehri makineli tüfek ve cannon toplarıyla ateşe tuttu. Türklerin iki makineli tüfeği vardı fakat cannon topu yoktu. Müslümanlar tepe üzerinden geçip Fransız karargahına yaklaşmaya çalışırken üzerlerine cannon topuyla ateş edildi. Ateşin şiddetinden Türkler geriye çekildiler ve evlerine sığınmak zorunda kaldılar.

Fransız ve Ermenilerin top atışlarıyla şehir ateş ve dumanlar içinde kaldı. Türkler, stratejik yerlerde Fransız karakollarının bulunması sebebiyle

496 Elbistan Heyet-i Merkeziyesi'nin Umumi Heyet idarelerine yazdığı 23 Ocak 1920 tarih ve 30 sayılı yazı. TİTEA, kutu no 20, belge no 88.

497 TİTEA, kutu no 18, belge no 39.

498 "The 22 Days of Marash: Paper on the Defense of the City Against Turkish Forces Jan.- Feb. 1920", The Armenian Review , Vol. 30, (Winter 1977-78), 388-397, s.394.

499 The Armenian Review , Vol. 31, (Spring 1978), s. 67.

gündüz şehre giremez oldular. Ayrıca Ermeni evlerinin etrafı sur gibi yüksek ve kalın duvarla örülü olduğundan şehirde savaşı sürdürmek çok zordu.⁵⁰⁰

23 Ocakta Maraş'ta meydana gelen olaylardan Anadolu'da yaşayan halk öyle etkilendi ki, Adana ve Maraş'ın ana vatandan koparılacağı zehabına kapıldı.⁵⁰¹

24 Ocak günü şehirdeki halk dışarı çıkamadı. Altı yerde yangın çıktı. Şehre 150 Ermeni askeriyle birlikte 1 top ve 15 araba cephane geldi. Bu toplarla şehir tahrip edilmeye başlandı. Aynı gün 150 Fransız askeri muhafazasında İslahiye'den gönderilen cephane ve mühimmat yüklü 12 arabaya Kuvâ-yı Millîye tarafından el konuldu. Fransız askerleri ateş ederek İslahiye tarafına geri dönmeye mecbur oldular.⁵⁰²

25 Ocak'ta Fransızlar Maraş'ı bombalayarak yangın çıkardıklarından halkın evlerinden dışarı çıkması mümkün değildi. Bu yangınlar sebebiyle her tarafı duman kapladı ve şehrin girişi görünmez oldu. Gece boyunca cannon toplarıyla her taraf bombalandı. Yapılan ateşler ve çıkarılan yangınlar sebebiyle gece gündüz gibi aydınlandı ve bombanın şiddetinden yıkılmayan evler de sarsıldı.⁵⁰³ Ermeniler şehrin değişik altı yerinde yangın çıkardı. Bu yangın kısa zamanda her tarafa yayıldı. Ayrıca 150 askeriyle harekete geçen düşman, 1 top ve 15 araba cephaneyle şehre ateş açtı. Maraş'taki Ermeniler de 10 büyük top ile etrafa ateş ederek büyük bir tahribat yaptılar. Top ateşleri altında kalan kadınlar çocuklar feryat etmeye başladı. Halk manevi gücünü tamamen kaybederek teslim olma durumuna geldi.

Halkın bunlara karşı koyacak cephanesi yok denecek kadar azdı. Elbistan'dan yardım olarak bir mitralyöz ile bir miktar cephane Maraş'a gönderildi. Bir yandan Elbistan'a bağlı köylerden yeteri kadar hayvan temin edildi ve günde 20 sandık cephane ulaştırılmaya çalışıldı. Diğer yandan şehir çöl haline gelmeden Müslümanların bir an önce bu mücahitlerin yardımına yetişmesi istendi.⁵⁰⁴

26 Ocak'ta Fransızlar Türklerin evlerini tek tek seçerek yakmaya başladı. Duvarları toprak kerpiç, tavanı ağaç sütundan, çarpı (küçük ağaç parçası) ve kamıştan yapılan ve üzeri toprakla örtülen tek katlı evlerde yangın

500 "The 22 Days of Marash: Paper on the Defense of the City Against Turkish Forces Jan.- Feb. 1920", The Armenian Review , Vol. 31, (Spring 1978), 47-69, s.49-51.

501 Bayburt Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti reisi tarafından bu telgraf Amerikan temsilciliğine gönderildi. TİTEA, kutu no 129, belge no 27. c.3.,83-84

502 A.B.G.K A.E.M., c.3.,83-84

503 The Armenian Review , Vol. 31, (Spring 1978), s. 51., A.B.G.K A.E.M., c.3, s.84.

504 Elbistan'dan gönderilen 25 Ocak 1920 tarihli telgraf, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti tarafından Umum-u Müdafaa-i Hukuk Cemiyetine çekildi. TİTEA, kutu no 31, belge no 189.

birden büyüdü.⁵⁰⁵ Kuvâ-yı Milliye tarafından Fransız askerlerinin muhafazasında olan Aksu Köprüsü yıkıldı⁵⁰⁶ ve burada bulunan Fransız müfrezesi tamamen imha edildi.⁵⁰⁷ Beyazıt Zâde Şükrü Bey ve Kadir Paşa, Ermenilerin zulmünü önlemek amacıyla yanındaki 400 çete ile karşı koydu ve söz dinlemeyen Ermenilerin bir kısmını kılıçtan geçirdi. Bu arada çeteleri, keskin kılıç ve Alman yapımı mavzer silahı ile donattı. Bu ölüm kalım savaşında Çerkezler ve Kürtler de Kuvâ-yı Milliye kıyafeti giyerek Ermenilere karşı yapılan bu soylu mücadeleye katıldılar.⁵⁰⁸

27 Ocak'ta Maraş Hukuk-u Milliye Cemiyeti namına Elbistan Heyet-i Merkezi çektiği telgrafta, Maraş'taki facianın bir an önce durdurulmasını, aksi halde Anadolu'da yaşayan insanların silaha sarılarak Maraş halkına yardım etmek için yürüyeceklerini bildirdi. Ayrıca facianın durdurulması konusunda gereğinin yapılması Dersaadet (İstanbul) ve Avrupa temsilcilerinden istendi.⁵⁰⁹

Maraş'ta Ermeniler Türkleri katletmeye devam ederken İzmir, Adana, Maraş, Antep ve Urfa gibi yerlerde de işgalci kuvvetlerle birleşen Osmanlı vatandaşı gayr-i müslimler de Müslümanları katlediyor, mallarını yağmalıyor, mukaddes değerlerine hakaret ediyor ve ırzlarına tecavüz ediyorlardı.⁵¹⁰ Halbuki Osmanlı vatandaşı gayrimüslimler kendilerinin de vatani olan bu toprakları savunmak zorundaydı. Fakat onlar vatanlarını işgal edenlere karşı savunmak şöyle dursun işgalcilerle birleşerek Türkleri arkadan vuruyorlardı.

Savaşın altıncı günü olan 27 Ocak'ta işgalci kuvvetlerle Türk kuvvetleri dengeleşince mücadeleden yılan ve ümidini kaybetmek üzere olan halk geri çekilmek zorunda kaldı.⁵¹¹ Bu gelişmeleri tehlikeli bulan Maraş Müdafaa-i Milliye tarafından şu bildiri yayınlandı:

“Bugün makam-ı Hilâfet olan İstanbul'dan itibaren bütün Arap, Türk, Kürt memleketleri düşmanlar arasında taksim ediliyor. Cennet-asa (cennet gibi) o muazzam Suriye mamureleriyle (şehirleriyle) büyük Ermenistan adı altında Adana, Urfa, Antep, Maraş ve daha şimale (kuzeye) doğru bütün şark (doğu) vilayetleri Fransız tahkim (hakimiyet) ve zulmü altına veriliyor. Bir

505 The Armenian Rewiev , Vol. 31, (Spring 1978), s. 52.

506 Sivas Valiliği'nin 4 Şubat 1920 tarihli yazısı, TİTEA, Kutu no 19, belge no 98., TİTEA, Kutu no 20, belge no 124.

507 TİTEA, Kutu no 20, belge no 123.

508 The Armenian Rewiev , Vol. 31, (Spring 1978), s. 66.

509 Bu telgraf Sadâret'e ve Dahiliye Nezaretine gönderilmiştir. TİTEA, Kutu no 22, belge no 8.

510 Anadolu Ajansının 4 Mayıs 1920 tarihli yazısı. TİTEA, Kutu no 28, belge no 19.

511 The Armenian Rewiev , Vol. 31, (Spring 1978), s. 67.

senedir âsâyiş bahanesiyle işgal altında tuttıkları memleketlerimizde Yunan ve Fransız mel'unları (lanetlenmiş) birbirine rekabet edercesine ele geçirdikleri din kardeşlerimize tarihte görülmeyen vahşet ve canavarlıkları yapıyorlar.

İşte bakınız sevgili memleketimiz gibi hemen bütün sekenesi (sakinleri oturanları) ve her varlığı ile Müslüman olan Maraş, altı gündür yerli Ermenilerle Fransızların top şarapnelleri tesiriyle peyda (meydana gelen) olan vasi (geniş) korkunç yangın alevleri içinde kavrulup mahvoluyor. Ya mü'minîn! yerde bütün inananlar, gökte bütün melekler şahittir ki, Türk ve Müslüman olmaktan başka bir günahı olmayan bu din ve millet kardeşlerinizin hasbeten-lillah (Allah rızası için) imdadına yetişiniz. Bu zavallıları hain düşmanların kanlı pençelerinden kurtarınız. Evet geliniz, görünüz Maraş yanıyor. İslam kanı dereler gibi akıyor. Namussuz Ermeniler ve insaniyetten bî-nasip (nasipsiz) Fransızların emân-ı nâ-pezir (geçerli olmayan eman) top atışları bârân-ı bela (bela yağmuru) gibi dökülen mitralyöz yağmurları yıldırımlar bu muhataralar (tehlike-korku) içinde boğuluyor. Kadın, çoluk çocuk, ihtiyar hasta gibi sınıf-ı acezenin (güçsüz sınıflar) kopardıkları vâveyla-yı istimdad (yardım çılgınlıkları) dergâh-ı uluhiyyete (Allah katına) kadar yükseliyor. Fakat halas ve necat (kurtuluş) dakikalarının pek yakında hulul (gelip çatması) edeceğine Ashab-ı Kiram gibi kırılmaz bir azimle (kararlılık) dönmez bir yüzle iman eden Maraşlı din kardeşleriniz altı gün altı gecedir susuz, uykusuz, sükun ve aramsız (durup dinlenmeden) bir halde düşmanın kahr-u gazap (helak ve azap) yağdıran ve cehennemden nişan veren bir dürlü azap ve helâk vesâitiyle mütehevvir (kızgın) arslanlar gibi pençe-i şuyur (aslan pençesi) olan Maraş, şu dakikada bütün esâretzede (esir olan) dünya sükkânına (çarşı) bir ders-i fazilet (erdemlik örneği) vermeğe çalışıyor. Zira biliyor ki insanı behâîmeden (hayvanlardan) tefvik (üstün kılan) eden din ü devlet (devlet ve din) ve millet muhabbeti (sevgisi) ve namus ve haysiyet (edep ve onur) duygusudur. Bugün ruh vicdana tamamıyla ve bütün mazisiyle (geçmişiyile) hakim olan bu mefkûreler (fikirler) yolunda düşman ne kadar kavi (kuvvetli) tali'in (şans) mürettip zebun (tertiple edilmiş zayıf) olursa olsun hüküm-ü kaza ve kaderden asla yüz çevirmeyecek, bu azim (kararlılık) ve iradesinin şiddet ve kuvvetiyedir ki sonuna kadar can verip can alacaktır. Siz de bütün kudret-i iman ve iz'ânınızla (iman ve akıl gücü) dîde-i basiret (basiret gözü) ve intibanızla (kanaat) içiniz mutaassıp (körü körüne bağlı) ehl-i salip (Hıristiyan) tarafdarlarının (tarafdarlarının) bugün Maraş'ta açtıkları kan ve ateş çığırları, görecekleri imkan nisbetinde bütün memalik (ülkeler) ve bilad-ı İslamiye (İslam beldeleri) hakkında mansur (üstün gelen) bî-rahm ve bî-eman (merhametsiz ve güvensiz) siyasetin fâtme-i (başlangıç)

tatbikatıdır. Uyanınız ehl-i iman uyanınız! İnsana kanlı yaşlar döktürecek ve belki insaniyete lanetler yağdıracak şu fecî (acıklı) hallerimizden ibret alınız. Şu altı gün kadar pek kısa bir müddet zarfında biz gördük ve emin olduk ki düşman lâyetezelzel (sarsılmaz) azim (dayanıklılık) ve imanımız karşısında hâib ve hâsir (eli boş ve hüsrana uğramış) kalacak. Yirminci asır medeniyette kurun-ı vusta (orta çağ) zihniyetiyle temin etmek istediği o mevki-i muallayı (yüksek mevki) ihtiram ve ihtişamgah (saygı duyulan makam) ehl-i tevhid ve imanın alamet-i diniye-i semaviyesi (imanın dini ve semavî sembolü) olan eski pür-nur (nurlu) hilalimize nasip ve müyesser (nasip) olacaktır. Gayret (çalışma) bizden tevfiğ (zafer) Allah'tan kardeşler.⁵¹²

28 Ocak'ta Maraş'ın stratejik noktaları olan Atoğlu, Duraklı ve Kuyucak Mahalleleri tamamen, Çarşıbaşı ile Hatuniye mahallesinin bir kısmı Kuvây-ı Millîye'nin kontrolü altına girdi. Şehir içinde silahlı çatışma akşama kadar devam etti. Mahallelerin ve çarşının güvenliğini sağlamak için karakollar kuruldu.⁵¹³ Fakat bu gelişmeler uzun sürmedi. Aynı gün Fransızlar Ermenilerle birlikte 20 top ve birçok makineli tüfekle savunmasız halkın üzerine ağır bir şekilde ateş ederek esas amaçlarını ortaya koydular. Müslümanlara vahşice saldırdıkları gibi şehre gelip gidenleri sorup araştırmadan katlettiler.⁵¹⁴

Fransız ve Ermenilerin saldırıları karşısında Türk halkı paniğe kapıldı Maraş'tan kaçmaya başladı. Savaşın yedinci günü olan 28 Ocak'ta Fransız kuvvetleri bir direnişle karşılaşmadan şehre girerek istediği stratejik noktalara yerleşti. Halk şehirden dışarı kaçmaya devam ediyordu. Yani "kaç kaç" başlamıştı. Fakat bu durum gece yarısı değişti. Türkler, cesaretle Fransızların içine nüfuz ederek 29 Ocak'tan itibaren yeniden azim ve kararlılıkla savaşa devam ettiler.⁵¹⁵

29 Ocak Perşembe günü kışladan şehre mitralyöz ve bomba ile devamlı ateş edildi. Daha önce savaş karargahı haline getirilen kiliselerden Müslüman halk üzerine ateş açıldı. Ermeni askerleri tarafından Müslümanların evlerinin

512 Bu bildiri Maraş Livası Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti namına Elbistan Heyet-i Merkeziyesi imzasıyla 27 Ocak 1920'de Sivas Valiliğine, Hüzür-u Sâmi-i Sadâret Penâhilerine ve Dahiliye Nezaret-i Celîlesine "gayet mühim ve müsta'celdir"şerhiyle gönderilmiştir. İşgalin Dersaadet'teki medenî Avrupa ve Amerika mümessillerine ciddi bir lisanla anlatılması istenmiştir. TİTEA, Kutu no 28, belge no 8.

513 Sivas Valiliği, Heyet-i Temsiliye'den alınan 1 Şubat 1920 tarihli telgraf sureti 2 şubat 1920 tarihinde Müdafaa-i Hukuk-u Millîye Cemiyeti Sivas Heyet-i Merkeziyesi'ne bildirildi. TİTEA, kutu no 19, belge no 93.

514 Hakimiyet-i Milliye, 28 Ocak 1920, sayı 5.

515 The Armenian Review , Vol. 31, (Spring 1978), s. 67.

çoğu yakıldı.⁵¹⁶ Halkın elinde 3 top ve bir miktar havan topu vardı. Müslümanlar bu silahları kullanarak Amerikan Yetimhanesini ve Gregoryan kilisesini bombaladı.

Maraş kurtuluş savaşında Emeniler, Fransızlara aşırı derecede yardım ediyordu. Müslümanlar karşı saldırıya geçince Ermeniler, Fransızlara Türklerin bütün evlerini yakmayı teklif ettiler. Fransızlar, bu teklifi kabul etmediği gibi Türklerin katledilmesini önlemek amacıyla Katolik Kilisesi ve Shalom Yetimhanesi yanındaki Müslümanların evlerinin yakılmasına da engel oldu.⁵¹⁷

30 Ocak'ta Fransız askerleri ateş ederek şehri her taraftan kuşattı. Atılan bombalar sonucu çıkan yangın olumsuz hava şartları ve kuzeyden şiddetli esen poyraz rüzgarının etkisiyle şehrin her tarafına yayıldı. Şehir harabeye döndü ve halk arasında açlık tehlikeli boyuta ulaştı. General Querette bu olumsuz şartlarla hiç ilgilenmedi. Bu arada halk da her dakikası kanla geçen savunma mücadelesine devam etti.

31 Ocak'ta Kışla istikametinde önemli bir olay olmamakla beraber sokak savaşı ve yangınlar devam etti. Çarşı ve Pazar yağma edildi.⁵¹⁸ Kışlaya ve Ermeni Katolik Kilisesine sığınan düşmanla müsademe yapıldı. Müslüman halk büyük bir azimle düşmana karşı direndi. Düşmanın saldırıları etkisiz hale getirildi ve Şekerdere Kilisesinden çıkan Ermeniler imha edildi. Bugün Türkoğlu ve Şerefoğlu arasında devriye gezen düşman kuvvetlerinden 3 makineli tüfek ile bunların hayvanları alındı ve elde edilen hayvanlarla nakliye kolu kuruldu. Düşmanın İslahiye demiryolunu kesmek için Andırın'dan bir Kuvâ-yı Millîye müfrezesi hareket etti.⁵¹⁹

31 Ocak'ı 1 Şubat'a bağlayan gece Belediye binası civarındaki evler ateşe verildiğinden çok büyük bir yangın çıktı. Yangından faydalanan halk çarşuyu yağmalamaya başladı. Yağmalamayı durdurmak için caydırıcı ve gerekli tedbirler alındı. Yağmalamanın önlenmesi için şehre ulaşan seyyar millî kuvvetlerden 150 asker kuzeyde bulunan boş evlere yerleşti. Bunlardan bir tabur Karamanlı mahallesinin güney batısında bulunan Mercimek Tepe'ye

516 A.B.G.K A.E.M, c.3, s.78.

517 The Armenian Rewiev , Vol. 31, (Spring 1978), s. 67.

518 TİTEA, Kutu no 19, belge no 102.

519 Sivas Valiliği'nin, 4 Şubat 1920 tarihli yazısıyla Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk-u Millîye Cemiyeti Heyet-i Merkeziyesine gönderdiği Heyet-i Temsiliye'nin 3 şubat 1920 tarihli telgraf sureti. TİTEA, kutu no 19, belge no 100.

4Sivas Valiliği'nin, Müdafaa-i Hukuk-u Millîye Cemiyeti Sivas Heyet-i Merkeziyesi'ne gönderdiği 2 şubat 1920 tarihli yazısında ifade edilen Darendede Kaymakamlığından alınan 1 Şubat 1920 tarihli telgraf sureti. TİTEA, kutu no 19, belge no 97.

ve diğ er bir tabur kışlaya bakan Tavş an Tepe'ye konuşlandı. Buralarda halkın elinde bulunan top ve tüfeklerle mü sademeye devam edildi. Bu arada yurdun diğ er yerlerindeki milli kuvvetlerden gönüllü olarak gelen askerler de Maraş kurtuluş savaşına katıldı.⁵²⁰

1 Şubat'ta General Querette, Maraş'ta bomba ve mitralyöz ateşine devam ettirdi. Atılan mitralyöz ve bombalarla şehrin bazı mahalleleri harabe haline dö ndü. Ateş altında kalan suçsuz çocuk, kadın ve yaş lılar katledildi.⁵²¹ Şehirdeki Müslümanların malları ve evleri yandı bir çok insan da şehit edildi. Bu sebeple Müslümanlar ile Ermeniler arasında düş manlık aş ırı derecede arttı. Halk, Fransız ve Ermenilerin şehri tamamen boşaltmasını istedi. Şehrin kurtarılması için tek ç are Fransızların çekilmesi idi. Fransızlar şehirde kaldığı sürece Ermeni katliamı devam edecek dolayısıyla savaş da sürecekti. Zira bunun böyle olmasını Ermeniler ve Fransızlar istiyordu. O zaman da Müslümanlar, tamamen yok oluncaya veya şehri Ermeni ve Fransızlardan temizleyinceye kadar mücadeleye devam edecekti.⁵²²

1 Şubat'ta Ermenilerin evleri ve kiliseleri Fransız askerlerince koruma altına alındı. Fransız üniforması giymiş 400 Ermeni askeri top ve tüfek ile halka ateş etti. Bu arada kışlada bulunan dağ topu ile de ateşe devam edildi. Yardım için çevre köylerden Maraş'a gelen Müslümanlar, Ermenilerce pusuya düşürülerek şehit edildi. Bugün Ceza Reisi de Ermenilerce şehit edildi. Şehirde bulunan mazlum insanlar ellerine geçirdikleri silahla hayatlarını savunmaya ve şehri kurtarmaya çalışırken dışarıda bulunan Ermeni ve Fransız kuvvetleri de şehre saldırmaya devam etti.⁵²³

Mütareke hükümlerine uymadan Fransızlara yataklık eden Ermeniler tarafından Maraş'ta yapılan mezalim 1 Şubat 1920'de Darende halkı tarafından yapılan mitingde kınandı.⁵²⁴ Ayrıca top ve mitralyöz ateşleri içinde mahsur kalan Maraş halkına yardım etmek üzere kurulan bir tabur Millî Kuvvetin gönderildiği bildirildi.⁵²⁵

2 Şubat'ta Ermenilerin sığındıkları Şekerdere Kilisenin içinde 6 sandık cephan e, 20 bomba ve 1 otomatik tüfek bulundu. Aynı gün askerî kışla gibi

520 TİTEA, kutu no 19, belge no 102.

521 A.B.G.K A.E.M, c.3, s.81.

522 Sivas Valiliğinin Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti Heyet-i Merkeziyesi'ne yazdığı 4 Şubat 1920 tarihli raporun sureti. TİTEA, kutu no 20, belge no 126.

523 Hakimiyet-i Milliye, 2 Şubat 1920, sayı 6.

524 Sivas Valiliğinin Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Sivas Heyet-i Merkeziyesi'ne gönderdiği 2 Şubat 1920 tarihli yazısında ifade edilen Darende Kaymakamlığından alınan 1 Şubat 1920 tarihli telgraf sureti TİTEA, Kutu no 19 belge no 973

525 TİTEA, Kutu no 20, belge no 123.,.

kullanılan Şekerdere Kilisesi yakıldı. Ermenilerin ve Fransızların ellerinde tutmaya çalıştıkları yukarı Bedesten ile Belediye binası ve şehrin çoğu Millî Kuvvetlerin denetimine geçti. Antep yolu üzerindeki dağlık bölgede bulunan 150 kişilik düşman müfrezesi ve Maraş'ın güney batısındaki Atizi mevkiinde bulunan Fransız müfrezesi Kuvâ-yı Millîye tarafından kuşatıldı. Buralarda meydana gelen silahlı çatışmada 412. Fransız Alayına mensup dört asker esir alındı.⁵²⁶ Yapılan katliamlara karşı duyarlı olan ve Maraş'taki yükü hafifletmek için Develi halkı 2 Şubat tarihli telgrafıyla yardıma hazır olduğunu bildirdi.⁵²⁷

Şehir içinde yaptığı katliam yetinmeyen bir Fransız süvari müfrezesi 2 Şubat'ta Pazarcık'ın batısında bulunan Karahasan köyüne saldırdı. Kuvâ-yı Millîye tarafından silahla karşılanan Fransız birliği geri çekildi ve müsademedede altı Fransız askeri öldürüldü. Buradan Arapkir köyü istikametine giden Fransız süvari müfrezesi demiryolunu tahrip etti. Maraş'a gelmeye cesaret edemeyen birlik Sırçalı'ya gitti. Müfreme, burada bir miktar kaldıktan sonra Birecik istikametine doğru ilerledi.⁵²⁸

3 Şubat'ta Şekerdere ve Tekke mahallesinde düşman kuvvetleri imha edildi. Hatuniye mahallesine giden bir kısım halk oradaki düşman kuvvetlerini etkisiz hale getirdi. Mahallede çıkan yangında bir çok insan şehit oldu ve bir kısmı da yaralandı. Bugün, Fransızların 18 arabayla Maraş'a göndermiş olduğu 10.000 kıyye⁵²⁹ un, şeker ve kahve, Karabilal ile Tulum mevki arasında halk tarafından ele geçirildi.⁵³⁰ Çatışmada 14 Fransız askeri öldürüldü.⁵³¹

5 Şubat günü halk sonuna kadar direnerek kurtulmak veya tamamen yok olmak kararında olduğunu ortaya koydu. Halkın bu kararlı tutumu Fransızların telaşlanmasına sebep oldu. Özellikle dışarı çıkamayan Ermeniler sığındıkları kilise, okul ve evlerden Müslümanlara karşı ateşe devam ettiler.⁵³² Düşmanı muhasara altına almak için yeniden caydırıcı tedbirler alındı. Evliya Efendi, arkadaşlarıyla birlikte hareket etmek isteyince gerekli talimat verildi. Ermeniler, Divanlı, Kanlıdere mahallelerinde ve Çarşıbaşı'nda yangın çıkardıklarından bir çok binalar harap oldu. Bugün İslahiye ve Antep

526 Sivas Valiliği'nin 4 Şubat 1920 tarihli yazısı, TİTEA, kutu no 19, belge no 98, kutu no 20, belge no 123. kutu no18, belge no37.

527 TİTEA, Kutu no 20, belge no 100.

528 TİTEA, kutu no 19, belge no 101, kutu no 20, belge no 125.

529 1 kıyye 1282 gramdır.

530 Sivas Valiliği'nin 3 Şubat 1920 tarihli yazısı ekinde bulunan 3 Şubat 1920 tarihli rapor. TİTEA, kutu no 19, belge no 103, kutu no 20, belge no 128.

531 TİTEA, kutu no 20, belge no 128.

532 Hakimiyet-i Milliye, 6 Şubat 1920, sayı 7.

yollarından düşman askerlerinin gelme ihtimali olduğundan bunlara engel olmak amacıyla bir süvari müfrezesi gönderildi.⁵³³ Ayrıca şehirde Ermenilerin yaptıkları katliam insanlığı tehdit edecek boyuta ulaştığından protesto için mitingler yapılması ve felaketzede Maraşlı dindaşlara yapılan zulmün dış dünyaya bildirilmesi istendi.⁵³⁴

6 Şubat'ta bir Fransız uçağı şehrin üzerinde bir kaç tur attı ve Fransız yetkililerine mesaj bıraktı. Uçak Maraş semalarında uçarken Türkler ateş etti. Buna Fransızlar roket ateşiyle cevap verdi.⁵³⁵

7 Şubat günü Fransız Kolordusu Maraş'a ulaştı ve şehrin güneyinde 4 km. uzakta bulunan Atizi mevkiine karargahını kurdu. Bu kuvvetlerin bir kısmı şehrin güney ve kuzeyine yerleştirildi. Birliğin bir kısmı da Maraş'ın batı tarafından girdi ve şehirdeki kumandanla irtibat kurdu.⁵³⁶ Aynı gün Fransız ve Ermenilerin yaptıkları katliam ve zulüm devam etti. Kadınlar ve çocuklar top ve mitralyöz ateşi altında yandı. Binlerce insan bu vahşete kurban edildi. Düşman muhasarası ve sansürü altında bulunan bu insanların feryadını kimse duymadı.⁵³⁷ Çaresiz kalan halk müsademeye devam etti.

İslahiye istikametinden gelen 500 Fransız askeri ve 2 sahra topu, Maraş'a yaklaşık 8 km. uzaklıkta bulunan mevkide Kuvâ-yı Millîye tarafından ele geçirildi. Ayrıca Antep'ten gelen 60 arabalık düşman cephanesine Kuvâ-yı Millîye tarafından el konuldu.

Ermeniler kilise ve mekteplerde sık sık toplantı yaptılar. Bahçe (Bulanık) ve Haruniye (Düziçi) civarında bulunan Ermeniler, Müslüman köylerdeki insanları zincirleyerek boğazladılar ve bir kısmını da vahşice katlettiler.⁵³⁸

Maraş'ta sokak savaşı devam etti. Düşmanın istinat ve sığınak noktaları olan Kümbet, Kırklar ve Tekke kiliseleri yakılarak imha edildi. Şih, Ekmekçi ve Hatuniye mahalleleri Kuvâ-yı Millîye tarafından kurtarıldı. Kuşatma altında bulunan Fransızlar, Amerikan Kolejinde bulunan Amerikan misyonerleri vasıtasıyla savaşın durdurulması için müracaatta bulundular.

Fransız uçağı 7 Şubat'ta Maraş semaları üzerinde dolaşırken Fransız Kumandanına hitaben yazılan mevcut durumun ve kayıpların bildirilmesi hakkındaki evrak bırakıldı. Aynı gün İslahiye istikametinden Maraş'a

533 TİTEA, kutu no 20, belge no 107.

534 TİTEA, kutu no 20, belge no 122.

535 The Armenian Rewiev , Vol. 31, (Spring 1978), s. 55.

536 The Armenian Rewiev , Vol. 30, (Winter 1977-78), s.395.

537 TİTEA, kutu no 19, belge no 109.

538 TİTEA, kutu no 19, belge no 113.

gönderilen 300 piyade asker, 1 top ve 2 Mitralyöz ile Eloğlu (Türkoğlu) yakınında bulunan Bababurnu'nda 150 asker, 100 araba Milli Kuvvetler tarafından kuşatıldı. Kilis-Antep yolu mücahitler tarafından tutuldu. Akçakoyunlu ve Halas istasyonları arasındaki demiryolu tahrip edildi.⁵³⁹

8 Şubat'ta Fransız ve Ermenilerin top ve mitralyöz ateşleri altında şehirde bulunan yaşlı, kadın ve çocuklar alevler altında yanıyordu. Kurşun ve ateş yaralarıyla ölen binlerce masum insanın cesetleri yerde yatıyordu. Muhasara altında bulunan bu insanların feryadı dış dünyaya sansür edildiğinden yardım çığlıklarını duyan da yoktu. Bu mazlum insanların yardım çağrısına ancak Millî Kuvvetler koşuyordu.⁵⁴⁰ Ermenilerin askerî karargah olarak kullandıkları Kümbet Kilisesinde ve düşmanın sığındığı çevredeki evlerde çatışmaya devam edildi. Heyet-i Temsiliye üyesi Evliya Zâde, düşmanın bulunduğu stratejik beş noktayı muhasara altına alarak başarılı bir şekilde taarruza devam etti. Taarruz esnasında Evliya Zade ve arkadaşlarından bir kaçı şehit olunca harekât akim kaldı. Ermenilerden alınan bu stratejik yerler terk edilince düşman tekrar Kümbet Kilisesi ve çevresindeki evlere sığınarak harekete devam etti.⁵⁴¹

8 Şubat gecesi şehirdeki Fransız birliklerinin hepsi kışlada toplandı. Bundan endişelenen Ermeniler neden toplandıklarını sorduklarında Fransızlar, askerî manevra olduğunu söylediler. Ayrıca Fransızlar, Ermenilere bir mesaj göndererek evlerinde kalmalarını aksi takdirde dışarı çıkanların kurşunlanacağını bildirdiler. Mesajı alan Ermeniler derin bir düşünceye kapıldılar. Her şeyin farkında olan Türkler, açlık ve çaresizlik içinde savaşıyordu.⁵⁴²

9 Şubat günü hava çok soğuktu ve aşırı bir kar fırtınası vardı. Kar o kadar kalındı ki evlerin üzerini örtmüş ve bir şey görünmüyordu. Çukurları kar doldurduğundan çevre dümdüz görünüyordu. Bu çok ağır ve soğuk hava şartlarına rağmen 9 Şubat'ta 1000 asker ve 8 cannon topundan oluşan Fransız yardım birliği Maraş'a geldi.⁵⁴³

539 Sivas Valiliği'nin 11 Şubat 1920 tarihli yazısı ile Müdafaa-i Hukuk-u Millîye Cemiyeti Sivas Heyet-i Merkeziyesi'ne gönderdiği yazının ekinde bulunan ve Heyet-i Temsiliye'ye i'tasirica olunur" ifadesi yazılmıştır. TİTEA, Kutu no 19, belge no 115.

540 Sivas Valiliği'nin 9 Şubat 1920 tarihinde Müdafaa-i Hukuk-u Millîye Cemiyeti Sivas Heyet-i Merkeziyesi'ne gönderdiği yazının ekinde bulunan ve Heyet-i Temsiliye'den alınan 8 şubat 1920 tarihli telgraf sureti, TİTEA, Kutu no 19, belge no 109.

541 Elbistan'dan çekilen 8 Şubat 1920 tarihli telgraf, TİTEA, Kutu no 120 belge no 107.

542 The Armenian Review , Vol. 31, (Spring 1978), s.68.

543 The Armenian Review , Vol. 31, (Spring 1978), s. 56.

10 Şubat'ta savaş bütün şiddetiyle devam etti. Fransızların top ateşiyle çıkardıkları yangınlar şehrin büyük bir kısmının harap olmasına neden oldu ve akşama kadar yangın devam etti. Her taraftan kuşatılan ve savaştan yorulan Fransız kuvvetleri başarılı olma ümitlerini kaybettiler. Şehir semt semt Milli Kuvvetlerin eline geçti. General Querette, Ermeni komitacılarıyla Amerikan Kolejine sığındı ve buraya Amerikan bayrağı çekti. Bundan sonra Ermeni ve Fransız kuvvetleri Müslümanlara taarruz etmekten ziyade onlara karşı savunmaya geçti.⁵⁴⁴

Fransız komutanları vasıtasıyla gönderilen telgrafta; Fransızların Ermenilerden kurduğu taburla Maraş'ta acı olayların çıkmasına sebep olduğu, katliam yapılarak kanlar akıtıldığı, namusa tecavüz edildiği, saf ve masum insanlara zulmedildiği ifade edildi. Halkın vatan ve namus uğruna yaşlı, kadın ve çocuk demeden toptan Fransızlarla savaşma kararında olduğu, Fransız askerlerinin himayesindeki Ermenilerle yaptıkları mezalimin ülkeleri tarafından kabul edilemeyeceği, Ermenilerin hayalci oldukları, tarihte Osmanlı'nın Fransızları çok iyi tanıdığı, medeni Fransa'nın Maraş'ta katliama izin vermeyeceği, Müslüman halkı rencide etmenin Fransa'nın iktisadi ve siyasi menfaatine yararlı olmayacağı belirtildi.⁵⁴⁵

10 Şubat Salı günü akşamına kadar şehir bombalandı. Ermenilerin ve Fransızların amacı şehri tamamen teslim almaktı. Bombanın etkisiyle Müslüman halkın morali bozuldu. Halkın çok az bir kısmı Fransızların çekileceğine inanıyordu. Bu sebeple Türklerin çoğu teslim bayrağını çekerek şehri boşaltmaya başladılar. Bugün Fransız kumandanına değiştirilmesi mümkün olmayan şehri boşaltma emri verildi. Bu emir üzerine Ermeni karargahına gelen Capital Arlabose, Fransızların Maraş'tan çekileceğini söyledi.⁵⁴⁶ Bunu duyan Ermeniler şaşkına döndüler ve üzüntülerinden kahroldular. Çünkü Ermeniler arasında Türklerin Fransızlara teslim olacağı haberi yayılmıştı. Şimdi ise bu haberin doğru olmadığı ortaya çıkmıştı. Bunlar İtilaf Devletleri'ne güvenerek gelmişti ve şimdi gitmek zorunda kalıyordu. İşgalciler ve işbirlikçileri mecburi olarak şehri terk etmeğe başlayınca Türkler tekrar şehre dönmeye başladılar.

544 Hakimiyet-i Milliye, 11 Şubat 1920, sayı 8.

545 Sivas Valiliği 10 Şubat 1920 tarihinde, Maraş faciası dolayısıyla Hâk-i Şahaneye, Düveli İtilafîye mümessillerine, Urfa'daki komutanlar vasıtasıyla General Goro caniplerine, Meclis-i Mebusan'a, Hariciye Nezâreti'ne, Paris Sulh Konferansına, Matbuat-ı Osmaniye'ye, Sadâret Makamına 13 imzalı telgrafi çekti. TİTEA., kutu no 27, belge no 21.

546 The Armenian Review , Vol. 31, (Spring 1978), s. 56-57.

Ermenilere göre, Fransız memurlarına, herhangi bir sorumluluk yüklenmeden ve yaptıkları hatanın cezasını çekmeden şehirden ayrılma izni verildi. Çaresiz kalan Ermeniler de Maraş'tan ayrılmak zorunda kaldı.

Ermeniler, geride Türklere yıkılmış evlerini, alamadıkları intikam dolu kinlerini ve acı dolu hatıralarını bırakarak hayvanlarıyla birlikte Maraş'tan ayrıldılar.⁵⁴⁷ Maraş'tan ayrılan Ermeniler öyle bir kinle ayrıldılar ki, ayrılırken Türklere kalmasın diye kale gibi sığındıkları, siper olarak kullandıkları ve canlarından çok sevdikleri sağlam kalan evlerini kendi elleriyle yaktılar. Halbuki onların evleri Türk evlerine göre daha sağlam ve daha iyi idi. Duvarları taştan yapılmış olan iki veya üç katlı evlerin tavanları kiremit çatı ile kapatılmıştı. Taştan yapılmış olan avlu duvarları ise sur gibi kalın ve yüksekti. Bu sebeple Ermeni evlerini dışardan muhasara etmek ve yakmak mümkün değildi. Fakat ilahi adalet öyle tecelli etti ki Ermeniler, Türklerin yakıp yıkamadığı o muhkem ve muhteşem evlerini şimdi kendileri elleriyle yakıp yıktılar. Birlikte kardeşçe yaşadıkları Türklere ihanet etmenin cezasını kendi elleriyle infaz ettiler.

Gelişmeleri endişe ile karşılayan Silvan Kaymakamlığı, 10 Şubat günü Maraş'ta meydana gelen faciayı protesto ederek kendilerine ulaşan bilgileri yetkili yerlere gönderdi.⁵⁴⁸

10 Şubat'ı 11 Şubat'a bağlayan gece Fransız kuvvetleri şehri şiddetli bir şekilde bombaladı. Doktor Mustafa, General Querette ile görüşerek bir anlaşmaya vardı. Bu arada Querette ile görüşmeye fırsat bulamayan Albay Normand, birliklerini İslahiye istikametine doğru çekti.⁵⁴⁹ Diğer Fransız ve Ermeni askerleri de gece vakti gizlice şehirden çekildiler. Giderken ses çıkarıp duyulmasın diye atlarının ayaklarına keçe bağladılar.

İşgalcilerin gizlice çekilip ayrılmasının hemen arkasından Hükümet Konağına ve resmî binalara Osmanlı bayrağı çekildi. Şehrin asayişini temin etmek için Elbistan'da bulunan askerler Maraş'a gitmek üzere yola çıkarıldı. Kolordu Komutanlığı bu gelişmelerden ve alınan sonuçtan dolayı Cenab-ı Allah'a şükrederek memnuniyetini belirtti.⁵⁵⁰

547 Ermenilerin görüşlerine göre emre uymadığı bahanesiyle Ermeni askerleri cezaevine konuldu ve Türklere saldırma fırsatı verildi. Maraş'ta savaş çıkarıldı ve 22 gün boyunca süren savaşta Ermeniler katledildi. The Armenian Review , Vol. 30, (Winter 1977-78), 388-397, s.394-295.

548 TİTEA., kutu no 25, belge no 110.

549 Yavuz, age. s.57-58.

550 Sivas Valiliği'nin Müdafaa-i Hukuk-u Millîye Cemiyeti Sivas Heyet-i Merkeziyesi'ne gönderdiği 12 Şubat 1920 tarihli yazısı, Sivas Valiliği aynı tarihli yazıyı Anadolu Kadınlar Cemiyeti Riyaseti'ne gönderdi. TİTEA, kutu no 20, belge no 1.

Maraş'tan çekilen Fransızlar ve işbirlikçileri Ermeniler, yolların karla örtülü ve havanın çok soğuk olması sebebiyle yolda perişan oldular. Tekrar Maraş'a dönmek için Halep-Adana arasında tahkimat yapmaya çalıştılar ise de bir sonuç alamadılar. Bu arada Maraş halkına zulmeden Fransız ve Ermenilerin şehirden ayrılmasına Müslümanlar son derece sevindi.⁵⁵¹

Maraş'tan çekilen ve medeni geçinen Fransız ve onlara öncülük eden Ermeniler gittikleri bölgede bilhassa Urfa'da Müslümanları katletmeğe devam ettiler. Halkın mallarını gasbettiler.⁵⁵² Malları gasp edilen ve savaşta yorgun düşen Maraş halkı arasında açlık baş gösterdi. Bunun üzerine can ve malları zarar gören insanlara yardım olarak Ziraat Bankası vasıtasıyla 10.000 lira gönderildi.⁵⁵³

Yabancı basına göre Millî Mücadelenin Güney cephesi Maraş, Antep ve Urfa'da toplam kayıp 10.000 Ermeni ve 600 Fransız asker idi. Suriye'deki Fransız işgal kuvvetlerinin günlük masrafı ise 2.000.000 franktı.⁵⁵⁴ Bu ağır masraf Fransızların maliyesine aşırı bir yük getiriyordu.

Şehirden çekilmeye mecbur edilen Fransızlar, dönecekleri ümidiyle Mersin limanına 4 fırka asker çıkarmayı ve Adana'da bulunan 2 batarya ve bir kıta asker ile birlikte Maraş'a yeniden saldırılmayı planladılar.⁵⁵⁵ Fakat Araplar, Camıslı ve Yaslık civarında müsademeye girdikleri Fransızları perişan bir halde geri püskürttüler. Fransızların Maraş'tan zorla geri çekilmesi İstanbul'daki Büyük Elçiyi telaşa düşürdü. Bundan sonra Fransız yetkilileri Maraş'ta kendilerine karşı yapılan kıyama daha iyi anlamaya başladılar. Çünkü bu kıyam Maraş halkının istikbalde özlediği ve asla vazgeçemeyeceği İstiklâl ve hürriyet içindi.⁵⁵⁶

Bu araştırmayı tamamlarken şu gerçeği de ifade etmek uygun olacaktır. Nitekim Maraş'ta yaşayan Ermenilerin bir kısmı, Fransızların yanında yer alan Ermeni lejyonlarının halka karşı yaptıkları zulmün doğru olmadığını

551 TİTEA, kutu no 20, belge no 30.

552 Sivas Valiliği'nin Müdafaa-i Hukuk-u Millîye Cemiyeti Sivas Heyet-i Merkeziyesi'ne gönderdiği 12 Şubat 1920 tarihli yazının ekinde bulunan Aziziye Kaymakamlığından cevaben alına 11 Şubat 1920 tarihli telgrafın suretidir. TİTEA, kutu no 20, belge no 6.

553 3. Kolordu Kumandanlığının Sivas Vilayetine yazdığı 18 Şubat 1920 tarih ve 744 sayılı yazı, TİTEA, kutu no 18, belge no 19.

554 Erkân-ı Harbiye Reisinin Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Sivas Heyet-i Merkeziyesi'ne yazdığı 3 Mayıs 1920 tarih ve 3264 sayılı yazı. TİTEA, kutu no 17, belge no 57.

555 Erkân-ı Harbiye Reisinin Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Sivas Heyet-i Merkeziyesi'ne yazdığı 24 Şubat 1920 tarih ve 1434 sayılı yazı. TİTEA, Kutu no 18, belge no 12.

556 3. Kolordu Erkân-ı Harbiye Reisinin Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Sivas Heyet-i Merkeziyesi'ne yazdığı 7 Mayıs 1920 tarih ve 113 sayılı yazı. TİTEA, Kutu no 18, belge no 33.

idrak etmişti. Bu sebeple Ermeni Başpiskoposu Janparyan ve murahhas üyesi Haçador ve Padolu İbrahim Efendi gibi Ermeniler, Büyük Millet Meclisine çektikleri 18 Temmuz 1920 tarihli telgrafta Hükümete bağlı olduklarını, Fransız veya başka bir yabancı devletin gelmesini kesinlikle kabul etmediklerini, Osmanlı olarak doğduklarını ve yine aynı devletin vatandaşı olmaktan başka istekleri olmadığını, bu isteklerini çeşitli patrikhane ve elçiliklere yazdıklarını bildirdi.⁵⁵⁷

557 Anadolu azası olarak imzalanan 18 Temmuz 1920 tarihli telgraf Ankara'dan Erzurum'a çekildi. TİTEA., kutu no 24, belge no 91.

7. BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI İLAN EDİLMEDEN ÖNCE VE İLAN EDİLDİKTEN SONRA MARAŞ'IN DEMOGRAFİK YAPISI VE ERMENİLERİN SEVKİ

1. GİRİŞ

Maraş'ta eskiden beri farklı dinlere inanan, değişik kültürlere sahip olan insanlar birlikte barış içinde yaşamaktadır. 1563'te şehir merkezinde 42 mahalle bulunmaktadır ve toplam nüfusu 16.117'dir (Yinanç-Elibüyük,1988:37). 1563'te Maraş'ın genel nüfusu 69.619'dur ve bu nüfusun %23.15'i şehirlerde %76.85'i kırsal alanda yaşamaktadır (Gürbüz, 2001:14).

Maraş'ta yaşayan Protestan Hıristiyanlar, Katolik mezhebine mensup Ermeni milletinin yönetimi ve denetimi altında bulunuyordu. Katolik Ermeniler, Protestanları uşak gibi kullanarak hizmetçilikle ilgili işlerde çalıştırıyor ve özellikle bunların dinî ayinlerini yapmayı yasaklıyordu. Bu durumdan rahatsız olan Protestanlar, kendilerine Katolik Ermeniler tarafından zulüm yapıldığını bildiren şikayet dilekçelerini 14 Temmuz 1852'de Babıali'ye gönderdiler. Dilekçelerinde Katolik Ermenilerin ayinlerine engel olmamasını ve kendilerine yapılan bu zulme karşı Babıali tarafından yardım edilmesini istediler (BOA., OBE, c.1, nr.. 34). Bunun üzerine Osmanlı yöneticileri Protestan Ermenilerin isteklerini dikkate alarak Katolik Ermenilerin yaptıkları zulmü ortadan kaldırdılar.

Müslümanlarla gayrimüslimlerin birlikte yaşadıkları Maraş Sancağı'nın 1880'de erkek nüfusu Tablo 1'de gösterildiği gibi 100.000'dir. (Şimşir, 989: Vol 2, 129). Yine Tablo 1'de belirtildiği gibi karışık bir yapıya sahip olan Maraş'taki insanlar eskiden beri barış ve huzur içinde yaşamaktadırlar. Ancak 1862'den itibaren büyük devletler siyasî çıkarlarına alet ettikleri Ermenileri kullanarak Müslümanlarla aralarını açmaya başladılar.

Tablo 1. 1880'de Maraş'ın erkek nüfusu

Topluluklar	Sayısı	Toplam	%'lik Oran
Müslümanlar	49818	49818	75.99
Gregorian Ermeniler	12063	15316	23.36
Katolik Ermeniler	1773		
Protestan Ermeniler	1480		

Ortodoks Rumlar	278	278	0.46
Yahudi	91	91	0.13
Çingene	53	53	0.08
Toplam	65556	65556	100.00

1878 Berlin Kongresi'nden sonra İngilizler, siyasî çıkarları uğrunda Osmanlı topraklarında yaşayan Ermenilerle aşırı derecede ilgilenmeye başladılar. Bu sebeple İngilizler, Ermenilerin yaşadığı bölgelere konsüllerini gönderdiler. Bu konsüller gittikleri yerlerde İngiltere'nin çıkarlarını sağlamak amacıyla faaliyetlerde bulundular.

Haziran 1881'de Elbistan'dan Maraş'a gelirken Zeytun'a (Süleymanlı) uğrayan İngiliz konsüllerinden Ferdinand Bennet, bölgede araştırma yaparak burada yaşayan insanların durumu hakkında açıklamalarda bulunmuştur. Bu açıklamalarda, Süleymanlı'da Hıristiyan halkın ayaklanma içinde olduğunu, yeni inşa edilen ve içinde 200 asker bulunan kalenin kasabaya hakim olmayacağını; halk olarak Süleymanlı Ermenilerin ilkel, vahşi, çok az gelişmiş ve barbar bir toplum olduğunu belirtmiştir. Ayrıca oldukça kaba, inatçı ve kibirli olmalarından dolayı Ermenilerle bir konuda tartışma yapmanın ve onları ikna etmenin imkânsız olduğunu ifade etmiştir. Süleymanlı'daki Ermenilerin durumunu objektif bir şekilde değerlendiren Bennet, kan dökülmeden Türklerle Ermeniler arasında hiçbir sonuca varılamayacağını söylemiştir.

Ferdinand Bennet, Kaymakam'ın askerlerle birlikte hareket ettiğini, hükümet işlerinin yürütülemediğini, hırsız ve katillerin yakalanamadığını, vergilerin toplanamadığını belirtmiştir. Askerî garnizon komutanının emrinde 400 asker olduğunu beyan etmesine rağmen, toplam asker sayısının 200'ü bulmadığını bildirmiştir. Süleymanlı Hıristiyanların kanun tanımaz bir toplum olduğunu, birbirleriyle çarpışan guruplara ayrıldığını söylemiştir. İdarecilerin, Türklerin ve kasaba meclisinin görüşlerini almadığını, tahrik edici, bozuk fikirli papazların Müslüman düşmanlığına yönelik şiddetli konuşmalar yaptığını ve Hıristiyan halkın papazları dinlediklerini ifade etmiştir. Kasabadaki hakimin görüşüne göre, Süleymanlı Hıristiyanların bildiği ve dayandığı kural "kan için kan" kanunudur (Şimşir, 989: Vol 2, 237).

Albay Sir C. Wilson'un Mart 1882'de İngiliz dışişlerine gönderdiği ve Anadolu'nun idarî taksimi ile nüfusunu kaydettiği raporunda, Maraş sancağının Hıristiyan nüfusu 30,492 (%21), Yahudi nüfusu 206 ve Müslüman nüfusu 109,648 (%78) olarak belirtmiştir (Şimşir, 989: Vol 2, 425).

Ekonomik durumları Türklerden iyi olan Ermeniler, kendilerinden fazla vergi alındığını bahane ederek isyan hareketlerine başlamıştır. Bunun üzerine Osmanlı hükümeti, Ermenilerin eskiden kalan emlak vergi borçlarının yarısını ve gelir vergisi borçlarının onda birini almak üzere vergileri düşürmüştür. Fakat Süleymanlı Ermeniler vergi vermemekte direnmiştir (Şimşir, 989: 238). Süleymanlılar kendi toprakları olarak kabul ettikleri Göksun ovasına Çerkezlerin yerleştirilmesine karşı çıkmışlardır. Bu toprakların ellerinden alındığını bahane ederek ayaklanmaya başlamışlardır. (Şimşir, 989: Vol 2, 239).

Ferdinand Bennet raporunda, İstanbul Ermeni Okul Meclisi'nin açtığı okulu ve okulun gösterdiği başarıları övgü ile anlatmıştır. Ayrıca Süleymanlı'da bir Protestan okulu yanında başka okullar olduğunu da bildirmiştir. Bennet'e göre, Süleymanlı'nın polis gücü 8 Müslüman, 11 atlı Ermeni ve 18 yaya Hristiyan olmak üzere toplam 37 kişidir. Zengin Hristiyanlar vergi ödememekte, bunun aksine Müslüman köylüler fakir olmasına rağmen düzenli bir şekilde vergilerini ödemektedir. Bennet, üzülenek belirtmektedir ki Süleymanlı soyguncu, eşkıya ve katillerin sığınak yeri olmuştur (Şimşir, 989:240).

Bennet, vergilerin ağırlığı, Maraş eşrafının taraf tutması, Kürtler'in kanun dinlemezliği, halkın içinde bulunduğu güvensizlik ve adaletsizlik, Maraş'ta sosyal hayatı ve özellikle Ermenileri olumsuz yönde etkilediğini, Maraş Mutasarrıfı Münif Paşa'nın yumuşak huylu olmasından dolayı işlerin üstesinden gelebilecek otoriteye sahip olmadığını belirterek değiştirilmesini tavsiye etmiştir (Şimşir, 989: Vol 2, 241).

İngilizlerin Anadolu genel konsülü C. W. Wilson'un 8 Mart 1882'de gönderdiği rapora göre Tablo 2'de belirtildiği gibi Maraş sancağının genel erkek nüfusu 75.183'tür (Şimşir, 989: Vol 2, 425). Bu raporda Maraş ve ilçelerinin nüfusu ayrı ayrı verilmiştir.

Tablo 2. 1882'de Maraş'ın nüfusu

Yerleşim Yeri	Müslüman	Hristiyan	Yahudi	Toplam
Maraş	17039	8313	103	25451
Andırın	7226	--	--	7226
Elbistan	14958	804	--	15762
Süleymanlı	8995	6126	--	15121
Pazarcık	11613	--	--	11613
Toplam	59831 (%79.58)	15246 (%20.27)	103	75183

Maraş'ta bir kısım Ermeniler bozgunculuk yaparken bir kısmı da Müslümanlarla barış içinde yaşamaktadır. Karşılıklı alışverişlerde ve davalarda mahkemede Müslüman bir vatandaş, Ermeni'yi veya Ermeni bir vatandaş bir Müslüman'ı vekil tayin etmiştir (Eyicil, 1999: 44). Mesela 11 Temmuz 1897'de Helete (Düzbağ) Köyünden Süleyman ve Mehmet Ali, Bektutiye mahallesinde Kuyumciyan Artin Efendi'yi vekil tayin etmiştir (231 Numaralı Maraş Şeriye Sicili (N. M. Ş. S.), Belge nr. 16). Kuytul mahallesinden Ermeni milletinden Hamal oğlu Minos, Şekerli mahallesinden ve Ermeni milletinden Agop oğlu Hamporsuk, Ekmekçi mahallesinden Müslüman Talip oğlu Ali Efendi ile Hacı Mehmet Efendi'yi vekil tayin etmiştir (231 N. M. Ş. S., Belge nr. 84). Buna benzer daha fazla örnek vermek mümkündür. Bu arada Ermeni ve Müslümanlar birbirlerine güven içinde olduklarından karşılıklı dayanışma içinde olmuşlardır (234 N. M. Ş. S., Belge 355).

Müslümanlar ile Ermeniler arasında güven ve barış ortamı sağlanmasına rağmen, Ermeniler sık sık fazla vergi ödediklerini iddia ederek şikayetçi olmuşlardır. Onların bu şikayetleri derhal dikkate alınmış ve vergi tahsilinde görülen aksaklıklar düzeltilmiş, hatta vergi tahsilinde indirimine gidilmiştir (BOA., HR.MKT, 60/13).

Maraş ve Süleymanlı'da yaşayan Ermeniler ziraat ve ticaretle meşgul oluyorlardı. Askerlik hizmetinde bulunmadıklarından Ermenilerin sosyal ve ekonomik durumu Müslümanlardan daha iyi idi. Türkler ise askerlik hizmetini yapıyor ve bir mesleği olmadığı için boşta geziyordu. Bu nedenle Müslümanların ekonomik durumları Ermenilere göre daha zayıftı. Ermenilerin gelir seviyesi yüksek olduğundan Müslümanlara göre daha fazla vergi ödemek zorunda kalıyorlardı. Fakat Ermeniler, ekonomik zenginliklerini dikkate alan oranda vergi ödemek istemiyorlardı (Eyicil, 1999: 44).

Maraş Şeriye Sicilleri'ndeki kayıtlar incelendiğinde Ermenilerin Türklere göre fazla miktarda mal ve servet sahibi oldukları görülmektedir (Eyicil, 1999: 48). Bunlardan Hırlakyan Kirkor, Beyrut'ta vefat edince 74.000 kuruş, 3000 adet Osmanlı lirası, Kuyucak mahallesinde mağaza, kahvehane ve bahçe gibi fazla miktarda mirası kalmıştır (234 N. M. Ş. S., Belge 575). Buna benzer yüzlerce zengin Ermeni işadamlarının isimleri ve mal dökümü mahkeme kayıtlarında bulunmaktadır.

Ekonomik yönden zengin olan Ermeniler, ellerindeki malları satmak istediklerinde soydaşlarına satmak ve Türklere satmamak istemiştir. Buna rağmen Ermenilerin arasında alışveriş problemi olmuştur. Hatta birbirleri

arasında olan alacak ve vereceklerini inkar etmişlerdir (234 N. M. Ş. S., Belge nr. 604, 628). Maraş Şeriye Sicilleri'ndeki kayıtlarda Ermeniler arasında görülen davalara bakıldığında Ermenilerin sosyal ve ekonomik durumunun Türklere göre çok daha iyi olduğu anlaşılmaktadır (Eyicil, 1999: 49).

Maraş'ta Müslümanlar ile Ermeniler aynı mahallede hatta aynı evlerde oturmaktadırlar ve birbirleri ile karşılıklı alışverişte bulunmaktadır. Bir evin üst katında Ermeni alt katında Müslüman birlikte yaşamaktadır. 1902'de Maraş'ta 43.725 Müslüman, 9.270 Ermeni, 4.135 Ermeni Katolik, 1.622 Protestan, 211 Yahudi olmak üzere 60.291 nüfus yaşamaktadır (Halep Vilayeti Salnamesi 1320:370).

Tablo 3. 1320 (1902) Tarihli Halep Vilayeti Salnamesi'ne göre Maraş sancağının nüfusu

	Kadın	Erkek	Toplam
İslam	20873	28855	43728
Rum Ortodoks	2	3	5
Ermeni	4902	4368	9270
Ermeni Katolik	2195	1940	4135
Protestan	1618	1204	1622
Ecnebi	8	12	20
Yahudi	117	94	211
Toplam	29715	30579	60291

1905'te Maraş'ın nüfusu 43.278 Müslüman, 16.352 Hıristiyan, 212 Musevi olmak üzere toplam 60.292'dir (Doğan, 2004:276). 1908'de Maraş'ın nüfusu, 46.636 Müslüman, 21.174 Hıristiyan, 213 Yahudi olmak üzere toplam 67.974'tür (Doğan, 2004:278).

1906'da Maraş'ın nüfusu toplam 68.023 idi (Halep Vilayeti Salnamesi 1324:474). 1324 (1906) Halep Vilayeti Salnamesi'ne göre Maraş sancağı'nın ve kazalarının nüfusu Tablo 4, 4/1, 4/2, 4/3, 4/4'te ayrıntılı olarak verilmiştir.

Tablo 4. Maraş merkezinin nüfusu

	Kadın	Erkek	Toplam
İslam	21867	24769	46636

Ermeni	5190	6021	11211
Katolik	1842	1737	3580
Rum Katolik	2	2	4
Protestan	2150	1901	4051
Latin	450	437	887
Yahudi	105	108	213
Yabancı	594	847	1441
Toplam	32200	35823	68023

Tablo 4/1. Süleymanlı kazasının nüfusu

	Kadın	Erkek	Toplam
İslam	3424	4304	7728
Ermeni	4260	5377	9637
Katolik	226	283	509
Protestan	177	195	373
Toplam	8087	10160	18247

Tablo 4/2. Elbistan kazasının nüfusu

	Kadın	Erkek	Toplam
İslam	20908	21923	42831
Ermeni	459	496	955
Katolik	168	157	325
Protestan	150	170	320
Toplam	21685	22746	44431

Tablo 4/3. Andırın kazasının nüfusu

	Kadın	Erkek	Erkek
İslam	7605	9597	17202
Ermeni	1117	1440	2557
Katolik	14	19	33
Protestan	56	63	119

Toplam	8792	11119	19911
---------------	-------------	--------------	--------------

Tablo 4/4. Pazarcık kazasının nüfusu (Halep Vilayeti Salnamesi, 1324 (906): 482,492,502,509).

	Kadın	Erkek	Toplam
İslam	10611	16598	22209
Ermeni	17	24	41
Toplam	10628	11622	22250

Yukarıdaki tablolarda ayrıntılı bir şekilde verilen nüfus sayılarına bakıldığında Maraş'ta fazla miktarda Ermeni yaşamaktadır. Dolayısıyla şehirdeki yabancı okulların çoğu da Ermenilere aittir. (Sevinç, tarihsiz:130). 1908'de Maraş'ta toplam 21 gayrimüslim okulu bulunmaktadır (Halep Vilayet Salnamesi, 1326:453).

Tablo 5. 1908'de Maraş merkezinin nüfusu (Halep Vilayet Salnamesi, 1326: 469).

Milliyeti	Erkek	Kadın	Toplam
Müslüman	24711	21764	46557
Ermeni	5975	5195	11180
Katolik	1723	1844	3567
Rum Katolik	3	3	6
Protestan	1898	2159	4057
Latin	435	449	884
Yabancı	877	633	1510
Yahudi	108	105	213
TOPLAM	35740	32234	67974

Tablo 6. 1908'de Maraş'ın genel nüfusu (Halep Vilayet Salnamesi, 1908: 569-505).

Kaza	Milliyeti	Erkek	Kadın	Toplam
Maraş	Müslüman	24711	21764	46557

	Ermeni	5975	5195	11180
	Katolik	1723	1844	3567
	Rum Katolik	3	3	6
	Protestan	1898	2159	4057
	Latin	435	449	884
	Yabancı	877	633	1510
	Yahudi	108	105	213
	Toplam	35740	32234	67974
Süleymanlı	Müslüman	4276	3426	7702
	Ermeni	5364	4262	9636
	Katolik	285	227	502
	Protestan	197	178	375
	Toplam	10122	8093	18215
Elbistan	Müslüman	21577	20744	42321
	Ermeni	464	435	899
	Katolik	149	162	311
	Protestan	160	145	305
	Yabancı	235	281	616
	Toplam	22685	21767	44452
Göksun	Müslüman	10698	8592	19290
	Ermeni	1462	1165	2627
	Katolik	65	47	112
	Protestan	66	56	122
	Toplam	12291	9860	22151
Pazarcık	Müslüman	11697	10744	22441
	Ermeni	24	17	41
	Toplam	11721	10761	22482
Genel Toplam		92559	82715	175274

1908'de Maraş'a bağlı 4 kaza, 8 nahiye ve 112 köy, Süleymanlı kazasına bağlı 30 köy, Elbistan kazasına bağlı 1 nahiye 153 köy, Göksun

kazasına bağı 1 nahiye 71 köy, Pazarcık kazasına bağı 7 nahiye 88 köy bulunmaktadır (Halep Vilayet Salnamesi, 1908:505). Yukarda Tablo 6'da görüldüğü gibi bunların toplam nüfusu 175.274'tür.

1901-1903 yılları arasında Maraş sancağına bağı Pazarcık, Elbistan, Süleymanlı ve Andırın kazaları bulunmaktadır. Bertiz, Nedirli, Camustıl, Yenicekale, Göksun, Orçan ve Şekeroba nahiyeleri de Maraş'a bağıdır (Aygan, 1996: 19). Bugünkü idarî yapımızda belde olan Süleymanlı o tarihte kazadır. Yine bugün kaza olan Türkoğlu 1900'de Şekeroba'ya bağı bir köydür. Göksun ilçesi ise Andırın'a bağı bir nahiyedir (Aygan, 1998:117). Maraş'a bağı kaza, nahiye, mahalle ve köylerin isimleri 1653'ten bu yana pek değıştirilmemiştir. Bu yerleşim yerlerinin çokluğu dikkate alındığında Maraş'ta büyük bir nüfus yoğunluğu olduğı görülmektedir (Yinanç, Elibüyük, 1988:3).

2. BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI İLAN EDİLMEYEN ÖNCE MARAŞ'IN DEMOGRAFİK YAPISI VE ERMENİLERİN FAALİYETLERİ

Birinci Dünya savaşı öncesinde Türklerle Ermeniler arasında sağlanan barış ve güven dolayısıyla, mahkemede birbirlerini vasi tayin etmişler ve birbirlerine karşı şahitlik yapmışlardır (234 N.M.Ş.S., B. : 554,601,604,623, 648,653,657,669). Kuyumculuk ve ticaretle uğraşan Ermeniler fazla miktarda mal sahibi olmuşlardır (BOA, İrade Dahiliye, : 22833; Eyicil, 199: 48). Azınlıkta olmalarına rağmen Ticaret ve Sanayi Odası'nın dört üyesinden biri Ermeni Artin Efendi'dir (Eyicil, 1999: 302; HVS. 1324:456-457).

Maraş'ta çeşitli mahallelerde Müslümanlarla birlikte oturan Ermeniler, komşularıyla alışverişte bulunmuşlardır. Alışveriş sırasında Ermenilerin uğradıkları mağduriyetler mahkemeler tarafından giderilmiştir (234 N.M.Ş.S., B. 231, 266, 288, 358, 441, 456, 438, 554).

1904 tarihine gelindiğinde Ermeniler barış ve asayiş bozucu faaliyette bulunmayı hızlandırdılar. Bu amaçla Ermeni komiteleri tarafından Mersin limanından, Maraş ve Süleymanlı'ya silah gönderilmeye başlandı. Ermenilerin silahlanması karşısında Garnizon Komutanlığı, savunma açısından yetersiz olan Maraş'a takviye birlik ve yeteri kadar silah gönderilmesini istedi (Eyicil, 1999: 319-322).

30 Haziran 1913'te Rusya, İngiltere, ve Fransa'nın İstanbul'da bulunan Elçileri toplanarak Doğı Anadolu'da yapılacak olan ıslahat projesini hazırladılar. Daha sonra projenin hazırlanmasında Rusya inisiyatifi eline aldı ve 8 Şubat 1914'te Rusya'nın İstanbul Elçisi ile Sadrazam arasında anlaşmaya varılarak Ermeniler lehine yapılacak ıslahatla ilgili maddeler kabul edildi. Bu

maddelere göre: Doğu Anadolu iki kısma ayrılacak ve başlarına iki yabancı müfettiş tayin edilecek. Müfettişler kendisine ait bölgede idare, adliye, polis ve jandarmayı denetleyecek. Kanun ve nizamnameler bölgedeki yerel dillerde yayınlanacak. İdare Meclisi'nin üyeleri eskiden olduğu gibi yarısı Müslüman yarısı da gayrimüslimlerden seçilecek.

Yapılacak ıslahatları denetlemek amacıyla Van, Elazığ, Bitlis ve Diyarbakır illerini kapsayan bölge için bir Norveçli, Trabzon, Erzurum ve Sivas illerini kapsayan bölge için bir Hollandalı müfettiş görevlendirildi. Bu müfettişle Osmanlı Hükümeti arasında 25 Mayıs 1914'te bir sözleşme imzalandı. Fakat Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması nedeniyle Babiali bunların görevine 31 Aralık 1914'te son verdi (Gürün, 1985:191-192).

Birinci Dünya Savaşı'nın başlarında İtilaf ve İttifak Devletleri Osmanlı Devleti'nden birçok istekte bulundular. Bu isteklerini elde etmek amacıyla Ermenileri savaş içinde araç olarak kullandılar. Büyük devletlerin siyasî çıkarlarına alet olan ve bağımsız bir topluluk gibi hareket eden Ermeni komiteleri ve bilhassa Patrikhaneleri, Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesi durumunda ne yapacaklarını kararlaştırdılar. Ermeniler, Galata'da bulunan Büyük Ermeni Merkez Okulu'nda Patrikhane'nin görevlendirdiği bir rahip başkanlığında Birleşmiş Millî Ermeni Kongresi'ni düzenlediler. Haziran 1914'te Erzurum'da Taşnak Kongresi toplandı. Bu kongrelere katılan Ermeniler silahla Osmanlı Hükümeti'ne karşı koymayı kararlaştırdılar. Ayrıca Marsilya'da yaşayan Türk Ermenileri, 5 Ağustos 1914'te bir bildiri yayınlamaya Osmanlı ordusuna hizmet etmemelerini ve Fransa ile müttefiklerinin ordularına gönüllü olarak katılmalarını istediler (Sarı, 124-128; Gürün, 1985:3; Uçarol, 1985: 487). Bu istekler doğrultusunda hareket eden Ermeniler Birinci Dünya Savaşı sırasında Fransa ile müttefiklerinin yanında savaşa katıldılar.

Ermeniler, Hınçak Komitesi'nden aldığı talimat üzerine 14 Mart 1915'te Süleymanlı hapishanesine saldırarak birkaç jandarma erini şehit ettiler. Bu olaydan rahatsız olan Ermeniler telaşa kapıldılar ve cinayetin uygunsuz şahıslar tarafından işlendiğini söyleyerek katillerin cezalandırılmasının uygun olacağını belirttiler (Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri (ABEF)1914-1918, C. 1., 2005: 71).

Asker kaçağı bazı Ermeniler Süleymanlı'da devlete karşı düşmanca hareket ederek isyan ettiler. Bu nedenle Müslüman halk, Ermenilerin bu hareketlerinden aşırı derecede rahatsız oldu. Halkın, Ermenilere müdahale etme ihtimali vardı. Bunu önlemek için suçluların devlet tarafından cezalandırılması konusunda gerekli tedbirler alındı (ABEF,1914-1918, C. 1., 2005: 71-72).

Ermenilerin isyan hareketleri Süleymanlı'da zaman zaman devam ediyordu. İsyancıları etkisiz hâle getirmek amacıyla Maraş Mutasarrıfı 13 Ekim 1915'te Süleymanlı'ya gitti ve burada konuşlanan eşkiyayı dağıttı. Bu sırada suçlu bulunan Ermeni eşkiyasının af edileceği konusu gündeme geldi. İşledikleri cinayetlerden dolayı yirmiden fazla Ermeni idama mahkum edilmişti. Bunların affedilmesinin halk nazarında olumsuz bir etki yaratacağı açıktı. Bunun üzerine Ermeniler lehine bu tür uygulamaların bölgede asayişin daha da bozulacağına neden olacağı belirtildi (ABEF,1914-1918, C. 1., 2005: 72).

1914 yılı istatistiklerine göre Maraş'ın genel nüfusu Tablo 7'de belirtildiği gibi 152.645 Müslüman, 32.322 Ermeni, 34 Rum olmak üzere toplam 185.001'dir. (ABEF, 1914-1918, C. 1., 2005: 605.)

Tablo 7. 1914 Yılı İstatistiklere Göre Maraş'ın Nüfusu.

Vilayet	Müslümanlar	Rumlar	Ermeniler
Maraş	152645	34	32322

1914 yılı istatistiklerine göre Maraş ve kazalarının nüfusu ayrı ayrı dikkate alındığında Tablo 8'de toplam nüfus 187.899 olarak belirtilmiştir. Ayrıca bu tabloda kazaların nüfusu etnik yapıya göre ayrıntılı olarak verilmiştir (ABEF, 1914-1918, C. 1., 2005: 655).

Tablo 8. 1914 Yılı İstatistiklerine Göre Maraş ve Kazalarının Nüfusu

Sancağı	Ecnebi		Latin	Protetan	Ermeni Katoligi	Rum Katoligi	Yahudi		Ermeni		İslam		Yekün		İcmal
	Erk	Kad	Erk	Erk	Erk	Erk	Erk	Kad	Erk	Kad	Erk	Kad	Erk	Kad	
Maraş	11	595	580	2317	1858	13	132	118	6461	6283	25286	23387	36673	34743	71416
Elbistan				239	193				645	523	24140	22397	25217	23290	48507
Pazarcık									18	12	11950	11547	11968	11559	23527
Süleymanlı				243	90				5347	4583	4148	3684	9828	8589	18417
Göksun				102	65				1810	1419	11854	10631	13831	12201	26032
Toplam	11	595	580	2901	2206	13	132	118	14281	12820	77378	71646	97517	90382	187899

Süleymanlı Ermenileri çıkaracakları isyanlar konusunda kararlar alınırken Maraş'ta bulunan Ermeniler de harekete geçtiler. Maraş'ta bulunan Ermenilerin sayısını ve gücünü tespit etmek amacıyla Osmanlı Hükümeti, Birinci Dünya Savaşı'nı ilan etmeden önce Maraş'ın nüfus istatistiğini çıkarttırmıştır. Milliyet esasına göre Maraş merkezi ile Elbistan, Göksun, Süleymanlı ve Pazarcık kazalarının nüfusu I. Dünya Savaşı ilan edilmeden önce ayrıntılı bir şekilde tespit edilmiştir. Hazırlanan nüfus cetveli 5 Eylül 1915 tarihinde Maraş mutasarrıfı tarafından Dahiliye Nezaretine gönderilmiştir (Bak. Tablo 9). Gönderilen yazı ekinde bir harita olduğu ifade edilmiş ise de böyle bir belgeye ulaşılamamıştır (BOA., DH.EUM.KLU 10/24 1333.Za.21 Maraş Mutasarrıflığının 5 Eylül 1915 tarih ve 14144/ 70 sayılı yazısı). Ayrıca Maraş Mutasarrıflığı 21 Eylül 1915 tarihinde Pazarcık nüfusunu belirten bir yazıyı Dahiliye Nezareti'ne göndermiş, ancak bu yazının eki de bulunamamıştır. (BOA., DH.EUM.KLU 10/24 1333.Za.21, Maraş Mutasarrıflığının 21 Eylül 1915 tarih ve 14479/82 sayılı yazısı).

Savaşın ilanından önce Tablo 9'da görüldüğü gibi Maraş merkezinde Müslümanların nüfusu 57.362 ve Ermenilerin nüfusu 14.565'tir. Ayaklıcaoluk köyünde 13, Kişifli köyünde 306, Fındıcak köyünde 833, Telbi Çiftliği'nde 48, Dermek köyünde 34, Araplar köyünde 50, Döngel köyünde 289, Nasara köyünde 253, Çürükkoz köyünde 71, Dönüklü köyünde 41, Gölceğiz köyünde 80, Sarılar köyünde 62, Murat Çakıroğlu Çiftliği'nde 226, Maraş merkezinde 10.907 Ermeni yaşamaktadır. İstatistiklerde Ermenilerin şehir ve köylerde yaşayan nüfusları tam olarak tespit edilmiştir. Hatta, Katolik, Protestan ve Latin Ermenilerle yabancıların nüfusları da açıkça ve ayrıntılı bir şekilde belirtilmiştir.

Tablo 9. Birinci Dünya Savaşı İlanından Önce Maraş Merkezi ve Merkeze Bağlı Köylerin Nüfusu (BOA., DH.EUM.KLU 10/24 1333.Za.21)

Köy İsimleri	Toplamı			Müslüman			Ermeni			Katolik Ermeni
	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Toplam
Kuzucak Köyü	127	120	247	127	120	247	-	-	-	
Küçük Nacar	132	100	232	132	100	232	-	-	-	
Hacının Çiftliği	12	16	28	12	16	28	-	-	-	
Gömenc	5	7	12	5	7	12	-	-	-	
Almalar	227	199	426	227	199	426	-	-	-	
Bulanık	230	207	437	230	207	437	-	-	-	
Yusuf Hacı	185	176	357	185	176	357	-	-	-	

Peynir Dere	159	153	312	159	153	312	-	-	-	
Kerhan	117	97	214	117	97	214	-	-	-	
Ağyar	85	75	160	85	75	160	-	-	-	
Göllü	116	103	219	116	103	219	-	-	-	
Ayaklıca Oluk	274	244	518	269	236	505	5	8	13	
Gafarlı	90	50	140	90	50	140	-	-	-	
Dereli	209	202	411	209	202	411	-	-	-	
Kozludere	89	89	178	89	89	178	-	-	-	
Köseli	202	187	389	202	187	389	-	-	-	
Kavlaklı	239	207	446	239	207	446	-	-	-	
İsmailli	229	217	446	229	217	446	-	-	-	
Çam Çakallı	116	101	217	116	101	117	-	-	-	
Kürtül	486	413	899	486	413	899	-	-	-	
Klavuzlu	107	91	197	107	91	197	-	-	-	
Kürtler Afşarı	56	64	120	56	64	160	-	-	-	
Çobanlı	102	106	208	102	106	208	-	-	-	
Budaklı	252	213	465	252	213	465	-	-	-	
Kılağlı	144	126	270	144	126	270	-	-	-	
Camuşlı	82	84	166	82	84	166	-	-	-	
Hacı Eyüblü	176	180	356	176	180	356	-	-	-	
Yenişınar	82	73	155	82	73	155	-	-	-	
Başdervişi	212	186	398	212	186	398	-	-	-	
Kemallı	93	74	167	93	74	167	-	-	-	
Ağabeyli	163	109	272	163	109	272	-	-	-	
Kabasakallı	75	60	135	75	60	135	-	-	-	
Boyalı	108	93	201	108	93	201	-	-	-	
Güdaymalı	137	120	257	137	120	257	-	-	-	
Honur	108	66	174	108	66	174	-	-	-	
Sarıçukur	159	144	303	159	144	303	-	-	-	
Maksutlu	113	122	235	113	122	235	-	-	-	
Kale	11	11	22	11	11	22	-	-	-	
Kızılseki	119	116	235	118	116	235	-	-	-	
Öşlü	159	139	298	159	139	298	-	-	-	
Karadere	276	225	501	276	225	501	-	-	-	
Sır	328	293	621	328	293	621	-	-	-	
Gölpınar Gafarlı	75	71	146	75	71	146	-	-	-	
Sadakatlı	66	58	124	66	58	124	-	-	-	

Kalekaya	148	126	274	148	126	274	-	-	-	
Yeşildere	199	207	406	199	207	406	-	-	-	
Düldül	40	32	72	40	32	72	-	-	-	
Çokran	24	24	48	24	24	48	-	-	-	
Hartlap	514	451	965	514	451	965	-	-	-	
Yeniyapan	127	103	230	127	103	230	-	-	-	
Zeytindere	79	71	150	79	71	150	-	-	-	
Fatmalı	285	263	548	285	263	548	-	-	-	
Delihacılı	173	125	298	173	125	298	-	-	-	
Çağırğan	89	55	144	89	55	144	-	-	-	
Kişifli	159	174	333	15	12	27	144	162	306	
Cöceli	72	65	137	72	65	137	-	-	-	
Önsenli	464	430	894	464	430	894	-	-	-	
Sataflı	156	144	300	156	144	300	-	-	-	
Döngeli	511	392	903	227	133	360	235	225	460	
Fındıcak	561	509	1070	0	0	0	422	411	833	
Küperli	92	78	170	82	78	170	-	-	-	
Afşarlı	62	58	120	62	58	120	-	-	-	
Önsenhopuru	259	263	522	259	263	522	-	-	-	
Orçan	787	732	1519	787	736	1519	-	-	-	
Araplar	69	70	139	69	70	139	-	-	-	
Telbi Çiftliği	24	24	48	-	-	-	24	24	48	
Uzunkışla	22	20	42	22	20	42	-	-	-	
Çullu	84	77	161	84	77	161	-	-	-	
Hasanağa	125	98	223	165	98	223	-	-	-	
Ferhuş	161	143	304	161	143	304	-	-	-	
Şerefli Hopur	118	113	231	118	113	231	-	-	-	
Ümmetdede	6	6	12	6	6	12	-	-	-	

Atizi	11	13	24	11	13	44	-	-	-	
Çomurlu	16	13	29	16	13	29	-	-	-	
Hacı Mustafa Ağa Çiftliği	10	10	20	10	10	20	-	-	-	
Köprüağzı	15	14	29	15	14	29	-	-	-	
Abbaslar	57	54	111	57	54	111	-	-	-	
Yeniyapan	48	35	83	48	35	83	-	-	-	
Sivasgürünlü	95	71	166	95	71	166	-	-	-	
Köşürge	191	195	386	191	195	386	-	-	-	
Demrek	84	73	157	66	57	123	18	16	34	
Yeniköy	203	178	381	203	178	381	-	-	-	
Sarı Mollalı	129	102	231	129	102	231	-	-	-	
Oksar	106	103	209	106	103	209	-	-	-	
Mencikli Varyanlı	312	274	586	312	274	586	-	-	-	
Anabat	327	316	643	327	316	643	-	-	-	
Araplar	27	23	50	0	0	0	27	23	50	
Şuğur	221	222	443	221	222	443	-	-	-	
Fenk	135	110	245	135	110	245	-	-	-	
Döngöle	524	497	1021	253	202	455	136	153	289	
Mucukdere	52	55	107	-	-	-	-	-	-	
Köyönü	25	28	53	-	-	-	-	-	-	
Nasara	270	270	540	152	135	287	118	135	253	
Çürükkoz	42	42	84	3	10	13	39	32	71	
Gönüklü	23	21	44	1	2	3	22	19	41	
Gölceyiz	41	39	80	-	-	-	41	39	80	
Sarılar	94	75	169	59	48	107	35	27	62	

Ağcakoyunlu	215	190	405	215	190	405	-	-	-	
Güllünarlıca	17	14	31	17	14	31	-	-	-	
Ceceli	77	80	157	77	80	157	-	-	-	
İloğlu	212	223	435	212	223	435	-	-	-	
Kılıhoğlu	106	136	242	106	136	242	-	-	-	
Çobantepe	82	99	181	82	99	181	-	-	-	
Güle'li Höyük	63	50	113	63	50	113	-	-	-	
İmalı	164	154	318	164	154	318	-	-	-	
Muratçakıroğlu Çiftliği	131	131	262	17	19	36	114	112	226	
Beynamazlı	191	202	393	191	202	393	-	-	-	
Dedeler	216	196	412	216	196	216	-	-	-	
Karalar	126	109	235	126	109	235	-	-	-	
Maraş Merkezi	2049 9	2006 1	40560	1100 9	1059 9	2160 8	5483	5424	10907	3502
Yabancı	913	974	1887	430	497	927	74	8	82	58
Ermeni Protestan	-	-	-	-	-	-	217	155	362	
Ermeni Latin	-	-	-	-	-	-	349	349	698	
Fazla çıkan gizli nüfus	626	495	1121	156	155	311	399	411	810	-
Toplam	3863 8	3658 3	75221	2610 3	2425 9	5736 2	7336	7229	14565	3510

3. BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI İLAN EDİLDİKTEN SONRA MARAŞ'IN DEMOGRAFİK YAPISI, ERMENİLERİN HAREKETLERİ VE SEVKİ

Osmanlı Devleti seferberlik ilan edince, 17 Ağustos 1914'te ilk Ermeni ayaklanması Süleymanlı'da ortaya çıktı. Savaşın başlamasından hemen sonra Ermenilerin isyan hareketleri hızla genişledi. II. Meşrutiyet döneminde çıkarılan bir yasa ile Ermenilerin askere alınmaları kabul edilmişti. İşte bu yasadaki faydalanarak silah altında bulunan Ermeniler, topluca veya tek tek ordudan kaçtılar. Silahlarıyla birlikte kaçan Ermeni çeteler, Ruslarla işbirliği

yaparak köylerde eşkıyalık yapmaya, güvenlik kuvvetlerine ateş açmaya başladılar (Uçarol, 1955: 488).

Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması ve Osmanlı Devleti'nin 1 Kasım 1914'te İtilaf Devletleri'ne karşı İttifak Devletleri yanında savaşa girmesini Ermeniler büyük bir fırsat olarak değerlendirdi. Louse Nalbandian'ın ifade ettiği gibi "Ermeni komiteleri için ivedi hedeflerini gerçekleştirecek topyekün ayaklanmayı başlatmanın en uygun zamanı Osmanlıların savaş hâlinde olduğu zamandı."(Nalbandian, 1963:111).

Ermeni komite üyelerinin Birinci Dünya Savaşı sırasında faaliyete geçmesinden kuşkulanan Osmanlı Hükümeti, savaş öncesinde Ağustos 1914'te Erzurum'da Taşnak yöneticileriyle bir toplantı yaptı. Bu toplantıya katılan Taşnak üyeleri, Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesi durumunda sadık vatandaşlar olarak Osmanlı orduları safında görevlerini yerine getirecekleri vaadinde bulundular. Fakat Ermeniler savaş sırasında bu vaatlerini tutmadılar. Çünkü bu toplantıdan önce Haziran 1914'te yine Erzurum'da düzenlenen Taşnak Kongresi'ne katılan üyeler, İtilaf Devletleri safında, Osmanlı Devleti'ne karşı mücadele edeceklerini kararlaştırmıştı.

Taşnak Kongresi kararlarının yanı sıra Rusya'da yaşayan Ermeniler de Rus ordusuyla birlikte Osmanlı Devleti'ne karşı saldırma hazırlıklarına başladılar. Eçmiyazin Katogikosluğu ile Kafkas Genel Valisi arasında "Rusya'nın Osmanlılara Ermeniler için yapılacak ıslahatı uygulattırması karşılığında, Rusya'da bulunan Ermenilerin, kayıtsız şartsız Rusları desteklemeleri" yolunda anlaşma yapıldı (Ermeni Komitelerinin Amal ve Harekat-i İhtilaliyesi, 1917:144-146).

Rusya'nın amacı Ermenileri kullanarak Doğu Anadolu'yu işgal etmektir. Rus kuvvetleri Osmanlı ve Rus Ermenilerinden kurulmuş gönüllü alayları öncülüğünde Doğu'dan Osmanlı topraklarına girmeye başladı. Bu sırada Osmanlı ordularında asker olarak bulunan Ermeniler de silahlarıyla firar ederek Rus kuvvetlerine katıldılar (Tchalkouchian, 1919: 12).

Askerlik hizmetinde bulunan Ermeniler, Türklerle birlikte yaşadıkları yurtlarını yabancı işgalcilere karşı savunmaları gerekirken, tam bunun tersine işgalcilere yardımcı oldular (Uras, 1987: 594; Hocoğlu, 1976: 570-571; Ermeni Komitelerinin Amal ve Harekat-i İhtilaliyesi, 1917: 151-153). Ermeni çeteleri, İtilaf Devletlerine karşı Çanakkale ve Süveyş Kanalı gibi cephelerde ölüm kalım mücadelesi ile vatanını savunan Osmanlı kuvvetlerini arkadan vurdular. Türk askerî birliklerinin hareketini engellediler ve ikmal yollarını kestiler. Askerî konvoyları pusuya düşürdüler, köprü ve yolları tahrip ettiler. Şehir ve kasabalarda silahlı bir

şekilde ayaklanarak Rus askerlerinin Anadolu'yu işgal etmesine rehberlik ettiler ve işgalcilerin işlerini kolaylaştırdılar. Bu şekilde hareket eden Ermeni çeteler ile Ruslar işgal ettikleri yerlerde Türkleri katlettiler. Ermenilerin katliamı yalnızca Türkleri hedef almadı; Trabzon dolaylarındaki Rumlar ve Hakkari dolaylarındaki Museviler de Ermeniler tarafından öldürüldü (Uras, 1987: 594; Hocaoğlu, 1976: 570-571; Ermeni Komitelerinin Amal ve Harekat-i İhtilaliyesi, 1917: 151-153).

Birinci Dünya Savaşı'nın ilanından itibaren Taşnak Ermeni Komitesi Rusya'da bulunan Ermenilerin derhal Osmanlı Devleti aleyhine harekete geçmesini, Osmanlı topraklarında bulunan Ermenilerin bütün kuvvetleriyle ayaklanması hakkında karar almıştı. Bu karar üzerine Süleymanlı, Bitlis, Sivas ve Van'da Ermeni isyanları 24 Nisan 1925'ten itibaren başladı (ABEF,1914-1918, C. 1., 2005: 127).

18 Mayıs 1915'te Hınçak Ermeni Komitesi, Süleymanlı bölgesinde büyük bir isyan girişiminde bulundu. Fakat bu isyanın çıkacağını erken haber alan Türk Silahlı kuvvetleri zamanında müdahale ederek komitecileri etkisiz hâle getirildi. Bu arada Rusya' dan gelen Hınçak ve Taşnak komite üyeleri bomba ve dinamitle banka, postane, Duyunu Umumiye gibi devlet dairelerinin binalarını tahrip ederek asker, milis ve halktan yüzlerce kişiyi şehit ettiler. Maraş'ta yapılan aramalarda Ermenilerden fazla miktarda patlayıcı madde, silah ve cephane ele geçirildi.

Osmanlı Devleti'nin çeşitli cephelerde savaştığı sıralarda, Ermeni Komiteleri, ordunun zayıflamasını bekleyerek çeşitli yerlerde ihtilal çıkarmaya karar verdiler ve orduyu arkadan vurmak için büyük ölçüde tedbirler aldılar. Ayrıca Komiteler, askerden firar eden Ermeniler silahlandırılarak devlete karşı çete hâlinde kullandılar. Birçok yeri silah ve patlayıcı maddenin yığınak yapıldığı merkez hâline getirdiler (ABEF,1914-1918, C. 1., 2005: 180).

Süleymanlı ve Haçin (Saimbeyli) Ermeni eşkıyası Fındıcak köyü ile Dönüklü köyüne toplanmış ve burayı üs edinmişlerdi. Burada konuşlanan Ermeni eşkıyası rastladıkları köyleri yakarak halkı katletmeye başlamışlardı.

Fındıcak Köyü ile Dönüklü köyü Ermenilerini nakletmek için Maraş'tan buraya yirmi jandarma gönderildi. Bu köylerde bulunan Ermeni eşkıyası jandarmalara silahla karşılık verdi. Bunun üzerine Maraş Mutasarrıfı Fethi Bey 29 Temmuz 1915'te Ermeni eşkıyası üzerine süvari birliği gönderdi (ABEF,1914-1918, C. 1., 2005:227).

Süleymanlı ve Haçin'den kaçarak Fındıcak köyüne gelen dört yüz Ermeni burayı tahkim ederek çevrede bulunan Müslüman köylerde birçok evi

yakıyor, birçok Müslüman'ı katlediyor ve yaralıyordu. Jandarmadan iki er şehit olmuş ve üç er yaralanmıştı. Daha önce Mutasarrıf Fethi Bey'in gönderdiği süvari birliği Ermeni eşkıya karşısında etkili olamayınca 132. Alay gönderildi. 132. Alay ile Ermeni eşkıyası arasında 1 Ağustos 1915'te öğleden önce çatışma başladı. Yapılan çatışma sonunda Ermeni eşkıyası etkisiz hâle getirildi. Ayrıca bu olaylar karşısında aşırı derecede rahatsız olan Müslüman halkın Ermenilere karşı müdahale etmesi önlendi ve hükümete itaat eden Ermenilere zarar verilmedi (ABEF,1914-1918, C. 1., 2005: 229).

Ermeni komitelerinin amacı; Anadolu toprakları üzerinde yaşayan Ermeniler dışındaki bütün insanları yok etmek ya da göç etmeğe zorlamaktı. Böylece kurulmasını hayal ettikleri Ermenistan'da nüfus çoğunluğunu sağlayacaklardı. Osmanlı Hükümeti bu durum karşısında, önce Ermeni Patriğini, mebuslarını ve önde gelenlerini çağırarak Ermenilerin, Müslümanları katletmeye devam etmeleri hâlinde bunları önleyici gerekli tedbirleri alacağını bildirdi. Hükümetin bu çok ciddi uyarıları bir sonuç vermeyince Babıali, 24 Nisan 1915'te Ermeni komitelerini kapattı (Süslü, 1990: 69-94). İstanbul'da isyan hareketine katılmak, devlet aleyhine faaliyette bulunmak suçundan 77.735 Ermeni'den önde gelen 2.345 Ermeni elebaşını tutukladı. Babıali'nin yasal olarak aldığı bu tedbirleri haklı bulmak istemeyen bir kısım Ermeni toplulukları, her yıl 24 Nisan'ı "katliam" yıldönümü diye anmaktadırlar (Meclis-i Vükela Mazbataları, c.198, Karar No.1331/163; Sakarya, 1983: 223; Süslü, 1990:106-108).

Tutuklama hareketlerinden iki gün sonra 26 Nisan 1915'te Başkomutanlık birliklere bir bildiri gönderdi. Bu bildiri "Hınçak ve Taşnak gibi komitelerin İstanbul merkez ve taşra şubelerinin kapatılması, evrakına el konulması, silah aranması ve komite elebaşlarının askerî mahkemelere verilmeleri ve suçluların cezalandırılmaları..." istendi (Sakarya, 1983: 223).

Osmanlı Hükümeti, maruz kaldığı bu büyük iç ve dış tehlikeler nedeniyle benzer tehlikelerle karşılaşan tüm ülkelerin de almakta tereddüt göstermeyeceği bir önleme başvurdu. Hükümet savaş bölgeleri yakınlarında isyan eden Ermenilerin bir kısmını, daha güneydeki Osmanlı topraklarına nakletme kararı aldı.

2 Mayıs 1915'te başkumandan vekili Enver Paşa, Dahiliye Nazırı Talat Paşa'ya bir yazı göndererek, Türk ordusunu arkadan vurmaya çalışan Van ve civarındaki Ermenilerin cephe gerisine nakledilmelerini istedi (Halaçoğlu, Ankara 2001: 47). Talat Paşa 23 Mayıs 1915 tarihinde 4. Ordu Kumandanlığı'na gönderdiği şifreli yazıda, Ermenilerin boşaltılması gereken yerler belirtildi. Bu yazıya göre, Erzurum, Van, Bitlis, İskenderun, Antakya,

Maraş, Süleymanlı, Sis, Kozan ve Osmaniye gibi yerlerde oturan Ermeniler boşaltılacaktı (Halaçoğlu, 2001: 48-49).

Cephe gerisinde beliren tehlikeyi önlemek için bölgedeki bozguncu Ermenileri zararı dokunamayacak bölgeye gönderme tedbirinin alınması gerekiyordu. Bu nedenle isyan çıkan bölgelerdeki Ermenilerin gönderilmesine Osmanlı Hükümetince karar verildi. 26 Mayıs 1915'te Maraş ve Süleymanlı'da bulunan Ermenilerin Diyarbakır'ın güneyine, Fırat Nehri vadisine, Urfa ve Süleymaniye yakınlarına gönderilmesi planlandı. (Saral, 162).

Osmanlı Hükümeti, Başkomutanlığın önerisi üzerine, Ermenilerin Van'ı işgalinden iki gün sonra 27 Mayıs 1915'te "Vakt-i Seferde İcraat-ı Hükümete Karşı Gelenler İçin Cihet-i Askeriyece İttihaz Olunacak Tedâbir Hakkında Kanun-u Muvakkat" çıkarıldı (Halaçoğlu, 2001: 52; Takvim-i Vekayi, 19 Mayıs 1331; Gürün, 1985: 214). Bu kanunun ikinci maddesinde "Ordu ve bağımsız kolordu ve tümen komutanları, askerî nedenlerden dolayı veya casusluk ve hıyanetlerini hissettikleri köy ve kasabaların halkını tek tek veya toplu olarak memleketin diğer bölgelerine gönderebilirler ve oralara yerleştirebilirler." hükmü yer aldı. İçinde Ermeni ifadesi yer almayan bu kanunun ikinci maddesine göre nakil ve sevk işlemi yapıldı. (Süslü, 1990:110-111).

Bu kanunun amacı, güvenlik nedenleriyle belirli bir grubu belirli bir yere nakil ve sevk ederek ikamete mecbur etmektir. Bir savaş halinde düşman ile işbirliği yaptığı tespit edilen ve bu işbirliğini bir iftihar vesilesi olarak gören toplulukların, zararlı faaliyetlerini önlemek amacıyla belirli bölgelerde mecburi ikamete tabi tutulmaları itiraz edilecek bir konu değildir. Buna benzer tedbirler, Birinci Dünya Savaşı sırasında bütün devletler tarafından alınmıştır. Kaldı ki Osmanlı Hükümeti, Ermenilerin nakli sırasında zarar görmelerini önlemek için büyük bir gayret gösterdi ve bu amaçla 28 Mayıs 1915'te emirler yayınlanmıştır (Sakarya, 1983: 228-229). Bu emirlerde bütün masrafları devletin karşılayacağı bildirilmiştir (İngiliz Dışişleri Arşivi, 371/9158/E 5523; Meclis-i Vükela Mazbataları, C.198, Karar No.1331/163).

30 Mayıs 1915'te Meclis-i Vükela, Ermenilerin nakli konusunda ayrıntılı bir mazbata yayınladı. Bu mazbata da Ermenilerin nereye ve nasıl yerleştirileceği konusunda ayrıntılı bilgiler verildi. (Osmanlı Belgelerinde Ermeniler 1915-1920, 1994:30-32).

Bakanlar Kurulunca 31 Mayıs 1915'te Ermenilerin sevk edilmesine dair karar alındı. Bu kararda Ermenilerin nakil ve sevklerini gerektiren

sebepler ayrıntılı bir şekilde açıklandı (ABEF,1914-1918, C. 1., 2005: 131).

Savaş hâli ve olağanüstü zorunluluklar dolayısıyla başka yerlere nakledilen Ermenilerin iskân ve işleriyle diğer konular hakkındaki on beş maddelik yönetmelik 10 Haziran 1915'te çıkarıldı (ABEF,1914-1918, C. 1., 2005: 132-133). Yine aynı tarihte başka yerlere nakledilen Ermenilere ait mal, mülk ve arazilere uygulanacak idare hakkında otuz dört maddeden oluşan yönetmelik yayınlandı. (ABEF,1914-1918, C. 1., 2005: 139-142).

Savaş ortamından kaynaklanan genel asayişsizlik ortamı ve şahsi kin ve intikam duyguları, nakledilen kabilelerin birtakım saldırılara uğramasına neden oldu. Bilhassa Ermeni çeteleri fırsat buldukça kendi soydaşlarından olan kabilelere saldırdılar. Ermenileri korumakla görevli Osmanlı askerleri, yine Ermeni çeteleriyle silahlı çatışmalara girdi. Kabilelerin dağılmasını önlemek, dışarıdan gelecek tehlikelere karşı maiyetindeki Ermenileri korumak amacıyla bir çok üzücü olaylar oldu. Hükümet bu durumu elinden geldiğince önlemeye çalıştı ve sorumlu gördüğü kimseleri de hatalarından dolayı cezalandırdı (Sakarya, 1983: 231-250).

Doğu Anadolu'da Ermeni isyanları devam ederken Adana, Urfa, Antakya, Erzurum, Bursa, Sivas ve Maraş'ta da önemli olaylar meydana geldi (Uras, 1987: 596; Gürün, 1985: 215). Süleymanlı Ermenileri 13 Eylül 1914'ten itibaren yolcuları soymaya ve askerlere saldırmaya başladılar ve 1915 Mart ayının başından itibaren isyan ettiler. Bunun üzerine Osmanlı ordusu isyancıları bastırmak amacıyla 24 Mart 1915'te Süleymanlı'yı kuşattı (Kerr, 1973:16). 26 Mart'ta Saint Mary Manastırı'ndan kaçan isyancılar Fındıcak'a geldiler ve burada toplanarak daha güçlü bir şekilde isyan ettiler (Askeri Tarih Belgeleri Dergisi, 1993: Sayı 83). Fındıcak'ta 26 Mart 1915'te başlatılan Ermeni isyanı 20 Ağustos 1915 tarihine kadar devam etti. Sadece bu isyanda üç yüz Türk şehit oldu (Eyicil,1999: 349; Kerr, 1973: 16).

Ermeni isyanlarını destekleyen Ermeni liderleri 24 Mart'ta Maraş hükümet binasına çağrıldı ve barış konusunda bir türlü ikna edilemedi. Bunun üzerine 10 Nisan 1915 tarihinden itibaren Süleymanlı'da bulunan isyancı Ermeniler Zor'a gönderilmeye başlandı (Kerr, 1973:17-18).

Birinci Dünya Savaşı ilanından sonra 31 Ağustos 1915'te Osmanlı Hükümeti Maraş, Elbistan, Göksun, Süleymanlı ve Pazarcık'ın nüfusunu milliyet esasına göre ayrıntılı bir şekilde tespit ettirmiştir. Hazırlanan nüfus cetveli 5 Eylül 1915 tarihinde Maraş mutasarrıfı tarafından Dahiliye Nezaretine gönderilmiştir (Bak. Tablo 10). Bu tabloda 30 Ağustos 1915

Tarihine kadar Maraş'tan nakil ve sevk edilerek uzaklaştırılan Ermenilerin nüfusu düştükten sonra şehrin nüfusu yeniden tespit edilmiştir.

Tablo 10. I. Dünya Savaşı İlanından Sonra 30 Ağustos 1915 Tarihine Kadar Maraş'ın Nüfusu (BOA., DH.EUM.KLU 10/24 1333.Za.21)

Köy İsimleri	Toplamı			Müslüman			Ermeni			Katolik Ermeni Toplam
	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	
Kuzucak Köyü	127	120	247	127	120	247	-	-	-	
Küçük Nacar	132	100	232	132	100	232	-	-	-	
Hacının Çiftliği	12	16	28	12	16	28	-	-	-	
Gömenc	5	7	12	5	7	12	-	-	-	
Almalar	227	199	426	227	199	426	-	-	-	
Bulanık	230	207	437	230	207	437	-	-	-	
Yusuf Hacı	185	176	357	185	176	357	-	-	-	
Peynir Dere	159	153	312	159	153	312	-	-	-	
Kerhan	117	97	214	117	97	214	-	-	-	
Ağyar	85	75	160	85	75	160	-	-	-	
Göllü	116	103	219	116	103	219	-	-	-	
Ayaklıca Oluk	277	241	518	269	236	505	5	8	13	
Gafarlı	90	50	140	90	50	140	-	-	-	
Dereli	209	202	411	209	202	411	-	-	-	
Kozludere	89	89	178	89	89	178	-	-	-	
Köseli	202	187	389	202	187	389	-	-	-	
Kavlaklı	239	207	446	239	207	446	-	-	-	
İsmaili	229	217	446	229	217	446	-	-	-	
Çam Çakallı	116	101	217	116	101	217	-	-	-	
Kürtül	486	413	899	486	413	899	-	-	-	
Klavuzlu	107	91	197	107	91	197	-	-	-	
Kürtler Afşarı	56	64	160	56	64	160	-	-	-	

Çobanlı	102	106	208	102	106	208	-	-	-	
Budaklı	252	213	465	252	213	465	-	-	-	
Kılağlı	144	126	270	144	126	270	-	-	-	
Camuslu	82	84	166	82	84	166	-	-	-	
Hacı Eyüblü	176	180	356	176	180	356	-	-	-	
Yenişınar	82	73	155	82	73	155	-	-	-	
Başdervişli	212	186	398	212	186	398	-	-	-	
Süleymanlı	93	74	167	93	74	167	-	-	-	
Ağabeyli	163	109	272	163	109	272	-	-	-	
Kabasakalı	75	60	135	75	60	135	-	-	-	
Boyalı	108	93	201	108	93	201	-	-	-	
Güdaymalı	137	120	257	137	120	257	-	-	-	
Honur	108	66	174	108	66	174	-	-	-	
Sarıçukur	159	144	303	159	144	303	-	-	-	
Maksutlu	113	122	235	113	122	235	-	-	-	
Kale	11	11	22	11	11	22	-	-	-	
Kızılseki	119	116	235	118	116	235	-	-	-	
Öşlü	159	139	298	159	139	298	-	-	-	
Karadere	276	225	501	276	225	501	-	-	-	
Sır	328	293	621	328	293	621	-	-	-	
Gölpınar Gafarlı	75	71	146	75	71	146	-	-	-	
Sadakatlı	66	58	124	66	58	124	-	-	-	
Kalekaya	148	126	274	148	126	274	-	-	-	
Yeşildere	199	207	406	199	207	406	-	-	-	
Düldül	40	32	72	40	32	72	-	-	-	
Çokran	24	24	48	24	24	48	-	-	-	
Hartlap	514	451	965	514	451	965	-	-	-	
Yeniyapan	127	103	230	127	103	230	-	-	-	
Zeytindere	79	71	150	79	71	150	-	-	-	
Fatmalı	285	263	548	285	263	548	-	-	-	

Delihacılı	173	125	298	173	125	298	-	-	-	
Çağırğan	89	55	144	89	55	144	-	-	-	
Kişifli	159	174	333	15	12	27	-	-	-	
Cöceli	72	65	137	72	65	137	-	-	-	
Önsenli	464	430	894	464	430	894	-	-	-	
Sataflı	156	144	300	156	144	300	-	-	-	
Döngeli	227	133	360	227	133	360	-	-	-	
Fındıcak	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
Küperli	92	78	170	82	78	170	-	-	-	
Afşarlı	62	58	120	62	58	120	-	-	-	
Önsen Hopuru	259	263	522	259	263	522	-	-	-	
Orçan	787	732	1519	787	736	1519	-	-	-	
Araplar	69	70	139	69	70	139	-	-	-	
Telbi Çiftliği	24	24	48	-	-	-	24	24	48	
Uzunkışla	22	20	42	22	20	42	-	-	-	
Çullu	84	77	161	84	77	161	-	-	-	
Hasanağa	165	98	223	165	98	223	-	-	-	
Ferhuş	161	143	304	161	143	304	-	-	-	
Şerefli Hopur	118	113	231	118	113	231	-	-	-	
Ümmetde de	6	6	12	6	6	12	-	-	-	
Atizi	11	13	24	11	13	44	-	-	-	
Çomurlu	16	13	29	16	13	29	-	-	-	
Hacı Mustafa Ağa Çiftliği	10	10	20	10	10	20	-	-	-	
Köprüağızı	15	14	29	15	14	29	-	-	-	

Abbaslar	57	54	111	57	54	111	-	-	-	
Yeniyapan	48	35	83	48	35	83	-	-	-	
Sivas Gürünlü	95	71	166	95	71	166	-	-	-	
Köşürge	191	195	386	191	195	386	-	-	-	
Demrek	84	73	157	66	57	123	18	16	34	
Yeniköy	203	178	381	203	178	381	-	-	-	
Sarı Mollalı	129	102	231	129	102	231	-	-	-	
Oksar	106	103	209	106	103	209	-	-	-	
Mencikli Varyanlı	312	274	586	312	274	586	-	-	-	
Anabat	327	316	643	327	316	643	-	-	-	
Araplar	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
Şuğur	221	222	443	221	222	443	-	-	-	
Fenk	135	110	240	135	110	240	-	-	-	
Döngele	253	202	455	253	202	455				
Mucukdere	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
Köyünü	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
Nasara	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
Çürükkoz	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
Gönüklü	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
Gölceyiz	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
Sarılar	59	48	107	59	48	107	35	27	62	
Ağca Koyunlu	215	190	405	215	190	405	-	-	-	
Güllünlü	17	14	31	17	14	31	-	-	-	
Ceceli	77	80	157	77	80	157	-	-	-	
İloğlu	212	223	435	212	223	435	-	-	-	

Kılıhoğlu	106	136	242	106	136	242	-	-	-	
Çobantepe	82	99	181	82	99	181	-	-	-	
Güle'li Höyük	63	50	113	63	50	113	-	-	-	
İmalı	164	154	318	164	154	318	-	-	-	
Murat Çakıroğlu Çiftliği	17	19	36	17	19	36	-	-	-	
Beynamazlı	191	202	393	191	202	393	-	-	-	
Dedeler	216	196	412	216	196	216	-	-	-	
Karalar	126	109	235	126	109	235	-	-	-	
Yekun	1469 3	1319 5	27888	1466 4	1316 3	27827	29	32	61	
Maraş Merkezi	1744 8	1750 8	34956	1100 9	1059 9	21608	2595	2997	5592	3502
Yabancı	913	974	1887	430	497	927	74	8	82	8
Yekun	3305 4	3167 7	74100	2610 3	2425 9	50362	2698	3037	5735	3510
Fazla çıkan gizli nüfus	6645	-	6645	5273	-	5273	875	-	875	205
Genel Yekun	2640 9	2167 7	58086	2073 0	2425 9	45089	1823	3037	4860	3305

Tablo 9’da görüldüğü gibi Birinci Dünya Savaşı ilan edilmeden önce Müslümanların nüfusu 57.362, Ermenilerin nüfusu 14.565, şehrin genel toplamı nüfusu 75.221’dir. Tablo 10’da belirtildiği gibi Birinci Dünya Savaşı ilan edildikten sonra Müslümanların nüfusu 45.089, Ermenilerin nüfusu 4.860, şehrin genel toplamı nüfusu 58.086’dır. Birinci Dünya Savaşı ilan edildikten sonraki nüfus karşılaştırıldığında Müslümanlardan 12.273, Ermenilerden ise 9.705, genel toplamdan ise 17.135 nüfusun eksik çıktığı görülmektedir. Nüfusun azalması, savaşlar, mecburi iskân ve Ermenilerin çıkardıkları isyanlar nedeniyle meydana gelmiştir. Ermenilerin kaybının içinde 27 Mayıs 1915’te çıkarılan “Vakt-i Seferde İcraat-ı Hükümete Karşı Gelenler İçin Cihet-i Askeriyece İttihaz Olunacak Tedâbir Hakkında Kanun-u Muvakkat” hükmü gereğince nakil ve sevk edilenler de bulunmaktadır. Yani 9.705 eksik görünen Ermeni nüfusu içinde Maraş’tan

Zor'a sevk edilenler de bulunmaktadır. Müslümanlar nakledilmediğine göre 12.273 kayıp nüfus, Ermeni Hınçak ve Taşnak komitesi mensupları tarafından Süleymanlı, Fındıcak ve Yenicekele, Andırın, Fırnız gibi Maraş'ın çeşitli bölgelerinde çıkarılan isyanlarda şehit edilen Müslümanlardır. Yani Ermeni komite üyeleri Maraş'ta 12.273 Müslüman'ı şehit etmiştir.

Ermenilerin bir kısmı Maraş'tan sevk edildikten sonra yapılan nüfus sayımında ve Tablo 10'da belirtilen sayılar incelendiğinde hangi yerleşim biriminde ne kadar Ermeni'nin nakledildiğini görmek mümkündür. Daha önce Ayaklıcaoluk köyünde bulunan 13, Telbi Çiftliğinde bulunan 48, Dermek köyünde bulunan 34, Sarılar köyünde bulunan 62, Maraş merkezinde bulunan 5.592 Ermeni'nin tamamı yerlerinde bırakılmıştır. Tablo 10'da görüldüğü gibi 4.860 Ermeni ve 3.305 Katolik olma üzere toplam 8.165 gayrimüslim Maraş'ta kalmıştır. Kişifli, Döngeli, Fındıcak, Araplar, Döngeli, Nasara, Çürükkoz, Gönüklü, Gölceğiz köylerinde ve Murat Çakıroğlu Çiftliği'nde bulunan Ermenilerin tamamı isyancılara yardım ve yataklık yapmalarından dolayı yerlerinden uzaklaştırılmıştır.

Tablo 11'de görüldüğü gibi Birinci Dünya Savaşı ilanı sırasında Maraş'ta 8.137 gayrimüslim ve 27 Mayıs 1915 tarihinden itibaren Ermeniler uzaklaştırıldıktan sonra 10.294 gayri Müslim bulunmaktaydı. İstatistiğin yapılıp onaylandığı 31 Ağustos 1915'te Maraş'ta 10.290 gayrimüslim vardı. Bir önceki sayı dikkate alındığında gayrimüslimlerin nüfusu 1.977 artmıştır. Bunun sebebi gayrimüslimler, Ermeni komite üyelerinin isyancı hareketlerine katılmayarak Müslümanların hoşgörü ve adaletine sığınmış olmalarıdır. Çünkü Osmanlı Devleti'nin vatandaşı olan Katolik, Protestan, Rum ve Museviler Maraş'taki hayatlarından memnundu. Bunlar Maraş'ta Müslümanlarla birlikte barış ve huzur içinde yaşamaktaydı.

27 Mayıs 1915'ten itibaren Maraş'tan Halep yoluyla Zor ve Suriye'ye sevk edilen Ermenilerin sayısı 27.101 olarak belirtilmiştir (ABEF,1914-1918, C. 1., 2005: 147). Nakledilen Ermenilerin sayısını ayrıntılı olarak belirtmek gerektiğinde Kahramanmaraş merkezinden 12.744, Süleymanlı'dan 9.930, Elbistan'dan 1.168, Göksun'dan 3.229 ve Pazarcık'tan 30 olmak üzere toplam 27.101'dir (ABEF,1914-1918, C. 1., 2005: 158). Bu belirtilen rakam Maraş bölgesinin tamamını kapsamaktadır.

Ermenilerin sevkleri sırasında mevcut kanuna ve yönetmeliğe aykırı işlem ve yolsuzluk yapanlar hakkında gereğinin yapılması için Adana, Halep, Suriye, Maraş, Urfa ve Zor bölgelerini kapsayan İstinaf Mahkemesi başkanlığına Asım Bey getirilmiştir. İzmir Jandarma Bölge Müfettişi Yarbay Hüseyin ve Ankara İl Mülkiye Müfettişi Muhtar Bey mahkemeye üye olarak tayin edilmiştir (ABEF,1914-1918, C. 1., 2005: 233).

Tablo 11. I. Dünya Savaşı İlanı Sırasında Maraş Merkezinde Bulunan Gayri Müslimlerin Nüfusu (BOA., DH.EUM.KLU 10/24 1333.Za.21)

Katolik			Ermeni Protestan			Ermeni Latin			Rum			Musevi			Genel Toplam
Erkek	Kadın	Topl	Erk	Kadın	Topl	Erk	Kadın	Topl	Erk	Kadın	Topl	Erk	Kadın	Topl	
1559	1746	3305	1755	2259	4114	208	241	449	17	16	34	116	119	235	8137

Tablo 12. Ermeniler Maraş Merkezinden Uzaklaştırıldıktan Sonra Gayri Müslimlerin Nüfusu (BOA., DH.EUM.KLU 10/24 1333.Za.21)

Katolik			Ermeni Protestan			Ermeni Latin			Rum			Musevi			Genel Toplam
Erkek	Kadın	Topl	Erk	Kad	Toplam	Erk	Kad	Toplam	Erk	Kad	Toplam	Erk	Kad	Toplam	
1764	1746	3510	2523	2589	5112	763	625	1388	18	16	34	131	119	250	10294

Tablo 13. Maraş Mahallelerinde Oturan Müslim ve Gayrimüslimlerin Evleri ve Nüfusları (BOA, YEE, 37/37)

Mahalle ve Köyün Adı	Müslim		Gayrimüslim		Toplam	
	Hanesi	Nüfusu	Hanesi	Nüfusu	Hane	Nüfus
Kayışlı Çavuşlu	139	395	148	404	287	799
Mağralı	42	147	-	-	42	147
Ağcakoyunlu	23	87	-	-	23	87
Devecili	53	188	3	3	56	191
Divanlı	160	569	63	226	223	795
Kuyucak	31	113	60	216	91	329
Kumarlı	40	124	26	85	66	209
Bostancıyan	35	91	44	121	79	212
Karamanlı	45	185	47	139	92	324
Acemli	26	91	19	64	45	155
Kulağıkurtlu (Akçakoyunlu)	44	83	18	83	62	166
Hacı Mehmetli	16	57	25	109	41	162
Cıgıcı (Hayrullah)	61	208	28	96	89	304

Hatuniye (Kurtuluş)	137	408	80	271	217	679
Şekerli	107	337	91	339	198	676
			23(Yahudi)	77(Yahudi)	23	77
İsa divanlı	41	121	17	49	58	170
Şekerdere	23	58	79	320	102	378
Zimyan (Yusuflar)	19	46	29	84	48	130
Hoca Durdu	75	218	76	258	151	476
Gargacıyan (Hayrullah)	42	145	43	122	85	267
Şaziye (Dumlupınar)	48	149	-	-	48	149
Delialili (Dumlupınar)	25	70	6	16	31	86
Bektutiye	95	350	90	256	185	606
Restebaiye (Fevzipaşa)	88	312	47	176	135	488
Kayabaşı (Kayabaşı)	65	238	25	115	90	353
Seksenler (Kayabaşı)	64	267	44	151	108	418
Zunbatanlı Gazibeyli	33	87	-	-	33	87
Dalkara (Yusuflar)	28	88	18	69	46	157
Halhalye (Yusuflar)	13	45	16	49	29	94
Kuytul	31	95	16	27	47	162
Camıstıl Nahiyesi	827	3153	123	490	950	3648
Atraşar Nahiyesi	409	1537	7	14	416	1551
Çakallı	89	416	-	-	89	416
Hacıbebek	8	40	-	-	8	40
Etmekciyan(Ekmekçi)	198	492	49	206	247	698
Boğazkesen	13	52	33	151	46	203
Şeyh	73	259	89	288	162	547
Çukuroba	70	200	54	194	124	394
Kılıçlı aşireti	306	1104	4	10	310	1114
Sahanlı aşireti	664	2697	-	-	664	2697
Atmalu aşireti	112	579	-	-	112	579
Şekerobaşı nahiyesi	162	581	9	25	171	606
Duraklı	54	157	30	112	84	267
Haznedarlı (Duraklı)	11	29	-	-	11	29

Çomaklı (Sakarya)	34	95	9	30	43	125
Alemlı (Sakarya)	110	355	20	57	130	412
Bulanık Kazası	643	3205	323	1197	966	4402
Kaypak Nahiyesi	153	344	12	32	165	376
Oruçkazı Köyü	16	42	-	-	16	42
Yenicekala Nahiyesi	499	1620	258	686	757	2306
Nadirlü Aşireti	159	484	-	-	159	484
Kürtül aşireti	103	365	-	-	103	365
Bertiz Nahiyesi	332	1393	8	24	340	1417
Çağlayanceridi Nahiyesi	138	550	-	-	138	550
Dağlı Nahiyesi	576	2218	-	-	576	2218
Yumaklıceridi Nahiyesi	94	395	-	-	94	395
Kuşçuceridi Nahiyesi	273	848	-	-	273	848
Bağdin Köyü	72	180	1	1	73	181
Ufacıklı Nahiyesi	80	164	-	-	80	164
Bazarcık Nahiyesi	84	204	-	-	84	204
Andırın Kazası	1578	5076	466	1544	2044	6620
Elbistan Kazası	2870	9975	145	418	3015	10393
Efsus Nahiyesi	396	1744	47	191	443	1935
Göksun Nahiyesi	223	1000	15	65	238	1065
Alışar Nahiyesi	70	280	-	-	70	280
Ceceli Nahiyesi	66	177	1	2	67	179
Kılıhoğlu Köyü	50	124	2	3	52	127
Ağcakoyunlu Köyü	25	97	-	-	25	97
Süleymanlı Kazası	743	2224	1534	5700	2277	7924
İslahiye Kazası	2885	7220	95	316	2980	7526
	13(Kıpti)	27(Kıpti)			13	27
YEKÜN	16910	57070	4503	15685	21445	72792

Yukarıda gösterilen Tablo 13'te Maraş mahalleleri, kaza ve köylerinde oturan Müslüman ile gayrimüslimlerin evleri ve nüfusları kaydedilmiştir.

Buna göre Müslümanların 16.910 evi ve 57.070 nüfusu, gayrimüslimlerin 4.503 evi ve 15.685 nüfusu bulunmaktadır. Maraş'ta toplam 21.445 ev ve 72.792 nüfus tespit edilmiştir.

4. MARAŞ MERKEZİNE BAĞLI, NAHİYE, KÖY VE AŞİRETLERİN NÜFUSU

Tablo 14'te görüldüğü gibi 17 Ağustos 1915'te Maraş merkezine bağlı nahiye, köy ve aşiretlerin isimleriyle birlikte nüfusu tespit edilmiştir. Bu tabloda gösterildiği gibi Maraş'ta yedi büyük aşiret bulunmaktadır. Merkeze bağlı köylerde 7.339 Müslüman ve 1.947 gayrimüslim olmak üzere toplam 9.295 ev mevcuttur. Maraş merkezine bağlı köy ve aşiretlerin nüfusu 26.644 Müslüman ve 6.499 gayrimüslim olmak üzere toplam 33.113'tür. Tablo dikkatle incelendiğinde; Bertiz ile Yenice kale nahiyelerinde, Sarıçukur, Maksutlu, Ceceli, Kılılıoğlu, Bağdin köylerinde ve Kılıç Aşireti'nde gayrimüslim nüfusun bulunduğu anlaşılmaktadır. Gayrimüslimler bu yerleşim yerlerinde çoğunlukta bulunan Müslümanlarla birlikte barış ve güven içinde yaşamışlardır.

13 yerleşim yerinden oluşan Alishar, Bertiz, Yenice kale, Camıstıl Nahiyeleri; Sarıçukur, Maksutlu, Kılılıoğlu, Hacıbebek, Şekerobası köyleri ile Kürtül, Nadirlü, Ceceli ve Çakallı aşireti idarî bakımdan Maraş'a bağlıdır. Yayla Kürtleri, çoğunlukla Alishar nahiyesinde oturmasına rağmen Kürtül aşiretinin iskân ettiği yerlerde bulunan 10 evde de bulunmaktadır. Kürtül aşireti, Ceyhan nehrinin batı tarafında Yenice kale ile Maraş arasındaki bölgede konar göçer olarak yaşamaktadır (BOA.,YEE,33/59, E.Tas. nr.18-93/553-54).

Nadirlü Aşiretinden 20 hane halkı yaz ve kış mevsiminde Tanır köyünün güneyinde ikamet etmektedir. Geri kalan evlerde yaşayan Nadirlü Aşireti ise, Ceyhan nehrine doğru inip Kürtül Aşiretiyle birlikte karışık oturmaktadır. Pazarcık köyüyle diğer 12 köy ve nahiye aşireti birleştirilerek Pazarcık kazası adıyla bir kaza oluşturulmuştur (BOA.,YEE,33/59,E.Tas. Nr.18-93/553-54).

Tablo 14. Maraş merkezine bağlı nahiye, köy ve aşiretlerin nüfusu (BOA.,YEE,33/59,E.Tas. nr.18-93/553-54).

İsmi	Hanesi			Nüfus		
	Müslüman	Gayrimüslim	Toplam	Müslüman	Gayrimüslim	Toplam
Maraş ve Merkeze	2349	1387	3736	8271	4628	12899

Bağlı Yerler						
Sarıçukur Köyü	12	-	12	40	2	42
Maksutlu Köyü	18	-	18	71	2	73
Bertiz Nahiyesi	332	8	340	1393	26	1419
Alışar Nahiyesi	70	-	70	279	-	279
Kürtül Aşireti	103	-	103	365	-	365
Nadirlü Aşireti	159	-	159	484	-	454
Yenicekale Nahiyesi	607	412	1028	1892	1305	3197
Camıstl Nahiyesi	827	123	950	3153	495	3648
Ceceli Aşireti	66	1	67	177	2	179
Şekerobası	162	9	171	581	25	606
Çakall aşireti	89	-	89	416	-	416
Klloğlu	50	2	52	124	3	127
Hacıbekek Köyü	8	-	8	40	-	40
Evri Köyü	84	-	84	204	-	204
Cerid Nahiyesi	273	-	273	848	-	848
Ağcakoyunlu köyü	25	-	25	57	-	57
Klçlı Aşireti	306	4	310	1104	10	1114
Seneminli aşireti	664	-	664	2697	-	2697
Atmal Aşireti	112	-	112	597	-	597
Bağdin Köyü	72	1	73	180	1	181
Ufacılı Köyü	80	-	80	164	-	164
Yumaklıceridi Köyü	94	-	94	395	-	395
Dağlı tabir olunan Küpeli Nahiyeleri	576	-	576	2218	-	2218
Çağlayan cerid Köyü	138	-	138	550	-	550
Büyük Nacar Köyü	63	-	63	344	-	344
Genel	7339	1947	9295	26644	6499	33113

Toplam						
--------	--	--	--	--	--	--

Pazarcık bölgenin orta kısmında bulunan Bağdin ve Sivasi güzergahı üzerinde bulunan Ufacıklı köyleri yeni kurulan Pazarcık kazasına bağlıdır. Burası İran kervanlarının geçiş merkezi olmasından dolayı Pazarcık merkezine bağlanmıştır (BOA.,YEE,33/59,E.Tas. nr.18-93/553-54).

Yetmiş evden oluşan Sarıgüzel köyü Maraş merkezine bağlı olduğu hâlde Süleymanlı'ya bağlı müstakil bir müdürlük haline getirilmiştir (BOA.,YEE,33/59,E.Tas. nr.18-93/553-54).

Tablo 14'te nüfus istatistiği verilen nahiye, köy ve aşiretlerin halkı dikkate alındığında buralarda yaşayanlar karışık bir yapıya sahiptir. Verilen bu nüfus sayıları yerleşim yerlerinin sosyal ve kültürel yapısını ortaya koymaktadır. Tablolarda gösterilen isimler ve sayılar, Maraş halkının sosyal ve kültürel yapısı ile nüfuslarını açıkça belirtmektedir.

SONUÇ

Birinci Dünya savaşı ilan edilmeden önce ve ilan edildikten sonra Osmanlı yöneticilerinin isteği üzerine, Maraş merkezinin nüfusu ayrıntılı bir şekilde tespit edilmiştir. Nüfus sayımı yapılırken Müslüman, Ermeni ve gayrimüslim erkek ve kadınların sayıları ayrı ayrı belirtilmiştir. Bu sayıma göre savaştan önce Maraş'ın nüfusu 75.221 iken savaştan sonra 58.086 olmuştur. İkisinin arasındaki fark 17.135'dir. Yani 12 Kasım 1914'te Birinci Dünya Savaşı ilan edildikten sonra 31 Ağustos 1915'e kadar geçen süre içerisinde Maraş'ın nüfusu 17.135 azalmıştır.

Savaş sırasında Maraş'tan uzaklaştırılan bir kısım Ermenilerin nüfusu düştükten sonra, gayrimüslimlerin nüfusu tespit edilmiştir. Savaş öncesinde Maraş'ta 8.137 olan gayrimüslim nüfusu, 31 Ağustos 1915'te 10.294 olmuştur. Savaş sırasında Maraş'ta yaşayan gayrimüslimlerin nüfusu 2.157 artmıştır. Bu gayrimüslimlerin çoğunun Ermenilerin eylemlerini desteklememesinden kaynaklanmaktadır. Çünkü Maraş'ta bulunan Katolik, Protestan, Latin, Rum ve Museviler, Müslümanlarla birlikte yaşamayı tercih etmiştir.

Savaş sonrasında Maraş'ın mahalle, kaza ve köylerinde bulunan Müslüman ve gayrimüslimlerin evleri ve nüfusları ayrı ayrı tespit edilmiştir. Şehirde Müslümanların 16.910, gayrimüslimlerin 4.503 evi olmak üzere toplam 21.445 ev bulunmaktadır. Müslümanların nüfusu 57.070, gayrimüslimlerin nüfusu 15.685 olmak üzere, toplam nüfus 72.792'dir. Ayrıca

nahiye, köy ve aşiretlerin nüfusunu belirleyen bir tablo daha yapılmıştır. Bu tabloda Müslüman ve gayrimüslimlerin 9.295 evi ve 33.113 nüfusu tespit edilmiştir.

Maraş'ta yaşayan halk kozmopolit bir yapıya sahiptir. Nüfus tespitinde Müslüman, gayrimüslim, aşiret, nahiye, köy ve mahalleler nüfus itibariyle ayrı ayrı gösterilmiştir. İsyanlar ve savaşlar sırasında Müslümanların kaybı 12.273 ve Ermenilerin kaybı 9.705 olmak üzere toplam kayıp 21.978'dir. Yukarıda belirtilen 17.135 eksik nüfus, Maraş merkezine bağlı köy ve nahiyelerin kaydının karşılaştırılmasıyla ortaya çıkmıştır. Ermenilerle Müslümanların genel toplam kaybı dikkate alındığında bu sayı 21.978'dir. Bu veri arasında fark varmış gibi görünse de tablolarda verilen değişik açıdan nüfus sayımı bu sonucu göstermektedir.

Maraş merkezinde isyanla alakası bulunan Ermenilerin çok azı Zor'a sevk edilmiştir. Ermeni ve diğer gayrimüslimlerden toplamı 10.294 nüfus Maraş'ta yerlerinde bırakılmıştır. Genel olarak Maraş bölgesinden ise toplam 27.101 Ermeni Zor ve Suriye'ye nakledilmiştir.

Osmanlı yöneticileri, Maraş'ta yaşayan Müslüman ve gayrimüslimlerin nüfusunu ayrıntılı bir şekilde tespit ettirmiştir. Bu belgeler, Osmanlı yöneticilerini asılsız olarak soykırımla suçlayan önyargılı olanlara açık bir cevap niteliğindedir.

Bilindiği gibi İstanbul, Batı Anadolu ve Trakya'da oturan Ermeniler nakil ve sevk işlemi dışında bırakılmıştır. Orta Anadolu'da bulunan Ermenilerin çoğu yerlerinde kalmıştır. Ayrıca ticaret, zanaat ve çiftçilik gibi mesleklerle meşgul olan Ermeniler ile din adamları nakil işlemine tabi tutulmamıştır. Ermenilerin toptan sevk söz konusu olmadığı gibi toptan imhası da söz konusu değildir. Osmanlı Hükümeti, Ermenileri imha etmek şöyle dursun bilakis onları, halkın intikam duygusuyla yapabileceği muhtemel bir saldırı karşısında korumuştur. Ayrıca cephelere yakın bölgelerde tehlike içinde bulunan Ermenileri sakin yerlere nakletmiştir. Ayrıca nakil ve sevk nasıl yapılacağına dair yönetmelik çıkarmıştır. Bu uygulamalardan da anlaşılacağı gibi Ermenilerin soykırım iddiası, dünya kamuoyunu aldatmak amacıyla sınıksız sarıldıkları bir yalandır.

KAYNAKLAR

1. Osmanlı Arşivi Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA.), **DH.EUM.KLU** 10/24 1333.Za.21, Maraş Mutasarrıflığının 5 Eylül 1915 tarih ve 14144/ 70 sayılı yazısı.

BOA, HR. MKT, nr. 60/13.

BOA, İrade Dahiliye, nr. 22833, 21 Recep 1272- 18 Mart 1856 tarihli yazı.

BOA., **DH.EUM.KLU** 10/24 1333.Za.21, Maraş Mutasarrıflığının 21 Eylül 1915 tarih ve 14479/82 sayılı yazısı.

BOA., **Meclis-i Vükela Mazbataları**, C.198, Karar Nr..1331/163; 1915 Mayıs Tarihli Bakanlar Kurulu Talimatı.

BOA, **YEE,37/37**; **YEE,33/59**, E.Tas. Nr.18-93/553-54, Maraş Mutasarrıflığının 21 Eylül 1915 tarih ve 14479/82 sayılı yazısı.

BOA, **Osmanlı Belgelerinde Ermeniler (OBE)**, C.1, 34, 26 Ramazan 1268-14 Temmuz 1852 tarihli yazı.

231 Numaralı Maraş Şeriye Sicili (N. M. Ş. S.), Belge nr. 16, 84.

234 Numaralı Maraş Şeriye Sicili (N. M. Ş. S.), Belge nr.: 231, 266, 288, 355, 358, 441, 456, 438,554,575, 601,604, 623, 628., 648,653,657,669.

2. İngiliz Belgeleri

İngiliz Dışişleri Arşivi, 371/9158/E 5523.

Şimşir, Bilal N.,(1989) **British Documents on Ottoman Armenians (1880-1890)**. Vol. 2., Türk Tarih Kurumu, Ankara.

3. Araştırma ve İnceleme Eserler

Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri 1914-1918 (ABEF), (2005), C. 1, Genelkurmay ve ATASE Genelkurmay Denetleme Başkanlığı Yayınları, Ankara.

Aygan, Halil (1996), “235 Numaralı Maraş Şeriye Sicili (N.M.Ş.S.)” (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Kahraman Maraş Sütçü İmam Üniversitesi (KSÜ) Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Aygan, Halil (1998), Osmanlı Toplumunda Sosyal Hayat, **Türk Dünyası Araştırmaları**, Sayı 117, s. 99-109.

Doğan, Ayhan (2004), **Maraş'ta Misyonerlik Faaliyetleri (XIX. Yüzyılın İkinci Yarısı ve XX. Yüzyılın Başlarında)**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,11:226-285.

Ermeni Komitelerinin Amal ve Harekat-i İhtilaliyesi, (1917), İstanbul.

- Eyicil, Ahmet, (1999) **Osmanlı'nın Son Döneminde Maraş'ta Ermeni Siyasi Faaliyetleri**, Ankara.
- Gürbüz. Mehmet, (2001) **Kahramanmaraş Merkez İlçe'nin Beşeri ve İktisadi Coğrafyası**, Kahramanmaraş.
- Gürün, Kamuran, (1985) **Ermeni Dosyası**, Ankara.
- Halep Vilayet Salnamesi (HVS)**, 1320 (1902), 1324 (1906),1326 (1908).
- Halaçoğlu, Yusuf, (2001) **Ermeni Tehciri ve Gerçekler 1914-1918**, Ankara.
- Hocaoğlu, Mehmet, (1976) **Tarihte Ermeni Mezalimi ve Ermeniler**, İstanbul.
- Kara, Schemsı, (1919) **Turcs et Arméniens Devant l'histoire**, Imprimerie Nationale, Genève.
- Kerr, Stanley E., **The Lions of Marash**, State University of New York, Pres, Albany 1973.
- Nalbandian, Louise, (1963) **Armenian Revolutionary Movement**, University of California Press.
- Osmanlı Belgelerinde Ermeniler 1915-1920**, (1994) Ankara.
- Sakarya, İhsan, (1983) **Belgelerle Ermeni Sorunu**, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Askeri Tarih Yayınları, Ankara.
- Saral, Ahmet Hulki, (Tarihsiz), **Ermeni Meselesi**.
- Sevinç, Necdet (tarihsiz), **Ajan Okulları**, İstanbul.
- Süslü, Azmi, (1990) **Ermeniler ve 1915 Tehcir Olayı**, Ankara.
- Takvim-i Vekayi**, 19 Mayıs 1331.
- Tchalkouchian, Gr., (1919) **Le Livre Rouge**, Paris.
- Uçarol, Rifat, (1985) **Siyasi Tarih**, İstanbul.
- Uras, Esat, (1987) **Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi**, Belge Yayınları İstanbul.
- Yinanç, Refet, Mesut Elibüyük, (1988) **Maraş Tahrir Defteri**, Ankara.

8. BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI SIRASINDA MARAŞ'TA ERMENİ MEZALİMİ VE BOZO ÇETESİ

1. MARAŞ'TA ERMENİ MEZALİMİ

1908 Halep Vilayeti Salnamesi'ne göre Maraş merkezinde 4 Ermeni, 3 Protestan, 2 Katolik, 1 Latin kilisesi ve 15 Hıristiyan mektebi, Zeytun'da (Süleymanlı) 6 kilise, 2 manastır, 1 gayri Müslim rüştiye ile 5 iptidai mektebi, Elbistan'da 3 kilise, Göksun'da 1 Ermeni kilisesi ile 4 Protestan mektebi bulunuyordu. Maraş merkezinin nüfusu 46557 Müslüman, 11180 Ermeni, 3567 Katolik olmak üzere toplam 67974 idi.

Osmanlı Devleti idaresi altında çok geniş din hürriyetinden istifade eden Ermeniler, 1453-1909 tarihleri arasında mutlu ve imtiyazlı biçimde yaşadılar. İçinde bulunduğu nimetin kıymetini anlamak istemeyen nankör, maceraperest, hayalci, iki yüzlü, ırkçı, hilekar, isyancı, yalancı, kurnaz, inatçı, fırsatçı, menfaati için her şeyi yapan Türk ve İslam düşmanı olan Ermeniler; ülkemizin çeşitli yerlerinde zaman zaman isyan ettiler.⁵⁵⁸ Bilhassa Rusya, Amerika ve Avrupa'nın Osmanlı Devleti aleyhinde yaptıkları siyasî propagandaların etkisi altında kalan Anadolu'daki Ermeniler arasında değişik yer ve tarihlerde ayaklanmalar başladı. 1862 de Zeytun'da, 1863 de Van'da ve 1865 de Çarsacak'ta ayaklanarak Osmanlı idaresine karşı olduklarını ortaya koydular.⁵⁵⁹

Zeytun'da isyanın hazırlanmasında Maraş'taki Amerikan Koleji'nin ve Amerikalı misyonerlerin çok büyük etkisi oldu. Misyonerler, kaldıkları yarım asır boyunca burada binlerce dolar harcayarak Ermenileri Osmanlı aleyhine yönlendirdiler. Amerikalılar, 1868 de Maraş'a ilk defa konsolos tayin ettirerek faaliyetlerini daha da genişletme imkanı buldular.

II. Abdülhamit devrinde Türkiye'de dört yüz Amerikan eğitim kurumu bulunuyordu. Devletin bunlardan ruhsatsız faaliyette bulunanları kapatmak istemesi üzerine Amerikan Elçiliği, dört yüz eğitim kurumundan

⁵⁵⁸ Abdullah Emircan, Mehmet Emin Gerger, Ermeni Vahşeti, Cemre Yayınları, İstanbul 1992, s.15-16.

⁵⁵⁹ A. Nimet Kurat, Türkiye ve Rusya, Kültür Bakanlığı Yayınları Kültür Eserleri Dizisi 150, Ankara 1990, s.113.

on kuruma izin verilmesini istedi. Bu istek üzerine on Amerikan eğitim kurumunun faaliyetlerine devam etmesine izin verildi. İzin verilenler arasında Maraş'ta İlahiyat Fakültesi, Amerikan Kız Koleji ve Misyoner İkamet Haneleri olmak üzere toplam üç kurum vardı. Yani Amerikan eğitim kurumlarının faaliyetlerine devam etmesine izin verilen on kurumdan üçü Maraş'ta bulunmaktaydı. Nitekim bu gelişmelerden sonra Maraş'ta toplanan Amerikan misyonerlerinin sayısı hızla arttığı gibi eğitim ve misyonerlik faaliyetleri de yoğunlaştı.⁵⁶⁰

Londra'da bulunan Ermeni örgütü Hınçak'ın amacı Osmanlı Devleti'nin içinde bulunan sözde Ermeni meselesinin varlığını Avrupa kamuoyuna duyurmak ve bu kamuoyunu Türkler aleyhinde kışkırtmaktı. Gerçekte ise Londra'da bulunan Hınçak Ermeni örgütü, tamamen İngilizlerin yönetimi, denetim ve desteği altında bulunuyor ve el altından siyasi bir araç olarak kullanıyordu.

Londra'da bulunan Hınçak Komitesi şubesinin başkanı Nazarbeg'in planladığı faaliyetler 1895 yılının ilk aylarında başladı. İsyan bölgesi olarak Zeytun seçildi. Bölgeye İngiltere'de bulunan Hınçak Komitesine Mensup bir propaganda ekibi gönderildi. Propaganda gurubu, bölge halkının silahlanmasını sağlarken silah ve paranın komite tarafından gönderileceğini, isyanın başlamasıyla birlikte İngiliz deniz kuvvetlerinin Mersin ve İskenderun limanlarını işgal edeceğini ve karaya asker çıkaracağını söyledi.

Zeytunlu Ermeni isyancı grup liderleri, köy temsilcileri ve propagandacılar Eylül 1895 de Karanlıkdere'de yaptıkları toplantıda isyanın ne zaman, nasıl ve nerede çıkarılacağını kendi aralarında kararlaştırdılar. Alınan karar üzerine altı bin Zeytun Ermeni'sinin katıldığı isyan 19 Ekim 1895 de başladı. İsyana katılan asilerin tamamı son model İngiliz yapımı harp silah ve araçları ile donatıldı. Kamu binalarını basan Ermeniler, buralarda bulunan asker, subay, kaymakam ve diğer yetkilileri esir aldı. İsyan planlandığı gibi kısa zamanda bölgeye yayıldı. Asiler üzerine gönderilen birlikler tarafından Zeytun kuşatıldı. Asilerin kuşatılarak imha edilmesi karşısında endişeye kapılan İngiltere, Fransa ve Rus konsolosları müdahale ederek olayın durdurulmasını istediler. Konsolosların müdahalesi neticesinde isyancıların silahları teslim alındı ve af çıkarıldı. İngiltere'den gelen ve gönderilen isyancılar dahil bütün

560 Yaşar AKBIYIK, Milli Mücadelede Güney Cephesi Maraş, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1999, s.312.

komitacıların yurt dışına çıkarılmasına izin verildi ve böylece isyan sona erdi.⁵⁶¹

Patrikhane tarafından yönlendirilen Ermeni komiteleri 1905 de Paris'te yaptıkları bir kongrede Kilikya'da (Adana ve Maraş) bir Ermeni devletinin kurulmasına karar verdiler. Patrikhanenin etkisiyle alınan bu karar, gerçekte haç ve kılıcın ittifakı idi.⁵⁶²

Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na girmesini fırsat bilen Ermeniler, içerden devleti çökertmek için işgalci batı güçlerinin oyununa gelerek kin ve intikam duygularıyla Türk ordusunu arkadan vurmaya, savunmasız Müslüman milleti acımasızca katletmeğe başladılar. 1878-1915 tarihleri arasında bir buçuk milyon Müslüman'ı şehit ettiler. Ermenilerin yapa geldikleri bu ihanetlerinden dolayı 15 Mayıs 1915'te "Vakt-i Seferde İcraat-ı Hükümete Karşı Gelenler İçin Cihet-i Askeriyece İttihaz Olunacak Tedabir Hakkında Kanun-u Muvakkat" çıkarıldı. Devlete ve millete zarar veren ve verme teşebbüsünde bulunan Ermenilerin buldukları yerden alınarak daha güvenli yerlere nakledilmeleri sağlandı.⁵⁶³

23 Nisan 1914'te Zeytun'da bir eve saklanan sekiz Ermeni eşkıyasını tutuklamak için üzerlerine bir jandarma müfrezesi gönderildi. Teslim olmak istemeyen eşkıya asker üzerine ateş açtı ve bu çatışmada halktan bir kişi öldü. Ev tam olarak ablukaya alındığı sırada Ermeni Piskoposu olaya müdahale etti. Ayrıca Ermeni halkı da bu durumdan istifade ederek jandarma üzerine silahla saldırdı. Çatışmanın kontrol edilmeyecek kadar büyümesi üzerine jandarma müfrezesi eşkıyayı tutuklayamadan Maraş'a dönmeye mecbur oldu.⁵⁶⁴ Ermeni isyancılar, 17 Ağustos 1914 de Zeytun askerlik şubesinden terhis edilen Andırınlı yüz Müslüman'a hücum ettiler ve bunları hunharca öldürdüler. Bu saldırı esnasında Beşen Köyü'ne mensup birçok masum insanı da katlettiler.

Hınçak komitesi başkanı Çakıroğlu Panos'un evinde toplanan Ermeniler, Hükümet binasını basarak kaymakamı öldürmeyi ve telgraf tellerini kesme konusunda karar aldı. Fakat Ermenilerin gerekli tedbirleri

561 Ahmet, EYİCİL Maraş'ta Ermeni Siyasî Faaliyetleri, Gün Yayıncılık, Ankara 1999, s.214-226., Osmanlı Arşivi Yıldız Tasnifi Ermeni Meselesi (Ottoman Archives Yıldız Collection The Armenian Question) Tarihi Araştırmalar ve Dökümanasyon Merkezi Kurma ve Geliştirme Vakfı, İstanbul 1989, c.2, s.433.

562 Erdal İlter, Ermeni Kilisesi ve Terör, Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları, sayı 3, Ankara 1996, s.55.

563 Emircan, age.s.26.

564Askeri Tarih Belgeleri Dergisi (ATBD), Sayı 86, belge no 2048, Ankara Nisan 1987, s.1.

zamanında alamaması ve hücum emrini vaktinde verememesi nedeniyle alınan bu iğrenç karar uygulanamadı.⁵⁶⁵

Kırk kişilik bir silahlı Ermeni çetesi Zeytun'a yaya bir saatlik mesafede yirmi bir yolcuyu 2 Eylül 1914 tarihinde soyarak 12.000 kuruş parasını zorla aldı. Kışlada bulunan otuz er, Zeytun'daki Ermenilerin baskı ve zulmüne dayanamayarak kaçmaya mecbur oldu. Ermeni eşkıyasının yaptığı zulme Müslümanlar tarafından karşılık verileceği endişesi ortaya çıkınca Maraş'ta bulunan seyyar bölüğündeki acemi 200 erden oluşan kuvvetin Zeytun'a gönderilmesine kara verildi. Daha fazla kuvvete ihtiyaç bulunmasına ve istenmesine rağmen şehrin güvenliğini sağlamak için 1160 mevcutlu Depo Taburunun Maraş'tan ayrılmasına izin verilmedi.⁵⁶⁶

24 Ekim 1914 tarihinde Maraş eşrafından on beş kişinin imzası ile Harbiye Nezaretine gönderilen telgrafta; Ermeni eşkıyasının 1895 yılında Andırın Hükümet Konağını yaktığını, bu tarihten beri akıl almaz bir şekilde halka zulmettiğini, erkekleri öldürerek çocukları yetim ve kadınlar dul bıraktığını, 1910 yılından beri dağlara çıkan eşkıyanın Müslümanların yollarını keserek kan döktüğünü, seferberlik davetine icabet ederek Zeytun'a koşan 60 nefer askerın üzerine saldırarak 250 lirasını gasbettiğini, eşkıyanın cezalandırılmadığını, bazı nüfuzlu kimselerin eşkıya tarafını tutarak suçluları affettirmek istediklerini, bu durumdan Müslümanların çok üzüldüğünü ve onları destekleyenlerden nefret ettiklerini, eğer durum böyle devam ederse seferberlik davetine katılacak olanlar üzerinde olumsuz etki bırakacağını ve bir kaç gün önce Jandarma Ahmet'in şehit edildiğini bildirdi. Ayrıca eşraf, şehitlerin kanı kurumadan eşkıyanın cezalandırılmasını ve affedilmemesini, eşkıyanın cezalandırılmasından sakınılıyorsa Müslüman halkın serbest bırakılmasını istedi.⁵⁶⁷

İngiliz, Rus ve Fransızların siyasî emellerine alet olan ve tahriklerine kapılan Ermeniler, işgalcilerin buldukları bölgelerde Osmanlı kuvvetlerinin gücünü zayıflatmak ve etkisiz hale getirmek için harekete geçtiler. Hınçak Komitesi'nin öncülüğünde isyan ederek katliamlar yaptılar.

Zeytun'da I. Dünya Savaşı yıllarında isyanı sevk ve idare edenler, Hınçak Komitesi başkanı Çakıroğlu Panos ile kardeşi Solakoğlu Mesrup ve Yeni Dünyaoğlu Nisan adlı Ermenilerdi.

565 Veysel Eroğlu, Ermeni Mezalimi, Sebil Yayınevi, İstanbul 1995, s.97-98.

566 ATBD, Sayı 81, Belge no 1806, Ankara Aralık 1982, s.19.

567 ATBD, Sayı 86, Belge no 2049, s.5.

Ermeni çetesi Zeytun'un sarp yerinde bulunan Tekye Manastırı'na çekildi. Bunların takibâtı esnasında Şubat 1915'te Maraş Jandarma Kumandanı Binbaşı Süleyman Bey⁵⁶⁸ ile yirmi beş asker şehit düştü ve otuz dört asker yaralandı. Asilerin bir kısmı yakalandı ise de, çoğu karanlıktan ve buldukları yerin sarp oluşundan faydalanarak kaçmayı başardı.⁵⁶⁹

Küçük bir jandarma müfrezesi 18 Mart 1915'te Maraş ile Zeytun arasında otuz kişilik bir Ermeni çetesinin silahlı saldırısına uğradı. Saldırıda 6 er şehit oldu. Aynı gün iki jandarma koruyuculuğunda Zeytun'a gelmekte olan acemi erler Ermeniler tarafından kiliseye hapsedildi.⁵⁷⁰

Zeytun'a cephane götüren jandarma kıtasına 10 Nisan 1915'te silahlı Ermeni eşkiyası saldırdı. Çetelerin devamlı olarak saldırıları sebebiyle bölgede huzur ve güvenlik kalmadı. Bunun üzerine Zeytun ve Maraş'ta oturmaları sakıncalı bulunan Ermenilerin mecburi olarak Konya'ya gönderilmesi hususunda gereğinin yapılması IV. Ordu Kumandanı Cemal Paşa'ya bildirildi.⁵⁷¹

Fransa ve Rusya'nın tahrik ve teşvikiyle Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklanmayı alışkanlık haline getiren Zeytun Ermenileri, Çanakkale Savaşları'nın devam ettiği 18 Mart 1915'te isyan ederek yeniden ayaklandılar.⁵⁷² Vatanını savunan Türk askerini arkadan vurdular. Bunun üzerine 25 Mart 1915'te isyancıların saklandığı Saint Mary Manastırı üzerine asker gönderildi. Çatışma akşama kadar devam etti ve eşkiyanın bir kısmı gece firar ederek kurtuldu. Müsademedede 26 asker yaralandı, bir binbaşı ve 8 er şehit oldu, 100 eşkiya yaralandı ve 37 eşkiya öldürüldü. 25 Mart'ta Zeytun'da aramaya devam edildi ve 5 eşkiya ele geçirildi. Ayrıca silah, barut, zararlı yayın ve Ermeni cemiyetinin mührü bulundu. Yapılan sıkı takip ve alınan caydırıcı tedbirler üzerine 29 Mart'ta 300 eşkiya teslim oldu. 2 Nisan'da firar eden eşkiya Ali Kayası ve Sultan Dağı mevkiinde toplandı. Muhtemel bir katliamı önlemek için üzerlerine bir dağ topuyla bir müfrezeye asker gönderildi.⁵⁷³ Manastırdan kaçan eşkiya stretejik bir yer olan Fındıcak'a yerleşti ve burada 8 Haziran 1915 tarihinden itibaren yeniden isyan etti.⁵⁷⁴ Fındıcak köyüne toplanan 400 Ermeni eşkiyası, çevre köylerde

568 Şehit edilen Maraş İl Jandarma Kumandanı Binbaşı Süleyman Bey'in anısına Zeytun'un adı İrade-i Seniye ile Süleymanlı'olarak değiştirildi. Yalçın Özalp, Milleti Sadıka Patırtısı ve Maraş, Fatih Gençlik Vakfı Matbaası İşletmesi, İstanbul (tarihsiz), s.325.

569 EROĞLU, age. s. 99-100.

570 ATBD, Sayı 81, Belge no 1820, s.98.

571 ATBD, Sayı 81, Belge no 1823, s.112.

572 EYİCİL, age. s.333.

573 EYİCİL, age. s.340. ATBD, Sayı 86, Belge no 2053, s.23.

574 EYİCİL, age. s.342.

bir çok ev yaktı ve 10 Müslüman'ı öldürdü. Eşkiya ile 132. Alay arasında 20 Temmuz'da çatışma başladı. Çatışmada 2 jandarma şehit oldu ve 3 jandarma da yaralandı. Olayların büyümesi üzerine IV. Ordu Kumandanı Cemal Paşa 132. Alay'ın takviye birlikleri ile kuvvetlendirilmesini istedi.⁵⁷⁵ 2 Ağustos 1915'e kadar devam eden Fındıcak isyanında iki bin asker beş bin sivil olmak üzere toplam yedi bin Müslüman Türk şehit verildi. Ermenilerden ise sadece iki bin yüz isyancı öldürüldü.⁵⁷⁶

IV. Ordu Kumandanı Cemal Paşa, I. Dünya Savaşı esnasında güneyde çıkarılacak Ermeni isyanlarının sebeplerini ve güvenlik bakımından vereceği zararı çok iyi biliyordu. İsyanın çıkması halinde asayiş ve güvenliği sağlamak amacı ile Ermenilerin yaşadığı Zeytun gibi hassas yerlerde bir çok askeri kuvvet bulundurmamak zorunda kalıncaktı.⁵⁷⁷ Dört Yol, Antep, Urfa ve Zeytun gibi bölgelerde çıkarılacak Ermeni isyanı Suriye'yi Anadolu'dan ayırmayı kolaylaştırıcaktı. Buralarda yaşayan Ermeniler, eskiden beri isyan çıkarmaya hazır ve alışık olmalarından dolayı sadece dışarıdan verilecek bir emri bekliyorlardı. Bu hassas durumdan istifade eden Fransız ve İngiliz Doğu Akdeniz orduları kumandanları, Çanakkale Savaşları'nın en şiddetli anlarında Ermenilere verdikleri talimatla isyanı başlattılar. Ayrıca bu durumunu çok iyi bilen Amerikan Milli Ermeni Savunma Komitesi başkanı Miran Seraslan, İngiliz Dış İşleri Bakanlığı'na bir mektup gönderdi ve mektubunda Kilikya'ya gönüllü isyancı sevk etmek için hazırlık yaptığını, oradaki Ermenilerin Sis (Kozan), Haçin (Saimbeyli), Fırnıs, Maraş ve Fındıcak'ta isyan bayrağı açarak Toros Dağları'ndan Akdeniz'e kadar bir savaş sahası oluşturacağını ve böylece Osmanlı ordularının Mısır'a doğru ilerlemesine engel olunabileceğini belirtti.⁵⁷⁸

Devleti aleyhinde isyan etmeleri sebebiyle Zeytun'daki Ermenilerin tamamı 9 Mayıs 1915 ten itibaren nakledildi.⁵⁷⁹ Bu arada Maraş'tan nakledilen edilen Ermenilerden borçlu olanların borcu alınmadı⁵⁸⁰ ve ticaretle meşgul olanlarının şehirde kalmasına izin verildi.⁵⁸¹ Nakil esnasında haksızlık yapan görevliler hakkında gerekli yaptırımlar yapıldığı

575 ATBD, Sayı 81, Belge no 1836, s.176.

576 EYİCİL, age. s.342-47.

577 AKBİYİK, age. s.310.

578 AKBİYİK, a.g.e, s.311.

579 Osmanlı Belgelerinde Ermeniler (1915-1920), (O.B.E.) Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşiv Dairesi Başkanlığı, Yayın Nu:14, Ankara 1994,s.28.

580 O.B.E., age. s.37.

581 O.B.E., age. s.39.

gibi haksızlığa uğrayan Ermenilerin de maddi masrafları Maliye Bakanlığınca karşılandı.⁵⁸²

Bağdat Demiryolu projesi, Almanya ile Osmanlı ilişkisinin artmasına ve İngiltere'nin endişeye düşmesine sebep oldu. İngiltere, Hindistan ve Mısır'la olan ulaşımını sağlayan yol güvenliğinin tehlikeye düşmesinden korkuyordu. Rusya, Osmanlı'nın güç kazanmasına karşı çıkıyordu. Fransa, Türkiye'nin mali işlerine Almanya gibi başka bir devletin karışmaya başladığını görmekten dolayı büyük bir endişeye kapılırken, müttefiki Rusya'nın da siyasî emellerini destekliyordu.⁵⁸³

1903 Bağdat Demiryolu anlaşmasında kendilerine şart koşulan hükümlere bağlı kalacağını taahhüt eden Almanya'nın⁵⁸⁴ Asya Türkiye'sinde dört yüz elli misyoneri ve yüzlerce yerli Hıristiyan yardımcısı bulunuyordu. Alman Katolikleri, misyonerlik faaliyetlerinde Protestanlardan geri kalmıyordu.⁵⁸⁵ Bilhassa demiryolu inşası esnasında bölgede bulunan Katolik ve Protestan mezheplerinde olan Ermeniler inşaatlarda çalışıyorlardı. Almanlar, Toros Tünelleri'nin inşasında çalışan Ermenilerin iş gücünden faydalanıyordu. Almanların himayesi altında çalışan ve bunu fırsat bilen Ermeniler, gündüz işçilik ve gece eşkıyalık yapıyorlardı. Bu nedenle demir yolunun güvenliğini sağlamak ve işçilerin faaliyetlerini takip etmek için Şimendifer Taburu kuruldu.

Aslen Fransız olup İtalyan vatandaşlığından ayrıldıktan sonra Osmanlı vatandaşlığına geçen Robert, şimendifer işletme ve inşaat şirketinde birçok Ermeni ve Rum asıllı memur ve işçileri istihdam etti. Bu şirkette çalışan Ermeniler de, Türklerden intikam almak için çete faaliyetlerine devam ettiler.⁵⁸⁶ Bu nedenle, Toros Demiryolu'nda çalışan Maraşlı Ermeni işçilerinin 22 Nisan 1916 tarihinde 24 saat için de Maraş'a dönmelerinin sağlanması Dahiliye Nezaretince Maraş Mutasarrıflığı'ndan istendi.⁵⁸⁷

26 Nisan'da Maraş'ta zorunlu iskân kararına göre sevk olunmayan 3845 erkek ve 5000 kadın olmak üzere toplam 8845 Ermeni bulunuyordu.

582 O.B.E., age. s.188.

583 Edward Mead EARLE, Bağdat Demiryolu Savaşı, Tercüme eden: Kasım Yargıcı, Milliyet Yayınları, 1972, s.18

584 Earle, age.s.136.

585 Earle, age.s.145.

586 12. Kolordu Kumandanlığının 22. 5. 1918 tarih ve 1519 sayılı yazısı. Askeri Tarih Araştırmaları Stratejik Etüt Başkanlığı (ATASE), Klasör no 4223, dosya no 84, belge no 1-120. 12.

587 O.B.E., Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşiv Dairesi Başkanlığı, Yayın Nu:14,Ankara 1994,s.137.

Bunların 500'ü Gregoryan ve diğerleri Katolik idi. İsyan katılması sebebiyle Katoliklerin sevkı yapıldı ve isyana katılmayan Gregoryanların ise sevkı iptal edilerek yerlerinde kalması sağlandı.⁵⁸⁸ Devletten aldığı ihalelerle aşırı derece de zengin olan, daha önce çeşitli isyanlara katılan, Katolik olan ve bilhassa 1895 isyanında 50,000 adet şınaydır ve martin tüfek ile 20,000,000 milyon merminin alınmasında önemli rol oynayan sabıkalı Maraş Mebusu Hırlakyan Efendi Meskene'ye sürgün edildi.⁵⁸⁹

İsyan çıkarmak amacıyla toplanıp dağa çıkan Ermeni eşkıyası, Müslüman köylerde barınamıyordu fakat, Müslüman olmayan köylerden destek buluyordu.⁵⁹⁰ Tâkibat sonucunda yakalanmaktan kurtulan Ermeni eşkıyası sarp arazilere gizleniyor ve Toros demir yolunun geçtiği dağlık arazide çalışan Ermeni işçilerle diyalog kuruyordu. Eşkıya ile birleşen Ermeni işçiler, onlarla birlikte çevredeki Müslüman köylerde cinayet işledikten ve halkı soyduktan sonra tekrar iş başına dönerek izlerini kaybettirmeye çalışıyorlardı.⁵⁹¹

Zorunlu iskâna tabi tutulan Ermenilerin bir kısmı yolculuk esnasına güvenlik açısından sıkıntılara sebep oluyordu. Buna meydan vermemek için Hükümetçe gerekli tedbirler alındı. İzmir'den zorla çıkarılıp sevk edilen 200 Ermeni komitacı muhafaza altında 13 Kasım 1916 da Maraş yoluyla Zor'a sevk edildi.⁵⁹²

5 Aralık 1917 de İslahiye civarında halka zulüm eden bir Ermeni çetesinin olduğu tespit edildi. Bu çeteye demir yolunda çalışan Ermeniler yardım ediyordu. İşçiler demiryolundan ve Şimendifer Taburu'ndan çaldıkları silah, cephane ve eşyaları çetelere gönderiyorlardı. Bunların desteğini alan Ermeni çetesi çevrede tedhiş hareketine devam ediyordu. Çetenin faaliyetlerine son vermek için denetim artırıldı ve Miralay Fuat Bey, Amele Taburu ile inşaatta çalışmak amacıyla yerleştirilen işçilerin denetim ve gözetimini yapmak üzere görevlendirildi.⁵⁹³

İslahiye civarındaki Ermeni çetesinin tâkibatı yapılırken diğer bölgelerde de çete faaliyetleri devam ediyordu. Maraş'ın kuzeyindeki Ali Kayası civarında otuz kişilik Ermeni çetesinin takibi için Kilis ve Antep'ten

588 O.B.E., age. s. 140.

589 O.B.E., age. s.147.

590 ATASE, klasör no 5168, dosya no 16, belge no 20.

591 ATASE, klasör no 5168, dosya no 16, belge no 20-2.

592 O.B.E., age. s.158.

593 On İkinci Kolordu Kumandanlığının Adana Askeri Hat Komiserliğine gönderdiği 5.12.1917 tarih ve 4851 sayılı yazısı. ATASE, Klasör no 4223, Dosya no 84, Belge no 1-3, 1-4, 1-5, 1-6, 1-7, 1-8,.

otuz kişilik müfreze gönderildi. Yardım olarak gönderilen kuvvetlerle bu çetelerin takibi 14 Şubat 1917 tarihinde tamamlandı.⁵⁹⁴

Maraş ve çevresinde Ermeni eşkıyasını etkisiz hale getirmek, firarileri yakalamak ve asayişini sağlamak için Onuncu Depo Alayının Birinci Taburu 16 Kasım 1917 tarihinden itibaren Maraş'ta bulunduruldu. İki ay boyunca bu tabur etkili olamadı. Birinci taburun kırkar mevcutlu üç müfrezesi Pazarcık, bir müfrezesi de Andırın'a gönderildi. Burada askerin istirahati sağlandıktan sonra çevrede asayişini sağlamak amacıyla 16 Ocak 1918'de harekete geçildi. Hareket esnasında tabur kumandanı, kurallara uymadığı gibi disiplini sağlamakta sorumluluğunu idrak etmedi. Kumandanın bu tutumu düşmanı cesaretlendirdi ve Ermeni çetesinin Maraş'a yaklaşmasını kolaylaştırdı. Bunun üzerine eşkıyayı durdurmak için iyi eğitilmiş asker gönderilmesi ve bölgenin menzil müfettişince denetlenmesi⁵⁹⁵ ve tabur kumandanına gerekli emrin verilmesi istendi. Öyle ki 27 Ocak 1918 tarihinde şehirde asayiş ve güvenlik tamamen bozuldu. Bu sebeple çevrede bulunan köylerde yaşayan Ermeniler bile eşkıyalık yapmaya cesaret etti.⁵⁹⁶

Onuncu Depo Alayının Birinci Taburunda bulunan zabıt Nedim Efendi 5 Ocak 1918'de Göksun'un Kösürük Gözü adındaki yerde müsademede (silahlı çatışma) şehit oldu ve 4017 numaralı Alman yapımı mavzeri eşkıya tarafından gasp edildi.⁵⁹⁷

2. BOZO ÇETESİ

I. Dünya Savaşı sırasında Maraş'ın Pazarcık kasabasında Bozo Aşiretine mensup Bozo Tarafından Bozo Çetesi kuruldu. Aşiretlerin bir kısmını yanına alan ve Ermenilerce desteklenen Bozo Çetesi kısa sürede büyüdü. Kurulan Bozo Çetesi etrafa korku saçmaya ve halkı yaşlı, çocuk ve kadın demeden öldürmeye başladı. Bu çete ile 17 Ocak 1918'de Pazarcık'ın Cimikan dağında müsademeye girildi. Müsademede müfrezeden bir er ile bir jandarma şehit oldu. Eşkıyadan altı kişi öldürüldü ve üç beygir İtilaf

594 İslahiye Takip Müfreze Kumandanlığının 14.2.1917 tarihli telgrafi. ATASE, Klasör no 4223, Dosya no 84, Belge no 1-16.

595 Menzil Müfettişinin Fırat Menzil Müfettişliği'ne gönderdiği, Onuncu Depo Alayı Birinci Tabur Kumandanının eşkıyanın yakalanmasına göz yumduğu hakkındaki 16 Ocak 1918 tarihli telgrafi. ATASE, klasör no 4218, dosya no 17, belge no 4.

596 ATASE, klasör no 4218, belge no.4-5.

597 Yıldırım Orduları Depo Kıtaatı Müfettişinin Antep'ten 12. Ordu Kumandanlığı'na gönderdiği 21 .1. 1918. Tarihli yazısı. ATASE, klasör no 4218, dosya no 67, belge no 4-2.

edildi. Gece karanlığından faydalanan eşkıya firar etti ise de suçluların tákibatına devam edildi.⁵⁹⁸

Bu arada taburun dördüncü bölümüne mensup 1887 doğumlu Hasan oğlu Halil onbaşı, rahatsızlığından dolayı 8 kaput ve 6 battaniye ile Pazarcık'ın Harmancık Köyü'ne bırakıldı. Fakat Bozo Çetesi 21 Ocak 1918'de Harmancık'da bırakılan Halil Onbaşı'nın üzerine saldırdı. Halil Onbaşı mermisi bitinceye kadar eşkıya ile savaştı. Kurşunu kalmayan Halil onbaşı Bozo Çetesi tarafından hunharca şehit edildi.⁵⁹⁹ Halil onbaşının yanında bulunan ve 6639 numaralı Alman yapımı mavzer, 8 kaput, 6 battaniye ve 1 kasatura Bozo Çetesince gasp edildi.⁶⁰⁰ Eşkıyanın takibine devam edilerek Tilkiler Köyü'ne gelindi. Onuncu Depo Alayına bağlı İkinci Tabur, Maraş'ta bulunan Birinci Tabur ve Antep'ten gönderilen müfrezelerle birleşen kuvvetler, Köseceli (Köseler) Köyü'nden hareket ederek Tilkiler Köyü'ne ulaştılar. Bozo Aşiretine bağlı Karalar Aşiretleriyle Tilkiler Aşiretinden bir miktar yardımcı kuvvet alındı. İkmalini tamamlayan ve yerli aşiretlerden yardım alan kuvvetler, Gani Dağı istikametine hareket ederek Bozo Çetesi'ni takip ettiler.⁶⁰¹ Duman Tepede Bozo Çetesi ile müsademeye girildi. Müsademede mülazım Avni Efendi ve iki er ağır bir şekilde yaralandı ve üç er şehit oldu.⁶⁰²

Duman Tepe müsademesinde Bozo Çetesi'nden altı kişi öldürüldü ve üç beygir İtilaf edildi. Bozo Çetesi direnmeye devam etti.⁶⁰³ Bozo Çetesi ile üst üste iki defa çatışmaya girildi ise de bir sonuç alınmadı. Mülazım Ali Nazmi Efendi komutasındaki müfreze ile onu destekleyen mülazım Hasan Efendi komutasındaki müfreze 22 Ocak 1918'de Pazarcık'ın Ufacıklı Köyü civarında Bozo Çetesi ile üçüncü çatışmaya dört saat devam etti. Bu silahlı çatışmada Üçüncü Depo Alayı'nın Birinci Taburundan iki er şehit oldu ve ikinci taburdan bir er yaralandı. Bozo Çetesi'nden dokuz eşkıya öldürüldü ve üç hayvan İtilaf edildi. Çatışma esnasında çete reisi Bozo yaralandı. Bu arada ikinci müsademede yaralanan Avni Efendi Cihyife (Cinife- Yavuzeli) Köyü'nde vefat etti.⁶⁰⁴ Eşkıyanın

598 Yıldırım Orduları Depo Kıtaatı Müfettişinin 12. Kolordu Kumandanlığı'na gönderdiği 22 .1. 1918. Tarih ve 2 no'lu raporu. ATASE, klasör no 4218, dosya no 67, belge no 4-4, 4-29.

599 ATASE, klasör no 4218, dosya no 67, belge no 4-2.

600 ATASE, klasör no 4218, dosya no 67, belge no.4-29.

601 Yıldırım Orduları Grubu Depo Kıtaatı Müfettişinin 12. Ordu Kumandanlığı'na gönderdiği 2 .2. 1918. Tarih ve 1 no'lu raporu. ATASE, klasör no 4218, dosya no 67, belge no.4, 26.

602 ATASE, klasör no 4218, dosya no 67, belge no.4-29.

603 ATASE, klasör no 4218, dosya no 67, bel ge no 4-26, 4-27, 4-28.

604 ATASE, klasör no 4218, dosya no 67, belge no 4-3, 4-30.

takibi sırasında yapılan müsademede Onuncu Depo Alayına mensup Hanefi, Muhsin ve Hasan adlı askerler şehit düştü.

Maraş ve Pazarcık bölgesindeki eşkıyanın etkisiz hale getirilip tutuklanması konusunda 25 Ocak 1918 tarihinde Tabur Komutanına yeniden talimat verildi. Ayrıca askerın moralini yüksek tutmak için Onuncu Depo Alayı'na mensup askerlerin taltif edilmesi önerildi.⁶⁰⁵

Yedek takviye birliği gelmeden önce Bozo Çetesi'ni ortadan kaldırmak amacıyla 30 Ocak 1918'de bir müfreze çıkarıldı. Bu müfrezeye Kötürük Aşireti'nden Bozo Çetesi'nin saklandığı yerleri bilen yardımcı elemanlar alındı, bunların bilgi ve tecrübelerinden istifade edildi. Ayrıca Kötürük Aşireti'nden otuz kişi silahlandırılarak halktan da destek alındı. Bir zabitanın komutasında 15 kişilik küçük bir kuvvet oluşturuldu.⁶⁰⁶

Eşkıyayı bastırmak için Pazarcık'ta 25 kişilik üç müfreze kuruldu. Müfrezelere halktan gönüllü katılanlar hakkında mahalli hükümetten destek ve güvence alındı. Her askere 150 fişek, her müfrezeye dört sandık cephaneye verildi. Gönüllü katılanlara silah verilmesi konusunda çok dikkat edildiği gibi⁶⁰⁷ gönüllü katılanların kendi başlarına hareket etmesine, aşiretlerin yanına gitmelerine, tákıbatın bir netice alınmıncaya kadar müfrezeden ayrılmasına, hastalık gibi durumlar istisna olmak üzere kesinlikle izin verilmedi.⁶⁰⁸

Olayların olumsuz yönde gelişmesi üzerine XII. Kolordu Kumandanlığı, 31 Ocak 1918 tarih ve 342 sayılı yazısıyla Maraş bölgesinde bulunan çetelerin tákıbatının yapılması ve kesin olarak imha edilmesi konusunda talimat verdi.⁶⁰⁹

Maraş'ta asayiş ve güvenlik sağlanamadığından ve eşkıyanın 29 Ocak 1918'de saldırıları nedeni ile menzil nakliyatı aşırı derecede zarar görüyordu. Bazen menzil nakliyatı yapılamıyordu. Menzil nakliyatını yapmak ve eşkıyayı ortadan kaldırmak için Adana'dan acemi olmayan üç yüz askerın gönderilmesi istendi.⁶¹⁰ Fakat bu tarihte Adana'da üç haftalık askeri eğitimlerini tamamlamış sadece 245 acemi asker bulunuyordu.⁶¹¹ Fakat Pazarcık'taki eşkıyayı bastırmak için yeteri kadar kuvvet gönderilmesi gerekiyordu. Bu sebeple 1 Şubat 1918 tarihinde, Adana

605 ATASE, klasör no 4218, dosya no 67, belge no 4-12.

606 ATASE, klasör no 4218, dosya no 67, belge no 4-9.

607 ATASE, klasör no 4218, dosya no 67, belge no 4-18.

608 ATASE, klasör no 4218, dosya no 67, belge no 4-20, 4-22, 4-23, 4-24, 4-25.

609 ATASE, klasör no 4218, dosya no 67, belge no 4-13.

610 ATASE, klasör no 4218, dosya no 67, belge no 4-7.

611 ATASE, klasör no 4218, dosya no 67, belge no 4-8.

Talimghah Kumandanlığı'nda bulunan 245 acemi asker Maraş'taki jandarma birliğini takviye için gönderildi.⁶¹²

Antep, Maraş, Besni, Rum Kale ve Pazarcık bölgesinde şikayette bulunan birçok köy 7 Şubat 1918 tarihinde eşkıyanın baskısından kurtarıldı. Tâkibat neticesinde Bozo Çetesi ile Cimikanlı, Mucakanlı, Gani Dağı, Kara Kale, Ufacıklı ve Yapalak gibi yerlerde yapılan müsademede dokuz eşkıya öldürüldü ve üç hayvan İtilaf edildi. Aynı tarihte Zeytun'da eşkıyalık yapan Atir Ali Çetesi Maraş'tan gönderilen Mülazım Şükrü Efendi kumandasında yirmi kişilik bir kuvvetle takip edildi. Pazarcık ve Süleymanlı gibi yerlerde çetelere yardım ve yataklık edenler takip edildi.

Pazarcık'ta iki numaralı müfreze kumandanı Mülazım Naci Efendi, Bozo Çetesi ile 7 Şubat tarihindeki yaptığı silahlı çatışmada Bozo'nun kardeşi Abuzer'i kolundan ve bacağından yaraladı.⁶¹³ 11 Şubattaki çatışmada eşkıyadan iki kişi öldürüldü ve birisi yaralı olarak ele geçirildi. Bu müsademede yaralı olarak kaçmayı başaran Abuzer daha sonra ölü olarak bulundu. Eşkıyanın ölü olarak bulunduğu yerde 550 mavzer fişeği ile bir miktar barut ele geçirildi.⁶¹⁴

Tâkibattan kurtulan Bozo Çetesi, 12 Şubat 1918 de Antep sınırı dahilinde bulunan Mırtık köyünü bastı, zorla halktan bir miktar para aldı ve buradan Pazarcık'ın Karakesik Köyü'ne geldi. Bu köylülerden 50 lira ve 20 mecdiye aldı. 13 Şubat 1918 Çarşamba günü saat 15 sularında kuzeye doğru hareket ederek Akbıyık Köyü'ne geldi. 14 Şubat Perşembe günü akşama kadar yalçın kayalıklar arasında Bozo Çetesi ile müsademe edildi. Bu müsademeye Karabıyık Karakol Kumandanı Ökkeş Çavuş ve on jandarma da katıldı. Çatışma sonucunda iki çavuş ve bir er şehit oldu, yirmi asker yaralandı. Bozo Çetesi ileri gelenlerinden dört eşkıya öldürüldü ve beşi de yaralandı. Gecenin karanlığından istifade eden eşkıya ölülerini alarak buradan uzaklaştı. Fakat eşkıyanın takibine devam edildi.⁶¹⁵ Eşkıyanın muhtemel bir saldırı hareketini önlemek için geniş bir plan dahilinde çalışıldı. II. Ordu Takip Müfrezesi ile Pazarcık'taki Takip Taburu ve İslahiye'deki 44. Fırka birlikte hareket etti. Çetelerin tamamen yok edilmesine karar verildi ve tâkibat çok geniş alanda yürütüldü.⁶¹⁶

612 ATASE, klasör no 4218, dosya no 67, belge no 4-15, 4-16.

613 4. Fırka vekilinin 7.2.1918 tarihinde Antep'ten Adana On ikinci Kolordu Kumandanlığı'na yazdığı 516 sayılı yazı. ATASE, klasör no 4218, dosya no 67, belge no 9.

614 ATASE, klasör no 4223, dosya no 84, belge no 1-21, 1-22.

615 ATASE, klasör no 4218, dosya no 67, belge no12, 12-1-2, 13-1-2.

616 ATASE, klasör no 4218, dosya no 67, belge no19, 19-1,

Maraş'taki Takip Taburunu takviye etmek için Adana'dan Osmaniye'ye 11 Şubat 1918 tarihinde 150 asker sevk olundu.⁶¹⁷ Bu askerin acilen Maraş'a gelmesi isteniyordu. Bu sebeple Takip Fırka Bölüğü 16 Şubat 1918 de İslahiye'ye ulaştı.⁶¹⁸

Alınan bu tedbirlerle Bozo Çetesi takip edilirken Pazarcık'ın Yezdan Köyü, 12 Şubat 1918 Salı günü Güllo Çetesi tarafından basıldı. Diğer taraftan tâkîbattan kurtulan Bozo Çetesi İslahiye tarafına giderek demiryolu inşasında çalışan işçileri ve Alman mühendis ve teknik elemanları rahatsız etti. Bu defa her iki çeteyi etkisiz hale getirmek için jandarma kuvvetleri, İslahiye istikametine gönderildi.⁶¹⁹

Pazarcık'ta 17 Şubat 1918 de asayiş ve güvenlik sağlanamadı. Halk eşkıyanın yok edilmesini istiyordu.⁶²⁰ Bunun üzerine XII. Kolordu Kumandanlığı, Takip Tabur Kumandanlığının derhal eşkıyayı takip etmesini emretti.⁶²¹ Takip Tabur Kumandanlığı 20 Şubat 1918 de derhal harekete geçti. Taburun Pazarcık'a nakli için menzil müfettişliği aracılığıyla yardım edildi.⁶²²

İslahiye'de 2 Mart 1918'de meydana gelen çatışmada firar eden eşkıyanın bir kısmı ölü olarak bulundu ve bir mavzerle altmış fişek ele geçirildi.⁶²³

Eşkıyanın elebaşlarından Maraşlı Oseb Hoca, tâkîbat sonucu 2 Nisan 1918'de İntilli Köyü'nde tutuklandı. Bahçe ile Hasanbeyli arasındaki dağlık arazide yapılan aramada bir sandık mavzer mermisi ele geçirildi.⁶²⁴ Aslen Maraş'ın Kuyucak mahallesinden olan ve Ravan Üçüncü İnşaat Taburu elemanı olarak çalışan Artinoğlu Oseb'in işinin başında çalışırken değil de Adana'da eşkıyalık yaparken yakalanması oldukça düşündürücüydü.⁶²⁵

Askerin ciddi bir şekilde aramasından rahatsız olan bazı Ermeniler, çeşitli mazeretler beyan ederek başka yerlere gitmek istediler. Mesela aslen Mersinli olup Maraş'a sürgün olarak gönderilen 1878 doğumlu Elyasi Abraham, 2 Mayıs 1918 tarihli dilekçesi ile hasta olduğunu ve içinde

617 ATASE, klasör no 4218, dosya no 67, belge no 11-4,11-9.

618 ATASE, klasör no 4218, dosya no 67, belge no 11-9,11-11.

619 ATASE, klasör no 4218, dosya no 67, belge no 4-32, 4-33, 4-34, 4-35.

620 ATASE, klasör no 4218, dosya no 67, belge no 11-12, 11-13.

621 ATASE, klasör no 4218, dosya no 67, belge no 11-17.

622 ATASE, klasör no 4218, dosya no 67, belge no 11-19-20-21-22-23.

623 ATASE, klasör no 4223, dosya no 84, belge no 1-21, 1-22.

624 ATASE, klasör no 4223, dosya no 84, belge no 1-23.

625 ATASE, klasör no 4223, dosya no 84, belge no 1-165.

bulunduğu sıkıntılı durumu anlattı. Hasta olduğunu bahane ederek tedavi olmak amacıyla İstanbul veya başka bir yere gönderilmesini istedi. Konu üzerinde hassasiyetle durulduğundan adı geçeninin durumu ve talebi Adana'da bulunan 12. Kolordu Komutanlığına bildirildi.⁶²⁶

1916-1917 yılları arasında Bahçe, İslahiye, Haruniye (Düziçi) ve Maraş bölgesinde etrafa korku saçan Ermeni Eşkiasının toplam sayısı otuz yedi idi. Eşkiası Maraş çevresindeki dağlık arazide geziyor ve halka düşmanca davranıyordu. Söz konusu bu eşkıyanın otuz kişilik bir gurubu Nisan 1918 de Ördekte Köyü'nü bastı. Aynı eşkıya Nisan-Mayıs 1918 tarihlerinde Pazarcık'a birçok saldırıda bulundu. Yapılan müsademelerde bunlardan on sekizi ölü olarak ele geçirildi. Sağ kalan on dokuz eşkıya dağa kaçtı.⁶²⁷

2 Temmuz 1918 Salı gecesi 30 kişilik Ermeni çetesi Bahçe ve İslahiye kazaları arasında bulunan bir kaç köyü yakıp yıktı, bir miktar para ile halkın malını gasp etti. Çeteleri takip için İslahiye'de temin edilen kırk kişilik Nizamiye Müfrezesi, eşkıyayı takip etti ise de sarp ve dağlık arazide gizlendiklerinden yakalayamadı. Maraş, Antep ve Besni'de de Ermeni çeteleri takip edildi. Tâkîbattan kurtulan Ermeni çeteleri ve işçileri çevrede halka her türlü kötülüğü yapmaya devam etti.

Halka zulüm yapmaları sebebiyle dağa çıkmayan Ermeni işçilerin de bu bölgeden uzaklaştırılması Harbiye Nezareti'den istendi.⁶²⁸ Bilhassa İslahiye ve Osmaniye arasında dağlık kısımda çalıştırılan işçilerin buradan uzaklaştırılmasının üzerinde ısrarla duruldu. Çünkü devam etmekte olan olayların önlenmesi, bu olaylara katılanların men edilmesiyle mümkündü. Yapılan bu talep üzerine vilayet jandarma müfrezeleri, İslahiye ve Osmaniye arasındaki demir yolunu koruma altına aldı. Bölgede bulunan Ermeni çeteleri ve işçileri tutuklanarak buradan uzaklaştırıldı.⁶²⁹

3. ÇETELERİN ORTADAN KALDIRILMASI

20-30 Eylül 1918 tarihleri arasında İngilizlerin Mersin ve Antalya limanlarından karaya asker çıkaracağı, bu amaçla 5.000 Ermeni ve 2.000 İngiliz askerinin toplandığı, İngilizlerin Kıbrıs'ta toplanan gönüllü Ermeni

626 ATASE, klasör no 4223, dosya no 84, belge no 4.

627 Takip Müfrezeleri Osmaniye Jandarma Tabur Kumandanlığı'nın Adana 12.Kolordu Kumandanlığı'na gönderdiği 22 Mart 1918 tarihli yazısı. ATASE, klasör no 4223, dosya no 84, belge no 2-34.

628 ATASE, klasör no 5168, dosya no 16, belge no 20.

629 ATASE, klasör no 5168, dosya no 16, belge no 20-2.

askerleri ile Maraş, İslahiye ve Osmaniye civarında bulunan Ermeni çetelerine yardım edeceği haber alındı. Bu gelişmelerden cesaret alan Ermeni çetelerin en büyük amacı demir yolu tünelleri ile imalat sanayini ortadan kaldırmaktı.⁶³⁰

Yaklaşık bir yıldan beri Maraş, İslahiye, Osmaniye ve Bahçe arasında gezen ve halka her türlü zulmü yapan Ermeni çetesinin yok edilmesi görevi 44. Fırka Kumandanlığı uhdesine verildi. Fırka Kumandanlığınca görevin yerine getirebilmesi alay kumandanlarının yapmaları gereken işler ayrıntılı bir şekilde planlandı. Bu plana göre:

Her tabur eşkiyayı takip etmeye elverişli askerlerden 20 er çıkaracak. Askerin her türlü ihtiyacı tam olarak karşılanacak. Her askere iki çift çarık verilecek. Her askerin üzerinde 120 fişek bulunacak. Askerin erzak ve cephanesini taşımak üzere yanlarına iki mekkare (yük hayvanı) verilecek.⁶³¹ Hattı Muhafaza Bölüğü, imalat sanayini ve demiryolu tünellerini koruyacak.⁶³² Akyar Köyü'ndeki iki tabur derhal Kısık Boğazı'na gidecek. Kısık Boğazı'ndaki siperler tamir edilecek. Karakolların kuvvetleri artırılacak. Askere hiç bir surette izin verilmeyecek.⁶³³ Ermeni çetelerine yardım eden İngilizlerin Mersin ve İskenderun'dan yapacakları çıkarmayı önlemek amacıyla sahildeki güvenlik kuvvetleri takviye edilecek.⁶³⁴

Yukarıda belirtilen hazırlıklar tamamlandıktan sonra hareket başladı. Buna göre:

Osmaniye'de ikmal edilen müfreze 29 Temmuz 1918 gecesi Cebeli Bereket (Osmaniye) merkezi olan Yarpuz'a hareket ederek burada toplandı. Mevcut kuvvet ihtiyaca göre taksim edildi. Hasanbeyli'nin güneyindeki Gürpınar ile İslahiye'nin güneyindeki Beypınar arasındaki bölge arandı ve Gavurdağı (Nurdağı) bölgesine ait tedbirler alındıktan sonra İslahiye'nin güneyinde ve Germencik civarında toplandı. Buradan sonra kuvvetler kollara ayrıldı. Bir kol Alacakilise, bir kol Sabundere, bir kol Kartaldağ ve bir kol da Büyükdağ istikametine devam etti. Bu işlemlerden sonra kollar, Katırkale ile Ökkeşbaba arasındaki bölgeden kuzeye doğru hareket etti ve Gavurgölü tamamen arandı. Eloğlu'nun

630 12. Fırka Kumandanlığı'nın 44. Fırka Kumandanlığı'na yazdığı 19 Eylül 1918 tarihli yazısı, ATASE, klasör no 5168, dosya no 17/A, belge no 5, 5-1-2.

631 44. Fırka Kumandanlığı'nın 139. ve 159. Alay Kumandanlığı'na yazdığı 17.7.1918 tarih ve 583 sayılı yazısı. ATASE, klasör no 5168, dosya no 16, belge no 20-52, 20-7.

632 ATASE, klasör no 5168, dosya no 16, belge no 5-3.

633 ATASE, klasör no 5168, dosya no 16, belge no 5-5, 5-7-8-9.

634 ATASE, klasör no 5168, dosya no 16, belge no 5, 5-1-2. s

güneyindeki Çakmaktepe yakınından dağa çıkıldı. Değişik kollarla Çomruk Köyü istikametinde yürüyüşe devam edildi. Bundan sonra Kömürler (Nurdağ) ve Eloğlu (Türkoğlu) arsındaki dağlık bölge ile Bahçe ve Küçük İntilli Köyü istikametine hareket edildi. Kollara ayrılan ve arama yapan amacıyla dağılan kuvvetler daha sonra İslahiye’de toplandı. Bu çok geniş ve kapsamlı arama esnasında köylerde bulunan herkese adil ve insanca muamele yapıldı. Zanlılar sıkıştırıldı ve suçlu bulunanların elleri kelepçelenerek Osmaniye’de bulunan fırka karargahına getirildi. Tâkibat esnasında çetelerin Maraş, Pazarcık ve Kilis taraflarına kaçma ihtimalleri olduğundan bunun için de gerekli önlemler alındı. Alınan tedbir gereği Kilis jandarmaları, Kilis’in batısında, Pazarcık jandarma ve milisleri, Pazarcık, Aksu, Aşağı Pazarcık’ta, Maraş jandarmaları da Eloğlu’nda bulunduruldu.⁶³⁵ Ayrıca Cebel-i Bereket Mutasarrıflığı’na, İslahiye ve Bahçe kaymakamlıklarına harekâtın başlamasıyla ilgili ayrıntılı bilgi verildi. Ermeni eşkıya ve çetesi, Osmanlı askeri elbisesini giyerek arazide gezdiklerinden kendilerini takip eden müfrezeyi aldatarak kurtulabiliyorlardı. Bu sebeple hareket halinde olan müfrezenin, Maraş, Pazarcık ve Kilis’ten gönderilen jandarma ve milislerle karşılaşma ihtimali vardı. Bu karışıklığa meydan vermemek ve müfrezelerin kendi aralarında meydana gelebilecek muhtemel bir çatışmayı önlemek için Maraş, Pazarcık ve Kilis’ten toplanan müfrezelerce bilinen ve tanınan İbrahim Bey görevlendirildi. Müfrezeler arasındaki haberleşme İbrahim Bey tarafından jandarma şifresi ve aralarında önceden belirlenen parola ile yapıldı.⁶³⁶ Cebel-i Bereket bölgesinin merkezi olan Yarpuz’da toplanan müfrezeler 20 Temmuz gecesi Gavurdağı mıntıkasını aramaya devam etti ve İslahiye civarında bulunan müfrezeler de 19 Temmuz sabahından itibaren harekete başladı. Ermeni işçilerinin bulunduğu bölge tamamen arandı. On beşer kişilik guruplar hainde gezen 80 kişilik bir Ermeni çetesinin ardına düşüldü. Büyük müfrezenin sol kolu Pazarcık’a hareket etti. Bu tâkibat sırasında Ermeni çetesinden olan ve Gavurdağı’nda dolaşan Mardoros adında bir Ermeni tutuklanarak Osmaniye’ye gönderildi. Bunlarla birlikte daha önce tutuklanan Ermenilerin ifadeleri alındı. 28 Temmuz 1918 sabahında Haruniye civarında bir köye ekmek almaya gelen Ermeni eşkıyası askerler tarafından öldürüldü. Bunu haber alan civarındaki köy ve ormanda gizlenen Ermeni eşkıyası firar etti. Yine aynı sabah İslahiye’nin kuzey doğusunda

635 ATASE, klasör no 5168, dosya no 16, belge no 20-8-9, 20-10-11-12-13.

636 44. Fırka Kumandanlığı’nın Maraş Mutasarrıflığı’na, Pazarcık ve Kilis Kaymakamlığı’na yazdığı 29 Temmuz 1918 tarihli yazısı, ATASE, klasör no 5168, dosya no 16, belge no 20-14.

Paşa Çiftliği'nde 20 Ermeni çetesiyle karşılaşıldı. Eşkîya ile göğüs göğüse çarpışıldı. Çarpışmada eşkıyanın önde gelen adamlarından Manukyan ile Hasanbeyli Kabiryum öldürüldü. Müfrezeden ise bir er bıçakla şehit edildi. Öldürülen Ermeniler üzerinde 350 Osmanlı lirası, bir çift küpe, 2 mecidiye, bir saat kordonu çıktı. Kullandıkları iki adet Alman yapımı silah ele geçirildi. Ele geçirilen bu paralar ve eşyalar eşkıya tâkibatında büyük yararlılık gösteren askerlere verildi.⁶³⁷ Yukarda açıklandığı gibi disiplinli bir şekilde arama ve takip sonucunda Ermeni eşkıyası etkisiz hale getirilerek bölgede yeniden asayiş ve güvenlik sağlandı.

9. ÇANAKKALE SAVAŞLARI VE BU SAVAŞLARDA ŞEHİT DÜŞEN KAHRAMANMARAŞLILAR

1. SAVAŞIN NEDENLERİ

Çanakkale ve İstanbul Boğazları; Akdeniz'i Karadeniz'e bağlayan, Avrupa ve Asya kıtalarını birbirinden ayıran iki büyük su geçididir. Süveyş Kanalı ve Cebelitarık Boğazı gibi önemli Akdeniz geçitleriyle Hint ve Atlas Okyanuslarına bağlantı sağlayarak jeopolitik yönden uluslararası dikkate alınan bir değerdir.⁶³⁸

Birinci Dünya Savaşı öncesinde İngiltere, Süveyş Kanalı ve Hint yolunun güvenliği için Filistin'i ele geçirmek; Rusya, Boğazlar ve İskenderun üzerinden sıcak denizlere inmek; Fransızlar, Lübnan, Suriye ve Kilikya'yı kontrolü altına almak; Almanya doğuya doğru yayılmak; İtalya ise Antalya'ya sahip olmak istiyordu.⁶³⁹

İngilizlerin dikkatini Çanakkale üzerine çeken Yunan Başbakanı Venizelos'tu. Venizelos, bir çıkarma yapıldığı takdirde kara ve deniz kuvvetlerini tahsis edebileceğini İngiltere'ye bildirmişti. Yunanlıların bu yaklaşımı üzerine Bahriye Nazırı Winston Churchill Çanakkale'ye taarruz

637 44. Fırka Kumandanlığı'nın 12. Fırka Kumandanlığı'na yazdığı 21 Temmuz 1918 tarih ve 6 numaralı yazısı, ATASE, klasör no 5168, dosya no 16, belge no 20-18.

638 Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi (BDHHT), Genel Kurmay Basımevi, Yayın nu: 97/78, Ankara 1991, s. 4.

639 BDHHT, s. 3.

fikrini ortaya attı. İngilizlerin amacı boğazları ele geçirdikten sonra kısa yoldan Ruslara yardım etmektir.⁶⁴⁰ Bu arada Rusya da, İngiliz ve Fransızların Çanakkale savaşını başarıp boğazları açmalarını istiyordu.⁶⁴¹ Bu isteği Grandük Nikola 2 Ocak 1915'te İngiltere'ye bildirdi.⁶⁴² Grandük Nikola'ya göre Çanakkale'de cephenin açılması, Türklerin Kafkasya'daki harekâtının zayıflamasına neden olacaktı.⁶⁴³

İtilaf Devletleri'nin amaçları; stratejik öneme haiz olan boğazları ele geçirerek Rusya'nın silah ihtiyacını karşılamak, Rusya'daki buğdayı boğazlar yoluyla Avrupa'ya taşımak, İtalya, Yunanistan, Romanya ve Bulgaristan gibi devletler üzerinde baskı kurarak onları yanlarına çekmek, diğer bir ifade ile Balkan devletlerinin İtilaf Devletleri safına katılmasını sağlamak. Osmanlıyı barışa zorlayarak Türk ordusunun Mısır'ı tehdit etmesini önlemek.⁶⁴⁴ Rusya'nın sonsuz insan gücünden yararlanmak için gerekli silah ve teçhizatı onlara ulaştırmak. Arapların İtilaf Devletleri lehine savaşa katılmada çekingen davranmasına ve İtalyanların endişelenmesine son vermek.⁶⁴⁵

İngiltere, aslında Rusya'yı askerî ve mali bakımdan desteklemek adı altında onların buğday ve petrolünü almak istiyordu. Rusların 350.000 ton kapasiteli ticaret gemileri Karadeniz'de bağlı kalmıştı. İşte İngiltere'nin amacı bu gemilerin serbest kalmasını sağlamaktı.⁶⁴⁶

İtilaf donanmasının boğazı geçmek için zorlamasının esas nedeni Rusya hükümetinin yalnız başına anlaşma yapma endişesini ortadan kaldırmaktı. İngiltere, Boğazları açarak Rusya ile irtibat kurmak, tarafsız olan devletler üzerinde nüfus sahibi olmak istiyordu. Ayrıca boğazları aşarak İstanbul'u işgal etmeyi düşünüyordu.⁶⁴⁷

Çanakkale Savaşlarının sonunda Rusya, bin yıldan beri arzuladığı güneyde açık denizlere inmeyi, boğazların anahtarını alarak İstanbul'a girmeyi ümit ediyordu.⁶⁴⁸

640 Ahmet Eyicil, Siyasi Tarih, Ankara 2005, s. 252; Orhan Ergüder, Harp Tarihi, Harp Okulu Basımevi, Ankara 1959, s.139.

641 Ahmet Altıntaş, Çanakkale İngiliz Orduları Başkomutanı İon Hamilton'un Çanakkale Savaşları Raporu, Çanakkale 1999, s. 13.

642 Tim Traver, Gelibolu 1915, (çeviren: Fırat Asya), Ankara 2008, s.17.

643 Recep Şükrü Apuhan, Çanakkale Geçilmez, Dördüncü Baskı, İstanbul 2005, s. 20.

644 Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), DH. EUM. VRK, 25/8.

645 BDHHT, s. 21

646 A. Thomazi, Çanakkale Deniz Savaşı, (Çeviren: Hüseyin Işık), Genelkurmay Basımevi, Ankara 1977, s. 19.

647 Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri (OBÇM), Ankara 2005, C 1, s. 35.

648 Çanakkale Muharebeleri 75 nci Yıl Armağanı, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1990, s.4.

İtilaf Devletleri'nin hedefleri Çanakkale Savaşlarının sonunda İstanbul'u işgal ederek Osmanlı Devleti'nin yıkılmasını sağlayıp savaş dışı bırakmaktı. Türklerin savaştan çekilmesiyle Almanya ve Avusturya-Macaristan'ı güneyden kuşatarak İttifak Devletleri'ni Orta Avrupa'da sıkıştırıp tecrit etmekte. İngiltere ve Fransa, Rusya'ya vaat ettikleri Boğazlar bölgesini Rusya'dan önce ele geçirip barış masasına kuvvetli oturmak istiyorlardı. Türkleri barışa mecbur bırakıp Süveyş kanalı ve Hindistan yolu üzerindeki Türk tehlikesini ve açılmış olan bütün cephelerini ortadan kaldırmaktı.⁶⁴⁹ Balkanlardaki tarafsız hükümetler üzerinde nüfuz sahibi olmak için Türkiye'yi yalnız bırakmak gerekiyordu. Osmanlı Devleti'ni savaş dışı bırakarak barış yapmaya zorlamak ve Türk askerinin Mısır cephesine sevkini önlemektir.⁶⁵⁰ Diğer bir ifadeyle İstanbul'u susturarak Süveyş Kanalı ve Hindistan yolu üzerindeki Türk tehlikesini ortadan kaldırmaktı. Ayrıca Rusya ile Almanya'nın bir anlaşma yapmasını önlemektir.⁶⁵¹

Polonya'da Almanya ile büyük bir savaşa başlayan Rusya, Kafkasya'dan kuvvetlerinin büyük bir kısmını çekmek zorunda kalmıştı. Bu nedenle Kafkasya cephesinde Türk baskısının artmasından Ruslar çok endişelenmeye başlamıştı. Bu olumsuz gelişmeler karşısında kalan Rusya, İngiltere'nin bir şaşırtma hareketi yaparak Türklerin Kafkasya'dan başka yere kuvvet göndermek zorunda bırakılmasını istedi.⁶⁵² Bu da Çanakkale cephesinin açılmasının önemli nedenlerinden biri oldu.

Aslında İngilizler, Rusya'ya yardım maskesi altında Ruslardan önce Boğazları ele geçirmeyi planlıyordu. Bunu gerçekleştirebilmek için Bahriye Nazırı Cörçil bu fikri 23 Kasım 1914'te kabine arkadaşlarına açtı. Daha sonra Çanakkale önünde nöbet bekleyen Amiral Carden'e bir telgraf gönderdi. Amiral Carden gönderilen telgrafa 5 Ocak 1915'te cevap vererek boğazları zorlama ile geçmenin mümkün olamayacağı görüşünü bildirdi.⁶⁵³ Churchill 11 Ocak'ta Carden'den olumsuz cevap almasına rağmen⁶⁵⁴ İngiliz Harp Konseyi, 13 Ocak 1915'te deniz saldırısı kararını onayladı.⁶⁵⁵ Bunun üzerine İngiliz Harp Konseyi 28 Ocak 1915'te toplanarak Çanakkale Boğazı'na

649 Eyicil, age. s. 253; Çanakkale 1915, Milli Savunma Bakanlığı, Ankara 1999, s. 6.

650 OBÇM, C. 1, s. 42.

651 Apuhan, age. s. 23.

652 Thomazi, age. s. 16.

653 Burhan Sayılır, Çanakkale Ümitler, Yanılgılar, Gerçekler, Ankara 2003, s. 91. Thomazi, age. s.17.

654 Apuhan, age. s. 22.

655 Travers, age. s. 20.

taarruz tarihi olarak 19 Şubat 1915'i belirledi.⁶⁵⁶ Bu karardan sonra Amiral Carden'in emrine Queen Elizabeth, Irresistible gibi yeni güçlü savaş gemileri verildi. Daha önce Carden emrine toplam dört hafif kruvazör, 16 muhrip, 7 deniz altı, 21 mayın arama tarama gemisi ve 1 uçak gemisinden oluşan güçlü bir filo verilmişti. Bu filoda bulunan gemilerde çeşitli çapta 187 adet ağır top bulunuyordu.⁶⁵⁷

2. DENİZ SAVAŞLARI

2.1. Alınan Tedbirler

Balkan savaşlarından sonra Çanakkale Boğazı'nın yeniden tahkim edilmesi için Alman İstihkâm Müfettişi Genaral Veber ile Topçu Müfettişi Posselet ve deniz uzmanı Amiral Şak görevlendirildi. Avrupa'da siyasi gerginliğin arttığı sırada Boğazın Nara mevkiinde Bahriye Nezareti'ne bağlı bir mayın müfrezesi ile Selanik ve İntibah mayın gemileri ve Giresun mayın depo gemisi ve birkaç mayın motorbotu bulunuyordu.⁶⁵⁸

Türk topları tabyalara yerleştirildi. Menzili 700–800 metre olan bu toplarda kara barut veya dumansız barut kullanılmaktaydı. Boğazın en güçlü topları 5 adet 335/35'lik ve 17 adet 240/35'lik olup menzili 16.900–14.800 metre idi. Türklerin cephane ve silah ihtiyacı Almanya'nın Essen şehrindeki Kurup Fabrikası'ndan getirilerek karşılandı.⁶⁵⁹

Boğazların savunulması için gerekli silah ve cephane gücünün yanında nitelikli insan gücüne de acil ihtiyaç vardı. Bu sebeple Sofya Ataşemiliteri Mustafa Kemal Bey, 20 Ocak 1915'te 3. Kolorduya bağlı 19. Fırka Kumandanlığı'na tayin edildi.⁶⁶⁰

Toplar Kurup, Kruzo, Snayder fabrikalarında değişik zamanlarda imal edilmişti. Bu sebeple yedek parça sorunu vardı. Topların dönüş hareketi çok sınırlı olduğundan, kullanmak için çok sayıda insan gücüne ihtiyaç vardı. Düşmanın ise hidrolik donanımlı, büyütücü dürbünlü ve nişangâhlı ateş hızı çok yüksek olan topları ve sınırsız cephanesi vardı.⁶⁶¹

656 Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Deniz Harekatı (BDHTHDH), Genelkurmay Basımevi, Ankara 1976, C. 8, s. 151-152. N. Hakkı Uluğ, Çanakkale Destanının 50. Yılı, Turizm ve Tanıtma Bakanlığı Yayınları, s. 9-10.

657 Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi (BDHTH), Genelkurmay Basımevi, Ankara 1993, C. 5, 1. Kitap, s. 78.

658 Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Deniz Harekatı, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1976, C. 8, s. 93-94.

659 Burhan Sayılır, Çanakkale Ümitler, Yanılıklar, Gerçekler, Ankara 2003, s.51.

660 Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri (OBÇM), C. 1, s. 13.

661 BDHTH, C. 5, 1. Kitap, s. 80.

Almaya'nın Goeben zırhlısı ile Breslau kruvazörü 10 Ağustos 1914 tarihinde boğazdan içeri girince bunu takip eden İngiliz filosu Çanakkale Boğazı'nın girişinde dolaşmaya başladı.⁶⁶² Amiral Milne, boğazı geçmek için kendisine izin verilmeyince zorla denemeyi düşündü. Aslında daha önce İngiltere'nin İstanbul Büyük Elçisi Sir Louis Mallet, 27 Ağustos 1914'te Çanakkale Boğazı'nın zorla geçilmesini tavsiye etmişti.⁶⁶³ Bu gelişmeler üzerine yirmi dört adet İngiliz ve Fransız zırhlıları Boğaz önünde gezmeye başladı. İngiliz filosunun saldıracağı endişesi ortaya çıkınca Boğaz 28 Eylül 1914'te kapatıldı.⁶⁶⁴

İçinde Yunan zırhlılarının da bulunduğu yirmi dört gemiden oluşan İngiliz ve Fransız zırhlılarına, 28 Eylül 1914'te Almanya'dan gelen gemilere ateş etme emri verildi.⁶⁶⁵ Bu amaçla Çanakkale Boğazı'nın önüne toplanan İngiliz gemileri boğazın girişini bombaladılar. Daha önce boğazda gerekli tedbirler alınmış olduğundan derhal karşılık verildi ve bombardıman sırasında önemli bir zayıat meydana gelmedi.⁶⁶⁶

Avusturya'dan yirmi dört ve otuz buçuk çapında birkaç obüs ve yeteri kadar Skoda top temin edildi.⁶⁶⁷ Temin edilen 200 adet Skoda top boğazın çeşitli yerlerine yerleştirdi.⁶⁶⁸ İtilaf askerlerinin karada ilerlemesini önlemek amacıyla Gelibolu yarımadasının etrafına dikenli tel döşendi. Bu dikenli tellerle kara savaşlarında düşmanın karaya çıkarak rahat hareket etmesine engel olundu.⁶⁶⁹

Türk donanma komutanı Amiral Souchon, Nusret Gemisi⁶⁷⁰ ile Barbaros Hayrettin ve Turgut Reis zırhlılarını Çanakkale'ye gönderdi.⁶⁷¹

İtilaf askerlerinin karaya çıkarma yapacakları düşünülerek Gelibolu ile Seddülbahir ve Kumkale sahillerine dikenli teller döşenerek siper ağları kuruldu.⁶⁷² Yeni siperler yapılarak kumsalın tamamına, suyun kenarına, hatta

662 OBÇM, C. 1, s. 5.

663 A. Thomazi, Çanakkale Denizi Savaşı, (Çeviren: Hüseyin Işık), Genelkurmay Basımevi, Ankara 1977, s.15.

664 OBÇM, C. 1, s. 6.

665 OBÇM, C. 1, s. 7-8.

666 OBÇM, C. 1, s. 9.

667 OBÇM, C. 1, s. 20.

668 Sayılır, age. s. 102.

669 Sayılır, age. s. 38.

670 Mehmet İhsan Gençcan, Çanakkale Savaşları ve Menkıbeler, İstanbul 1994, s. 21.

671 N. Hakkı Uluğ, Çanakkale Destanının 50. Yılı, Turizm ve Tanıtma Bakanlığı Yayınları, s. 12.

672 Tim Travers, age. s.56.

suyun dibine kadar dikenli teller döşendi.⁶⁷³ Türk savunması tüfek ve makineli tüfeklerle desteklenerek güçlendirildi.⁶⁷⁴ Tüm General N.M. Smyth'in dediği gibi dikenli telleri kesmek büyük sorun oldu. Cephelerde kullanılan Türk şarapnelleri tarafından düşmana ağır kayıplar verdirildi.⁶⁷⁵

2.2. Savaşın Başlaması

10 Kasım 1914'te Boğaz'ın dışında bir kruvazör, bir torpido ve bir denizaltı ve Tekke Burnu açığında bir torpido görüldü. İmroz tarafında bulunanlarla beraber iki İngiliz dretnotu, bir İngiliz kruvazörü, dokuz torpido ve üç denizaltı harekete geçti. Midilli adasına sekiz bin Rum çetesi yerleştirildi. Ayrıca Midilli ve Sakız adalarında Fransız üniformalarını giymiş otuz bin Rum askeri bulunuyordu.⁶⁷⁶

İtilaf kuvvetleri Boğaz'ı geçmek için hazırlıklarını tamamlıyor ve en küçük fırsatları değerlendiriyordu. Spahir adında Fransız denizaltısı 15 Ocak 1915'te Çanakkale girişine sokulmaya çalıştı. Bu sırada tabyalardan derhal ateş açıldı.⁶⁷⁷ Torpile çarpan denizaltı ateş aldı. Kısa zamanda ateş topuna dönen denizaltı yanarak battı. Hayatta kalan personeli kurtarmak için botlar gönderildi ve büyük çabalar sonunda kurtarılan personel esir alındı.⁶⁷⁸ Esir alınan askerlere insanca davranılarak yeni elbiseler giydirildi, sıcak yiyecekler verildi. Esirler ailelerine yazdıkları mektuplarında Türk subaylarının kendilerine yaptıkları muamelelerden çok memnun olduklarını bildirdiler.⁶⁷⁹

Türk tabyalarından yapılan şiddetli ateşler karşısında şaşkına dönen Fransız ve İngiliz kumandanları Akdeniz'de güçlerini artırmaya çalıştılar. İngiliz torpidosu 11 Şubat 1915'te Semadirek tarafından Saros (Muarız) Körfezi'ne geldi ve burada bir müddet dolaştıktan sonra geri çekildi.⁶⁸⁰ 19 Şubat'ta şiddetle başlayan Çanakkale muharebelerinde ilk bombardıman Seddülbahir ve Kumkale'nin dışındaki istihkâmlara yapıldı.⁶⁸¹ 8 İngiliz ve 1 Fransız zırhlısından oluşan filo, Çanakkale Boğazı dışındaki tabyaları da bombaladı. Tabyalarımızdan açılan ateş sonucu düşmanın 3 zırhlısı hasar gördü.⁶⁸² Boğaz dışında bulunan Türk tabyalarını etkisiz hale getirmek için

673 Travers, age. s. 57, 68,

674 Travers, age. s. 67.

675 Travers, age. s. 146.

676 OBÇM, C. 1, s. 10.

677 OBÇM, C. 1, s. 11.

678 OBÇM, C. 1, s. 12.

679 OBÇM, C. 1, s. 14.

680 OBÇM, C. 1, s. 15.

681 Eyicil, age. s. 253; Sayılır, age. s. 129; OBÇM, C. 1, s. 16; Travers, age. s. 21

682 OBÇM, C. 1, s. 37.

bomba ateşini açan düşman zırhlıları 440 top mermisi kullandı.⁶⁸³ Aynı gün Türk topçularının menzili dışında bulunan düşman donanması, boğaz ağzında bulunan bataryalarımız ile istihkâmlarımızı da bombaladı.⁶⁸⁴ Havanın elverişsiz olması dolayısıyla 20-22 Şubat'ta savaş durdu. 24 Şubat'ta sekiz İngiliz ve dört Fransız savaş gemisi boğaz girişine yaklaşarak manevrayla meşgul oldu.⁶⁸⁵ 25 ve 26 Şubat'ta bütün hızıyla savaş devam etti.⁶⁸⁶ Çanakkale'de Nara civarında bulunan Barbaros ve Turgut zırhlılarımızın ateşle müdahalesi üzerine düşman beklediği sonucu alamadan geri çekildi.⁶⁸⁷

Amiral Carden kumandasındaki 10 zırhlıdan oluşan donanma 25 Şubat'ta Boğazın girişine gelerek tabyalarımızı bombaladıktan sonra Bozcaada'ya çekildi. Tabyalar, taş duvarlarla değil toprak duvarlarla korunduğundan donanma başarılı olamadı.⁶⁸⁸ Türk tabyalarından atılan mermilerle Agamemnon zırhlısı ile iki zırhlı daha hasara uğradı.⁶⁸⁹ 26 Şubat'ta İtilaf zırhlıları tarafından atılan bombalarla Ertuğrul ve Seddülbahir Bataryaları tahrip edildi. Boğaz girişinde 2 torpido gemisi, 3 torpido ve 4 zırhlı ağır ağır ilerleyerek Türk batarya mevzilerini tespit etmeye çalıştı. Hemen arkasından Dardanos'u ağır bir şekilde bombaladı. Düşman gemileri Hamidiye'den on dokuz kilometre uzakta idi. Anadolu Obüs bataryalarımızdan yapılan top ateş karşısında düşman gemileri boğazdan dışarı çıkmak zorunda kaldı. Bu gemiler dışarı çıkarken Seddülbahir havan bataryasına ateş etti.⁶⁹⁰ Boğazlar çok iyi bir şekilde savunmaya hazırlandığından İtilaf Devletleri çıkarma yapmaya cesaret edemediler.⁶⁹¹ 27 Şubat'ta üç savaş gemisi boğazdan içeri girip Dardanos istihkâmlarını tahrip etti.⁶⁹² Fakat Türk topçularının şiddetle karşı koymasıyla bu gemiler geri çekilmek zorunda kaldılar.⁶⁹³ Aynı gün düşman gemileri iki defa boğaza taarruz ederek şiddetli bombalarla Kumkale ve Seddülbahir tabyalarını dövdüler. Queen Elizabeth, 38 cm.lik topuyla Gelibolu yarımadasının batı kıyılarına ateş etti ve boğaz tabyalarını tahrip etmeye çalıştı. Fakat mukabil

683 OBÇM, C. 1, s. 16.

684 Cemalettin Yıldız, Çanakkale Seddülbahir Kahramanları, İzmir, 2005, s. 6; Ergüder, age. s. 142; BDHTHDH, C. 8, s.157-159.

685 BDHTHDH, C. 8, s.161.

686 BDHTH, 1991, s. 31.

687 Çanakkale Muharebeleri 75 nci Yıl Armağanı, s.8.

688 Travers, age. s. 23.

689 OBÇM, C. 1, s. 18; BDHTHDH, C. 8, s.162-163.

690 OBÇM, C. 1, s. 19.

691 Travers, age. s. 22.

692 Sayılır, age. s. 131.

693 Ergüder, age. s. 142.

top atışlarımızla, Barbaros ve Turgut Zırhlısı'nın müdahalesi ile düşman beklediği sonucu alamadı.⁶⁹⁴

1 Mart'ta Boğaz girişinde 5 torpido, 5 zırhlı ile gerisinde 7 nakliye gemisi Seddülbahir istikametinde ilerledi. Filonun çoğu Bozcaada gerisinde bulunuyordu. Beş büyük düşman zırhlısı Seddülbahir ve Kumkale'yi bombaladı. Bunlara bataryalarımızdan karşılık verildi ve düşman gemilerine 7 top isabet ettirildi.⁶⁹⁵

Bozcaada'da bulunan İtilaf donanması bir Türk uçağı tarafından bombalandı. Boğaza girmek isteyen gemilere Baykuş ve Dardanos bataryalarımızdan açılan ateş sonucu 1 Mart'ta düşman gemileri geri çekilmek zorunda kaldı.⁶⁹⁶ Buna rağmen düşman donanmalarının top atışı karşısında yeteri kadar etkili olunamıyordu. Bu nedenle Avusturya'dan 24 çaplık dört adet, otuz buçuk çapında birkaç obüs ve yeteri kadar Skoda topların alınması istendi.⁶⁹⁷

İngilizler, Çanakkale savaşlarında planladıkları sürede başarılı olamadıklarından dolayı savaş uzadı. Savaşın uzamasından istifade eden Osmanlılar, boğazın çeşitli istihkâmlarına etkili toplar yerleştirdi⁶⁹⁸ ve Gelibolu yarımadasının etrafına dikenli tel döşedi.⁶⁹⁹

Saros Körfezi sahilindeki mevzilerimizi 2 Mart'ta 4 Fransız zırhlısı bombaladı. Türk uçaklarının düşman gemilerini bombalaması sonucunda zırhlılar geri çekildi.⁷⁰⁰ 3 Mart'ta İngiliz ve Fransız askerlerini taşıyan gemilerin Boğaz'a saldıracakları haber alındı. Aynı gün Boğaz girişine gelen 4 zırhlı, bir hafif kruvazör, birkaç torpido ve torpil arama gemisi Kabatepe civarına ateş etti ise de başarılı olmadı.

Bunun arkasından 4 Mart'ta Saros Körfezi önünde dolaşan düşman donanmasına Baykuş torpil bataryalarından ateş açıldı. İtilaf donanması da Dardanos istihkâmına ateş açtı ise de bir hasar meydana gelmedi. Tenger istihkâmlarında bulunan obüs toplarımızın ateşinden kaçan İtilaf kuvvetleri 3 zırhlı himayesinde Seddülbahir'e asker çıkarmaya başladı.⁷⁰¹ Düşmanın

694 Çanakkale'de Türk, Milli Müdafaa Vekaleti Yayınları, Ankara 1957, s. 3; Mehmet Niyazi, Çanakkale Mahşeri, 33. Baskı, İstanbul 2005, s. 25-25.

695 OBÇM, C. 1, s. 21; "Liman Von Sanders Paşa'nın Çanakkale Hatıraları", Çanakkale Hatıraları, İstanbul 2002, C. 2, s. 52-53.

696 OBÇM, C. 1, s. 22, 38.

697 OBÇM, C. 1, s. 20.

698 Sayılır, age. s. 102.

699 Sayılır, age. s. 38.

700 OBÇM, C. 1, s. 39-40.

701 OBÇM, C. 1, s. 25-26.

karaya asker çıkarmasının amacı Gelibolu'da bir dayanma noktası elde etmektir. Fakat karaya çıkan düşman askerleri Türk askeri tarafından yapılan ateş sonucu denize dökülünce, İtilaf askerlerini taşıyan sandal ve mavnalar geri çekildi.⁷⁰² Bu saldırıdan sonra Amiral Carden, Churchill'e bir mektup yazarak gizlenmiş havan toplarıyla baş edemediğini bildirdi. İngilizlerin 5 Mart saldırısında Agamemnon gemisinin yemekhane ve tuvalet bölümleri açılan Türk ateşiyle tamamen yıkıldı.⁷⁰³

5 Mart'ta İtilaf donanması Saros Körfezi'ni bombaladı ve Seddülbahir ile Kumkale'de karaya çıkan düşman kuvvetlerini Türk birlikleri geri püskürttü. Burada bulunan obüs bataryalarımızın ateşi desteğinde ve 27. Alay 10. Bölük çavuşlarından Mustafa oğlu Mehmet Çavuş kumandasında yarım takım askerlerimiz, süngü hücumuyla düşmanı uzaklaştırdı.⁷⁰⁴ Seddülbahir'de yapılan direnmede Mehmet Çavuş'un tüfeğinin mekanizması bozuldu. Bunun üzerine Mehmet Çavuş kaya parçaları atarak düşmana saldırdı ve bu sırada başından ve göğsünden yaralandı.⁷⁰⁵ Türk askerlerinin olağanüstü mücadelesi karşısında direnen düşman birliklerinin boğazlara yönelik harekâtı da arttı. Fakat Amiral Carden kumandasındaki İtilaf birlikleri başarılı olamadı.⁷⁰⁶

Mehmet Çavuş bu olağan üstü çabalarıyla askerlerimize çok güzel bir örnek oldu. 5 Mart'ta Süngüyle yapılan muharebede 4 askerimiz şehit oldu ve 14 askerimiz yaralandı.⁷⁰⁷ Mehmet Çavuş'un başarısı Türk basını ve kamuoyu tarafından takdirle karşılandı. Nitekim Müdafaa-i Milliye Risale-i Askeriyesi Ser Muharriri Mehmet Zeki Bey, Seddülbahir ve Kumkale cephesinde yapılan savaşta olağanüstü kahramanlık gösteren Mustafa oğlu Mehmet Çavuş'a 11 Mart'ta 10 Osmanlı lirası ödül verdi.⁷⁰⁸

6 Mart'ta Saros Körfezi'nden Kumtepe Koyu civarına gelen İtilaf zırhlısı, Kilitbahir'e ağır bir şekilde ateş etti. Bir mermi Mecidiye kışlasının bir kısmını tahrip etti. Kabatepe'den açılan ateşle bir düşman uçağı denize düşürüldü. İtilaf donanmaları Bolayır hattının Merkez Tabyası'na ve Ay Tabya'ya dokuz mermi attı. Bu ateşin etkisiyle Merkez Tabyası'nda bir koğuşun çatısı çöktü.⁷⁰⁹

702 Apuhan, age. s. 28.

703 Travers, age. s. 25.

704 BDHHTH, C. 5, 1. Kitap, s. 170.

705 Yıldız, age. s. 80; Apuhan, age. s. 27.

706 BDHHTH, C. 5, 1. Kitap, s. 170.

707 OBÇM, C. 1, s. 27-28.

708 OBÇM, C. 1, s. 34.

709 OBÇM, C. 1, s. 29.

İngiliz ve Fransız zırhlıları, Boğazı devamlı yoğun top ateşine tutmalarına rağmen başarılı olamıyorlardı. Bu nedenle İtilaf askerlerinin morali bozuluyordu. İtilaf Devletleri, 5 Mart'ta kendilerine yardım etmek amacıyla acilen İtalya'nın savaşa katılmasını istiyorlardı.⁷¹⁰ 9 Mart'ta düşmanın üstün silah gücüne güvenerek yoğun taarruzda bulunmasına rağmen Boğazı savunan 3. Kolordu ve Mevki Müstahkem kumandanları ile subay ve erlerinin moralleri çok yüksekti.⁷¹¹

6 İngiliz ve Fransız zırhlısı 7 Mart'ta Boğaz girişine ve orta bölümüne kadar geldi, bataryalarımızı bombalayarak geri çekildi. Bu sırada Türk tarafı gerekli tedbirleri aldı⁷¹² ve 8 Mart'ta Nusret Gemisi on yedi adet⁷¹³ karbon ve Rus mayınlarını Boğaz'ın girişinde bulunan Karanlık Liman'a, Erenköy Koyu'na ve Anadolu yakasına paralel kıyılara gizlice döktü.⁷¹⁴ Nusret Gemisi, Almanya'da özel mayın dökme gemisi olarak inşa edilmişti. Bu gemi dar alanlarda kolay manevra yapabiliyor ve denizin dibine inmek için istediği kadar veya az miktarda su çekebildiğinden mayın alanları üzerine güvenle ulaşabiliyordu.⁷¹⁵ Diğer bir tedbir olarak Türk donanma komutanı Amiral Souchon, Barbaros Hayrettin ve Turgut Reis Zırhlılarını büyük toplarından faydalanmak için Çanakkale'ye gönderdi.⁷¹⁶ Boğazlar dışında bulunan Avrupa yakasında Seddülbahir ve Ertuğrul, Asya yakasında bulunan Kumkale ve Orhaniye tabyalarına 19 ağır top yerleştirildi.⁷¹⁷ Deniz savaşlarında İtilaf donanmasına karşı Alman denizaltıları çok etkili oldu. Alman denizaltılarının saldırılarından korunmak için İtilaf donanması komutanları, denizaltılarını tel ağlar içine aldı.⁷¹⁸

9 Mart'ta üç düşman zırhlısı Seddülbahir istihkâmlarını aralıksız top ateşine tuttu. Torpil hatlarına yaklaşmak isteyen düşman gemileri, bataryalarımızın top ateşleriyle boğazdan uzaklaştırıldı.⁷¹⁹

3 düşman zırhlısı 10 Mart'ta Seddülbahir tabyalarını durmadan bombaladı. Düşman araştırma gemileri bataryalarımızın ateşleriyle buradan

710 OBÇM, C. 1, s. 31.

711 OBÇM, C. 1, s. 32.

712 Cemalettin Yıldız, Çanakkale Seddülbahir Kahramanları, İzmir 2005, s. 6.

713 Travers, age. s.34.

714 Niyazi, age. s. 52; Yıldız, age. s. 233.

715 Mehmet İhsan Gençcan, Çanakkale Savaşları ve Menkıbeler, İstanbul 1994, s. 21.

716 N. Hakkı Uluğ, Çanakkale Destanının 50. Yılı, Turizm ve Tanıtma Bakanlığı Yayınları, s. 12.

717 Apuhan, age. s. 30.

718 Vahdet Keleşyılmaz, "Çanakkale Muharebeleri Hakkında bir Rapor ve Bir Değerlendirme", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Mart 199, cilt xv, sayı 43, s.76.

719 OBÇM, C. 1, s. 40.

uzaklaştırıldı. Aynı gün yine iki düşman zırhlısı Kumkale tabyalarını bombaladı ise de başarılı olamadı.⁷²⁰

12 Mart'ta Çanakkale'yi bombalayan İtilaf donanmasının 7 gemisi isabet aldı ve bunlardan Gaulois, Agamemnon, Lord Nelson ve Saufrene adındaki gemiler ağır hasar gördü.⁷²¹ Savaşı daha iyi yürütebilmesi için 12 Mart günü İngiliz ve Fransız kuvvetleri komutanlığına Orgeneral İon Hamilton getirildi.⁷²²

Çanakkale'de savaş 14 Mart'ta bütün hızıyla devam ederken Saros Körfezi'ne gelen dört düşman zırhlısı ve bir kruvazörde merkez tabyalara 150 mermi atıldı. Tabyalardan sahile yaklaşan zırhlıklara üç mermi atılınca derhal uzaklaştı. Bu sırada Yıldız Limanı'nda karaya çekilen 5-f sandalına dört mermi isabet etti ve sandal tahrip oldu.⁷²³

Aynı gün Carden, deniz mayın tarama gemileri istedi. Bu istek üzerine iki mayın tarama gemisi gönderildi. Bu gemiler uçak nezaretinde beş buçuk metre derinlikte bulunan mayınları tespit edebiliyordu. Bu sırada İtilaf asker ve komutanları arasında gergin bir hava vardı. Bu gergin havanın etkisinden ve yetersiz olan mayın tarama operasyonunun sonucundan dolayı Carden, başarısız oldu ve hastalandı. Carden'in yerine komutayı Robeck aldı.⁷²⁴

İngilizler, insan ve silah kayıplarını kamuoyundan gizleyerek az gösteriyordu. Buna rağmen İtilaf askerlerinin morali bozuktu. Çünkü İngiliz yetkilileri halkından gizledikleri kayıpları zaman zaman itiraf etmek zorunda kalıyorlardı. Agamemnon gibi zırhlı savaş gemisi tahrip olmuş ve büyük bir tamire ihtiyaç vardı. Buna benzer kayıplardan İngiliz halkının haberi yoktu.

Türk askerlerinin kahramanca direnişi karşısında şaşkınlığa uğrayan İngiltere ve Fransa, Bulgaristan'ı yanlarına çekmek için bütün Makedonya'yı Bulgarlara vereceklerini vaat etmeye başladılar. Eğer Çanakkale'de başarılı olamazlarsa, silah ve cephane yardımı alamayan Rusya'nın Müttefik Devletlerle tek başına barış yapma ihtimalinden korktular. Bu sebeple İtilaf Devletleri, Balkanlardaki tarafsız devletler üzerinde nüfuz sahibi olmak için Türkiye'yi yalnız bırakmaya çalıştılar. Ayrıca İngiltere ve Fransa, Osmanlı Devleti'ni savaş dışı bırakarak barış yapmaya zorlamayı ve Türk askerinin Süveyş Kanalı cephesine sevkini önlemeyi planladılar.⁷²⁵

720 OBÇM, C. 1, s. 32-33.

721 OBÇM, C. 1, s. 36.

722 Yıldız, age. s. 9.

723 OBÇM, C. 1, s. 41.

724 Travers, age. s. 28-29.

725 OBÇM, C. 1, s. 42.

15 Mart'ta İtilaf donanması Bolayır ve Tenger sırtlarını bombaladı. Onların bu ateşlerine karşı Türk askeri Obüs toplarıyla karşılık verince başarılı olamayan düşman donanması Bozcaada civarına gitti. 15 Mart gecesi İtilaf Devletleri'nin bir kruvazörle bir torpidosu Kerevizdere mevziine yaklaştı. Bu savaş gemilerinin görülmesi üzerine derhal obüs toplarıyla ateş açıldı ve yarım saat içinde geri çekildi.⁷²⁶

İngilizler Çanakkale'de savaş kurallarını ihlal ederek kimyasal gaz kullanmaktan çekinmediler. Nitekim Bahriye Nazırı Churchill, Çanakkale'de kimyasal gaz kullanılması konusunu Lordlar Kamarası'nda gündeme getirdi. Lordlar Kamarası'nda yapılan tartışmada bunun bir insanlık suçu olduğu ifade edilince Churchill, "Türkler insan değildir. Bu yüzden gaz kullanmamızda bir sakınca yoktur." diyerek oradakileri ikna etti. Bundan sonra variller dolusu kimyasal gaz gemilere yüklenerek Çanakkale'ye gönderildi.⁷²⁷ Çanakkale'ye gönderilen kimyasal boğucu gaz savaşta kullanıldı. Türkler kimyasal gazın kullanılmasına karşı medenice usulüne uygun bir şekilde savaştılar.⁷²⁸ Fakat İngiliz askerleri, Çanakkale Savaşları sırasında boğucu gaz bombası kullandıkları gibi o devirde kullanılması yasak olan dom dom kurşunu da kullandılar.⁷²⁹

16 Mart 1915 tarihine kadar yapılan harekâta Amiral Carden, başarılı olamayınca donanma komutanlığı konusu yeniden gözden geçirildi.⁷³⁰ Savaşın gidişatını değiştirmek için 16 Mart'ta donanma komutanlığına Amiral Carden'in yerine Amiral De Robeck atandı.⁷³¹ Yeni kumandan Amiral De Robeck, Queen Elizabeth zırhlısında düzenlediği özel toplantıda subay ve askerlerine boğaz harekâtının nasıl yapılacağı konusunda bilgiler verdi. Ayrıca 18 Mart'ta şiddetli bir şekilde taarruz edileceğini bildirdi.

17 Mart akşamı boğazın girişinden Kilitbahir önüne kadar olan kısım düşman uçakları tarafından dikkatle araştırıldı. Bu araştırma sonunda Boğaz'da mayın bulunmadığı tespit edildi. Fakat araştırma sırasında Kepez Burnu, Sarısığlar Körfezi ve Soğandere açıklarında bir miktar mayın bulunduğu görüldü. Fakat İtilaf kumandanları güçlü zırhlılarına güvendiklerinden bu mayınları önemsemediler.⁷³²

726 OBÇM, C. 1, s. 43.

727 Hamit Haksever, "Çanakkale Savaşı'nda İngiliz Oyunu" İlkadım Bir Mekteptir, Nisan 2005, sayı 2001.

728 Yıldız, age. s. 161.

729 OBÇM, C. 1, s. 136, 147; OBÇM, C. 2, s. 218-219.

730 BDHTH, C. 5, 1. Kitap, s. 170.

731 Thomazi, age. s. 35; BDHTH, C. 5, 1. Kitap, s. 179.

732 BDHTH, 1991, s. 31.

17 Mart gecesi Müstahkem Mevki Komutanı Cevat Bey, Mayın Grup Komutanı Binbaşı Niyazi Bey'i çağırarak eldeki son mayınların dökülmesini emretti. Bunun üzerine, Tophaneli Yüzbaşı Hakkı kumandasındaki Nusret mayın gemisi harekete geçti. Binbaşı Nazmi Bey, mayın uzmanı Üsteğmen Geehl ile saat 03.00'de 26 mayını Erenköy Koyu ve Akyarlar mevkiine dökerek görevini tamamladı.⁷³³ Müttefik filo kıyıya paralel olarak gizlice döşenen bu mayınların farkına varmadı.⁷³⁴ Çünkü mayın arama gemileri 16 Mart gecesi boğazdaki bütün mayınları temizlemiş olduğundan başka mayınların olabileceğinden ve yeni mayınların dökülebileceğinden kuşkuları kalmamıştı.⁷³⁵ Nusret mayın gemisinin döşediği mayınların savaşın kaderinde ne kadar etkili olduğu daha sonra anlaşıldı.

18 Mart 1915 sabahı saat 8:45'te İtilaf mayın tarama gemileri her yeri temizlediği raporunu verdi. İtilaf donanmasına göre boğaz temizlenmişti.⁷³⁶ Bu raporu alan Amiral De Robeck komutasında 18 zırhlı, çok sayıda muhrip, denizaltı ve diğer gemilerden oluşan üç tümen halindeki filo sabahleyin güneşli ve ılık havada Limni'den yola çıktı. Filo üç sıra halinde düzenlenmişti. Birinci sırada İngiliz gemileri, Queen Elizabeth, Inflexible, Lord Nelson ve Agamemnon, ikinci sırada Ocean, Irresistible, Wergeance, Albion, Swiftsure, Majestic, Conapus ve Cornwallis, üçüncü sırada Triumb, Prince George, Gaulois, Suffren, Charlemagne, ve Bouvet bulunuyordu.⁷³⁷ Bu muazzam filoda 5066 top olmasına karşılık Türklerin 93 topu bulunmaktaydı.⁷³⁸

18 Mart günü Çanakkale Boğaz'ı Birinci Dünya Savaşı'nın en kanlı mücadelesine sahne oldu. O günün sabahı güneşli ve hafif rüzgârlı idi. 16 zırhlı, 2 kruvazör, 1 uçak gemisi, çeşitli muhripler ve mayın tarama gemilerinden oluşan çok büyük bir müttefik filo Boğaz'a yaklaşmaya başladı. 16 büyük harp gemisi sabah 10.00'dan 17.00'ye kadar Türk tabyalarını bombaladılar. Saat 10.00'da muhrip gemiler mayın arayarak ilerlediler ve büyük zırhlı gemiler de bunları takip ederek Boğaz girişine geldiler. Saat 11.00'de Seddülbahir yönünden düşman gemileri ilerledi. Önde Agamemnon, Lord Nelson, Queen Elizabeth, Inflexible ve Prince Georg, muharebe gemileri hareket ediyordu. Omuzluk düzeninde ilerleyen filoda 19 muharebe gemisi, 3 kruvazör ve birçok torpido tahrip ve taşıt gemileri bulunuyordu. Triumb

733 Apuhan, age. s. 31-32.

734 Thomazi, age. s. 36.

735 Thomazi, age. s. 36.

736 Travers, age. s. 31.

737 Çanakkale 1915, s. 21; Eyicil, age. s. 253.

738 Yağmur Atsız, Çanakkale'ye Yürüyüş, İstanbul 1992s. 50; Yılmaz Öztuna, "18 Mart" Türkiye Gazetesi, 19 Mart 2007 Pazrtesi .

muharebe gemisi Anadolu kıyısını, Prince George Rumeli kıyısını yakından izlerken Inflexible, Agamemnon ve Lord Nelson ile Queen Elizabeth'ten oluşan güçlü gemiler Boğaz'ın ortasından ilerliyordu. Saat 11.40'ta Inflexible ve Queen Elizabeth tabyalarımıza ateş etmeye başladı. Queen Elizabeth, Anadolu Hamidiye tabyasına, Inflexible ise Rumeli Mecidiye tabyasına ateş etti. Mesafe uzak olduğundan Türk bataryalarından karşılık verilmedi.⁷³⁹

Queen Elizabeth, Anadolu yakasında Mesudiye bataryalarını dövdükten sonra toplarını Dardanos'a çevirdi. Komutan Cevat Bey, batarya komutanı Hasan Bey'e ateşe başlamasını istedi. Türk askerleri dikkatle ateş ederek toplarını hedeflerine isabet ettirmeye çalıştılar. Fakat bir düşman topunun isabeti sonucunda batarya kumandanı Hasan Bey, Arif Çavuş, Teğmen Mesut Bey ve Nişangâh Çavuşu Yozgatlı Yunus şehit oldular.⁷⁴⁰

Nizami bir şekilde Karanlık Liman'a ilerleyen donanma Türk topçularının menziline girince ateş başladı.⁷⁴¹ Üç sıra halinde ilerleyen filo Boğaz'a girince saat 11.15'te tabyalarımızla zırhlılar arasında karşılıklı ateş edildi. Düşman gemileri Seddülbahir yönünde ilerledi. Önde Agamemnon, Lord Nelson, Queen Elizabeth, Inflexible ve Prince Georg adlı muharebe gemileri hareket ediyordu.

Dört büyük zırhlı da Anadolu ve Rumeli yakasını ateşe tuttu. Bu arada düşman tarafından atılan bombalar nedeniyle Çanakkale şehri yanmaya başladı. Çıkan yangın ve sis boğazı kapladı. Öğleden sonra saat 14.00'te bataryalarımızdan yoğun ateşler açıldı. Rumeli ve Mecidiye tabyasından bir kaç topla karşılık verildi. Anadolu Hamidiye tabyası ateşi altında kalan Bouvet muharebe gemisine birkaç vuruş yapıldı. Birden bire gemi yanmaya başladı.⁷⁴² Şiddetli çarpışmalar devam ederken dört İngiliz gemisi ileri geçti. Saat 14.00'te Fransız zırhlısı Bouvet isabet alarak battı.⁷⁴³ Anadolu Hamidiye tabyasından atılan ateş sonucu isabet alan Bouvet geri dönerken Erenköy'de bulunan mayına çarptı ve 3 dakika içinde 600 askerle birlikte battı. Bouvet mürettebatının ancak onda biri kurtulabildi. Bunun üzerine saat 14:10'da düşman ateşi hafifledi⁷⁴⁴ Saat 15:20'de Anadolu Hamidiye tabyasından İrresistible'e ateş açıldı ve gemi iskele yönünde yattı. 17.30'da tabyalarımızdan yapılan ateşlerle birkaç isabet aldı. İrresistible gemisinin yanına yardım etmek

739 Thomazi, age. s. 36. BDHTH, C. 5, 1. Kitap, s. 204; Çanakkale Muharebeleri 75 nci Yıl Armağanı, s.9-10. Sayılır, age. s. 100.

740 Uluğ, age. s.33.

741 Ergüder, age. s. 142.

742 BDHTH, C. 5, 1. Kitap, s. 207.

743 OBÇM, C. 1, s. 44.; Travers, age. s. 31

744 Çanakkale'de Türk, s. 4-5.

için gelen Ocean gemisi de ateş aldı. Bu iki geminin personeli boşaltılmaya başlandı.⁷⁴⁵

İrresistible muharebe gemisi kısa zamanda saat 15:30'da suya battı⁷⁴⁶ ve Saat 16.00'da Inflexible zırhlısı isabet aldı. Saat 18.00'de Ocean zırhlısı da boğaz suyunun derinliklerine gömüldü. Müttefikler dört saat içinde kırk bin ton ağırlığındaki üç zırhlısını (Ocean ve İrresistible zırhlıları İngilizlerin, Bouvet zırhlısı Fransızların) kaybetti ve diğer üç zırhlı da (İnflexible zırhlısı İngilizlerin, Gaulois ve Suffren zırhlıları Fransızları) suda zor duracak şekilde ağır hasar aldı. Yine aynı gün Dardanos, Hamidiye ve Rumeli istihkâmları düşman donanmasınca bombalandı ve karşılıklı ateş sekiz saat devam etti.⁷⁴⁷ Sekiz saat içinde İngiltere ve Fransa kuvvetlerinin üçte birini kaybetti. Bu nedenle saat 19.00'da İtilaf donanması Boğazı terk etmeye başladı.⁷⁴⁸ Amiral Robeck, bugünü felaket olarak anlatırken, İtilaf donanmasının ağır hasar görmesine yüzen mayınların sebep olduğunu söyledi.⁷⁴⁹

Saat 17.00'de birleşik filodan 5 muharebe gemisi savaş dışı kalarak çekilirken saat 18.00'de hasara uğrayan 2 savaş gemisi de Boğaz'a kaderine bırakıldı. Diğer gemiler de yavaş yavaş çekildi.⁷⁵⁰ Böylece Boğaz'dan çekilmek zorunda kalan İtilaf donanması kara kuvvetleri ile işbirliği yapmadan başarılı olamayacağını anladı.⁷⁵¹

18 Mart'ta İtilaf filosunun Çanakkale Boğazı'nı geçme teşebbüsü başarısızlıkla sonuçlandı. İngilizler, Çimenlik, Hamidiye, Mecidiye, Dardanos ve Rumeli istihkâmlarını şiddetle bombaladılar ise de zarar veremediler. İtilaf donanması akşama kadar Türk istihkâmlarını şiddetli bir şekilde bombaladı ise de Mecidiye ve Hamidiye istihkâmlarından etkili bir şekilde karşılık verildi.⁷⁵²

18 Mart Çanakkale Boğazı Savaşı'nda Türklerin 25 şehit ve 61 yaralı olmak üzere toplam kaybı 81 idi. Bu çetin savunma karşısında Türklerin 150 topundan ikisi harap oldu.⁷⁵³ Bunlar Hamidiye ve Güvenlik tabyalarından

745 BDHHTH, C. 5, 1. Kitap, s. 208; Altıntaş, age. s.14; Sayılır, age. s. 137; Travers, age. s. 33.

746 Travers, age. s. 33.

747 OBÇM, C. 1, s. 45.

748 Çanakkale'de Türk, s. 4-5.

749 Travers, age. s. 33.

750 BDHHTH, C. 5, 1. Kitap, s. 209.

751 Ergüder, age. s. 142.

752 OBÇM, C. 1, s. 67-68.

753 Çanakkale'de Türk, s. 4-5.

birer top ve iki namlu idi.⁷⁵⁴ Almanların ise ölü ve yaralı sayısının toplamı 18 idi. Bu savaşta Birleşik Filodan Bouvet, Ocean ve İrresistible batarak boğazın sularına gömüldü ve İnflexible, Golva, Suffren ve Agamemnon savaş dışı kalarak muharebe edemez duruma düştü. İtilaf kuvvetleri 800 askerini⁷⁵⁵ ve savaş gücünün üçte birini kaybetti.⁷⁵⁶

18 Mart günü yapılan savaşta vinç arızalanınca Queen Elizabet zırhlısını batıran 275 kiloğram ağırlığında mermiyi arkadaşlarının yardımıyla Havranlı Koca Seyit, topun namlusuna sürdü.⁷⁵⁷ Bu çabasıyla Havranlı Koca Seyit, Türk askerinin darda kaldığı zaman neler yapabileceğini ispatladı.⁷⁵⁸

Fazla miktarda zayıat veren düşmanın batan zırhlılarının (Bouvet, İrresistible, Ocean) yanında pek çok savaş gemileri de yara aldı. Kurtarma faaliyetlerine katılan birçok küçük harp gemileri de batırıldı. Bu savaşta Türkiye’de torpil uzmanı olarak çalışan Geehl’in Erenköy körfezine 18 Mart’tan önce yerleştirdiği mayınların önemli bir etkisi oldu.⁷⁵⁹

Amiral De Roberk komutasında ki İtilaf donanması 18 Mart günü Boğaz’da ağır bir yara alınca “Çanakkale geçilmez” gerçeğini anladılar.⁷⁶⁰

İtilaf donanması Boğaz girişindeki engelleri geçebilseydi buradan öte ilerlemesi çok zordu. Boğaz girişten hemen sonra Kilitbahir-Eceabat ve Çimenlikkale-Nara Burnu arasında dar bir şeritte on bir sıra mayın ve Türk bataryaları bulunuyordu. Daha ileride Midilli ve Yavuz başta olmak üzere Türk donanmasının yarattığı engeli aşarak Marmara’ya ve oradan İstanbul’a ulaşmaları mümkün değildi.⁷⁶¹

Churchill ve bazı tarihçiler tarafından, Robeck ve İtilaf filosunun Boğazı geçmek için ikinci bir saldırı yapsaydı başarılı olurdu, çünkü tabyalarda ağır cephaneye kalmamıştı iddiaları ortaya atılmıştı. Churchill’in Türklerin ağır cephanesinin azaldığına dair istihbaratı doğru değildi. Bunun aksine Türk siperlerinde ve topçularında bol miktarda cephaneye vardı. İngiliz donanma tarihçisi Sir Julian Corbett’inin belirttiğine göre Türk siperlerinde her bir ağır top başına ortalama yetmiş seferlik, 15 cm çapındaki havan topları

754 Travers, age. s. 34. Yazar, 24 şehit ve 79 yaralı olmak üzere toplam kaybı 113 olarak bildirmiştir.

755 BDHHTH, C. 5, 1. Kitap, s. 211.

756 BDHHTH, C. 5, 1. Kitap, s. 212

757 Yıldız, age. s.28; Gençcan, age. s.28..

758 Apuhan, age. s.38.

759 “Liman Von Sanders Paşa’nın Çanakkale Hatıraları”, Çanakkale Hatıraları, İstanbul 2002, C. 2, s. 52-53.

760 Cemalettin Yıldız, Çanakkale Seddülbahir Kahramanları, İzmir, 2005, s. 6.

761 Çanakkale Muharebeleri 75 nci Yıl Armağanı, s.32

için yüz otuz seferlik, mayın koruma silahları için de silah başına yüz elli seferlik cephane vardı. Mesela 18 Mart akşamı Erenköy bölgesinde 8. Türk Alayı'nda 3.634 havan topu mermisi vardı. 4. Topçu Alayı'nda 1.100 mermiden 992'si duruyordu. Kepez'deki bataryada ise 2.672 mermiden 492'si kullanılmamıştı. Muinizafer bataryasında da 691 mermi kalmıştı. Boğazkesen'de bir bataryada 374 mermi kullanılmıştı ve bu bataryada 756 mermi daha vardı. Krpez bölgesindeki deniz bataryası 260 mermi kullanmıştı ve daha 658 mermisi vardı. Üç topçu bölüğünde 924 mermi bulunuyordu. Sili'deki dağ bataryası da sadece 64 mermi kullanmıştı ve elinde 720 mermi daha bulunmaktaydı.⁷⁶² Yukarıda kısaca belirtildiği gibi, Türk cephelerinde yeteri kadar silah ve cephane vardı. Osmanlı Devleti gerekli asker, silah ve cephane tedbirlerini zamanında almıştı.

Savaş sırasında İtilaf Devletleri, Çanakkale cephesinde Türk ordusunun gücünü azaltmak amacıyla Osmanlı toprakları içinde yaşayan Ermeniler ile Rumları isyana teşvik ettiler ve bunların maddi güçlerinden de yararlandılar. Çünkü Ermeniler ve Rumlar levant ticareti yaparak çok zengin olmuşlardı.⁷⁶³

Çanakkale savaşlarında elde edilen başarı sonucunda Türklerin morali düzeldi⁷⁶⁴ ve Balkan savaşlarında yenilmiş olma mahcubiyeti ortadan kalktı. Türk kumandan ve askerleri gelecek için gururunu ve kararlılığını ortaya koydu. Bu kararlılıkla Anadolu'nun ebedi bir vatan olma yolunu açtı.⁷⁶⁵ Avusturya Donanma Cemiyeti, Osmanlı ordusunun Çanakkale'deki tarihi zaferini, 11 Nisan 1915'te gönderdiği bir yazı ile takdir etti.⁷⁶⁶ Bahr-i Sefid Kumandanı Cevat Paşa'ya,⁷⁶⁷ 13 Nisan'da Boğaz'ın savunmasındaki başarısından dolayı Almanya tarafından Croix de Fer nişanı verildi.⁷⁶⁸ 18 Mart'ta gösterdiği üstün başarıdan dolayı Meclis-i Mahsusî Vükela tarafından

762 Travers, age. s. 34.

763 Çanakkale Muharebeleri 75 nci Yıl Armağanı, s. 5. Levantalılar adı verilen sömürü grupları ticari hayata hakim idiler. Ülkenin iş ve ticaret hayatı bunların elindeydi. Bir Rum iki Yahudi'den, bir Ermeni iki Rum'dan, bir şeytan da bir Ermeni'den daha iyi iş yaparak para kazanırdı.

764 N. Hakkı Uluğ, Çanakkale Destanının 50. Yılı, Turizm ve Tanıtma Bakanlığı Yayınları, s.31.

765 Çanakkale'de Türk, s. 36.

766 OBÇM, C. 1, s. 61.

767 Yılmaz Öztuna, "18 Mart" Türkiye Gazetesi, 19 Mart 2007 Pazartesi. Cevat Çonbanlı Paşa (1870–1938) bir mareşalin oğludur. Atatürk'ün Harp Akademisi'nde hocasıdır. 1919'da Atatürk'ün Samsuna gönderilmesinde önemli etkisi olmuştur. Atatürk döneminde, ölümüne kadar fiilen orgeneral olarak kalmıştır. 18 Mart kahramanı olarak anılan Cevat Çonbanlı'nın günümüzde yapılan Çanakkale Savaşlarını anma törenlerinde adı bile geçmemektedir. Bu durum Türk Milleti'ne yakışmamaktadır.

768 OBÇM, C. 1, s. 63.

25 Nisan'da Padişah Mehmet Reşat'a "Gazi" unvanı verildi.⁷⁶⁹ 3. Kolordu Kumandanı Esat Paşa, 29 Nisan'da savaşta göstermiş olduğu başarılarından dolayı Altın Muharebe Liyakat Madalyası ile ödüllendirildi.⁷⁷⁰

Robeck, kumandasında bulunan İtilaf donanmasını, ordunun desteğini alarak saldırı yapmaya hazırladı. Fakat 19-24 Mart 1915 tarihleri arası esen sert rüzgar, donanmanın harekete geçmesine engel oldu.⁷⁷¹

21 Mart'ta İngilizler kaybettikleri gemilerinin yerine yenilerini göndererek yeniden boğazlara hücum etmeyi planladılar.⁷⁷² Bunun üzerine 25 Mart'ta takviye edilen İtilaf donanmalarına karşı Çanakkale Boğazı ve Gelibolu Yarımadası'nı savunacak olan 1. Ordu kumandanı Alman Mareşal Liman Von Sanders 5. Ordu Komutanlığı'na getirildi.⁷⁷³ Hızla işe başlayan Sanders Paşa için 27 Mart'ta Gelibolu'daki Fransız konsoloslugu binası karargâh yapıldı.⁷⁷⁴ Başkomutan Enver Paşa'nın önerilerini dikkate alan Sanders Paşa, Türk tümenlerini birbirinden uzak mevzilere yerleştirdi.⁷⁷⁵ Düşmanın nereden çıkarma yapacağını bilmediği için önce Asya kıyısında bulunan Beşiğe Koyu ile Kumkale'yi tahkim ettirdi. Sonra Avrupa yakasında olan Seddülbahir ve Kabatepe bölgesinin orta bölgesine 9. Tümen'i konuşlandırdı. 19. Tümeni Eceabat'ta yerleştirdi. Muhtemel çıkarmanın Bolayır/Saros bölgesinden yapılacağını düşünerek buraya 4. ve 5. Tümen'i yerleştirdi, burada bulunan bataryaları güçlendirdi.⁷⁷⁶

Çanakkale zaferi yurt içinde ve yurt dışında sevinçle karşılandı. Nitekim Peşte üniversite öğrencileri bu zaferi 27 Mart'ta sevinç gösterileri ile kutladı. Yine Peşte Hilal-i Ahmer Cemiyeti, bu zafer anısına yemekli bir toplantı düzenledi.⁷⁷⁷

Osmanlı askerlerinin Çanakkale Savaşı'nda kazanmış olduğu zafer Viyana belediyesi tarafından da memnunlukla karşılandı. Viyana belediye başkanlığı 28 Mart'ı kutlamak amacıyla askerlerimize bir tebrik gönderdi.⁷⁷⁸ Bu zaferden Malezya'nın Batavya şehrinde yaşayan Müslümanlar çok mutlu

769 OBÇM, C. 1, s. 78.

770 OBÇM, C. 1, s. 85.

771 Travers, age. s. 36.

772 OBÇM, C. 1, s. 47; Travers, age. s. 43.

773 Yıldız, age. s. ; Ergüder, age. s. 143; Ahmet Altıntaş, Çanakkale İngiliz Orduları Başkomutanı İon Hamilton'un Çanakkale Savaşları Raporu, Çanakkale 1999, s.8.

774 OBÇM, C. 1, s. 48.

775 Travers, age. s. 43.

776 Travers, age. s. 44.

777 OBÇM, C. 1, s. 73-74.

778 OBÇM, C. 1, s. 50.

olduklarından bayram yaptılar. Bu sevinçlerinden dolayı 4 Haziran 1915'te Cuma günü okunan hutbede Padişah'ın adını "Gazi" olarak andılar.⁷⁷⁹

Düşman saldırıları devam ediyordu. Türk askerine takviye ve düşmanı zayıflatmak amacıyla Padişah'ın hizmetinde bulunan Ertuğrul vapuru 28 Mart'ta boğaza gönderildi.⁷⁸⁰ Bundan sonra savunmamız denizde de etkili olmaya başladı. Bozcaada'da daha önce yara almış olan Fransız zırhlısı Gaulois batırıldı. İtilaf Devletleri tarafında siyaset izleyen İsveç Hükümeti, bu gemiyi kurtarmak için izin istedi, fakat Almanya bu talebi uygun bulmadı.⁷⁸¹

3. KARA SAVAŞLARI

Denizden boğazı geçemeyen İtilaf donanması komutanları 22 Mart sabahı saat 10:00 da Queen Elizabeth gemisinde Hamilton başkanlığında toplandı. Toplantıya Tümgeneral Walter Braithwaite, Birdwood, Robeck ve Roger Keyes katılarak karaya asker çıkarma kararı aldılar. Bu karar gereğince en geç Nisan ayının başında çıkarma yapmayı planladılar. Bu planın uygulanması için hazırlıklarını tamamladılar.⁷⁸² 23 Mart'ta Başkomutan General Sir Ian Hamilton, Britanya Savaş Bakanı Lord H.H. Kitchener'e bir telgraf çekerek Gelibolu'da bulunan kırk bin Türk'le savaşmak için kara kuvvetlerine ihtiyaçları olduğunu bildirdi. Çünkü Sir Ian Hamilton, Türlerin yeni savunma hatları ve mayınları ile başa çıkamayan donanmasına güvenemiyordu.⁷⁸³

Çanakkale Boğazı'ndan geçemeyen İngiliz ve Fransız kuvvetleri, Bolayır, Beşik'e Kumkale, Kabatepe, Seddülbahir, Alçitepe ve Kilitbahir'e çıkarma yapmayı planladı.⁷⁸⁴ Bu plan üzerine hareket eden Fransızlar, Mondros'ta iskele inşa ettiler, İngilizler de Bozcaada'da işgal hareketlerine giriştiler. İngiliz ve Fransız kumandanları burada yaptıkları çalışmalarını gizlice yürüttüler.⁷⁸⁵ Savaşmak için çıkarma hazırlıklarını tamamlayan İtilaf kuvvetleri 1 Nisan 1915'te Kuru Çiftlik, Yeniköy, Çınar Limanı, Despot ve Deliyanı sırtları ile Koyun Limanı'nı bombaladı. Körfeze giren bir zırhlı Karaağaç Limanı'nı ağır bir şekilde bombalayarak buradaki birliklerimizi etkisiz hale getirdi. Türk askerinin şiddetli savunması karşısında şaşkın olan İngiltere, savaşa devam edebilmek için 125 torpil arama gemisi istedi. Ayrıca

779 OBÇM, C. 1, s. 115.

780 OBÇM, C. 1, s. 49.

781 OBÇM, C. 1, s. 51.

782 Travers, age. s. 38-39.

783 Travers, age. s. 39-40.

784 Ergüder, age. s. 143.

785 OBÇM, C. 1, s. 51-52.

savaşı devam ettirebilmek için Bozcaada'ya savaş uçaklarını gizlemek için kapalı havaalanı yaptırdı. Gelibolu Yarımadası'na asker çıkarmak için Mondros'a asker yığmaya başladı.⁷⁸⁶ Bunun yanısıra Kahire, Sidney, Melburn, Vellington ve Londra gibi büyük şehirlerde yayınlanan gazetelerde Türkler aleyhine ön yargılı kamuoyu oluşturmaya çalıştı. Bu çıkarılan gazetelerde Türklerin, acımasız, vahşi ve barbar olduklarını, savaş esirlerine kötü davrandığını yalan bir şekilde yayımlattı.⁷⁸⁷ Oysa Türk askeri, esir düşen İtilaf askerlerine insani yardımda buldukları gibi onların bütün ihtiyaçlarını karşıladı, esirlerin elini sıktı ve onları güvenli bir şekilde İstanbul'a gönderdi.⁷⁸⁸

3 Nisan'da karaya çıkararak Arıburnu'ndan taarruz eden İtilaf askerleri geri püskürtüldü. Gelibolu'yu top ateşine tutan Agamemnon zırhlısı isabet alınca geri çekildi. Kabatepe önünde bulunan düşman nakliye gemisi isabet aldı ve gemide yangın çıktı. Bunun üzerine diğer gemilerde savaş alanını terk etti.⁷⁸⁹

4 Nisan'da İtilaf donanmasından bir torpil arama gemisi ile Seddülbahir civarını bombalayan beş büyük düşman gemisi batırıldı, dört gemi de savaşı hale getirildi.⁷⁹⁰

7 Nisan'da Çanakkale Boğazı'na yaklaşmak isteyen düşman torpil gemisine bataryalarımızdan atılan mermi isabet etti ve bu gemi Kumkale açıklarında battı.⁷⁹¹

10 Nisan'da körfezde bulunan 4. Henri Zırhlısı'na bataryalarımızdan elli iki mermi atıldı ve bunların çoğu gemiye isabet etti. Defalarca yaptıkları saldırılarda İtilaf askerleri çok zayıt verdi ve toplam beş bin asker kaldı. Kumandası altındaki asker sayısı azalınca General Boman ile General d'Amade takviye kuvvet getirmek amacıyla Mısır'a gitti. Buradan temin ettiği askerler ile Suriye sahilinden karaya çıkarma yapmayı planladı.⁷⁹²

İngilizler savaş sırasında uluslararası kurallara uymuyorlardı. Nitekim 11 Nisan'da Agamemnon Zırhlısı'yla Bolayır köyündeki Süleyman Paşa türbesini bombaladılar.⁷⁹³

786 OBÇM, C. 1, s. 55-56.

787 Mete Tuncok, Azınlıkların Kaleminden Mehmetçik, Ankara 1997, s.21-26.

788 ATASE Arşivi, K: 258, D: 1068, F: 33/2-1.

789 OBÇM, C. 1, s. 89.

790 OBÇM, C. 1, s. 58.

791 OBÇM, C. 1, s. 59.

792 OBÇM, C. 1, s. 60-61.

793 OBÇM, C. 1, s. 70.

Kısa sürede Çanakkale'ye saldırı hazırlıklarını tamamlayan İtilaf donanmasına ait bir zırhlı torpido ve uçak gemisi 13 Nisan'da Saros Körfezi'ne geldi.⁷⁹⁴

17 Nisan'da Saros Körfezi üzerinde uçan düşman uçağı denize düşürüldü. Bunu kurtarmak için denize inen uçağı topçu birliklerimiz ateş etti ve bu uçağı batırdı. Bunlara yardım için gelen Amiral Nelson zırhlısıyla bir tayyare gemisine mermi isabet edince zırhlı uzaklaştı ve tayyare gemisi de hasar gören tayyareyi arkasına alarak çekildi. Yine bugün öğleden önce E -15 işaretli İngiliz deniz altısı Çanakkale Boğazı'nın Karanlık limanının doğusunda batırıldı.⁷⁹⁵

19 Nisan'da Seddülbahir'de bataryalarımızdan Fransız 4. Henry zırhlısına ateş edildi ve zırhlı isabet aldı. Ayrıca Vengeance İngiliz zırhlısı da bataryalarımızdan açılan ateş sonucu isabet aldı ve geri çekildi. Çanakkale Boğazı'nı geçmek isteyen Fransız Joule denizaltısı ateş altına alındı ve bu sırada bir torpile çarparak battı. Bolayır civarında yerleşim yerlerini ateşleyen Agamemnon zırhlısı isabet aldı ve geri çekilmek zorunda kaldı.⁷⁹⁶

21 Nisan'da Fransızlar, Yeni Zelandalı ve Avusturalyalı askerleri İskenderiye'den gemilerle Çanakkale'ye getirmek üzere yola çıkardılar.⁷⁹⁷ Bu arada Fransız römorkları ve mavnaları Marsilya'dan Limni Adası'na geldi.⁷⁹⁸

İtilaf kuvvetleri 25 Nisan'da çeşitli yerlerde karadan çıkarma harekâtına başladı. Bu harekât şöyle planlandı. Asıl kuvvetler Seddülbahir'e çıkacak ve buradan Türk merkez istihkâmlarının arkasına yürünecek. Kumkale'ye çıkacak olan Fransız alayı buraya taarruz ederken, İngiliz fırkası Kabatepe'ye çıkarma yaparak asıl kuvveti koruyacak ve kısa yoldan merkez istihkâmlarının arkasına yürüyerek asıl kuvvetle birlikte hareket edecek. Türk askerini yanıltmak için Saros Körfezi gibi diğer yerlerde de gösteri amaçlı çıkarma yapılacaktır.⁷⁹⁹

Ordu kumandanı Sanders Paşa, İngiliz ve Fransızların taarruzlarının Anadolu kıyılarında beklediğinden Birinci Ordu'yu oluşturan iki kolordudan birini Anadolu tarafına geçirmişti. Bu nedenle İtilaf donanmasının çıkarma yaptığı tarafta askeri kuvvetimiz azalmıştı. Bu arada İtilaf donanmasının karaya asker çıkarmasına engel olma yolu izleniyordu. Türk kumandanları

794 OBÇM, C. 1, s. 62.

795 OBÇM, C. 1, s. 91.

796 OBÇM, C. 1, s. 96.

797 OBÇM, C. 1, s. 76.

798 OBÇM, C. 1, s. 77.

799 Atsız, age. s. 51.

bunun sakıncalarını Sanders Paşa'ya anlattılar ise de başarılı olamadılar. Fakat bu yanlışlık sonradan anlaşıldı ise de yapılacak bir şey kalmamıştı.

Arıburnu cephesinde Mustafa Kemal kumandasında 19. Fırka ve birde 9. Fırka vardı. Arıburnu'ndan çıkarma yapmayı uygun bulan İtilaf Devletleri'nin Anzak (Avusturalia and New Zealand Army Corb) birlikleri 25 Nisan'da karaya çıktı. Burada karaya çıkan düşman askerlerine 27. Türk Alayı'nın ikinci taburu derhal ateşle karşılık verdi.⁸⁰⁰

Kirte'nin güneydoğusunda 25 Nisan'da, İtilaf Devletleri'nin on ikisi büyük (Dretnot, Zırhlı Kruvazör) on beşi küçük torpido harp gemisi, onu büyük ve onu küçük nakliye gemisi ve birçok kayık römorklarla beraber iki adet dubadan oluşan filosu bulunuyordu. Bu filo Tekeburnu ve Seddülbahir İskelesi'ni sararak çıkarma yapmaya başladı. Tekekoyu ve Ertuğrul Koyu'na iki büyük duba yaklaşarak asker çıkardı. Bu sırada Türk askerleri hendekten tüfeğini uzatarak kıyıya yaklaşanlara ateş açmaya başladı. Türk askerlerinin attığı kurşunların etkisiyle İtilaf askerlerinin cesetleri suya dökülmeye başladı. Cesetlerden çıkan kan ile Ertuğrul Koyu'ndaki deniz suyunun rengi geçici bir süre değişerek kırmızılaştı.⁸⁰¹ Askerlerimizin isabetli atışları sonucunda düşman askeri denize döküldü. Ertuğrul sahili kısa bir süre içinde balık istifi gibi düşman cesetleriyle doldu.⁸⁰²

25 Nisan saldırısında Sanders Paşa, Gelibolu'daki karargâhına dönmeyerek Bolayır'da kaldı. Komutayı yerinde yürütmek amacıyla 26 Nisan'da da Bolayır'da kaldı. Bu sırada Arıburnu ve Seddülbahir'deki savunmayı güçlendirdi. 25-28 Nisan tarihleri arasında Sanders Paşa, dikkatini Bolayır/Saros bölgesi üzerinde yoğunlaştırdı.⁸⁰³

Çıkarma yapan düşman birlikleri Kirte'ye gelse bile Alçıtepe'yi alması mümkün değildi. Çünkü Alçıtepe sırtlarına çok sayıda yeni tabya ve engeller yapılmıştı.⁸⁰⁴

Seddülbahir'in sağ tarafında Fransız askerleri, Fransızların bitişiğinde Senegal, Gurka, daha sonra Sih ve en sonunda İngiliz askerleri bulunuyordu. İtilaf askerlerinin iâşe ve su ihtiyacı yeteri kadar karşılanamıyordu. Ayrıca İtilaf askerleri Gurkalı askerlere hiç güvenmiyordu. Çıkarma sırasında düşman birlikleri çok büyük kayıplar verdiği gibi kalanların da çoğu da hasta idi. İtilaf kumandanları da savaşın genel gidişatı hakkında askerlerine doğru

800 Atsız, age. s. 53; Eyicil, age. s. 254.

801 Apuhan, age. s. 65.

802 Binbaşı Mahmud Sabri Bey, "Seddülbahir Muharebesi ve 26. Alay 3. Tabur Harekatı", Çanakkale Hatıraları, İstanbul 2003, C. 3, s.68-69.

803 Travers, age. s. 49-50.

804Altıntaş, age. s. 22.

bilgi vermiyordu.⁸⁰⁵ İşgalci askerlerin ruh sağlığı da bozulmuştu. Ölümü göze alarak çıkılan bu savaşta, ölüm korkusundan dolayı İtilaf askerlerinin akıl sağlığı da bozuluyordu Bu nedenle İtilaf Devletleri, hasta askerlerini tedavi etmek amacıyla Bozcaada'da tam teşekküllü akıl hastanesi kurdu. Burada askerlerinin psikolojik ve akıl hastalığının tedavilerini yaptırdı.⁸⁰⁶

25 Nisan'da Seddülbahir'e birinci çıkarmayı yapan İngiliz birliklerinin hedefi Alçıtepe ile Kilitbahir'i almaktı. İkinci çıkartmayı Anzaklar Kabatepe'ye yaptı. Bu çıkarmayı yapan birliğin hedefi; Kocaçimen Tepesi'ni ele geçirmek, Seddülbahir'deki İngiliz birliklerle Ecabad bölgesini alarak Gelibolu yarımadasının güneyine hâkim olmak ve böylece Marmara yolunu açmaktı.⁸⁰⁷

İtilaf askerleri Arıburnu ve Anafartalar kıyılarında gezen veya siper kazan Türklere top atışı yaptıkları halde başarısız oluyorlardı. Burada duran deveye Scorpion gemisinden altı top atıldılar fakat isabet ettiremediler. Bu durum onların isabetli ateş edemediklerini gösteriyordu.⁸⁰⁸ Liman Von Sanders komutasındaki Türk birlikleri, Seddülbahir Kalesi'nin doğusunda siperler kazdı, dikenli teller döşedi, dört makineli tüfek ve dört tane de 37 mm'lik otomatik silah yerleştirdi. Böylece Türk askerleri düşman birliklerine karşı güçlü bir direniş mevzii hazırladı.⁸⁰⁹ Türk askerleri karaya çıkmak isteyen düşmana karşı yoğun bir şekilde tüfek ve makineli tüfek ile ateş etti. Ateş altında kalan düşman birlikleri kapana sıkıştılar ve çok ağır zayıt verdiler.⁸¹⁰

İtilaf askerleri Seddülbahir ve Ertuğrul Koyu'ndan çıkarma yapmaya başlayınca, bu koyun batı yönüne yerleşmiş beş manga askerimizin başında 10. Bölük ikmal erlerinden Ezineli Yahya Çavuş bulunuyordu. Ezineli Yahya Çavuş çıkarma yapan İtilaf birliklerine karşı şiddetle direnerek yüzlerce düşman askerini öldürdü.⁸¹¹ İtilaf birlikleri ağır bomba ateşleriyle Türk siperlerini etkisiz hale getirince Yahya Çavuş başka sipere geçerek işgalci askerlere karşı ateşe devam etti. Makineli tüfekte 12 saat ateş eden Yahya Çavuş, tek başına bir tabur asker kadar iş gördü.⁸¹² Elindeki piyade tüfeği ve

805 Vahdet Keleşyılmaz, "Çanakkale Muharebeleri Hakkında bir Rapor ve Bir Değerlendirme", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Mart 199, cilt xv, sayı 43, s.75-76.

806 Ferai Tınç, "Çanakkale Bizim Derinliğimiz", 20 Mart 2006 tarihli Hürriyet Gazetesi.

807 Eyicil, age. s. 254; Altıntaş, age. s. 15

808 Travers, age. s. 55.

809 Travers, age. s. 60.

810 Travers, age. s. 63.

811 Gençcan, age. s. 54; Niyazi, age. s. 28.

812 Binbaşı Mahmud Sabri Bey, a.g.e, s. 73-74.

el bombalarıyla akşama kadar savaştı. Olağanüstü gayret göstererek bir İngiliz bölüğünü 14 saat olduğu yerde durdurmayı başardı.⁸¹³

Ayaşlı Ecir Bin Mustafa'nın savaşta bulunduğu siperde düşmana attığı mermi kovanları yarım metre yüksekliğinde yığın oluşturdu. Ecir Bin Mustafa bu mermi kovanlarını, kürekle attı ve düşmana karşı dua okuyarak taarruz etti.⁸¹⁴

Hüseyin oğlu Mustafa Onbaşı, Kirte savaşında mermisi bitince düşmana süngü ile saldırdı. Ölümünden korkan düşman askeri kum torbalarına sarılıyordu. Mustafa Onbaşı süngüsü ile savaşırken süngüsü kırıldı. İşgalcilerin top ateşine maruz kalınca el bombalarıyla saldırdı. Saldırı sırasında şarapnel ve misket parçasının kendisine isabet etmesiyle yaralandı. Mustafa Onbaşı işgalcilere saldırırken atılan top ve silah seslerinden dolayı düşman tarafının feryadını duymuyor ve İtilaf askerlerinden asla korkmuyordu. Subayların telkin ve tavsiyelerine uyararak taarruz ediyor ve dua okuyordu.⁸¹⁵

Çanakkale Savaşlarında, Anzaklar, İtilaf askerlerinin safında Türklere karşı savaşıyordu. Kendilerine niçin savaştıkları sorulduğunda “İngilizler bizim kardeşlerimizdir, Dilimiz ve kültürümüz birdir” diyerek cevap veriyorlardı.⁸¹⁶

Cephede savaş şartları çok kötü idi. Ölü cesetlerinin bozulması, yaralıların bakımsızlığı ve aşırı derecede sıcaklar yüzünden sinekler çoğalmıştı. Yemek yerken birkaç asker sinekleri kovalamakla görevlendiriliyordu.⁸¹⁷

Türkler ve İngilizler göğüs göğüse boğuşuyorlardı. Kanlısırt savaşlarında Türk askeriyle İngiliz askerinin birbirlerini süngülemiş cesetleri vardı. Düşmanın lağımı içinde kalan yaralı Türk askeri kasatura ile toprağı delerek Türk siperlerine geçmeyi başardı.⁸¹⁸

Conkbayırı savaşlarında hücumla geçen askerlerimiz düşman gemisinin şiddetli top ateşine aldırılmıyordu. Bu ateş altında iki metre derinliğinde hendeği birbirlerinin omuzlarına basarak geçiyorlardı. Savaşın şiddetine rağmen Türk askeri karşı tarafa insani yardımda da bulunuyorlardı.

813 Yıldız, age. s.75-76.

814 Ruşen Eşref Ünaydın, Çanakkale Savaşları'nda Dediler ki, TTKB, Ankara 1990, s.3-5.

815 Ünaydın, age. s. 12-14.

816 Fahrettin Altay Paşa'nın “Çanakkale Hatıraları”, Çanakkale Hatıraları, İstanbul 2002, C. 2, s. 30.

817 Altay, age. s. 33.

818 Altay, age. s. 37.

Mesela su fiçları taşıyan saka Türk eri yanlışlıkla İngiliz siperlerine girdi ve orada ölmekte olan iki İngiliz askerine su verdi.⁸¹⁹

25 Nisan'da düşman gemileri tabyalarımızı dövmeye başlayınca Sanders Paşa, Anadolu'daki kolorduyu takviye için Rumeli tarafına geçirmeye başladı. Bu sevkiyat çok güçlükle yapılıyordu. Çünkü düşman denizaltıları Marmara'ya girmişti ve plan gereği Fransız birlikleri Kumkale'ye çıkarma yapmaya başlamıştı.⁸²⁰

25 Nisan'da İtilaf donanması, Arıburnu, Seddülbahir ve Kumkale'ye asker çıkardı. Osmanlı birliklerinin yoğun savunması sonucu karaya çıkan düşman birlikleri geri çekilmek zorunda kaldılar. 16 zırhlı düşman gemisi yoğun bir şekilde taarruz etti. Tabyalardan atılan mukabil ateşler sonucunda Majestic ve Triump zırhlıları ağır hasar görünce savaş hattından çekildi. Sadece bugün yapılan savaşta düşman 10.000 kayıp verdi.

İngiliz ve Fransız askerleri Haçlı orduları gibi 25 Nisan'da saldırdı ve Anadolu'nun Beşiğe kıyılarından çıkarma yapmaya başladı. Düşman gemileri bir saat bomba ile ateş ettiler. Ateş altında kalan askerlerin durumu çok kötü idi. Bu sırada havada bulut belirdi ve etrafı yoğun sis kapladı. Yoğun sis nedeniyle düşman hedefi göremez oldu. Çaresizlik içinde kalan gemiler saat 11.00'de savaş alanından çekilerek Bozcaada'ya gitti.⁸²¹

Şaşkınlık içinde kalan İtilaf askerleri 26 Nisan sabahı su bulamadıkları gibi cephanelerini de bitirmişlerdi. Çaresiz kaldıklarından sahile yığıldılar ve buradan yaralıları teknelere taşıdılar. Aynı gün Türk askerleri Kumkale'de Fransız birliklerinin içine kadar girdiler ve makineli tüfeklerini aldılar. Fransızlara ağır kayıplar verdirek Zığındere ve Sarıtepe kumsalının boşaltılmasını sağladılar.⁸²²

Kabatepe ve Topçular sırtında dört adet top yerleştirildiği gibi, Türklerin mühimmat ve çok sayıda yedek topu bulunuyordu. Bu tedbirler Anzakların saldırısına karşı alınmıştı.⁸²³

Gelibolu yarım adasına döşenmiş olan dikenli teller ile siperlerinden ve özellikle uçaklar tarafından yönlendirilen Türk topçularından Birdwood ve diğer yüksek rütbeli subaylar çok korkuyordu. Çanakkale ve Nara'da konuşlandırılmış olan Türk topçuları düşmanın ilerlemesine engel oluyordu. Askerlerine yeteri kadar yiyecek ve su bile ulaştıramayan İtilaf kumandanları,

819 Altay, age. s. 38.

820 Atsız, age. s. 52.

821 Gençcan, age. s.72-73.

822 Travers, age. s. 70,74,76,77.

823 Travers, age. s. 82.

personelinin yetersizliklerini görmemezlikten gelerek merkez karargâhı suçluyorlardı. Buna rağmen Hamilton ve Birdwood gelişmelerin lehlerine olacağına inanıyorlardı.⁸²⁴ Halbuki komutanların emirlerine uyulmadığı gibi İtilaf askerleri arasında disiplin ve düzen yoktu.⁸²⁵ Yeni Zelandalı askerlerin su ve cephanesi kalmadığından geri çekiliyordu.⁸²⁶

27 Nisan'da Sığındere civarı tamamen düşman askerlerinden temizlendi. Kabatepe civarında düşmana karşı yapılan taarruzda büyük zayıf verildi ve denize doğru kaçan düşman sandallara binerek uzaklaştı. Kaçamayanların bir kısmı beyaz bayrak çekerek gruplar halinde teslim oldu. Arıburnu önünde topçu ateşimizin isabetiyle bir düşman nakliye gemisi batırıldı.

Sığındere savaşında şehit düşen askerlerimiz o kadar çoktu ki, bunların cesetleri Cuma namazında bir camide cemaatin secdeye yatma manzarasını andırıyordu. Ebedi istirahatata yatan şehitlerin ağzı ve burnu sineklerle dolmuştu. Cesetler açıkta kaldığından bozulmuştu. Bu nedenle etrafa çok ağır bir koku yayılıyordu. Her türlü sıkıntıya alışmış olan kahraman Türk askerleri, cesetlerin kokusuna aldırış etmeden kendine verilen yemeği Allah'a şükrederek yiyor, siperde düşmana silah atıyor, mermisi bitince hücum eden düşmana süngüsünü saplıyordu.⁸²⁷

Kumkale civarında düşman yeniden taarruz etti ise de 27 Nisan'da tekrar püskürtüldü.⁸²⁸ 28 Nisan'da Kabatepe civarında kalan düşman askerleri buldukları noktalardan çıkarıldı. Aynı gün Jeanne de Arc zırhlısı hasara uğrayarak Bozcaada'ya çekildi. İngiliz torpido muhribi boğaz girişinde batırıldı. Seddülbahir önünde iki düşman gemisi yaralandı ve biri karaya oturdu. Nakliye gemilerinin yanında bulunan askerler römorklara ve mavnalara bindirilerek kurtarılmaya çalışıldı fakat bunlar da batırıldı.⁸²⁹ Kabatepe'nin kuzeyinde ve Arıburnu Cephesi'nde taarruzlarımız devam etti ve düşman geriye atıldı. Geriye çekilen düşman bol miktarda cephanesi ve iki makineli tüfek bıraktı. AE-2 Avustralya ve İngiliz denizaltıları Marmara Denizi'ne girmek isterken batırıldı ve 3 subay ile 29 asker esir alındı.⁸³⁰

28 Nisan'da Boğaz'da bataryalarımıza saldıran Fransızların Jeanne d'Arc adlı zırhlısı mukabil ateşlerde isabet alarak hasara uğradı. Ağır

824 Travers, age. s. 80-81.

825 Travers, age. s. 86

826 Travers, age. s. 106.

827 Yıldız, age. s. 158.

828 OBÇM, C. 1, s. 92.

829 OBÇM, C. 1, s. 93.

830 OBÇM, C. 1, s. 95.

yaralanan gemi Bozcaada'ya çekildi. Yine aynı gün İngiliz torpidosu Boğaz girişinde batırıldı. Seddülbahir önünde iki düşman nakliye gemisi tabyalarımızdan atılan ateş sonucu isabet aldı ve yaralanan gemi karaya oturdu.⁸³¹

28 Nisan'da Seddülbahir cephesinde İtilaf komutanları panik içindeydi. Onların sandığı kadar Türk tarafı da çok iyi değildi. Cephede yaralanan Türk askerleri Maydos'taki hastaneye guruplar halinde kendi başlarına gidiyorlardı. Sağlık hizmetleri çok yetersizdi.⁸³²

1 Mayıs'ta Arıburnu ve Seddülbahir'de düşmana karşı taarruzda bulunuldu. Boğaz girişinde bulunan 4. Henri ve Vengeance zırhlıları isabet alarak geri çekildi. 2 Mayıs'ta savaş devam ederken boğazı geçmek isteyen bir denizaltı torpillerimizin müdahalesiyle imha edildi. 4 Mayıs'ta Seddülbahir'de Türk askerlerinin taarruzu karşısında düşman denize dökülmekten zor kurtuldu ve teçhizatını bırakarak kaçtı. Düşman birlikleri Kabatepe civarına asker çıkarmaya çalıştı ise de başarılı olamadı.⁸³³

3 Mayıs'ta devam eden Seddülbahir savaşı sırasında Gelibolu Yarımadası'nın sivri uç kısmı İtilaf Devletleri'nin savaş ve nakliye gemileri ile çelenk gibi sarıldı. Gemilerden yayılan ışıklarla etraf gündüz gibi aydınlanıyordu. Güçlü ışıldaklarını Türk siperleri üzerine çeviren düşman savaş gemileri durmadan mermi yağdırıyorlardı. Bunların karşısında Türklerin ellerinde çok yetersiz sayıda sahra bataryaları vardı.⁸³⁴ Bugün Arıburnu Kabatepe, Seddülbahir'de taarruza geçen düşman mevzilerinden çıkarılarak geri atıldı. Donanmalarının yardıma gelmesiyle düşman denize dökülmekten zor kurtuldu. Çekilmek zorunda kalan düşman askerleri geride bol miktarda cephaneye ve 3 makineli tüfek bıraktı.⁸³⁵

4 Mayıs'ta birliklerimiz, Arıburnu'nda düşmanın avcı siperlerine kadar girdi ve istihkâm araçlarından kazma ve kürek ele geçirdi.⁸³⁶ 5 Mayıs'ta Seddülbahir'de düşmana karşı yapılan taarruzda İngilizlere çok büyük kayıplar verdirildi. Bu sırada fazla miktarda cephaneye ve üç makineli tüfek ele geçirildi. Bugüne kadar Türk askerleri 10 makineli tüfek ele geçirdi.⁸³⁷

831 OBÇM, C. 1, s. 81–82.

832 Travers, age. s. 116.

833 OBÇM, C. 1, s. 89.

834 Sanders, age. s. 67.

835 OBÇM, C. 1, s. 97.

836 OBÇM, C. 1, s. 97.

837 OBÇM, C. 1, s. 98.

6 Mayıs'ta yapılan ikinci Kirte Savaşı'nda Türk askerlerinin başarılı olması, 5. Ordu Komutanı Mareşal Liman Von Sanders'in kendisine ve komutası altındaki birliklere güveninin artmasına neden oldu.⁸³⁸

6-8 Mayıs'ta Seddülbahir'de İtilaf askerleri tarafından yapılan saldırı karşısında Türk komutanları arasında emir komuta zinciri problemi ortaya çıktı. Liman Von Sanders Paşa'nın kurmay başkanı olan Kazım Bey, Enver Paşa'yı arayarak krizin çözülmesini istedi. Bizzat Gelibolu'ya gelen Enver Paşa 5. Ordu'da çıkan bu krizi yerinde çözdü. Düşman saldırıları durunca Enver Paşa ile 5. Ordu arasındaki anlaşmazlık sona erdi.⁸³⁹

9 Mayıs'ta düşman donanması Boğaz'da bulunun Türk tabyalarını ağır bir şekilde ateşe tuttu. Seddülbahir civarında düşmanın taarruzu akim bırakıldı ve savaş gece yarısına kadar sürdü. Türk askerlerinin saldırıları sonunda düşman birlikleri geldiği yere püskürtüldü.⁸⁴⁰ Aynı gün düşman askerlerinin Arıburnu'na hücumu, Türk askerinin süngü taarruzlarıyla etkisiz hale getirildi. Bu süngü taarruzunda düşmana fazla miktarda zayıat verildi.⁸⁴¹ Cephede başarılı olamayan İngilizler intikam almak amacıyla 10 Mayıs'ta Maydos kasabasında Hilal-i Ahmer bayrağını çeken hastaneyi bombaladılar. Bombalama sırasında hastanede bulunan 30 yaralı Türk askeri şehit oldu.⁸⁴² Bu olay üzerine İngilizlerin bir daha Hilal-i Ahmer bayrağını taşıyan hastanelerimizi bombalaması halinde veya İngiliz denizaltılarının Osmanlı hastane gemilerine taarruzu durumunda İngiliz esirlerinin idam edileceği sert bir dille bildirildi.⁸⁴³

11 Mayıs'ta topçularımız düşmanın arkasını ve iskele mahallerini ateş altına aldı. Boğaz girişinde bulunan İngiliz zırhlısına dört mermi isabet edince donanma geri çekildi.⁸⁴⁴

Muavenet-i Milli torpido botu, 13 Mayıs akşamı, Yüzbaşı Firle komutasındaki Goliath zırhlısına Morto Limanında saldırdı ve birkaç torpil atarak bu zırhlıyı orta ve arka kısmından vurdu. Ateşin etkisiyle zırhlı battı. Torpido botu bu hareketi o kadar maharetle ve çabuk yaptı ki bir hasara

838 Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, Osmanlı Devri, Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Çanakkale Cephesi Harekatı (TSKT), Ankara 1980, C. 5, 3. Kitap, s. 14.

839 Travers, age. s. 122.

840 OBÇM, C. 1, s. 95.

841 OBÇM, C. 1, s. 100.

842 OBÇM, C. 1, s. 90.

843 BOA, HR. SYS, 2179/3.

844 OBÇM, C. 1, s. 101.

uğramadan Marmara'ya geri döndü.⁸⁴⁵ Batan Goliath İngiliz zırhlısında bulunan beş yüz askerin çoğu denizde boğuldu.⁸⁴⁶

14 Mayıs'ta Majestic zırhlısı ile Albion zırhlısı boğaza girmeye çalıştılar ise de, top ateşlerimiz karşısında geri çekilmek zorunda kaldılar.⁸⁴⁷

15 Mayıs'ta Arıburnu'nda düşmanın hücumu karşısında şiddetli çatışmalar oldu. Bu çatışmalarda 300 düşman askeri öldürülürken ve toplam 1.500 İtilaf askeri zayıt verdi. Bunların karşısında savaşıan Türk askeri çok az kayıp verdi ve 200 silah ile fazla miktarda cephane ele geçirdi. Karada savaşıan birliklerimizi havadan destekleyen uçaklarımız Seddülbahir'de düşman siperlerini bombaladı.

16 Mayıs'ta Yeniköy ve Bolayır civarını yoğun bir şekilde ateşleyen Fransız zırhlısı, topçu ateşlerimizi etkisiz hale getirdi.⁸⁴⁸

Mustafa Kemal Paşa'nın bütün Arıburnu kuvvetlerini kapsayan kumandanlığı 17 Mayıs 1917 tarihine kadar devam etti. Bu süre içerisinde yer yer karşılıklı taarruzlarda bulunuldu. Bu taarruzlardan birini Mustafa Kemal Paşa şöyle anlatıyor: "Biz ferdi kahramanlık sahneleriyle meşgul olmuyoruz yalnız size Bombasırtı vakasını anlatmadan geçemeyeceğim. Karşılıklı siperler arasındaki mesafemiz sekiz metre yani ölüm muhakkak... Birinci siperdekiler, hiç biri kurtulmamacasına bütünüyle düşüyor. İkincidekiler de onların yerine gidiyor, fakat ne kadar imrenilecek bir soğukkanlılık ve tevekkülle biliyor musunuz! Öleni görüyor, üç dakikaya kadar öleceğini biliyor, hiç ufak bir fütur bile göstermiyor; sarsılmak yok! Okumak bilenler ellerinde Kur'an-ı Kerim, cennete girmeye hazırlanıyorlar, bilmeyenler kelime-i şahadet çekerek yürüyorlar. Bu Türk askerindeki ruh kuvvetini gösteren hayret ve tebrike değer bir misaldir. Emin olmalısınız ki, Çanakkale Muharebesi'ni kazandıran bu yüksek ruhtur."⁸⁴⁹

17 Mayıs'ta Arıburnu muntikasında Amiral Nelson zırhlısı İsmailoğlu Tepesi'ni bombaladı.⁸⁵⁰ 18 Mayıs'ta Charlamenghe, 4. Henri ve Quantze

845 Sanders, age. s. 73-74.

846 OBÇM, C. 1, s. 120; Gençcan, age. s.106-107; Niyazi, age. s. 273-277; OBÇM, C. 1, s. 102.

847 OBÇM, C. 1, s. 121.

848 OBÇM, C. 1, s. 117.

849 Ruşen Eşref, "Anafartalar Kumandanı Mustafa Kemal İle Mülakat", Çanakkale Hatıraları, İstanbul 2003, C. 3, s. 37; Cemil Conk Paşa, "Çanakkale Conkbayırı Savaşları", Çanakkale Hatıraları, İstanbul 2002, C. 2, s. 210; Çanakkale Conkbayırı Savaşları, Erkanharbiye Umumiye Basımevi, Ankara 1959, s.26.

850 OBÇM, C. 1, s. 118.

zırhlıları Rumeli kıyılarına ateş açtı ve Anadolu bataryalarımızdan karşılık verilmesi üzerine bu zırhlılar geri çekildi.⁸⁵¹

Arıburnu'nda Anzakların top ateşleri altında düşman mevzilerine 19 Mayıs'ta taarruz edildi. Siperlere girilerek iki makineli tüfek ele geçirildi. Boğaz'a girmeye çalışan düşman zırhlılarına bataryalarımızdan ateşle karşılık verildi.⁸⁵² Türk askerinin kahramanca taarruzu karşısında düşman askerleri avcı hendeklerimize kötü koku yayan gaz bombaları attı.

Almanlar savaş sırasında ilk defa Avrupa'da 22 Nisan 1915'te klorin gazı kullandı. İngilizler, Berlin'den İstanbul'a da kimyasal gaz gönderildiğini Rus istihbaratından öğrendiler. Churchill, Almanların klorin gazı kullanmasına misilleme olarak Deniz Kuvvetleri Komutanı Amiral de Robeck ile amiral Hamilton'a Çanakkale'de gaz kullanma talimatı verdi. Bu talimatın yanısıra Churchill, Gelibolu'ya 4600 tüp kimyasal gaz ile 50000 gaz maskesi gönderdi. İngiltere bunlara ilave olarak Çanakkale'ye 1600 gaz tüpü ve 85000 ton klorin gazıyla doldurulmuş 3000 tüp kimyasal gaz sevk etti. 21 Mayıs'ta Boğaz'a sokulan düşman gemisine kaleden top ateşi ile karşılık verildi. İsabet alan gemi dumanlar içinde kaldı. Diğer gemiler imdadına geldi ve sürükleyerek Boğazdan çıkardı.⁸⁵³

Çanakkale Cephesi'nde Türk askerinin başarılarını gölgelemek isteyen Fransa, 18 Mayıs'ta resmi bildiri yayımladı ve bu bildiri ile Fransız kamuoyuna yanlış bilgi verdi. Bildiride İtilaf askerlerinin Kabatepe'yi işgal ettiğini, Türk askerlerini yok ettiklerini ve Mehmetçığı siperden geriye attıklarını duyurdu.⁸⁵⁴ Bu bildiride belirtilenlerin tam aksine Çanakkale Cephesi'nde Türk birlikleri, İtilaf askerlerine karşı kahramanca ve başarılı bir şekilde savaşıyordu.⁸⁵⁵

Fransızlar yalan bilgi vererek kendi kamuoyunu yanıltırken İngilizler de İstanbul'da Hükümete karşı ihtilal çıktığı söylentisini yaydı. Fransız ve İngilizlerin bu şekilde yalan haber ve propagandaya dayalı çalışmaları Fransız kamuoyunda olumlu bir etki bırakmadığı gibi İngiliz kamuoyunu da aldatmaktan başka bir işe yaramadı.⁸⁵⁶

20 Mayıs'ta Arıburnu'nda ve Seddülbahir'de düşman siperlerine taarruz edildi. Süngü hücumlarımızla düşman geri atıldı.⁸⁵⁷ Aynı gün İtilaf

851 OBÇM, C. 1, s. 122.

852 OBÇM, C. 1, s. 123.

853 OBÇM, C. 1, s. 118; 22.03.2007 tarihli Yeni Şafak Gazetesi,

854 OBÇM, C. 1, s. 152.

855 OBÇM, C. 1, s. 106.

856 Sayılır, age. s. 49.

857 OBÇM, C. 1, s. 124.

donanmasının denizaltısı yolcu taşıyan Kısmet vapurunu kovaladı ve İstanbul vapuruna ateş etti. İtilaf denizaltısı, yolcu taşıyan gemilerimize ateş açarak savaş kurallarını ihlal etmekten çekinmedi.⁸⁵⁸

21 Mayıs'ta İngiliz zırhlısı Rumeli'deki piyade mevzilerimizi bombaladı. Bu sırada bataryalarımızdan açılan ateş sonucu isabet alan zırhlı kaçarak Morto limanına sığındı.⁸⁵⁹ 22 Mayıs'ta Arıburnu ve Seddülbahir cephesinde yapılan şiddetli muharebede düşmana dört binden fazla zayıat verdirildi.⁸⁶⁰ Aynı gün toparlanan düşman birlikleri Seddülbahir'e taarruz etti. Düşman birliklerinin şiddetli saldırısı karşısında Türk askeri azimle direnerek çarpıştı ve bu çarpışmada 43 asker şehit düştü, 28 asker yaralandı. Cephe üzerinde uçan düşman uçağına top ve tüfekte ateş edildi, isabet alan uçak denize düştü.⁸⁶¹ Seddülbahir'de göğüs göğüse yapılan savaşta düşman birliklerinden 2.000 asker öldü ve 4.000 asker de yaralandı.⁸⁶²

23 Mayıs'ta Seddülbahir'de düşmana taarruz edildi ve geri çekilmek zorunda kalan düşman geride 2.000 ölü bıraktı. Bugün dokuz saat süren şiddetli muharebede Türklerden 43 asker şehit oldu ve 420 asker yaralandı. İtilaf donanmasından Majestik ve Vangeance zırhlıları isabet alınca geri çekildi. Yirmi beş sene önce yaptırılmış olan Pelenge-i Derya Ganbotu, düşman denizaltısının saldırısına uğrayarak batırıldı. Pelenge-i Derya gemimiz toplarını düşman denizaltısına karşı kullandı ise de bir netice alınmadı. Gemi personelinden bir subay ve bir er şehit oldu.⁸⁶³

24 Mayıs'ta taraflar arasında geçici ateşkes yapıldı. Yaralı ve ölülerin ortadan kaldırılması sırasında Türk askerleri çok cesur ve kahramanca hareket ettiler. Düşman askerlerine güler yüzle davranarak, incir ve üzüm gibi tatlı yiyecekler verdiler, onlar da Türk askerlerine sığır etinden hazırlanmış kavurma ikram ettiler.⁸⁶⁴

25 Mayıs'ta Alman denizaltıları, Arıburnu önünde üzerinde 14 adet 19'luk ve 4 adet 25'lik topu bulunan İngiliz Triumph zırhlısını batırdı. Geminin personelinin çok az bir kısmı kurtuldu. Gemi sağ tarafına yatarak yavaş yavaş batarken sahilde bekleyen yirmi bin İtilaf askeri seyirci kalmaktan başka bir şey yapamadı. Türk askerleri Chelmer gemisini

858 BOA, DH. EUM. VRK, 25/4.

859 OBÇM, C. 1, s. 125.

860 OBÇM, C. 1, s. 127.

861 OBÇM, C. 1, s. 104.

862 OBÇM, C. 1, s. 119.

863 OBÇM, C. 1, s. 126.

864 Altıntaş, age. s. 84.

bombalamaya başladı. Bu gemi önce Kefalo'ya sonra Mondros'a gitti.⁸⁶⁵ Yoğun ateş karşısında kalan diğer düşman gemileri İmroz adasına doğru kaçtı. Bu zırhlı gemilerden biri Morto Limanı'na gelerek bombardımana başladı ise de Anadolu bataryalarımızdan açılan ateş karşısında tutunamayarak geri çekildi.⁸⁶⁶

Çanakkale Cephelerinde fazla miktarda zayıat veren İngilizler, yaralı askerlerini Mısır'a götürdüler. Mısır'a götürülen yaralı çok olması İngiliz askerlerinin moralinin bozulmasına neden oldu.⁸⁶⁷ Çünkü Mısır ve Malta hastaneleri yaralı İngiliz askerlerle doluydu. Ayrıca Mısır'da bulunan İngiliz askerleri, Mısırlı Müslümanların kendilerine karşı ayaklanacağı endişesine düştüler.⁸⁶⁸

İngilizler intikam almak amacıyla savaş kurallarını ihlal ederek 25 Mayıs'ta Hilal-i Ahmer bayrağını taşıyan hastanemizi ve hastane gemilerimizi bombaladılar.⁸⁶⁹ Akbaş Tekkesi hastane çadırlarını bombayla tahrip ettiler ve Marmara havzasında seyreden yolcu gemilerimize saldırdılar.⁸⁷⁰ Bu hareketleriyle İngilizler, Cenevre Sözleşmesi'ne ve 1907'de yapılan Lahey Sulh Kontratosu'na uymadıklarını bir kere daha ortaya koydular.⁸⁷¹

27 Mayıs'ta Alman denizaltısı tarafından Seddülbahir önünde Majestic İngiliz zırhlısı batırıldı. İtilaf Devletleri'nin savaş gemileri limana doğru sürüldü. İtilaf birlikleri, Türk askerlerinin döşediği dikenli tel ve attığı şarapneller karşısında geri çekildi.⁸⁷² Aynı gün birliklerimiz düşman ateşi altında Kabatepe sahilinde denize girerek burada bulunan mavnalarda yüklü 36 nakliye arabasını ele geçirerek karaya çıkardı.⁸⁷³ Yine aynı gün Alman denizaltıları Gelibolu Yarımadası etrafında dolaşan İngiliz zırhlı gemilerini etkisiz hale getirdiler.⁸⁷⁴ Bugün birliklerimiz tarafından torpillenen ve İmroz Adasına çekilen Agememnon sistemindeki düşman zırhlısı kayboldu.⁸⁷⁵

Çanakkale'de Türkler karşısında başarılı olamayan İngilizler, 28 Mayıs 1915 tarihli Manchester Guardian Gazetesi'nde yayımladıkları yazı ile harbe devam etmek istemediklerini halka duyurdular. Çünkü savaşlar sırasında

865 Travers, age. s. 111-112.

866 OBÇM, C. 1, s. 107, 127, 119.

867 BOA, HR. SYS, 2409/85

868 Keleş, agm., s.76.

869 OBÇM, C. 1, s. 109.

870 OBÇM, C. 1, s. 111.

871 OBÇM, C. 1, s. 112.

872 Travers, age. s. 124.

873 OBÇM, C. 1, s. 128.

874 Sanders, age. s. 73-74.

875 OBÇM, C. 1, s. 129.

İngilizlerin verdiği denizaltı kayıpları beklediklerinin üzerinde oldu. Niekim U-51 Numaralı Alman Denizaltı Kumandanı Yüzbaşı Hersing, İngilizlerin Panfizer, Majestic zırhlılarının yanısıra beş nakliye gemisini de batırdı. İngilizlere göre savaşa devam edebilmek için İngiliz denizaltılarını Türk ve Alman taarruzlarından koruyacak yeni bir silaha acilen ihtiyaçları vardı.⁸⁷⁶

29 Mayıs'ta Arıburnu'nda birliklerimiz süngü ile hücum ederek düşmanı dört yüz metre geriye attı. Uçaklarımız düşman mevzilerini başarılı bir şekilde bombaladı.⁸⁷⁷

30 Mayıs'ta Seddülbahir'de düşman gemilerinin etkili top ateşlerine rağmen birliklerimiz hücum ederek düşman mevzilerini ateş altında aldı.⁸⁷⁸

Seddülbahir mıntıkasında 4 Haziran'da Üçüncü Kirte Savaşı'nda düşman taarruzu ile başlayan harekât iki gün devam etti. Subay ve erlerimizin büyük kahramanlıklar göstererek yaptıkları karşı taarruzda düşman geri püskürtüldü. Bu taarruzda birliklerimiz tarafından 17 adet makineli tüfek ve birçok mühimmat ele geçirildi.⁸⁷⁹ Üçüncü Kirte Savaşı'nda Türk askerlerinin yiğit bir şekilde savaşması sonucunda Fransız kolordusu başarısız oldu.⁸⁸⁰ Üçüncü Kirte Savaşı'nda Fransızlar 31 subay 2.000 er, İngilizler 6.000 subay ve er kayıp verdi. Bu savaşta Türk askeri ise 65 subay ve 4.952 er zayıt verdi.⁸⁸¹ Kanlıdere sırtlarında yapılan savaşta Türk ve İtilaf askerleri boğaz boğaza savaştı. Savaş meydanında oluşan kalın toz bulutlar arasında ateşler yükseliyordu. Boğuşma şeklinde yapılan savaşta Türk askerlerinden 21 subay 569 er şehit oldu.⁸⁸² İtilaf cephesinde savaşan Hunter-Weston, 4 Haziran'da yenilmelerine sepep olarak; haberleşmenin yetersizliğini, Fransız askerlerinin eğitimsizliğini, İtilaf subaylarının kaybedilmesini, zapt ettikleri yerlerin Kraliyet Deniz Tümeni tarafından korunamamasını ve Türklerin ağır makineli ile ateş etmelerini neden olarak anlattı.⁸⁸³

4 Haziran'da siperler İtilaf askerlerinin cesetleriyle doluydu. Havanın sıcak olmasından dolayı bu cesetler kokuyor ve bu kokudan askerler yemek yiyemiyordu. Sağlıkları bozulduğundan kusuyorlardı ve İtilaf askerleri hastaydı.⁸⁸⁴

876 OBÇM, C. 1, s. 148-149.

877 OBÇM, C. 1, s. 129.

878 OBÇM, C. 1, s. 130.

879 OBÇM, C. 1, s. 131.

880 TSKT, C. 5, 3. Kitap, s. 46.

881 TSKT, C. 5, 3. Kitap, s. 71-72.

882 Cemil Conk Paşa, age. s.131-133.

883 Travers, age. s. 132.

884 Travers, age. s. 135.

Arıburnu ve Seddülbahir’de Türk askerlerinin taarruzu, 5 ve 6 Haziran’da şiddetli bir şekilde devam etti.⁸⁸⁵ 7 Haziran’da düşman denizaltısı, Ceyhun nakliye vapurumuzu batırdı. Kanlısirt’ta bulunan düşman mevzileri top ateşimizle tahrip edildi. Yoğun top ateşi karşısında dayanamayan düşman nakliye gemisi isabet aldı ve yanarak yan yattı.⁸⁸⁶

9 Haziran’da Arıburnu ve Seddülbahir cephelerinde top ve tüfek ateşleri ile savaşa devam edildi. Öğleden sonra Tekeburnu civarında yangın çıktı ve bu yangının etkisiyle düşman cephanesi infilak etti.⁸⁸⁷

11 Haziran’da Mustafa Kemal’in emriyle askerlerimiz Arıburnu’nda düşman siperlerine taarruz etti ve bu taarruzda İtilaf birliklerine büyük kayıplar verdirildi. Arıburnu savaşlarında düşman siperleri ile Türk siperleri arasındaki mesafe 8–12 metre idi. Siperlerin bu kadar yakın olmasından dolayı Arıburnu ve Korkuderesi’nde bulunan düşman askerleri korku ve endişe içinde bulunuyordu. İtilaf askerlerinin morali bozuk olmasına rağmen Türk askerlerinin morali çok yüksekti. Yüksek moral içinde bulunan askerlerimizin bulunduğu siperlerden atılan bomba ve yeraltı lağımının etkisiyle İtilaf askerlerinin bulunduğu siperler alevler içinde kaldı.⁸⁸⁸

Sir Hamilton’un ifade ettiği gibi Conkbayırı’nda kahramanca savaşan Türk askerleri, İngiliz askerlerine ağır kayıplar verdirdi. Türk askerleri “Allah Allah” diyerek taarruz etti ve korkusuzca savaştı.⁸⁸⁹ Conkbayırı yamaçlarından aşağı doğru sel gibi koşan Türk askerleri, İtilaf askerlerinin yoğun bir şekilde yaptığı kara ve deniz ateşi altında ilerledi. Askerlerimizin ilerlemesi karşısında Yeni Zelanda askerleri, on makineli tüfekle namluları ısıdan kızarıncaya kadar kısa mesafeden öldürücü bir şekilde ateş ediyorlardı. Bu ağır ateş karşısında Türk askerleri büyük kayıplar verdi. Bundan dolayı çok az sayıda askerimiz Conkbayırı’nın Türk tarafındaki sırtlar üzerinde bulunan siperlerine dönebildi.⁸⁹⁰

Lalababa ve Gazibaba’da Türk ileri karakolları bulunuyordu. Bu karakollarda bulunan Türk askerleri araziye çok iyi biliyordu. Az sayıda askerimiz gecenin karanlığından istifade ederek kumsala kadar sokuldu ve düşman birliklerinin ateş hattına girdi. Sayılarının az olmasına rağmen cesaret

885 OBÇM, C. 1, s. 133-135.

886 BOA, DH.EUM.VRK, 25/25.

887 BOA, HR, MA, 1134/65.

888 Eşref, age. s. 40.

889 Eşref, age. s. 54.

890 Altıntaş, age. s. 56.

ve kahramanlık göstererek ilerleyen askerlerimiz İtilaf birliklerinin 34. Tugayı'na ağır zayıat verdi.⁸⁹¹

12 Haziran'da Arıburnu'nda düşman birliklerinin şiddetli top ve tüfek atışları, bataryalarımızdan yapılan karşı atışlar sonunda susturuldu. Çaresiz kalan düşman birlikleri geri çekilmek zorunda kaldı. Korku ve şaşkınlık içinde geri çekilen İtilaf askerleri Türklerin ateşinden kurtulmak için kendilerini derelere attı. Kurşun ve süngü ile vurulan İtilaf askerleri derelerde yığılıp kaldı. Çekilen İtilaf askerleri geride fazla miktarda silah ve cephane bıraktı. İtilaf askerlerini etkisiz hale getiren birliklerimiz bunların bıraktığı silah ve cephaneyi ele geçirdi.⁸⁹² Karada yapılan savaş Türklerin lehine devam ederken İtilaf tayyareleri, savaş kurallarını hiçe sayarak Arıburnu mıntıkasında yaralı askerlerimizin bulunduğu hastaneyi bombaladı.⁸⁹³

13-14 Haziran'da Arıburnu mıntıkası karşısında İtilaf askerlerinin inşa ettiği siperler tahrip edildi. Seddülbahir'de Türk askerlerinin taarruzu karşısında dayanamayan İtilaf askerleri bir makineli tüfek ile beş tüfek ve birçok savaş malzemesi bırakarak kaçtı.⁸⁹⁴

15 Haziran'da Arıburnu karşısında bulunan siperlerimiz üzerinde uçan düşman uçağı topçu ateşlerimizin müdahalesiyle düşürüldü. 17-18 Haziran'da Arıburnu'nda yapılan savaşta İtilaf askerlerinin çoğu öldürüldü. Bir top mermimiz düşman torpidosuna isabet etti ve torpido ağır hasara uğrattı.⁸⁹⁵ Bu sırada Marmara Denizi'ne gizlice geçen İtilaf denizaltısı bir kayıgımıza ateş açtı.⁸⁹⁶

20 Haziran'da Arıburnu'nda karşılıklı top ve tüfek muharebeleri devam etti ve düşmanın saldırısı etkisiz hale getirildi.⁸⁹⁷ 21 Haziran'ın sabahından gece yarısına kadar Seddülbahir'de Türk cephesini parçalamak isteyen İtilaf askerleri inatla direndi.⁸⁹⁸ Ancak Türk askerinin şiddetli bir şekilde karşı koymasıyla burada kanlı bir savaş oldu. Kayıplara daha fazla dayanamayan İtilaf askerleri geri çekildi.⁸⁹⁹

22 Haziran'da Arıburnu sahiline yaklaşan İtilaf donanmasına ait savaş gemileri Sahra topçularımızın atışları karşısında bölgeden uzaklaştı.

891 Altıntaş, age. s. 64.

892 BOA, HR, MA, 1135/7.

893 BOA, HR. SYS, 2103/1.

894 BOA, HR, MA, 1131/35.

895 BOA, HR, MA, 1131/73.

896 BOA, HR. SYS, 2103/1.

897 BOA, HR, MA, 1131/24.

898 Altıntaş, age. s. 16.

899 BOA, HR, MA, 1131/40.

Kerevizdere’de şiddetli bir şekilde karşı koyan askerlerimiz gece baskınıyla İtilaf askerlerini buradan uzaklaştırdı ve düşman birliklerine fazla miktarda insan ve cephane kaybı verdi.⁹⁰⁰

24 Haziran’da Seddülbahir’de aralıklarla savaş devam etti. Geri çekilen düşmandan 26 tüfek, 9 sandık cephane, fazla miktarda yedek parça, telefon malzemeleri ve bombalar ele geçirildi.⁹⁰¹

25 Haziran’da düşman siperleri ağır toplarla ateş altına alındı. Bomba ateşimizden korunmak için düşman askerleri siperlerine tel örgüler çekti.⁹⁰² Bir zırhlı himayesinde 9 torpido, 11 araştırma gemisi ve bir balon gemisi Arıburnu istikametine gelerek Çanakkale’ye otuz bomba attı. Bomba sonucu Çanakkale’de çıkan yangın gece yarısına kadar devam etti. Kayaltepe’de konuşlanan topçularımız İtilaf donanmasına etkili ateşler açtı. Türk topçularının yoğun ateşi altında kalan düşman donanması İmroz Adası’na çekildi.⁹⁰³

26–27 Haziran gecesi Arıburnu’nda piyade askerlerimizin ateşleri ve topçu birliklerimizin bombaları düşman mevzilerini ateş altına aldı. Karada hareketsiz kalan İtilaf birlikleri uçakları ile Kumkale’nin güneyini ve Yenişehir Köyü’nü bombaladı.⁹⁰⁴

27–28 Haziran gecesi Seddülbahir’de düşman siperlerimizi bombaladı. 28 Haziran günü öğleden önce Sığındere’de birliklerimiz karşı taarruza geçti ve düşman siperlerini ele geçirdi. Anadolu bataryalarımız, düşmanın Tekke Burnu’ndaki bataryalarını susturdu. Uçaklarımız Seddülbahir’de düşman siperlerini bombalayarak etkisiz hale getirdi.⁹⁰⁵

29 Haziran’da Arıburnu ve Seddülbahir’de savaş gün boyu devam etti. Birliklerimiz düşman mevzilerine girerek kararlı bir şekilde süngü muharebesine devam ettiler.⁹⁰⁶

30 Haziran’da Seddülbahir’deki muharebe devam ederken düşmanın bir bataryası susturuldu, bir obüs topu tahrip edildi, fazla miktarda insan ve hayvan öldürüldü.⁹⁰⁷

900 BOA, HR, MA, 1131/45.

901 BOA, HR, MA, 1131/64.

902 BOA, HR, MA, 1131/90.

903 OBÇM, C. 1, s. 153.

904 BOA, HR, MA, 1132/91.

905 BOA, HR, MA, 1133/3.

906 BOA, HR, MA, 1133/20.

907 BOA, HR, MA, 1133/58.

Arıburnu'nda piyade ve topçu birliklerimizin ateşleri karşısında başarısız olan İtilaf askerleri uluslararası kurallara uymayarak yeşil renkli gaz çıkaran ve kötü koku yayan kimyasal gaz bombaları kullandılar. Kimyasal gaz bombalarının kullanıldığı sırada rüzgâr denizden karaya esiyordu. Kullanılan gaz bombalarının yaydığı kimyasal gaz ile Türk askerleri zehirlenecekti. Fakat gaz bombaları kullanılınca rüzgâr yön değiştirerek karadan denize doğru esmeye başladı ve böylece kimyasal gaz İtilaf askerlerinin üzerine gitti. Rüzgârın karadan denize doğru esmesi uzun bir süre devam etti. Netice itibarıyla kullanılan kimyasal gaz bombasından Türk askerlerinin yanısıra İtilaf askerleri de zehirlendi.⁹⁰⁸ İngilizlerin savaşın uluslararası kurallarını ihlal ederek kimyasal gaz bombası kullanmalarına rağmen Türk birlikleri, 2 Temmuz'da süngü taarruzlarıyla düşman siperlerine girerek İtilaf askerlerine büyük darbeler vurdu.⁹⁰⁹

2 Temmuz'da girişilen süngü taarruzunda 72. Alayın 3. Tabur'dan toplam 43 asker şehit oldu.⁹¹⁰ 28 Haziran - 5 Temmuz 1915 tarihleri arasında Sığındere'de yapılan savaşta 11. Tümen'de toplam 10 subay ve 2.003 er savaş dışı kaldı.⁹¹¹

3 Temmuz'da düşman gemileri Kabatepe civarını bombaladılar. Topçularımızın karşılık vermesiyle gemi arka tarafından isabet alarak savaş alanından uzaklaştı. Aynı gün, Arıburnu ve Seddülbahir civarında düşman saldırıları etkisiz hale getirildi. Topçu birliklerimizin ateşiyle Süleymanderesi'nin batısında bulunan düşmanın silah ve cephane deposu imha edildi.⁹¹²

Alman denizaltısı 4 Temmuz'da, top ateşiyle saldıran düşman gemilerine zayıf verdirdi ve Seddülbahir önünde Fransız nakliye gemisini 3 dakika gibi kısa bir süre içinde batırdı.⁹¹³ Bataryalarımızdan ve siperlerimizden yapılan ateş karşısında başarılı olamayan düşman birlikleri, savunmasız olan Arıburnu önündeki hastane gemimize 6 Temmuz'da ateş etti. Aynı gün Arıburnu'nda topçu birliklerimiz etkili bir şekilde ateş ederek mermilerini düşman hedeflerine isabet ettirdi. Tekke Burnu'na çıkarma yapan düşman üzerine Anadolu bataryalarımızdan yoğun ateş edilerek tam isabet

908 Hamit Haksever, "Çanakkale Savaşı'nda İngiliz Oyunu" İlkadım Bir Mekteptir, Nisan 2005, sayı 2001.

909 BOA, HR, MA, 1133/67.

910 TSKT, C. 5, 3. Kitap, s. 183.

911 TSKT, C. 5, 3. Kitap, s. 157.

912 OBÇM, C. 1, s. 154-155.

913 BOA, HR, MA, 1134/7.

sağlandı. Tam ortasına isabet eden top mermilerimizin etkisiyle İtilaf askerleri önemli miktarda kayıp verdi.⁹¹⁴

7 Temmuz'da Seddülbahir'de düşmanın iki siperi, Türk askerleri tarafından ele geçirildi. Seddülbahir'in sağ ve sol cephesinde piyade ve topçu ateşlerimiz devam etti. Tekeburnu'ndaki düşmanın karargâh çadırları Türk ateşi altında kaldı.⁹¹⁵

8 Temmuz'da Morto Limanı civarında uçan düşman uçağı, topçularımızın müdahalesiyle uzaklaştırıldı. Cephede başarılı olamayan düşman gemileri, 10 Temmuz'da Mudanya iskelesinde Biga yolcu vapurunu bombalayarak savaş dışındaki bölgelere taarruz ettiler.⁹¹⁶

10 Temmuz'da Kabatepe karşısında bulunan düşman zırhlı gemileri 200 top mermisi attı. Topçularımızın karşı ateşiyle bir düşman zırhlısı isabet aldı ve bu yarayla zırhlı, cepheden çekildi. Hisarlık bölgesinin batısında düşman obüs bataryasının açtığı ateşe karşılık verildi ve bir düşman obüs topu vurularak tahrip edildi. İtilaf savaş uçakları Anadolu sahilinde seyrederken uçak bataryalarımız tarafından ateş açıldı ve düşman uçakları geri çekildi.⁹¹⁷

11 Temmuz'da Morto Limanı'nda bulunan düşman bataryaları ve uçak hangarları Anadolu bataryalarımızın etkili ateşleriyle dövüldü.⁹¹⁸ Hamilton, 12 Temmuz'da Kerevizdere ağzından itibaren Seddülbahir ve Alçıtepe'ye kadar olan bölgeyi işgal etme planı yaptı.⁹¹⁹ 13 Temmuz'da Seddülbahir'de süngü hücumları ile düşman geriye atıldı. Kerevizdere civarına sokulan düşman torpidoları bataryalarımızdan yapılan isabetli atışlar karşısında geri çekildi.⁹²⁰

14 Temmuz'da Arıburnu sahiline yaklaşan düşmanın bir nakliye gemisi ile bir torpidosu topçu ateşlerimiz karşısında tutunamayarak geri çekildi. Ayrıca civarda dolaşan iki büyük düşman mavnasından biri batırıldı diğesinde de yangın çıkarıldı.⁹²¹

15 Temmuz'da Arıburnu'nda Türk askerinin ateşleri sonunda düşman mevzilerinde çıkan yangın güçlükle söndürülebildi. Kabatepe karşısına gelen düşman gemileri uzaktan Türk mevzilerini bombaladılar ise de bir netice elde edemediler. Bu çarpışmalar sırasında İtilaf askerleri kayıp ve

914 BOA, HR, MA, 1134/24.

915 BOA, HR, MA, 1134/36.

916 OBÇM, C. 1, s. 155, 155,156.

917 BOA, HR, MA, 1134/8.

918 BOA, HR, MA, 1134/98.

919 Altıntaş, age. s. 25

920 OBÇM, C. 1, s. 200; BOA, HR, MA, 1135/24.

921 OBÇM, C. 1, s. 2001; BOA, HR, MA, 1135/41.

yaralılarını üç büyük, iki küçük hastane gemilerine bindirerek batıya doğru götürdü. Hastane amblemi taşıyan İtilaf Devletleri'nin gemileri amacının dışında kullanılarak asker taşıdı ve bu askerler Kerevizderesi'nden karaya çıkarıldı.⁹²²

İngilizler, hastane gemileriyle 15 Temmuz'da Kerevizderesi ve Seddülbahir'e birliklerini taşıyarak karaya asker çıkardılar. Savaş kurallarına uymayan İngilizler Osmanlı'nın hastane gemilerini bombaladıkları gibi, kendilerinin hastane gemilerinin dokunulmazlığını istismar ettiler. Bu görüntü altında hastane gemilerini amaçları dışında kullanarak kıyıya asker çıkardılar. Hastane gemilerinin bu şekilde kullanılmasındaki amaç Türk askerlerini yanıltmaktı. Çünkü savaş kuralları gereği hastane amblemi taşıyan gemilere dokunulmuyordu. İtilaf askerleri hastane amblemi taşıyan gemilerinin dokunulmazlık kuralına sığınırken 16 Temmuz'da Arıburnu civarında Hilal-i Ahmer bayrağını çeken gemilerimizi bombaladılar.⁹²³

16 Temmuz'da Arıburnu ve Seddülbahir'de İtilaf askerleri ile Türkler karşılıklı olarak birbirlerine piyade ve makineli tüfeklerle taarruz etti. Morto Limanı'nda bulunan düşman siperlerine ani baskın yapılarak İtilaf askerleri etkisiz hale getirildi. Türk askerlerinin bu saldırısı karşısında düşman birlikleri Tekke Burnu'nda ve Seddülbahir civarında tutunamaz hale gelerek geri çekildi.⁹²⁴

Çanakkale cephelerinde İtilaf askerlerinin başarısızlığını ve fazla miktarda zayıat verdiğini gören Mısırlılar, İngiliz üniformasını giyerek savaşmak istemediler. Yaralı düşman askerleri Mısır'a götürüldüğünde sayılarının çok olması dolayısıyla tedavi edilemedi ve birçoğu tifo hastalığından öldü. Ayrıca İngilizler, Mısır'da yaralı Fransız askerlerine kendi yaralı askerleri kadar değer vermediler. 18 Temmuz'da cepheden Mısır'a gönderilen yaralı Avustralya askerleri içinde buldukları vahameti anlayamadılar. Burada İngiliz tabibi bulunmadığı gibi hasta bakıcı ve sağlık malzemesi de eksikti. Bu nedenle yaralılar gemilere bindirerek tedavi edilmeden başka yerlere sevk edildi. Sevk edilen hastaların çoğu gemilerde öldü.

Mısır'da bulunan Avusturyalı askerler buradaki fuhuş yerlerine gittiler. Kadınlara tecavüz ettikleri gibi isteklerine cevap vermeyen kadınları pencerelerden dışarı attılar. Serkeşlik içerisinde bulunarak çevreyi rahatsız

922 OBÇM, C. 1, s. 2001; BOA, HR. MA, 1135/42.

923 OBÇM, C. 1, s. 188.

924 BOA, HR. MA, 1135/56.

ettiler ve insanlara saldırdılar. Gündüz saat 12'de Başkumandan Maxwell'in otomobilini çaldılar.⁹²⁵

Cephede kahramanca savaşan Türk askerleri birbirlerine en iyi şekilde yardımcı oldukları gibi ele geçirdikleri yaralı Avustralyalı askerlere de su ve yiyecek verdiler, yaralı askerlerin yaralarını sardılar. Yaralanmış, aç ve susuz kalmış İngiliz askerlerine ekmek ve su verdiler.⁹²⁶ İngiliz ve Fransız birlikleri ise, esir düşen Osmanlı askerlerine insanlık ve hukuk dışı muamelelerde bulundular.⁹²⁷

18 Temmuz'da Seddülbahir'de düşman kuvvetleri siperlerimize hücum etti. Osmanlı birlikleri karşı taarruzda bulunarak düşman birliklerinin bulunduğu siperlerin içine girerek buradaki İtilaf askerlerini süngüleyerek öldürdü. Yaralı veya sağ kalan askerleri de esir etti.⁹²⁸ 19 Temmuz'da düşmanın U adlı denizaltısı Mudanya iskelesinde yolcu taşıyan Biga vapurunu torpilledi.⁹²⁹

20 Temmuz'da Arıburnu'nda düşman mıntıkasında patlatılan lağımlar sonunda büyük zayıflar verildi. Lağımlarda çalışan düşman askerleri toprak altında kaldı. Aynı gün düşmana önce bombalarla sonra süngülerle saldırıldı. Türk birliklerinin süngü hücumu karşısında tutunamayan düşman kendi siperlerine firar etmek zorunda kaldı.⁹³⁰

Arıburnu'nda 22 Temmuz'da karşılıklı lağım muharebeleri devam etti. Sol taraftan topçularımızın ateşi ile düşman geri çekildi. Bu arada Kerevizdere civarından yaklaşan düşman, Anadolu bataryalarımızdan atılan ateşlerin etkisinde kaldığından geri çekilmeye mecbur oldu.⁹³¹

Çanakkale savaşlarında 3. Kolordu komutanı Mirliva Esat Paşa savaş süresince olağanüstü bir çaba harcayarak çalışmıştı. İşte bu hizmetlerinden dolayı Esat Paşa'ya 22 Temmuz'da feriklik rütbesi verildi. Ayrıca 5. Ordu Erkan-ı Harbiye reisi Kaymakam Kazım Bey'e de üstün gayretleri nedeniyle üç sene sefer kıdemi zammı verildi.⁹³²

23 Temmuz'da Arıburnu'nda topçu atışları devam etti ve yapılan lağım muharebesinde düşman lağımları patlatılarak iyi sonuçlar alındı. Seddülbahir'de yapılan düşman taarruzu geri püskürtüldü. Seddülbahir'in

925 OBÇM, C. 1, s. 176; BOA, HR, MA, 1135/70.

926 BOA, HR, MA, 1135/96.

927 BOA, HR, SYS, 2189/1.

928 BOA, HR, MA, 1135/78.

929 OBÇM, C. 1, s. 189-190.

930 BOA, HR, MA, 1136/14; BOA, HR, MA, 1136/28.

931 BOA, HR, MA, 1136/35.

932 BOA, İ. HB, 1333.N/141.

güney tarafına kuvvet yığmakla meşgul olan İtilaf askerleri, Anadolu bataryalarımız tarafından yapılan etkili top ateşleri ile dağıtıldı.⁹³³

24 Temmuz'da Arıburnu ve Seddülbahir'den düşman havan bataryası ve topçu ateşleri ile saldırdı fakat karşı top ateşlerimizle İtilaf topçularının ateşleri susturuldu.⁹³⁴ Aynı gün Moritto adında Fransız denizaltısı, Çanakkale Boğazında batırıldı ve otuz bir asker esir alındı. Arıburnu'nda bulunan bomba bataryalarımız tarafından atılan bombaların etkisiyle düşman siperlerinde yangın çıktı. Top atışlarımız sırasında düşman siperleri ile bu siperler önüne çekilmiş olan tel örgüleri tahrip edildi. Seddülbahir'de İtilaf askerleri yakıcı gaz yayan mermiler kullandı. Bu sırada keşif birliklerimiz düşman siperlerine hücum etti. Siperleri ele geçirdikten sonra buradaki askerleri süngüleyerek öldürdü. Düşman siperlerinden kırk tüfek, cephane ve bir çuval el bombası ele geçirildi.⁹³⁵

İtilaf Devletleri'nin beş savaş uçağı 24 Temmuz'da Çanakkale'nin kuzey doğusunda bulunan Halil Paşa Çiftliği'ndeki hastaneleri bombaladı. Hâlbuki hastane üzerine uzaktan görülebilen iki Hilal-i Ahmer bayrağı çekilmişti. Bombalama sonucunda yanan hastanede bulunan yaralılar çok zor kurtarıldı.⁹³⁶

İtilaf askerleri hastane gibi yerleri bombalamaktan çekinmezken Türk askerleri, esir olarak elde ettikleri düşman askerlerine insanca muamele yapıyorlardı. Türklere esir düşen Thomas O'Neill gibi tutuklular ailelerine yazdıkları mektuplarda Türklerin kendilerine iyi baktıklarını yaralarını tedavi ettiklerini, İngiltere'de bile ulaşamayacakları bir muamele gördüklerini itiraf ediyordu.⁹³⁷

Çanakkale savaşları bütün şiddetiyle devam ederken savaş sırasında gösterdiği olağanüstü gayretlerinden dolayı Mustafa Kemal Bey'in başarıları dikkat çekiyordu. Bu nedenle 19. Fırka Kumandanı Miralay Mustafa Kemal Bey, savaştaki büyük gayret ve hizmetleri nedeniyle 28 Temmuz'da 15. Kolordu Kumandanlığı'na tayin edildi.⁹³⁸ Mustafa Kemal Bey'in 15. Kolordu Kumandanlığı'na tayini ile Çanakkale Cephesi'nde savaşan askerlere moral desteği verildi.

Savaşta büyük kayıp veren İtilaf ordusuna yardım etmek ve yeni takviye birlikleri sağlamak amacıyla 100 nakliye gemisi ile 150.000 asker

933 BOA, HR. MA, 1136/50.

934 BOA, HR. MA, 1136/58.

935 BOA, HR. MA, 1136/64.

936 OBÇM, C. 1, s. 189.

937 BOA, HR. MA, 1136/5.

938 OBÇM, C. 1, s. 181; BOA, İ. HB, 1333.N/43.

Malta'dan Çanakkale'ye doğru hareket etti. Bu takviye birliklerini alan İngilizlerin amacı Anadolu ve Bolayır sahillerine çıkarma yaparak Boğaz'ın işgalini kolaylaştırmaktı. Ayrıca İngilizler, Çanakkale savaşlarını kahramanca yürüten Türk ordusunun arkadan aldığı desteği kesmek istiyordu. Bu arada İngilizler savaşan birliklerini desteklemek amacıyla Midilli adasını işgal etmeyi planladı. Fransızlar da, Malta ve Bezarta bölgesine denizaltılarını gönderdi. İtilaf Devletleri planlarını daha da genişleten Adriyatik denizine altı İngiliz kruvazörü gönderdi.⁹³⁹

29 Temmuz'da Arıburnu ve Seddülbahir'den düşman topçularıyla bataryalarımız arasında top ateşi devam etti. Seddülbahir'de bataryalarımızdan yapılan ateş sonucunda düşman siperlerinde yangın çıktı ve cephaneleri infilak etti. Anadolu bataryalarımız tarafından Tekke Burnu civarında bulunan düşman birliği bombalandı.⁹⁴⁰ 30 Temmuz'da Arıburnu'nda İtilaf askerleri defalarca taarruz etti ise de başarılı olamadı ve buna karşılık veren Türk birlikleri düşmanı çekilmeye mecbur etti.⁹⁴¹

31 Temmuz'da Arıburnu, Alçıtepe'de Seddülbahir'de şiddetli topçu ateşleriyle savaş devam etti. Düşman zırhlısından atılan topların isabet ettiği yerlerde bir volkan gibi ateş çıkıyordu.⁹⁴² İtilaf askerleri lağımlar patlatarak ilerledi, tel örgülerinden ve tahta kalasların üzerinden geçti. Karşılıklı yapılan hücum sırasında İtilaf askerlerinden 95 kayıp ve Türk askerlerinden 100 şehit verildi.⁹⁴³ Topçularımız tarafından atılan bir mermi bir düşman torpidosuna isabet etti ve torpido derhal savaş alanından çekildi.⁹⁴⁴ Mağlubiyeti hazmedemeyen düşman birlikleri Türk siperlerini susturamayınca, 31 Temmuz'da Kumkale'nin doğusunda bulunan Ezine Hastanesi ile Havuzlar civarındaki hastane binalarımızı bombaladılar.⁹⁴⁵

İngiliz basınında kamuoyuna duyurulan habere göre Çanakkale cephesinde İtilaf askerleri Türk askerlerinin saldırıları karşısında gerekli lojistik desteği alamadılar. Bundan dolayı İtilaf askerleri aç ve susuz kalarak süngü ile hücum etmeye mecbur kaldılar. Çok zor durumda kalan Avustralya ve İngiliz birlikleri 80.000 asker zayıat verdi. İngiliz başbakanı Mister

939 OBÇM, C. 1, s. 181-182; BOA, HR. SYS, 2411/51

940 OBÇM, C. 1, s. 209; BOA, HR. MA, 1137/21.

941 BOA, HR. MA, 1137/22; BOA, HR. MA, 1137/29.

942 Burhan Sayılır, Çanakkale Ümitler, Yanılığlar, Gerçekler, Ankara 2003, s.68.

943 Altıntaş, age. s. 28

944 BOA, HR. MA, 1138/1.

945 BOA, HR. MA, 1137/55.

Asquith'in de belirttiği gibi 31 Temmuz 1915 tarihine kadar İtilaf Devletleri toplam 330.995 asker kayıp verdi.⁹⁴⁶

Savaş sırasında İngiliz birlikleri uluslararası hukuk kurallarına uymaktan kaçındı. İhtiras ve kibirle belirledikleri amaçlarına ulaşmak için savunmasız bulunan halkın korunmasını dikkate almadılar. Savunmasız halkın yaşadığı şehirleri bombalayarak yaktılar, kadınları, yaşlıları ve çocukları öldürdüler. Beyaz bayrak çekilmesine rağmen Maydos civarında bulunan hastanemizi bombaladılar. Çanakkale civarında bulunan bütün şehir, köyler ve yerleşim yerlerini yaktılar. Suriye'de sahil kenarında bulunan şehirleri top ateşine tutarak kadınları ve çocukları acımasızca öldürdüler.⁹⁴⁷

31 Temmuz'da Çanakkale'ye saldıran Queen Elizabeth Dretnotu, Türk tabyalarından atılan ateş sonucu isabet alarak savaştan çekildi. Böyle bir zırhlı ve güçlü geminin yara alarak savaştan çekilmesi, İngiliz donanmasında bulunan kırk dretnotun sonunun da böyle olacağı endişesine neden oldu.⁹⁴⁸

Savaş süresince İngiliz ve Fransız orduları arasında disiplin aşırı derecede bozulmuştu. İşgalci askerler kendilerine kumandanları tarafından verilen talimatları dikkate almıyorlardı. Nitekim 2 Ağustos 1915'te Limni ve Mondros adalarına çıkan İngiliz ve Fransız askerleri, kötü davranarak halkı dövdüler, mallarını yağmaladılar, kadınlara tecavüz ettiler.⁹⁴⁹

3-4 Ağustos'ta Arıburnu ve Seddülbahir'de yapılan taarruzlarda birliklerimiz düşmandan iki yüz metrelik araziye ele geçirdi. Geri çekilen İtilaf birliklerinin uçakları Kilitbahir ve Ağderesi mevkiinde bulunan Hilal-i Ahmer bayrağını çeken hastanemizi bombaladı.⁹⁵⁰

6 Ağustos'ta Arıburnu'nda görülen düşman nakliye gemileri, tabyalarımız tarafından ateş altına alındı. İsabet alan gemiler ve mavnalar yandı. Bu sırada Arıburnu'nun sol cephesinde taarruz eden İtilaf birlikleri ufak bir siperimizi ele geçirdi. Birliklerimizin karşı taarruzu ile burası tekrar alındı ve 300 düşman askeri öldürüldü. Seddülbahir'de taarruza geçen düşman aynı gün ikinci defa geri çekilmeye mecbur kaldı. Akşama doğru şiddetli bir hücum sonucunda İtilaf siperleri ele geçirildi ve siperlerde bulunan itilaf askerlerinin tamamı süngülenerek öldürüldü. Yapılan muharebede 60 İngiliz askeri esir alındı ve iki düşman alayından ancak 30 kadar asker sağ kalabildi.⁹⁵¹ Seddülbahir'in sağ cephesinde bulunan General A. Raussel

946 BOA, HR. MA, 1140/40.

947 BOA, HR. SYS, 2412/11.

948 BOA, HR. SYS, 2099/2.

949 BOA, HR. MA, 1138/77.

950 BOA, HR. MA, 1138/12.

951 BOA, HR. MA, 1138/39.

kumandasında 2.000 kişilik Yeni Zelanda kuvvetleri, Türk askerini Ağıldere'ye atmak için hücumla geçti.⁹⁵²

İtilaf askerleri 6 Ağustos 1915'te şafak vakti Arıburnu'nda taarruza geçti. 8 Ağustosta Conkbayırı eteklerini İngilizler ele geçirdi. Düşmanı Conkbayırı'ndan geri atmak zorlaşıyordu. İtilaf askerlerinin ilerlemesini önlemek amacıyla Anafartalar grup kumandanlığı oluşturularak kumandanlığı Miralay Fevzi Bey'e verilmişti. Miralay Fevzi Bey, askerlerin yorgunluğunu bahane ederek düşmana karşı yapılması planlanan taarruzu ertesi güne bırakmak istiyordu. Durumun hassasiyetini gören 19. Fırka kumandanı Mustafa Kemal Bey Erkânıharbiye Reisi Miralay Kazım Bey'le konuşarak birliklerin birleştirilmesini ve bütün kuvvetlerin emrine verilmesini istedi.

Bunun üzerine Anafartalar Grup Kumandanlığı'nı üstüne alan ve daha sonra da bu unvanla anılan⁹⁵³ Mustafa Kemal Bey, 9 Ağustos'ta şafak vakti İtilaf askerlerinin ilerlemesi karşısında taarruza geçti. İşte bu taarruzda Çanakkale'de en kanlı savaşlardan biri oldu. Türk askerinin kan ve ateş içinde yaptığı Birinci Anafartalar Savaşı kazanıldı.⁹⁵⁴

6 Ağustos savaşlarında İtilaf kuvvetleri geri çekilmeyi düşünmüyorlardı. Fakat moral gücü yüksek, dayanma ve savaş gücü olağanüstü olan Türk askerleri karşısında yapacakları bir şey kalmamıştı. Türk askerleri maddi ve manevi bakımdan eski gücüne ulaşmıştı. Bir de önlere kendileriyle birlikte savaşan dâhi komutanları Mustafa Kemal vardı.⁹⁵⁵

6-7 Ağustos gecesi İtilaf Devletleri'nin yeni birlikleri, Arıburnu'nun kuzeyinden iki mevkiye karaya çıktı. Türk birliklerinin Karaçalı civarında taarruz etmesi karşısında düşman askerleri geriye atıldı. Seddülbahir'de siperlerimiz düşman siperlerine doğru kırk metre kadar ileri sürüldü. Türk askerinin göğüs göğüse yaptığı savaşta geri çekilmeye mecbur kalan düşman, siperlerimiz önünde 2.000 askerini ölü bırakarak çekildi. Karada kıyasıya mücadele devam ederken Çanakkale sularına giren bir İtilaf denizaltısı, 7 Ağustos'ta Barbaros zırhlımızı batırdı, fakat mürettebatının çoğu kurtarıldı.⁹⁵⁶

6 Ağustos'ta İtilaf birliklerinde bulunan askerlerin durumu çok kötü idi. Bunların arasında bulunan iğrenç ceset kokuları, sinekler, sıcaklık ve susuzluk

952 Çanakkale Conkbayırı Savaşları, 1959, s.33.

953 Belgelerle Atatürk (1916-1922), Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın nu: 62, Ankara 2005, s.3. Atatürk'ün 4 Ocak 1916'da Sofya'ya gittiğini bildiren bu belgede yardımcı olunması istenirken Atatürk'ün unvanı Anafartalar Grubu Kumandanı olarak yazılmıştır.

954 Ergüder, age. s.149.

955 Altıntaş, age. s. 32.

956 OBÇM, C. 1, s. 214-215; BOA, HR. MA, 1138/38.

askerlerin hayatını tehlikeye sokuyordu. Yiyecekleri bozulduğundan tehlike arz ediyordu. Kumanya kaskatı olmuştu. Yemek listesinde bisküvi, domuz pastırması ve reçel vardı. Bunları yedi yüz Türk cesedinin ve çok sayıda İtilaf askerinin aşırı derecede kokan cesetleri yanında yemek zorundaydı. İtilaf askerinin bir kısmı sadece süt ile su içiyor ve reçel yiyerek idare ediyordu. İyi beslenemedikleri için çoğu hastalanmıştı.⁹⁵⁷

7 Ağustos günü yapılan savaşlarda düşman askeri susuzluktan ve açlıktan yorgun düştü. Türk askerlerinin seri müdahaleleri karşısında kalan ve kumsalda bulunan İtilaf askerlerine su dağıtılamadı.⁹⁵⁸

Anzak birlikleri 7 Ağustos'ta Kılıçbayır ve Düztepe'yi yoğun top ateşine tuttu. Cesarettepe'de İtilaf birliklerinin topçu ateşi Türk makineli tüfeklerini tahrip edemedi ve önde bulunan Türk siperlerini etkisiz hale getiremedi. Hücumla geçen ilk sıradaki İtilaf askerleri, Türk makineli tüfekleri tarafından imha edilince, ikinci sıradakiler, sonra üçüncü sıradakiler öne sürüldü. Bu askerlerin çoğu makineli tüfekler tarafından imha edildi. Bu arada Avustralya Hafif Süvarilerinin bir kısmı topçu ateşi desteğinde Türk siperlerine kadar girdi, fakat başarılı olamadı. İtilaf askerlerinin top atışları adanın etrafına ve kıyılara çeklen dikenli tellere zarar veremedi. Top ateşi başlayınca siperlerde bulunan Türk askerleri buldukları yeri terk edip dere yatağına sığındılar, top ateşi kesilince siperlerine geri döndüler.⁹⁵⁹

Liman Von Sanders, İtilaf askerlerinin Saros Körfezi'nde çıkarma yapacağını dikkate alarak burada yoğunlaştı ve 9. Tümen ile burayı takviye etmesi için Albay Hans Kannengiesser'i gönderdi. 3. Kolordu Komutanı Esat Paşa, Kabatepe ile Seddülbahir arasında bir saldırı beklerken Mustafa Kemal ise Kocaçimentepe ve Conkbayırı'ndan saldırı geleceğini bekliyordu.

Türk ordusu cephede teyakkuz halinde beklerken, Anzak askerleri arasında dizanteri gibi salgın hastalıklar yaygınlaşmıştı. Hastaneye sendeleyerek gidenler tedavi edilmeden hemen tahliye ediliyordu. Sadece ölmek üzere olanlar hastanede bırakılıyordu. Bazen sabahları Anzak askerler sahra tuvaletlerinin üstünde ölmüş olarak bulunuyordu. Bu durumdan İtilaf kumandanları birbirlerini suçluyorlardı.⁹⁶⁰

Liman Von Sanders, 8 Ağustos akşamı, Anafartalar civarında toplanan bütün birliklerin komutasını Arıburnu cephesinin kuzeyinde bulunan 19. Tümen Komutanı Albay Mustafa Kemal'e verdi. Çünkü Sanders, Mustafa

957 Travers, age. s. 146.

958 Altıntaş, age. s. 67.

959 Travers, age. s. 151-155.

960 Travers, age. s. 156-157.

Kemal Bey'e tam olarak güveniyordu.⁹⁶¹ Mustafa Kemal Bey, 23 Nisan'da 19. Tümen Komutanı olarak savaşa katılmış ve düşmanı sahile kadar sürmüştü. 19. Tümen kumandanı Albay Mustafa Kemal, düşmana üç ay boyunca kırılmaz bir kuvvetle karşı koymuştu. Sanders'in isteği ile Anafartalar kumandanı olan Mustafa Kemal Bey derhal taarruz planını hazırlayarak harekete geçti.⁹⁶² Onun harekete geçmesiyle savaşın yönü Türkler lehine değişmeye başladı. Çünkü Anafartalar harekâtı, Çanakkale Savaşlarının askeri bakımdan en üst noktasını oluşturmaktadır.

Arıburnu ve diğer cephelerde yapılan savaşlarda Türk askerleri, İtilaf askerlerinin silah ateşleri altında sahilde kumlara bakan tepelerde yılmadan duruyorlardı. Yine bu savaşlarda Türk askerleri, o gün için modern haberleşme araçları olan telgraf ve telsiz gibi cihazları verimli bir şekilde kullanarak birlikler arasında iletişimi sağlıyorlardı.⁹⁶³

6 Ağustos'ta Türk birlikleri Tekçamlık mevkiini ele geçirince Avusturyalı askerler süngü takarak dalgalar halinde ileri atıldılar. Bomba ve makineli tüfek ateşi altında ilerleyen Avusturyalılar bu saldırıda başarılı olamadılar.⁹⁶⁴

Karada savaşlar devam ederken denizde de harekât devam ediyordu. Nitekim denizde sürdürülen savaşta 8 Ağustos'ta harp malzemesi taşıyan Barbaros Hayrettin adlı savaş gemimiz, bir İngiliz denizaltısı tarafından torpillenerek Gelibolu önlerinde batırıldı.⁹⁶⁵

Anafartalar'da Karakoldağı eteğinde savaşan askerlerimiz, düşmanın ağır saldırılarına rağmen, savaş sırasında esir düşen Teğmen William George Stewart Fawkes'a su ve yiyecek verdiler. Onu korumak için omuzlarında taşıyarak savaş alanından uzaklaştırdılar.⁹⁶⁶ Bu örnekte olduğu gibi, Osmanlı askerleri düşman esirlerine insani yardımda bulunurken Fransızlar da savaş sırasında esir aldıkları Türk askerlerini angarya işlerinde kullanıyorlardı. Türk esirlere insanca davranmayarak uluslararası hukuk kurallarını ihlal etmekten çekinmiyorlardı.⁹⁶⁷

Türk milleti, cephede savaşan kahraman çocuklarının levazım ve iaşe ihtiyacını en iyi şekilde karşıladı. Nitekim Fransız basını, Türk milletinin

961 Sanders, age. s. 83.

962 Cemil Conk Paşa, age. s.172.

963 Altıntaş, age. s. 36.

964 Altıntaş, age. s. 39.

965 Sanders, age. s. 87.

966 Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri (OBÇM), T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın Nu: 73, C. 2, Ankara 2005, 967 BOA, HR. SYS, 2189/2.

fevkalade dayanma gücünü kendisine sağlanan levazım ve iaşeyi neden olarak gösteriyordu.⁹⁶⁸ Yani Osmanlı Devleti'nin askerlerine en iyi şekilde baktığını söylüyordu. Türk askerleri de, bağımsızlık için bükülmez bir azimle milletiyle birlikte tek yumruk olarak ölünceye kadar savaşmak kararlılığını ortaya koyuyordu. Fransızlar, Türk askerinin bağımsızlık için her türlü ağır şartlara tahammül edebileceğini bilmiyorlardı.

İtilaf askerleri, 7 Ağustos'ta Anafartalar Koyu'nda yaptıkları çıkarmada ipe tutunarak karaya çıkabildiler ve tüfekleriyle bir makineli tüfek dışında malzemelerini sahile taşıyamadılar. Deniz suyu ve kum yüzünden üç yüz tüfek ve getirebildikleri tek makineli tüfek de çalışmaz durumdaydı. Birlikler arasında haberleşme yetersizdi. İtilaf birlikleri bu olumsuz şartlara rağmen Kireçtepe'ye doğru ilerledi ise de başarılı olamadı.⁹⁶⁹

Türk savunmasını düzenlemek için Liman Von Sanders, Anafartalar da dâhil olmak üzere bütün kuzey grubuna komuta etmek üzere Albay Fevzi'yi tayin etti. Ayrıca Fevzi Bey'e 8 Ağustos'ta iki tümeni kullanarak Anafartalar'da bir saldırı düzenlemesini emretti. Fakat saldırı yapılamadı. Bunun üzerine Liman Von Sanders, Fevzi Bey'i görevden alarak yerine 8 Ağustos saat 21:45'te Mustafa Kemal'i getirdi.

İki Türk tümeni 8 Ağustos'da düşmana saldıracak durumda değildi. Saldırmama gerekçesi olarak 7. ve 12. Türk Tümenlerinin bir araya getirip düzeni sağlamak ve araziye incelemek için zamana ihtiyaçları olduğu söylendi. Hava çok sıcaktı ve Saros bölgesinden Anafartalar'a güneş altında yürüyerek gelen asker çok yorulmuştu. Ancak düzen sağlandıktan, arazi incelendikten ve bir gün dinlendikten sonra 7. ve 12. Tümenler düşmana saldıracak duruma geldi. Bunun üzerine Mustafa Kemal, 9 Ağustos sabahı saat 04:00'de saldırı emri verdi. Bu taarruzda 7. Tümen'de 5.982 ve 12. Tümen'de 10.401 olmak üzere toplam 16.382 asker vardı.⁹⁷⁰

8 Ağustos'ta Conkbayırı'nda yapılan savaşlarda 25. ve 64. Alaylar, yerlerinde durarak düşmana karşı taarruzda bulundu ve İtilaf askerlerini geri püskürttü. Bu alaylarda görev alan subay ve askerler, büyük cesaretle savaşarak düşman birlikleri karşısında yiğitçe durdular.⁹⁷¹

8 Ağustos'ta Anafartalar ve Arıburnu'nda şiddetli muharebe devam etti, İtilaf askerleri tarafından bomba ve mermi yağdırılarak ağır sahra toplarıyla kıyıları dövüldü. Yaklaşık on kilometre mesafe uzakta duran düşman gemileri

968 OBÇM, C. 2, s, 77.

969 Travers, age. s. 183, 186.

970 Travers, age. s. 194.

971 Çanakkale Conkbayırı Savaşları, 1959, s. 46.

büyük toplarla tabyaları dövüyordu. 9 Ağustos'ta aynı şiddetle savaş devam etti ve her iki taraftan da kayıplar oldu.⁹⁷²

Cephede savaşan askerlerimiz şehit olmak için birbiri ile yarışırken bunların aileleri de böyle evlatlar yetiştirdiklerinden dolayı övünüyorlardı. Nitekim Seddülbahir'de şehit olan Ali Haydar'ın annesi Münire Hanım, Şam'dan Enver Paşa'ya gönderdiği mektupta bir şehit validesi olmaktan dolayı memnun olduğunu cephedeki şanlı ordumuzun zafer kazanması için dua ettiğini bildirdi.⁹⁷³ Bunun gibi örnekler askerlerimizin ve ailelerinin moral seviyesinin çok yüksek olduğunu göstermektedir.

Yeni Zelandalı askerler Anafartalar ve Arıburnu'nda direnmeye devam ettiler. Ancak İtilaf donanmasının top ateşi altında kalarak kayıp verdiler. Cephede bulunan Yeni Zelandalı askerlerin üzerine yağmur gibi Türk makineli tüfekleri tarafından mermi yağdırıldı. Bu ateşin altında kalanlar ölü ve yaralı olarak bölgeyi doldurdu.⁹⁷⁴

Anafartalar cephesinde saldırıya geçen İtilaf askerleri aşırı derecede su ve yiyecek sıkıntısı çekiyorlardı. Birlikleri arasında uyum sağlanamadığından düzen bozulmuştu.⁹⁷⁵ Alınan tedbirler nedeniyle bu sıkıntı Türk askerleri arasında yoktu.

9 Ağustos'ta Anafartalar cephesinde Türk birliklerinin taarruzu sonucu Mesantepe, ele geçirildi. Mesantepe'den çekilmek zorunda kalan düşman birlikleri, iki mitralyöz, bir miktar silah bıraktı. İtilaf askerlerinden dört subay ile elli er esir alındı. Damakçılık Bayırı'nın kuzeyine ilerleyen birliklerimiz Azmak'ın kuzeyindeki tepeyi ele geçirdi. Bugün Conkbayırı- Çaylık bayırı-Asma dere cephesinde düşman taarruzu geri püskürtüldü. Bu sırada on dokuz düşman savaş gemisi tarafından birliklerimiz üzerine durmadan ateş açıldı. Galata köyünde Hilal-i Ahmer bayrağını taşıyan hastanemiz 9 Ağustos günü düşman uçakları tarafından bombalandı. Bir askerimiz şehit oldu üç askerimiz de yaralandı.⁹⁷⁶ Türklerin cephede başarıyla ilerlemelerine rağmen 28 Ağustos 1915 tarihli Times gazetesi, 9 Ağustos'ta yapılan Anafartalar savaşında düşman saldırılarına karşı Türklerin kararlı bir şekilde direndiklerini, Avustralya ve Yeni Zelanda askerleri sayesinde Türklere çok kayıp verdirdiklerini, Kumludere ile Tekmildere'nin Türk şehitlerinin cesetleriyle dolduğunu haber olarak duyurdu.⁹⁷⁷

972 OBÇM, C. 2, s, 102-105.

973 OBÇM, C. 2, s, 107.

974 Travers, age. s.163.

975 Travers, age. s 199-200, 2003.

976 BOA, HR. MA, 1139/3.

977 BOA, HR. MA, 1141/5.

10 Ağustos'ta Conkbayırı'nda düşmana yeniden taarruz edildi. Kanlısirt'ta düşmandan iki manganın savunduğu siper ele geçirildi. Geri çekilen Fransız birlikleri bir zabıt ile birkaç askerini esir bıraktı. Akşamüzeri Anafartalar Cephesi'ne düşman şiddetli bir taarruzda bulundu. Türk birliklerinin karşı taarruzu ile düşman buradan uzaklaştırıldı. Düşmanın bu cephedeki taarruzunun amacı Kocaçimen Dağı ile Conkbayırı'nı elde etmektir. Fakat başarılı olamayınca bir mitralyöz ile 171 tüfeği geride bırakarak çekildi.⁹⁷⁸ Yapılan ateşler sonucu düşmana ağır kayıplar verdirildi ve bu sebeple düşman gemileri Mondros'a hareket etmek zorunda kaldı.⁹⁷⁹ Bu savaşta Liman Von Sanders, Kannengiesser ve Mustafa Kemal gerçeği çok iyi gördüklerinden yoğun bir tempo ile uyum içinde çalıştılar.⁹⁸⁰

10 Kasım'da Teke burnu ve İmroz taraflarında Fransız ve İngilizlere ait savaş gemileri etrafı gözetledi. Midilli ve Sakız'a 30.000 Fransız üniforması giyen Rum askerini karaya çıkardılar.⁹⁸¹ Kraliyet Sahra Topçusu'ndan bir tugay Anafartalar'da karaya çıkabildi. Türk askerlerinin yoğun ateşleri karşısında düşman birlikleri başarılı olmadı.⁹⁸²

10 Ağustos'ta Conkbayırı'nda yapılan savaşta birliğin önünde duran ve ölümün cepheye değil ecel ile olduğuna inanan Mustafa Kemal Bey'in göğsündeki saate, bir mermi parçası isabet etti. Bu merminin etkisiyle saati kırıldı ve bu saat nedeniyle Mustafa Kemal Bey'in hayatına bir zarar gelmedi.⁹⁸³ Mustafa Kemal, ecelin belli zamanda ve mekânda Allah tarafından takdir edileceğine inanıyordu. Eğer Allah ecelin vaktini belirlememişse, savaşta ve cepheye ölümün olmayacağını idrak ediyordu. Bundan dolayı cesaret, sabır ve teslimiyet ile askerlerinin önünde cepheye gitti. Anafartalar Cephesi Kumandanlığı'na atanan Mustafa Kemal bu inançla, 19. Fırka'yı Şefik Bey'e teslim ederken Allah'tan muvaffakiyet diledi ve bundan sonra yeni görevine başladı.⁹⁸⁴

10 Ağustos'ta Arıburnu'nun kuzeyinde bulunan birliklerimiz düşmana saldırdı. Bu taarruz karşısında büyük zayıflık veren düşman beş yüz metre geriye çekildi. Bu çekilmede bir makineli tüfekle 200 tüfek ele geçirildi. Seddülbahir, Saros Körfezi ve Bolayır civarında düşman gemileri

978 BOA, HR. MA, 1136/61; Travers, age. s. 169

979 OBÇM, C. 2, s. 102-105.

980 Travers, age. s. 170.

981 OBÇM, C. 1, s. 10.

982 Altıntaş, age. s. 72.

983 Ergüder, age. s. 151.

984 Çanakkale Conkbayırı Savaşları, 1959, s.27

siperlerimizi bombaladılar, ancak mukabil ateşlerimiz sonucunda körfezden çekilmek zorunda kaldılar.⁹⁸⁵

10 Ağustos'ta düşman, Arıburnu cephesinin kuzeyinden mevzilerimize üst üste dört defa taarruz etti, dördünde de başarılı olamayan düşman 3.000 ölü bırakarak geri çekildi. Bu sırada ilerleyen birliklerimiz düşmanı mevzisinden çıkardı. Daha fazla dayanamayan düşman birlikleri, iki makineli tüfek bırakarak cepheden kaçtı.⁹⁸⁶

10 Ağustos'ta Çanakkale'de yaklaşık altı kilometre genişliğindeki cephede yapılan savaşta, taraflar büyük kayıplar verdi. Savaşın şiddetinden meydana kalan cesetleri kimse almaya cesaret edemedi.⁹⁸⁷ Türk birlikleri, cephede saldıran düşman askerlerine yıldırım gibi müdahale ederek etkili bir şekilde ateş açtı. Cephelerdeki düşman birliklerini ekin gibi biçerek yere yıktı. Gırtlak gırtlığa yapılan süngü muharebesinde sonu mutlak olan bir ölümü kabul edercesine savaşan Türk askeri düşmanı durdurdu. Düşmanın arkasında boş kalan cephelere Türk birlikleri disiplinli bir şekilde ilerledi İtilaf birliklerini çember içine aldı. Ana merkezden irtibatı kesilen İtilaf birlikleri yok edildi. Böylece İtilaf askerlerinin elinde bulunan siperler 10 Ağustos akşamı ele geçirildi.⁹⁸⁸

Türklerin bu başarısı karşısında General Hamilton Londra'ya çektiği telgrafta; "Çok cesur muharebe eden, iyi sevk ve idare edilen Türk ordusunun karşısında bulunuyoruz" diyerek, askerlerimizin disiplinli oluşunu ve kahramanlıklarını itiraf etti. Bu itiraf Çanakkale'de kazanılan Conkbayırı zaferi idi. Mustafa Kemal, kumandası altında bulunan askerleriyle birlikte cephede savaşıyordu. Nitekim bugünün hatırası olarak şarapnel parçasının isabet ettiği saatini Liman Von Sanders'e verdi. Şarapnel parçası ile kırılmış saati gören Sanders Paşa çok etkilendi ve teşekkür etti. Bunun üzerine Sanders Paşa, başarılarının hatırası olarak saatini çıkarıp Mustafa Kemal Bey'e verdi.⁹⁸⁹

İtilaf Devletleri'nin Mısır'da yerlilerden oluşturulan 18.000 askeri bulunuyordu. Burada bulunan İngiliz kuvvetleri ise 6.000 idi. Yani toplam 24.000 mevcutlu Mısır ordusu vardı.⁹⁹⁰ Türkler Çanakkale'de ölüm kalım mücadelesi verirken resmen bir ilimiz olan Mısır'ın Hidiviye Şirketi

985 BOA, HR. MA, 1139/3.

986 BOA, HR. MA, 1139/10.

987 OBÇM, C. 1, s. 263.

988 BOA, HR. MA, 1141/46.

989 Cemil Conk Paşa, age. s.267-268.

990 Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1970, cilt 1, s.209-210.

vapurlarından Abbasiye, Elkahire ve Osmaniye adlı üç gemi düşmanın erzak, cephane ve askerini taşıyordu.⁹⁹¹ Düne kadar yanımızda bulunan ve Osmanlı'nın nimetlerinden yararlanan Mısırlılar, şimdi bu faaliyetleriyle başka efendiler edinmişti.

Anafartalar, Kanlısirt, Conkbayırı ve 19. Tümen cephesinde yapılan beş günlük muharebelerde (6–10 Ağustos 1915), Türklerin toplam kaybı 20.000, İngilizlerin 25.000'di. bu savaşlarda Anafartalar Grubu Komutanı Albay Mustafa Kemal Bey, bizzat cephenin içinde bulundu. Dâhi bir komutan olarak yönetim ve düzenleme yeteneğini kullandı. Böylece savaşın zaferle sonuçlanmasına büyük katkıda bulundu.⁹⁹²

12 Ağustos'ta Arıburnu ve Seddülbahir cephelerimizde karşılıklı piyade ve top atışlarıyla savaş devam etti. Arıburnu karşısında dolaşan düşman zırhlısı isabet alınca cepheden uzaklaştı. Seddülbahir'de hücum eden birliklerimiz düşmandan yüz metre uzunluğundaki siperi ele geçirdi.⁹⁹³ İtilaf askerlerinden 16 subay ve 250 askerden oluşan seçkin bir bölük direndi ise de bunlar Türk ateşleri karşısında yok oldu.⁹⁹⁴

Savaşın seyrini yakından takip eden General De Lisle, 17 Ağustos'ta, Lord Kitechener'e gönderdiği raporda; Türklerin çok cesur savaştıklarını, iyi sevk ve idare edildiğini bildirdi. Birliklerinin başarısız olduğunu gören General Hamilton, Suvla'ya çıkan askerlerini 53. Tümen'in komutası altına verdi.⁹⁹⁵

17 Ağustos'ta İngiliz birlikleri Akbaş Nakliye hastanemizi bombaladı.⁹⁹⁶ Bu arada İngilizler, Almanlarla Türkleri birbirine düşürmek için, Almanların Türkleri aldattığına dair yalan propaganda içeren bildirimler dağıttılar. Bu bildirimlerde, Almanların Türklere top ve fişek gönderdiklerini, Türklerin İtilaf askerleriyle savaştığını, Türk gençleri savaşta şehit olduktan sonra Almanların Anadolu'yu işgal edeceklerini ve Almanların daima yalan söyleyerek Türkleri aldattığını ifade eden propagandalar yaptılar.⁹⁹⁷

Ağustos ayında savaş bütün şiddetiyle devam ederken, büyük hizmetleri bulunan 15. Kolordu Kumandanı Mustafa Kemal Bey, 19

991 Cemil Conk Paşa, age. s. 177.

992 TSKT, C. 5, 3. Kitap, s. 377.

993 BOA, HR. MA, 1139/13.

994 Altıntaş, age. s. 74.

995 TSKT, C. 5, 3. Kitap, s. 446.

996 OBÇM, C. 2, s. 268.

997 OBÇM, C. 2, s. 272.

Ağustos'ta 16. Kolordu kumandanlığına atandı.⁹⁹⁸ Bu atama ile Mustafa Kemal Bey'in emir ve komuta alanı genişletildi.

İngiliz basını, 23 Ağustos'ta Kirte'ye ilerlediklerini ve Conkbayırı'nda 650 Türk'ü esir aldıklarını, 9 mitralyöz ele geçirdiklerini ve Fransızlar da Avustralyalı askerlerin 500 Türkü esir ettikleri şeklindeki yalan haberi yayınladı. İngilizlerin amacı, 19 Ağustos'tan 23 Ağustos'a kadar yapılan Kitre ve Conkbayırı savaşlarında İtilaf askerlerinin mağlubiyetlerini kamuoyundan gizlemektir.⁹⁹⁹

Muharebe sırasında İtilaf taraftarları, Gelibolu'da Osmanlı ve Alman subayları arasında anlaşmazlık çıktığı asılsız haberini gazetelerde yayımlattılar.¹⁰⁰⁰ Bu yalan haberi yaymalarındaki amaçları büyük bir disiplin içerisinde başarı ile yürütülen Çanakkale savaşlarını kendi lehlerine çevirmektir.¹⁰⁰¹

İtilaf askerleri 21 Ağustos'a kadar yaptıkları taarruzlarda başarılı olamadılar. Bu başarısızlığın nedenleri: Kurmay çalışmalarının yetersiz olması, cephede savaşan askerleri Mondros Limanı'nda bulunan tümenlerin desteklemeyerek boş oturması, İtilaf top ve topçularının teknolojik olarak geri ve kısıtlı olması, makineli tüfeklerin cephede ilerleyen piyade askerlere zarar vermesi, dikenli telleri kesecek aletlerin ilkel olması, Türk bataryalarının tahrip edilememesi, Türk bataryalarının iyi gözlem yapması, yerlerini değiştirmesi ve Türk askerlerinin kullandığı silahların teknik donanımlı olması, İtilaf askerlerinin elindeki haritaların hatalı, çok eski ve yetersiz olması, ölçümlerin teknik olarak yapılamaması, top mermi sayısının azlığı, tecrübesizlik, teknik yetersizlik, havadan Türk cephelerinin gözlem yapılamaması ve Türklerin teknik ve coğrafi avantaja sahip olması.¹⁰⁰²

Çanakkale'de savaşan İtilaf Devletleri'nin askerleri arasında dizanteri, diyâre gibi bulaşıcı ve salgın hastalıklar yaygınlaştı. Bu hastalıklardan dolayı savaşta İtilaf askerlerinin dörtte üçü zayi oldu. İngiliz askerlerinin savaşta bıkmış olduklarından dolayı morali bozuktu. Savaşmak istemedikleri gibi memleketlerine gitmek istiyorlardı. Çanakkale savaşlarının boş yere yapıldığına, İstanbul'u almanın hayal olduğuna inanıyorlardı. Ayrıca bu savaşa sebep olan idarecilerden nefret ediyorlardı. Nitekim İtilaf askerleri

998 BOA, İ. HB, 1333. L/19.

999 BOA, HR. MA, 1140/16.

1000 Sayılır, age. s. 50-51.

1001 BOA, HR. SYS, 2412/62.

1002 Travers, age. s. 223-225.

kendi aralarında yaptıkları konuşmalarında nefretlerini dile getirerek idarecilerin ateşte yakılarak cezalandırılması gerektiğini söylüyorlardı.¹⁰⁰³

Ağustos ayı başında Mustafa Kemal'in komutanlığında yapılan saldırılarda askerler dalga halinde düşmana süngüyle hücum etti. Bu saldırılarda ve savunmada Türk topçusu büyük yararlıklar gösterdi. İtilaf askerleriyle teknik ve tecrübe açısından kıyaslandığında Türk topçu birlikleri daha iyi idi. Türk askerleri daha çok makineli tüfeğe sahipti ve bunları daha iyi kullanıyorlardı.¹⁰⁰⁴ Ayrıca Türkler çok iyi askeri liderlere sahipti. Liman Von Sander, Carl Mühlman, Binbaşı Willmer, Hans Kannengisser, gibi Alman komutanları ve Kazım Bey, Esat Paşa, Halil Bey, ve Mustafa Kemal gibi Türk komutanları kabiliyetli yüksek rütbeli askerlerdi.¹⁰⁰⁵

28 Ağustos 1915 tarihinde yayınlanan Times gazetesi'nde, Anafartalar'da Türk zayıfatının 4.900 olduğu bildirildi. Bu savaşa katılan ve Suvla koyunda taarruza kalkan İngiliz askerlerinin tepeyi almak için süngü hücumu yaptıklarını ve Türklerin de karşı koymasıyla pek kanlı bir savaşın olduğu aynı gazetede duyuruldu.¹⁰⁰⁶

21 Eylül'de Arıburnu ve Kabatepe önlerindeki müttefik savaş gemileri Türk askerlerinin açtığı ateş sonucu İmroz'a çekildi. Morto limanı ve Seddülbahir'deki düşman gemileri sahili top ateşi altında tutarken bu gemiler savaş kurallarını ihlal etti ve boğucu gaz yayan top mermileri kullandı.¹⁰⁰⁷

İtilaf kuvvetleri Çanakkale kara savaşlarında başarılı olamayacağını anlayınca çekilmeye karar verdi. Savaşta Türk ordusunun kahramanca mücadelesini gören Bulgarlar 6 Eylül 1915'te Almanlarla anlaşarak İttifak Devletleri yanında yer aldı. 11 Eylül 1915'te Alman-Avusturya-Bulgar orduları, Sırbistan'a taarruz etti. 13 Ekim'de Anafartalar ve Seddülbahir'de Türk topçularının ateşiyle düşmana ağır kayıplar verdirildi. Arıburnu'nda İtilaf Devletleri'nin bir mitralyöz mevzii tahrip edildi.¹⁰⁰⁸

Kasım ayı sonunda Anafartalar'da fırtına sel ve dondurucu soğuklar Anzak askerlerini olumsuz yönde etkiledi. Bu soğuk hava şartları nedeniyle birçok Anzak askeri görev yerini terk ederek hastaneye gitti. Bir kısmı savaş nedeniyle psikolojisi bozularak hasta oldu. Çoğu havanın sıcak olması nedeniyle görev yerinde uyudu veya çok yorgun düştüğünden gereği gibi

1003 BOA, HR. MA, 1140/63.

1004 Travers, age. s. 228-229.

1005 Travers, age. s. 231.

1006 BOA, HR. MA, 1141/5.

1007 OBÇM, C. 2, s. 85.

1008 OBÇM, C. 2, s. 102.

savaşmadı. İtilaf subaylar, askerleri cephede tutmak için ellerinde tabanca ile siper boyunca devamlı yürüdüler.¹⁰⁰⁹

27 Ekim'de Anafartalar'da ve Arıburnu'nda düşman gemi ve kara topçularıyla topçularımız arasında karşılıklı top ateşi devam etti. Arıburnu iskelesinde görülen düşman nakliye kolları yapılan top ateşleriyle buradan uzaklaştırıldı.¹⁰¹⁰

Savaş sırasında İtilaf Devletleri hastane amacıyla kullanılması gereken gemileri askeri amaçla kullanarak kuralları suistimal etti.¹⁰¹¹ Ayrıca uluslararası kurallara uymayarak 31 Ekim 1918'de Osmanlı Hastanesini bombaladı. Konu Türk yetkilileri tarafından Amerikan Büyükelçiliği vasıtasıyla protesto edildiğinde, Fransız hükümeti bu yaptıklarını inkâr etti.¹⁰¹²

Çanakkale savaş, İtilaf Devletleri'nin aleyhine gelişince Hamilton görevinden alınarak yerine Sir Charles Monro tayin edildi. Monro, savaşa devam etmeyi düşünmek istemediğinden Çanakkale cephelerinin boşaltılması taraftarıydı. Bu sebeple Monro, 12 Kasım 1915'te Seddülbahir, Anafartalar ve Arıburnu cephelerini yerinde denetledi. İtilaf askerlerinin dar bir alana sıkışmış acı durumunu görünce yarımadanın derhal boşaltılması görüşünü Lord Kitchener'e bildirdi. Bunun üzerine Lord Kitchener, Çanakkale cephesinde İtilaf askerlerini yerinde görmek amacıyla 17 Kasım'da Mondros Limanı'na geldi. Cephelerde incelemelerde bulunduktan sonra Çanakkale'nin boşaltılması hakkındaki raporunu İngiltere'ye gönderdi.¹⁰¹³

Çanakkale savaşları uzayınca İtilaf Devletleri'nin boşluğundan istifade eden Avusturya-Bulgar orduları, 8 Kasım'da Sırbistan'a taarruz ederek bu engeli ortadan kaldırdı. Sırbistan'ın mağlup edilmesiyle Berlin-İstanbul bağlantısı sağlandı. Berlin-İstanbul bağlantısı sağlanınca Almanya'dan ağır bataryalar ve fazla miktarda cephane yardımı gelmeye başladı. Böylece Çanakkale cephesi daha da kuvvetlendi. Türk birliklerinin saldırıları sonucunda 12-20 Aralık 1915'te İtilaf askerleri Anafartalar ve Arıburnu cephesini boşalttı. Düşman birlikleri 28 Aralık'ta Seddülbahir cephesinden çekilmeye başladı. 8-9 Ocak 1916 gecesi İtilaf askerleri tarafından cephe tamamen boşaltıldı.¹⁰¹⁴ Ada boşaltılırken Türk ordusunun işine yarayabilecek araçlar düşman askerleri tarafından imha edildi. Ayrıca düşman askerleri

1009 Travers, age. s. 243-245.

1010 OBÇM, C. 2, s, 150.

1011 OBÇM, C. 2, s, 102.

1012 OBÇM, C. 2, s, 132.

1013 Altıntaş, age. s. 17.

1014 Ergüder, age. s. 147.

tarafından işe yaramayan araçların motorlarına patlayıcı madde yerleştirilerek bubi tuzakları kuruldu.¹⁰¹⁵

16 Aralık 1915 tarihinde yayınlanan Gazette de Hollande'da yayınlanan "Türk Centilmenliği" adlı makalede; cephede yaralanan İngiliz askerinin kurtarılması için Türkler tarafından fırsatlar tanındığı, ölülerinin gömülmesi sırasında Türklerin "Bütün askerlere saygılar! Bütün siyasilere mahcubiyet yakışır" dedikleri ifade edildi. Yakın Doğu Muhabiri Mr. Shepherd'in söylediği gibi, İngiliz subaylarından biri farkında olmadan hastanelerinin yakınına batarya yerleştirmişti. Bataryaları fark eden Türk askerleri bunun hastane yakınından çekilmesini, aksi takdirde hastane yakınına ateş açmak durumunda kalacaklarını bildirdi.¹⁰¹⁶ Bu davranışlarıyla Türk askerleri hastanenin zarar görmesini önlediler. Türk askerleri uluslararası hukuk kurallarına uyarırken İtilaf denizaltıları ise buna uymayarak Marmara Denizi'nde seyreden Şirketi Hayriye vapurlarına saldırdı. Ayrıca İtilaf Devletleri'nin uçakları, Yalova ve Ağderesi'nde bulunan Türk hastanelerini bombaladı.¹⁰¹⁷

Çanakkale Savaşları'nda esir düşen İngiliz subayı, Türk askerlerinin kahramanca savaştıklarını, uluslararası hukuka ve savaş kurallarına uyduklarını, düşmanları dahi olsa yaralılara yardım ettiklerini, himayesinde bulundurdıkları insanları koruduklarını ve esirlere insanca muamele ettiklerini anlattılar. Bu subay, Türk askerinin dünyada en mükemmel asker olduğunu açıkça söylemekten kendini alamadı.¹⁰¹⁸

İtilaf askerleri, 8 Ocak 1916 tarihine kadar Gelibolu'da bir karış dahi olsa ilerleyemedi ve olduğu yerde çakılı kaldı.¹⁰¹⁹ Daha fazla savaşa dayanamayan İtilaf askerleri, 9 Ocak 1916 gecesi güney cephesini boşalttı.¹⁰²⁰ Çekilen İtilaf askerleri cephede bol miktarda savaş malzemeleri bıraktı. Türk askerleri de ileri atılarak sahile kadar yürüdü ve burada bırakılan fazla miktarda harp gemileri ile savaş malzemelerini ele geçirdi. Ele geçirilenler arasında; her çeşit arabadan meydana gelen büyük bir otomobil parkı, yığınlar halinde silah cephane ve istihkâm malzemeleri vardı. Burada zehirlenerek öldürülmüş hayvanlar bulundu. Canlı olan at ve katırlar Türk topçusuna teslim edildi.¹⁰²¹

1015 Altıntaş, age. s. 19.

1016 OBÇM, C. 2, s. 211.

1017 OBÇM, C. 2, s. 273-274.

1018 OBÇM, C. 2, s. 112-127.

1019 Çanakkale Muharebeleri 75 nci Yıl Armağanı, s.12.

1020 Eyicil, age. s. 254; Sayılır, age. s. 158.

1021 Sanders, age. s. 101.

Savaş boyunca askerlere sağlık hizmetleri hekimler tarafından çok titiz bir şekilde fedakârca verildi. Sağlık hizmetlerinin iyi verilmesinden ve hekimlerin gerekli tedbirleri zamanında almasından dolayı zor şartlar altında yaşayan Türk askerleri arasında salgın ve bulaşıcı hastalıklar daha az oldu. Hastaların çoğu, 5. Ordu Menzili emrindeki 9950 yataklı 14 hastanede bulunan 62 doktor tarafından tedavi edildi.¹⁰²² Bu veriler doktor sayısının çok az olduğunu ve burada hizmet veren hekimlerin olağanüstü gayretle çalışarak eksikliği telafi ettiklerini göstermektedir.

4.ŞEHİT DÜŞEN KAHRAMANMARAŞLILAR

Gelibolu'da Seddülbahir cephesinde kıtasına katılan Ezineli Yahya Çavuş, düşmanın toprağımıza ayak basmasını önlemek amacıyla Kitre cephesinde İtilaf askerlerini karşılamak istiyordu. 24 Nisan 1915 Cuma günü ikinci vaktinden sonra 26. Alay içtimada iken öne çıkarak kumandanından düşmanın çıkartma yapacağı noktada görev almak istediğini söyledi. Kumandanı Binbaşı Kadri Bey, Yahya Çavuş'un bu isteğini kabul ederek bir manga er al dedi. Yahya Çavuş, içtimada bulunan askerlere gönüllü olarak 10 er alabilir miyim demesi üzerine bir anda 63 er öne çıktı. Gülümseyen Yahya Çavuş, içtimadan öne çıkan erlere sordu. Nerelisin? Azim ve cesaret örneği olan bu yiğitler; Maraşlıyım! Konyalıyım! Afyonluyum!.. diyerek cevap verdiler.¹⁰²³ 25 Nisan sabahı İngiliz zırhlıları Seddülbahir cephesini bomba ateşi altına aldı. Düşman çıkarma yapmaya başladı. Bunu gören Yahya Çavuş, yanında bulunan yiğitlerle birlikte ateş açmaya başladı. "Eğer düşmandan kaçarsam önce beni kurşunlayınız." dedi. Yahya Çavuş ve arkadaşları düşmana karşı kahramanca direndi. Mehmetçikler o gün 20.000 İngiliz askerine karşı savaşarak 3.000 düşmanı öldürdüler. Vatanımızı işgal etmek isteyen düşman askerlerinin cesetleri, kolları, bacakları, kafa ve gövdeleri kumsalda kaldı.

Bu arada Tekekoyu'ndan karaya çıkan düşman Aytepe'yi almış ve Yahya Çavuş'u arkadan sararak tehdit etmeye başlamıştı. Bunun üzerine Yahya Çavuş ve arkadaşları, arkadan çevirme yapan düşmana süngü ile hücum ettiler. Düşmanın makineli tüfek ateşi altında iki takım askerimiz şehit düştü ve bunlardan geriye üç askerimiz kaldı. Yahya Çavuş düşmanın ateşine aldırmadan ileri yürüyordu. Onu yalnız bırakmayan Maraşlı Ali ile Konyalı Ahmet de peşinden yürüyordu. Onların bu kahramanlıkları diğer arkadaşlarını

¹⁰²² Tınç, agm., 20 Mart 2006 tarihli Hürriyet Gazetesi.

¹⁰²³ Mehmet İhsan GençC.an, Çanakkale Savaşları ve Menkıbeler, İstanbul 1994, s. 43-34.

da heyecanlandırmıştı. Akşamüzeri Yahya Çavuş, kumandanı Binbaşı Kadri Bey'e tekmil verirken yanında iki asker kalmıştı; biri Maraşlı Ali diğeri Konyalı Ahmet.¹⁰²⁴

Çanakkale Savaşlarına katılıp şehit olan Kahramanmaraşlılardan biri de Andırın'ın Alan Köyü'nde 1881'de doğan Abdurrahman Çavuş'tu. Abdurrahman Çavuş'tan, Andırın Askerlik Şubesi tarafından çağrılarak yanına 40 kişi toplayıp savaşa katılması istendi. Bunun üzerine yanına kardeşleri Mehmet ve Şakir'i alarak bunların da yardımıyla çevre köylerden 40 kişiyi toplayıp evine getirdi. Duvarları ve tavanı topraktan yapılmış evine topladığı misafirlerine bir keçiyi kurban ederek akşam yemeğini yedirdi. Misafirlerin ancak 4-5'ini bir yatakta yatırabilirdi. Çünkü yeteri kadar yatak yoktu. Misafirlerden biri gece olunca karanlıktan istifade ederek kaçmaya çalıştı. Bunu kızı Ayşe'den haber alan Abdurrahman Çavuş, firar edeni yakalayarak onu tekrar guruba katılmaya ikna etti. Sabah olunca misafirlerine çorba ikram etti.

Köyünden ayrılmadan önce Abdurrahman Çavuş, eşi Eşe ve kızı Ayşe'ye vasiyette bulundu. Belki dönmeyebilirim diyerek, evin şurasında sarı lira (altın) bulunduğunu, ihtiyaçları oldukça bunları harcamalarını, paranın yerini herkesten gizlemelerini söyledi. Bundan sonra Abdurrahman Çavuş, 40 kişiyi bir düzen içine soktu ve eline Türk Bayrağı'nı alarak birliğin önünde dualarla Çanakkale'de cepheye katılmak üzere köyden ayrıldı.

Abdurrahman Çavuş, savaşa gittikten sonra bir mektup gönderdi. Bir gazete parçasının yazı bulunmayan kısmına yazarak gönderdiği bu mektupta sadece parasız olduklarını yazdı. Bu mektuptan başka kendisinden haber alınmadı. Abdurrahman Çavuş savaşa 34 yaşında 1915'te şehit düştüğü halde, belki gelir diye 1919'a kadar beklenildi. Artık gelmesinden ümit kesilince 1919'da nüfus kaydından kaydı düşüldü.¹⁰²⁵

Yukarıda anlatıldığı gibi Maraşlı Aliler, Abdurrahman Çavuşlar ve birçok Kahramanmaraşlı yiğitler Çanakkale Savaşlarının çeşitli cephelerinde düşmana karşı kahramanca savaşarak şehit düştüler. Onların amaçları vatani düşman askerine çiğnetmemektir. İşte onlar bu güzel vatani düşmana çiğnetmedikleri gibi gelecek nesillere de güzel örnek oldular. Anadolu'yu ebedi vatan yapmak için şehit oldular. Anadolu'nun gül bahçesinde ebedi istirahata çekildiler. Fakat onlar ölmediler. Çünkü şehitler ölmez. Onlar Türk milletinin gönlünde ebedi olarak yaşamaktadırlar. İşte Türk milletinin bir

1024 Gençcan, age. s. 46-50.

1025 Sadettin Paksoy " Andırınlı Abdurrahman Çavuş (Çanakkale Şehidi)" Çanakkale I Savaşı ve Tarihi, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları, İstanbul 2006, C. 1, s. 2001-3002.

parçası olan Kahramanmaraşlıların gönlünde de, Kahramanmaraşlı şehitler ebedi olarak yaşamaktadır. Çanakkale Savaşlarında şehit olan ve tespit edilebilen 228 Kahramanmaraşlı şehidin isimleri aşağıda verilmiştir. Bunların isimleri:

SN	Adı	Baba adı	Savaştığı Cephe	Vefat Tarihi	Vefat Yeri	Askerlik Şubesi
1	Kürtoğlu Zekeriya	Ali	Çanakkale	28.04.1915	Arıburnu	K.Maraş
2	Bekari Ateş	Abdullah	Çanakkale	27.04.1915	Kanlısirt Muharebesi	K.Maraş
3	H.Reşitoğlu Durdu	Hacı Reşit	Çanakkale	07.08.1915	Merkez Muharebesi	K.Maraş
4	Dervişişoğlu Mehmet Ali	Halil	Çanakkale	14.01.1916	İstanbul Muharebesi	K.Maraş
5	Kürtüloğlu Osman	Mehmet	Çanakkale	08.12.1915	Soganlıdere	K.Maraş
6	Dizibüyükoğlu Mehmet	Ahmet	Çanakkale	07.08.1915	Merkez Muharebesi	K.Maraş
7	Bulaşıkıoğlu Mehmet	Durdu Mehmet	Çanakkale	24.11.1915	Mehmetçavuş Siperleri	K.Maraş
8	Alagüloğlu Abdullah	Ahmet	Çanakkale	19.06.1915	Hisarkale Muharebesi	K.Maraş
9	Kesyenioğlu Ahmet	Ahmet	Çanakkale	19.11.1915	Meydan Muharebesi	K.Maraş
10	Celiloğlu Durdumehmet	Mustafa	Çanakkale	15.06.1915	Kanlıharb Muharebesi	K.Maraş
11	Musaoğlu Musa	Ahmet	Çanakkale	10.08.1915	Conksiperde	K.Maraş
12	Paşaoğlu Ateş	Mehmet	Çanakkale	23.06.1915	Arıburnu Muharebesi	K.Maraş
13	Yılankıranıoğlu Mustafa	Ali	Çanakkale	18.06.1915	Kale-i Sultaniye	K.Maraş
14	Haliloğlu Halil	Mehmet	Çanakkale	27.04.1915	Arıburnu	K.Maraş ¹⁰²⁶
15	Adem	Hacı Ali	Çanakkale	30.10.1915	Haseki Nisa Hastanesi	K.Maraş
16	Ahmet	Çatalkamış	Çanakkale	15.09.1916	Pınarbaşı mevki hastanesi	K.Maraş
17	Ahmet	Mehmet	Çanakkale	15.02.1915	Arıburnu	K.Maraş
18	Ahmet	Mustafa	Çanakkale	24.05.1915	Meydan Harbi	K.Maraş
19	Ahmet	Mustafa	Çanakkale	06.03.1915	Arıburnu Muharebesi	K.Maraş

1026 Maraş Merkezi Vukuat ve Vefat Defteri, Kahramanmaraş 1915, C. 2.

20	Ahmet	Ali	Çanakkale	24.08.1915	Kanlısirt	K.Maraş
21	Ahmet	Halim	Çanakkale	15.03.1915	Bahriye Merkez Hast.	K.Maraş
22	Akkaş	Abdullah	Çanakkale	--	Çanakkale	K.Maraş
23	Ali	Ali	Çanakkale	29.05.1915	Damakçılık Bayırı	K.Maraş
24	Arap Mehmet	Durdu	Çanakkale	15.02.1915	Kanlısirt	K.Maraş
25	Bekir	Ali	Çanakkale	23.03.1915	Gelibolu Civarı	K.Maraş
26	Bekir	Ali	Çanakkale	25.03.1915	Kerevizdere Muhrabesi	K.Maraş
27	Bekir	Mehmet	Çanakkale	29.05.1915	Arıburnu	K.Maraş
28	Bozan	Hurşit	Çanakkale	29.03.1915	Çatal Tepe Muharebesi	K.Maraş
29	Dikran	Malkon	Çanakkale	18.09.1915	Meydan Harbi	K.Maraş
30	Durdu	Hacı Reşit	Çanakkale	25.05.1915	Merkez Tepesi	K.Maraş
31	Durdu Mehmet	Çelebi Mustafa	Çanakkale	00.00.1915	Kanlı harpte	K.Maraş
32	Dürzü Mehmet	Mustafa	Çanakkale	02.04.1915	Kanlısirt	K.Maraş
33	Evaris	Hançer	Çanakkale	18.08.1915	Siperde	K.Maraş
34	Ezder	Bayraktar	Çanakkale	02.09.1915	Kabatepe Muharebesi	K.Maraş
35	Hacı	Beşir	Çanakkale	04.08.1915	Mehmet Çavuş Siper Muh	K.Maraş
36	Halil	Mehmet	Çanakkale	14.02.1915	Arıburnu	K.Maraş
37	Halil	Mahli	Çanakkale	25.04.1915	Kerevizdere	K.Maraş
38	Halil	Mehmet	Çanakkale	14.12.1915	Arıburnu	K.Maraş
39	Hanefi	İbrahim	Çanakkale	00.00.1916	Arıburnu Muh.	K.Maraş ¹⁰²⁷
40	Hasan	Süleyman	Çanakkale	01.10.1915	Siperde	Dört Yol
41	Hasan	Süleyman	Çanakkale	07.10.1915	Arıburnu Muharebesi	K.Maraş
42	Hasan	Süleyman	Çanakkale	26.05.1915	Mayos'ta Merkez Tepe Muh.	K.Maraş
43	Hasan Efendi	Mehmet	Çanakkale	26.03.1915	Kale-i Sultaniye Hast.	--
44	Hasan Orhan	--	Çanakkale	24.03.1915	Kale-i	--

1027 Şehitlerimiz, Milli Savunma Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1998, s. 290–291.

	Efendi				Sultaniye Merkez Hast	
45	Hüseyin	Ökkeş	Çanakkale	27.04.1915	Arıburnu Muharebesi	K.Maraş
46	Hüseyin İpek	Osman	Çanakkale	04.08.1915	Mehmet Çavuş Siper Muh.	K.Maraş
47	Hüseyin İpek	Süleyman	Çanakkale	15.05.1915	Merkeztepe Muharebesi	K.Maraş
48	İbrahim	Hurşit	Çanakkale	15.02.1915	Kanlı tepe Muharebesi	K.Maraş
49	İbrahim	Mehmet	Çanakkale	13.04.1915	Kerevizdere Muharebesi	K.Maraş
50	İbrahim	Musa	Çanakkale	01.06.1915	Hilal-ı Ahmer Tıp Fak. Hast.	K.Maraş
51	İbrahim	Süleyman	Çanakkale	28.05.1915	Akbaş Hastanesi	K.Maraş
52	İbrahim Edhem	Ahmet	Çanakkale	14.07.1915	Çatal Sirt Siperi	K.Maraş
53	İbrahim Ethem	Mehmet	Çanakkale	14.07.1915	Güzel Dere	K.Maraş
54	İdris Efendi	Ahmet	Çanakkale	12.02.1915	Arıburnu Muharebesi	--
55	Mehmet	Hacı Mustafa	Çanakkale	26.09.1915	Süngü Bayır'da Sahil Siperi	K.Maraş
56	Mehmet	Ahmet	Çanakkale	25.05.1915	Merkez Tepe Muh.	K.Maraş
57	Mehmet	Ahmet	Çanakkale	00.00.1915	Çanakkale	K.Maraş
58	Mehmet	Çabuk Ali	Çanakkale	15.02.1915	Arıburnu Muharebesi	K.Maraş
59	Mehmet	Durdu	Çanakkale	14.02.1915	Kanlı Sirt	K.Maraş
60	Mehmet	Dürzü	Çanakkale	23.08.1915	Şimal G. Ağır Mecruhin Hast.	K.Maraş
61	Mehmet	Emin Turhan	Çanakkale	27.05.1915	Tekirdağ Hastanesi	K.Maraş
62	Mehmet	Halil	Çanakkale	00.00.0000	Çanakkale	K.Maraş
63	Mehmet	Kanlı Halil	Çanakkale	11.09.1915	Şimal G. Ağır Mecruhin Hast.	K.Maraş
64	Mehmet	Mahmut	Çanakkale	14.08.1915	Akbaş Nakliyat Hastanesi	K.Maraş
65	Mehmet	Mustafa	Çanakkale	00.00.0000	Çanakkale	K.Maraş

66	Mehmet	Osman	Çanakkale	01.05.1915	Kale Merkez Hastanesi	K.Maraş
67	Mehmet	Veli	Çanakkale	23.02.1915	Tekirdağ Hastanesi	K.Maraş
68	Mehmet	Kanlı Halil	Çanakkale	05.09.1915	Mehmet Çavuş Siper Muh	K.Maraş ¹⁰²⁸
69	Mehmet Ali	Halil	Çanakkale	01.10.1915	Meydan Harbi	K.Maraş
70	Mehmet Ali	Mehmet	Çanakkale	26.05.1915	Conkbayırı	K.Maraş
71	Mustafa	Ali	Çanakkale	28.04.1915	Arıburnu Muharebesi	K.Maraş
72	Mustafa	Hicaz	Çanakkale	29.06.1915	Haydarpaşa Hastanesi	İriha
73	Mustafa	Mustafa	Çanakkale	18.02.1915	Haydarpaşa Hastanesi	K.Maraş
74	Mustafa	Mustafa	Çanakkale	20.03.1915	Şimal G. Ağır Mecruh Hast.	K.Maraş
75	Mustafa	Mustafa	Çanakkale	16.02.1915	Kayatepe Muharebesi	K.Maraş
76	Mustafa	Mazhar Ali	Çanakkale	26.05.1915	Kırmızı Sirt Muharebesi	K.Maraş
77	Ökkeş	Abdullah	Çanakkale	14.02.1915	Kanlıboğaz Muharebesi	K.Maraş
78	Ökkeş	Cuma	Çanakkale	05.03.1915	Meydan Harbi	K.Maraş
79	Ökkeş	Mehmet	Çanakkale	10.04.1915	Arıburnu Muharebesi	K.Maraş
80	Ömer	Sadık Mehmet	Çanakkale	03.10.1915	Mehmet Çavuş Siper Muh	K.Maraş
81	Rüstem	Mustafa	Çanakkale	01.06.1915	İplikhane Hastanesi	--
82	Safer	Kirinci	Çanakkale	11.03.1915	Arıburnu Muharebesi	K.Maraş
83	Süleyman	Emin	Çanakkale	17.02.1915	Şarköy Hilal-i Ahmer Hast.	K.Maraş
84	Süleyman	Hasan	Çanakkale	24.05.1915	Kanlı Sirt	K.Maraş
85	Süleyman	Osman	Çanakkale	09.06.1915	Haydarpaşa Hastanesi	K.Maraş

1028 Şehitlerimiz, s. 292–293.

86	Tevfik Efendi	Mustafa	Çanakkale	07.12.1916	171 Nolu Alman Hastanesi	--
87	Tortor	Mehmet	Çanakkale	01.09.1915	Mekteb-i Harbiye hast.	K.Maraş
88	Turan	Mehmet	Çanakkale	17.09.1915	Yusuçuktepesi Muharebesi	K.Maraş
89	Zekeriya	Ali	Çanakkale	00.00.1915	Çanakkale	K.Maraş
90	Zekeriya	Kürt Ali	Çanakkale	15.02.1915	Arıburnu Muharebesi	K.Maraş
91	Ahmet	Osman	Çanakkale	16.03.1915	Arıburnu Muharebesi	Elbistan
92	Murat	Abdurrahman	Çanakkale	20.03.1915	Arıburnu Muharebesi	Elbistan
93	Abdullah	Musa	Çanakkale	07.09.1915	Süngü Bayırı Muharebesi	K.Maraş
94	Ahmet	Mehmet	Çanakkale	27.05.1915	Conkbayırı	Andırın ¹⁰²⁹
95	Durmuş	Müslüm	Çanakkale	26.04.1915	Conkbayırı	Elbistan
96	Hasan	Mehmet	Çanakkale	06.03.1915	Arıburnu Muharebesi	Göksun
97	Hüseyin	Mehmet	Çanakkale	07.10.1915	Arıburnu Muharebesi	Andırın
98	Mehmet	Mehmet	Çanakkale	11.08.1915	Mehmet Çavuş Siper Muh	K.Maraş
99	Mehmet Hasan	Durdu	Çanakkale	06.03.1915	Arıburnu Muharebesi	Andırın
100	Musa	Ahmet	Çanakkale	26.02.1915	Haydarpaşa Hastanesi	Andırın
101	Mustafa	Durdu	Çanakkale	10.01.1918	Zeynep Kamil Hastanesi	K.Maraş
102	Mustafa	Hüseyin	Çanakkale	05.07.1915	Yusuçuk Tepesi	Andırın
103	Veysel	İbrahim	Çanakkale	24.05.1915	Meydan Harbi	Osmaniye
104	Abdullah	Ali	Çanakkale	20.09.1915	Süngü bayırı Muharebesi	Elbistan
105	Ahmet	İsmail	Çanakkale	15.08.1915	Azmak Dere	Elbistan
106	Ahmet	Mustafa	Çanakkale	15.02.1915	Arıburnu	Elbistan

1029 Şehitlerimiz, s.294–295.

107	Ahmet	Mustafa	Çanakkale	24.12.1915	Muharebesi Zeytin Süleymanlı Kasabası	Süleymanlı
108	Ahmet	Süleyman	Çanakkale	24.12.1915	Zeytin Süleymanlı Kasabası	Süleymanlı
109	Ali	Ali	Çanakkale	03.04.1915	Lapseki Harp Hastanesi	--
110	Ali	Hasan	Çanakkale	24.04.1915	Sığındere	Elbistan
111	Ali	İsmail	Çanakkale	15.02.1915	Arıburnu Muharebesi	Elbistan
112	Ali	Mehmet	Çanakkale	30.05.1915	Akbaş Hastanesi	--
113	Ali	Molla Musa	Çanakkale	12.09.1915	Mehmet Çavuş Siper Muh.	Elbistan
114	Ali	Mustafa	Çanakkale	11.06.1915	Şimal G. Ağır Mecruhin Hast	--
115	Ali	Mustafa	Çanakkale	07.04.1915	Arıburnu Muharebesi	Elbistan
116	Ali	Durmuş	Çanakkale	30.09.1915	Pınarbaşı Hastanesi	Elbistan
117	Ali	Emin	Çanakkale	25.09.1915	Pınarbaşı Mevki Hastanesi	Elbistan
118	Bekir	Ali	Çanakkale	19.05.1915	Meydan Harbi	Elbistan
119	Cuma	Mehmet	Çanakkale	28.05.1915	5. Ordu 2 Nolu Hastanesi	Elbistan
120	Cuma	Mehmet	Çanakkale	27.03.1915	Kanlı sırt	Elbistan
121	Durdu	Hüseyin	Çanakkale	31.08.1915	Siper Muharebesi	Elbistan
122	Emin	Hüseyin	Çanakkale	12.04.1915	Gümüşsuyu Hastanesi	Elbistan
123	Hacı Hasan	Ahmet	Çanakkale	29.08.1915	Süngü bayırı Muharebesi	Elbistan
124	Halil	Mehmet	Çanakkale	06.03.1915	Arıburnu Muharebesi	Elbistan
125	Hamza	Ali	Çanakkale	01.09.1915	Pınarbaşı Mevki Hastanesi	Elbistan

126	Hasan	Ali	Çanakkale	18.09.1915	Anafartalar	Elbistan
127	Hasan	Durmuş	Çanakkale	28.05.1915	Arıburnu Muharebesi	Elbistan
128	Hasan	Hacı Mehmet	Çanakkale	15.02.1915	Arıburnu Muharebesi	Elbistan
129	Hasan	Mehmet	Çanakkale	08.09.1915	Mehmet Çavuş Siper Muh.	Elbistan
130	Hasan Hüseyin	Mehmet	Çanakkale	12.02.1915	Yeşil Sırt Muharebesi	Elbistan
131	Haşim	Hasan	Çanakkale	01.02.1915	Arıburnu Muharebesi	Elbistan
132	Hüseyin Efendi	Zühtü	Çanakkale	24.02.1915	Seddülbahir Muh.	Elbistan
133	İbiş	Hüseyin	Çanakkale	15.02.1915	Arıburnu Muharebesi	Elbistan
134	İbrahim	Hüseyin	Çanakkale	06.03.1915	Arıburnu Muharebesi	Elbistan
135	İbrahim	Hüseyin	Çanakkale	27.08.1915	Taşkışla Hastanesi	--
136	İbrahim	Kamil	Çanakkale	16.02.1915	Arıburnu Muharebesi	Elbistan
137	İbrahim	Süleyman	Çanakkale	02.05.1915	Galatasaray Harp Hastanesi	Elbistan ¹⁰³⁰
138	Mahani	Mehmet	Çanakkale	07.10.1915	Arıburnu Muharebesi	Elbistan
139	Mehmet	Bekir	Çanakkale	26.05.1915	Conkbayırı	Elbistan
140	Mehmet	Durak	Çanakkale	30.08.1915	Azmaç Dere	K.Maraş
141	Mehmet	Halil	Çanakkale	26.05.1915	Conkbayırı	Elbistan
142	Mehmet	Ömer	Çanakkale	30.08.1915	Mehmet Çavuş Siper Muh.	Elbistan
143	Mehmet Ali	Ahmet	Çanakkale	26.05.1915	Conkbayırı	Elbistan
144	Mehmet Ali	Necar	Çanakkale	29.05.1915	Arıburnu Muharebesi	Elbistan
145	Mevlüt	Durdu	Çanakkale	24.09.1915	Pınarbaşı Mevki Hastanesi	Elbistan
146	Mevlüt	Sadık	Çanakkale	23.04.1915	Çataldere Muharebesi	Elbistan
147	Mevlüt Efendi	Mehmet Ali	Çanakkale	25.05.1915	Merkez Tepesi	Elbistan
148	Murtaza	Hasan	Çanakkale	20.08.1915	Anafartalar	Elbistan

1030 Şehitlerimiz, s. 296–297.

149	Mustafa	Bekir	Çanakkale	19.06.1915	Muharebesi 19.Fırka Sıhhiye Sargı Mah.	
150	Mustafa	Durdu	Çanakkale	29.07.1915	Mehmet Çavuş Siperileri	Elbistan
151	Mustafa	İbrahim	Çanakkale	26.05.1915	Conkbayırı	Elbistan
152	Mustafa	Osman	Çanakkale	17.04.1915	Yeşilsirt Muharebesi	Elbistan
153	Necmettin Efendi	Osman Hilmi	Çanakkale	20.04.1915	Bomba Tepesi	Elbistan
154	Osman	Ahmet	Çanakkale	24.03.1915	Arıburnu Muharebesi	Elbistan
155	Osman	Mehmet Ali	Çanakkale	09.04.1915	Haydarpaşa Hastanesi	Elbistan
156	Osman	Osman	Çanakkale	21.02.1915	Arıburnu Muharebesi	Elbistan
157	Osman	Recep	Çanakkale	28.06.1915	Meydan Harbi	Elbistan
158	Osman	Recep	Çanakkale	27.06.1915	Siper Muharebesi	Elbistan
159	Osman	Süleyman	Çanakkale	26.05.1915	Conkbayırı	Elbistan
160	Ökkeş	Mehmet Ali	Çanakkale	15.02.1915	Arıburnu Muharebesi	Elbistan
161	Ömer	Hızır Kethuda	Çanakkale	28.04.1915	Anafartlar Muharebesi	Elbistan
162	Ömer	Veli	Çanakkale	20.08.1915	Azman Deresi	K.Maraş
163	Recep	Mustafa	Çanakkale	23.04.1915	Arıburnu Muharebesi	Elbistan
164	Süleyman	Hüseyin İpekçi	Çanakkale	30.08.1915	Siper Muharebesi	Elbistan
165	Veli	Hüseyin İpek	Çanakkale	05.03.1915	Arıburnu Muharebesi	Elbistan
166	Yusuf	Ahmet	Çanakkale	13.08.1915	Azmaç Dere	K.Maraş
167	Yusuf	Ali	Çanakkale	21.08.1915	Mehmetçav uş Siperileri	Elbistan
168	Yusuf	Halil	Çanakkale	15.04.1915	Hisarkale	Elbistan
169	Abdulkahhar	Abdussettar	Çanakkale	18.02.1915	Arıburnu Muharebesi	--
170	Ali	Mehmet	Çanakkale	26.10.1915	Süngübayır Muharebesi	Andırın
171	Hasan	Ali	Çanakkale	24.05.1915	Kanlısirt	Göksun
172	Hasan	Mehmet	Çanakkale	19.04.1915	9. Fırka	--

173	Hasan	Bekir	Çanakkale	22.04.1915	Seyyar hastanesi	Göksun
174	Hüseyin	Veysel	Çanakkale	13.04.1915	Kerevizdere	Göksun
175	İbrahim	Mehmet	Çanakkale	26.05.1915	Gümüşsuyu Hastanesi	Göksun
176	İbrahim	Mustafa	Çanakkale	23.06.1915	Arıburnu Muharebesi	Göksun
177	Mehmet	Durdu	Çanakkale	06.03.1915	Gülhane Hastanesi	K.Maraş
178	Musa	Osman	Çanakkale	06.03.1915	Arıburnu Muharebesi	Göksun ¹⁰³¹
179	Mustafa	Ali	Çanakkale	20.08.1915	Kanlısirt	Göksun
180	Süleyman	Hasan	Çanakkale	01.08.1915	Anafartalar Muharebesi	Göksun
181	Süleyman	Hüseyin	Çanakkale	12.06.1915	Arıburnu Muharebesi	Göksun
182	Süleyman	Hüseyin	Çanakkale	30.07.1915	Arıburnu Muharebesi	Göksun
183	Abdullah	Ahmet	Çanakkale	06.04.1915	Sargı Mahallinde	K.Maraş
184	Ahmet	Çoban Mehmet	Çanakkale	26.05.1915	Arıburnu Muharebesi	K.Maraş
185	Ahmet	Mustafa	Çanakkale	30.04.1915	Conkbayırı	K.Maraş
186	Ahmet	Mustafa	Çanakkale	30.09.1915	Kanlıdere	K.Maraş
187	Ali	Hasan	Çanakkale	16.04.1915	Meydan-ı Harpde	K.Maraş
188	Bekir	İbrahim	Çanakkale	26.05.1915	Arıburnu Muharebesi	Kolanı
189	Hasan	Ahmet	Çanakkale	26.05.1915	Conk Bayırı	K.Maraş
190	Hüseyin	Ali	Çanakkale	00.00.00	Conk Bayırı	K.Maraş
191	Hüseyin	Osman	Çanakkale	26.05.1915	Çanakkale	K.Maraş
192	İsmail	Rıdvan Durdu	Çanakkale	00.00.00	Conk Bayırı	K.Maraş
193	Mehmet	Ali	Çanakkale	00.00.1915	Çanakkale	K.Maraş
194	Mehmet	Ökkeş	Çanakkale	25.05.1915	Mydan-ı Harpte	K.Maraş
195	Musa	Ahmet	Çanakkale	26.05.1915	Merkez Tepe Muharebesi	K.Maraş
					Conk	K.Maraş

1031 Şehitlerimiz, s. 298–299.

196	Mustafa	Halil	Çanakkale	20.02.1915	Bayırı Arıburnu Muharebesi	K.Maraş
197	Mustafa	Mehmet	Çanakkale	26.05.1915	Conk Bayırı	K.Maraş
198	Nuri	Mustafa	Çanakkale	28.05.1915	Conk Bayırı	Zeytun
199	Osman	Mehmet	Çanakkale	25.09.1915	Meydan Harbi	K.Maraş
200	Osman	Hüseyin	Çanakkale	26.05.1915	Conk Bayırı	K.Maraş
201	Süleyman	Osman	Çanakkale	09.06.1915	Haydarpaşa Hastanesi	K.Maraş
202	Süleyman	Osman Kahya	Çanakkale	09.04.1916	Çanakkale	K.Maraş ¹⁰³²
203	Ahmet	Ahmet	Çanakkale	14.02.1915	Kanlıboğaz	Pazarcık
204	Ahmet	Ahmet Kethüda	Çanakkale	06.08.1915	Meydan Harbi	Pazarcık
205	Ahmet	Dudu	Çanakkale	10.09.1915	Akbaş Nakliyat Hastanesi	Pazarcık
206	Ahmet	Hüseyin	Çanakkale	11.06.1915	Akbaş Hastanesi	Pazarcık
207	Ahmet	Mehmet	Çanakkale	18.03.1915	Kanlıboğaz Muharebesi	Pazarcık
208	Ali	Hüseyin	Çanakkale	31.05.1915	Arıburnu Muharebesi	Pazarcık
209	Battal	Mehmet	Çanakkale	14.02.1915	Kanlıboğaz Muharebesi	Pazarcık
210	Dursun	Bilal	Çanakkale	27.06.1915	Hilal-i Ahmer Beyoğlu Hast.	K.Maraş
211	Hamza	Halil	Çanakkale	26.05.1915	Conk Bayırı	Pazarcık
212	Hüseyin	Ahmet	Çanakkale	26.05.1915	Conk Bayırı	Pazarcık
213	İbrahim	Hüseyin	Çanakkale	06.06.1915	Hilal-i Ahmer Hastanesi	--
214	İbrahim	Hüseyin	Çanakkale	11.05.1915	Cenup G.Sevk Mecruhin Hast	--
215	İsmail	Süleyman	Çanakkale	12.08.1915	--	Pazarcık

1032 Şehitlerimiz, s. 300–301.

216	Mahmut	Emin	Çanakkale	07.06.1915	Arıburnu Muharebesi	K.Maraş
217	Mehek	Mehmet	Çanakkale	26.05.1915	Cink Bayırı	Pazarcık
218	Mehek	Mehmet	Çanakkale	26.05.1915	Conk Bayırı	Pazarcık
219	Mehmet	Ali	Çanakkale	12.07.1915	Beyoğlu Hilal-i Ahmer Hast.	K.Maraş
220	Mehmet	Çorlu Hasan	Çanakkale	15.09.1915	Çatal Sırt Muharebesi	Pazarcık
221	Mehmet	İsmail	Çanakkale	15.09.1915	Akbaş Nakliyat Hastanesi	Pazarcık
222	Mehmet	Tortı Ahmet	Çanakkale	10.03.1915	Arıburnu Muharebesi	Pazarcık
223	Mehmet	Türkmen Mehmet	Çanakkale	18.06.1915	Kanlısırt	Pazarcık
224	Mehmet	Türkmen Mehmet	Çanakkale	18.05.1915	Kirte	Pazarcık
225	Mustafa	Hüseyin	Çanakkale	15.02.1915	Arıburnu Muharebesi	Pazarcık
226	Öksüz	Mehmet	Çanakkale	22.07.1915	Kanlıtepe	Pazarcık
227	Ömer	Hafız Hüseyin	Çanakkale	31.10.1915	Hilal-i Ahmer Beyoğlu Hast.	K.Maraş ¹⁰³³
228	Abdurrahman Çavuş	Mustafa	Çanakkale	1915	Çanakkale	Andırın ¹⁰³⁴
229	Topuz Omar	Ömer Yakar'ın babası	Çanakkale	1915	Çanakkale	Cerit
230	Arif	Deli Ahmet	Çanakkale	1915	Çanakkale	Cerit
231	Kaval Ahmet	Aralık Evi Kabilesinden	Çanakkale	1915	Çanakkale	Cerit
232	Yusuf	Sağılar ailesinden olup Tabanlı Kabilesinden	Çanakkale	1915	Çanakkale	Cerit
233	İbrahim Yüzbaşı	Ali Onaran'ın amcasıdır	Çanakkale	1915	Çanakkale	Cerit
234	Hamza Keklice	Tabanlı Kabilesinden	Çanakkale	Esir düşmüştür.	Çanakkale	Cerit

1033 Şehitlerimiz, s. 302–303.

1034 Sadettin Paksoy, Andırınlı “Abdurrahman Çavuş (Çanakkale Şehidi)” Uluslar arası Çanakkale Kongresi 17-19 Mart 2006, İstanbul 2006, s. 6.

235	Gök Mıstık Osman	Kızıllı Kabilesinden	Çanakkale	Esir düşmüştür	Çanakkale	Cerit
236	Mustafa Oğlu Mustafa	1306 doğumlu	Çanakkale	1915	Çanakkale	Cerit
237	Mustafa Oğlu Mustafa	1306 doğumlu	Çanakkale	1915	Çanakkale	Cerit ¹⁰³⁵
238	Kaval Ahmet	Aralık Evi kabilesinden	Çanakkale	Esir düşmüştür	Çanakkale	Cerit

5. SAVAŞIN SONUÇLARI VE DEĞERLENDİRİLMESİ

Çanakkale cephesinin açılmasında İtilaf Devletleri'nin amacı, Rusya ile bağlantılarını sağlayarak Osmanlı Devleti'ni savaş dışı bırakmaktı. Bu amaca ulaşmak için Churchill'in önerisi ile İngiliz savaş komitesi 28 Ocak 1915'te toplanarak Çanakkale Boğazı'na 19 Şubat'ta saldırma kararı aldı. Bu tarihten itibaren İtilaf donanması Boğazı geçmek için defalarca teşebbüs etti ise de başarısız oldu ve ağır saldırıyı 18 Mart'ta yaptı. Bu saldırıda başarılı olamayan İtilaf donanması savaş gücünün üçte birini kaybederek geri çekildi.

Boğazları denizden geçemeyen İtilaf birlikleri Gelibolu yarımadasına çıkarma yaparak İstanbul'u işgal etmek istediler. Bu çıkarma harekâtı 1 Nisan'dan itibaren 22 Aralık'a kadar devam etti. Yaklaşık sekiz buçuk ay süren savaşlarda Türk askeri kahramanca savaşarak İtilaf kuvvetlerinin karaya asker çıkarmasını önledi. Kabatepe, Seddülbahir, Alçitepe, Kilitbahir, Anafartalar, Arıburnu gibi yerlerde çok şiddetli savaşlar oldu.

İtilaf askerleri bütün çabalarına rağmen karaya çıkmada başarılı olamayınca 8 Ocak 1915'ten itibaren cepheyi boşaltmaya başladılar. İtilaf Devletleri, Çanakkale deniz ve kara savaşlarında başarısız olunca I. Dünya Savaşı iki yıl uzadı. Ruslara gerekli yardım yapılamadığı için 1917'de Çarlık rejimi yıkıldı ve yerine Bolşevik rejimi kuruldu. Türkler I. ve II. Balkan Savaşları sonunda üzerlerine çöken ümitsizlikten kurtularak, savaşabilen kahraman bir ulus olduklarını ispatladılar. Ayrıca Çanakkale kara savaşlarında gösterdiği üstün başarıdan dolayı Mustafa Kemal Paşa gibi dahi bir komutan ortaya çıktı. Yine Çanakkale savaşlarında başarılı olan subaylar Milli Mücadele hareketlerinde liderlik ettiler. Bu liderlerin gayretleri sayesinde Çanakkale Anadolu oldu. Çanakkale'de bütünleşen bölünmez amaç ve ruh Anadolu'nun işgalden kurtulmasında da aynı ruhta ve amaçta bütünleşti. Bu

1035 Serdar Yakar ve Ömer Kaya, Kahramanmaraş'ta Ceridoğulları, Kahramanmaraş 2003, s.154. Sıralamada 229'dan itibaren 238 arasındaki listede yer alan isimler, yani Çanakkale savaşlarına katılan on kişinin ismi gösterilen kaynaktan alınmıştır. Bundan dolayı doğum tarihleri ve babalarının adları tespit edilememiş ve şehit oldukları yer tahminen yazılmıştır.

amaçta bütünleşen Türk ordusu kaybetmiş olduğu gurur ve şerefini Milli Mücadele’de yeniden kazandı.

İtilaf Devletleri Çanakkale Savaşlarında başarısız olunca Bulgaristan, İttifak Devletlerinin yanında yer aldı, 6 Eylül 1915’te Almanya ve Avusturya ile anlaşma yaparak 21 Eylül 1915’te seferberlik ilan etti. Hazırlıklarını tamamlayan Bulgaristan, müttefikleri olan Almanya, Avusturya-Macaristan ve Osmanlı Devleti yanında yer alarak Sırbistan’a karşı 14 Ekim 1915’te savaşa katıldı.¹⁰³⁶

25 Nisan 1915’ten Ocak 1916’ya kadar süren Çanakkale Savaşlarında düşmanın 8 savaş ve 31 taşıt gemisi batırıldı. Düşman ayrıca 9 denizaltısını kaybetti ve bir Fransız denizaltısı Türklerin eline geçti. Alman gemileri, İngiliz ve Fransız gemilerinin Türk mevzilerini ateş altına almalarını engelledi.¹⁰³⁷

Boğazlar açılmayınca Ruslar, İtilaf Devletlerinden silah ve malzeme yardımı alamadıkları gibi Almanlar karşısında ağır zayıf verdiler. Silah ve cephane yardımı alamayan Rus cephesinde her üç askere bir silah düştü. Ayrıca Rusya’ya silah taşıyan 70 İngiliz gemisi, buzlar içinde mahsur kaldığından Rusya’nın kuzey limanlarına ulaşamadı. Ekonomik ve sosyal sarsıntılar geçiren Rusya’nın içyapısı bu imkânsızlıklar yüzünden karıştı. Böylece müttefikleri İngiltere ve Fransa’dan yardım alamayan Rus Çarlık yönetimi çöktü ve yerine Bolşevik rejimi kuruldu.¹⁰³⁸

Çanakkale zaferi, Balkan savaşları sonrasında itibarı sarsılmış olan İttihat ve Terakki Hükümeti’nin iktidarda kalma süresinin uzamasına neden oldu. Burada yapılan mücadele Türk ulusunun gücünü ve dinamizmini koruduğunu gösterdi. Henüz hangi tarafta savaşa katılmaya karar vermemiş olan devletlerin tutumlarını etkiledi. Nitekim Çanakkale Savaşları sonunda Bulgaristan, İttifak Devletlerinin yanında yer aldı. Romanya, İtalya ve Yunanistan bir süre daha İtilaf Devletleri’nin yanında yer almadı ve İngilizler tarafından Osmanlı Devletine karşı planlanmış olan Arap isyanı da bir süre gecikti. İtilaf Devletleri’nin kara ve deniz kuvvetlerinin boğazı geçemeyişi İngiltere ve Fransa’nın askeri itibarının sarsılmasına neden oldu. Dünyada yenilmez olarak kabul edilen İngiliz donanması çöktü. Yani İngiliz donanması tam omuriliğinden vurulduğu için bir daha bu yaradan dolayı kendini toparlayamadı. Birinci Dünya savaşında galip gelse bile İngiltere eski gücüne ve itibarına kavuşamadı. Çünkü Çanakkale Savaşlarında aldığı yara onun felç

1036TSKT, C. 5, 3. Kitap, s. 517.

1037TSKT, C. 5, 3. Kitap, s. 512.

1038 Ergüder, age.s.148.

olmasına sebep oldu. Bu darbe, bundan sonra dünya kamuoyunda İngiltere'ye olan güveni sarstı. İşte bu nedenlerden dolayı İngiltere'nin hâkim olduğu devlet ve sömürgelerinde bağımsızlık ve özgürlük tarafı ulusal ayaklanmalar ortaya çıktı. Çanakkale Savaşları'nda Osmanlı Devleti'nin başarılı olması, İngilizlerin sömürgelerinde milli uyanışa neden olduğundan dünya haritasında değişikliklere yol açtı. Diğer bir ifadeyle, dünyada bulunan sömürge devletler, Çanakkale Savaşlarında batı emperyalizminin yenilmesiyle bağımsızlık hareketlerine giriştiler ve bu mücadelelerinde başarılı oldular. Bağımsızlıklarını elde eden bu yeni devletler, bu nimete ulaşmalarını Çanakkale Savaşlarında başarılı olan Osmanlı Devleti'ne borçludurlar.

Çanakkale'de savaşıyan Avusturya ve Yeni Zelandalılar, bu savaş sonunda ülkelerinde millî bilinçlerinin oluşmasında etkili oldular. Onlar, savaş sırasında ve sonunda ülkelerinin vatandaşları ve hükümetleri ile Türkler arasında dostlukların gelişmesine katkıda bulundular. Birinci Dünya Savaşları sırasında Osmanlı Devleti tarafından savaşın sonuna kadar Boğazların açılmaması, uluslararası ticari ilişkileri ve Karadeniz'e komşu ülkelerin ticaretini olumsuz yönde etkiledi.¹⁰³⁹

Savaş sonunda, 1915'e kadar yenilmez olarak bilinen İngilizlerin onuru kırıldı.¹⁰⁴⁰ Çanakkale Savaşları sonunda Rusya'da karışıklıklar çıktı ve Türklerin Balkanlardaki etkisi arttı. Çanakkale Boğazı kapatılınca İtilaf Devletleri'nin bir milyon askeri bağlı kaldığından Batı cephesine ulaşamadılar. Bulgaristan Müttefik Devletleri yanında yer alınca, Almanların Doğu Cephesindeki harekâtı kolaylaştı ve Rusya'nın içten çökmesi hızlandı. Bu savaşta üstün silah ve teçizat gücüne dayanan İtilaf Devletleri'nin orduları dar bir kıyıda çivilendi. Dolayısı ile Birinci Dünya Savaşı'nın iki sene uzamasına, İtilaf Devletleri'nin milyonlarca insan ve silah kaybına ve milyarlarca maddi zarara uğramasına neden oldu.¹⁰⁴¹ Böylece İtilaf Devletleri'nin ekonomisi zayıfladı ve savaş gücü azaldı.

Çanakkale zaferi, Türk milletinin savaşma gücünü ortaya koymasına neden oldu.¹⁰⁴² Çanakkale'de Türkler savaş kurallarına uyararak mert ve asil bir şekilde savaştı. İngilizlere göre sonucu zaferle garanti edilen bu savaşın gidişatını, Türk ordusunu dâhi bir şekilde idare eden Miralay Mustafa Kemal Bey ve silah arkadaşları değiştirdi.¹⁰⁴³ Savaş sonunda 30 Ocak 1916'da 16.

1039 Çanakkale 1915, s. 211.

1040 Nuri Köstüklü, "Çanakkale'de şehit Olan Burdurlular", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Mart 1999, cilt xv, sayı 43, s.1.

1041 Ergüder, age. s.151-152.

1042 Eyicil, age. s. 255.

1043 Ergüder, age. s.153.

Kolordu Kumandanı Miralay Mustafa Kemal Bey'e Çanakkale savaşlarında üstün hizmetlerinden dolayı Osmanlı Nişanı verildi.¹⁰⁴⁴ Yine bu savaşlarda fevkalade hizmetlerinden dolayı Miralay Mustafa Kemal Bey'e bir çift seccade hediye edildi.¹⁰⁴⁵

Çanakkale savaşları, Mustafa Kemal gibi bir kumandanın, askeri bir dehanın ortaya çıkmasına neden oldu. İstanbul'da çıkarılan bir dergi Mustafa Kemal'in resmini kapak yaptı. Bu gelişmeler ilerde Türk Bağımsızlık Savaşı'nın liderinin de ortaya çıkmasının zeminini hazırladı.¹⁰⁴⁶

Boğazlar kapalı tutulunca Rusya müttefiklerinden yardım alamadı. Rus ordusunun teçhizatı yetersiz ve cephanesi azdı. Boğazlar açılsaydı, İngiliz ve Fransızların yardımı ile Rus askerleri silahlandırılacak ve bu büyük kuvvetle Almanya ezilerek savaş dışı bırakılacaktı.¹⁰⁴⁷

Sekiz buçuk ay süren Çanakkale Savaşlarında iki taraftan toplam 945.500 insan savaştı. İngilizler anavatan ve sömürge halkından 460.000, Fransızlar 79.000 bin, Türkler 310.000 subay ve er ile katıldılar. İngilizler 155.000, Fransızlar 25.000, Türkler 186.000 kayıp verdiler. Toplam 366.044 (bunun 44'ü Alman'dır) asker ölmek, yaralanmak ve kaybolmak suretiyle harcandı.¹⁰⁴⁸ Çanakkale'de tarafların kayıplarını aşağıda belirtildiği gibi ifade edenler de bulunmaktadır.¹⁰⁴⁹

	<u>Ölü</u>	<u>Yaralı</u>	<u>Hasta</u>
İngilizler	33.000	120.000	100.000
Fransızlar	3.700	23.000	20.000
Türkler	55.000	100.000	85.000

Yabancı basına göre savaşın başlangıcından 21 Ağustos 1915 tarihine kadar olan dönemde İngilizler 87.630 zayıat verdi. Bu rakam 17 Eylül 1915 tarihli Times gazetesiyle dünya kamuoyuna duyuruldu.¹⁰⁵⁰

Sanders'e göre Türklerin bütün zayıatı 218 bindi. Bunlardan 66 bini şehit olmuş 42 bini de yaralanmıştı. Yaralılar tedavi edildikten ve iyileştikten sonra cepheye dönmüşlerdi.¹⁰⁵¹

1044 OBÇM, C. 2, s, 258.

1045 OBÇM, C. 2, s, 279; BOA, DH. UMVM, 78/6.

1046 Kötüklü, age. s.2.

1047 Yağmur Atsız, Çanakkale'ye Yürüyüş, İstanbul 1992, s.49.

1048 Cemil Conk Paşa, age. s. 167; Sanders, age. s. 62.

1049 Atsız, age. s. 60.

1050 OBÇM, C. 2, s, 102.

1051 Sanders, age. s. 102.

Bir başka açıklamaya göre İtilaf kuvvetleri 180.000 zayıat verdi. Türkler ise kara muharebelerinde 57.084, deniz muharebelerinde 179.000 asker kayıp verdi. Bunun 57.263'ü şehit geri kalanı kayıp olmak üzere toplam zayıatı 211.000 asker idi.

Savaş sonunda İtilaf Devletleri filosunun boğazları geçerek İstanbul'u ele geçirme planları suya düştü ve böylece İstanbul'u elden çıkarma korkusu ortadan kalktı. 18 Mart deniz zaferi Gelibolu Yarımadası'nda meydana gelen savaşlar, Türk ordusuna, gururunun iadesini sağladı. Osmanlı Devleti'ni savaş dışı bırakarak Almanya'yı hedef alan İtilaf Devletleri'nin planı boşa çıktı. Boğazın kapatılması, Rusya'nın müttefiklerinin silah ve cephane yardımından yoksun bırakılmasına neden oldu. Türk cephelelerinde İngiliz ve Fransızlar yarım milyonu aşkın askerlerini tutmak zorunda kaldığından, Almanya'nın Doğu cephesindeki yükü hafiflediği gibi harekâtı da kolaylaştı. Çanakkale'de dünyanın en güçlü ordularına karşı kahramanca direnen Türk komutan ve askerleri, daha sonra yapılan Türk İstiklâl Savaşında örnek oldu. Bu savaşlarda birçok okumuş aydın insanımızın kaybedilmesinin olumsuz etkileri ileriki yıllarda toplum üzerinde kendini gösterdi.¹⁰⁵² Bu savaşlarda verilen kayıplardan dolayı Türkiye'de uzun yıllar okumuş aydın insan açığı kapatılamadı.

Araştırmamızı tamamlarken bir gerçeği de açıklamak gerekmektedir. Günümüzde resmî ve özel iş yerlerinde, çeşitli gazetelerin ekinde, internet sitelerinde, sendikaların bültenlerinde, bürolarda potini delik, elbiseleri yırtık perişan bir şekilde bir uçağın yanında Çanakkale Savaşlarına katılan askerlerin çekilmiş fotoğrafları bulunmaktadır. Fotoğraflarda yoksulluk, perişanlık ve acizlik vurgulanmaktadır. Ayrıca fotoğrafların yanına veya altına bu vatan böyle kurtuldu ibaresi yazılmaktadır. Bu resimlerin tarihi gerçeklerle gerçekle bir ilgisi bulunmamaktadır. Bu uydurma ve gerçek olmayan resimler, kahraman askerlerimizin ve Osmanlı Devleti'nin küçük düşmesine neden olmaktadır. Zira yoksulluk, perişanlıkla acizlik ile vatan kurtulmaz. Bilakis bu görüntüler düşmanların üzerimizde olan iştahının artmasına, üzerimizdeki emellerinin şiddetlenmesine ve düşmanın cesaretinin artmasına neden olur. Zira resimlerde gösterildiği gibi yokluk, aciz ve perişan bir şekilde askerden oluşan bir ordu ile Çanakkale Savaşlarının kazanılması mümkün değildir. Kaynağının ne olduğu ve amaçları bilinmeyen bu tür yayımlar Osmanlı Devleti'nin, kumandan ve askerlerinin savaştaki başarısına gölge düşürmektedir. Onların başarılarıyla, resimde sunulan perişanlık ve acizlik duygusallığı görüntüsü altında alay edilmektedir. Osmanlı Devleti

1052 Çanakkale 1915, s. 212.

Çanakkale cephesinde büyük devlet olduğunu, gerekli tedbirleri en ayrıntılı bir şekilde aldığını ve kendisine yakışan bir şekilde savaştığını ortaya koymuştur. Düşman birlikler karşısında daha iyi ve üstün bir teknoloji, silah ve cephane kullandığı gibi kumandan ve askerleri de daha yeteneklidir. Türk komutan ve askerlerinin emir ve komuta zinciri, savaştaki uyum ve düzeni İtilaf Devletleri'nden daha mükemmeldir. Ayrıca Osmanlı Devleti savaş öncesinde ve savaş sırasında gerekli teknoloji, silah ve cephane tedbirlerini aldığı gibi yeterli miktarda askerî gücünü de buraya göndermiştir. Savaşta Türk askerleri, İtilaf Devletleri'nden daha üstün teknolojiyi ve daha güçlü silahları kullanmıştır. Ayrıca Türk askerinin o günün şartlarına göre en iyi bir şekilde iye, ibate, su ve sağlık ihtiyaçları karşılamıştır. İtilaf askerleri açlık, susuzluk, dizanteri ve bulaşıcı diğer hastalıklardan ölürlen, Türk askerleri arasında bu hastalıklar yok denecek kadar azdır. Yine İtilaf askerlerine göre Türk askerleri arasında daha az su ve yiyecek sıkıntısı olmuştur.¹⁰⁵³ Netice itibariyle Osmanlı Devleti Çanakkale Savaşlarına, İtilaf Devletlerine göre daha iyi bir şekilde hazırlanmış ve savaşı daha iyi bir şekilde yürütmüştür. Böylece Çanakkale Savaşları, Türklerin, düşmana karşı bükülmez bir çelik bileğe sahip olduğunun kanıtı olmuştur. Bu savaşlarda kazanılan tecrübe ile 1920–1922 yılları arısında işgalcilere karşı yapılan millî mücadele ve bağımsızlık savaşları kazanılmıştır.

1053 Travers, age, s. S.259.

10. ZEYTUN ERMENİLERİNİN NAKLİ VE FINDICAK İSYANI

Maraş'ta eskiden beri müslüman Türklerle Ermeniler barış içinde yaşıyordu. Müslümanlar dericilik, ayakkabıcılık ve tarımla meşgul olurken Ermeniler daha çok ziraat, ticaret ve kuyumculuk gibi meslek dallarında çalışıyorlardı. Maraş'ta yaşayan Ermeniler, Türklere göre nüfusu az olmasına rağmen ekonomik alanda oldukça ileri seviyede idiler.¹⁰⁵⁴

Sosyal ve ekonomik açıdan müslümanlardan daha iyi durumda olan Ermeniler, XIX. yy. da sık sık Osmanlı Devleti'ne karşı isyan çıkardılar. 1862 yılından itibaren Zeytun Ermenileri devlete karşı ayaklandılar. Bu ayaklanmalardan bilhassa 1895 Zeytun isyanı, yabancı devletlerin Ermeniler lehine müdahale etmesi sebebiyle uzun sürede bastırılabilirdi. İsyanın geç bastırılmasını zafermiş gibi yorumlayan bozguncular, suçluların affedilmesinde başarılı oldular.

1895 Zeytun isyanı bastırıldıktan sonra şehir halkı arasında barış ortamı yeniden sağlandı. Maraş'ın çeşitli kaza ve mahallelerinde oturan Ermeniler müslümanlarla birlikte huzur içinde yaşamaya başladılar. Osmanlı Devleti'nin adalet ve hoşgörüyü dayalı yönetimi içinde ticaret ve sanatla uğraşarak servet sahibi oldular. İçinde buldukları problemleri çözemedikleri zaman mahkemeye müracaat ederek devletin adaletinden istifade ettiler.¹⁰⁵⁵

Önceleri barış içinde yaşayan Ermeniler ile müslümanlar arasında sosyal ve ekonomik problemler yoktu. Çeşitli davalarda Ermeniler müslümanları, müslümanlar da Ermenileri vekil veya vasi olarak tayin ediyorlardı. Hatta Ermeniler diledikleri gibi hareket etme özgürlüğüne sahip idiler.¹⁰⁵⁶

1054 Halep Vilayeti Salnamesi (HVS), Hicri 1324, s. 457.

1055 234 Numaralı Maraş Şeriye Sicili (NMŞS), Belge numarası (B.nr.) 574, 579, 586.....602, 617.

1056 231 NMŞS., B.nr. 28, 34, 85, 108, 152, 163, , 667.

Maraş'ta çeşitli mahallelerde müslümanlarla birlikte oturan Ermeniler komşularıyla alışverişte bulundular. Müslümanların ekonomik ve sosyal imkanlarından istifade ettiler. Alışveriş esnasında uğradıkları mağduriyetleri mahkemenin sağladığı adalet gücü ile giderildi.¹⁰⁵⁷ Yaptıkları ticaretin sonunda çok miktarda servetler edindiler ve önemli derecede nüfuz sahibi oldular.

Ermeniler'in servetleri Maraş Şer'iyeye Sicillerinde ayrıntılı olarak kaydedilmiş olduğundan zengin oldukları belgelerle tesbit edilmiştir. Bu servetler ölen Ermenilerin varislerine mahkemece pay edilmiştir.¹⁰⁵⁸ Ermeniler arasında miras konusunda çıkan anlaşmazlık yine mahkeme tarafından çözülmüştür.¹⁰⁵⁹

Osmanlı Devleti 29 Ekim 1914 tarihinde Birinci Dünya Savaşına girerek çeşitli cephelerde İtilaf Devletleri'ne karşı savaşımaya başladı. Enver Paşa komutasındaki Türk ordusu Ruslara karşı Kafkasya cephesinde ilerleyince Ermeniler Rus ordusunun yanında savaşa katıldılar. Rusların komutasında bulunan Ermeni taburları kadın çocuk ve yaşlı demeden müslümanları vahşi bir şekilde şehit ettiler. Ermenilerin ileri gelenleri kapı kapı dolaşarak bütün Ermenileri silah başına davet ettiler. Rus subaylarının itiraflarına göre Türkler aleyhine harekete geçen Ermeniler'in masrafını İngilizler karşıladı. Rus ve İngilizler tarafından desteklenen Ermeniler, Kafkas Ordusunun ilerleyişini engellemeye ve yıpratmaya çalıştılar.¹⁰⁶⁰

Erzurum ve köylerinde Ermenilerin saldırısına maruz kalan müslümanlar vahşi bir şekilde şehit edildiler. Çocuklar ve kızlar dağa kaçırıldı, mal ve eşyaları yağma edildi. Rusların tahriklerine kapılan Ermeniler Türkleri katlettikleri gibi namuslarına da tecavüz ettiler.¹⁰⁶¹

Ermenilerin işlediği cinayet karşısında Türk halkı karşı harekete geçebilirdi. Ermenilerin bu cinayetleri iç ve dış düşmanları endişeye düşürmüştü olacak ki, Rus yetkililerini bile vicdanen rahatsız etti. Nitekim Rus Kafkas Ordusu Baş Kumandanlığı, himaye ve savunmadan mahrum olan müslüman halkı canice katleden Ermenilerin bu hareketlerine son verilmesini istedi.¹⁰⁶²

1057 234 NMŞS., B.nr. 260, 273, 277.

1058 234 NMŞS., B.nr. 231, 266, 288, 336, 358, 441, 456, 438, 554., NMŞS. B.nr., , 643, 651, 653

1059 235 NMŞS., B.nr. 535, 545, 552, 578,

1060 Genelkurmay Başkanlığı Askeri Tarih Araştırma Strateji Enstitüsü (ATASE), Birinci Dünya Harbi (BDH), Klasör: 520, Dosya:2063. Belge no: 1886.

1061 ATASE, BDH, Klasör: 528, Dosya: 2063, Belge no: 2022.

1062 ATASE, BDH, Klasör: 528, Dosya: 2063, Belge no: 2033.

Nahcivan'dan gelen altıyüz süvari Ermeni birliği, Bayazıt'ta müslüman köylerini yakıp yıktı ve halkı katletti.¹⁰⁶³ Yine aynı birlik Culfa'da ikibin müslümanı şehit etti ve üçbin müslümanı da yaraladı. Bu yerlerdeki müslüman halkın yaşadığı köyleri yağmaladı.¹⁰⁶⁴

Sarıkamış hareketinde Ermenilerin Ruslara yardım etmesi Enver Paşa'nın aşırı derecede üzülmüne neden oldu. Türk ordusunu arkadan vurmak amacıyla 20 Nisan 1915 de Van ve civarında bulunan Ermeniler isyan ettiler.¹⁰⁶⁵ Van'daki Ermeni isyanını bastırmak için Enver Paşa, buraki isyanı bastırmada başarılı olamayan Tahsin Paşa'yı görevinden alarak yerine Cevdet Paşa'yı getirdi. Cevdet Paşa'nın aldığı tedbirler sonunda isyan bastırıldı ise de Rus komutanı General Nickolaef, Rus askerlerinin Bitlis'e ilerlemesini kolaylaştırmak amacıyla Ermenileri isyana ve Türk askerini arkadan vurmaya teşvik etti.¹⁰⁶⁶ Ayrıca Rus Çarı, Ermenilere hitaben yazdığı bildiriye Ermenilerin üzerlerine düşen görevi hakkıyla yapacağına inandığını ifade etti. Taşnaksutyun Komitesi de Rus Emenilerinin Osmanlı Ermenileri için savaşacağını açıkladı. Bunun üzerine isyancı Ermeniler, durumu fırsat bilerek köy ve şehirleri yağmalamaya ve halkı katletmeye başladılar.

Ermeni sorunu Şark Meselesi'nin bir bölümüydü. Bu sorun, Birinci Dünya Savaşında yeni bir özellik kazandı. Sorunun temel özelliği Ermenilerin Osmanlı eğemenliğinden kurtulmasıydı. Ancak Ermenilere bağımsızlık vaad edilmemişti. İtilaf Devletleri, Ermeniler için "liberation" gibi anlamı açık olmayan, hürriyete kavuşmak anlamına gelen kelimeyi telaffuz ediyordu.¹⁰⁶⁷ Aslında Ermenilere, bağımsız bir Ermeni devletinin kurulması sözü verilmemişti. Fakat Ermeniler, bağımsız devlet kurma hülyası ile tahriklere kapılmış ve bu sebeple de İtilaf Devletlerinin siyasi ihtiraslarına alet olmuştu.

Çanakkale savaşı devam ediyordu. İtilaf Devletleri'nin Gelibolu Yarımadasına çıkarma yapmak için hazırlık yaptıkları günlerde Ermenilerin Doğu Anadolu'da ayaklanması ne anlama geliyordu?¹⁰⁶⁸ Bu tarihte Ermenilerin ayaklanması bir raslantı mıydı?

1063 ATASE, BDH, Klasör: 528, Dosya: 2063, Belge no: 2063.

1064 ATASE, BDH, Klasör: 528, Dosya: 2063, Belge no: 1885.

1065 Yusuf Hikmet Bayur, Türk İnkılâbı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları, VIII. DİZİ-Sa.14e1, Ankara 1983, Cilt 3, Kısım 3, s. 5-6.

1066 Stanley, E. Kerr, The Lions of Marash, State University of New York Press, Albany-1973, s.12-13.

1067 Bayur, age. s.10.

1068 18 Mart 1915'te Çanakkale'de mağlup olan İtilaf Devletleri geri çekilmek zorunda kaldılar. Deniz savaşında başarısız olan İtilaf Devletleri 25 Nisan 1915 sabahı saat 4.20 de

İtilaf Devletlerinin amacı Ermenileri kendi siyasi çıkarlarına göre kullanarak bir iç savaş çıkarmak ve Türkleri öz yurdunda arkadan vurmaktı. Yani bu ayaklanma hareketleri, İtilaf Devletleri'nin Ermenileri kullanarak bir iç savaş çıkarıp Türkleri ocağında vurmak anlamına geliyordu. Nitekim Ermeniler, ayaklanarak devletin halkına sağladığı güvenliği tehlikeye düşürdüler. Bu esnada Türkler de bir nefis savunması içine girmek zorunda kaldılar.¹⁰⁶⁹

Ermeniler Van'da isyan ettikleri gibi Anadolu'nun diğer yerlerinde de Türk ordusunun ilerleyişini engellemek ve orduya gönderilen erzak ve mühimmatın nakline mani olmak için harekete geçtiler.¹⁰⁷⁰ Bilhassa eskiden beri devlete karşı isyan etmeyi alışkanlık haline getiren Zeytun Ermenileri, silahlanarak yolcuları soymaya ve halkın malını zorla ellerinden almaya başladılar. 3 Eylül 1914 tarihinde ağır makineli silahlı kırk Ermeni yirmibir yolcuyla soyarak 12 bin kuruş parayı gasbetti.¹⁰⁷¹ 18 Mart 1915 de jandarma müfrezesi, otuz kişilik bir Ermeni çetesinin saldırısına uğradı ve altı er şehit düştü.¹⁰⁷² 8 Nisan 1915 de Zeytun'a cephane götüren bir jandarma kıtasına saldırıldı. Zeytun'daki Ermeni çetelerinin saldırısından endişe duyan Dördüncü Ordu kumandanı Cemal Paşa, 11 Nisan 1915 tarihinde Zeytun ve Maraş'ta oturan Ermenilerden zararlı olanların Konya'ya sürülmesinin mecburi olduğunu, aksi taktirde güvenlik amacıyla Zeytun'da fazla miktarda askeri kuvvet bulundurmak zorunda kalacağını başkomutanlığa bildirdi.¹⁰⁷³

Osmanlı Devleti'nin adalet ve hoşgörüsü içinde yaşayan Zeytun eşkıyası, müslümanların dinî değerleriyle alay ederek devletin dış problemler karşısında bulunduğu zayıf durumundan faydalanmaya çalıştı ve akıl almaz zulümlere teşebbüs etti. 1895 Zeytun isyanında Andırın hükümetini yakarak masum dul kadın ve yetimleri katletti. 23 Ekim 1914'te de seferberlik davetine icabet ederek Zeytun şubesine gönüllü gelen altmış askeri yolda soyarak 250 lirayı gasbetti. Seferberlik davetine katılmak için toplantıya gelen Ahmet Efendi'yi köyünün yakınında şehit etti. Ermeni

Gelibolu yarımadasından karaya çıkarma yapmaya başladılar Çanakkale kara savaşlarının başladığı sırada 15 Nisan'da Van, 17 Nisan'da Sason, 18 Nisan'da Bitlis'te Ermeni ayaklanmaları ortaya çıktı. Aynı tarihlerde Zeytun Ermenileri de isyan ettiler.

1069 Enver Ziya Karal, Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları, XII. Dizi-Sa. 16, Ankara 1996, Cilt IX, s.452.

1070 Kerr, age. s.13-14.

1071 Askeri Tarih Belgeleri Dergisi, Sayı 81, Ankara, Aralık 1982, , s.17, B.nr.1806.

1072 Aynı Dergi, s.97, B.nr.1820.

1073 Aynı Dergi, s. 111, B. nr. 1828.

eşkiasının bu hareketine çok üzülen ve oldukça tedirgin olan halk, durumu Harbiye Nezareti'ne telgrafla bildirdi.¹⁰⁷⁴

Zeytun'da bir eve gizlenen sekiz Ermeni eşkiasının tutuklanması için harekete geçildi. Kuşatıldığı esnada eşkiya, içeriden ateş ederek halktan birkaç kişiyi yaraladı. Bu olaydan dolayı 22 Nisan 1914 de suçlular hükümete teslim edilirken Ermeniler, askere taş ve sopayla saldırıp birkaç askeri yaraladılar.¹⁰⁷⁵

Bölgede Ermeni isyanı durmuyordu. Bu sebeple Zeytun'daki seyyar jandarma kıtasının ihtiyacını karşılamak amacıyla Maraş'tan bir miktar jandarma ile Zeytun'dan onaltı asker takviye olarak gönderildi. Devriye gezen seyyar jandarma birliği, Alikayasındaki sarp ve derin bir derede otuz Ermeni eşkiasının saldırısına uğradı. 11 Mart 1915'te yapılan müsademede altı jandarma şehit düştü, iki er kayıp oldu ve bir er de hafif yaralandı.

Jandarma birliğine katılmak üzere Zeytun'a yeni gelen iki jandarma Ermenilerin saldırısına uğradı. İki jandarmayı esir alan Ermeniler, bunları kiliseye hapsedtiler ve burada dövdüler. Daha sonra jandarmaların vücutlarını parça parça ettiler. Olaylar daha da genişledi. Birçok asker Ermeniler tarafından kiliseye hapsedildi. Bunun üzerine eşkiyanın bastırılması için Maraş'tan iki bölük asker gönderildi. Asker, Zeytun'a varınca derhal müdahalede bulundu, kiliseye esir edilmiş olan askerleri kurtardı. Fakat, jandarmaların gaspedilmiş silahları Ermenilerden alınamadı.

Bu olaylar üzerine Dördüncü Ordu Kumandanı Cemal Paşa, Hicaz Jandarma Alay Kumandanı Hurşit Bey kumandasında iki cebel top, bir piyade taburu ve bir piyade müfrezesi ile Maraş mutasarrıfının Zeytun'a gönderilmesini, eşkiyanın cezalandırılmasını, isyanın şiddetle bastırılmasını, halkın isyana karıştırılmamasını, herhangi bir olaya meydan verilmemesini ve ayrıca harp divan heyetinin Maraş'a gitmesini emretti.¹⁰⁷⁶

Altıyüz eşkiya Zeytun'da surlarla çevrili oldukça güvenli bir yer olan Tekye manastırına sığınmıştı.¹⁰⁷⁷ Zeytun'un üst tarafında kazaya

1074 Askeri Tarih Belgeleri Dergisi, Sayı 86, Nisan 1987, Ankara, s.7, B.nr..2049.

1075 Aynı Dergi, Sayı 86, s. 3, B.nr.2048.

1076 Dördüncü Ordu Kumandanı Cemal Paşa'nın Kudüs'ten Bş.kumandanlık Vekaletine yazdığı 27 Şubat 330 (12 Mart 1915) tarih ve 2566 sayılı yazısı. ATASE, BDH, KLS: 537, Dosya: 2096.

1077 Aynı zamanda Ermeniler, kiliselerinin etrafını yüksek taş duvarlarla çevirerek buraları isthkam ve metin bir şekilde inşa etmişlerdi. Kilise hem ibadet hem savunma hem de karargah yeri idi.

hakim yüksek bir tepe üzerinde bulunan, etrafı surlarla çevrili Tekye manastırını kuşatmak mümkün değildi. Bu sebeple Cemal Paşa, kilisenin dinamit ile yıkılmasını, kuşatmanın cebel, sahra ve obüs topu ile takviye edilmesini emretti. Ayrıca devlete isyan etmeyen hıristiyan halkın korunmasını ve müslüman halkın hiç bir suretle işe karıştırılmamasını istedi.¹⁰⁷⁸

Verilen emir üzerine 25 Mart 1915 Perşembe günü sabahtan akşama kadar silahlı çatışma devam etti. Kilise ağır toplarla kuşatıldı. Yapılan müsademede Maraş Jandarma Kumandanı Binbaşı Süleyman bey şehit düştü.¹⁰⁷⁹ Gece karanlığından yararlanan eşkıyanın bir kısmı kaçtı. Çatışmada sekiz er şehit oldu ve yirmialtı asker yaralandı. İsyancılar ise otuzyedi eşkıya öldürüldü ve yüz Ermeni yaralandı.

27 Mart 1915 de Zeytun'da toplanan eşkıya köylere dağıldı. 28 Mart'ta beş eşkıya tutuklandı. Ele geçirilen silah, barut ve yasak yayın ile Hınçak Cemiyetine ait mühür hükümete teslim edildi. Maraş'ta, 29 Mart'ta üçyüz eşkıya askere zorla teslim oldu. 2 Nisan 1915 de Ermeniler yeniden Alikayası ve Sultandağı mevkiinde toplanınca Zeytun'a bir müfreze asker ve bir dağ topu gönderildi.¹⁰⁸⁰

Halep ve Dört Yol'da bulunan Ermeniler 25 Şubat 1915 de eşkıyalık hareketlerine başlayarak çeşitli yerlerde silahlı tecavüzlere giriştiler. Enver Paşa 27 Şubat 1915 tarihli yazısıyla Ermenilerin yurt sathında harekete geçtiğini bildirdi.¹⁰⁸¹ Bu arada Haçin (Saimbeyli) kazasındaki Ermeniler Hınçak komitesi tarafından hükümet aleyhine isyana tahrik edildi.¹⁰⁸² Ruslar, Boğazların ve İstanbul'un kendisine bırakılması karşılığı olarak Adana ve İskenderun bölgesini Ermenilere değil Fransızlara bırakılmasını istedi. Halbuki Rusya burada Ermeniler adına liberal bir Kilikya siyasetini izliyordu. Boğazlar ve İstanbul'un kendisine bırakılmayacağını anlayan

1078 Dördüncü Ordu Kumandanı Cemal Paşa'nın Kudüs'ten Bşkumandanlık Vekaletine yazdığı 13 Mart 1331 (26 Mart 1915) tarih ve 2820 sayılı yazısı. Söz konu yazı 13 Mart 1331(27 Mart 1915)'de Başkumandanlık Vekaletine ulaşmıştır. ATASE, BDH, KLS: 537, Dosya: 2096.

1079 Zeytun'da silahlı çatışma devam ederken Kanal hareketi devam ediyordu. Kanal İngilizler tarafından işgal edmişti. Bu tarihte Çanakkale Deniz savaşının da en şiddetli bir şekilde devam ettiği hatırlanacak olursa Ermenilerin Türk askerini arkadan vurma hareketi İtilaf Devletlerinin işini kolaylaştırmaktadır. Yani Ermeniler, Osmanlı vatandaşı olarak düşmana karşı yurdunu savunma yerine İngiltere, Fransa ve Rusya namına Türk askerine karşı silahlı harekette bulunmaktadır. Aynı belge.

1080 Aynı Dergi, Sayı 86, s.25, B.nr.2053.

1081 Askeri Tarih Belgeleri Dergisi, Sayı 85, Ekim 1985, Ankara, s. 23, B.nr.1999.

1082 Aynı Dergi, Sayı 85, s.27, B.nr.200.

Rusya, daha sonra bu siyasetini değiştirdi. Eski tutumundan vazgeçen Rusya, Ermeni liderlerinden Rus uyruklu Doktor Zaviref ve ünlü Nubar Paşa'yı siyasi çıkarı için kullandı. Bunlar aracılığı ile Kilikya'ya Fransızların yerleşmesini önlemeye çalıştı.¹⁰⁸³ Sonuçta Kilikya'nın İtilaf Devletlerinin müşterek himayesi altında kalmasını sağladı.Yani İtilaf Devletlerinden biri olan Rusya, sözde Ermeniler adına izlediği siyaset sonucunda Kilikya'da söz sahibi olamayı veya burada kalmayı başardı.

Olaylar Erzurum, Van, Adana, Maraş, Sis (Kozan), Dörtüyl, Haçin (Saimbeyli), İşkenderun ve Zeytun gibi yerlerde genişlerken Urfa'daki Ermeniler de harekete geçtiler, burada müslüman halka hücum ettiler ve evlerde bulunan masum insanların başlarını keserek öldürmeye başladılar. Bunun sonucunda eşkıyanın üzerine jandarma gönderildi ise de eşkıya müstahkem yerlere sığındığından olumlu bir sonuç alınamadı. Urfa mutasarrıfı acilen yardımcı kuvvet gönderilmesini istedi.¹⁰⁸⁴

Ermeni eşkıya ile jandarma, asker ve müslüman çeteler arasında çarpışmalar devam ediyordu. Bu arada İngiliz ve Fransız donanmalarının Mersin ve İşkenderun limanlarından asker çıkarmaları Kilikya ve İşkenderun bölgesinde yaşayan Ermenileri şımarttı. Bunun üzerine Dahiliye Nezaretinin emriyle Doğu Anadolu ve Kilikya bölgesindeki köylerde oturan Ermenilerin güney illere göç ettirilmesine başlandı.¹⁰⁸⁵

İngilizlerin Kıbrıs'tan getirdikleri ve İşkenderun'a çıkarttıkları Toroslu Agop'un üzerinde çıkan evrak Ermenilerin takip ettikleri cinayetlerin ortaya çıkmasına sebep oldu. Akdenizdeki İngiliz ve Fransız donanmalarının komutanları, Adana, Dörtüyl, Yumurtalık ve İşkenderun gibi kıyı bölgelerinde yaşayan Ermenilerle ilişki kurarak onları ayaklanmaya teşvik ettiler. Bu kışkırtmalardan cesaret bulan Zeytun Ermenileri de 1 Şubat 1915'ten itibaren ayaklanmaya başladılar ve burada hükümet konağını kuşattılar.¹⁰⁸⁶

Urfa civarında meydana gelen olayları önlemek amacıyla Antep'te bulunan muhacir Ermeniler, iskân edilmek üzere Zeytun'a sevk edildiler. Bâbıâlî tarafından 20 Nisan 1915 de Dördüncü Ordu kumandanlığına gönderilen yazıda Zeytun bölgesinde taşlık ve dağlık arazinin bulunması ve tarıma elverişli alanların bulunmaması nedeniyle buraya yerleştirilen Ermenilerin bir müddet sonra kaçacağı bildirildi. Ayrıca yazıda, alınan

1083 Bayur, age. s.25-26.

1084 Aynı Dergi, Sayı 85, Ekim 1985, Ankara, s.243, B.nr.2046.

1085 Bayur, age. s. 35.

1086 Bayur, age. s.42.

siyasi karar gereği Zeytun'a sevk edilen muhacir Ermenilerin yerleştirilmesi ve burada mecburi iskâna tabi tutulmasının çok güç olduğu belirtildi.¹⁰⁸⁷ Hlbuki Zeytun'a muhacir olarak gönderilen Ermenilerin, burada yaşayan diğer Ermeni eşkıya ile elele vererek yine isyan edecekleri biliniyordu. Yani asayiş sağlanamıyan Zeytun'un durumu daha da içinden çıkılmaz oldu.

Dışardan Zeytun ve Maraş bölgesine muhacir Ermeniler gönderilirken buralardan çıkarılan Ermenilerin bir kısmı da Konya'ya sevk edildi. Konya'ya sevk edilen Ermenilerin sayısı artınca bunların kendi aralarında toplanıp devlet aleyhine ayaklanacakları görüşüne varıldı. Bunun üzerine Talat Paşa 24 Nisan 1915'de Zeytun'dan Konya'ya Ermeni sevkini acilen durdurulmasını istedi. Talat Paşa'nın emri üzerine Zeytun, Haçin, Dört Yol, Sis ve Adana gibi yerlerden uzaklaştırılan Ermeniler Halep'in güneydoğusu ile Zor ve Urfa'ya sevk edildiler.¹⁰⁸⁸

Talat Paşa'nın 9 Mayıs 1915 tarihinde Maraş Mutasarrıfına gönderdiği telgrafta "Evvelce de iş'ar olduğu vecihle Zeytun'daki Ermenilerin tamamının ihracı lazımdır. Keyfiyet Başkumandanlığa yazılmıştır" emri bildirildi.¹⁰⁸⁹

Anadolu'da Ermenilerin kitle halinde nakledilişi 10 Nisan 1915 tarihinde Zeytun'dan başlatıldı. Naklin Zeytun'dan başlatılması buranın dağlık ve sarp arazi yapısından kaynaklanıyordu. Kazanın ortasında sarp ve dik bir tepenin üzerinde Zeytun kalesi bulunuyordu. Burada bulunan derin iki dereyi birbirine Soğukçeşme Köprüsü, Kanlı Köprü ve Elbistan Köprüsü bağlıyordu. Soğuk Çeşme Köprüsü, Alınpınarı'ndan gelen suyun açtığı çok dik ve derin dere üzerindeydi. Elbistan Köprüsü ise kazayı Elbistan'a bağlayan yol üzerine kurulmuştu. Berit yaylasından karların erimesiyle köpürerek bembeyaz buz gibi akıp gelen, vadiyi derin bir şekilde yarmış bulunan Zeytun Çayı (Elbistan Çayı) oldukça sarp ve derin olan Zeytun Deresi üzerine kurulan Kanlı Köprü, müslümanların hünharca katledildiği yerdi. Kazayı üç parçaya ayıran sarp dere ve çayların bulunduğu ve etrafı dağlarla çevrili tabii kale şeklinde olan bu yüksek bölgede isyancıları bastırmak çok güçtü. Bu sebeple ilk Ermeni nakli bu bölgeden başlatıldı. Dördüncü ordu komutanı Cemal Paşa, Ermenilerin sınırdışı edilmesinde geç kaldığından ve görevini tam olarak yapamadığından dolayı Paşa'yı suçladı. Ermeni isyanlarını ortadan kaldırmak için bunların derhal

1087 Osmanlı Belgelerinde Ermeniler (OBE.), Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu: 14, Ankara 1994, s.23.

1088 Aynı Eser, s. 24.

1089 Aynı Eser, s. 28.

nakledilmesi edilmesi teklifini yaptı. Bu teklif üzerine acilen hazırlıklar yapılarak gerekli tedbirler alındı.¹⁰⁹⁰

Dahiliye Nazırı Talat Paşa Meclis-i Vükelaya sunduğu 13 Mayıs 1331 (26 Mayıs 1915) tarih ve 270 sayılı tezkeresinde Ermenilerin düşmanla işbirliği yaptığını, masum halkı katlettiğini ve isyan hareketlerinde bulunduğunu ifade ederek bunların Musul, Zor, Halep ve Suriye'nin bazı bölgelerine nakledilmesini istedi.

Dahiliye Nezaretinin tezkeresi Meclis-i Vükelada görüşüldü. Bu görüşmede; Ermenilerin savaş bölgelerinde düşmana karşı savaşan Türk ordusunun hareketini güçleştirdiği, askere gönderilen erzak ve mühimmatı gasbettiği, düşman ile birlikte çalıştığı, hatta düşman tarafına geçtiği, ülke içinde askere ve masum halka silahla saldırdığı, şehir, köy ve kasabalarda bulunan müslümanların ırzına tasallut ettiği, müslümanları katlettiği, halkın malını yağmaladığı, düşmanın deniz kuvvetlerine erzak temin ettiği, ihtilal hareketine cesaret ederek bunu açıkça ortaya koyduğu kanaatine varıldı.

Ermenilerin bu faaliyetlerine engel olmak için acilen buldukları yerlerden uzaklaştırılması tedbiri benimsendi. Talat Bey'in önerisi, Meclis-i Vükelânın 17 Mayıs 1331 (30 Mayıs 1915) tarih ve 198/163 sayılı kararıyla onaylandı. Bu kararla Adana, Mersin, Kozan, Osmaniye, Maraş, Halep, İskenderun, Belen ve Antakya'da bulunan Ermenilerin, Musul, Zor, Urfa'nın güneyi, Halep'in doğu ve güney doğusu ve Suriye'nin doğusuna sevkedilmelerine karar verildi.

Meclis-i Vukela bu kararında, nakledilen edilen Ermenilerin can ve mal güvenliklerinin sağlanmasını, taşınacak araçlar ile yiyecek ve içeceklerinin teminini hükümet yetkililerinin sorumluluğuna verdi. Ermenilerin taşınabilir malları kendilerine teslim edildi. Ayrıca kararda, Ermenilere ait gayrimenkullerin açık artırma ile satılması, satılmayanların ise kayda alınması belirtildi.¹⁰⁹¹

Bakanlar Kurulu kararıyla yurt dışına çıkarılan Ermenilerin korunması hakkında gerekli tedbirler alındı. J. B. Jackson'un raporunda belirttiğinin aksine Ermeniler açlık, yorgunluk gibi felaketlere maruz bırakılıp kılıçtan geçirilmedi.¹⁰⁹² Onların mal ve can güvenliği bizzat devlet memurları tarafından sağlandı.

1090 Kerr, age. s.14.

1091 Osmanlı Belgelerinde Ermeniler, s. 30-32. Bayur, age. s. 37-38.

1092 Kerr, age. s.15.

Zeytun'dan Nakil

Birinci Dünya Savaşı nedeniyle seferberlik ilan edilince kırkbeş yaşının altında bulunan her erkeğin orduya katılması gerekiyordu. Seferberlik davetine katılmak istemeyen Zeytun'daki Ermeniler askerlik hizmetinden kaçmak için dağlara çıktılar. Dağlarda bulunan Ermeni eşkıyası Türk askerlerine saldırdı. Askerin silah ve mühimmatını aldı. Hatta elbisesine varıncaya kadar soydu. Ermenilerin bu vahşeti üzerine Maraş Mutasarrıfı Haydar Paşa altıyüz askerle Zeytun üzerine yürüdü. Bir kısım eşkıyayı teslim aldı ve Zeytun'da bulunan ikiyüz martın silahın teslim edilmesini istedi. Ermeniler silahlarının olmadığını iddia ettiler. Ancak yapılan aramada yüzelli beş martın silahı ele geçirildi. Silah sahipleri bu silahların kendilerine ait olduğunu inkar ettiler. Suçunu itiraf ettirmek amacıyla zor kullanılarak eşkıya falakaya yatırıldı. Bu arada dağlara kaçan otuz kişilik bir eşkıya grubu askere saldırdı. Ermeni eşkıya Türk jandarmalarından dokuzunu şehit etti. Eşkıyanın bu saldırısı karşısında asker 24 Mart 1915'te Zeytun'u kuşattı. Ermeniler, askeri hareketin kendilerinin aleyhinde ilerlediğini görünce teslim olacaklarını söylediler ve eşkıyanın Saint Mary Manastırında saklandıklarını bildirdiler.

25 Mart 1915'de Türk askeri Saint Mary Manastırına yürüdü. Kumandan Yüzbaşı Hurşit Bey, iki saat içinde asilerin ölü veya diri olarak teslim alınacağını ümit ettiğinden Maraş'tan yardım gönderilmesini istemedi. Akşam karanlığından istifade eden Ermeni eşkıyası manastırdan silahla ateş etmeye başladı. Gece yarısına kadar süren çatışmada üçyüz asker şehit oldu. Ertesi günü Yüzbaşı Hurşit Bey, manastırı ateşe verdirdi ve dışarı çıkan asileri yakalamak için pusuda bekledi. Fakat asiler manastırın yanındaki taşocağından çıkarak dağlara kaçmışlardı.¹⁰⁹³

Zeytun olayından onbeş gün sonra Ermeni liderleri görüşme yapmak üzere hükümet binasına çağırıldı. 10 Nisan 1915 Cumartesi günü verilen emir üzerine askerler Ermenilerin kapılarını çalarak derhal Zeytun'dan ayrılmalarını emrettiler. Ermenilerin toplanıp isyan etmelerine fırsat verilmeden üçyüz aile Ereğli ve Pozantı arasında bulunan Karapınar ve Sultaniye'ye yerleştirilmek üzere Konya istikametine götürüldü. Nakledilen edilen bu gruba şehir ve köylerden birçok Ermeni de katıldı. Karapınar ve Sultaniye'ye gönderilmeyen Zeytun Ermenileri Maraş üzerinden Fırat kıyısında bulunan Zor'a gönderildiler. Sultaniye'ye yerleştirilen Ermenilerin bütün ihtiyaçları karşılandı ve ilave olarak devlet bunlara hergün ekmek ve un verdi.

1093 Aynı eser, s.16.

Savaş dolayısıyla Türk yetkilileri üçyüz Ermeninin askere katılmasını istedi ise de bunda başarılı olunamadı. Fakat çıkması muhtemel bir olayı önlemek amacıyla asker, Saint Mary Manastırından dağlara kaçan isyancıların peşine düştü. Ermeni köylüler isyancılara yardım ettiklerinden bunlar dağlarda barınabildiler. Eşküyaya yardım etmekle suçlanan Ermeni köylüler ise suçlarını inkar ettiler. Bu arada peder Pascal Maljian isyancılara destek çıkmak için Zeytun'a gelmişti. Mahkeme, Maljian'ı isyancılara yardım etmekten dolayı suçlu buldu ve onu idam cezasına çarptırdı. Ancak Padişah'a müracaat eden Maljian'ın infazı geciktirildi. Savaş sonuna kadar hapiste tutulan Maljian daha sonra Maraş'a dönerek burada hayatını devam ettirdi.¹⁰⁹⁴

Fındıcak İsyanı

26 Mart 1915 Cuma günü Zeytun'da Saint Mary Manastırının yanındaki taş ocağından kaçan otuziki Ermeni isyancı, Maraş'ın güney batısındaki Nurdağı'nın kuzeyinde, dağlık arazi üzerinde Maraş ile Bahçe (Bulanık) kasabası arasında, Ayvalık bucağına 30 kilometre uzakta ve tabii kale şeklinde bulunan Fındıcak'a yerleştiler.¹⁰⁹⁵ Fındıcak'a yerleşen ve buraya konuşlanan Ermeni eşkıyası boş durmadı. Fındıcak'ta toplanan ve burayı üs edinen eşkıya 8 Haziran 1915 Salı günü müslüman halka saldırarak katliam yaptılar ve mallarını zorla ellerindenden aldılar.¹⁰⁹⁶ Buna ilaveten dört müslüman köyünü yaktılar. Canlarını kurtarmayı başaramayan köylerdeki müslüman çocuk, kadın, ihtiyar diri diri alevler içinde yakıldılar.¹⁰⁹⁷ Bu arada başka bölgelere göç etmeleri sırasında Nurdağı'nın kuzeyindeki dağlık araziye kaçan Ermeni isyancılar, Türk köylerine, askeri birliklere ve jandarma müfrezelerine saldırdılar, evleri yakıp yıktılar, çocuk, kadın ve yaşlı demeden insanları öldürdüler.¹⁰⁹⁸

Fındıcak köyünü hareket merkezi yapan ve burada toplanarak Ermeni eşkıyası, çevredeki Ermeni köylerinden yiyecek, silah ve gerekli araç gereç temin etti.

Ermenilerin Zeytun'dan zorla nakledilmesi haberi bütün Ermeni köylerine hızla yayıldı. Ermeni köylüler zorunlu iskânı kabul edip etmemek konusunda aralarında tartıştılar. Keşifli, Dereköy ve Fındıcak gibi köylerde

1094 Aynı eser, s. 17-18.

1095 Aynı eser, s.18.

1096 Askeri Tarih Belgeleri Dergisi, Sayı 83, Mart 1983, Ankara, B.nr.1927.

1097 Mehmet Hocaoğlu, Tarihte Ermeni Mezalimi ve Ermeniler. ANDA Dağıtım, İstanbul 1976, s.576-577.

1098 İhsan Sakarya, Belgelerle Ermeni Sorunu, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı, Askeri Tarih Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1984, s.243.

yaşayan Ermenilerin çoğu hükümete karşı isyan ederek savaşmaya karar verdiler. Diğer yandan Çolakyan kardeşler liderliğindeki bir grup Ermeni de Zeytun'dan Fındıcak'a gelen eşkıya arasına katıldı. Fındıcak köyündeki sağ duyu sahiplerinden bir kısmı, isyancılara yiyecek ve barınak gibi imkanların sağlanmasının doğru olmadığını kabul etti ise de köy halkının çoğu Zeytun isyancılarını kucaklarına bastı, yiyecek ve barınma imkanı sağladı. Keşifli köyünden sekseniki, Dereköy'den yüz kırk hanenin Fındıcak'a göç etmesiyle burası kısa zamanda dört yüz haneli büyük bir kasaba oldu. Dereköy'den gelen Ermeniler arasında öğretmen Yeremia Kehyayen gibi aydınlar da vardı. Bu arada diğer köylerden gelen ve dağlara sığınan isyancılar, Fındıcak Ermenilerini koruma sorumluluğunu üzerlerine aldılar.

Ermeni köylerinin silahlarını teslim etmesini isteyen Yüzbaşı Ömer Bey, Zeytun'dan firar eden eşkıyanın Fındıcak'ta gizlendiklerini ve burayı karargah merkezi edindiklerini çok kısa zamanda öğrendi. Yüzbaşı Ömer Bey, Zeytun'da üç yüz Türkü şehit eden bu isyancıları yüz yirmibeş jandarma kuvvetiyle ele geçirmenin güç olduğunu biliyordu. Daha fazla asker temin ederek Maraş'tan dönen Yüzbaşı Ömer Bey, eşkıya üzerine gidilecek zamanı çevredeki Türk köylerine söyledi ve ayrıca buralarda yaşayan birçok Türk'ü görevlendirdi.¹⁰⁹⁹

Ermeni eşkıyası, 1-10 Temmuz 1915 günlerinde bölgedeki müslüman köylerinde birçok ev yakmış, on müslümanı şehit etmiş ve birçok müslümanı da yaralamıştı. Eşkıya çevre köylerde yaşayan müslümanlara karşı düzenlediği katliam hareketlerine devam ediyordu. Bu sebeple Fındıcak köyünde toplanan ve isyan eden dört yüz Ermeni eşkıyası ile bu haydutları yok etmekle görevlendirilmiş olan 132. Alayı arasında 20 Temmuz 1915 Salı günü öğleden önce silahlı çatışma başladı. 20 Temmuz'daki çatışmada üç jandarma yaralandı ve iki jandarma da şehit oldu.

Dördüncü Ordu kumandanı Cemal Paşa, 132. Alayı takviye etmek için bir nizamiye ile bir dağ topçu takımı gönderdi, Maraş ve Adana'dan gönderilecek jandarma kuvvetleri ile nizamiye kuvvetlerini sevk ve idare ederek eşkıyayı ortadan kaldırma görevini Adana Valisi Hakkı Bey'e verdi. Ayrıca Cemal Paşa, müslümanların olaya karıştırılmamasını ve hükümete bağlı Ermenilerin incitilmemesini isterken Hakkı Bey'in 132. Alay'ın bulunduğu yere gitmesini emretti.¹¹⁰⁰

1099 Kerr, age. s.19.

1100 Askeri Tarih Belgeleri Dergisi, Sayı 81, Aralık, 1982, Ankara, B.nr.1836, s.175.

Yüzbaşı Ömer Bey komutasındaki jandarma birliği 26 Temmuz 1915 Pazartesi günü öğleden sonra saat üçte Zeytun eşkiyasının Fındıcak'ta saklandığı yere hücum etti. Bu arada Fındıcak'ta bulunan Türklerle Maraş'tan gelen askerler el ele vererek çarşığı kontrol altına almaya çalıştılar. Fakat, Fındıcak'ta bulunan Zeytun'lu Ermeniler karanlıktan istifade ederek kaçtılar ve eşkiyayı bastırmaya çalışan jandarma birliğini arkadan kuşattılar. Bu şekilde iki Ermeni kuvveti arasında kalan Yüzbaşı Ömer Bey komutasındaki jandarma birliği yok edildi. İsyanda ve müsademede başarılı olan Eşkiya, Fındıcak'ta bulunan Türklerle Maraş'tan gelen askerleri esir ederek tutukladılar. Kehyeyan, 27 Temmuz Salı sabahı Türklerin tutuklu bulunduğu yere geldi ve "Kim dolap çevirirken yakalanırsa kurşunlanacaktır" diyerek tehdit etti. Aynı günün sabahında Ermeniler altı Türk köyüne saldırarak halkı katlettiler. Evleri, buğday harmanlarını ve ekili mahsulleri yaktılar. Bu müsademede Ermeniler hiç kayıp vermediler.¹¹⁰¹

Fındıcak'ta konuşlanan ve isyan eden Ermeni eşkiyası, İrşatlı köyünden on ev, Köpüzlü köyünden on ev ve bir harman, Dönüklü köyünden otuzüç ev ve bir harman yaktı. Köpüzlü köyünde masum ve kendini savunmaktan aciz olan bir ihtiyar, koyun boğazlanır gibi boğazından kesilerek şehit edildi. Köylerde yaşayan müslüman halkın çoğu katledildi ve çok azı da yaralı olarak canlarını kurtarabildi. Dönüklü köyünün imamı Maraşlı Mehmet Efe ile bu köyden olan Fakih Mehmet'in oğlunun başları Ermeniler tarafından kesildi. Ayaklanma esnasında güvenliği sağlamak amacıyla Fındıcak'a gelen üç jandarma eri de hunharca şehit edildi.¹¹⁰²

Ermeniler yaptıkları katliamın karşılıksız kalmayacağı düşüncesinde olduklarından daha fazla kuvvet hazırlamışlardı. Büyük bir kuvvetle üzerlerine gelecek Türkleri geri püskürtmek için aşırı derecede silahlı savunma tedbirleri almışlardı.

Yüzbaşı Ömer Bey'in komutasındaki müfrezenin yok edildiği haberi Adana bölge kumandanı Ali Bey'e bildirildi. Bunun üzerine Ali Bey dağ topçu takımı ve sekiz bin asker ile Fındıcak üzerine yürüdü. Fazla zayıf vermeden eşkiyayı bastırmak isteyen Ali Bey Maraş mutasarrıfı İsmail Kemal Bey ile irtibat kurarak isyancılarla kendisi arasında aracılık yapmasını istedi. Ali Bey'in emri üzerine isyanın barış yolu ile bastırılması için çaba harcayan İsmail Kemal Bey, makamına Ermeni dini cemaat

1101 Aynı Dergi, Sayı 81, Aralık 1982, Ankara, B.nr. 1836, s. 175.

1102 Hocaoğlu, age. s.576-577.

liderlerinden üç kişiyi davet etti. Görüşme esnasında üç katolik liderine teslim olmaları konusunda asileri ikna etmelerini söyledi. Ancak katolik cemaatine mensup üç temsilci Ermeni eşkıyasının yaptıkları için özür dileyerek burada katoliklerin bulunmadığını ve diğerlerinin ise kendilerini dinlemeyeceklerini ifade ettiler.

Bunun üzerine İsmail Kemal Bey, Protestan Papaz Badvel'i ve Papaz Abraham Haruntıyan ile iki Ermeni apostolik papazı Der Arsen Der Hovenassıyan ve Der Sahak Der Bedrossıyan'ı gönülsüz olsalar da zorla aracılık yapmaları için görevlendirdi. Papazlar verilen görevi istememelerine rağmen reddedemediler. Aracı dört temsilci jandarma konvoyunun koruması altında Maraş'a yaya beş saatlik uzaklıkta olan Fındıcık'a gitti. Temsilciler geceleyin dağlık arazi üzerinden asker nezaretinde yollarına devam ederek 30 Temmuz 1915 Cuma günü Fındıcık'a vardılar. Barış yapmak amacıyla Fındıcık'ta bulunan temsilciler 31 Temmuz Cumartesi sabahı Çolakyan kardeşler, onların silah arkadaşları ve Ermeni köylülerin liderleriyle ayrı ayrı görüştüler. Görüşme esnasında papazlar daha büyük askeri kuvvetin köyleri kuşatacağını ve Ali Bey komutasındaki askerin Fındıcık'ı vurmaya üzere Adana'dan hareket ettiğini söyleyerek uyarıda bulundular. Papazların uyarıcı sözleri karşısında isyancılar kimseden merhamet istemediklerini ve teslim olmaksızın savaşarak ölmek istediklerini ifade ettiler.¹¹⁰³

Fındıcık köyünde toplanarak isyan eden Ermeni eşkıyasının sayısı altı yüz idi.¹¹⁰⁴ Kendilerini oldukça güçlü gören Ermeni eşkıyası çevrede bulunan birçok müslüman köyünü yakmış ve masum halka tecavüz etmişti. Ayrıca birçok müslümanı katletmiş ve bir kısmını da yaralamıştı.

Bu eşkıyayı ortadan kaldırmaya 132. Piyade Alayı görevlendirilmişti. 132. Piyade Alayı komutanı Ali Bey papazların görevini yapmada başarısız olmalarına ve Maraş mutasarrıfı İsmail Kemal Bey'in çalışmalarının akim kalmasına çok üzüldü. Barış yolu ile isyancıları ikna edemeyen Ali Bey, 1 Ağustos 1915 Pazar günü Fındıcık'ı kuşatma hareketini başlattı.¹¹⁰⁵ Aynı gün öğleden önce saat yedide silahlı çatışma başladı. Fakat eşkıya modern yivli silahlarla techiz olunmuştu. Yani

1103 Kerr, age. s.19.

1104 Dördüncü Ordu Kumandanı Cemal Paşa'nın Sokra'dan Başkumandanlık Vekaletine gönderdiği 19 Temmuz 1331(1 Ağustos 1915) tarih ve 6052 sayılı yazı ATASE, BDH, KLS: 537, Dosya: 2096. Sakarya, age. s. 243.

1105Kerr, age. s.50

isyancılar silah bakımından iyi donatılmıştı. Yapılan müsademede iki jandarma şehit oldu ve üç jandarma da yaralandı.¹¹⁰⁶

Cemal Paşa, 132. Piyade Alayının isteği üzerine buraya bir nizamiye taburu ve bir cebel takımı gönderdi ve Maraş ve Adana'ya sevk edilen jandarma kuvvetlerinin nizamiye kuvvetleri ile birlikte hareket etmelerini istedi. Ayrıca Paşa, eşkıyanın imhası esnasında müslümanların işe karıştırılmamasını ve isyana katılmamış Ermenilerin incitilmemesi konusunda gerekli tedbirin alınmasını Adana valisi Hakkı Paşa'ya emretti.¹¹⁰⁷

Ali Bey komutasında bulunan birlikler ile İslahiye'den gönderilen 132. Piyade Alayı, Belen'den gönderilen bir piyade taburu ve bir dağ topçu birliği,¹¹⁰⁸ nasihatla yola gelmeyerek dağlarda mevzilenen Ermenilerle köylerde masum halkın arasına gizlenen şımarık isyancılar üzerine dağ topuyla ateş etmeye başladılar. Top ateşi karşısında duramayan Ermeniler Saint Mery Kilisesine sığındılar. Eşkıyanın yoğun silahlı saldırısı karşısında ağır kayıplar veren askerler Fındıcak'a girdiler ve Kilise'yi ateşe verdiler. Bu arada kilisede toplanmış bulunan yüz Ermeni yanarak öldü. Buradan kaçan iki eşkıya Evangelikal Kilisesini işgal etti ve kiliseden askere silahla karşılık vererek teslim olmak istemedi. Akşamın karanlığından istifade eden iki eşkıya, askeri şaşırtarak dağa kaçmayı başardı.¹¹⁰⁹ Fındıcak isyanı esnasında Ermeni eşkıyası tarafından bir çok müslüman köyleri yakılıp yıkıldı. İsyanın bastırılması esnasında iki bin Türk askeri vahşice şehit edildi.¹¹¹⁰

Dördüncü Ordu Komutanlığından Başkomutanlığa gönderilen 12 Ağustos 1915 tarihli raporda "Fındıcak Olayı onbeş saatlik bir çarpışmadan sonra sona ermiş, isyan bastırılmış, kaçanlar kovalanmaktadır. Dört er şehit olmuş, kırkiki er yaralanmıştır. Ermenilerden kadın, çocuk ve teslim olan erkekler iyi bir şekilde korunuyorlar. Bölgedeki zararlı kişilerin buradan uzaklaştırılmaları için, ulaştırma araçlarının imkanlarına göre, acele etmekteyim."¹¹¹¹ şeklinde bilgi verilmiştir.

1106 ATASE, BDH, KLS: 537, Dosya: 2096. A. Alper Gazigiray, Ermeni Terörünün Kaynakları, Gözen Kitabevi, İstanbul 1982, s.277.

1107 Fındıcak hadisesi esnasında Süveyş Kanal hareketi devam ediyordu. Keşif kolu yüzerek Süveyş Kanalı'nı geçti ve sahile 2.5 km. mesafede olan Kantar'da konuşlandı. Aynı belge.

1108 Kerr, age. s. 19.

1109 Kerr, age. s. 20.

1110 Üç gün devan eden bu olayda 20.000 Türkün vahşi bir şekilde şehit edildiğini yazan yazarlarda bulunmaktadır. Gazigiray, age. s.277.Sakarya, age. s. 244.

1111 Aynı eser, s. 244.

2 Ağustos 1915 sabahında yüz Ermeni eşkıyası Fındıcak'ta idam edildi ve yüz eşkıya da tutuklanarak Maraş'a gönderildi. Bu isyanda Ermeni kaynaklarına göre, Türkler iki bin asker ve beşbin sivil olmak üzere toplam yedibin şehit verdi. Daha çok geri hizmetlerde bulunan Ermenilerden ise sadece ikibinyüz isyancı öldürüldü.

Bir taraftan Birinci Dünya Savaşı devam ederken, diğer yandan İtilaf Devletleri karaya asker çıkararak Çanakkale savaşlarını karadan yürütüyordu. Bu kiritik zamanda Osmanlı Hükümeti'nin Fındıcak gibi küçük yerlerde yeteri kadar asker bulundurması çok zordu. Bu sebeple güvenlik tedbirlerinin yetersizliğinden ve asker sayısının azlığından istifade eden isyancıların çoğu, Türk askerinin takibatından kurtularak Nurdağı'na (Gavurdağı) kaçtılar. Takip edilemiyen eşkıya uzun bir süre Nurdağı'nda yaşayabildi.

Fındıcak'tan getirilen yüz isyancı Ermeni 7 Ağustos 1915 Cumartesi günü halka ibret olması için Maraş'ın sokaklarında gezdirildi ve teşhir edildi. Bir kısmı çarşıda kurulan darağaçlarında asıldı, bir kısmı da Amerikan misyonerlik binasının arkasında bulunan düzlük alanda ve halkın gözü önünde kurşunlanarak öldürüldü.¹¹¹²

İsyan esnasında Halep'e götürülen, daha sonra Halep mahkemesi tarafından isyanla alakalı ve suçlu bulunan iki yüz yirmiiki Ermeni infaz için Maraş'a getirildi. Hükümet Konağı'nın yanındaki tepeye¹¹¹³ ve şehrin merkezinde olan Kanlıdere Köprüsü üzerine darağaçları kuruldu. Suçlu bulunan Ermeniler halkın huzurunda darağaçlarına asılarak idam edildi. Büyük bir kalabalık asılan insanların darağacında can verirken çırpınışlarını seyretti. Aslında bu muamele Dr. Der Ghazanyan'ın da dediği gibi hükümet yetkililerinin, isyancıları destekleyen ve isyan eden Ermeni millete karşı caydırıcı bir uyarıydı. Diğer bir ifade ile bu muamele, devletin mazlum müslüman Türk halkına sağladığı adaletin güvencesiydi.¹¹¹⁴ Fakat Ermeniler, inanç ve mezhepleri yönünden değil, siyasi davranışları ve eşkıyalıkları yüzünden bu sert cezaya çarptırılmışlardı.¹¹¹⁵

Maraş halkı, Fındıcak isyanında Ermenilerin yaptığı zulümlerden çok rahatsız oldu. Bu sebeple halk içinde Ermenilere karşı aşırı bir intikam duygusu gelişti. Ermenilerin Fındıcak'ta çıkardıkları isyan bastırıldıktan

1112 Kerr, age. s.20.

1113 Bu tarihte hükümet konağı, Bayazıtlı Camii yanındaki Jandarma Komutanlığının yerinde bulunuyordu. hükümet konağının yanındaki tepe ise Kızıl Kaburluktur. Kızıl Kaburluk ise Karacaoğlan Halk Kütüphanesinin bulunduğu yerdir.

1114 Kerr, age. s.21.

1115 Bayur, age. s.45.

sonra asker, Maraş civarındaki köylerde bulunan Ermenileri naklederek buralardan uzaklaştırmaya çalıştı. Maraş'ta bulunan en güzel bağlar, bahçeler, araziler, evler, dükkanlar, mağazalar ve şirketler Ermenilerin elindeydi. Kuyumculuk gibi çok kazançlı işleri Ermeniler yapıyorlardı. Fakat Ruslar, İngilizler ve Fransızlar tarafından aldatılan Ermeniler, bir hayale kapılarak mallarının ve içinde buldukları ekonomik ve sosyal refahın kıymetini bilemediler. Maraş ve köylerinde bulunan Ermeniler, yaptıklarının cezası olarak tamamen zorunlu iskâna tabi tutuldular. Ancak bunlardan bir kısmı I. Dünya Savaşı'ndan sonra İngiliz ve Fransızların himayesinde Maraş'a geri döndü.¹¹¹⁶

Fındıcak isyanı bastırıldıktan sonra Maraş ve civarındaki köylerde bulunan Ermenilerin nakline devam edildi. 18 Ağustos 1915 Çarşamba günü Zeytun ve Fındıcak'tan getirilen Ermenilere buldukları yerlerden derhal çıkmaları emri verilince isyancı taraftarları şaşkına döndüler. 19 Ağustos 1915 Perşembe günü Ermenilerin dini temsilcileri hükümet konağına çağrılarak bugün öğleden sonra en geç saat ondörde kadar şehri kesinlikle terketmeleri istendi. Bu arada şaşkınlıkla askere karşı direnmeleri konusunda uyarıldılar. Başka bir seçeneği olmayan Ermeniler 20 Ağustos Cuma sabahı şehirden ayrıldılar.¹¹¹⁷

Bu arada Türk halkı, Ermenilere karşı psikolojik baskı ve intikam duygusu ile dolmuştu. Mutasarrıf İsmail Kemal Bey, halkın psikolojik baskısı ve intikam duygusu rağmen Papaz Badveli Abraham Bey'in şehirde kalma talebini uygun buldu. Ancak halkın psikolojik baskısına dayanamayan Papaz, gece yarısı şehirden kendi isteği ile ayrılmak zorunda kaldı.¹¹¹⁸ Artık şehirde kalan Ermeniler, devlet izin verse bile halk tarafından linç edileceklerine inanıyorlardı. Onlar, yurtlarını terketmekten başka çıkar yol olmadığını kabul etmek zorunda kaldılar.

1116 Kerr, age. s.29.

1117 Aynı eser, s.21

1118 Aynı eser, s.22-23.

11. İSTİKLÂL MAHKEMELERİNDE YARGILANAN KAHRAMANMARAŞ'LILAR

I-İSTİKLÂL MAHKEMELERİNİN KURULUŞU

İstiklâl Mahkemelerinin kurulmasında hukuki dayanak;TBMM tarafından kabul edilen 29 Nisan 1920 tarih ve 2 nolu Hiyanet-i Vataniye, 11 Eylül 1920 tarih ve 21 nolu Firariler Hakkında Kanunlardır. Bu Kanunlara dayanarak 31 Temmuz 1922 tarih ve 249 nolu İstiklâl Mahkemeleri Kanunu TBMM'de kabul edilmiştir. 249 nolu İstiklâl Mahkemeleri Kanunu mahkemenin görev ve yetkilerini açık ve ayrıntılı bir şekilde belirtmiştir. Buna göre Kanunun 1.maddesinde icra vekilleri heyetinin gösterdiği lüzum ve TBMM'nin kararı ile gerektiği yerlerde İstiklâl Mahkemelerinin kurulması ve bu mahkemelerin bir başkan, iki üye ve bir Müdde-i Umumiden (savcı) oluşan dört üyesinin TBMM'nce seçilmesi esasa bağlanmıştır.

1- İstiklâl Mahkemelerinin Baktığı Suçlar

İstiklâl Mahkemeleri başlangıçta ordudan firar suçlarına bakmak için kurulmuştu. Zaman içinde mahkemenin yetkileri ve baktığı suçların türleri genişledi.¹¹¹⁹ Bu mahkemelerde gasb, ayaklanma, asilere katılma ve yardım, asker ailesini dağa kaldırma, askeri eşyayı satmak, çalmak, saklamak, casusluk, düşmana katılma, emniyeti suistimal, firar, firara yataklık yapmak ve sebebiyet vermek, hiyanet, hırsızlık, kanunsuzluk, katl, rüşvet, eşkiyalık, irtica, Atatürk'e suikast, iftira, Hükümete muhalefet gibi suçlar ele alındı.¹¹²⁰

2- İstiklâl Mahkemelerinin Yerleri Ve Üyeleri

TBMM ilk planda kurulacak 8 İstiklâl Mahkemesinin yer ve üyelerini belirledi. Buna göre TBMM tarafından:

Ankara İstiklâl Mahkemesi azalıklarına: Gaziantep mebusu Kılıç Ali Bey Cebeli Bereket (Osmaniye) Mebusu İhsan Bey, Elazığ Mebusu Hüseyin Bey ve Kütahya Mebusu Cevdet Bey.

¹¹¹⁹Ihsan Ezherli, Türkiye Büyük Millet Meclisi ve Osmanlı Meclisi Mebusanı, TBMM. yay., yayın No:54, Ankara, 1992, s.65-66

¹¹²⁰Ergun Aybars,, İstiklâl Mahkemeleri, Ankara, 1982, s.406.

Eskişehir İstiklâl Mahkemesi azalıklarına: Antalya mebusu Rasih Efendi, Bursa Mebusu Muhiddin Baha Bey, Kütahya mebusu Haydar Bey ve Denizli mebusu Yusuf Bey;

Konya İstiklal Mahkemesi azalıklarına: Çankırı mebusu Tevfik Efendi, Bursa mebusu Osman Nuri Bey ve Isparta mebusu Hacı Tahir Efendi;

Isparta İstiklâl Mahkemesi azalıklarına: Biga mebusu Hamdi Bey, Eskişehir mebusu Hüsrev Sami Bey ve Maraş mebusu Tahsin Bey;

Sivas İstiklâl Mahkemesi azalıklarına: Saruhan (Manisa) mebusu Mustafa Necati Bey, Canik mebusu Emin Bey, Bursa mebusu Necati Bey, Dersim mebusu Mustafa Zeki Bey,

Kastamonu İstiklâl Mahkemesi azalıklarına: Saruhan Mebusu Refik Şevket Bey, Kozan mebusu Dr.Fikret Bey, Bitlis mebusu Yusuf Ziya Bey Mardin mebusu Necip Bey;

Pozantı İstiklâl Mahkemesi azalıklarına: Bayezit mebusu Atif Bey, Kastamonu mebusu Abdülkadir Kemali Bey, İçel mebusu Şevki Bey ve Ergani Mebusu Sırrı Bey;

Diyarbakir İstiklâl Mahkemesi azalıklarına: Malatya mebusu Sıtkı Bey, Bursa mebusu Şeyh Servet Efendi, Çorum mebusu Sıddık Bey ve Canik mebusu Nafiz Bey seçildi.

II- 2. ANKARA İSTİKLÂL MAHKEMESİ

578 sayılı Tahrir-i Sükun Kanunu 4 Mart 1925 tarihinde TBMM tarafından onaylandı. İrtica, isyan, memleketin sosyal düzenini bozan, emniyet ve asayiş ihlal eden bu suçları teşebbüs ve tahrik yoluyla teşvik eden suçlular bu kanunun kapsamına alındı. Tahrir-i Sükun Kanunu kapsamında kalan suçların İstiklâl Mahkemelerinde görüşüleceği hususu belirtildi.

Başvekil İsmet İnönü, Cumhuriyet Halk Fırkası Başkanlığı'na 4 Mart 1925 tarihinde müracaat ederek sıkıyönetim bölgesinin dışında kalan yerlerde işlenen siyasi asayiş suçlarına bakmak için 2. Ankara İstiklâl Mahkemesinin kurulmasını istedi¹¹²¹. Aynı tarihte Başvekil TBMM başkanlığı'na müracaat ederek Ankara'da olmak üzere 2. İstiklâl Mahkemesi'nin kurulmasını teklif etti¹¹²². Başvekilin bu teklifi üzerine TBMM'nin 4 Mart 1925 tarih ve 117 numaralı kararıyla Ankara'da 2. İstiklâl Mahkemesi kuruldu. 12 Mart 1925 tarihinde 2. Ankara İstiklâl Mahkemesi başkanı Afyon mebusu Ali Çetinkaya,

1121 Ahmet Nedim, Ankara İstiklâl Mahkemesi Zabıtları, İstanbul, 1993, s. 312.

1122 Aynı Eser, s. 313; Aybars, Age. s. 108.

halka bir beyanname yayınladı. Bu beyannamede ülkenin huzur ve sükununu sağlamak için mahkemenin göreve başladığını, hak ve adaleti temsil eden müessese olması dolayısıyla İstiklâl Mahkemesi'nin halk tarafından saygı ve sevgi ile karşılandığını; memleketin hayat ve hürriyetine zarar veren asiler, mürteciler ve siyasi canilere karşı hakkı sağlamada adil olacağını belirtti. Dini, şahsi ve siyasi menfaatlerine alet edenlerin, isyanı teşvik edenlerin asayiş, emniyet, halkın huzur ve istirahatını bozanların karşılarında İstiklâl Mahkemelerinin yeracağını bildirirken; ölçülerinin vicdanlarının sesi, amaçlarının da vatanın selametini sağlamak olduğunu açıkladı. Bu beyannamenin altını Gaziantep mebusu Kılıç Ali, Aydın mebusu Reşit Galip ve Rize mebusu Ali Bey imzaladı ¹¹²³

21 Mart 1926'da 2. Ankara İstiklâl Mahkemesi'nin üyeleri TBMM'nce seçildi. Buna göre mahkeme Reisliğine Afyon mebusu Ali Bey (Çetinkaya), Mudde-i Umumiliğe (savcı) Denizli mebusu Necip Ali Bey (Küçükkaya), üyeliklere ise Gaziantep mebusu Kılıç Ali Bey ve Rize mebusu Ali Bey (Zırh), yedek üyeliğe Reşit Galip Bey seçildiler ¹¹²⁴

1- 2. Ankara İstiklâl Mahkemesinin Gaziantep'de Kahramanmaraş'lıları Yargılaması

2. Ankara İstiklâl Mahkemesi 7 Ekim 1925 tarihinde Konya üzerinden Adana'ya vardı. Burada törenle karşılanıp 8 Ekim'de Gaziantep'e hareket etti. Gaziantep'te 10 gün içinde önemli davaları göreceğini külhanbey ve eşkiyanın kökünü kazıyacağını ilan etti. Mahkeme 7 Ekim akşamı Gaziantep'e vardı ve hemen çalışmaya başladı ¹¹²⁵.

Kahramanmaraş'ta işlenen cinayet davasını sonuçlandırmak için Çukadarzade (Çuhadar) Hacı Mehmet Efendi ile eşinin katli davasını 12 Ekim 1925'de görmeye başladı ¹¹²⁶.

2- Çukadarzade (Çuhadar) Hacı Mehmet Efendi'nin Katli

Çukadarzade Hacı Mehmet efendi şehire bir saat mesafede Ahırdağı Kandıl mevkiinde kendi bağında bulunan evde 15 Eylül 1925 gecesi beş aylık hamile eşi ile birlikte katledildi. Bu menfur cinayeti işleyenlerin İstiklâl Mahkemeleri'nde yargılanmasını, Çukadarzade Hacı Mehmet Efendi'nin oğlu Ali Rıza Bey, 20 Eylül 1925 tarihinde valiliğe yaptığı başvuru dilekçesiyle istedi ¹¹²⁷. Ali Rıza Bey dilekçesinde babasının ve annesinin kasten

1123 Nedim, age. s. 314.

1124 Aybars, age. s. 111.

1125 Aybars, age. s.299

1126 Hakimiyet-i Milliye, 13 Ekim 1925

1127 Ek:1

öldürüldüğünü, babasının şehrin eşrafından olduğunu, Hüdayızade Tahsin Efendi ile babası arasında aşara iştirak maddesinden İstiklâl Mahkemesine sevkine çalıştığını, İstiklâl Mahkemesine gönderilen evrakın işleme konulmadığını, Tahsin Efendi ile babası arasında Pazarcık'ta çeltik meselesinden dolayı bir anlaşmazlık olduğunu, Jandarma tarafından tutuklanan Kürt Deli Hasan ve Karcıoğlu Mehmet'in işlediği cinayetin Tahsin Efendi tarafından yaptırıldığını ve suçluların adaletin pençesine teslim edilmesini istedi.

Çukadarzade Hacı Mehmet Efendi Elhacı Hargı oğlu İsmail ve Bilal'den çiftçilik yapmak üzere arazi kiraladı. Ancak kiralanan bu arazi Çukadarzade Hacı Mehmet Efendinin muhalifi Tahsin Efendi, Körükcü Ahmet Efendi, Pastırmacı Hacı, Kürt Kara Hasan, Kemo ve Deli Hasan'ın iştirakiyle yirmibeş silahlı adam tarafından zorla ekildi. Madeni 500 lira değerindeki bu çeltik arazisi zorbalara eline geçti ¹¹²⁸.

Tahsin Efendi, 13 Eylül 1925 tarihinde şehire altı saat mesafede Dereboğazi köyünde bulunan bağından şehre gelerek Pazarcıklı Kürt Kara Hasan ve Pastırmacı Hacı ile buluştular. Ulu Cami önündeki bir kahveye çekilerek gizlice konuştuklarını, Belediye Reisi Lütfi Bey ve Çukadarzade Hacı Mehmet Ağa gördü. Bu kişiler her akşam Körükçü Ahmet Efendi'nin evinde toplanarak cinayet planlarını yaptılar. .

15 Eylül 1925 gecesi saat yarım sularında Pastırmacı Hacı, Kürt Kara Hasan, Belediye Başkanının evinin önünden geçip şehrin dışında bulunan kışla istikametine gittiler. Yarım saat sonra bunların diğer taraftan döndüklerini Belediye Reisi Lütfi Bey, Bakkal Hacı Ahmet Efendi, Seksenler mahallesinden Seyisoğlu Sabri ve Emiroğlu Mehmet gördüler. Bunlar şehir dışında bulunan eşkiyalara Çukadarzade Hacı Mehmet Efendi'nin eşiyle birlikte kendi bağında yalnız kaldığını haber verdiler. Çukadarzade Hacı Mehmed Efendinin, Tahsin Bey'in eşi Melek Hanım'a dil uzattığı, Melek Hanım'ın Hacı Mehmet Efendinin vücudunun ortadan kaldırılması gerektiği ifadesinde bulunduğu söylenildi.

Arzuhalci Zekeriya Efendi, Tahsin Efendinin olaydan bir kaç gün önce "Çukadarzade Hacı Mehmet aleyhine çalışacağım" dediğini işitti.

Neticede katillerin; Tahsin Efendi, Körükcü Ahmet, Bastırmacı Hacı, Kürt Kara Hasan, Kemo, Deli Hasan, Karcı Mehmet, Ganioglu Ökkeş ve Kızıloğlu Mehmet olduğu tahmin edildi ¹¹²⁹. Ali Rıza Efendi 21 Eylül 1925 Pazartesi tarihli dilekçe ile babasının ve annesinin şehire bir saat mesafede

1128 Ek:1

1129 Ek:1

Kandil'daki bağevinde çok acı bir şekilde öldürüldüğünü İçişleri Bakanlığına bildirdi.

Dilekçesinde katillerin, babasının parasını ve annesinin ziynet eşyalarını almadıklarını, bu durumun suikast olduğunu, mebus Tahsin Efendinin babasına düşmanlık yaptığını, çiftçilik konusunda babasının Tahsin Efendi ile anlaşmazlığa düştüğünü, Tahsin Efendi ve adamları tarafından baba ve annesinin öldürüldüğünü, on kişinin tutuklandığı halde menfur cinayeti tertip eden Tahsin Efendinin serbest gezdiğini, bu duruma kendisinin ve sekiz yetimin çok üzüldüklerini, Cumhuriyet Hükümeti'nin acizin hakkını kuvvetliye karşı koruduğunu, Tahsin Efendinin tutuklanmasını ve yetimlerin haklarının korunmasını devlet makamından istedi ¹¹³⁰.

Ali Rıza Efendi valiliğe 22 Eylül 1926 Salı günü bir dilekçe daha verdi. Önceki dilekçelerinde baba ve annesinin katillerinin kimler olduğunu yazdı. Dilekçesinde Devecili mahallesinden Hacı ve ortağı İbrahimin 15 Eylül gecesi Ahır Dağı'ndan gelirken yatsı vakti Büyük Göz isimli yerde on silahlı insanın toplandığını gördüğünü ve bunların Pınarbaşı'ndan hızlı Kahramanmaraş'a gelmekte olan iki kişiden birinin Bastırmacı Hacı olduğunu, diğerinin ise şahsen tanıdıklarını söylediklerini naklederek anlattı ¹¹³¹.

Olaydan birkaç gün evvel Kürt Kara Hasan, Bastırmacı Hacı ve Kemo mebus Tahsin Bey'in Dereboğazı köyü'ndeki bağına giderek buluştular. Buradan da Yavşan dağı'na gittiler. Diğer misafirleri orada bırakarak Tahsin Efendi ile birlikte onlar Maraş'a geldiler. Hazırlıkların yapılması için Tahsin Efendi emriyle Çakmakçızade Hacı Efendi ve Bastırmacı Hacı'ya 40 altın lira verildi. Ali Rıza Efendi dilekçesinde Kadri Bey, Nedim Bey ve Hacı İbrahim'in dinlenmesini ve yüksek adaletin Hükümet tarafından yerine getirilmesini istedi. Aynı dilekçenin altına cevap olarak İçişleri Bakanı Mehmet Cemil Bey tarafından "Cumhuriyet-i Hükümet'in şiarı (idrak) adalettir. Müsterih olunuz" ifadesi yazıldı.

Kahramanmaraş'ın ileri gelenlerinden 46 kişinin imzasının bulunduğu dilekçe Cumhurbaşkanlığına, Başbakanlığa, TBMM Başkanlığına hitaben yazıldı ¹¹³². Kahramanmaraşlı aydın ve seçkin 46 insan vicdanlarının bir sesi olarak dilekçeyi Hükümete takdim ettiler. Bu dilekçelerinde; eşraftan ve meclis idare azasından Çukadarzade Hacı Mehmet Efendinin Kahramanmaraş'a bir saat mesafedeki Kandil'daki bağında geceleyin beş aylık hamile eşyle birlikte feci bir surette öldürüldüğünü, bu cinayetin halk

1130 Ek:2

1131 Ek:3

1132 Ek:4

arasında büyük üzüntüye sebep olduğunu, Hacı Mehmet Efendi'nin Kahramanmaraş Kurtuluş Savaşı'nda¹¹³³ ve Türkiye'nin milli mücadelesinde malıyla canıyla fedakarlıkta bulunarak çalıştığını, günden güne Hacı Mehmet Efendi'ye muhalefeti artan Tahsin Efendinin bu çirkin cinayeti tertip ettirdiğini vicdani bir kanaat olarak belirttiler¹¹³⁴.

Hükümetin suikaste katılan Tahsin Bey'in arkadaşlarını tutuklaması Maraşlı eşraf tarafından memnunlukla karşılandı. Şehir halkının aydın ve eşrafı, Tahsin Bey'in mebusluk sıfatına layık olmadığını, yaptığına lanetle karşılandığını bildirdi. Onlar nazarında Tahsin Bey, milleti temsil edemeyen bir katil idi. Bu sebeple katillerin İstiklâl Mahkemesi'nde yargılanması ve mebus Tahsin Bey'in dokunulmazlığının kaldırılarak adalete teslim edilmesi istendi¹¹³⁵.

Ali Rıza Bey ve şehrin ileri gelenlerinin talebi üzerine Adliye Vekaleti 26 Eylül 1925 tarih ve 131 sayılı özel yazısı ile suçluların davasının görülmesi için müdde-i umumiliğe yazıldığı ve sonucun kendisine haber verileceği özel kalem tarafından ayrıntılı bir şekilde açıklandı¹¹³⁶.

3- Katillerin Yargılanması

10 Ekim 1925 tarihinde öğle saatinden itibaren İstiklâl Mahkemesi çalışmalarına başlayıp 11 Ekim günü gece yarısına kadar devam etti. Mahkeme Kahramanmaraş'ta 15 Eylül 1925 Salı gecesi yol keserek otomobil yolcularını soymak, Çukadarzade Mehmet Efendiyi ve beş aylık hamile eşini Kandil'daki bağevinde öldürmek ve ev basarak işkence yapmakla suçlanan Karcı Mehmet, Deli Hasan ve arkadaşlarının yargılamasını yaparak sonuçlandırdı. Bunlardan dikkate değeri Maraşlı Çukadarzade Mehmet Efendi ile eşininin öldürülmesi konusuydu. Davanın bütün safhaları açıklık kazandı ve cinayetin Kahramanmaraş mebusu Tahsin Bey ile Bastırmacı Hacı Mehmet, Kara Hasan ve Kemo tarafından tertip edildiği kanaatine varıldı.

1133 Çuhadarzade Hacı Mehmet Efendi'nin oğlu Ali Rıza Bey ile 07 Nisan 1995 tarihinde görüştüğümüzde Kurtuluş Savaşı sırasında Hacı Mustafa Çukadar'ın evinde toplantı yaptığını, savaştan sonra Gaziantep'te toplanan Fransızların tekrar gelmemesi için para toplandığını ve Kahramanmaraş mücadelesi için başlatılan yardım kampanyasına babası Hacı Mehmet Efendi'nin beş yüz altın verdiğini söyledi. 10 Nisan 1994 tarihinde Ali Rıza Bey'in oğlu Necat Çukadar'ı ziyaret ettiğimizde 5 yıl fahri olarak K.Maraş'ta Beden Terbiyesi Bölge Müdürlüğü yaptığını, Vali Orhan Akbay zamanında (1959-1960) Batıpark Kapalı Spor Salonu'nu yaptırdığını ve 31720 metrekaare olan Batıpark Spor Sahası'nın babası Ali Rıza Bey tarafından hibe edildiğini anlattı.

1134 Ek:4

1135 Ek:4

1136 Ek:5

Olay gecesi katillerden bir kısmının Karcioğlu Mehmet'in idaresinde Tahsin Bey'in konağından hareket ettikleri, Pınarbaşı civarında Deli Hasan'ın başkanlık ettiği eşkiyalarla birleşerek Çukadarzadenin Kandıl'daki bağına gittikleri, Çukadarzadenin kalbini parçalayıp muhtelif yerlerini hançer ile yaraladıklarını, eşini sol koltuğunun altından hançerle, göğsünden ve karnından kurşunla yaralamak suretiyle feci bir şekilde öldürdükleri anlaşıldı.

Mahkeme salonu Gaziantep'li ve Kahramanmaraşlı dinleyicilerle doldu. En ön sırada Müftü Hacı Mehmet Efendi ile yaşları üç ile ondört arası olan beş yetim çocuk oturdu. Dinleyiciler üzüntü içinde büyük bir dikkat ve ilgi ile mahkemeyi takip ettiler. Saat 11.30'da Reis, mahkemenin son bulduğunu, savcının iddialarının açığa kavuşturulabileceğini söyledi.

Necip Ali Bey, menfur olayı ayrıntılı bir şekilde anlattı. Sonuçta iki kişi gıyaben olmak üzere dokuz kişinin idamını, tahrik etmekle şüpheli şahısların küreğe mahkumiyetlerini, işe karışmış olan mebus Tahsin Efendinin yargılanması için dokunulmazlığının kaldırılmasını talep etti. Reis Ali Bey, suçlulara bir diyecekleri olup olmadığını sordu. Suçlular adaletin yerine gelmekte olduğunu gördüklerinden saygılarından dolayı cevap vermediler. Mahkeme heyeti kendi arasında konuyu görüştükten sonra Kahramanmaraş civarında oturan insanlara karşı eşkiyalık yapmaya ve cinayet işlemeye alışmış Halil oğlu Karcı Mehmed, Durdu Mehmed, Antakyalı Osman, Deli Hasan, Kurt Ulvi, Kör Ali, Bekçi Şaban, Hüseyin ve kardeşi Mesto'nun vicahen (yüzlerine) ve Cömeli Mehmed ile oğlu Osman'ın gıyaben idamlarına karar verildiğini tebliğ etti ¹¹³⁷.

Cinayeti teşvik ve tahrik edenlerden Bastırmacı Hacı Mehmed, Kara Hasan ve kardeşi Kemo'nun onbeşer sene kürek cezasına mahkumiyetleri kararlaştırıldı. Fakat bu suçluların kürek cezaları hapis cezasına çevrildi. Kahramanmaraş Mebusu Tahsin Bey cinayeti teşvik ve tahrik etmekle zanlı bulunduğundan yargılanması için dokunulmazlığının kaldırılması hususunda T.B.M.M.Başkanlığına müracaat edilmesine karar verildiği bildirildi. Zanlılardan geride kalan üç kişinin beraat ettiği kararı mahkemece tebliğ edilince halk heyecanını tutamıyarak "Yaşasın adalet! Yaşasın Millet Meclisi! Yaşasın Millet Mahkemesi!" diye bağırdı. Aşırı tezahürat sebebiyle ve mutluluk alkışlarıyla mahkeme salonu çınladı.

Kahramanmaraşlılar mahkemenin kararını alkışlayarak memnuniyetlerini ifade ettiler. Çuhadarzade'nin kâtil ve teşvikçileri hakkındaki İstiklâl Mahkemesinin âdil kararını Kahramanmaraşlılar, Cumhuriyet fikrinin tecellisi, güzelliği ve mükemmelliği olarak

1137 Hakimiyet-i Milliye, 13 Ekim 1925.

değerlendirdiler. Halk açıkca samimi duygularını belirterek alkışlarla sevinç tezahüratında bulundu.

Çuhadarzade ve eşinin katilleri hakkındaki idam kararı meydan ve caddeleri dolduran binlerce insandan oluşan kalabalık halkın önünde derhal infaz edildi. İstiklâl Mahkemesi üyeleri kalabalık topluluk tarafından tekrar alkışlandı. 13 Ekim 1925 Çarşamba günü öğleden sonra saat ikibuçukta eşkiya Çandaroğlu ve arkadaşlarından Hamza Mehmed çetesine mensup şahısların Mahkemesine başlandı¹¹³⁸.

4- Kahramanmaraş Mebusu Tahsin Bey'in Yargılanması

Kahramanmaraş mebusu Tahsin Bey'in dokunulmazlığının kaldırılmasını isteyen yazı 18 Kasım 1925 tarihinde ilgili şubeye gönderildi. Kahramanmaraş'ta 15 Eylül 1925'te işlenen cinayete karıştığı tesbit edilen ve I. şube tarafından TBMM'sine gönderilen Tahsin Bey'in dokunulmazlığının kaldırılması hakkındaki I. Şubenin mazbatasını Meclisin 7 Aralık 1925 tarihindeki gizli 2. oturumunda görüşüldü¹¹³⁹. Tahsin Bey'in dokunulmazlığının kaldırılması konusu ayrıntıları ile tartışıldı. Bu müzakerede Çukadarzade cinayeti ile ilgili on beş kişinin idam edildiğini Gelibolu milletvekili Celal Nuri Bey söyledi. Celal Nuri Bey devamla, taşrada iki partinin bulunduğunu, bunların birbirini sevmediğini, İçişleri Bakanı Cemil Bey'in merhum Çukadarzade'nin evinde misafir olduğunu, merhumun evinde eksik olan eşyayı Tahsin Bey'in tamamladığını ve ikisinin dost olduğunu, merhumun cenaze merasimine Tahsin Bey'in katıldığını, merhum hakkında İstiklâl Mahkemesi Müdde-i Umumiliğine şikayet edildiğini, şikayetler içinde kin ve nefreti teşvik eden konular bulunduğunu anlattı¹¹⁴⁰. Milletvekilleri konu hakkında görüşlerini açık açık belirttiler. TBMM Başkanı Kazım Paşa, Tahsin Bey'in dokunulmazlığının kaldırılması hakkındaki I. Şube'nin mazbatasını mebusların oyuna sundu. Tahsin Bey'in dokunulmazlığının kaldırılması ve konunun İstiklâl Mahkemesine havalesi kabul edildi¹¹⁴¹. 7 Aralık 1925 tarihinde TBMM'nde dokunulmazlığının kaldırılması kabul edilen Tahsin Bey¹¹⁴² 10 Aralık'ta Polis Müdürlüğünce gözaltına alındı¹¹⁴³.

Çukadarzade ve beş aylık hamile eşi Zekiye hanımı katletmek için çete kurarak onları sevk ve idare etmekle suçlanan Tahsin Bey'in; cinayeti tertip

1138 Hakimiyet-i Milliye, 14 Ekim 1925.

1139 TBMM:Gizli Celse Zabıtları, c.4, Ankara, 1985, s. 557.

1140 age. s.558a

1141 age. s.559-564.

1142 Hakimiyet-i Milliye, 9 Aralık 1925.

1143 Hakimiyet-i Milliye, 11 Aralık 1925.

ve teşvik etmekle itham edilen Körükçüzade Ahmet Efendi'nin Mahkemesine İstiklâl Mahkemesi 4 Nisan 1926 Pazar günü başladı. 10-11 Ekim 1925 tarihindeki mahkemede bilgilerine müracaat edilmesi kararlaştırılan şahısların ifadeleri okundu. Tahsin Bey'in sorgulanmasına devam edildi.

Tahsin Bey, Pastırmacı Hacı Mehmed imzasıyla İstiklâl Mahkemesi Başkanlığı Müdde-i Umûmiliğine, İçişleri Bakanlığına ve Kılıç Ali Bey'e gönderilen; Çuhadarzade'nin Vasıta Nakliye Komisyonu başkanlığında bulunduğu sırada görevini kötüye kullandığına, asker kaçaklarını himaye ettiğine ve asilerin Kahramanmaraş'a geleceklerini söylediğine dair suçlamaları içine alan telgraf müsveddesini Pastırmacının iddiasına rağmen kendisinin yazmadığını söyledi¹¹⁴⁴. İfadesine devamla "Ben bu esnada Ankara'da idim. Bana Pastırmacı telgrafın tarih ve numarasını göndererek takibini rica etti. Müntehiblerimden (seçmenlerimden) her hangisi bana böyle bir müracaatta bulunsa takip etmek vazifemdir" dedi. İddia makamı; Tahsin Bey'in kendisine yapılan müracaatla aşırı derecede ilgilendiğini, halbuki konu hakkında yerinde yapılan soruşturmanın telgrafın içindekilerini yalanladığını ortaya koydu. Kahramanmaraş Cinayet Müdde-i Umumisi, İstiklâl Mahkemesinin edindiği bilgilerde Çuhadarzade hakkındaki isnadın gerçek dışı olduğunu, Pastırmacı ile Tahsin Bey, Çuhadarzade'nin evvelden beri aleyhinde olduklarını, bu hususta Tahsin Bey'in Asliye Mahkemesine müracaat ederek Çuhadarzade'nin cezalandırılmasını ısrarla rica ettiğini, buna kanunen mümkün olmadığı cevabının verilmesi üzerine kendilerine de kırılıp üzüldüğü cevabını verdiği iddialarını söyledi. Körükçüzade ifadesinde şunları söyledi: "Pastırmacı Hacı benden 120 altın borç aldı, vermedi ve buna karşı onun Pazarcık'a bağlı Kırli köyündeki arazisini kiraladım. Pastırmacı buna rağmen Tahsin Bey ile ortaklık yaptı. Ben Pastırmacı'ya müracaat ettim. O da çiftliğin yarısının Tahsin Bey'e diğer yarısının da kendisiyle bana ait olduğunu söyledi. Kabul ettim. Fakat bu araziden geçen suyu köylüden Çuhadarzade ücretle kiraladı. Bu sebeple Tahsin Bey ile Çuhadarzade arasında tartışma oldu. Pastırmacı bana gelerek Karcıoğlu'nu silahlı adamlarla oraya gönderip arazinin kontrolünü eline aldığını söyledi. Bunu takip eden günlerden bir gün Pastırmacı bana gelerek Çuhadarzade'nin kuvvetini kırdık dedi. Çeltik için para istedi verdim. Bayram günü vali, müftü vesaire Çuhadarzade ile Tahsin Bey'i barıştırdılar. Bu çeltik hadisesi vakıadan beş altı ay öncesine aittir. Vakıadan bir ay önce meydana gelen bir hadise vardır. Bu da Tahsin Bey'in başka bir yerdeki Davut ve Çuhadarzade'nin Bülbül arklarından gelen su ile sulanan çeltik sebebi ile meydana gelen ağız kavgasıdır. Tahsin Bey'in arki üst tarafta yüksek yerde olduğundan Çuhadarzade'ye isterse su verir, istemez

1144 Açığsöz, 5 Nisan 1925.

ise vermezmiş. Çukadarzade'nin şikayeti üzerine bir heyet giderek suyu aralarında bölüştürmüş. Tahsin Bey, bu çeltikte Kara Hasan ile müşterek idi".

Körükçü Ahmet Efendi, gönderilen telgraf hakkındaki sorulan sorulara cevap verdi. Cevabında şöyle dedi:

"Bir gün Pastırmacı Hacı yazıhaneme gelerek bir telgraf müsveddesi gösterdi. Bunu Ankara'ya çekeceğim dedi. Ben bakanlara karşı böyle ifade kullanılmaz diye telgrafın bir çok yerlerini düzelttim fakat Ankara'ya telgrafın çekildiğini bir kaç gün sonra işittim. Başka bir günde Pastırmacı bana telgraf çektik, yakında İstiklâl Mahkemesi Müdde-i Umumisi Necip Ali Beye de mektup yazılacak ve Çukadarzade belasını bulacak dedi. Telgraf çekildiği sıralarda Tahsin Bey Kahramanmaraş'ta idi".

Şahitliğine müracaat edilen Tahsin Bey'in kayınbiraderi Kaymakam Mazhar Beyin okunan ifadesinde, bir gün kendisi ile Tahsin Bey ve Körükçü Ahmet Efendinin evden çıkarak beraber giderlerken Körükçü Ahmet Efendinin Tahsin Bey'e hitaben "Emret öldüreyim" dediği zikredildi. Körükçü Ahmet Efendiden Çukadarzade'nin aleyhinde çalıştığını işittimesi üzerine kendisine niçin böyle yaptıklarını sorduğunu ve Körükçü Ahmet Efendi de "Onun başına daha neler gelecek." cevabını aldığını ifade etti.

Ahmet Efendi, bunların kendisine kin ve garazı olduğunu açıklayarak "Ben olay gecesi emekli Abdullah Beyin evinde idim. Mahkumların iddia ettikleri gibi o gece Bastırmacı ile Kara Hasan evime gelmemişlerdir. Benim Kara Hasan'dan 600 kusura Mecidiye alacağım vardı. Bunu vermiyor ve yanıma da gelmiyordu. Ancak olaydan altı gün önce kendisine tesadüf ettiğim esnada parayı istedim. Mahsulümü sattıktan sonra vereceğim" dedi. Müdde-i Umumi Bey iddiasını açıklayarak İstiklâl Mahkemesi'nin Gaziantep'te iken gördüğü ve müşterek fiili işleyenlerin cezalandırıldığı davaya ait iddianameyi özetledikten sonra Tahsin Bey'in Çukadarzade'ye düşmanlığı, katilleri sevk ve tahrik eylediğine dair vicdani kanaati hasıl olduğu cihetle 170. ve 45. madde gereği cezalandırılmasını, Ahmet Efendinin tahrik ve teşvikte bulunduğu tesbit edildiğinden onun da aynı maddeler gereği cezalandırılmasını istedi.

Ahmet Efendi savunmasında Çukadarzade'ye düşmanlığı olmadığını ve şahitlerin ifadelerinin doğru olmadığını söyledi. Tahsin Bey savunmasını yarın yapmak üzere kendisine izin verilmesini istedi ¹¹⁴⁵.

5 Nisan 1925 Pazartesi günü Tahsin Bey müdafaasını yaparak iddia makamının sorularını cevapladı. Tahsin Bey savunmasında; aldığı eğitim, terbiye ve içinde bulunduğu sosyal durumun böyle bir suçu işlemeye izin

1145 Hakimiyet-i Milliye, 5 Nisan 1925; Açığsöz, 5 Nisan 1925.

vermeyeceğini, millî mücadeledeki hizmetlerinden bahsederek şahitlerin kendisinin aleyhinde olduklarını ve hakkında iftirada bulduklarını, örnek olarak Vali, Müftü, Belediye Başkanı, Cinayet Savcısı, Ceza Reisi, Jandarma Kumandanı ve Mebus Abdülkadir Beyin muhtelif sebeplerden dolayı kendisinin aleyhinde olduklarını söyledi. Pastırmacı Hacı tarafından Ankara'ya telgraf çekildiği sırada kendisinin Ankara'da bulunduğu; Karcıoğluna hâdiseyi işlemek için teşvik ettiğinden, önceleri onu korumak amacıyla takip etme hizmetinde bulunduğu, Karcıoğlunu gözetlemeye fırsat ve imkan bulamadığından, olayın Abdülkadir Paşa'nın adamları tarafından yaptırılmış olduğundan bahsetti. Tahsin Bey savunmasında "Hâdises gecesi şehre 6 saat mesafede Dereboğazi köyündeki bağımdayım. Hâdises günü öğleye doğru şehre indim. Bunu birçok şahitlerle isbat edebilirim.

Çukadar ile Bülbül ve Davud arklarından dolayı münazaa (ağız kavgası) ettiğimize gelince, bunların da benden şikayet etmiş olmaları icap eder" dedi ve savunma şahitlerinin dinlenmesini veya hakkında beraat kararı verilmesini istedi. Tahsin Bey'in beraat isteğine itiraz eden Müdde-i Umumi şunları söyledi: "Tahsin Bey'in en aziz olan hakkını, hak müdafaasını tetkik ettim. Okunan dava evrakından anlaşıldığına göre Tahsin Bey cinayet fiilini yaptırmak için Pastırmacı Hacı'yı tahrik ve teşvik etmiştir. Bu husustaki iddiamı Pastırmacı Hacı'nın da hazır olduğu mahkemede uzun uzadıya şerh (açıklama) ve tafsil (ayrıntılı anlatma) ve burada Tahsin Bey'in vaziyetini tayin ve tesbit etmiştir. Binaenaleyh şurasını kısaca izah edeyim ki ceza davaları hukuk davalarından bazı hususlarda ayrılır.

En büyük farklı sebeplerden birisi ceza davaları hukuk davası gibi eşkale mukarın (şeklen bir yere gelmiş) olmayıp delâili madde ile (maddi deliller ile) beraber delâili maneviye (manevi deliller) cihetine ve bundan mutehassıl (hasıl olan) kanaata ehemmiyeti mahsusa atfeder. İşte telgraf meselesine en ziyade (en fazla) ehemmiyet verilmesinin sebebi Tahsin Bey ile Çuhadarzade arasında öteden beri mevcut olan munaferet (nefretler) ve husumeti tesbit etmektir. Bu telgrafın Tahsin Bey tarafından tertip edildiği ve telgrafın keşidesi (çekilmesi) anında Tahsin Bey'in Kahramanmaraş'ta bulunduğu suret-i muhtelif ve en nihayet Körükçü Ahmed Efendi'nin ifadesiyle sabittir. Tahsin Bey'in ricali adalet (adliye memuru) aleyhindeki ithamlarının kabulüne ise imkan yoktur. Türk ricali adliyesini bu gibi şaibe (kusur, leke, noksan) lardan tenzih ederim. Şahitlerin dinlenmesine gelince hukuk-u umumiye şahitleri tamamen dinlemiştir. Tahsin Bey ayrıca müdafaa

şahitleri ikame (meydana koyma) etmektedir. Müdafaa şahitlerinin dinlenmesini yüce heyetinizin takdirine vabestedir (arz olunur)" ¹¹⁴⁶.

5- Karar

Mahkeme Reisi; "Dahil edilmiş olduğunuz davanın Gaziantep'de aldığı şekil ve kararı ve bu davanın o karara nasıl ve ne suretle vasıl (ulaşan) olmuş bulunduğunu okumakta fayda vardır. Bu hususta efkâr-ı umumiye (kamu oyu) tenvir ettikten (aydınlandıktan) sonra heyet-i hakime (mahkeme heyeti) ayrıca size ait olan kanaat ve kararını tebliğ edecektir" sözleriyle kararı açıklamaya başladı.

11 Ekim 1925 de son bulan ve Çukadarzade ve eşinin öldürülmesi olayına ait olan dava açıklandı. Tahsin Bey'in Çuhadarzade'yi kanun vasıtasıyla uzaklaştırmada başarılı olamayınca onu başka suretle ortadan kaldırmaya teşebbüs ettiği belirtildi¹¹⁴⁷. Mahkeme bir defa daha davayı inceledi.

Müdde-i Umûmi Bey, iddianamesini açıklamıştı. Bu iddianameye dayanan Reis: "Tarafından açıklanan savunmanızı inceledik. Uzun uzadıya yapılan mahkemeden sonra verilen şu kararda mahkum olanların bir kaç tanesi sizin yakın adamlarınızdır. Zaman zaman hizmetinizde bulunmuş olduklarını inceleme esnasında gördük ve anladık. Daha önce mahkum edilmiş olan Pastırmacı Hacı ve Kara Hasan ile öldürülen Çuhadarzade Hacı Mehmet Efendi ile bir çeltik meselesinden dolayı tartışmaya iştirak ettiğiniz kesinlik kazanmıştır. Bu konuyu dünkü mahkemede Körükçü Ahmet Efendi de bu konu ile ilgili geniş açıklamalarda bulunmuştur. Hacı Mehmet Efendi ile bir çeltik tartışmasında yarı ortak ve karşılıklı bir durum mevcut olduğunu dün Ahmet Efendi burada ifade etmiştir" dedi. Müdde-i Umumi Bey, iddianamesine devam ederek Tahsin Bey'e olaydan bir ay önce aralarında çıkan tartışmanın nefsinin emrini yerine getirmeye uygun olduğunu; Bülbül ve Davut arkı meselesini açıklayarak üst taraftakini Tahsin Bey'e, alt taraftakini Hacı Mehmet Efendiye ait olduğunu aralarında bu meseleden dolayı münakaşa yaptıklarını ve bu problemin Körükçü Ahmet Efendinin ifadesinde açıklık kazandığını söyledi. Kahramanmaraş dağlarında eşkiyalık yapmış olan Karcı Mehmet'in genel af neticesinde hapisten çıktıktan sonra Çukadarzade Hacı Mehmet Efendinin emri altında bir kuvvet olarak hizmet ettiğini; Tahsin Bey'e silahla karşılık verdiğini; bunun sonunda Tahsin Bey'e kuvvetle karşılık vererek onu etkisiz hale getirdiğini; daha sonra her nasılsa Karcı Mehmet'in merhum Çuhadarzade'den ayrılarak Tahsin Bey'in emri

1146 Açıksöz, 7 Nisan 1926.

1147 Açıksöz, 7 Nisan 1926.

altına girdiğini; bu suretle Tahsin Bey'in gücünün arttığını; başka meselelerden dolayı merhumun İstiklâl Mahkemesi'nde cezalandırılacağını, bu konunun gereği için İstiklâl Mahkemesi Müdde-i Umumisi Necip Ali Bey'e mektup yazılacağını ve bu bilgilerin Pastırmacı Hacı'nın verdiği ifadeden anlaşıldığını Reis açıkladı.

Sözlerine devam eden Reis, Pastırmacı Hacı'nın tahsili olmadığı halde telgraf metnini İstiklâl Mahkemesini davet edecek şekilde kısmi seferberlikte vesayet-i nakliye-i askeriyeyi vesaireyi suistimal ettikten bahisle gayet iyi bir üslupla yazıldığını ve telgraf suretlerinin İçişleri Bakanlığı'na, Müdde-i Umumiye, Başkanlığa ve Kılıç Ali Bey'e gönderildiğini adı geçen telgrafın diğer Maraş milletvekillerine hatta kendisine (Tahsin Bey'e) yazılmadığını söyledi.

Reis: "İşte dikkate değer bir cihette adı geçen telgrafın başlığında sizin isminizin bulunmasıdır. Size bu tegrifi ve telgrafın başlığını gösterdik. Telgraf geldikten sonra müracaatınızdan dolayı siz bu telgrafi niçin bu kadar ehemmiyetle takip ediyorsunuz diye vaki olan sualimize, mebus olduğum için bana bir mektup gönderildi ve mezkur mektupta tarih ve numarası yazılarak takip etmeliğim rica ediliyordu da onun için takip ediyorum cevabını vermişsiniz" dedi. Suçlamada seçim bürosundan ve halktan iki kişinin sıradan işi ile neden yakın ilgilendiği sorusuna Tahsin Bey'in cevap vermediği ifade edildi.

Reis:"Eğer siz o esnada Ankara'da bulunsaydınız telgrafın bir nüshasının da size gönderilmesi lazımdı. Siz orada (Kahramanmaraş'ta) idiniz. Sonra geldiniz. İddia makamına müracaat ettiniz. Arkadaşlarımızdan ikisine de ayrı ayrı müracaat ederek şiddetle takip ettiniz. Pastırmacı'nın bu yaptığı müracaatı isteğiniz doğrultusunda sonuçlandırmak için bütün gücünüzle mahkeme heyeti üzerinde etki yapmaya kalkıştınız. Arkadaşlarımız vicdani bir borç olarak söylemek zorunda bulunmuşlardır" dedi.

Gaziantep'te yapılan mahkemede bu telgrafın Pastırmacı Hacı ile Tahsin Bey'in birlikte hazırlayıp gönderdikleri tesbit edilmişti. Telgraf nasıl bir sonuca sebep olacağı tekrar tekrar incelendikten sonra gönderilmişti.. Merhum Mehmet Efendi'yi Vasait-i Kanuniye ile cezalandırma planını Tahsin Bey tezgahlamıştı.

Eğer telgrafın ifadesine göre merhum Hacı Mehmet Efendi tutuklansaydı, buna göre yargılansaydı en az çarptırılacağı ceza 10 sene idi. Böylece Tahsin Bey'in Çukadarzadenin aleyhindeki niyeti gerçekleşecekti. Fakat onun bu amacı gerçekleşmedi. Zira İstiklâl Mahkemesi işi yerine havale ederek soruşturma ve inceleme yapılmasını emretti. Bu suretle yerinde

soruşturma ve inceleme yapıldı. Çuhadarzade hakkında takibatın yapılmasına gerek görülmedi. Bunun üzerine Tahsin Bey mahallî adliye heyeti üzerinde bu konu için ağır bir şekilde tahakkümde bulundu. Hatta adliye heyetine karşı tehditvari bir tutum içine girdi.

Reis'e göre Tahsin Bey öyle bir ifadede bulundu ki, bütün devlet kurumlarını yalancılıkla suçladı. Valiyi yalanladı ve Müftü'nün ifadesini kabul etmedi. Belediye Başkanı, millet vekili, adliye memurlarının ifadelerini iftira olarak kabul etti ve bunların ifadelerinden hepsini reddetti. Bu durumda ya ifadeleri alınanlar veya Tahsin Bey yalan söylüyordu. Savcı memurların doğru söylediğini onayladı. Yapılan geniş ve derin soruşturma ve inceleme sonunda Savcı'nın ulaştığı neticede, onlar ifadelerinde gerçekçi açıklamalarda bulunmuşlardır. Pastırmacı Hacı ile Tahsin Bey'in birlikte teşebbüste bulunması sonucu cinayetin işlendiği açıklığa kavuşmuştu.

Bu izahattan sonra Reis, Pastırmacı Hacı, Kara Hasan ve kardeşi Kemo cinayet olayından 10-15 gün önce Tahsin Bey'in Dereboğazi köyündeki Yavşan yaylasına geldiklerini, iki gece burada kaldıklarını, kendisinin bu hususu inkar ettiğini ancak onların ifadesinde adı geçen konunun açıklandığını, Tahsin Bey ile görüşükten sonra Kara Hasan ile Kemo'nun Pazarcık bölgesine gittiklerini ve orada Deli Hasan çetesini tertip ettiklerini, bölgeye yabancı olan bu Deli Hasan çetesinin gündüz yol keserek otomobil soyduktan sonra 14 Eylül 1925 gecesi Karapınar civarına geldiklerini, Pastırmacı ve Kara Hasan'ın orada Kürtlerden oluşan bir çete ile akşamdan sonra görüşüklerinin tesbit edildiğini söyledi.

Kara Hasan ifadesinde Körükçü Ahmet'in evine giderek görüşüklerini açıkladığı halde Körükçü Ahmet ve ailesi kendi evine gelmediklerini ifade ettiklerini, bunların Pınarbaşı tarafına giderek birleştiklerini ve onlardan ayrıldıklarını, suçluları Kahramanmaraş'ın Akçakoyunlu mahallesinden Hacı ve Kadir oğlu Osman'ı gördüklerini Savcı açıkca söyledi.

Reisin kanaatına göre tabii olarak şehrin yabancıları olan bu çete merhum Hacı Mehmet'in evine gidemeyecekti. Bunlara kılavuz verilmesi gerekirdi. En güvenilir kılavuz da Tahsin Bey'in emrinde olan Karcı Mehmed idi. Zira Karcı Mehmed Çuhadarzade'nin evinin içini dışını ve bütün müstemilatını biliyordu. Bunun dışında Kandil'daki bağın bulunduğu yeri bilen Durdu Mehmed ve Ramazan'ın da soruşturma neticesinde Tahsin Bey'in adamları olduğu kesinlik kazanmıştı.

Nitekim Durdu Mehmed ifadesinde, Karcı Mehmed ve Ramazan'ın da Tahsin Bey'in evinde bulunduğu sırada kendisinin de çağrılarak silah ve görev verildiğini üç-beş bin kişilik Kahramanmaraş ve G. Antep halkı

huzurunda yapılan mahkemede açıkça söyledi. Bununla beraber Tahsin Bey'in Eylül'ün 15. gününde, yani cinayetin işlendiği gecenin sabahı Kahramanmaraş'ta bulunmasına karşın Pastırmacı Hacı'nın Şefik'le beraber yaylaya gittiği görüldü. Nihayet Pastırmacı Hacı yaylada tutuklandı. Bunun yanısıra ömründe bir defa namaz kılmayan Kızılbaş Kara Hasan'ın da aynı sabah camide namazda görülmesinin hayretle karşılandığı ifade edildi.

Reis Bey açıklamalarına şöyle devam etti: "Şu halde bilhassa yayla zamanının devam edeceği bir sırada sizin Kahramanmaraş'a gelmeniz -bir an için gecedен gelmiş olduğunuzu kabul etmesek bile- yine şayanı dikkattir. Ve sonra hiç vaki olmadığı halde Pastırmacı Hacı'nın cinayetin işlenmiş olduğunu güya işitmemiş gibi o sabah yaylaya gitmesi tamamen nazarı dikkatimizi çekmekte ve vicdanımızı alakadar etmekten uzak kalmamıştır.

Binaenaleyh davanın her neresinden, her ne suretle bakılırsa bakılınsızın sizin vatana hizmetinizi, arkadaşlığımızı, ahlakınızı nazarı dikkate almakla beraber, maalesef hadise o kadar elim ve fecidir ki; Heyet-i Hakime sizi kanun pençesinden kurtarmaya muktedir olmamıştır. Selamet ve emniyet-i ammenin istinatgahı olan kanun delaili mevcudiyeye nazaran sizi mahkum etmektedir".

Yukarıda ayrıntılı bir şekilde açıklamalar yapan Mahkeme Reisi, Tahsin Bey'i cinayete katılmak, sevk ve idare etmekle suçladı. Umumi ceza kanununun 170. ve 45. maddesinin özel fırkası gereğince 10 sene kürek cezasına ve bu cezanın hapis cezasına çevrilmesine ittifakla karar verildiğini açıkladı. Ayrıca cinayet olayından zanlı bulunan Kөрükçü Ahmed Efendinin beraatına oybirliği ile karar verildi ¹¹⁴⁸.

III. ŞAPKA GİYİLMESİ KANUNUNA MUHALEFET

1- Şapka İksası (Giyilmesi) Hakkında Kanun

25 Kasım 1925'de Konya Milletvekili Refik Bey ve arkadaşları tarafından şapka giyilmesi hakkında TBMM'ne kanun teklifinde bulunuldu. Bu teklif edilen kanuna karşı olan Bursa milletvekili Nureddin Paşa, Şapka Giyilmesi Hakkında Kanunun Anayasaya aykırı olduğunu bildiren bir yazılı önerge verdi.

Nurettin Paşanın yazılı önergesi üzerine Refik Bey söz alarak şapka giyilmesi konusunda Bursa'nın herkese örnek olduğunu hatırlatarak "Millet

1148 Hakimiyet-i Milliye, 6 Nisan 1926; Açıksöz, 7 Nisan 1925.

asrî ve medeni hayatın şartından olan şapkayı, kendiliğinden giymiştir. Artık onu milletin başından alacak hiç bir el kalmamıştır.” dedi.

Adalet Bakanı Mahmut Esat, Şapka Kanununun anayasaya aykırı olmadığını isbat ederek her hürriyetin kanunlarla nizamlarla sınırlandığını bu sınırın Türk Milletinin yüce çıkarları olduğunu, bu menfaatler neyi gerektiriyorsa onların yapılacağını, aksi hürriyetin anarşiyi ifade edeceğini, hürriyetin gericilerin elinde oyuncak demek olmadığını Mecliste söyledi.

Kars Milletvekili Ağaoğlu Ahmet, söz aldı, şapka giyilmesini Anayasaya aykırı göstermek isteyen zihniyete hayret ettiğini, bu kanuna karşı olan zihniyetle mücadele etmenin vazifesi olduğunu ifade etti.

Antakya Milletvekili Hoca Rasih Efendi söz aldı. Konuyu ilmen araştırdığını söyledi ve İslamiyetin başlangıcındaki kıyafetleri örnek göstererek bununla ilgili ayrıntılı bilgiler verdi ve “İnsanlar istediklerini giyerler, din şu veya bu kıyafeti tesbit etmemiştir. İslamiyete amil olan akıldır. Onun emrettiğidir. Hissiyatın, göreneğin yeri yoktur. Elbisenin rengi şekli üzerinde halkın iğfalına (bozulmasına) ve izlâlına (gölgede bırakılmasına) bu meclis razı olmazdı” dedi.

Menteşe Milletvekili Şükrü Kaya Bey şapka giyilmesi lehinde söz alarak konuştu. Açıklamalarında; Milletin geleceğini altıncı ve yedinci asırların köhne fikirlerine bağlayamayacağını, milli kıyafetin ancak müzelerde olduğunu, bir Alman’ın Fransız’dan farkı bulunmadığını, İzmir kordonunda Yunan bayrağının dalgalanmasına oradaki Valinin ve Kumandanın kıyafetinin mani olmadığını ve millet aşkını vicdanlarda uyandırmak istediklerini heyecanlı bir şekilde anlattı.

İzmir Milletvekili Necati Bey Nurettin Paşanın cahillere hoş görünmek için bu yazılı önergeyi verdiğini ve bu önergenin hiç bir hukuki değeri olmadığını söyledi¹¹⁴⁹.

Mecliste yapılan tartışmalar neticesinde şapka giyilmesi hakkında teklif edilen kanunun Anayasa’ya ve dine aykırı olmadığı milletvekilleriince anlatıldı. Herkesin istediğini giyebileceğini, dinin şu veya bu kıyafeti şart koşmadığını, Nurettin Paşanın cahillere hoş görünmek için yazılı önerge verdiği sonucuna varıldı. Mecliste Şapka Giyilmesi Hakkında Kanun önergesi lehinde bir kanaat oluştu. Oylama sonunda 25 Kasım 1925 tarihinde 45 nolu Şapka Giyilmesi Hakkında Kanun Nurettin Paşa ile Ergani mebusu İhsan Bey’in iki muhalif reyine rağmen T.B.M.M. tarafından kabul edildi ve yürürlüğe girdi¹¹⁵⁰. Bu kanunun birinci maddesi “Türkiye Büyük Millet

1149 Açıksöz, 26 Kasım 1925

1150 Açıksöz, 27 Kasım 1925

Meclisi âzâları ile idareyi umumiye ve mahalliye ve bilumum müessesata mensup memurin ve müstahdemin Türk Milletinin iktisa etmiş olduğu şapkayı giymek mecburiyetindedir. Türkiye halkının da umûmî serpuşu şapka olup buna münâfi bir itiyâdın devamını Hükümet men eder.” hükmü yer almaktadır¹¹⁵¹.

TBMM’ne teklif edilen Şapka Giyilmesi Hakkındaki Kanûna uyulması gereği Başbakan İsmet İnönü imzası ve Bakanlar Kurulu Kararı ile bütün illere duyuruldu.

Bu kararda “Bütün devlet memurlarının, kamu çalışanlarının, baro, ziraat, ticaret ve sanayi odaları yönetim kurulu üyelerinin, belediye meclis üyelerinin, köy ve mahalle muhtarları ile ihtiyar heyeti âzâlarının ve ayrıca Cumhuriyet Halk Fırkası’nın il, ilçe, bucak teşkilâtlarında çalışanların bütününün şapka giymeleri mecbur...” olduğu belirtildi. Aynı kararda şapkanın giydirilmesinde illerdeki mülkî ve askerî idâreciler sorumlu tutuldu¹¹⁵². Kanunda imam ve hatipler hakkında istisnâ bir hüküm bulunmadığından Başbakanlıktan bu hususta bir açıklama yapılması beklendi¹¹⁵³.

Şapka Giyilmesi Hakkındaki Kânûn 25 Kasım 1925 tarihinden itibaren yürürlüğe girdi. İstanbul’da Emniyet Müdürü halka, bundan îtibâren şapka giymek zorunda olduklarını, fes ve kalpakla veya buna benzer serpuşla gezmenin yasak olduğunu, bunları giyenlerin başından alınacağını bildirdi.

Emniyet Müdürlüğü gerekli tedbirleri aldı. Yedişer kişilik polis mangaları oluşturdu. Büyük caddelere bu polis mangalarını görevlendirdi. Haliç Köprüsünün her iki yakasına polis mangaları yerleştirdi. Polisler halkın başında bulunan fes, kalpak ve serpuş gibi giyecekleri aldılar. Vapur iskelesi, sinema, tiyatro kapılarında banliyo trenlerini bekleme yerlerinde polis şapka giyilmesi hususunda görevini yerine getirdi.

Türkler şapkayı giymede direnmediler. Başından kalpaklarını çıkarmak istemeyen Yahudi ve Ermeniler şapka giyilmesine karşı çıktılar.

Gazi köyünden hareket eden vapurda kalpak giyen bir Musevî şapka giymesi hususunda ihtar edilince şapkayı giymemek için direndi. “Keyfimin kahyası değilsiniz ya! Çıkarmayacağım.” diye karşılık verdi. Vapurda şapka giymemeye direnen bir Musevî, Türkler tarafından az kalsın linç edilecekti. Polis olaya müdahale ederek Musevinin başından kalpağı çıkardı ve gerekli

1151 Açıksöz, 26 Kasım 1925

1152 Nedim, Age. s.345

1153 Açıksöz, 27 Kasım 1925

takibatın yapılacağını söyledi. İstanbul'da Türklerin hemen hemen tamamı 25 Kasım 1925 çarşamba gününden itibaren şapka giymeye başladılar ¹¹⁵⁴.

2- Kahramanmaraş'ta Şapka Giyilmesine Muhalefet

45 Numaralı Şapka Giyilmesi Hakkındaki Kanun 25 Kasım 1925 Çarşamba günü TBMM'nce kabul edildi. Anadolu Ajansı ile bu kanun Kahramanmaraş'a tebliğ edildi. Kahramanmaraş Belediye Başkanı Lütfi Bey söz konusu kanunu 26 Kasım 1925 Perşembe günü saat 10 da çarşıda halka ilan etti ¹¹⁵⁵.

Şapka Giyilmesi Hakkındaki Kanunun tellallar tarafından mahallelere ilanını halkın bir kısmı saat 11 de bir kısmı öğleden sonra duyabildi ¹¹⁵⁶.

Aslında Konya Mebusu Refik Bey ve arkadaşlarının Şapka Giyilmesi Hakkındaki Kanun teklifi Kahramanmaraş halkınca sevice karşılandı. Nurettin Paşa'nın şapka giyilmesi aleyhinde verdiği yazılı önerenin şehir halkınca gericilik fikirleri yaymaya matuf olduğu kabul edildi. Halk şapka giymek için birbiriyle yarıştı ve piyasada şapka kalmadı ¹¹⁵⁷.

27 Kasım 1925 Cuma günü şafak vaktinden biraz evvel Ulu Cami kapısını Hademe Abdullah açtı. Cami müezzini Halil oğlu Hafız Mehmet ezân okumak için camiye geldiğinde kapı açıktı. Hafız Mehmet Cuma günü sabah ezânını okudu. Toplam 21 kişi camiye gelerek Ulu Cami İmam Hatibi Molla İbrahim Efendinin imamlığında sabah namazını kıldılar. Sabah namazını kıldıktan sonra cemaat dağılırken Hademe Abdullah camide şapkanın giyilmemesi hususunda bir bildiri buldu. Hademe Abdullah bu bildiriye cemaate gösterdi. Cematın isteği üzerine şapkanın giyilmemesi hususundaki bu bildiriye Müezzini Hafız Mehmet yüksek sesle okudu. Her hangi bir olay olmadan sabah namazına gelen cemaat evlerine gittiler. ¹¹⁵⁸

Cuma günü nöbetçi imam hatip Rıdvanzâde Hafız idi. Şapka giyilmesi hakkındaki kanun perşembe günü halka ilan edilmişti. Bu kanuna karşı halk arasında bir rahatsızlık meydana gelmişti. Şehrin eskiden beri kamuoyu görüşünü Ulu cami cematı belirliyordu. Nitekim 1920'deki Fransızlara karşı Kahramanmaraşlılar'ın mücadelesinde Ulu cami ve cemaati savunma merkezi rolünü üstlenmiş ve bu kutsal görevde başarılı olmuştu. İşte bu anlayış içerisinde K. Maraş halkı genelde Ulu camide Cuma namazı kılmayı alışkanlık haline getirmişti. 27 Kasım 1925 Cuma günü halk aynı alışkanlık

1154 Akşam, 27 Kasım 1926

1155 TBMM:Arşivi, T.3, Dosya No.164

1156 Hakimiyet-i Milliye, 27 Kasım 1925

1157 TBMM:Arşivi, T.3, Dosya No.164, Defter No.1

1158 TBMM:Arşivi, T.3, Dosya No.164, Defter No.1

içinde Ulu camiye namazını kılmak için geldi. Rıdvanzâde hafız hutbesini okudu ve Cuma namazını kıldırdı. Cuma namazını kılıncaya kadar herhangi bir taşkınlık olmadı. Daha önce sabah namazında Hademe Abdullah'ın bulunduğu ve Hafız Mehmed'in okuduğu şapka giyilmesine karşı olan bildiriye sahip çıkan da olmadı. Bu bildiriye kim yazdı veya buraya onu kimler getirdi, sorularına cevap bulunamadı. Bildiriye kimlerin yazdığı tesbit edilemedi. Acaba bu bildiri provakasyon muydu?

Cuma namazı kılındıktan sonra o gün görev yapmayan, fakat Ulu caminin kadrolu İmam-Hatib'i olan Molla İbrahim kürsüye çıkarak Şapka Giyilmesi Hakkındaki Kanun aleyhinde konuşmaya başladı. Konuşması esnasında duygusal davrandı, ağladı, gözyaşları içerisinde cemaatı heyecana getirdi ve “Şapkayı giymeyeceğiz, bu gâvur işidir, müslümanlara yakışmaz, bu konuda gerekeni yapmalıyız, Hükümet, Valiye ve askerî yöneticilere şapkanın aleyhinde gerekli cevabı vermeliyiz” dedi¹¹⁵⁹.

Molla İbrahim'in bu tahrik edici, heyecanlı ve ağlamaklı konuşması karşısında cemaat “ Şapkayı giymeyeceğiz, giydirmeyeceğiz!” diyerek bağışmaya başladı. Halk bir anda, bu dini duyguları tahrik eden konuşmalar ve mırıldanmalar karşısında galeyana gelerek kontrolden çıktı. Daha önce böyle gelişmeye karşı Vali Halit Bey gerekli tedbirleri almamıştı.

Şapkayı Fransızlar'ın kasketlerine benzeten konuşmalar karşısında halk daha önce Fransızlara olan düşmanlığını hatırladı. Cami minberinde bulunan, üzerine Ayet-i Kerime işlenmiş yeşil sancağı ve kırmızı bayrakları alan halk, tekbirler getirerek Hükümet binasına yürüdü. Bu esnada jandarma göstericileri durdurmak için havaya ateş etti. Halk da jandarmanın ateşine karşılık vererek, havaya silah atışına başladı. Hükümet binası önünde yürüyüşe katılan çok büyük bir kalabalık toplandı ve tekbirler getirdi. Hep bir ağızdan “Hükümeti tanımıyoruz, gâvur vali istemeyiz, şapka giymeyiz, şapka giydiren hükümeti tanımıyoruz...” gibi sloganlar söylediler.

Bu gergin ortamı değerlendiren silahlı bir kaç şımarık, içerisinde iki yüz tutuklu bulunan Hapishaneye saldırdı. Hapishanenin kapılarını, demir parmaklıklarını kırdılar, üst kata çıkmak için kurulan asma ve çivili merdiveni tahrip ettiler.

Bir anda hapishanede bulunan mahkûmlar bunu fırsat bilerek dışarı kaçtılar. Ortalık karıştı, şehir halkı kontrolden çıktı, Ulu Camiden Hükümet binasına doğru yapılan yürüyüş isyan haline dönüştü¹¹⁶⁰.

1159 İkinci Ankara İstiklâl MAHKEMESİ Zabıtları, 1341, Defter No.1, Esas No.8

1160 İkinci Ankara İstiklâl MAHKEMESİ Zabıtları, Karar No.22, Esas No. 8, Dosya No.164

“Şapka giymeyiz.” diye başlayan gösteri isyana dönüşünce Vali Halid Bey sert tedbirler alarak olayın daha da genişlemesine mani oldu¹¹⁶¹. Bu arada bir çok insan tutuklandı. Ulu cami Vali, Müftü ve Alay Kumandanının ablukası altına alındı. İkinci namazına gelen halkın tamamı isyana katıldığı şüphesiyle tutuklandı. Alay Kumandanı Celal Bey tarafından Ulu camiye özel bir nöbetçi görevlendirildi¹¹⁶². Ulu Camiye giren ve çıkan, cami çevresinde bulunan halk denetim ve gözetim altına alındı.

Vali Halit Bey’in sert tedbirleri sayesinde, isyana dönüşen ve şapka giyilmesine karşı yapılan yürüyüş, her hangi bir çatışma veya katliama dönüşmeden bastırıldı. Ancak bundan sonraki işlemler çok katı bir şekilde uygulandı ve bu harekât kamuoyunda çok sert bir şekilde eleştirildi. Halk Halit Beyin kraldan çok kralcı davranmasından memnun olmadı.

Ateşkes döneminde Anadolu’nun içerisine kadar giren, Fransız ve İngilizler’den destek bulan Yunanlılar Türk milletine fes yerine serpuş giydirmeye zorladılar. Türk halkının milli kıyafeti olarak başında taşıdığı kırmızı fes yerine serpuş giydirilmeye çalışıldı. Kahramanmaraş halkı serpuş yerine ondan daha medeni olan şapka giymeyi kabul etti. Ancak gelişmelerden haberi olmayan milli gururunu, milli haysiyet ve şerefini hiç bir şeye feda etmeyen Kahramanmaraş’ın zavallı halkında garib ve fakir kesimden çok az sayıda insan şapka giyilmesi aleyhine doğmadan ölen yürüyüşe katıldı.

Fakat bu hareketde esas elebaşlar geleceği göremeyen, hakikatları anlamak istemeyen çok az sayıdaki serseri ve çapulcu takımıydı. Kahramanmaraş’ta meydana gelen olaylarda, bu başı boş çapulcu topluluk hep teşvik ve tahrik edici rol oynamıştır. Ancak tarihin her devrinde, Milli Mücadelede ve Kahramanmaraş Kurtuluş savaşında ön saflarda bulunan, müslüman Türk’ün yiğitliğini ve cesaretini Fransızlar’a tastik ettiren Kahramanmaraş’ın asil Türk halkı devletine karşı asla gericilik hareketine katılmaz ve böyle bir yürüyüşte Kahramanmaraş’ta meydana gelmezdi. Türkmen havuzu olan Kahramanmaraş’ta yaşayan Türkler her zaman devletin yanında yer almayı mukaddes bir görev bildiler¹¹⁶³.

Valiligin emri ile 28 Kasım 1925 Cumartesi günü yürüyüşle alakası olanlar tutuklandılar. Bugün tutuklananların tamamı; Ulu cami müezzini Hafız Mehmet, İnşallah Maşallah Ali, Pekmezci Hüseyin oğlu Mustafa, cami hademesi muhacir Abdullah, Battal oğlu Hacı Memiş, Hacı İsakzâde Durdu

1161 İkdâm, 21 Aralık 1925

1162 TBMM.Arşivi, T.3, Dosya No.164, Defter No.1

1163 Akşam, 21 Aralık 1925.

Fakih, Veznedârlıktan ayrılmış Ahmet Remzi, Bayraktar Süleymanoğlu Mahmut, Pişkinzâde Osman Fakih, Ekmekçi mahallesinden Memişoğlu Ali, yine aynı mahalleden Memişoğlu Mehmet, İmam Hüseyinoğlu Hacı Ali, Çolak Ali, Yemelioğlu Semih, Karaoğlanoğlu Bekir, Velioğlu Muharrem, Kara Ali'nin oğlu Sıddık, Şih Mahallesinden İsmailoğlu Sıddık, Kâmilioğlu Ali, Mahmutoğlu Durdu, Serdar Mustafaoğlu Veysel, Muhacir Resuloğlu Mehmet, Kazzaz Durdu, Osmaniyeli Haliloğlu Ahmet, Halil Çavuş, Taşo, Toplamaoğlu Mustafa Çavuş, Tahmas Ökkeş, Yılan Kıran Mehmetoğlu Ahmet, halen firarda bulunan Kahramanmaraş'ın Kuytul Muhtarı Hafız Mehmet, Molla İbrahim, Kahramanmaraşlı Bayraktar Hamdi ve Kahramanmaraşlı Nalbant Ahmet olmak üzere toplam 34 kişi idi¹¹⁶⁴.

Şapka giyilmesi aleyhinde yürüyüş yapanlara Bakanlar Kurulu Kararıyla verilen emri tam olarak uygulamayan amir durumunda olanlar, ihmâlleri nedeniyle 9 Aralık 1925 tarihinde tutuklandılar¹¹⁶⁵. Tutuklanan yaklaşık 45 kişi 10 Aralıkta Ankara'ya gönderildi. Ankara'ya gönderilenler Meclis-i İdâre, Encümen-i Belediye, Ticaret ve Ziraat Encümeni âzâları, Kahramanmaraş Halk Partisi İl Başkanı ve Meclis-i Umûmi Vilâyet Reisi Başkan yardımcısı Kadızâde Ziya, Ziraat Encümeni âzâsı Kadızâde Tevfik Efendi, Şişmanzâde Nuri ve Ahmet Efendi, Nuri Hüseyin Efendizâde Hacı Nuri Efendi, Hacıbeyzâde Kadri ve Arif Bey, Kocabaşzâde Hacı İbrahim ve Ömer Efendiler, Türk Ocağı üyelerinden Doktor Veliddin ve Hasan Turgut, Kısakürekzâde Ahmet, Debbağlar (derici) Şeyhi Hacı, Kuşuczâde Hamid, Dedezâde Mehmet Hilmi, Darendelizâdeler ve Ali Paşa; Şişmanzâde Arif, Ahmet Hamdi, Arif Beyzâde Abdülkadir, Çiftcizâde Hasan, Şişmanzâde Nuri, Mebus Sabık Hasip, Ebubekirzâde Mustafa, Kocabaşzâde Ahmet, Neşetbeyzâde Hacı Nuri Bey, Hüsnüzâde Hasan Efendi, Ali Kocabaşzâde Mehmet, Dedezâde Mehmet, Arifzâde Arif Efendi, Turgut, Eşbahzâde Hüseyin, Kısakürekzâde Ahmet, Kuruşuczâde Ali, Seyid Bahdiyârzâde Hacı Mehmet, Kâtipzâde Mehmet, Katımezâde Derviş Ağa, Kocabaşzâde Hacı İbrahim Ağa, Nazifzâde Ahmet, Musa Efendizâde Mehmet Efendi idi¹¹⁶⁶. Bunların yanısıra şapka olayı ile alâkalı olanların bir kısmında Kahramanmaraş Hapishanesinde tutuklu olarak muhafaza edildi¹¹⁶⁷. Halk bu geniş tutuklama işlemi karşısında şaşkına döndü. Tutuklananlar hakkında bir an önce adaletin yerine getirilmesi beklenmeye başlandı.

3- Valiliğin Tutumu

1164 TBMM.Arşivi, T.3, Dosya No.164, Karar No.22.

1165 İkdâm, 21 Aralık 1925.

1166 TBMM:Age. No.22.

1167İkdâm, 21 Aralık 1925.

Kahramanmaraş'ta tutuklamalara devam edildi. Bir kısmı evinde, bir kısmı ikinci namazına gelince camide tutuklandı. Şapka aleyhine yürüyüşün arkasından tutuklananlara çok sert davranıldı.

Bir kısmı ağır şekilde dövüldü, hakarete uğradı, hatta işkence edildi. Tahakküm altında tutukluların zorla ifadesi alındı ve bu ifadenin altı tutukluya yine zorla imzalatırıldı. Ayrıca tutukluların ifadelerinin altını Bölük Kumandanı, Sağlık Müdürü, Sorgu Hakimi (Mustantık), Merkez-i Müdde-i Umûmi (Savcı) Vekili, Canib-i Müdde-i Umûmi ve Vali ayrı ayrı imzaladılar. Valiliğin hazırladığı 213 sayfalık birinci fezlekenin son sayfasına 19.12.1925 tarihi düşüldü. Her sayfası yetkililerce imzalanan fezlekenin son sayfasına Şapka Giyilmesi Kanunu aleyhine yürüyüş tertip eden ve bu yürüyüşte aktif hareketlerde bulunanlardan 34 kişinin ismi yazıldı¹¹⁶⁸. Burada ismi kaydedilenler sırasıyla ;

Elebaşları:

- 1- Ulu Cami Müezzini Hafız Mehmet
- 2- Firâri Molla İbrahim
- 3- İnşallah Maşallah Ali
- 4- Ulu Cami Hademesi Bitlisli Muhacir Abdullah
- 5- İkinci Müezzin Battaloğlu Mehmet

Dellalları:

- 6- Pekmezci Hacı Hasan
- 7- Hacı ismailzâde Durdu Fakih

Bayraktarlar:

- 8- Süleymanoğlu Mehmet
- 9- Firâri Delialli Mahallesinden Hamdi
- 10-Bişkin Osman
- 11-Kazaz Durdu
- 12-Taşo
- 13-Toplamaoğlu Mustafa Çavuş
- 14-Topal Mehmetoğlu İbiş
- 15-Çolak Ali
- 16-Tahmas Ökkeş
- 17-Ekmekci Mahallesinden Mehmetoğlu Ali

1168 TBMM. Arşivi, T.3, Dosya No.164, 1.Fezleke, 1.Deftter.

- 18-Sofu Mehmetoğlu Mehmet
- 19-imam Huseyinoğlu Hacı Ali
- 20-Tecirli Alioğlu Memili
- 21-Karaoğlanoğlu Bekir
- 22-Velioğlu Mehmet
- 23-Karaalioğlu Sıddık
- 24-Kara İsmailoğlu Sıddık
- 25-Kemooğlu Ali
- 26-Mehmetoğlu Durdu
- 27-Berber Mustafaoğlu Veysel
- 28-Muhacir Resuloğlu Mehmet
- 29-Osmaniyeli Haliloğlu Ahmet
- 30-Bakkallar Şeyhi Halil Çavuş
- 31-Karaküçükzâde Hacı Mustafa Efendi
- 32-Yıllankırkanoğlu Mehmet
- 33-Müfteri Halil Efendi
- 34-Firâri Nalbant Ahmet

Valilik 32 sayfadan oluşan ikinci fezlekeyi de hazırladı. Fezlekenin 31 sayfasını Takım Kumandanı, Vilayet Jandarma Kumandanı, Sağlık Müdürü, Sorğu Hakimi ve Vali imzaladılar. Fezlekenin içinde Emniyet Müdürlüğünün görüşünün yanı sıra son sayfasına Cinayet Genel Savcısının görüşleri ilave edildi. Savcının görüşlerini bildiren sayfa, Sorğu Hakimi ve Genel Savcı tarafından imzalanarak onaylandı.

Cinayet genel savcısı görüşlerinde şapka giyilmesi ve şapka giyilmesi hakkındaki kanunun uygulanmasında Kahramanmaraş'ın İdare meclis, Belediye, Meclis-i Umumi, Halk Partisi, Ziraat ve Ticaret Odaları Başkan ve Üyelerini ihmalkar davrandıklarını, onların bu tutumunun isyan edenlere cesaret verdiğini, isyanın elebaşısı Hafız Mehmet Efendiyi Kadı Ziya Efendi ve Kadızadelerin teşvik ve tahrik ettiğini açıkça yazdı. Ayrıca; Hacı İsmail, Durdu Fakı, İnşallah Maşallah Ali, Kadızade Ziya, Hasip, Hocasade Ömer ve Ahmet Efendilerin kendi aralarında şapka meselesini halletmeye karar verdiklerini daha sonra bu karardan dönmediklerini Bişkinzade Osman Efendi gibi insanların yukarıdaki karar gereği şapka giymemekte cesaret bularak direndiklerini ele başlarının yakalanarak isyana sebep olmalarından dolayı

İstiklâl Mahkemesine sevk olunduklarını belirtti. 24 Aralık 1925 tarihini atarak görüşünün altını imzaladı.

4- Tutukluların Sevki

Kahramanmaraş'ta şapka giyilmesine karşı olanlar tutuklanarak hapis haneye konuldu. Bunlardan bir kısmı isyanla alakalı bulunması sebebiyle Elazığ Şark İstiklâl Mahkemesi'ne sevk edildi. Ankara İstiklâl Mahkemesinden aidiyet kararıyla gelen Kahramanmaraş'ın eski Mebusu Aslan Bey ve altı arkadaşının yargılanması 3 Aralık 1925 tarihinde Elazığ'da yapıldı. Şark İstiklâl Mahkemesi Aslan Bey ve altı arkadaşının beraatına karar verdi.¹¹⁶⁹ 12 Aralık 1925 tarihinde Ticaret ve Ziraat Odaları heyetleri ve Meclis-i İdare ve Belediye azası ile Meclis-i Umûmiden iki aza olmak üzere toplam yirmiyedi kişi İstiklâl Mahkemesine sevk olundu. Kahramanmaraş irtica olayı ile ilgili sanıklar 16 Aralık 1925 Çarşamba günü zabıta gözetiminde Adana'ya vardılar. Aynı gün sanıklar zabıta gözetiminde Ankara'ya sevk olundular¹¹⁷⁰. Bu sevk olunan sanıklar arasında eski mebuslardan Hasib Bey de bulunuyordu.¹¹⁷¹ Adana'dan yola çıkarılan şapka olayıyla ilgili yirmi yedi mürteci 19 Aralık 1925 Cumartesi günü Ankara İstiklâl Mahkemesi'nce getirildi. Mahkemeye getirilen iki numaralı grup arasında eski Mebuslardan Hasib, Kadızâde Ziya ve Tevfik Efendiler gibi Kahramanmaraş'ın ileri gelenleri de vardı¹¹⁷².

21 Aralık 1925 tarihinde Kahramanmaraşlı mürteci elebaşları ve tertipçileri muhafaza altında İstiklâl Mahkemesine gönderildiler.¹¹⁷³ Şapka aleyine gösteriye katılanlar toplam otuz iki kişiydi. Ayrıca sevk edilenler arasında iki sancak da bulunuyordu¹¹⁷⁴.

İkinci trenle ikinci kafilе 27 Aralık 1925 tarihinde Ankara'ya ulaştı. Kahramanmaraş'taki şapka olayıyla ilgili zanlılar koruma altında Ankara hapis hanesine gönderildi¹¹⁷⁵. Ankara İstiklâl Mahkemesi Başkâtibi Şükrü Bey 28 Aralık 1925 tarihli bir telgrafla, Kahramanmaraş'tan trenle muhafaza altında gelen müezzın Hafız Mehmet ve otuz bir arkadaşının hapis haneye sevk ve teslim edildiğini İstanbul'da bulunan Ankara İstiklâl Mahkemesi Müdde-i Umûmilîğine bildirdi.¹¹⁷⁶

1169 Hakimiyet-i Milliye, 4 Aralık 1925

1170 İkdâm, 13 Aralık 1925

1171 Hakimiyet-i Milliye, 17 Aralık 1925

1172 Hakimiyet-i Milliye, 20 Aralık 1925

1173 Hakimiyet-i Milliye, 22 Aralık 1925

1174 Hakimiyet-i Milliye, 23 Aralık 1925

1175 Hakimiyet-i Milliye, 28 Aralık 1925

1176 TBMM.Arşivi, T.3, Dosya No.164

Şapka aleyhindeki yürüyüş sebebiyle tutuklanan Kahramanmaraşlıların hemen hemen hepsi fakir sahipsiz ve gariban insanlardı. İçlerinde şehir eşrafından zengin ve nüfûzlu kimseler çok azdı. Kahramanmaraşta'ki olaylardan her dönemde hesap sorulan ezilen maalesef fakir, suçsuz, masum, zavallı halk oldu. Bu itibarla şapka isyanı dolayısıyla tutuklananlar fakir ve sahipsiz olmalarından dolayı çok perişan oldular. 29 Kasım 1926 tarihinde Battaloğlu Memed'in durumunu bildiren bir ilmuhaber Ankara İstiklâl Mahkemesi'ne gönderildi. Bu ilmuhaberde Battaloğlu Mehmed'in altı çocuğu olduğu, ailesinin ve çocuklarının perişan bir şekilde sefalet çerisinde bulunduğu, aile ve çocuklarına bakacak kimsenin bulunmadığı bildirildi.¹¹⁷⁷

5- Sanıkların Yargılanması

Ankara İstiklâl Mahkemesi seyahata çıkmak için 23 Kasım 1925 Salı günü Sivas'a gitmek üzere otomobil ile Ankara'dan ayrıldı. Ayrılıştta Ankara'lılar tarafından uğurlandı.¹¹⁷⁸ 2 Kasım 1925 Perşembe günü Sivas'a ulaşan mahkeme; Vilâyet heyeti, Halk Partisi, Belediye, Milli Eğitim Müdürlüğü, Türk Ocağı Heyetleri, memurlar ve halk tarafından karşılandılar.

Mahkeme Heyeti Türk Ocağına misafir oldu, Belediye bu heyetin şerefine akşam yemeği verdi.¹¹⁷⁹ Mahkeme, Sivas'ta şapka giyilmesi hususuna karşı çıkanları yargıladıktan sonra, tamamı suçsuz bulunduğundan beraatine karar verdi.¹¹⁸⁰ 4 Aralık 1925'te Rize'ye gitti ve 14-15 Aralıkta 137 sanığın Mahkemesine baktı. "Frenk Mukallidliği ve Şapka" isimli İskilip'li Atıf Hoca'nın eseri isyanı tahrike sebep gösterildi. Köy imamlarının dağlık arazideki halkı ve saf köylüleri devlet aleyhine davet ettiği, bir kaç yüz kişiyi silahlandırdıkları, fakat halkın sağ duyusu ile beklenen isyanın meydana gelmediği, halkın hainleri tel'in ettiği ve sabırla adaletin gerçekleşmesinin halk tarafından beklendiği Mahkeme Başkanlığınca açıklandı.¹¹⁸¹

İstanbul'da da şapka aleyhinde tahrik ve teşvikte bulunan zanlılar hakkında soruşturma devam etti. Polis Müdür yardımcısı Aziz Hüdayi Bey'in başkanlığında oluşturulan Komisyon gözaltına alınanları soruşturdu. Camilerde kadınlara vaaz veren Münif Efendi adında bir hoca da tutuklanarak İstiklâl Mahkemesine sevk edildi. Atıf Hoca'nın "Frenk Mukallitliği ve Şapka" adlı kitabını yayınlayan Kitapçı Mihran ve Matbaacı

1177 TBMM.Arşivi, T.3, Dosya No.164.

1178 Hakimiyet-i Milliye, 24 Kasım 1925.

1179 Hakimiyet-i Milliye,26 Kasım 1925.

1180 Hakimiyet-i Milliye, 2 Aralık 1925.

1181 İkdâm, 15 Aralık 1925.

Bederos ve Atıf Hoca'da yargılanmak üzere İstiklâl Mahkemesine sevk edildiler.¹¹⁸²

Bir buçuk ay kadar seyahat ettikten sonra Ankara İstiklâl Mahkemesi Heyeti 29 Aralık 1925 Salı günü Ankara'ya geldi.¹¹⁸³ Heyet 31 Aralık Perşembe veya 2 Ocak 1926 Cumartesi günü mahkemeye başlayacağını bildirdi. Savcı Necib Ali Bey evrakın incelenmesine hemen başladı. Savcı, İstiklâl Mahkemesinin elinde bulunan davaların konuları hakkında sorulan bir soru üzerine şu açıklamayı yaptı:

“Ankara'da elimizde mevcut bulunan davaların en mühimleri İstanbul'da vasi (geniş) bir casusluk şebekesine aittir. Bundan başka Maraş hadisesinin failleriyle Erzurum'dan vürüd (yetişme, gelişme) edecek, oradaki hadisenin muharrikleri (kışkırtma) vaziyetinde bulunanların Mahkemesidir. Bu muhakemât ve neticeleri halkın büyük bir alâka ve heyecanla takib edeceğini zannediyorum.

Bundan maada dini siyâsete alet ittihaz etmek suretiyle münferit vak'a tarzında tahtis (söyleme) eden bazı vak'anın failleriyle Anadolu'da bazı memleketlerde halkın huzuru, sukûnû ihlâl (bozma) eden külhanbeyleri (eşkıya) vesair cerâimi (suçları) adliye erbabının muhakemeleri vardır. Heyetimizin bütün bu davayı az bir zaman zarfında intaç (neticelendirme) etmeğe çalışacağı tabiidir.”¹¹⁸⁴

6- Birinci Duruşma

Kahramanmaraş'tan Ankara'ya değişik guruplar halinde muhafaza altında sevkedilenlerin Mahkemesine 14 Ocak 1926 Perşembe günü başlandı.¹¹⁸⁵ İstiklâl Mahkemesi dini siyasete alet ederek halkı katliama teşvik etmek, hükümeti değiştirmeye teşebbüste bulunmak ve Şapka Giyilmesi Hakkındaki Kanûna karşı olmakla suçlanan zanlıların davasını ele aldı.¹¹⁸⁶

Mahkemenin Reisi Afyon Mebusu Ali Bey, Azalar Gaziantep Mebusu Kılıç Ali Bey ve Rize Mebusu Ali Bey, Müdde-i Umûmi (savcı) Denizli Mebusu Necib Ali Bey idi.

Bir başkan iki üye ve bir savcıdan oluşan II. Ankara İstiklâl Mahkemesi yargılamaya ilk olarak Ulu Cami Müezzini Haliloğlu Hafız Mehmet'ten

1182 İkdâm, 21 Aralık 1925.

1183 Hakimiyet-i Milliye, 29 Aralık 1925.

1184 Hakimiyet-i Milliye, 31 Aralık 1925.

1185 Hakimiyet-i Milliye, 15 Ocak 1926.

1186 TBMM.Arşivi, T.3, Dosya No.164, İkinci Ankara İstiklâl Mahkemesi Zabıtnamesi, 1341(1925) Defter No.1, Esas No.8.

başladı. Hafız Mehmet'e kimliği ve yaptıklarıyla ilgili ayrıntılı sorular soruldu ve doğru cevap vermesi istendi.

Hafız Mehmet, Kahramanmaraş'ın Kuzucak köyünden olduğunu, iki seneden beri Ulu Camide müezzinlik yaptığını, Kahramanmaraş'ta İmam-Hatip Mektebi'nde okuduğunu, altı lira maaşla çalıştığını söyleyerek kimliğini açıkladı. Daha sonra diğer sorulara karşı cevap olarak, 27 Kasım 1925 Cuma günü şafak vaktinden biraz evvel Ulu Caminin kapısını Hademe Abdullah'ın açtığını, kendisinin geldiği zaman caminin kapısının açık olduğunu, sabah namazını kıldıktan sonra Hademe Abdullah'ın bir kağıt bulduğunu, cemaatin isteği üzerine kağıdı kendisinin okuduğunu, kağıdın şapka hususunda yazılmış olduğunu ve kağıtta şapkanın giyilmemesi konusunda askerî ve mülkî memurlarla görüşülerek meselesinin çaresine bakılması ve elde yetkinin mevcut olduğu... gibi konuları içeren bilgilerin bulunduğunu, kağıdı İnşallah Maşallah Ali'nin yanına aldığını, kendisinin camiye geldiğinde 21 kişilik cemaatin bulunduğunu, cemaati başında sarık ve mendil bağlanmış olarak gördüğünü ifade etti.

Hafız Mehmet'in ifadesine göre Cuma günü imam-hatip Rıdvanzâde Hafız idi. Cuma namazından sonra Molla İbrahim kürsüye çıktı. Şapka giyilmesi aleyhine bağırarak ve ağlayarak konuştu. Bunun üzerine cemaat "şapka giymiyeceğiz" diye bağırışmaya başladı ve sancağı alarak dışarı çıktı. Bir kaç kalpak giymiş adam sancağı aldı.

Bunlar arasında Dönüklü köyünden Mahmut da vardı. Asker cemaatin durması için havaya ateş açınca halk askere silahla karşılık verdi. Müezzin Cuma günü akşamı evinde yakalandı. Camiye bırakılan şapka giyilmesi aleyhine yazılı bildiriye hükümete haber vermediği suçuyla itham edildi. Oysa kağıdı Hademe Abdullah bir bez içine sarılı bir şekilde bulmuştu.

Reis Ali Bey, müezzin Hafız Mehmet'i dini siyasete alet etmek, camide saçma sapan şeyleri okumak ve bildiriye İnşallah Maşallah Ali'ye vermekle suçladı.¹¹⁸⁷

Sırada bulunan 60 yaşındaki ikici sanık İnşallah Maşallah Ali'nin kimliğinin tesbitine geçildi. Sanık adının İnşallah Maşallah Ali mesleğinin bakkallık olduğunu, Fransız Harbinde ölen kardeşinin yerine adına İnşallah Maşallah Ali dendiğini, kardeşinin yetimhanede yaralandığını, 31 Mart hadisesiyle suçlu bulunarak idama mahkum edildiğini ve Belediye Başkanı Lütfi Bey ile bir gâvur kaçırdıklarını anlattı.

1187 İkinci Ankara İstiklâl Mahkemesi Zabıtnamesi, Defter No.1, Esas, No.8.

İnşallah Maşallah Ali'nin kardeşi II. Abdülhamit taraftarı olarak bayrak çekmiş, bu olayla 50 kişi tutuklanmış ve sonra genel aftan yaralanarak serbest bırakılmıştı.

Reis'in çok ayrıntılı sorularına Ali Efendi geniş geniş cevaplar verdi. Bu cevaplarında Cuma günü Ulu Camiye sabah namazına gittiğini, beş vakit namazını camide cemaatle kıldığını, sancak çıkarıldığında orada bulunduğunu, şapka aleyhine yazılan kâğıdın kendisine ait olmadığını söyledi. Reis'in, müezzinin kâğıdı kendisinin aldığı, ifadesini hatırlatınca, kâğıdı görmediğini ve nerede bulunduğunu bilmediğini ve şapka bulamadıklarından dolayı giyemediğini ifade etti. Savcı, Dar'ül Hilâfet Medreselerinin açılması için İnşallah Maşallah Ali'nin imzası bulunduğunu iddia etti. Bu iddia üzerine Ali Efendi, Medreselerin kapanacağı, Kur'an ve İslam Dini'nin kaldırılacağını Köşkeröglü Halil'den işittiğini naklen anlattı.

Savcı, Dar'ül Hilâfet Medreselerinin açılması için yapılan başvuru ve teşebbüse Köşkerin oğlu Halil'in imzasının bulunmadığını İnşallah Maşallah Ali'ye ihtaren hatırlattı.

Üçüncü sırada sorgulaması yapılan Mustafaoğlu 1890 (1306) doğumlu Sukûdiye mahallesinde oturan Kocabaşzâde Ömer Efendi'nin yanında hizmetçi olarak çalışan 36 yaşındaki Pekmezci Hacı Hüseyin'in kimliği tesbit edildi. İfadesinde Cuma günü sabah namazına Ulu Camiye geldiğini, dokuz nüfuslu aileye sahip olduğunu, fakir ve geçim sıkıntısı içerisinde bulunduğunu, sancağı çekenleri gördüğünü, cemaat Boğazkesen caddesine doğru giderken kendisinin bunlar arasına katılmadığını söyledi.

Evinin camiye uzak olmasına rağmen niçin Ulu Camiye namaza geldiğinin sorulması üzerine, buna hem Cuma namazını kılmak hemde alış-veriş yapmak için geldiği cevabını verdi. Sarık sarıp giydiğini, şapka giyilmesi emrini duyduğunu, ancak parası olmadığından şapka alamadığını ve hükümetin emrine uyararak şapka giyeceğini söyleyerek ifadesini tamamladı ¹¹⁸⁸.

Dördüncü sırada 1902 (1318) doğumlu, Ziraat Bankasında veznedarlık görevinden alınan Celiloğlu Ahmet Remzi'nin yargılanmasına geçildi. Kimlik tesbitinden sonra Ahmet Remzi 1920 yılından beri veznecilik yaptığını, şapka yaptırıp giydiğini ve dairesine şapka ile gittiğini, Ekmekçi mahallesinden olduğunu fakat Dulkadirli mahallesinde oturduğunu, Ulu Camide şapka aleyhine konuşulduğunu duyup eve gittiğini söyledi.

1188 Defter No.1,Esas No.8.

Mahkeme Reisi Ali Bey'in diğer sorularına Ahmet Remzi, Şapka Giyilmesi Hakkındaki Kanunun 26 Kasım 1925 Perşembe günü saat 11 civarında tellal tarafından ilan edildiğini, ertesi günü halkın bir günde nasıl ve nereden şapkayı temin edebileceğini, sabah namazında camideki cemaatin 10-15 kişi civarında olduğunu, müezzinliği Hafız Mehmet Efendi ve imamlığı Molla İbrahim Efendi'nin yaptığını, şapka aleyhinde yazılan kâğıdı Hademe Abdullah'ın getirip müezzine verdiğini, müezzinin neler okuduğunu duymadığını ve cuma namazında bulunmadığını, Alay Kumandanı Celâl Bey'in camiye bir nöbetçi koyduğunu, bu kadar cemaatin tutuklanmasının yanlış olduğunu, ikinci namazında camiye geldiğini, Molla İbrahim Efendi'nin hücresinin (imam ve müezzinlere aid oda) zorla açılarak içeri girildiğini; Vali, Alay Kumandanı ve Müftü'nün birlikte Ulu Camiyi abluka altına aldıklarını ayrıntılı bir şekilde anlattı. Ahmet Remzi'nin yukarıda anlattığı ifadelerine sinirlenen Savcı, sanığı yalan söylemek ve inkâr etmekle suçladı .¹¹⁸⁹

Sorgulama sırası bakkallık yapan 55 yaşındaki Ahmetoğlu Ali'ye geldi. Savcının iddiaları ve Reisin sorularına sanık olarak cevabında, Cuma günü Cuma namazı için Ulu Camiye gitmediğini, Divanlı Camisinde Cuma namazını kıldığını, sancağın çekilerek isyan edildiğini başkalarından duyduğunu, ikinci namazı için Ulu Camiye gittiğini, caminin önünden geçen suyun kenarında bekleyen Vali, Belediye Başkanı, Ramazan Efendi ve Müftü'nün ikinci ezanını okutmadığını ifade etti. Ahmetoğlu Ali, Savcı ve Mahkeme Reisi'nin dikkatinden kaçan bir konuyu özellikle açıklama gereğini duydu. Sanık olayın bir provakasyon olması ihtimaline değinerek ikinci namazına geldiğinde caminin içinde bir hocanın "Allah, Allah" diyerek çıktığını ve yüzükoyun kaçtığını, kendilerinin ise tutuklandığını, Vali'ye; "Niçin hocayı tutmadınız da bizi topladınız, buraya getirdiniz, bu insaf mıdır?" diye soru sorduğunu, bunun üzerine Vali'nin hocanın işi böyle yaptığını ve kabahati olmadığını açıklayan bir cevap verdiğini ifade etti. Uzun uzun açıklamalarda bulunan Ahmetoğlu Ali, okunan heyzannâmeyi duymadığını belirten sözleriyle cevaplarını tamamladı.¹¹⁹⁰

Altıncı sırada Ekmekçi mahallesinden dericilik işleriyle meşgul olan, hayatında hiç tutuklanmayan 1876 (1292) doğumlu 50 yaşındaki Ali oğlu Memili'nin yargılanmasına geçildi. Reisin kendisine yönelttiği sorulara özet olarak Cuma günü sabah namazına Ulu camiye gittiğini, Camideki paşa çardağında bulunan Hademe Abdullah'ın dizinin dibinde şapka aleyhine yazılmış bilgileri içeren beze sarılı kâğıdı gördüğünü, dükkânını erken açmak

1189 Aynı Zabıtlar Defter No 1.

1190 Aynı zabıtlar Defter no 2.

için camiden erken ayrıldığından bildirinin okunduğu esnada camide bulunmadığını anlattı.

Memili Bey de diğer Kahramanmaraşlılar gibi Cuma namazına Ulu Camiye gitti. Vaazı Hafız İbrahim (Molla İbrahim)'in yaptığını, hoca konuşmaya başlayınca camiden ayrılıp çarşıya gittiğini söyleyen sanık, ikinci namazına Ulu Camiye geldiğini, Vali, Müftü ve Kumandanın caminin kapısını çevirdiklerini, camiye ikinci namazı için 39 kişinin geldiğini ve hepsinin tutuklanarak cezaevine götürüldüğünü söyledi. Sancağın çekilmesinde kendisinin orada bulunduğu iddiası karşısında, debbağhaneye (tabakhane) geldiğinde sancağın çekilmiş olduğunu duyduğunu, kendisinin tabakhane tutuklanarak götürüldüğünü, tutuklu bulunduğu yerde kendisine işkence yapıp dayak atıldığını, aklının başından gittiğini, iki saat sonra tekrar sopayla kendisine dayak atıldığını, Kahramanmaraş'taki ifadesinin zorla verdirildiğini açık açık anlattı.

Savcı, Memili Bey'i yalan söylemekle suçladı. Mahkeme üyesi Kılıç Ali sanığa sancağın çekilmesinde Beyazıdzadelerden kimlerin bulunduğunu sordu. Bu soruya cevap olarak Memili Bey onların evlerinin Ulu Camiye uzak olduğu karşılığını verdi. Memili Bey'in sorgulanmasıyla mahkemenin 14 Ocak 1926 Perşembe günü duruşması sona erdi.

7- İkinci Duruşma

İkinci duruşma 16 Ocak 1926 Cumartesi günü başladı. 16 ocakta yapılan duruşmada Reis Afyon mebusu Ali Bey, âzâlar Kılıç Ali ve Galib Beyler idi.

İkinci duruşmada mahkeme sorgulamaya, 1925 yılında ölen müezzin Ömer Efendinin vekili olarak beş lira maaşla çalışan dört çocuklu, Ulu caminin ikinci müezzini Battaloğlu Lütfü Efendiden başladı. Reisin sorularına müezzin Lütfü Efendi cuma günü sabah namazına Ulu camiye geldiğini, müezzinlik sırasının ikinci müezzin Hafız Mehmet Efendi'de olduğunu, Hademe Abdullah'ın kapının aralığına konmuş bir kâğıdı bulduğunu, kâğıdı getirip müezzin Hafız Mehmet'e verdiğini, cemaatin isteği üzerine şapka aleyhinde bilgilerin yazılı olduğu kâğıdı Hafız Mehmet'in okuduğunu anlattı.

Kağıt, Şapka Giyilmesi Hakkındaki Kanunun aleyhinde idi. Bu bildiride şapka konusunda Hükümet yetkilileri mülkiye ve askeri memurlarca görüşme yapılması yazılıydı. Bildiri Molla İbrahim'in elindeydi. Cuma namazı için ezan okundu ve namaz kılındı. Halk dağılırken Molla İbrahim kürsüye çıktı, ayet okuyarak konuşmaya başladı. Heyacanlı konuşması esnasında “Şapka giyilmedi, müslüman şapka giymez, bende giymem ahdim var ” dedi. Bunun

üzerine cemaat galeyana gelerek bağırma, feryat etmeye başladı ve caminin kapısından dışarı dağıldı. Sonra Molla İbrahim tekrar caminin ihata duvarının üzerine çıktı. Halka hitaben yaptığı nutukta “Şapka giymeyiz!” diye bağırdı. Halkın ve Molla İbrahim’in bu şekilde bağırışmaları karşısında jandarma havaya bir kaç el ateş etti.

Yukardaki özetini verdiğimiz açıklamaları yapan Lütü Efendi, sorulara verdiği cevabında ertesini gün sabahleyin kendisinin evinde tutuklandığını, dükkanları beş gün açmayalım diyenleri tanımadığını, şapka aleyhinde yazılan kağıdı çabuk ve düzgün okumasından dolayı Hafız Mehmet’in yazdığından şüphelendiğini açık açık anlattı.

Savcının şapka aleyhinde olanları niçin valiliğe haber vermediği sorusunu böyle bir durumdan haberi olmadığını ifade eden sözleriyle cevapladı.¹¹⁹¹

İkinci duruşmanın ikinci sanığı 65 yaşındaki dört çocuklu Hacı İshak oğlu Mehmet Durdu Fakih idi. Okuma yazma bilen Fakih devlete ait bir geliri götürü usulü ile alıp toplama işi olan mültezim mesleği ile meşguldu. O da diğer sanıklar gibi uzun ve ayrıntılı sorulara yeteri kadar cevap verdi. Reisin Cuma namazında bulunup bulunmadığı, olaya katılıp katılmadığı sorusu karşısında; Cuma namazından sonra Fetih ve Kehf surelerinin okunduğunu, ondan sonra mihrabda hocanın ayetler okuduğunu, hocanın; “Ben şapka giymem, isterse assınlar isterse kessinler” dediğini, cemaatin hep bir ağızdan “Allah Allah” diye bağırdığını, mimber kapısında bulunan sancağı alıp gittiklerini, arkasından ikiyüz el silah atıldığını, yavaş yavaş kahvenin önünden evine giderken silah seslerini duyduğunu ve hapishanenin kapıları kırılarak boşaltıldığını başkasından öğrendiğini ifade etti.

Reisin sorularına cevap veren Mehmet Durdu Faki; İnşallah Maşallah Ali’nin kendisinin evine gelerek şapkadan bahsettiğini, “bu şapkadır” dediğini kendisinin de Kadı Ziya’ya gideriz onlar ne derse yaparız diye cevap verdiğini, arkadaşlarına idare âzâları Ömer ve Ahmet Efendilere müraacat edilmesini tavsiye ederek dağıldıklarını anlattı. Fakih, olayın olduğu Cuma sabahı İnşallah Maşallah Ali ile karşılaştığını, bu arada Kadir Paşa ile Şükrü Bey’e gitme ve meseleyi anlatma konusunu görüştiklerini izah ederek 31 Mart hadisesinde İnşallah Maşallah Ali’yi görmediğini söyledi.

Üçüncü sanık Ekmekçi Mahallesinden tabak (dericilik) işiyle uğraşan, 1910 (1326) doğumlu Süleymanoğlu Mehmet idi. Mehmet Efendi duruşmasında yukardan gelirken silah atanlar arasına karıştığını, kendisini dövüklerini ve döve döve zorla aleyhde ifade verdirdiklerini söyledi.

1191 Aynı zabıtlar Defter no 2.

1888 doğumlu Hacı Ahmet oğlu Pişkinzâde Osman Efendi ifadesinde, Şapka Giyilmesi Hakkındaki Kanunun 26 Kasım 1925 Perşembe günü saat 11 de Hükümet ve Belediye tarafından ilan edildiğini, zamanın çok sınırlı ve kısa olduğunu, ilânı duyan herkesin evine gittiğini, ertesi gün Cuma ve hafta tatili olması dolayısıyla giymek için şapka temin etmenin mümkün olmadığını açık açık anlattı. Sanık kendisine yöneltilen sorulara ayrıntılı cevaplar verdi. O da Cuma sabahı camiye namaz kılmaya gitti. Önceleri Şer'îye başkâtipliği yapan Evliya Efendi imam oldu. Namaz kıldıktan sonra cami hademesi bir kağıt buldu. Hafız Efendi mihrabın yanında kağıdı okudu. Kağıtta; şapka giydirilmekle zulm edildiği, halka zahmet ve sıkıntı verildiği, şapka giyilmemesi için askerî ve mülkî heyetlerin bu konuyla ilgilenecekleri, sünnet-i seniyye-i Muhammedî olan sarığın nasıl ihmal edileceği gibi ifadeler vardı.

Soruları cevaplayan Pişkinzâde Osman Efendi ifadesine devam ederek Şapka Giyilmesi Kanununun uygulanması konusunda Müftünün ihmali bulunduğunu, Müftünün hatasını Valiye söylediğini, Valinin şikâyetine cevap vermediğini ve vaaz eden imamın o gün görev yapan resmi imam olmadığını belirtti. Savcının medreselerin kaldırılması aleyhine faaliyette bulunduğu iddiası karşısında, medreselerin tekrar açılması için Kırmacızâde ve mebus Tahsin Bey'in telkin ve teşviki sonucu konuyla ilgilendiğini, medreselerin açılması lehinde Kırmacızâde ve mebus Tahsin Bey'in teşvik ve teşebbüste bulunduğunu ima eden açıklamalar yaptı.

Sıradaki beşinci sanık 1889 (1305) doğumlu, Kuytul mahallesinde sirmacılıkla meşgul olan Osman oğlu Hacı Osman ifadesinde şapka olayını devriye gezen askerlerden öğrendiğini söyledi.

Diğer adı Durdu olan Ömer oğlu Taşo Şaziye mahallesinde ikâmet ettiğini, Cuma günü kale dibine tesadüfen geldiğini, kalabalığı gördüğünü ve şapka giyilmesi aleyhinde yürüyüşe katılmadığını ifade etti.

Bakkallar şeyhi 1873 (1289) doğumlu Bayramoğlu Halil Çavuş şapka olayıyla ilgisi bulunmadığını anlatırken, Savcı sanığın sözünü keserek 31 Mart'taki bayrak olayında bulunduğunu iddia etti. Halil Çavuş 31 Mart olayında bayrak çekenlerin yanında veya yakınında yer almadığını açıkladı.¹¹⁹²

Aşağıda kısaca kimlikleri verilen sanıklar, ikinci duruşmada hemen hemen aynı ifadede bulunarak şapka olayıyla ilgilerinin bulunmadığını, Savcının kendileri hakkındaki iddialarının yersiz ve asılsız olduğunu söylediler. Bu sanıklar:

1192 Aynı zabıtlar Defter no 2.

- 1- Çarşıbaşı'nda ikâmet eden, köşkerlikle meşgul olan 55 yaşında bulunan Hacı Durduoğlu Mustafa Çavuş,
- 2- Rençberlik yapan 65 yaşında bulunan Topal Mehmetoğlu İbiş,
- 3- 1896 (1312) doğumlu Ahsenoğlu Ahmet,
- 4- 65 yaşındaki Hacı Mehmetoğlu Karaküçükzâde Hacı Mustafa Efendi.¹¹⁹³
- 5- Ekmekçi mahallesinden 21 yaşındaki Mehmetoğlu Ali,
- 6- Kömürcülük yapan 1908 (1324) doğumlu Mehmetoğlu Ahmet,
- 7- Mesleği demirci 1901 (1317) doğumlu Velioğlu Ali,
- 8- Köşgerlik yapan 1908 (1324) doğumlu Kara Alioğlu Sıddık,
- 9- Mızıkâ çalarak ve süt satarak geçimini sağlayan 1898 (1314) doğumlu İbrahimioğlu Sıtkı,
- 10-Sebzecilik yaparak hayatını kazanan 1892 (1308) doğumlu Kâmioloğlu Ali,
- 11-Köşkerlik yapan 1901 (1317) doğumlu Mehmetoğlu Durdu,
- 12-Çulhacılık yapan 1908 (1324) doğumlu Berber Mustafaoğlu Veli,
- 13-Tellallık ederek geçimini temin eden 55 yaşında bulunan Muhacir Resuloğlu Mehmet,
- 14-Bir işi veya mesleği olmayan, rençberlik (amelelik) yapan 1909 (1325) doğumlu Yılkıranoğlu Mehmet,
- 15-Önceleri Hükümette tahsildarlık yapan ve 60 yaşında bulunan Karamaraş oğlu Mehmet,
- 16-Bakkallık yapan, Cığcığı (Hayrullah) mahallesinde ikâmet eden Karaoğlanoğlu Bekir,
- 17-1892 (1308) doğumlu İmam Hüseyinoğlu Hacı Ali
- 18-Kahramanmaraşlı, 1882 (1298) doğumlu, Süleymanoğlu Sabık Mebus Hasib Bey, sorgulamasında şehir halkının karakterini tasvir eden açıklamalarda bulundu. Sanık ifadesinde, Müezzin Hafız Mehmet ve Molla İbrahim Efendi'nin olaylar çıkarabileceğini, Maraş'ta cahillerin ve avam sınıfının hakim olduğunu, bu avam sınıfının söz ve nasihat dinlemediğini, kendisinin bu cahil avam sınıfından çok sıkıntılar çektiğini, zaman zaman bu avam sınıfının problemler çıkardığını ilginç ve ayrıntılı bir şekilde açıkladı.
- 19-Rüştiye (Ortaokul) eğitimi yapan çiftçilikle meşgul olan 1888 (1304) doğumlu Hasan oğlu Ziya Efendi,

1193 Aynı zabıtlar Defter no 3.

20-Her hangi bir iş ve mesleği olmayan 1876 (1292) doğumlu Hüseyinzâde Nuri,

21-Kuyucak mahallesinden 41 yaşında Mehmetoğlu Şişmanzâde Arif,

22-İptal edilen İstinaf (bidayet, ilk) Mahkemesi üyesi 1863 (1279) doğumlu Hafız Alioğlu Kuşuczâde Ahmet Efendi (2),

23-Ticaretle meşgul olan 1896 (1312) doğumlu Bekir Sıtkıoğlu Arif Beyzâde,

24-Manifaturacı 1883 (1299) doğumlu Mehmetoğlu Şişmanzâde Nuri Efendi,

25-Duraklı mahallesinden çiftçilik yapan 38 yaşında Veyselöğlü Hasan Efendi

8- Üçüncü Duruşma

Üçüncü duruşma 18 Ocak 1926 Pazartesi günü yapıldı. Bu duruşmada da sorgulaması yapılarak ifadesi alınan sanıklar birinci ve ikinci duruşmada ifadesi alınan sanıkların açıkladıkları konuların hemen hemen aynısını söylediler. Bundan dolayı aşağıda isimleri yazılı üçüncü duruşmada sorgulaması yapılan sanıkların sadece tesbit edilen kimlikleri verildi. Aslında bu sanıkların ifadeleri çok geniş ve dikkat çekiciydi. Açıklamalar hem bölge insanının karakterini hem de bu insanların tahrik edilerek nasıl kötü yönlendirildiğini, şehiri yönetenlerin ne kadar tecrübesiz ve bilgisiz olduklarını, hatta şapka olayının şehirdeki itibar sahibi ileri gelen kişilerin tahrik ve teşviki sonucu meydana geldiğini belirtiyordu. Bu konularda ifade veren sanıklar;

1-İstanbul Hukuk Fakültesi mezunu, çiftçilik yapan, Ziraat Odası ve Meclisi Umumi üyesi, 1892 (1308) doğumlu, Hasan Fehmi oğlu Kadızade Tevfik Efendi

2-Ticaret Odası Başkanı, Belediye ve Halk Partisi üyesi, 1873 (1289) doğumlu, Alioğlu Kocabaş Ömer Efendi,

3-Önceleri ticaretle meşgul olan, 1902 (1318) doğumlu, Hasan oğlu Ebubekirzade Mustafa Efendi,

4-Ticaret yapan 1903 (1319) doğumlu, Mustafa oğlu Kocabaşzade Ahmet Efendi,

5-Ticaretle meşgul olan ve 50 yaşında bulunan Hacı Ali oğlu Yaşar Beyzade Hacı Nuri Bey¹¹⁹⁴

1194 Aynı Zabıtları Defter No 5.

6-Hatuniye mahallesinden, ticaretle meşgul olan 1865 (1281) doğumlu Abdullah oğlu Hasırzade Hasan Efendi ¹¹⁹⁵

7-Tüccarlık yapan 1892 (1308) doğumlu Mustafa oğlu Ali Kocazade Mehmet Efendi ifadesinde şapka giyilmesine karşı olmadığını şapka isyanı olmadan önce de şapka giydiğini ve bunun şehir halkınca benimsendiğini söyledi.

8-60 yaşında Mehmet oğlu Dedezade Mehmet Efendi ,

9-Ticaret Odasında ve Halk Partisinde üye, 1885 (1301) doğumlu, Ali oğlu Arifzade Arif Bey,

10-Saraciyelik yapan, 85 yaşında Hacı Hasan oğlu Eşbahzade Hasan Efendi,

11-Ziraatçılık yapan, 46 yaşında Mehmet oğlu Nazifzade Ahmet Efendi,

12-Belediye Meclisi Üyesi Ali oğlu Kısakürekzade Ahmet Efendi,

13-Belediye Meclisi Üyesi 35 yaşında Hacı Mehmet oğlu Ali Efendi,

14-Derici (debbağ), 46 yaşında Hacı Ahmet oğlu Şirikçizadelerden Hacı Mehmet Efendi,

15-Ziraatçı 1873 (1289) doğumlu, Ahmet oğlu Kâtipzade Mehmet Efendi,

16-Ziraatçı, Mustafa oğlu Derviş Ağa,

17-Meclis-i Umumi ve Halk Partisi Üyesi, ticaretle meşgul, 60 yaşında, Mehmet oğlu Kocabaşzade Hacı İbrahim Efendi,

18-Kahramanmaraşlı, 1876 (1292) doğumlu Ahmet Raşit oğlu Dr.Veliddin Bey,

19-1877 (1293)doğumlu Mehmet Sabit oğlu Mehmet Tevfik Bey,

20-1876 (1292) doğumlu Osman oğlu Kuytul Muhtar Hafız Mehmet ¹¹⁹⁶.

18 Ocak 1926 da yapılan üçüncü duruşmada 20 sanığın sorgulaması yapıldı. 14, 16 ve 18 Ocak tarihlerinde yapılan üç duruşmada toplam 59 sanığın ifadesi alındı. Sanıklara sorulan sorulara onların verdiği cevaplar 6 deftere işlendi. Sanıkların ifadelerinin yazıldığı 6 defter toplam 202 sayfa tuttu. Her sayfanın altı parafe edilen defterlerin sonuna İstiklâl Mahkemesi 22 Nolu kararını ve bu karara bağlı ek kararını yazdırdı. Böylece Ankara'ya

1195 Aynı Zabıtları Defter No 6.

1196 Aynı ZabıtlarDefter No 6

gönderilen şapka giyilmesi Kanununa muhalefet eden Kahramanmaraşlıların sorgulaması tamamlandı.

Kahramanmaraşlılardan nüfuzu olan bazı seçkin şahıslar İstiklâl Mahkemesinde yargılananların affedilmesiyle ilgili teşebbüslerde bulundular. Kadızade Ziya Efendi 19 Ocak 1926 da Atatürk'e bir telgraf çekerek 2. Ankara İstiklâl Mahkemesine sevk edilen ve burada yargılanan hemşehrilerinin bağışlanmasını istedi¹¹⁹⁷. O dönemde haberleşme araçlarının yetersizliği dikkate alınırca, Kadızade Ziya Efendinin gelişmelerden haberi olmadığı ve kararı bilmediği çok normaldi.

Zira bu telgrafın tarihi İstiklâl Mahkemesinin kararından bir gün sonrayı gösteriyor. Halbuki 2. Ankara İstiklâl Mahkemesi yargılamada sanıkların üçüncü duruşmasını 18 Ocak 1926 Pazartesi günü tamamladı, aynı gün son kararını vererek suçluların cezası infaz edildi. Yani Kadızade Ziya Efendinin suçluların bağışlanması için Atatürk'e gönderdiği telgraf, infazdan sonra ulaştığından karar üzerinde herhangi bir etki sağlamadı.

9- Karar

2. Ankara İstiklâl Mahkemesinin 18 Ocak 1926 Pazartesi günü, Mahkeme Başkanı Afyonkarahisar Mebusu Ali Bey, üyeler Gaziantep Mebusu Kılıç Ali ve Aydın Mebusu Reşit Beylerin imzalarıyla esas no 8, karar no 22 sayılı kararı alındı¹¹⁹⁸.

25 Kasım 1925 tarih ve 45 numaralı Şapka Giyilmesi Kanunu, 26 Kasım 1925 tarihinde saat 10 sularında Kahramanmaraş Belediye Başkanı Lutfi Bey tarafından ilan edilmesi üzerine, 27 Kasım 1925 Cuma günü Kahramanmaraş'ın Ulu Camisinde Cuma namazından sonra Molla İbrahim adındaki Cami imamının konuşmasının ardından cami minberinde bulunan ayeti kerime işlemeli kırmızı ve yeşil bayrakları yanına alan halk çok büyük kalabalık halinde silah ata ata ve silahlı olarak Hükümete hucum etti.

Etrafı kordon altına alan zabıta kuvvetlerine baş kaldıran çok büyük bir kalabalık vilayet etrafına ve Hükümet Konağı avlusuna toplanarak hep bir ağızdan şapka giymeyiz, şapka giyen Hükümeti tanımıyoruz, gavur valiyi istemeyiz diye bağırıldılar. İsyancılar daha sonra içinde 200 tutuklu bulunan Cezaevinin kapılarını kırarak fırsat kollayan tutukluların kaçmasına sebep oldular. Bu olaylarla ilgili 28 Kasım 1926 Cumartesi, Ulu Cami Müezzini Hafız Mehmet, İnşallah, Maşaallah Ali, Pekmezci Hacı Hüseyin bin Mustafa, Cami hademesi Muhacir Abdullah, Battaloğlu Hacı Memiş, Hacı İshakzade

1197 TBMM arşivi T 3, Dosya No 164.

1198 TBMM Arşivi, T 3, Dosya No 164, II Ankara İstiklâl Mahkemesi Dosyası Eser No 8, Karar No 22, Hakimiyeti Milliye 15 Aralık 1926.

Durdu Fakih, veznedarlıktan ayrılmış Ahmet Remzi, Bayraktar Süleymanoğlu Mahmut, Pişkinzade Osman Fakih, Ekmekçi Mahallesinden Memişoğlu Ali, Ekmekçi Mahallesinden müteveffa Memişoğlu Mehmet, İmam Hüseyinoğlu Hacı Ali, Çolak Ali, Yemenlioğlu Semi, Karaoğlanoğlu Bekir, Velioğlu Muharrem, Kara Alinin oğlu Sıddık, Şeyh mahallesinde İsmail oğlu Sıddık, Kamiloğlu Ali, Mahmut oğlu Durdu, Serdar Mustafa oğlu Veysel, Muhacir Resul oğlu Mehmet Gazzaz Durdu, Osmaniyeli Halil oğlu Ahmet, Halil Çavuş, Taşo, Toplak oğlu Mustafa Çavuş, Tahmas Ökkeş, Yılkırkan Mehmet oğlu Ahmet ve hala firarda bulunan Maraş'ın Kuytul muhtarı Hafız Mehmet, Molla İbrahim, Maraşlı Bayraktar Hamdi, Maraşlı Nalbant Ahmet tutuklandılar.

Yukarıda adı geçen tutukluların eylemlerini yönlendirecek manevi yönden amir durumda olan, şapka isyanından önce Bakanlar kurulunca verilen kararın tam olarak uygulanmasında ihmali bulunan Kadızade Ziya, Hüseyinzade Nuri, Şişmanzade Arif, Ahmet Hamdi, Arifi Beyzade Abdülkadir, Şişmanzade Nuri, Çiftçizade Hasan, Kadızade Tevfik, eski mebus Hasib, Kocabaşzade Ömer, Ebubekirzade Mustafa, Kocabaşzade Ahmet, Neşet Beyzade Hacı Nuri Bey, Hüsnüzade Hasan Efendi, Ali Kocabaşzade Mehmet, Dedeade Mehmet, Arifzade Arif Efendi, Turgut, Eşbahzade Hüseyin, Kısakürekzade Ahmet, Kuruşuzade Ali, Seyyid Bahtiyarade Hacı Mehmet, Katıpzade Mehmet, Katıpzade Derviş Ağa, Kocabaşzade Hacı İbrahim Ağa, Dr. Veliddin, Nazifzade Ahmet, Musa Efendizade Mehmet Efendi 9 Aralık 1925 tarihinde tutuklandılar.

İsimleri zikredilenlerin mahkemeleri sonucunda; sanıklardan Ulu Cami müezzini Hafız Mehmet'in isyan sabahı camide kamuoyunda fesat çıkarmak maksadıyla hazırlanan şapka giyilmesi aleyhinde bildiriye tertipleyip okuduğu, öğle namazında eskiden beri şapka giymediğinden ve giymeyeceğinden bahsettiği, isyan günü Cuma namazında toplanan halkı Pekmezci Hacı Hüseyin ile birlikte Hükümet aleyhine kıyama tahrik eyledikleri ve halen firarda bulunan Molla İbrahim'in de bu hususun temini için minberde vaazda bulunduğu, Kuytul Muhtarı, Bayraktar Hamdi ve Nalbant Ahmet ile birlikte hepsi fiilen ve silahlı olarak isyana iştirak ettikleri ve Süleymanoğlu Mahmut, Müezzın Battal Mehmet, Durdu Fakih, Ziraat Bankası veznedarlığından uzaklaştırılmış Ahmet Remzi, Karaoğlanoğlu Bekir, Ulu Cami Hademesi Abdullah ile Bitlisli Mesutoğlu Mehmet, Van muhacirlerinden İsmailoğlu Sıddık'ın da isyanda çeşitli şekilde propağanda yaparak ve silahlı bir şekilde Hükümete ve hapisaneyeye hücum eyledikleri ve sanıklardan Mebus Sabık Hasib Beyin de isyanın çıkmasından önce kendisine şapka hakkında müracaatta bulunan Hafız Mehmet ve diğer şahıslara "Ben şapka

giymeyeceğim beni hükümet zaten muhalif tanıyor; siz başınızın çaresine bakınız ve direnmek için kuvvet temin edilmiştir" gibi sözlerle isyanın çıkmasına sebep olmak suretiyle ikinci derecede olaya karıştığı tesbit edilmiştir. Eski tahsildar Maraşlıoğlu Halil'in de Sabit Efendi hakkında vatana ihanette bulunduğu dair yalan yere yazılı olarak ihbarda bulunduğu, mahkeme önünde yazısının kendisine ait olduğunu itiraf etmesi, Sabit Efendinin iddia ettiği gibi Ulu Camii'de halkı isyana teşvik etmediği, sözkonusu mektubu aralarındaki mevcut davanın etkisi altında yazdığını itiraf etmesi, sanığın adı geçen faaliyeti cesaret bularak işlemediği; evrakın incelenmesi neticesindeki ifadelerinden ve şahitlerin dinlenmesinden, tutandıktan ve kendilerinin daha önce mahkeme huzurundaki ikrarlarından anlaşılmıştır. Bu sanıklardan Ulu Camii müezzini Hafız Mehmet, İnşallah Maaşallah Ali, Bekmezci Hacı Hüseyin'in huzurda ve hala firarda bulunan Kuytul muhtarı Hafız Mehmet, Molla İbrahim, Bayraktar Hamdi, Nalbant Ahmet'in gıyaben hareketlerine tevafuk kanun-u Ceza-i Umumi'nin muaddel 55. maddesinde "Her kim Hükümet aleyhine müsellehan isyana..." diye yazılı fıkrası delâleti ile muaddel 57. maddesinin "beyan olunan ...ve icraya tasaddi eyerlerseol Cemiyete dahil bulunanlardan...ve muhrik-i mefseket olanlar her nerede tutulur ise idam olunur" diye yazılı fıkrası mucibince asılarak idamlarına ve hala firarda bulunan Kuytul Muhtarı, Molla İbrahim, Bayraktar Hamdi, Nalbant Ahmet'in de Hukuk-u Medeniyeden isbatı ile mallarının haczine; Süleyman oğlu Mahmut, Müezzin Battal Mehmet, Durdu Fakih, Ziraat Bankası Veznedarlığından atılmış Ahmet Remzi, Karaoğlanoğlu Bekir, Ulu Camii Hademesi Abdullah, Bitlisli Resul oğlu Mehmet ve Van Muhacirlerinden İsmailoğlu Sıtkı'nın hareketine tevafuk eden Kanun-u Ceza-yı Umuminin muaddel elli beşinci maddesi delaleti ile elli yedinci maddesinin "mevkii hiyanette tutulanlar... müebbeten veya muvakkaten küreğe vaz' olunurlar" diye yazılı fıkrası mucibince onar sene küreğe konulmalarına; bunlardan Süleymanoğlu Mahmut nüfus kütüğündeki kaydına nazaran henüz onbeş yaşında gözükmekte ise de kendisinin tavır ve hareketlerinden yirmi iki yaşında olduğuna Hakim Heyetince kanaat getirildiğinden Usul-ü Muhakemat-ı Cezaiyye Kanununa ilave edilen 23 Nisan 1925 tarih ve 660 numaralı kanunun 7. maddesi mucibince yaşının 22 olduğuna ve nüfus sicilinin bu suretle düzeltilmesi yönünde Mahalli Nüfus Müdürlüğüne yazılı olarak görüş bildirilmesine ve Sabit Efendi hakkında iftira ettiği mahkemece tesbit edilen Maraşlıoğlu Halil'in hareketine tevafuk eden Kanun-u Ceza-yı Umuminin 213. maddesinin "bir kimseye ligarazın cürüm isnad edertasni' eder ise....delaili maddiyenin derece-i kuvvetine göre bir haftadan üç seneye kadar haps olunur" diye yazılı fıkrası mucibince üç sene hapsine ve keza iş bu isyan ve harekatta dolaylı olarak katıldığı tahakkuk eden Mebus-u Sabık

Hasip Bey'in de hareketine tevafuk eden Kanun-u Ceza-yı Umuminin 57. maddesi delaleti ile 45. maddesinin "eğer fiili asli idam veya müebbed...fer'an zimethal olanlar hakkında 10 seneden aşağı olmamak üzere muvakkat küreğe konulurlar" diye muharrer fıkrası mucibince 10 sene müddetle küreğe konulmasına, isyan hadisesi ile alakadar olduklarına dair kanaat- i bahş ve vicdani olacak delail-i kanuniye görülemediği cihetle Kadızade Ziya, Nuri Hüseyinzade Nuri Şişmanzade Arif, Kuşçuzade Ahmet Hamdi, Arifzade Abdülkadir, Şişmanzade Nuri, Çiftçizade Hasan, Kadızade Tevfik, Kocabaşzade Ömer, Ebubekirzade Mustafa, Kocabaşzade Ahmet, Hacı Nuri Beyzade Hasan, Ali Kocazade Mehmet, Dedeade Mehmet, Arifzade Arif, Diş Tabibi Hasan Turgut, Eşbahzade Hüseyin, Kısakürekzade Ahmet, Kuruşçuzade Ali, Hacı Mehmet, Katipzade Mehmet, Fatımzade Derviş, Hacı İbrahim, Dr. Veliddin, Nazifzade Ahmet, Musa Efendizade Mehmet Efendilerle, Pişkinzade Osman Fakih, Ekmekçi Mahallesinden Memişoğlu Ali, Sofu Memişoğlu Memiş, İmam Hüseyinoğlu Hacı Ali, Çolak Ali, Alioğlu Semi', Veliolu Muharrem, Karaalioğlu Sıddık, Kâmilolu Ali, Mehmetolu Durdu, Osmaniyeli Halilolu Ahmet, Halil Çavuş, Şaziye Mahallesinden Taşo, Mustafa Çavuş, Topal Mehmetolu İbiş, Karaküçükzade Mustafa Efendi, meşhur Tahmas Ökkeş, Yılkırkan Mehmetolu Ahmet'in beraatlerine, başka bir sebeple tutuklu değillerse serbest bırakılmalarına ittifakla 18.01.1926 tarihinde karar verildi.¹¹⁹⁹

Yukarıda açıklanan 2. Ankara İstiklâl Mahkemesinin 22 nolu kararına göre:

a-İdam cezasına mahkum olanlar:

- 1) Ulu Camii Müezzini Hafız Mehmet
- 2) İnşallah Maşallah Ali
- 3) Pekmezciolu Hacı Hüseyin
- 4) Kuytul Muhtar Hafız Mehmet
- 5) Molla İbrahim
- 6) Bayraktar Hamdi
- 7) Nalbant Ahmet

b-Mallarına elkonulması cezasına çarptırılanlar:

- 1)Kuytul Muhtar Hafız Mehmet
- 2)Molla İbrahim
- 3)Bayraktar Hamdi

1199 Aynı Zabıtlar, Eser No 8, Karar No 22 Dosya No 164.

4)Nalbant Ahmet

c-On sene küreğe mahkum cezasına çarptırılanlar:

1)Süleymanoğlu Mahmut

2)Müezzin Battal Mehmet

3)Durdu Fakih

4)Ziraat Bankası Veznedarlığından matruk Ahmet Remzi

5)Karaoğlanoğlu Bekir

6)Ulu Cami hademesi Abdullah

7)Bitlisli Resuloğlu Mehmet

8)Van Muhacirlerinden İsmailoğlu Sıtkı

9)Eski mebuslardan Hasib Bey

d-Üç sene küreğe mahkum cezasına çarptırılanlar:

1)Maraşlıoğlu Halil

e-Beraat edip serbest bırakılanlar:

1) Kadızade Ziya

2) Nuri Hüseyinzade Nuri

3) Şişmanzade Arif

4) Kuşçuzade Ahmet Hamdi

5) Arifzade Abdülkadir

6) Şişmanzade Nuri

7) Çiftçizade Hasan

8) Kadızade Tevfik

9) Kocabaşzade Ömer

10) Ebubekirzade Mustafa

11) Kocabaşzade Ahmet

12) Hacı Nuribeyzade Hasan

13) Ali Kocazade Mehmet

14) Dedeade Mehmet

15) Arifzade Arif

16) Kısakürekzade Ahmet

17) Diş Tabibi Hasan Turgut

18) Eşbahzade Hüseyin

- 19) Kuruşcuzade Ali
- 20) Hacı Mehmet
- 21) Katipzade Mehmet
- 22) İmam Hüseyinoğlu Hacı Ali
- 23) Fatımazade Derviş
- 24) Hacı İbrahim
- 25) Dr. Veliddin
- 26) Nazıfzade Ahmet
- 27) Musa Efendizade Mehmet
- 28) Pişkinzade Osman Fakı
- 29) Memeşolu Ali
- 30) Çolak Ali
- 31) Ali oğlu Semi
- 32) Veli oğlu Muharrem
- 33) Karaalioğlu Sıddık
- 34) Kamiloğlu Ali
- 35) Mehmetoğlu Durdu
- 36) Osmaniyeli Haliloğlu Ahmet
- 37) Halil Çavuş
- 38) Şaziye Mahallesinden Taşo
- 39) Mustafa Çavuş
- 40) Topal Mehmetoğlu İbiş
- 41) Karaküçükkzade Mustafa Efendi
- 42) Tahmas Ökkeş
- 43) Yılankırkan Mehmetoğlu Ahmet
- 44) Sofu Memişoğlu

Yukarıda isimleri yazılı beraat edenlerin serbest bırakılmasına dair bir belge 18 Ocak 1926 tarihinde 2. Ankara İstiklâl Mahkemesi Başkanlığı'na verildi .¹²⁰⁰

Polis Komiseri yardımcısı tarafından, sonradan hazırlanan şapka isyanı ile ilgili 12 sayfalık fezleke, 15 Şubat 1926 tarihinde Kuytul Muhtarı

1200 TBMM Arşivi T 3, Dosya No 164.

Hafız Mehmet, Molla İbrahim, Baytar Hamdi ve Nalbant Ahmet'in mallarının haczedilerek muhafaza altına alındığı belirtildi .¹²⁰¹

Hapis cezasına mahkum olan suçluların çoğu fakir ve gariban insanlardı. Hapishanede geçinmelerini sağlayacak maddi imkanları yoktu. Bu sebeple suçlular, maddi durumlarını belirtir ayrı ayrı dilekçe yazarak Cezaevi Müdürlüğü'ne müracatta bulundular. Suçluların dilekçeleri dosyalarında muhafaza edilerek saklanmaktadır.

Hapis cezasına mahkum olanların bir kısmı çok yaşlı idi. Adana Valisi 18 Temmuz 1926 tarihli yazısında ilindeki cezaevinde bulunan Karamanoğlu Halil'in yaşlılığı ve hastalığı sebebiyle Maraş cezaevine naklini istedi .¹²⁰²

IV- SONUÇ

İstiklâl Mahkemesinde yargılanan Kahramanmaraşlılar konusu birinci el kaynaklara dayanarak araştırıldı. Kahramanmaraşlılar genellikle Gaziantep ve Ankara'da görev yapan İstiklâl Mahkemesinde yargılandılar.

Gaziantep iline gelen İstiklâl Mahkemesinde Çukadarzade Hacı Mehmet Efendinin 15 Eylül 1925 tarihinde Kandıl'daki bağında beş aylık eşi (Zekiye Hanım) ile birlikte öldürülmesinde alakası olan sanıklar 10-11 Ekim 1925 tarihlerinde yargılandılar. Bu adi suçtan yargılananlardan 10 kişi 11 Ekim 1925 tarihinde idam cezasına çarptırıldı. Cinayeti teşvik eden üç kişi 15'er sene kürek cezasına mahkum edildi. Cinayete alakası olduğu zannı ile Mebus Tahsin Bey'in 7 Aralık 1925 'te dokunulmazlığı kaldırıldı. Ve 4-5 Nisan 1925 tarihlerinde yargılandı. İki günlük mahkeme sonucunda Tahsin Bey 10 sene kürek cezasına çarptırıldı.

Adi bir suç olan dava Gaziantep'e gelen İstiklâl Mahkemesinde görüldü. Cinayete katılanlar gayet seri ve adil bir şekilde cezalandırıldı. Burada hukuk açısından haksızlığa uğrayanların mağduriyeti giderildi. Aslında İstiklâl Mahkemelerinin bir görevi de haksız fakat güçlü olana karşı güsüzün hakkını korumaktı. Bu itibarla Çukadarzade ve eşinin katli olayında İstiklâl Mahkemesi adil ve yerinde bir karar verdi.

Kahramanmaraşlılar şapka giyilmesi hakkındaki kanuna muhalefet ederek 2. Ankara İstiklâl Mahkemesi'nde yargılandılar. 45 numaralı şapka giyilmesi kanunu 25 Kasım 1925'te Çarşamba günü TBMM'nce kabul edildi. Söz konusu kanun 26 Kasım 1925 Perşembe günü saat 10'da Kahramanmaraş

1201 Aynı Dosya

1202 Aynı Dosya

halkına Belediye Başkanı Lütfi Bey tarafından ilan edildi. 27 Kasım 1925 Cuma günü, Cuma namazını müteakip şapka giyilmesi aleyhine yürüyüş yapıldı. Halk, hükümet binasına gitti, valiye karşı sloganlar söyledi ve ceza evinin kapılarını kırarak 200 mahkumun dışarı çıkmasına sebep oldu. Şehir bir anda isyan alanı haline geldi.

Şapka kanunu aleyhine yürüyüşte bulunanlar 28 Kasım ve 9 Aralık tarihlerinde tutuklandılar. Tutuklanana sert ve acımasızca davranıldı. Aslında şapka kanununun uygulanmasında şehiri idare eden sorumluların da büyük bir ihmali oldu. Ancak Kahramanmaraş valisi Halit Bey, olayların daha fazla büyümemesi için gerekli tedbirleri aldı.

Şapka Kanunu aleyhine yürüyüş yapanlar mahallinde yapılan sorgulama sonucu 2. Ankara İstiklâl Mahkemesine sevkedildiler. Mahallinde yapılan sorgulamalarında sanıkların ifadeleri üç deftere zaptedildi. İfadesi alınan ve suçlu zannedilen sanıklar 2. Ankara İstiklâl Mahkemesine sevkedildiler.

Şapka giyilmesi hakkındaki kanuna muhalefet eden Kahramanmaraşlı sanıkların yargılanmasına 14 Ocak 1926 Perşembe günü başlandı, 16 ve 18 Ocak 1926 tarihlerinde mahkemeye devam edildi. Mahkeme reisi sanıkların Kahramanmaraş'ta verdikleri ifadelerini okudu ve şimdiki ifadeleri ile önceki ifadelerinin aynı olmadığını söyledi. Yani sanıkların önceki ifadeleri ile 2. Ankara İstiklâl Mahkemesi'ndeki ifadeleri birbirine ters idi. Sanıklar önceki ifadelerinin zorla alındığını, bu sebeple Kahramanmaraş'ta verdikleri ifadelerinin kendilerine ait olmadığını ve 2. Ankara İstiklâl Mahkemesi'nde doğru ve gerçeğe uygun ifade verdiklerini açıkladılar.

2. Ankara İstiklâl Mahkemesi'nde, şapka isyanı ile Kahramanmaraşlıların verdikleri önceki ifadeler sonucu pek değıştirmede. Mahkeme üyeleri daha önce vermiş oldukları ifadelerini değıştiren sanıkları yalan söylemekle suçladı. Gerçekten sanıklar kendi ifadelerinin tutarsızlığı sebebiyle yalancı durumuna düştüler. 18 Ocak 1926 Pazartesi günü sanıklar hakkında çeşitli cezalar verildi. Bunlardan 7'si idam cezasına çarptırıldı. Ceza aynı gün infaz edildi. 9 sanık 10 yıl, 1 sanık üç yıl kürek mahumiyetine çarptırıldılar. Geride kalan 44 sanık beraat etti.

V- EKLER

EK-1

Huzuru Samii Velayet Penahiye
Maruzu Bendeleridir.

Pederim Çukadar Zade Hacı Mehmet Efendinin Validem ile birlikte feci bir surette katl edilmiş oldukları zat-ı alilerince malumdur. Katillerin pederim üzerinde nukudu validemin hayatı ve hane derununda bulunan eşya ve eslihayı almadıklarına ve katlin pek feci bir suretle ve her ikisinin kalbi üzerine vurulmak ve kalbini parçalamak suretiyle ika (düşürme) olunmasına nazaran bunun bir şekaveti (şikayet) adiyeye değil; müretteb bir suikast olduğuna umum nazarında şüphe bırakmamaktadır. Pederim memleketin eşrafından olduğu cihetle işbu cinayetin eşhası adiyeye tarafından değil mutlaka rakipleri tarafından icra ettirilmiş olduğuna kanaat getirmek mecburiyetindeyiz.

Bir seneden beri mebus Hüdayizade Tahsin Efendinin pederime karşı pek şedit bir husumeti mevcut olup Ankara'da bulunduğu müddet zarfında

pederim aleyhindeki ağsara (aşar) iştirak maddesinden lüzumu muhakeme ve mahalli idare ağzalarına kararı istihsal (elde etme) ve tebliğ ettirilmiş ve aynı zamanda aralarında çeltik münazaası (tartışma) bulunan Hüdayı Zade Tahsin Efendinin geceleri Bastırmacı Hacı ve dava vekili Antepli Körükçüzade Ahmet Efendi ve Pazarcık Kazasından Doğanlı Karyesinde Kürt Kara Hasan ve Kemo ve Deli Hasan namı şahıslara pederimin vesaiti nakliye komisyonunda bulunduğu zaman suistimali ve ordunun kuvvei harbiyesini tenkisi ve Türkler aleyhinde tefevvuhatı istinat ve merkumlar da şahadet ettirerek İstiklâl Mahkemesine sevki için bütün mevcudiyetleri ile çalışmış oldukları kaydı resmi ile sabittir.

Her türlü teşebbüsalarına rağmen pederimin ağşardan meni muhakeme edilerek ağzalığını muhafaza etmesi ve İstiklâl Mahkemesine gönderilen evrakın reddolunması gerekçelerine mucip olduğu gibi Pazarcık çeltik meselesinde Tahsin Efendinin gasbettiği suya Ziraat Odası kararıyla istirdat eylesininin ve husumetleri tezyit etmiş olunmasından naşı mümaileyh Tahsin ve Bastırmacı Hacı ve Körükçü Ahmet, Kürt aşiretinden Kara Hasan ve Kemo ve Deli Hasan taraflarından maattasmim ve tasavvur ve vasıtayı icraiyye olarak dahi Deli Hasan ve Tahsin Efendinin vekili umuru Kızıl oğlanın kayın biraderi Mehmet ve pederime hizmet ettiği sırada hayvanlarımızı sirkat etmesinden dolayı hanemizden tart olunan Şaki Karcıoğlu Mehmet ve bunlar vasıtasıyla tedarik ve ihsar olunan diğer refikası istihdam olunmuştur.

Zatı samii velayet Penahilerinin ve Jandarma dairesinin himmet ve faaliyeti sayesinde derdest olunan merkum Kürt Deli Hasan ve Karcıoğlu Mehmet suikastın Tahsin Efendi tarafından tertip olunduğunu ve vakanın sureti ceryanı bütün onufesiyle (şiddetle) etmiş oldukları cihetle hainlerin pençei adaletten tahlisi nefer edemeyeceklerine kanaat getirmekle beraber cürme saik olan ve tertibatı ishara eden delaili atiyenin de lütfen nazarı dikkate alınmasını arz ve istirham ederim. Evvelen pazarcık Elhacı Hargı grubundan oğlu İsmail ve Bilal rufekasına ait ve eşhası merkum tarafından pederime icar olunarak pederim tarafından ziraa teşebbüs edilmesi üzerine Tahsin Efendi ve Körükçü Ahmet Efendi ve Bastırmacı Hacı Kürt Kara Hasan, Kemo ve Deli Hasan ittifak ve iştirak ederek 25 müsellağ eşhas ile cebren ziraa edilmiş ve pederim tarafından da bilahere üzerine tohum ekilerek iddiayı tesahhubtan feragat edilmemiş olduklarından ve mahsulatın idrakı ile beraber mahkemeye müracaatı ile hacz ettireceğini her vakit söylemekte bulunduğundan pederimin katli ile asgari madeni 1500 lira kıymetinde olan işbu çeltik bila münaza kendilerine ve bu seretle meydanda maddi bir istifadeleri mevcut bulunmuştur.

Saniyen; vakiadan iki gün evvel Maraş'a 6 saat mesafedeki bağında bulunan Tahsin Efendi ile Pazarcıklı Kürt Kara Hasan ve Bastırmacı Hacı Maraş'ta birleşerek Cami-i Kebir önündeki kahvede bir köşeye çekilerek gizlice konuştuklarını Belediye Reisi Lütfi Bey ve Çukadarzade Hacı Mehmet Ağa tarafından şahit olunmuş ve eşhası merkumenin her akşam Körükçü Ahmet Efendinin hanesinde içtima ettikleri görülmüştür.

Salisen; vakıa gecesi saat yarım raddelerinde Bastırmacı Hacı Kürt Kara Hasan Belediye Reisinin hanesi önünden geçerek memleket haricinde bulunan kışla tarafına gitmiş ve yarım saat sonra diğer yoldan dönmüş oldukları Belediye Reisi Lütfi Bey, Bakkal Hacı Ahmet Efendi Seksenler Mahallesinden Seyisoğlu Sabri ve Emiroğlu Mehmet tarafından görülmüştür ki bunların memleket haricinde bulunan eşkiyalara talimatı veyahut uşakların avdeti hasebiyle pederimin bağında yalnız kaldığını malumat vermiş olduklarına delalet etmektedir.

Rabian; Güya pederim Hacı Mehmet Efendinin Tahsin Beyin ailesine italei lisan etmiş olduğunu işiten mumaileyhin haremi Melek Hanım Hacı Mehmet Efendinin vücudu dünyadan kalkmadıkça kendisini koca tanımayacağını Tahsin Efendiye söylemiş olduğu

Hamisen; Tahsin Efendi vakaadan birkaç gün evvel Çukadar Zade Hacı Mehmet Agaya ömrüm oldukça Hacı Mehmet Efendi aleyhinde çalışacağım ve hakkından geleceğim demiş olduğunu arzuhalci Zekeriya Efendi işitmiştir.

Hülasa; Pederimin asıl katil ve murettepleri Tahsin ve Körükçü Ahmet Bastırmacı Hacı, Kürt Kara Hasan Kemo Deli Hasan, Karcı Mehmet oldukları ve Tahsin Efendinin uşağı Karamanlı Mahallesinden Ganioglu Ökkeş, Pazarcıkta Sakaoğlu Merkum Deli Hasana refiki ihzar ve biliçtima tahkikatta tezahur eden eşhas tarafından katil olunduğunu ve Tahsin Efendinin vekili umuru bulunan Şaziye Mahallesinden Kızıoğlu Mehmet nam şahsın bu işle medhaldar bulunduğu anlaşılmiş ve bunların sahibi nüfuz olmaları hasebiyle serbest kaldıkları müddetçe delaili imhaya sevkedecekleri tabii bulunmuş olduklarından lütfen eşhası merkumenin dahi derdesti tevkiflerini ve meselenin mahiyet ve ehemmiyeti hasebiyle tahkikatından emin olduğumuz zatı samileri ve Jandarma Dairesi tarafından icra ve ikmal olunarak muhasebelerini İstiklâl Mahkemesine tevdiine müsade buyurulmasını arz ve istirham ederim.

Fi 20 Eylül 1341 Pazar

EK-2

Ankara Dahiliye Vekaleti Celilesine

Pederim ukadarzade Hacı Mehmet Efendiyi kasabaya bir saat mesafedeki bağhanesinde validem ile birlikte yatak içerisinde emsali görülmemiş pek feci bir surette katl olunmuşlardır. Katlin sureti icrası ve katillerin nukut ve hilyata rağbet ve tenezzül göstermemeleri meselenin mürettep bir suikast olduğunu isbat etmiştir. Mebus Tahsin Efendinin bir müddetten beri pederim aleyhinde gösterdiği kin ve husumet neticesi olarak teşviki ile pederimin meclisi idare azalığına a'sara iştirak maddesinden lüzumu muhakemesine avaneleri tarafının çalışıldığı halde meni muhakeme edilmesinden azline muvaffak olamaması ve pederimin İstiklâl Mahkemesine gönderilen diğer evrakının reddolunması veya bilhassa zer' eylediğimiz eltiklerin sularına fuzuli tecavüz ederek Ziraat Odası kararı ile Tahsin Efendi tecavüzünün men edilmesi gibi mesailden hissiyatı kırılarak bu ve daha bir çok sebeplerden aralarında mevcut olduğu bütün memleket sekencesince malum olan şiddetli munaferet dolayısıyla son derece muğber kalan Tahsin Efendi'nin bizzat tertib eylediği çete adamları tarafından peder ve validemin amden ve kasten katl olduklarına daha bir çok delail ve emare mevcut olduğunu ve hayatlarında on kadar eşhasın tahtı tevkife alındıkları halde kendisinin mebus olma dolayısıyla henüz tevkif edilemeyip serbestçe gezmesi sekiz nefer benim sıbyanımda son derece teessür ve tessfn mucep olmakta ve hükümeti cumhuriyemiz ise en acizin hukukunu ise kaviye karşı müdafa etmekte bulunduğuna binaen işbu cinayeti irtikab eden Tahsin Efendi ile diğer canilerin derdest ve tevkifleri ile İstiklâl Mahkemesine tevdi ve adaletin izharını ve yetimlerin mdafayı hukuklarını makamı devletlerinden istirham ederim efendim.

Fi 21 Eylül 1341 Telgraf Pazartesi

EK-3

Huzuru Samii Velayet Penahiye

Maruzu bendelerine

ukadarzade Hacı Mehmet Efendi ile validemin mebus Tahsin Efendi, Bastırmacı Hacı ve Krk Ahmet Efendi, Kürt Hasan ve Kemo taraflarından tertip ve izhar olunan suikast neticesi olarak pek feci surette katl

olunduklarını evvelce bilistida arzemiş idim. Esasen bir seneden beri pederim aleyhinde ittifak ve vucudunu imha ve İtilaf kastını tasavvur etmiş olan eşhası merkume pederimi İstiklâl Mahkemesinde idam ettirmek için her türlü isnadat ve tezevvüratı tertip ve icra etmiş olduklarını ve işbu İstiklâl Mahkemesine sevk için yapılan teşebbüsün kaffesi dava vekili Körükçü Ahmet Efendinin eseri tertibi bulunduğu memleketin bütün süknasınca malum olduğu cihetle evrakı bila muamele iade edilmiştir. Bir müddet sonra Maraş eşrafından ve tüccarı müfteradan Besen Beyzade Kadri Bey, Camii Kebir civarında Körükçü Ahmet Efendiye tesadüf ettiğinden Çukadarzade Hacı Mehmet Efendinin İstiklâl Mahkemesine verilen evrakın neticesi ne oldu diye vaki olan sualine karşı Anmet Efendi tarafından verilen cevapta isterse beraat etsin ehemmiyeti yoktur. Zira onun vücudunu kaldıracağız dediğini mümaileyh Kadri Bey şahit olduğu gibi Devecili Mahallesi'nden Değirmenci Hacı ve şeriki İbrahim nam kesanın vakıa gecesı Ahır dağından gelmekte iken yatısı vakti Büyükgöz nam mahalde on kadar müsellaş eşhasın müçtemian bulduklarını ve şehre yakın Pınaraşı değirmeni civarında süratla Maraş'a doğru gelmekte olan iki şahıstan birisinin Bastırmacı Hacı olup diğerinin ise ismini söylemediğini fakat simasını tanıdıklarını ifade etmekteledir. Vakıadan bir kaç gün evvel merhum Bastırmacı Hacı, Kürt Kara Hasan, Kemo, mebus Tahsin Efendinin Maraş'a 6 saat mesafede olan Hartlap'taki bağına giderek mümaileyhin Hartlaptan daha bir kaç saat uzakta bulunan Yavşan dağında olması hasebiyle mezkur dağa çıktıkları ve orada gizlice konuşarak derhal aradaki diğer miafirlerini terketmek sureti ile Tahsin Efendi ile beraber Maraş'a avdet ettikleri ve Tahsin Efendi emriyle Çakmakçızade Hacı Efendi tarafına Bastırmacı Hacıya 40 madeni altın verilerek ihzaratta bulunduğu meclisi umumi azasına Nedim Efendi ve Çakmakçızade Hacı Efendilerin malumatı tahtında olduğu mümaileyh Kadri ve Nedim Beylerle Çakmakçı Hacı Efendinin hacb ve malumatlarına müracaat ve diğer ve Hacı İbrahim nam kesanın dahi istima olunması ve suikastı tertib eden ve körükçü ve Bastırmacı ve Kara Hasan vekili haklarında dahi ahkamı kanuniyenin tatbik ve icrası satveti hükümeti irae ve ila ve adaleti izharatından makamı samilerini istirham ederim.

Fi 22 Eylül 1341 Salı

Maraş'ta Çukadarzade merhum, Hacı Mehmet Efendi mahdumu A.Rıza Efendi

Cevap : Cumhuriyet Hükümeti'nin şiarı adalettir. Müsterih olunuz.

Dahiliye Vekili

EK-4

Reisi Cumhur Gazi Paşa Hazretlerine

Sureti Başvekaleti Celileye Büyük Millet Meclisi Riyasetine, Dahiliye Vekaletine, Adliye Vekaletine, İstiklâl Mahkemesi Riyasetine

Biz Maraş müntehibi sanileri milletimize memleketimize ve hükümetimize maruzatı atıyeyi vicdanımızdan telakki ettiğimiz bir seda olarak arz ve takdim ediyoruz.

Eşraftan ve meclisi idare azasından Çukadarzade Hacı Mehmet Efendinin Maraş'a bir saat mesafedeki bağında geceleyin hamile refikası ile birlikte sureti faciada katl edilmiş olması şimdiye kadar bu gibi faciaya şahit olmayan bütün milletin sunufu halkın efkarı umumiyesinde pek acı ve derin bir tesir husula getirmiştir. Bir çok ve tadadı gayrı kabil insanı meziyetleri haiz olan ve İstiklâl mücadelatında malen canen pek büyük fedakarlıklar ifa eden merhum Hacı Mehmet Efendiye her an artan bir gayz ve kin ile mahv ve perişan etmek için günagun isnadat ve müfteriyatı reva gören ve hükümetin ve bütün devairin dahi malumu olan husumetler sebebi ile bu fecii feci'in mürettib ve mevkii mebus Tahsin Efendi olduğuna vicdanı umumide hüküm verilmişti. Hükümetimizin gösterdiği faaliyet neticesinde derdest olan katiller mebus Tahsinin şerikleriyle hizmetkarlarından mürekkeb bir kafiyei hunhar olması kanaatı ammenin verdiği hükümde isabet ettirdiğini zerre kadar şüphe bırakmamıştır. Mebusluk gibi bir sıfatı mübecceleyi tahakküm ve tegalüb vasıtası addederek kendi sefil ve hasis ve ağraz için herkesin hukukuna ve canına tecavüz etmeyi itiyat edinmiş olan secia şer mebusun hülasa bir cümle efal ve harekatı kendisini şayanı nefret bir hale getirmiş iken son hiyaneti ahire dahi büsbütün lanetle yad ettirmektedir. Bütün memleket halkını bir kaşık suda boğarak bi şayan ihtirasatına teemmül olmak emeli ile her türlü fenalıkların irtikabatından zevk alan Tahsin kanun ve vicdan nazarında vatandaş katili sıfatı ile tanınmış olmakta heyeti teşriyemizde asil ve necip memleketimiz halkını temsil edemeyeceğinden mebusluk sıfatının nezini istirham etmekte vicdani bir mecburiyet ediyoruz.

Kanun ve vicdanın tayin ettiği hudut haricine çıkanları terbiye etmek gibi çok ulvi bir vazifeyi uhdesine alan hükümeti cumhuriyemizin bu kanlı elleri İstiklâl mahkemelerinin adil ve kahr terbiyesiyle kıracağına emin

olduğumuzdan mebus hitabına layık görmediğimiz Tahsin'in masuniyeti teşriyesinin refi ile siyasetgahı adalete sevkini hükümeti mübeccelemizden istirham ve arzı talimat eyleriz.

Fi 23 Eylül 1341

Duyunu Umumiye Müdürü - Emirmahmutzade - Kadızade Ziya - Hacı Abdülkadir
Kadızade Tevfik - Müftü Refet - Belediye Reisi Lütfi - Nuri Hüseyinzade Nuri -
Nazıfzade Ahmet - Kilislizade Nedim - Tahsinbeyzade Nuri - Katibzade Mehmet
İstinaf Başkatibi A.Rıza - Dedezade Mehmet - Ceridzade Mehmed - Sadrizade Ali
Fatımalızade Derviş - Şişmanzade Arif - Hüseyin Alizade Kadir - Oruçuzade Ali
Paşa

Eşbahzade H.Hüseyin - Darendelizade Mehmet - Tekerekzade Hakkı Karamanlı
İmamı Hasan - Mağralı imamı Durmuş - Tefsirzade Zekeriyya - Tefsirzade Zeki
Eminzade Emin - Hadice Hocazade Nuri - Karacazade Mehmet -Şevketzade
Abdülkadir

Öküz Alizade H.Mehmet - Çerkez Yahya - İmam Hasan - Şirikçizade Hacı Mehmet
Kocabaşzade Ömer - Seyidhanzade Osman - Seyiszade Halil - Gökçezade Mehmet
Sofu Ömeroğlu Sofu - Şerefzade Hacı - Ali Kahyazade Hacı - Arif Beyzade Arif
Sarı Alinin Oğlu Karyesi - Şirikçizade Ahmet - Küçük Gaye Veli Kahya - Reşitzade
Mustafa - Dereli Karyesi Latifzade - Mehmet Kahya

EK-6

TBMM
2.Ankara İstiklâl Mahkemesi Dosyası•
Esas No: 8

-
- TBMM Arşivi, T.3 Dosya No 164.

Karar No: 22

Dosya No: 164

Türkiye halkının umumi serpuşı şapka olduğu ve buna menafi itiyatın devamını hükümetin men edeceği hakkında Büyük Millet Meclisi Alisince kabul edilen ve Anadolu Ajansı ile Maraş'a teblig edilmiş olan 25 Teşrin-i Sani 1341 tarih 45 numaralı kanunun 26.11.1341 tarihinde saat 10 raddelerinde çarşıda Maraş Belediye Reisi Lütfi Bey tarafından ilan edilmesi üzerine ertesini 27.11.1341 Cuma günü Maraş'ın Ulu Cami'nde Cuma Namazını müteakib Molla İbrahim namındaki camii imamının vaazını müteakib camii minberinde bulunan Ayet-i Kerime işlemeli kırmızı ve yeşil bayrakları müstahiben cemmi gafir halinde silah ata ata müsellehan hükümete hücum ve kuvve-i zabıtayı ihataya kıyam ve Makam-ı Vilayet etrafında ve hükümet avlusunda hep bir ağızdan tekbirlerle "şapka giymeyiz, şapka giyen hükümeti tanımıyoruz, gavur vali istemeyiz" diye fiilen ve müsellehan isyan ve fırsat kollayan 200 küsur mevkufi bulunan hapishanenin kapılarını ve demir parmaklıklarını ve üst kata çıkmak için mevzu asma ve çivili merdiveni tahrip eylemekle maznunun aleyhim olup, 28.11.1341 tarihinde tahtı tevkife alınan, Ulu Cami müezzini Hafız Mehmed, İnşallah Maşallah Ali, Pekmezci Hacı Hüseyin bin Mustafa, Camii hademesi Muhacir Abdullah, Battal oğlu Hacı Memiş, Hacı İshakzade Durdu Fakih, Veznedarlıktan matrut Ahmet Remzi, Bayraktar Süleyman oğlu Mahmut, Pişkinzade Osman Fakih, Ekmekçi Mahallesinden Memişoğlu Ali, Ekmekçi Mahallesi'nden Müteveffa Memiş oğlu Mehmet, İmam Hüseyin oğlu Hacı Ali, Çolak Ali, Yemeli oğlu Semi', Karaoğlan oğlu Bekir, Veli oğlu Muharrem, Kara Ali'nin oğlu Sıddık, Şeyh Mahallesinden İsmail oğlu Sıddık, Kamil oğlu Ali, Mahmut oğlu Durdu, Serdar Mustafa oğlu Veysel, Muhacir Resul oğlu Mehmet Kazzaz Durdu, Osmaniyeli Halil oğlu Ahmet, Halil Çavuş, Taşo, Toplakoğlu Mustafa Çavuş, Tahmas Ökkeş, Yılan Kırkan Mehmetoğlu Ahmet ve hal-i firarda bulunan Maraş'ın Kuytul Muhtarı Hafız Mehmet, Molla İbrahim, Maraşlı Bayraktar Hamdi, Maraşlı Nalbant Ahmet ile merkum maznunların ef'al ve hareketinde bir amir-i manevi mevkiinde olduklarından ve isyan hadisesinden evvel şapka iksası hakkında Hey'et-i Vekilece verilen kararı tatbik eylememelerinden dolayı keza maznunun aleyhim olup, 9 Kanun-ı Evvel 1341 tarihinde taht-ı tevkife alınan Kadızade Ziya, Hüseyinzade Nuri, Şişmanzade Arif, Ahmed Hamdi, Arifi Beyzade Abdülkadir, Şişmanzade Nuri, Çifçizade Hasan, Kadızade Tevfik, Mebus sabık Hasib, Kocabaşzade Ömer, Ebubekirzade Mustafa, Kocabaşzade Ahmet, Neşet Beyzade Hacı Nuri Bey, Hüsnüzade Hasan Efendi, Ali Kocabaşzade Mehmed, Dedeade Mehmed, Arifzade Arif Efendi, Turgut,

Eşbahzade Hüseyin, Kısakürekzade Ahmed, Guruşuzade Ali, Seyyid Bahtizade Hacı Mehmet, Katıpzade Mehmed, Katıpzade Derviş Ağa, Kocabaşzade Hacı İbrahim Ağa, Doktor Veliddin, Nazıfzade Ahmet, Musa Efendizade Mehmed Efendilerin icra kılınan muhakemeleri neticesinde:

Maznunlardan Ulu Camii Müezzini Hafız Mehmed'in isyan sabahı camide efkar-ı umumiyyeyi ifsad maksadı ile tanzim edilen tarik-i amiz hezeyennameyi tertib ve kıraat ettiği ve öğle namazında İnşallah Maşallah Ali'nin ötede beride şapka giymeyeceğinden bahisle isyan günü Cuma Namazı'nda toplanan halkı Pekmezci Hacı Hüseyin ile birlikte hükümet aleyhine kıyama tahrik eyledikleri ve hal-i firarda bulunan Molla İbrahim'in de bu hususun temini için minberde vaazda bulunduğu Kuytul Muhtar Bayraktar Hamdi ve Nalbant Ahmet ile birlikte cümlesi fiilen ve müsellehan isyana iştirak ettikleri ve Süleyman oğlu Mahmut, Müezzin Battal Mehmed, Durdufakih Ziraat Bankası veznedarlığından matrud Ahmed Remzi, Karaoğlan oğlu Bekir, Ulu Camii hademesi Abdullah ile Bitlisli Mesutoğlu Mehmed, Van muhacirlerinden İsmail oğlu Sıddık'ın da isyanda suver-i saire ile propaganda ve müsellehan hükümete ve hapisaneye hücum eyledikleri ve maznunlardan Mebus Sabık Hasib Bey'in de isyanın zuhurundan evvel kendisine şapka hakkında müracaatta bulunan Hafız Mehmed vesair kimselere "ben şapka giymeyeceğim, beni hükümet zaten muhalif tanıyor, siz başınızın çaresine bakınız ve mukavemet için kuvvet tedarik edilmiştir" gibi sözlerle isyanın zuhuruna sebebiyet vermek sureti ile fer'an zimedhal olduğu ve maznunlardan Sabık Tahsildar Maraşlıoğlu Halil'in de Sabit Efendi hakkında hiyanet-i vataniyyede bulunduğu dair yalan yere tahriren ihbaratta bulunduğu ve kendisinin huzur-u mahkemede yazısının kendisine ait olduğunu itiraf eylemesi ve Sabit Efendi'nin iddia ettiği veçhile camide halkı isyana teşvik eylemediği ve mezkur mektubu aralarında mevcut davadan müteesir olarak yazdığını itiraf eylemesi ve maznunun mezkur ef'ale mücaheretleri gerek evrak-ı tahkikiyyede ifadeleri tesbit edilen şahidlerin şahadatından ve zabıt varakasından ve kendilerinin huzur-u mahkemede müevvelen vaki olan ikrarlarından anlaşılmağa bunlardan Ulu Camii Müezzini Hafız Mehmed, İnşallah Maşallah Ali, Pekmezci Hacı Hüseyin'in vicahen ve hal-i firarda bulunan Kuytul Muhtar Hafız Mehmed, Molla İbrahim, Bayrakdar Hamdi, Nalbant Ahmed'in gıyaben hareketlerine tevafuk Kanun-u Ceza-i Umuminin muaddel 55. maddesinde (her kim hükümet aleyhine müsellehan isyana....) diye muharrer fıkrası delaletiyle muaddel 57. maddesinin (beyan olunan...ve icraya tasaddi eyleser...ol cemiyete dahil bulunanlardan...ve muhrik-i mefsedet olanlar her nerede tutulur ise idam olunur) diye muharrer fıkrası mucibince salben idamlarına ve hal-i firarda

bulunan Kuytul Muhtarı, Molla İbrahim, Bayraktar Hamdi, Nalbant Ahmed'in de Hukuk-u Medeniyye'den isbatı ile mallarının haczine ve Süleyman oğlu Mahmut, Müezzın Battal Mehmed, Durdu Fakih, Ziraat Bankası Veznedarlığından Matrud Ahmed Remzi. Karaoğlan oğlu Bekir, Ulu Cami Hademesi Abdullah, Bitlisli Resuloğlu Mehmed, Van Muhacirlerinden İsmail oğlu Sitki'nın hareketine tevafuk eden Kanun-u Ceza-i Umumi'nin muaddil 55. maddesi delaletiyle 57. maddesinin (mevki-i hiyanette tutulanlar... müebeden veya muvakkaten küreğe vaz' olunurlar) diye muharrer fıkrası mucibince onar sene küreğe konulmalarına bunlardan Süleymanoğlu Mahmud Ceride-i nüfustaki kaydına nazaran henüz 15 yaşında gözükmekte ise de, kendisinin hal-i tavrından 22 yaşında olduğuna hey'et-i hakimiye kanaat geldiğinden Usul-ü Muhakemat-ı Cezaiyye Kanununa müzeyyel 23 Nisan 1341 tarih ve 660 numaralı kanunun 7. maddesi mucibince sinninin 22 yaşında olduğuna ve sicill-i nüfusun bu suretle tashihi zımnında mahalli nüfus müdüriyetini müzekkere tastirine ve Sabit Efendi hakkında iftira ettiği muhakemeten tahakkuk eden Maraşıoğlu Halil'in hareketine tevafuk eden Kanun-u Ceza-i Umumi'nin 213. maddesinin (bir kimseye ligarazın cürüm isnad eder....tasni' eder ise... delail-i maddiyenin derece-i kuvvetine göre bir haftadan üç seneye kadar hapsolunur) diye muharrer fıkrası mucibince 3 sene hapsine ve keza işbu isyan ve harekatta fer'an zimedhal olduğu tahakkuk eden mebus-u Sabık Hasib Bey'in de hareketine tevafuk eden Kanun-u Ceza-i Umumi'nin 57. maddesi delaleti ile 45. maddesinin (Eğer fiil-i asli idam veya müebbed....fer'an zimedhal olanlar hakkında 10 seneden aşığı olmamak üzere muvakkat küreğe konulurlar) diye muharrer fıkrası mucibince 10 sene müddetle küreğe konulmasına ve isyan hadisesi ile alakadar olduklarına dair kanaat-ı bahş ve vicdan olacak delail-i kanuniye görülemediği cihetle Kadızade Ziya, Nuri Hüseyinzade Nuri, Şişmanzade Arif, Kuşçuzade Ahmet Faruk, Arifzade Abdülkadir, Şişmanzade Nuri, Çifçi zade Hasan, Kadızade Tefvik, Kocabaşzade Ömer, Ebubekirzade Mustafa, Kocabaşzade Ahmed, Hacı Nuri Beyzade Hasan, Alikocazade Mehmed, Dedezade Mehmed, Arifzade Arif, Diş Tabibi Hasan Turgut, Eşbahzade Hüseyin, Kısakürekzade Ahmed, Kuruşuzade Ali, Hacı Mehmed, Katibzade Mehmed, Fatımzade Derviş, Hacı İbrahim, Doktor Veliddin, Nazifzade Ahmet, Musa Efendizade Mehmed Efendilerle, Pişkinzade Osman Fakih, Ekmekçi Mahallesinden Memişoğlu Ali, Sofu Memişoğlu Memiş, İmam Hüseyin oğlu Hacı Ali, Çolak Ali, Alioğlu Semi', Velioğlu Muharrem Karaalioğlu Sıddık, Kamil oğlu Ali, Mehmed Oğlu Durdu, Osmaniyeli Haliloğlu Ahmed, Halil Çavuş, Şaziye Mahallesinden Taşo, Mustafa Çavuş, Topal Mehmet oğlu İbiş, Karaküçkzade Mustafa Efendi, Meşhur Tahmas Ökkeş, Yılan Kırkar

Mehmedoğlu Ahmed'in beraatlarına ve sebep-i aharla mevkuf değillerse tahliye-i sebillerine müttefikân 18.01.1926 tarihinde karar verildi.

Fehmi

18.01.1926

D:164

Reis

Afyonkarahisar M.
Ali

Aza

Gaziayıntab Mebusu
Kılınç Ali

Aza

Aydın Mebusu
Reşit

12. ÇAYKARA VE ESKİPAZAR'DA MARAŞLILAR

Giriş

Trabzon şehrinin görünümü dört köşeli masa gibi olduğundan bu manaya gelen Trabzon adı verildi. Trabzon'un dört tarafı duvarla çevriliydi.¹²⁰³ Şehrin kale duvarları, antik dönemden Bizans İmparatorluğu'nun sonlarına kadar geçen sürede birkaç defa tamir edildi. Şehrin alçak arazi kısmında bulunan surları, dört köşeli ve düzenli bir şekildedir. Trabzon'un güney kısmında sarayların bulunduğu tarafta büyük bir mahalle bulunmaktaydı. Güney kısmında yapılmış olan surlar, kayaların iniş çıkışlarına göre uydurulmuş ve bu kısım kalenin en yüksek noktasını oluşturmuştu. Eski temeller üzerine yapılmış olan surlar, genellikle Bizans tarzındaydı.

Trabzon, önceleri Sinop'un sömürgesiydi. Arcadie'de, Megalopolis şehrini kurup burayı başkent yapınca, Sinop şehrinin halkı yeni başkente yerleşti. Bu sırada çevre bölgelerde yaşayan insanların bir kısmı Megalopolis'e giderken Trabzonlular yerlerinde kaldılar. Ayrıca Peloponnese şehrini terk eden insanların bir kısmı Trabzon'a gelerek yerleştiler. Çeşitli nedenlerle yapılan göçler sonunda şehrin nüfusu arttı.

Orta Asya ticareti Rumların elindeydi. Sinoplular ise Karadeniz boğazındaki Kimmilerle ticaret yaparlardı. Trabzon şehrinin iskelesi, Kuzey Armeniya, Medya ve İran şehirlerinin ticaret girişiydi. Daha sonra Trabzon, İran ticaretinin doğrudan yapıldığı merkez oldu.¹²⁰⁴

Milattan önce Orta Asya'dan gelen Türklerin bir kısmı Karadeniz kıyılarına yerleştiler. Burada yaşayan Türkler Fatih'in İstanbul'u fethine kadar Rumların baskısı altında yaşadılar. Fetihden önce buraya İslam'ı yaymak için

1203 Ahmed Rifat, Lügat-ı Tarihiye ve Coğrafiye, C.3, İstanbul 1300 (1882), s.232.

1204 Charles Texier, Küçük Asya, Coğrafya Tarihi ve Ansiklopedisi, (Çeviren, Ali Suat), Ankara 2002, C.3, s.154; M.C. Şehabettin Tekindağ, "Trabzon" İslam Ansiklopedisi, İstanbul 1979, c. 12/1, s. 459.

şeyh ve dervişler giderek yoğun bir faaliyette bulundular. Onların bu faaliyetleri sonucunda bölgede yaşayan Türkler arasında İslamiyet yayıldı.¹²⁰⁵

İskender, İran İmparatorluğunu yıkarken Pontus Krallığı içine girmemişti. Böylece Trabzon'un ticari hayatı zarar görmedi. Bizans İmparatoru Hadrin, Trabzon'u imar ettirerek buraya saraylar, kemerler ve tapınaklar yaptırdı. Valerien'in yönetiminde bulunduğu sırada Trabzon, Gotlar tarafından ele geçirildi. Gotlar şehri yağmaladı, esir olarak götüremediği halkı öldürdü, geriye kalanları İstanbul'a götürerek bu civardaki köylülere esir olarak sattı.¹²⁰⁶

Trabzon şehri çok eski bir yerleşim yeri olup Truva muharebesinden beri bilinmektedir. Trabzon, Pontus hükümdarlarına tabi iken Roma imparatorları zamanında özel bir imtiyaza sahip olmuş ve ticarete önemli bir merkez olmuştur. İstanbul'da bulunan Rum İmparatorluğu'ndan almış oldukları imtiyaz nedeniyle korunmuştur. Bir müddet sonra Gotlar tarafından şehir işgal edilerek baştan sona yakılmıştır. Daha sonra Roma İmparatorluğu'nun müdahalesiyle, Trabzon tekrar eski ticari önemini kazanmıştır.¹²⁰⁷

Jüstinyen zamanında Trabzon yeniden imar edildi ve su kemerleri yaptırıldı.¹²⁰⁸ Trabzon Devleti'nin kurucuları Despot Andranic'in oğlu ve torunu David ile Alexis Comnene idi. İstanbul'dan Trabzon'u idare eden bu hükümdarlar Galatya ve Pont'u ele geçirdikten sonra Boudion ile anlaşma yaptılar. 1204'te İznik prensleriyle beraber imparator unvanını aldılar. "Büyük" unvanına sahip Alexis Comnene; Pont, Kapadokya ve Ereğli kıyılarını ele geçirdi.

1204'te Latinler İstanbul'u işgal edince Trabzon'un yönetiminde değişikliğe gidildi ve imtiyazları ortadan kaldırıldı. Bir müddet sonra Trabzon'a iltica eden Aleksi Comenen Trabzon ile civarındaki arazide küçük bir devlet kurarak burada yeniden iktidarını sağladı.

1261'de İstanbul tekrar işgal edilince Trabzon İmparatorluğu bu defa yeniden İstanbul'a bağlandı. Trabzon İmparatorluğuna İstanbul hanedanından Hükümdarlar tayin edilmeye başlandı. Bir müddet İstanbul hanedanından tayin edilen hükümdarla Trabzon krallığı idare edildi.

Jean'ın küçük oğlu David Comnene yönetimi zorla ele geçirerek Osmanlı Devleti ile savaş halinde olan İran Hükümdarı Uzun Hasan'a yardım

1205 Haşim Albayrak, Of ve Çaykara, Cantekin Matbaası, C. I, Ankara 1986, s.161.

1206 Texier, a.g.e., s.155.

1207 Rifat, age. s.233.

1208 Texier, a.g.e., s.155.

etti. 1461'de harekete geçen Fatih II. Mehmet önce İran ve Kürdistan Hükümdarı Uzun Hasan üzerine yürüyerek yenilgiye uğrattı. Amasya ve Tokat havalisini idaresi altına aldıktan sonra Erzurum'a kadar olan toprakları ele geçirdi. Bundan sonra Trabzon'u karadan ve denizden bir ay kuşattı. Kuşatma sırasında Trabzon halkının morali bozulunca İmparator cesaretini kaybetti. Bunun üzerine İmparator David Comenen Uzun Hasan'ın annesi Sara Hatun'dan arabulucu olması için yardım istedi. Bu teşebbüs fayda vermeyince bir anlaşma yapıldı. Bu anlaşmaya göre İmparator ve ailesi Padişah'ın lutfuna mazhar olacak ve şehir halkına aman verilecekti.

Fatih II. Mehmet, 1461'de Trabzon'u fethettikten sonra alınan eşya ve ganimetlerin tamamını, barış için gelen Sara Hatun'a verdi. Esir edilen Trabzon hükümdarı David Jan Comenen'le birlikte altı çocuğu ve şehir civarından seçilen 1500 genci önce İstanbul'a sonra da Edirne'ye götürüldü. Edirne'de iki yıl ikamet eden David, Avrupa'daki Hıristiyan devletler ve Uzun Hasan ile gizlice ilişki kurdu. David'in ihanet içeren bu hareketi tespit edilince üç çocuğu ile birlikte 1463'te öldürüldü.¹²⁰⁹

Trabzon'un son Rum hükümdarları önce Osmanlı Devleti'nin himayesini kabul etmiş sonra da İranlılara meyil etmişlerdi. Bu nedenle 1204'te kurulan Trabzon İmparatorluğu Fatih Sultan Mehmet tarafından 1461'de kaldırılarak¹²¹⁰ Osmanlı topraklarına katıldı.¹²¹¹

Trabzon, Karadeniz'in güney sahilinde ve Erzurum'un kuzeybatısında ve İstanbul'un doğusunda olup 1882'de nüfusu 45.000'dir. 44 Cami, 3 tekke, 12 hamam, 27 mektep, 4 medrese, 31 kilise, 1 kale, konsoloshaneler ve çok miktarda eski eserler bulunmaktadır. Trabzon halkı, İran ve İstanbul ile fazla miktarda ticaret yapmaktadır. Ticaret malları; akmeşe, kereste, ketenbezi, incir, zeytin yağı, tütün, iplik ve baharattır. Trabzon çevresinde tahıl ürünleri, tütün, fındık, fasulye, kenevir, mısır, pirinç, patates, zeytin, portakal ve limon gibi ürünler yetiştirilmektedir. Trabzon'a bağlı kazalarda fazla miktarda meşe ve çam ormanları bulunmaktadır. Hamsi balığı halkın en önemli kışlık yiyeceğidir.¹²¹²

Trabzon'un kazalarından biri Of'tur. Of'un diğer adı Sulaklı'dır. Dağları ormanla kaplı ve hayvancılığa elverişlidir. Burada Mısır, fasulye gibi

1209 M.C. Şehabettin Tekindağ, "Trabzon" İslam Ansiklopedisi, İstanbul 1979, c. 12/1, s. 461-462.

1210 Texier, a.g.e., s.156.

1211 Rifat, age. s.233.

1212 Ahmed Rifat, Lügat-ı Tarihiye ve Coğrafiye, C.3, İstanbul 1300 (1882), s.232.

mahsuller yetişmektedir. İlçenin yolları dolambaçlı olduğundan eski Yunanca'da yılan manasına gelen Of ismi verilmiştir.¹²¹³

Trabzon'un fethinden sonra Fatih, ilk Cuma namazını kale dışında bulunan Yeni Cuma Camisi'nde kılmıştır. Bu cami kiliseden camiye çevrilmiştir.¹²¹⁴

Çaykara Ve Eskipazar'da Maraşlılar

Of ve Çaykara 1461'de Osmanlı sınırlarına katıldıktan sonra burada Türkleşme ve İslamlaşma hareketleri hemen başlamadı. Of'a ilk yerleşen Müslümanlar genellikle subay ve askerlerdi. Nitekim bu askerler adına Çaykara'dan çıkıp Of'a dökülen iki dereye Solaklı ve Baltacı isimleri verilmiştir. Baltacı Osmanlı sarayında hizmet gören bir birliğin adıydı. Bunlar Topkapı Sarayı'nda ve saray dışında yaşayan şehzadelerin ve sultanların hizmetinde bulunurlar ve güvenliklerini sağlardı. Solaklılar ise, Padişahın sol tarafında bulunarak attan inmesine yardım ederlerdi. Solak oldukları için Solaklı Orta adını alırlardı. Solaklı ve Baltacı isimlerine bakıldığında Of'a gelen ilk Müslümanların askeri kişiler olduğu anlaşılmaktadır. Daha sonra Of'un diğer adı Solaklı olarak ifade edilmiştir.¹²¹⁵

Of kazasının İslamlaşması, Türk hakimiyetine girdikten bir buçuk asır sonra başlamıştır. 1515 yılında Of ve Çaykara köylerinde toplam 132 asker, dul kadınlara ait 136 ev, bekar erkeklere ait 84 ev bulunmaktadır. Ayrıca arazi sahibi 404 şahıs olduğu belirtilmektedir.¹²¹⁶

1515 yılında Of'ta toplam 2352 Hıristiyan, 50 Müslüman evi bulunmaktadır. 1554 yılında 2724 Hıristiyan evi ve 359 Müslüman evi vardır. 1583'te Hıristiyan ev sayısı 3115 ve Müslümanların ev sayısı 976 olmuştur.¹²¹⁷

1515 tarihinde Paçan (Hopkin) köyünde Müslüman bulunmamaktadır. 1553'de 15 hane bulunan bu köyde Süleyman ve İskender adında iki Müslüman evi vardır. 1583'de yine 15 hane olan Paçan köyünde Hüseyin ve Mehmet adında iki Müslüman'a ait ev bulunmaktadır.¹²¹⁸

1213 Ömer Akbulut, Trabzon Tarihi, Cumhuriyete Kadar Trabzon Valileri, İstiklâl Matbaası, Trabzon 1955, s. 15.

1214 Akbulut, age. s.76.

1215 Haşim Albayrak, Of ve Çaykara, Cantekin Matbaası, C. I, Ankara 1986, s. 154-155.

1216 Albayrak, age. s.172.

1217 Albayrak, age. s. 173.

1218 Hasan Umur, Of Tarihi Vesikalar ve Fermanlar, İstanbul 1951, s.47.

Paçan (Sero) köyünde 1515’de Müslüman bulunmamaktadır. 1553’de 45 hane olan Paçan köyünde Süleyman, Murad ve İskender’e ait üç Müslüman evi vardır. 1583’de bu köyün nüfusu 99 hanedir ve bu evlerden yedisi Müslüman evidir.¹²¹⁹

Paçan (Kaçlı) köyünde 1515’de Müslüman bulunmamaktadır. 1553’de nüfusu 40 hane olan bu köyde yine Müslüman evi yoktur. 1583’de 25 hane olan bu köyde, Süleyman, Mehmed ve Ahmed isimlerine ait 5 Müslüman evi bulunmaktadır.¹²²⁰

Of’ta İslam’ın yayılmasında Süleyman, Murat, İskender efendilerin büyük etkisi oldu. Bu yüksek seciyeli Süleyman ve Murat Efendilerin babaları Hıristiyan olup adı Ligor, İskender’in babasının adı ise Kirazi’dir.¹²²¹

Of’ta İslamiyet’in yayılmasında Saçaklızade ailesine mensup Saçaklızade Osman, Saçaklızade Hasan ve adı bilinmeyen diğer kardeşin¹²²² etkileri oldu. Osman Efendi Paçan, kardeşi Hasan Efendi Eskipazar, üçüncü kardeşi ise Yente’de faaliyet gösterdi.¹²²³

Saçaklızade Osman Efendi, Paçan köyü ve çevresinde İslam’ı yaymak için çalışmalarında bulundu ve bu köyün İslamlaşmasına rehberlik etti. Ömrünün sonuna kadar burada kalan Osman Efendi, Paçan köyünde vefat etti ve buraya defnedildi. Saçaklızade Osman Efendi’nin mezar kitabesinde ölüm tarihini Hicri 960 (1553) olarak belirtilmektedir.

Tapu Tahrir Defteri’ndeki kayıtlara göre Çaykara ilçesinde; 1486, 1515 ve 1520 yıllarında 5’er, 1554’te 70, 1583 yılında 901 Müslüman bulunmaktaydı. 16. asrın sonlarında burada Müslüman nüfusu 1000 kişiyi bulmuştur. Müslüman nüfusunun artmasında dışardan gelen Müslüman göçlerin etkisi olmuştur. Geride kalan az sayıda Müslüman’ın ihtida sonucu yerli halktan olduğu görülmektedir. Zamanla Hıristiyan gruplar azaldı ve Müslümanlar çoğaldı.¹²²⁴

1219 Umur, age. s.48.

1220 Umur, age. s.48.

1221 Umur, age. s.22.

1222 Bunun adının Mehmet olduğu tahmin edilmektedir. Haşim Albayrak “Of’a İslamiyet’i Yayan Maraşlılar”, Tarihi Uzunluk Dergisi, 1992, S.3, s.18.

1223 M. Hanefi Bostan, “Boyun Eğmişti Bir Görmede Ruhban”, Tarih ve Medeniyet Dergisi, S.44, Kasım 1997, s.21. Osman Efendi’nin Mehmet adında bir kardeşi daha bulunduğu bildirilmektedir. Ancak bunun yaşadığı tarih Osman Efendi’nin yaşadığı tarihe denk gelmemektedir. Bunun da lakabı Saçaklızade olmasından dolayı yanlış anlaşılma söz konusudur.

1224 M. Hanefi Bostan, “Boyun Eğmişti Bir Görmede Ruhban”, Tarih ve Medeniyet Dergisi, S.44, Kasım 1997, s.19.

Maraş'tan Of'a gelen Saçaklızadeler Of halkına dini eğitim verdiler.¹²²⁵

Maraşlı Saçaklızadeler Of ve Çaykara'ya 1533 yılında geldiklerinde buranın halkı Rumca konuşuyordu. Onlarla anlaşabilmek için Rumca'yı bilmek gerekiyordu. Rumca'yı bilmeden buradaki insanlarla anlaşmak ve onlara İslam'ı anlatmak mümkün değildi. Nitekim Rumca konuşan köyler, kendi içlerinden hocalar çıkardıkları için Türkçe konuşanlardan daha iyi Müslüman olduklarını öne sürüyorlardı. Türkçe konuşamayan Müslümanlar, İslam'ın en katı temsilcileri oldular. Bu sebeple Doğu Karadeniz Türkleri Sünni Müslümanlıkla tanınmaktadırlar. Of ve Çaykara bu konuda son derece hassastır. Sünni Müslümanlık Trabzon'un doğusunda bulunan kasaba ve köylerde tam hakimdir. Türkiye'nin hemen her yerinde az da olsa alevi kesim bulunduğu halde Of'ta bulunmamaktadır. Trabzon'un batısına yerleşmiş olan Çepni Türkleri Şii mezhebine bağlıydı. Of bölgesindeki Türkler ise Sünni olan mezheplere tabi olmaktaydı.

Of'a İslamiyet 16. yüzyılda geldi ve 17. yüzyılda kabul edilerek yayıldı.¹²²⁶ 1515'te Of'ta nüfusun % 2.5'i, 1554'te % 12'si, 1583'te % 24'ü Müslüman idi. Maraşlı Saçaklızadeler 1533 tarihinde Of'a geldi. 1515'te Of nüfusunun % 2'si Müslüman idi, bunlar da asker veya hakim gibi memurlardı. Asker ve hakim gibi memurlar toplum üzerinde baskı unsuru olduğundan, onların İslam'ın yayılmasında fazla etkileri olmadı.

Of'un İslamlaşmasında Anadolu'dan göç ettirilen insanların etkili olduğu da belirtilmektedir. Of 1461'de Osmanlı Devleti'nin sınırlarına dahil edildi. 1515-1554 yılları Osmanlı Devleti'nin en parlak dönemi idi. 1515'ten sonra Of'ta Müslüman sayısı artmaya başladı. Oysa 1461-1515 yılları arasında Rize ve Sürmene'ye göç oldu, fakat bu iki yerin ortasında kalan Of'a göç olmadı. Fazla nüfusa sahip olmayan ve göç almayan halkın İslamlaşmasında Maraşlılar önemli rol oynadı. Maraşlı Osman ve Hasan Efendiler Of ve Çaykara'ya gelerek buradaki Hıristiyan insanlara İslam'ı tebliğ ettiler.

Hasan Efendi'nin mezarı Of'un Eskipazar Camisi'nde bulunmaktadır. Maraşlı üç kardeşin Trabzon, Of ve Çaykara'da İslam'ı yaymada başarılı

1225 Umur, age. s.21-22. İslam'ın Of kazasında yayılması bir anda meydana gelmedi. Bir buçuk asır gibi uzun zamanda yavaş yavaş yayıldı. Fakat bölgedeki anane ise Maraşlı şeyhlerin irşadı ile yayıldığı şeklindedir. Maraşlı şeyhler H.1024 (1615) tarihinden sonra Of'a gelerek İslam'ın yayılmasında etkili oldular. Ancak burada belirtilen tarih 1615'tir. Bu tarih ile Saçaklı Osman Efendinin yaşadığı tarih uyum sağlamamaktadır. Çünkü Osman efendi'nin ölüm tarihi 1553'tür.

1226 Albayrak, age. s. 178-179.

olmasından sonra Maraş'ın Elbistan kazasından buralara göç oldu. Bilhassa Elbistan'da yaşayan Abdikoğulları'nın bir kısmı Of ve Çaykara'ya gitti. Göç eden bu insanlar Çaykara'nın büyük köylerinden biri olan Çapan köyüne yerleştiler. Paçan köyünde Saçaklızade Osman Efendi'ni mezarı bulunmaktadır. Burada yatan ve hizmet eden bu insanlara gösterilen saygıya binaen bu köyün adı Maraşlı olarak değiştirildi.¹²²⁷ Ayrıca Trabzon'un en işlek caddelerinden birine Maraş adı verildi.¹²²⁸

Maraşlı Şeyh Osman, Bayburt yoluyla Of ve Paçan'a gelerek burada Hıristiyanların en çok itibar ettikleri papazları susturabildi. Osman Efendi'nin tebliği ile burada bulunan Hıristiyanlar Müslüman olduğu gibi Çaykara ve Of bölgesindeki Hıristiyanlar da İslam'ı kabul ettiler.¹²²⁹

Saçaklızade Osman Efendi Maraş'ta ilim tahsil etti ve müderrislik unvanını aldı. Eğitimini tamamladıktan sonra İslamiyet'i yaymak için Paçan Köyüne gitti. Burada yaklaşık yirmi yıl İslam'ı yaymak için hizmet etti. Halkın içinde yaşayan Saçaklızade Osman Efendi 1553'te burada vefat etti. Türbesi köy camii önünde bulunmaktadır.¹²³⁰

Çaykara, Dernekpazarı ve Of ilçelerinin İslamlaşmasında Maraş'tan gelen Saçaklızade kardeşlerin hizmetleri etkili oldu. Çünkü bunlar buraya gelerek yerleşmişler ve halk ile birlikte yaşayarak onların sevgisini kazanmışlardır.¹²³¹ Onların yaşantısı halk arasında dikkat çekmiştir. Hatta

1227 Haşim Albayrak, "Of'a İslamiyet'i Yayan Maraşlılar", Tarihi Uzunluk Dergisi, 1992, S.3, s.18; 1973 Maraş İl Yıllığı, s.202.

1228 Albayrak, a.g.m., Tarihi Uzunluk Dergisi, s.20.; Albayrak, age. s.162.

1229 Bostan, a.g.m., s.20.

1230 Albayrak, age. s.158.

1231 Mehmet Günaydın, "Saçaklızade Şeyh Osman Efendi", Dört Mevsim Maraş, Sayı.2, Bahar 2004, s. 5; Albayrak, age. s. 155. Maraşlı Saçaklızade Osman Efendi ile ilgili şu rivayet anlatılmaktadır "...güya Halife Ömer zamanında İslam ve Hıristiyan dinleri arasında bir mubahese dolayısıyla Medine'ye gönderilecek Hıristiyan din adamlarının Trabzon'dan gönderilmesi münasip görünmüştür. Of'lu iki Hıristiyan din alimi Medine'ye gitmiş ve orada Halife ve Müslümanların sade hayatını ve Hz. Ömer'in adaletine şahit olmuşlardır. Bunun üzerine hiçbir tartışmaya girmeden İslam dinine girmişlerdir. Ancak bu durum karşısında memleketleri olan Of'a dönmeyip suyu, havası Of'a çok benzeyen Maraş'a gelip yerleşmişlerdir. Aradan asırlar geçmiş Maraşlı Osman efendi ile kardeşleri rüyalarında dedelerinin çıktığı Of kazası halkının Müslüman olabilmeleri için oraya gitmeleri gerektiğini söylemiştir. Bunun üzerine Of'a gelmişler ve onlar sayesinde yöre halkı İslamla şereflenmiş oldu. Başka bir rivayete göre Maraşlı Osman Efendi'nin dedeleri Paçanlı imiş Müslüman oldukları için Hıristiyanlar tarafından köyden kovulmuşlar ve Maraş'a gitmişlerdir. 150 yıla yakın Maraş'ta kalmışlar. Maraşlı Osman efendi dedesinden kalma kitaplar arasında Paçan'dan geldiklerini öğrenmiş ve Paçan'a gitmeye karar vermiştir. İki kardeş ile birlikte yola koyulmuşlar. Maraşlı Osman Efendi Bayburt yoluyla Paçan'a kardeşlerinden biri Yente'ye ve biri de Eskipazar'a yerleşti. Paçanlıların hepsi Osman Efendinin tebliğiyle Müslüman oldular.

efsaneler bile uydurulmuştur. Halk arasında, Osman Efendi'nin yemek pişirdiği kazana bir avuç tane attığı, pişen yemeği kendisi, mollaları ve gelen gençler yediği halde bitmediği anlatılır.¹²³²

Saçaklızade Osman Efendinin Çaykara'ya bağlı Maraşlı Köyü'nde bulunan mezarı.

Of ve çevresinde yaşayan halk, Saçaklızade Osman Efendi'yi “Şeyh Baba” olarak tanıyıp gönülden sevmektedirler. Çünkü Şeyh Osman bu bölgenin insanlarına zorlamadan dini anlatmıştır. Bölgenin hakimiyeti Osmanlıların eline geçmesine rağmen devlet Hıristiyan halkını İslamlaşmaya zorlamayarak serbest bırakmıştır. Bu nedenle Of kazası civarında bulunan Solaklı ve Baltacı derelerinde Hıristiyanlar dinlerini, dillerini, adetlerini, okullarını ve kiliselerini korumuşlardır.¹²³³ Bölge insanına İslam dinini tebliğ etmek için derviş ruhlu hoşgörülü babacan ve herkesin baba diye hitap edebileceği şeyhler gönderilmiştir. Alim ve derviş ruhlu Saçaklızade Osman Efendi ve kardeşleri gerek yaşantısı ve gerek kişiliği ile halka örnek

Daha sonra civar köyler, bütün Çaykara ve Of bölgesindeki Hıristiyanlar Müslümanlığı kabul ettiler.

¹²³² Özalp, “Evliya Menkıbeleri ve Saçaklı Merhum” Dünya'da Madalyalı Tek Şehir Kahramanmaraş Dergisi, Cilt 2, Sayı 2, 12 Şubat 1985, s. 57.

¹²³³ Umur, age. s. 23.

olmuşlardır. Bu sebeple yöre halkı derin izler bırakan şahsiyetlere sahip çıkmış ve onları kendilerinden kabul etmiştir.¹²³⁴

Of civarında İslam'ın yayılmasında zorlama olmadığından, Solaklı ve Baltacı gibi yerlerde yaşayan Hıristiyanlar, dil, din ve kültürlerini Cumhuriyet'in ilanına kadar korumuşlardır. Cumhuriyet döneminde buradaki Hıristiyanlar, Yunanistan'daki Müslümanlarla mübadele edilmişlerdir. Günümüzde bile Solaklı deresi etrafı ve Baltacı deresinin ön tarafında çok az sayıda da olsa, Rumca konuşmayı bilen yaşlılar bulunmaktadır. Eğer Hıristiyanlar Müslüman olmaya zorlanmış olsalardı, 545 yıldan beri Rumca dilini konuşamazlar ve Hıristiyanlıklarını devam ettiremezlerdi. Oysa Balkanlarda yapılan zorlamalarla Bulgar Türkleri, yüz yıl içinde dillerini, dinlerini, ırklarını kaybederek Slavlaştırılmışlardır. Halen günümüzde başka ülkelerde yaşayan Türkler din, dil ve ırk bakımından baskı altında tutulmaktadırlar.¹²³⁵

Fatih'in buraları fethetmesinden sonra 1533 yılına kadar bu bölgenin halkı Hıristiyan Rum idi.¹²³⁶ Bu nedenle Saçaklızade Osman Efendi, bölgede İslamı yayarken çeşitli sıkıntılara maruz kaldı. Çünkü insanların din değiştirmesi çok zor olmakta ve uzun zaman almaktaydı. İşte Saçaklızade Osman Efendi Of'ta bulunan papazlarla tartışmalar yaptı ve onları ikna etti, ilim sahibi olduğundan çeşitli delillerle Hıristiyanlığı çürüttü. Halka İslam'ı tebliğ ederek Müslümanlığın yayılmasına sebep oldu.¹²³⁷

Şeyh Osman efendi bu hizmeti yaparken karşılaştığı güçlüklerle sabırla direnerek ilkelerinden, İslam esaslarından ayrılmamıştır. Onun bu sıkıntılarını şair Mustafa Cansız dile getirmiş ve mezar taşının ayak kısmına altı beyit halinde şu şiiri yazmıştır.¹²³⁸

Of'a imanı İslam'ı getirdi.

Kemalin menbağı Maraşlı Osman

1234 Günaydın, a.g.m., s.6.

1235 Albayrak, age. s.179.

1236 Albayrak, age. s. 159-160.

1237 Albayrak, age. s. 159-160.

1238 Günaydın, a.g.m., s.6. Trabzon'lu Şakir Şevket'in "Trabzon Tarihi" adlı eserinde şu bilgiler verilmektedir. "Kaza-i Mezkur (Of) sekenesi Fatih'ten iki yüz sene sonra yani 960 tarihine kadar cümlesi Rum milletinden olduğu halde Maraş ulemasından Osman Efendi namında bir zaat Bayburt tarikiyle her nasılsa oraya düşerek biraz tazyik olunmuş ise de rehber-i hidayet-i ilahiye ile en muteber papazlarını iskat ve izama muvaffak olarak ahalinin ve papazların ekserisi kabul-i din-i mübin eyledikleri mukayyettir. Trabzon'lu Şakir Şevket, Trabzon Tarihi, İmran Matbaası, Cilt 1, 1294(1877), s.98.

Ne kudsi kudrete malikti hayret
Boyun eğmişti bir görmede ruhban
Dokuz yüz altmış idi hicri yıllar
Onu rahmetlere gark etti Rahman

Sadece Saçaklızade Mehmet Efendi'nin¹²³⁹ kardeşi Osman Efendi'nin, Of ilçesinin Paçan köyü ve çevresine İslam'ı yaydığı görüşünü doğru bulmayanlar da vardır.¹²⁴⁰ Bu nedenle 1553'te Çaykara ilçesine bağlı Paçan köyünde Osman Efendi ile kardeşlerinin Çaykara, Dernekpazarı ve Of ilçelerinde İslam'ı yaydıkları rivayetine eleştiri ile bakmakta yarar vardır. Bununla birlikte genel görüş Çaykara ve Maraşlı Köyü ve çevresine İslam'ı yayan Osman Efendi olduğudur. Buraya bundan 473 yıl önce gelen Saçaklızade Osman Efendi, yaklaşık yirmi yıl hizmet ettikten sonra 1553'te vefat etmiş ve cenazesi buraya defnedilmiştir. Şu anda mezarı, Maraşlı Köyü Camisi'nin batı yönünde bulunmaktadır.¹²⁴¹

1239 Tahsin Özcan, "Osmanlı Alimi Saçaklızade Mehmet Efendi ve Eserleri", I. Kahramanmaraş Sempozyumu, 6-7 Mayıs 2004 Kahramanmaraş, s. 53. Saçaklızade Mehmet Efendi Ebubekir Efendi'nin oğludur. 1650-1735 yılları arasında yaşamıştır. Saçaklızade Osman Efendi 1553'te vefat etmiştir. Bundan anlaşılacağı gibi ikisi aynı devirde yaşamamıştır. Saçaklızade Mehmet Efendi Maraş'tan ayrılarak Antep'e gider ve oradan Kilis'e doğru yola çıkar ve yolda vefat eder. Antepliler cenazenin kendilerine, Kilisliler de kendilerine ait olduğunu iddia ederler. Sonuçta cenaze Anteplilere verilir. Saçaklızade'nin cenazesi Antep'e getirilir ve kalabalık bir halk cenaze namazını kılar. Merhumun adına türbe yapılır ve türbenin bulunduğu semte de adını verirler.

1240 Yalçın Özalp, "Evliya Menkıbeleri ve Saçaklı Merhum" Dünya'da Madalyalı Tek Şehir Kahramanmaraş Dergisi, Cilt 2, Sayı 2, 12 Şubat 1985, s. 57.

1241 Yalçın Özalp, "Cennet Mekan Merhum Saçaklızade Osman Efendi" Dünya'da Madalyalı Tek Şehir Kahramanmaraş Dergisi, Cilt 2, Sayı 2, 12 Şubat 1985, s. 59.

Saçaklızade Osman Efendi'nin mezarındaki bu kitabeyi Mustafa Sıtkı Cansızoğlu yazmıştır

Saçaklızade Osman Efendi'nin Çaykara'daki mezarı 29.01.1981 tarihinde onarılmıştır. Mezarın onarılması haberi, Of gazetesinin 55 sayılı nüshasında “Çaykara’da İslamiyet’i yayan ve Çaykara’nın Maraşlı köyünde yatan Maraşlı Osman Efendinin kabri onarıldı.” şeklinde kamuoyuna duyurulmuştur.¹²⁴²

Alim ve mutasavvıf olan Osman Efendi, 1553’te vefat ettiğine göre Çaykara’ya bu tarihten önce gelmiş olmalıdır. Ancak, hangi tarihte geldiği kesin olarak bilinmemektedir. Yirmi yıl kadar hizmet ettiği bilindiğine göre tahminen 1533’te buraya geldiği anlaşılmaktadır.¹²⁴³

Osman Efendi’nin vefatı bilindiği gibi 1553’tür. Fakat 1554 tarihli Tapu Tahrir Defteri’nde burada bulunan Müslümanların nüfusu belirtilmemiştir. 1554 tarihli Tapu Tahrir Defteri’ne göre Of ilçesine bağlı Çifaruksa köyü kayıtları içinde 3 haneden oluşan Cemaat-ı Sadat topluluğu belirtilmiştir. Bu cemaati meydana getiren hane reislerinin adı Konstantin oğlu Süleyman, Yakub oğlu Mustafa ve Mustafa oğlu Bayram olarak belirtilmiştir.¹²⁴⁴

Osmanlı arşiv belgelerinde Maraşlı Şeyh Saçaklızade Osman Efendi ile ilgili bir bilgi bulunamamıştır. Fakat bugün Çaykara, Dernekpazarı ve Of ilçelerinde halk arasında nesilden nesile Osman Efendi ve kardeşlerinin İslam’ı yaymaları hakkında hizmetleri mütevatir olarak nakledilmektedir.

1242 Albayrak, age. s. 156.

1243 Bostan, a.g.m., s.20.

1244 Bostan, a.g.m., s.21.

1553 tarihinden sonra yapılan nüfus ve arazi sayımında büyük oranda İslamlaşma hareketi görülmemektedir. 1583 tarihli sayım defterinde Çaykara ilçesi köylerinde Müslüman nüfusun artışı Osmanlı Devleti'nin muhtelif sancaklarından gelen Müslüman Türklerden kaynaklanmaktadır.¹²⁴⁵

Nasıl ki Trabzon'da en kalabalık, en geniş caddeye Maraş adı verildiyse Kahramanmaraş'ta da en geniş caddeye Trabzon adı verilmiştir. Resmen ilan edilmemiş olsa bile Saçaklızade Osman Efendi'nin sağladığı ortam nedeniyle Trabzon ve Maraş kardeş şehir gibidir. Bugün Maraş halkı Trabzon'lulara karşı ayrı bir sevgi beslemektedir. Trabzon'un adı anıldıkça buraya giden gönüllü Saçaklızadeler hatırlanılmaktadır.

Sonuç

Trabzon, Fatih Sultan II. Mehmet tarafından 1461'de fethedildi. Of, Çaykara ve Eskipazar gibi yerlere 1533'te Saçaklızade Osman Efendi ile kardeşi Hasan Efendi ve adı bilinmeyen diğer kardeşi giderek İslam'ı yaymak için yirmi yıl çalıştılar. Bunların çalışmaları sonucu buradaki insanların bir kısmı Müslüman oldu. 1553'te vefat eden Saçaklızade Osman Efendi'nin mezarı Çaykara'nın Maraşlı (Paçan) Köyü Camii yanında, Hasan Efendi'nin mezarı Of'un Eskipazar nahiyesi Büyük Cami önündedir. Adı bilinmeyen kardeşinin mezarı da Çaykara'nın Uzungöl beldesinden geçilerek varılan Yetne köyü Camii içinde bulunmaktadır. Bilim adamı ve gönül ehli olan Saçaklızade kardeşler, sabırla Hıristiyan olan insanlara İslam dinini anlatarak Müslüman olmalarına sebep oldular. Onlarla birlikte yaşadılar, alışverişlerde bulundular, acılarını ve mutluluklarını paylaştılar. Bu nedenle halk tarafından sevildiler ve itibar gördüler. Şimdi bunların mezarları kendilerini sevenler arasında yani Trabzon'da bulunmaktadır. Halk bu mezarları ziyaret etmekte, ruhlarına dualar yapmakta ve Kuran okumaktadır. Öyle ki onların tutum ve davranışları Trabzon ile Maraş arasında sevgi ve muhabbetin gelişmesine neden olmuştur. Kahramanmaraş'ta en büyük caddenin adı Trabzon Caddesi, Trabzon'da ise Maraş Caddesi ismi verilmiştir. Bugün Kahramanmaraş'ta bulunan veya şehri ziyaret eden herkes bunu açıkça görebilmektedir. Kahramanmaraşlılar, Trabzon Caddesi'nden geçerek veya alışveriş yaparak maneviyatla kokan bu tarihi dokuyu hatırlamaktadır. Böylece Trabzon sınırları içinde yatan Maraşlılar da yad edilmektedir. Yine bunlar adına kurulan Saçaklızade Vakfı, eğitim ve kültür faaliyetlerini yürütmektedir. Hatta günde 2500 fakir insanın iki öğün sıcak yemek yemesini sağlamaktadır. Bütün

1245 Bostan, a.g.m., s.21.

bu hayırlı hizmetler ve gelişmeler Saçaklızade Osman Efendi, Hasan ve adı bilinmeyen diğerkardeşı anısına yapılmaktadır.

UKDE KİTAPLIĞI
YAYINLANAN KİTAPLARIMIZ

1. Anılar ve İbretler (1994) / *Cemal NAR* (Mevcudu Yok)
2. Gönül Dostu (1995) / *Serdar YAKAR* (Mevcudu Yok)
3. Kurtuluştan Bir Kesit (1995) / *Esmâ YAKAR* (Mevcudu Yok)
4. Ruhların Parmakları (1996) / *Mehmet ALPEREN* (Mevcudu Yok)
5. Bu Sistemden İslama (1996) / *Cemal NAR* (Mevcudu Yok)
6. Sultan Vahdettin ve Mustafa Kemal Paşa Milli Mücadelede (1996) / *Mehmet FATİŞOĞLU* (Mevcudu Yok)
7. Sorgulanması Gereken Kavramlar (1996) / *Mehmet SERTPOLAT* (Mevcudu Yok)
8. Necip Fazıl ve Mücadelesi (1996) / *Serdar YAKAR* (Mevcudu Yok)
9. İslamlaşma Bilinci (1996) / *Cemal NAR* (Mevcudu Yok)
10. Memleketime Dair (1997) / *Serdar YAKAR* (Mevcudu Yok)
11. İslam Sancısı (1997) / *Cemal NAR* (Mevcudu Yok)
12. Delil ve Hikmetleriyle İslam Fıkhı (1997) / *Ramazan PAK* (Mevcudu Yok)
13. Hayatı ve Mücadelesi ile Hafız Ali Efendi (1998) / *Yıldırım ALKIŞ – Serdar YAKAR* (Mevcudu Yok)
14. Arş Gölgesi (1998) / *Cemal NAR* (Mevcudu Yok)
15. Tasavvufun Anahtarı (1998) / *Cemal NAR* (Mevcudu Yok)
16. Kahramanmaraş'ta Bayazıtogulları (1998) / *Bekir Sami BAYAZIT* (Mevcudu Yok)
17. Güz Yağmurları (1998) / *Kadir TANIR* (Mevcudu Yok)
18. Betül'ün Günlüğü (1998) / *Elif Betül YAKAR* (Mevcudu Yok)
19. Kurtuluşumuzun Manevi Mimarları (1992) / *Mehmet ALPEREN* (Mevcudu Yok)
20. Kurtuluşa Dair Üç Eser (1996) / *Serdar YAKAR* (Mevcudu Yok)
21. Kıssa-ı Eshab-ı Kehf (1999) / *Yaşar ALPARSLAN* (Mevcudu Yok)
22. Bahçeci Hoca (1999) / *Ömer KAYA*
23. Kan Kırmızı Geceler (2000) / *M. Akif BALTUTAN*
24. Cahit Zarifoğlu (2000) / *Nazım ELMAS*
25. Hac Yolunda Gördüklerimiz (2000) / *H. Rıdvan BAĞRIAÇIK* (Mevcudu Yok)
26. Kabe Yolunda (2001) / *H. Rıdvan BAĞRIAÇIK* (Mevcudu Yok)
27. Yüz Yaşın Sırrı (2002) / *Ömer KAYA*
28. Mısır'da Hüküm Süren Çerkez Sultanları (2003) / Tercüme: *Kemal GÖRÜCÜ* (Mevcudu Yok)

29. Yerel Yönetimlerde Alternatif Hizmet Sunma Yöntemleri Kahramanmaraş Belediyesi Örneği (2003) / *Serdar YAKAR*
30. Mahalli Kelimeler Sözlüğü (2003) / *Ömer KAYA – Hacı Abdullah KOZAN*
31. Tarihi, Kültürü ve Sosyal Yapısı İle Kahramanmaraş'ta Ceridoğulları (2003) / *Serdar YAKAR – Ömer KAYA*
32. Kalbime Sığırdıramadıklarım (2004) / *Cuma TAHİROĞLU*
33. Gül Medeniyeti Kurtlar Sofrasında (2004) / *Cuma TAHİROĞLU*
34. Fıkıh Usulü (2004) / *Ramazan PAK*
35. Gönülümün Sesi (2004) / *Cuma TAHİROĞLU*
36. Milli Hassasiyet ve Manevi Mesuliyet (2006) / *Cuma TAHİROĞLU*
37. Alimin Önderliği (2006) / *Cemal NAR*
38. Münâcaât ve Na'tlar (2006) / *Yaşar ALPARSLAN*
39. Tarihte Alcı - Tecirli (Beğdili – İlbeyli – Elbeyli) Türkmenleri Soykimlikleri (2006) / *Mehmet ADİL (ALCIOĞLU)*
40. Dulkadir Beyliği Araştırmaları I (2008) / *Hazırlayanlar: Yaşar ALPARSLAN, Mehmet KARATAŞ, Serdar YAKAR*
41. Heşt Bihişt –Kuruluştan Yükselişe Osmanlı Tarihi- (2008) / *İdris-i Bitlisî. Hazırlayan: Mehmet KARATAŞ, Selim KAYA, Yaşar BAŞ*
42. Maraş Yollarında (2008) / *Hasan Reşit TANKUT*
43. İstiklâl Savaşında Maraş (2008) / *Yaşar ALPARSLAN – Serdar YAKAR*
44. Gül Medeniyeti Çölde Bir Pınardır (2008) / *Cuma TAHİROĞLU*
45. Maraş Tarihi ve Coğrafyası (2008) / *Besim ATALAY*
46. Dulkadir Beyliği Araştırmaları II (2008) / *Hazırlayanlar: Yaşar ALPARSLAN, Mehmet KARATAŞ, Serdar YAKAR*
47. Aşiretlerin İskanları (2008) / *Bekir Sami BAYAZIT*
48. Bir Hukuk Mücadelesi (2008) / *Serdar YAKAR*
49. Maraş Emîrleri (2008) / *Editörler: İlyas GÖKHAN / Selim KAYA*
50. Kuskün (2008) / *Kadir TANIR*
51. Maraş'ta Misyoner Faâliyetleri ve Misyoner Okulları (2008) / *Mustafa ÇABUK*
52. Zeytun ve Çevresindeki Ermeni İsyancıları (2008) / *A. Latif DİNÇASLAN*
53. Âşık Durdu Mehmet Yoksul (Âşık Mahfuzî) Hayatı ve Şiirleri (2008) / *Hazırlayanlar: Yaşar ALPARSLAN - Serdar YAKAR*
54. Âşık Mustafa Zülkadiroğlu Hayatı ve Şiirleri (2008) / *Hazırlayanlar: Yaşar ALPARSLAN - Serdar YAKAR*
55. İlkçağdan Dulkadirli'lere Kadar Maraş (2008) / *Yrd. Doç. Dr. İlyas GÖKHAN, Yrd. Doç. Dr. Selim KAYA*
56. Maraş Merkez Ağzı (2008) / *Mine KILIÇ*
57. Dulkadir Eyaletinin Kuruluşu ve Gelişmesi (2009) / *Dr. İsmail ALTINÖZ*

58. İlâveli Esmârü't-tevârih Maa Zeyl (2009) / *Mehmed Şemî Efendi, Hazırlayan: Dr. Mehmet KARATAŞ*
59. Muhammet Kâmil Ağdaş (Bahçeci Hoca) Hayatı ve Şiirleri (2009) / *Hazırlayanlar: Yaşar ALPARSLAN - Serdar YAKAR*
60. Mevlid / *Mar'aşî Kurâ-zâde Nâdiri* (2009) / *Hazırlayan Gülcan Tanıdır ALICI*
61. Osmanlı Diploması Tarihinden Bir Kesit Osmanlı Avusturya Diplomatik İlişkileri (1526- 1791) (2009) / *Uğur KURTARAN*
62. Maraş'ta Divanından Parça Kalmış Halk Şairleri (2009) / *Hazırlayanlar: Yaşar ALPARSLAN - Serdar YAKAR*
63. Türk Edebiyatında Maraşlılar (2009) / *Yaşar ALPARSLAN, Yard. Doç. Dr. Lütfi ALICI, Serdar YAKAR*
64. 100. Yılında 1909 Maraş'ta Ermeni Olayları (2009) / *Yrd. Doç. Dr. Nejla GÜNAY*
65. Muhteşem Osmanlı (2009) / *Mehmet FATİŞOĞLU*
66. Seyâhatnâme, Şehir Târîhi ve Coğrafya Kitaplarına Göre Maraş (2009) / *Hazırlayanlar: Yaşar ALPARSLAN - Serdar YAKAR*
67. Türk Düşünce Tarihine Bir Bakış (2009) / *Yrd. Doç. Dr. Selahattin DÖĞÜŞ*
68. Maraş'ta Saçaklızâdeler ve Eski Maraş Âlimleri (2009) / *Osman SANDALOĞLU, Hazırlayan: Yaşar ALPARSLAN*
69. Maraş Bibliyografyası (2009) / *Cavit POLAT*
70. Büyük Hiciv Şâiri Âşık Mısdılı (Mustafa Hartlap'ın) Hayatı ve Şiirleri (2009) / *Hazırlayan: Yaşar ALPARSLAN*
71. Arap Belâgatinde Lafız ve Anlam (2009) / *Yrd. Doç. Dr. M. Akif ÖZDOĞAN*
72. Maraş Ağzı Köroğlu (2009) / *Hacı Ali ÖZTURAN*
73. Maraş Merkez Ağzı Kelimeler Deyimler (2009) / *Hacı Ali ÖZTURAN*